

K 23.387
3

საქართველო

საქართველო

პ. ბორის ბერძნები

საეგვიპტო და სავანეთი

1854-1861

ა მ ა მ 6 0 6 1 6 0

თარგმნილი თ. ხაზოვიას მიერ

საეგვიპტო გამოცემლობა

1934

10.484.
3

К. БОРОЗДИН. Кавказские воспоминания

Мингрелия и Сванетия с 1854—1861 г.

რედაქტორი ნ. მიურაშვილი

კორექტორი | გ. ბოლქვაძე
ი. კალანდაძე

ტექნიკური გ. ბოლქვაძე

გადაეცა წარმოებას 10/X-1933

დაიბეჭდა 10/I-1934

ტირაჟი 5000

მთავრობი 1168.

ცეკვიშირის სტამბა, პუშკინის ქ. № 3, დაკვეთა № 1107.

ჩართულ გამოცემისათვის

ამ წიგნის ავტორი, კ. ბოროშდინი, მცდის რუსეთის „გამპწავლული“ მოხელე იყო დაამთავრა თუ არა სწავლა-განათლების მიღება, ის მაშინვე შეუდგა მეფის ტახტისადმი ერთგულ სამსახურს. მისი კარიერა ამ დაზღვი დაიწყო კავკასიაში სამსახურით, მთავარმართებლის სამართლებრივში, შემდევ მიღლინებულ იქნა სამეცნიერებლის დედოფლადთან (1854 წ.). მიწურ-მიწურის საწარმოებლად და მისი შეიღების აღმზრდელად. მან ადრე დაიმსახურა რუსეთის სამეფო ტახტისადმი ერთგულება და სიყვარული, რის გამოც 1858 წ. დაწიწულ იქნა სენაკის ოლქის უფროსად, სადაც მან 1867 წლისთვის დაცყო.

ამრიგად მას სრული შესაძლებლობა ჰქონდა სამეცნიეროს და სეარქის იმდროინდელი გოთარების შესწავლისა, რასაც ის გადმოვცემს — თავისი გაცემით — აღნიშნულ წიგნში მოგონებათა სახით.

კ. ბოროშდინის მოგონებან დაზღვეული არ არის — და არც შეიძლება დაზღვეული იყოს — ყველა ასეთი სახის იმდროინდელ ნაწარმოებთა მნიშვნელოვან უარყოფით მხარეთაგან. აერორი, კლასობრივიად დაინტერესებული არსებულ საზოგადოებრივ ურთიერთობის განმრტკიცებით, აქედან გამოიმინარე თვალსაზრისით უდეგება ნაჩერები ფუტების შეფასებას. მოკლედ თუ გიტუკით, მისი მსოფლმხედველობა და მეოთხი ჩერნოვის უცხო და მიუღებელია.

მიწერდავად ამისა, კ. ბოროშდინის მოგონებან სამეცნიეროს და სეარქის შესახებ მანიც არ ჰყარგავდ თავის ისტორიულ მნიშვნელობას. ამ წიგნის პრატიტიული ზასიათი მდგომარეობს იმაში, რომ ის უსათვოდ მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს ყველა იმათოვის, გისაც სურს შეისწავლის დლევანდელი სამეცნიეროს და სვანეთის ისტორიული წარსული. ამასთან ერთად ის მშენიერი საილუსტრაციი ჩასალა იმის ნათელსაყოფად, თუ როგორ მდგომარეობაზი იმყოფებოდა საბორთა სამეცნიეროს და სეარქის მშრომელი გლეხობა იმ დროს, როდესაც მათ კისერზე ადგათ ბატონ-ქონიძის და რუსეთის ცარიშის მძიმე ულელი. მეტადარე ეს მნიშვნელოვანია ახალგაზრდობისათვის, რომელსაც ეს მძიმე ხანა არ განუცდა.

კ. ბოროშდინის მოგონებან სამეცნიეროსა და სეარქზე ბატონშიმიბის არსებობის მნიშვნელოვან ხანას ქნება. ეს ის დროა, როდესაც თავად-უნარობისაგან გაყველეთილი და შეეიწროებული სამეცნიეროს გლეხობა აჯანყებით უმასპნილდება თავის მზაგრელებს. აერორი თავის მოგონებებში აღმიშნავს სამეცნიეროს გლეხობის ცნობილ აჯანყებას უტუ მიქაელს მეთაურობით. აჯანყებაში მონაწილე გლეხების სიტყვებით ის საკმაოდ კრიტიკულად აღწერს როგორიც თვით აჯანყების ხასიათს, ისე მის გამოშვევე მიზეზებს; გრულად მოპყავს უტუ მიქაელს სიტყვა, თქმიული სამეცნიეროს დედოფლის თხოვნით აჯანყებულთა „დასამშეიდებლად“ მისულ ქუთაისის გუბერნატორ კოლუბიაკინისადმი.

უ. მიქაელ მეტობისარე სიტყვით გადასცემს გუბერნატორს გლეხობის ტანჯეა-წამების და გაყველების აუტანელ, მძიმე სურათს. მიქაელს და მასთან ერთად მთელი იმდროინდელი გლეხობის კლასობრივი ბრძოლა ფერხდება იმის უცოდი-

ნარობით, რომ კოლუმბიაკინგბის სახით მათ ემატებოდათ კიდევ ზედმეტი მცვლეული მათი „მშობლიური“ კლასობრივი მტრების —სამცემოლოს თავად-აზნაურობის გვერდით.

ქ. ბოროჭდინის მოგონებებში საქართველოდ ვრცლად არის აგრძელებული ისმალეთის ჯარების შემოსევა ომერ-ეუშის მეთაურობით და მათ მიერ სამცემოლოს აწილება. ამასთან ერთად წიგნში აქა-იქ ცხვდებით სამცემონეო ხასიათის ფაქტებსაც, ცოდნებს იმდრითანდელ ვაჭრობა-წარმოების შესახებ და სხვ.

წიგნი მნიშვნელოვან ფაქტებს იძლევა იმის ნათელსაყოფად, თუ როგორ ხდებოდა რუსეთის ცარიშის დამგიდრება ა/გ-ზი, კერძოთ კი სამცემოლოსა და სეანებში, როგორ ხდებოდა მისი გაბატონება სახოგადოებრივი ცხოვრების ყველა დარგში, როგორ უყურებდნ და გაყრობოდნ აღდილობრივ მშრომელ მცველებლებს ბიუროერატული კამარილიის წარმომადგენელები, მრავალი სახის და მრავალრიცხოვანი მოხელეები. აღნიშნული ხანის ფაქტების საფუძველზე ძნელი არ არის იმის გამორკვევა, რომ რუსეთის ცარიშის შემოსელით მშრომელი გლეხობა მოიქცა ორმაგ ექსპლოატაციის მიზიე უდელ ქვეშ: თავად-აზნაურობის გვერდით მას ახლა გამოუჩინდა თვითმიმყრობელობის ბიუროერატული პარატის სახით ახალი მცვლეულობი და ზემაგრწორებელი.

ამ წიგნის არასაქმაოთ მომზადებულ მეითხველს შეიძლება მოექცენოს, რომ თითქოს სამცემოლოს და სვანეთის, ისე როგორც მთელი საქართველოს, თავად-აზნაურობა იბრძოდა რუსეთის თვითმპრობელობის წინააღმდეგ „დამოუკიდებლობის“ შენარჩუნების მიზნით, ეროვნული კულტურის დაცვისათვის და სხ. ახალითარ შემთხვევაში თავიდანვე თავად-აზნაურობა მტკაც ძურჯი შეიქნა რუსეთის ცარიშიმის. წინააღმდევ არაც შეიძლებოდა მომხდარიყო, რადგან კის დაცურდობოდა ის, თუ არ თავად-აზნაურობას, რომლის კლასიურ ინტერესებს გამოზარავდა, ერთგულათ იცავდა მას ყოველ მხრივ და გამსაკუთრებით კი გაყვლევით მშრომელ გლეხობის წინააღმდევობისაგან. ის „წინააღმდევობა“, როგორსაც სამცემოლოს და სვანეთის თავად-აზნაურობას უწევდა ცარიშიმის შემოსელას, მისი დამკიდრების პირველ ხანებში, გამოწვეული იყო მშობლობითი, რომ ეშინოდათ არ გამოცლიდათ ხელიდან ეკონომიკური და პოლიტიკური ბატონობა გლეხობაზე, როგორც კი თავად-აზნაურობა დარწმუნდნ მასში, რომ რუსეთის ცარიშიმი სამართლიანად ეპყრობა მას, ანგარიშს უწევს მის აისტორიულ უფლებებს“, ისიც მისი ერთგული დარაჯი შეიქნა. მშრომელი გლეხობა დაუპირდაპირდა თავად-აზნაურობის და რუსეთის ცარიშიმის გაერთიანებულ ფრონტს. მან სამუდამოდ გაიმარჯვა თავის კლასიურ მტრებზე მხოლოდ მას შემდეგ, რაც მისი ხელმძღვანელობის სამეც ხელში აიღო მუშათა კლასმა კომიუნისტური პარტიის მეთაურობით

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ი ღ ი

საშეგრძლო ყირიმის თამის დროისა

გეოგრაფიული მდებარეობა სამეცნიეროსი, — ისტორიული ცნობანი ამ მხარის შესახებ. — რუსეთის ქვეშეგრძლომობა: გრიგოლ დადიანი. — სათხოვნელი მუხლები. — ლევან დადიანი. — იმპერიატორის ნიკოლოზის მისვლა 1837 წ.—დავით დადიანი — მისი რეფორმები. — თ. ალ. ჭავჭავაძის ასულის შერთვა. — ცნობანი ჭავჭავაძის გვარის შესახებ. — ცოცვება და-ვით დადიანისა და მისის მეუღლისა ზუგდიდში. — გრიგოლუალება დავი-თისა 1853 წ.—დედოფლის დანიშვნა სამეცნიეროს შმართველად მისის შვილის ნიკოლოზის სრულწლოვანებამდე. — ამ მოგონებათ აეტორის მისვლა სამეცნიეროში მცირეშლოვანი დადიანის აღმზრდელად. — მო-ლგირება დედოფლისა ომის დროს. — სახაუზულო საცხოვრებელ ად-გილას, გორდში, გადასულა. — სამეცნიეროში დაბანაკებულ ჯარების უჭ-როსად თავად იყ. მუხრან-ბატონის დარიშვნა. — მისი ვინაობა და გეგმა გალაშერებისა. — მისი ჯარი. — ბანაკი სორტაში. — ნინო ალექსანდრეს ასული გრიბოედოვისა. — ნიკოლოზ ხელმწიფის გარდაცალება — ნ. ნ. მუ-რავიოვის მოსვლა სამეცნიეროში. — გარემოცე ყარსისა. — ქობულეთისა-კენ წასვლა. — ფარად-ფაზის და მისის ჯარების გამოსულა სოხუმში. — ზრურმი ყარსისა 17 ენერისთვეს. — ისმალთა ახალის ჯარების მისვლა ბათოში, იმათი წამოყვანა სოხუმში, ომერ-ფაზის მისვლა სოხუმში და იქდან მისი გამომგზავრება სამეცნიეროსაკენ.

შავი ზღვით, გაგრიდან მოყოლებული, რაც უფრო უახლოვედ ებით კავკასიის ნაპირებს, მთებს უფრო და უფრო ეცვლება სახე. გაგრა-მდე სალი, პირქში და მოსხლეტილი კლდეები ზედ დაპყურებს ზღვას; გაგრას იქით კი მთები თანდათან დაქანებული ხდება, იდ-გილ-ადგილ მიფითეატრს ემსგავსება, ზედ დაპყურებენ კავკასიონის ქადის მწვერვალი, სულმუდამ თოვლით დაფარული. რაც უფრო იცვლება სახე ამ მთებისა, ისე ზღვას თანდათან შორდება, და ზღვის პირად მდებარე ვაკე თანდათან ფართოვდება. სოხუმის ნაეთ-სადგურიდან მოყოლებული აჭარის ქედამდე მთები ნახევარრკალის მსგავსად უკან იწევს, ხოლო მთის წინ იშლება ვაკე, რომელსაც სი-გრძე ას ორმოცადა-ათამდე ეკრის ექნება, ხოლო ვანი ალაგ-ალაგ ას ვერსხე მეტი. ამ ვაკესა რწყავს ოთხი დიდი მდინარე, რომელ-ნიც შავ ზღვას ერთვიან: კოლორი, ინგური, ხობისწყალი და რი-ონი. ამ ოთხ დიდ მდინარეს მეერთი სხვა პირარე ვდინარე ერთვის, ამათს შორის ყველაზე დიდია ტეხური და ცხენის-წყალი. ეს ვაკე

მეტად ნაყოფიერია, და ბევრგვარი მცენარეული ხარობს აქ, ბევრი მის
ქედებს მწერნედ ხასხასი გააქვს ზამთარ-ზაფხულ მწვანე წყავის ტერიტორია
საგან; აქ ხარობს თუთა, კაკალი, ხურმა, რომელზედაც უშველებელი
ვაზია გასული, უზარმაზარი მუხა, ჭაბლი, კოპიტი, ძელქვა, და მათ
შორის მედიდურად აზიდულია ქადარი. ზღვის პირას მდებარე ად-
გილებში საშინელი ციებ-ცხელება იცის. აქაურ ციებ-ცხელების შე-
სახებ ჯერ კიდევ ჰიპპორატი სწერდა. ამ ვაკეზე, ჩრდილოეთიდან
მოყოლებული, მდებარეობს აფხაზეთი, სამურზაყანო, სამეგრელო,
იმერეთი და გურია.

ჯერ ისევ წარსულის საუკუნის ნახევარში ეს მხარენი ოსმა-
ლეთს ეკუთვნოდენ; შეგრამ 1638 და 1658 წლებში სამეგრელოს და
იმერეთის მთავრებმა მოინდომეს ოსმალეთის ბატონობისათვის თავი
დაელწიათ და რუსეთს მიმართეს, — გაგვათავისუფლეთ და შენი ქვე-
შევრდომნი გახდებითო. მთელი საუკუნოების განმავლობაში მარტო-
ოდენ მოლაპარაკება იყო გამართული, უგზავნიდენ ერთმანეთს ძლვენს,
მოკითხვას უთვლიდენ, და პირველად მხოლოდ 1770 წელს გამო-
გზავნა რუსეთმა ჯარი, გრაფ ტოტლებენის მეთაურობით, იმერეთსა
და გურიაში ოსმალთა წინააღმდეგ გამართულ ბრძოლაში მისაშვე-
ლებლად. აფხაზეთი, სამეგრელო, იმერეთი და გურია ოსმალეთს ხა-
რეად აძლევდენ გოგო-ბიქებსა და ამით გამოიხატებოდა პოლიტი-
კური დამოკიდებულება ამ მხარეთა და ოსმალეთს შორის. ხოლო
1774 წელს, მკათათვის 10, შემდგარ ქუჩუკ-კაინარჯიის ტრაქტარის
23 მუხლის ძალით ჩამოთვლილი მხარეები დასახელებულ ხარჯის ძლე-
ვისაგან განთავისუფლებულ იქნენ. ამ წამიდან მოყოლებული თითოე-
ულ ამ მხარეთაგანს სრული დამოკიდებლობა მიენიჭა როგორც ოს-
მალეთისა, ისე რუსეთის მხრივ.

იმერეთს თავისი მეფე ჰყენდა; გურიას, სამეგრელოს და აფხა-
ზეთს — თავისი საკუთარი მთავრები.

ეს მხარენი, მართალია, ოსმალეთის ბატონობისაგან განთავი-
სუფლენ, შეგრამ იმის წყალობით, რომ შინაურობაში ერთა-
ვად შფოთი და არეულობა იყო, დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ცხოვ-
რებით დიდხანს ვერ იცხოვრებდენ, განსაკუთრებით მას შემდეგ,
როცა მეზობლად, ტფილისში, აღმართულ იქმნა რუსეთის დროშა
და რუსეთმა ერთი-მეორეზე დაიპყრო მუსლიმითა პროვინციები.
მთავართაგან პირველი გრიგოლ დადიანი *) გახდა რუსეთის ქვეშევ-

*) დადიანი — არც სახელია და არც გვარია, არამედ ტიტული სამეგრელოს
მთავრისა. სამეგრელოში რამდენიმე დინასტია იყო მთავრებისა. მე-XVII საუკუნეში
მთავრობდა ბედიას დინასტია, იმის შემდეგ გოშუა გახდა მთავრად, გოშუას მერე

რდომი, ამის მიხედვით შეიქმნა ლექსუმი. ამ კუთხის დაპყრობისათვის გრიგოლ დადიანისა და იმერეთის მეფეს შორის უძმაყოფილება ჩამოვარდა. გრიგოლ დადიანმა სთქვა, იმერეთის მეფეს მარტო მე ვერას დავაკლებო და თავიდს ციციშვილს შეუთვალა: რუსის ხელმწიფესთან მიშუამდგომლე, თავის მფარველობის ქვეშ მიმიღოსო. 1803 წ., დეკემბრის 1, პოლკოვნიკმა მაინოვმა გრიგოლ დადიანს ფიცი მიალებინა თავისის სამთავროთი რუსეთის ქვეშევრდომობაზე. ამას შემდეგ სამეგრელოს მთავარს ჩააბარეს უმაღლესი ოქროს ღრამატა, რომელშიაც აღნიშნული იყო მისი ინვესტიტურა, სარდალის წოდება, ესე იგი, უფროსობა სამეგრელოს ჯარებისა, უბოძეს ავრეთვე ორდენი წმ. ალექსანდრე ნეველისა, სახელმწიფო დროშა და თვალ-მარვალიტით მოოჭვილი ხმალი; მისმა მეუღლემ, დელოფალმა ნინომ, ძლინად მიიღო სიასამურის ტყავი და ათი ალაბი წითელი ხავერდისა. დადიანს ქვეშევრდომობა გამოიხატებოდა სათხოენელ მუხლებით, რომელთა თავი და თავი შინაარსი შემდეგი იყო: 1) თვისთა ქვეშევრდომთა თავისუფლების და სიკედილ-სიცოცხლის უფლება დადიანმა ხელალებით დაუთმო რუსეთის ხელმწიფეს, და ამიტომ სამეგრელოში შემოღებულ იქნა რუსეთის იმპერიის სისხლის სასამართლო კანონები; 2) სამეგრელოს საშინაო მართვა-გამგეობის საქმე და გასამართლება თეოსთა ქვეშევრდომთა სამოქალაქო წესითა მთავრის სრულს უფლებას შეაღვენდა; 3) დადიანი სთხოვდა რუსეთის ხელმწიფეს, რუსის ჯარშა დაიფაროს ჩემის სამთავროს საზღვრები და ამისთვის საჭირო ჯარი სულ მუდამ სამეგრელოში იმყოფებოდესო.

რუსეთის ხელში პირველი დადიანი, როგორცა ვთქვით, გრიგოლი იყო; მისი რეზიდენცია, ზუგდიდი, გააქალაქეს და სახელად უწოდეს გრიგორიოპოლი (გრიგოლის ქალაქი). ამისთანავე, იმპერატორმა ალექსანდრე I გრიგორიოპოლის ტაძარს შესწირა ის სასწაულთმოქმედი ღვთისმშობლის ხატი, რომელსაც ღვთისმშობლის სარტყელი ერტყა და რომელიც იმპერატორს სამეგრელოს ხალხის მოციქულებმა მიართვეს ძლინად; ეს ხატი, ძვირფას თვალმარგალიტით მოოჭვილი და ოქროთი შეკედილი, უნდა ყოფილიყო წინდი იმპერატორის მხრუნველობისა იმ ხალხისათვის, რომელმაც მისი ქვეშევრდომობა მიიღო.

ლიპარტიანი გამთავრდა, მერე ჭილაძე და, ბოლოს, ჩიქოვანი. წარსულს საუკუნეში ჩიქოვანთა გვარის პირველი მთავარი კაცია ჩიქოვანი იყო დადიანად. კველა ამ გვარებს, როცა შთავრებად იყენენ. დადიანის ტიტული ჰერცოგი.

გრიგოლი დიდხანს არ დარჩენილა სამეგრელოს მთავრობის მართვის მოძღვანელი ბობენ, იმერეთის მეფე სოლომონი ძალიან გულმრავალი იყო, ლექხუმი როგორ წამართვაო, და ამიტომ მოაწამვლინაო. მისის გარდაცვალების შემდეგ მთავრად აღიარებულ იქმნა მისი უფროსი შეილი, ლევანი. მაგრამ რადგან ლევანი მცირეწლოვანი იყო, სამეგრელოს მართვდა დედა მისი, დედოფალი ნინო; ხოლო როცა ლევანი სრულიწლოვანი შეიქმნა, დედოფალი პეტერბურგში გაიხმეს და სიკვდილამდე ამ ქალაქში სცხოვრობდა.

ლევან დადიანი გარდაიცვალა 1846 წ. და სიკვდილამდე ოთხის წლით იღრე, ესე იგი 1842 წ., სამეგრელოს მართვაგამგეობა გადასცა უფროს შეილს დავითს.

როცა ჩეენ 1854 წელს მოედით სამეგრელოში, ლევან დადიანი ჯერ ისევ გუშინდელ დღესებ ახსოვდათ. კარგის მეტი ცუდი არაფერი გამიგონია მის შესახებ. დიდი განათლება არა ქონია, რუსულად თავისუფლად სწერდა და ლაპარაკობდა, თავისის აღერსიანის ქცევით, გულკეთილობით და კეთილშობილებით ყველას იზიდავდათ. მთელი სიკოცხლე მხიარულად გაატარა; პირველ ვეზირადა ჰყანენდა ნიკო ლოზ ბატონიშვილი, ანუ, როგორც ხალხი ეძახდა, დიდი ნიკო, შეგნებული, საქმიანი და სამართლიანი კაცი.

თავისი უფროსი შეილი, დავითი, ლევანმა ასაზრდელად ჯერ თავადს ვასილ თხიფის ძე ბებუთოვს მიაბარა, მერე ბარონ გრიგოლი ვლადიმირის ძე როზენს, თვითონ კი თავისის ამალითურთ ერთავად ნადირობაში ატარებდა დროს. იმ დროს ჯიხვი, ირემი, ველური ლორი, მელა, კურდელი ბევრი იყო სამეგრელოში; ნადირობის დროს იმართებოდა ლხინი, სიმღერა, თამაში; დროს მეტად მხიარულად ატარებდენ; ამას ზედ დაურთეთ მთელის დუნისის თვალი მეგრელი ლამაზი ქალები, რომელთაც ლევანი მეტის მეტადა სცემდა თაყვანსა. ლევანი სულით და ხორცით ერთგული იყო რუსეთისა და რუსის იმპერატორისა და ყველა რუსი, ვინც მას სტუმრად ეწევოდა, მოხიბლული ბრუნდებოდა ხოლმე ჩისის სტუმარმოყვარეობითა. ბევრს ახსოვს განსვენებულის იმპერატორის ნიკოლოზის მოსვლა კავკასიაში 1837 წ. ლევან დადიანი თავის სამთავროს საზღვარზე დაუხედა ხელმწიფეს; ისა და მისი მეულე დედოფალი მართა დაჩოქილები მიეგებნენ უმაღლესს სტუმარს. ლევანს პურ-მარილი ეჭირა ხოლო მართა დედოფალს, აღმოსავლეთის ხალხის ჩეულების თანახმად, ოქროს ლიტრა წყლითა და ტასტი ეჭირა ხელში, ხოლო მხარზე გადაგდებული ჰქონდა პირსახოცი. ხელმწიფე ორსავე ეამზორა და ლევანთან სამი დღე დარჩა ზუგდიდში. ვინც ეს ამბავი თავის

თვალითა ნახა, გვიამბო, ლევანს თვის-მიერ შეთხშული ტანისამოსის მართვა ეცეაო: მასრებიან ჩიხის მხრებზე გენერალ-ლეიტენანტის ეპოლეტები ჰქონდა და კალმიანი სამ-კუთხა ქუდი ეხურა თავზე-დაო. მაგრამ ხელშიფე ისე მოჰიბლა მისმა პურ-მარილიანობამ და თავაზიანმა ქცევამა და თავი ისე დაიჭირა, ვითომ არც კი შეუმჩნევია ასეთი უცნაური ტანისამოსიო.

ლევანს რაც რამ ებადა, — მდიდრებში კი არ ჩაითვლებოდა, — სულ მისს დაახლოებულ პირთ და ღარიბებს ურიგდებოდათ. სიკედილს შემდეგ მოავარს 15,000 მანეთი ვალი დარჩა, და ეს ვალი მისმა შეილმა დავითმა გადაიხადა მერე.

დავით დადიანმა დიდად გაუსწრო წინ თავისს მამას სწავლა-განათლებითა და, როცა 1842 წელს სამეგრელოს მართვაგამგეობა ჩაიბარა, ხელი მიჰყო სამოსამართლო და საადმინისტრაციო საქმე-თა გაწესრიგებას. მოსამართლესა და მმართველს ყოველ საქმისათვის გადაწყვეტილი სასყიდელი გაუჩინა, და თეოთონ თანამდებობამ მოსამართლისა და მმართველისამ დავითის დროს სულ სხვა ხასიათი მიიღო, სახელდობრ: შესაძლებელი გახდა თანამდებობის პირი, თუ საჭიროება მოითხოვდა, გამოცვლილიყო და, გარდა ამისა, თვით თანამდებობა მემკვიდრეობით არ გადასულიყო, ძველებურად, გვაროვნობის წევრებზე. მთელი სამეგრელო მთავარმა რამდენსამე ოლქად დაჰყო, ყოველს ოლქში დააყენა მდივანბეგი, ესე იგი, ოლქის უფროსი, რომელსაც სამოსამართლო და საპოლიციო უფლება ჰქონდა მინიჭებული, თან, დაურიგდათ ინსტრუქცია, რომელიც 1842 წელს კავკასიის მხარის მართვა-გამგეობისათვის შემუშავებულ დებულებას ეთანხმებოდა.

დავითის ისეთი მეუღლე ესაჭიროებოდა, რომ მისი შესაფერი ყოფილიყო განათლებით და აზრ-შეხედულებითა. და აპა, იმანაც აირჩია ეკატერინე კავკასიისა, შეილის-შეილი თავად გარსევან კავკასიისა, საქართველოს მეუსის ელჩისა იმპერატორ ეკატერინესა, პავლესა და ალექსანდრეს წინაშე. გარსევანის შეილი ალექსანდრე პეტერბურგში დაიბარა. მის ნათლიად ბრძანდებოდა თვით ხელმწიფე ეკატერინე. განათლება ეკრობული მიიღო, 1812 წელს ომში იღებდა მონაწილეობას, უფროსად იყო სახელოვან ნიერგოროდის პოლკისა, უმაღლესი საადმინისტრაციო თანამდებობა ეჭირა და იმავე დროს ქართველი პოეტიც იყო. ქართველი ასულნი დღემდე მღერიან ჰუშკინის რომანსებს, რომლებიც იმან ქართულადა სთარგმნა. ალექსანდრე კავკასიე სახელოვანის გრიბოედოვის მეგობარი იყო და იმას მიათხოვა თავისი ქალი ნინო, რომელიც ესე უდრო-

დავით დადიანი
სამეცნიეროს უკანასკნელი მთავარი

ვოდ დაქვრიცედა. თ. ალექსანდრე გარსევანის ძე ჭავჭავაძის პრეზენტის
ბარონ როხენის, გოლოვინის, ნეიდჰარტისა და ცოტათი ვორონცო-
ვის დროსაც კი ტფილისში პირველ ოჯახიდ ითვლებოდა ეკატერი-
ნე ალექსანდრეს მეორე ქალი იყო.

დავით დადიანი და ეკატერინე დედოფალი თოთხმეტი წელი-
წადი სცხოვრობდენ სამეგრელოში, მშენიერი სასახლე ააგეს ზუგ-
დიდში და სასახლესთან საუკხოვო ბალი გააშენეს. ევროპულადა
სცხოვრობდენ და რუსთაგანი თუ ვინმე შეივლიდა მათთან, მეტად
სტუმართმოყვრულად უხვდებოდენ ხოლმე.

1853 წლის აგვისტოში, ხანგრძლივ აეადმყოფობას შემდეგ,
გარდაიცვალა დავით, 42 წლისა. როგორც ექიმები ამბობდენ, კუ-
კის ქრონიკული კატარი გასჩენდა, რამაც სამარის კარამდე მიიყვა-
ნა, მაგრამ იმასავარ ამბობდენ, რომ მთავრის წინააღმდეგ დასი შეს-
დგა და იმათ მოაწამელინესო.

მთავარს დავითს ოთხი მცირეწლოვანი შეილი დარჩა. უფროსი,
შეიდის წლისა, ნიკოლოზი იყო, სალომე ექვსის წლისა დარჩა, ან-
დრია — ოხისა და თამარი — რამდენისამე თვისა.

ხელმწიფემ კეთილინება და ეკატერინე სამეგრელოს მმართვე-
ლად დანიშნა, სანამ ნიკოლოზი სრული წლოვანი გახდებოდა, და
უმაღლეს რესერვიპტთან ერთად ებოძა ჭირველ ხარისხის ორდენი
წმ. მთავარმოწმის ეკატერინესი. ის იყო, მიწას მიაბარა გვამი თა-
ვის მეუღლისა, ისე გურიაში შეკვეთილის ციხის გამაგრებას და სა-
ომრად შზადებას შეუდგნენ.

29 აპრილს 1854 წელს მე ზუგდიდში მოვედი დედოფლის სა-
სახლეში. კავკასიის მთავარმართებლის კანცელარიაში ემსახურებდი
და ამ კანცელარიის დირექტორმა გამომგზავნა დედოფლის მიწერ-
მოწერის საწარმოებლად. ამასთან, აღმერდელობა უნდა მეკისრნა მისის
შეილებისა ნიკოლოზისა და ანდრიასი.

როცა ოთახში შემიყვანეს, სადაც ტახტზე ორნი ლამაზნი, შეა-
ხნის მანდილოსანნი ისხდნენ, ყოფილი დავიწყე, — არ ვიცოდი, დე-
დოფალი როგორი იყო მათგანი? ალალბედზე მივუბრუნდი იმას, რომ-
ლის სახე სათნოდ და გულეკილობის გამომეტყველად მეჩენა, და
შევსცდი, — ეს იყო ნინო გრიბოედოვისა; მაგრამ საჩქაროდ ხელით
მანიშნა თავისი და, დედოფლი ეკატერინე. ასე გავიცანით ერთმა-
ნეთი. მერე გამაცნეს განსვენებულის დავითის ძმები გრიგოლი და
კონსტანტინე, შემდეგ მომგვარეს ბავშვები, რომელთაგან ნიკოლოზი
მეტის-მეტი ლამაზი ბავშვი იყო. ამ დღიდან ამ ოჯახის წევრი შე-
ვიქენ და იმათან ერთად ორი წელიწადი გავატარე.

ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେଣ୍ଟାଙ୍କ
ପଦାତିକାନ୍ତିକ
(ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ପ୍ରକାଶକାଳିକ ଆଲୋଚନା)

რამდენისამე დღის უკან, 7 მაისს, ინგლისულებმა ყულევს **შეკრულების მიმღებობის** ბაზნები დაუშენეს. ეს დაბა ოცდახუთის ვერსის მანძილზე ზუგდი-დიდან, ზღვის პირას. სასახლის აივნიდან გვესმოდა ყოველი დაცლა ზარბაზნისა. და ვხედავდით ზარბაზნის კემლს. ამის შემდეგ ყულევი ოსმალოს ჯაომა აიღო, ომი გახურდა და მოკლე-ხანში სამეგრელო ბრძოლის ველად გადაიქცა.

სამეგრელოს შმართველად დანიშნულს დედოფალს მალიან გაუ-ჭირდა საქმე. იმის მაგივრად, რომ შვილები აღეზარდნა, უნდა ეზ-რუნა სამთავროს მართვისა და მამულის მოვლისათვის, რაიცა მის-თვის სრულიად ახალი და უცნობი საქმე იყო. ქმრის სიცოცხლეში დედოფალი ოჯახის საქმეთა გარეშე არაფერში ერეოდა და თვით დავითიც არაფერში ურევდა, ამიტომაც იძულებული შეიქმნა ყველა-ფერი თავიდან ესწავლნა და ისიც თავისით, რადგან მაზლები ისეთ კაცებად ვერა სცნო, რომ მინდობოდა ყველაფერში და მათის რჩევა-დარიგებისათვის დაეჯვერებინა.

დედოფალი ექვს საათზე დგებოდა; რვა საათიდან მთხოვნელებს იღებდა; აღმოსავლეთის ჩვეულების თანახმად, მასთან ყველას შე-ეძლო შესულიყო; ყველასათვის უნდა მოესმინა თხრენა, ყველა უნდა დაკმაყოფილებული გამოესტუმრებინა, ყველა უნდა შეერიგებინა. სა-დილობამდე ამ საქმეს უნდებოდა. სალამოს ისევ დაიწყებდენ მთხოვ-ნელები დენას. სამუშაო ბევრი ჰქონდა, ამასთან, ის სამუშაო ძა-ლიან რთული იყო, თუ არ დავივიწყებთ იმას, რომ დედოფლის წი-ნამოადგილედ მისი მეულე იყო, რომელმაც აუარებელი კითხვები აღძრა. დავითმა იცოდა, რა როგორ უნდა გაეკეთებინა, ყველაფერ-ში ცოდნა ეტყობოდა, თუმცა ისიც უნდა ვთქვათ, რომ ხშირად პირადის სარგებლობისათვის მოქმედებდა. დედოფალი იძულებული იყო, რა თქმა უნდა, იმავე გზით ევლო, თუნდაც იმისათვის, რომ დავითის დაწყებული საქმე განეგრძო და შეიღებისათვის ეპატრონებინა; მაგრამ აქაც საკირო იყო ცოდნა და მინვედრილო-ბა, რაიცა ყველას ერთნაირად არა აქვს მინიჭებული. მით უფრო ვერ მოსთხოვდა ამ ცოდნას კაცი იმ ქალს, რომელიც საქმისათვის მომზადებული არ იყო, ხოლო ეს საქმე, როგორც ვიცით, მას სრუ-ლიად მოულოდნელად და ძალიან გაჭირებულს დროს დაეკისრა.

უმეტესად მაშინ გაჭირდა საქმე, როცა აფხაზეთიდან ზღვის ნაპირით ჯარებმა დაიწყო დენა სამეგრელოზე გასავლელიად. დედო-ფალი იძულებული იყო ჯარებისათვის ხელი მოემართნა, დახმარება აღმოეჩინა. ამავე დროს, არც გზები ვარგოდა და არც ხიდები გააჩ-

ნდათ სადმე. გარდა ამისა, უნდა შეეღვინა ადგილობრივი მიწოდებელი რაღვან ომი სამეგრელოში უნდა ატეხილიყო.

ოსმალებმა ყულევი რომ აიღეს, დედოფალმა „ზუგდიდს თავი დაანება და მთავრის ხაზაფხულო სამყოფელ აღვილას, გორდში, გადაებარგა. აქ დედოფალს გაფაციცებით ყური უნდა ეგდო, როგორ მიდიოდა ბრძოლის საქმე დუნაის სამთავროებსა და მცირე აზიაში. ამავე დროს ამბავი მოუვიდა, აფხაზეთში ოსმალეთის ფაშა სეფერ-ბეი გამოვიდა, თან მოჰყავს ორი ათასი ჯარი და მოაქვს ოცდათექვსმეტი ზარბაზანი. მის ჯარს შემოუერთდენ მეზობელი მთიელნი ჯიქები, უბისები, შათსულები და ნათუხაველებით. თვითონ სეფერ-ბეი ნათუხაველი იყო, მთის ხალხთა შორის დიდი გავლენა და ხმა ჰქონდა, რამდენიმე ენა იცოდა, მათს შორის რუსულიცა, და რუს-ოსმალოს ბრძოლის დროს იმასა ცდილობდა — რუსის ჯარის ძალა მთიელებთან ბრძოლის დროს შეესუსტებინა. ამიტომ, მოიხმო მთიელნი და ურჩია გალაშქრებულიყვენ სამეგრელოსა, იმერეთსა და გურიაზე.

1854 წელს ქუთაისის გუბერნიასა და სამეგრელოში დაბანაკებულ ჯარების სარდლიად დანიშნულ იქმნა გენერალ-მაიორი თავადი ივანე კონსტანტინეს ძე მუხრანბატონი. ჩამომავლობით ქართველი იყო ახალი უფროსი ჯარებისა, ზედმიწევნით იცნობდა ამ მხარეს, ხალხს და მათს ზნე-ჩვეულებას. მისი დანიშვნა გურულ რაზმის (ასე ეძახდენ რიონის ვაკეზე დაბანაკებულ ჯარებს) უფროსად დედოფალს ძალიან გაეხარდა. ჯერ ერთი, უხაროდა ისა, რომ მისის ქვეყნის დაცვა მთავრობამ მოში გამოცდილ კაცს მიანდო, მეორეც, ეს კაცი მისი მახლობელი ნათესავი *) და ძველი მეგობარი იყო.

თავადი მუხრან-ბატონი პფიქრობდა, ინგლის-ფრანგების ჯარი თუ შემოვა სამეგრელოში ისევ შავის ზღვიდან შემოვაო და ამიტომ დედოფალს გააცნო თავისი გეგმა მომავალის მოგერიებითის ომისა. თ. მუხრან-ბატონის გეგმა ხელმწიფე იმპერატორმაც მოიწონა და საკუთარის ხელით დააწერა: „შშენიერი და ჭკვინურია“.

მუხრან-ბატონის იზრით, ბრძოლის ასპარეზად უნდა გამხდარიყო სამი ადგილი: ჩრდილოეთიდან — მდ. ინგური; სამხრეთიდან — მდინარე სუფსა; დასავლეთიდან — ზღვის ნაპირი. მტერი თუ შემოგვესია, ამ სამში ერთის ადგილიდან უნდა შემოგვესიოსო, ან ორიდან, ან სამსავე ადგილიდან ერთაღაო. თან იმის შიშიც უნდა გვერნდეს, რომ იმათი ჯარი, უკველია, ჩევნებ ძლიერი იქნებათ. ამ მო-

*) თ. ივან მუხრან-ბატონს მეულედ ყავდა დაკით დადიანის დაა ნინო.

საზრებით გურული რაზმი მუხრან-ბატონშა ისე გაანაწილა, რომ სამართლებრივი მეცნიერების შუა-გულში, სოფ. სორტაში, უნდა მდგარიყო მთავარი მომავალი რეზერვი, რომელიც, საჭიროების დროს, ან ერთს მიეშველებოდა ან მეორეს, ან ორსავე ერთად, ან, თუ მტერი სორტას დაესხმოდა თავს, მაშინ ორგანვე დაყენებულს ჯარს გარს შემოიკრებდა და ისე მიეგებებოდა მტერს.

მუხრან-ბატონის ჩრივით, დედოფალი ჯარის მთავარ ბანაკის მახლობლად დაბინავდა, სოფელ ქვაშეორში, ერთის თვის ნათესავის, კნეინა მარიამ ნიკოლოზ დაღიანის ასულის შარვაშიძის, სახლში.

თავ. ივ. კონ. მუხრანებატონი

ქუთაისის გუბერნიის ფა სამეგრელოს ჯარების
(გურულ რაზმის) უფროსი

ჯარი მდ. ტეხურის პირას იყო დაბანაკებული, სოფ. სორტაზე მიკრულ მინდობრზე, დედოფლის ბინიდან სამს ვერსზე. თვით ბანაკს „სორტიანი“ დაარქვეს, სიტყვების „სორტა“ და მუხრან-ბატონის სახელ „იოანეს“ ერთად შეხამებისაგან.

დედოფალი ხშირად მოდიოდა ჯარის ბანაქში, იმასთანაც მოგვია
დიოდენ ბანაკიდან სტუმრად. დედოფალს, რა თქმა უნდა, ბრა სკრ-
როდა სხივი სწავლება და მისს სტუმართ-მოყვარეობას და ყველას-
თან ალერსიანს ქცევას საზღვარი არა ჰქონდა.

ამ შემთხვევაში დედოფალს განსაკუთრებით ეხმარებოდა მისი
დად, გრიბოედოვის ქვრივი ნინო. ჩენ არ შეგვიძლიან ორიოდე სი-
ტყვა არა ვთქვათ რუსეთის გამოჩენილ მწერლის მეულლის შესახებ,
მით უფრო, რომ არსად-რა წაგვიკითხავს ამ შესანიშნავ და შეტის-
მეტად ძეირფას ადამიანის შესახებ.

ნინო გრიბოედოვისა მეტის-მეტი ტანადი იყო, შავგრემანი და
შშენიერ თვალებიანი. ქმარს თხუთმეტის წლისა მისთხოვდა, როცა
მისი შშენიერება საესებით იყო გადაშლილი. გრიბოედოვს უზომოდ
უყვარდა თავისი ახალგაზდა ცოლი, რომელსაც „მურილის მადო-
ნას“ ეძახდა. ამ საყვარელს არსებას ქმარი ისე უყურებდა, როგორც
ბავშვს, და ამბობდა: ჩემი ვალია, რაც აღზრდა დააკლდა, მე
შევუსრულოვო. როგორც მისი დაახლოებული ნაცნობები, და მათს
შორის პ. ა. კარატიგინი, ამბობენ, გრიბოედოვი მეტად ნიჭიერი
და განსწავლული კაცი იყოვო; პოეტიც იყო, და შშენიერია ქმეუსი-
კიცა, ზედ-მიწევნით იკოდა რამდენიმე ევროპული ენა, სწავლა მიე-
ლო აღმოსავლეთის ენების ფაკულტეტზე, და, ყველა ამას გარდა,
მეტის-მეტი სიმპატიური კაცი იყო. თუმცა ერთის წლის მეტი არ
დასცალებია თავის საყვარელ არსებასთან სიცოცხლით დამტებარი-
ყო, მაგრამ ამ მოკლე ხნის ცხოვრებითაც დაუფიწყარი შეიქმნა ნი-
ნოსათვის, ისე ლრმად ჩაებეჭდენ მისს კეთილს გულს ამ დიადის
მასწავლებლის ლირსებანი. როცა გრიბოედოვი თეირანში წავიდა,
სადაც უდროვოდ მოპკვდა კიდეცა მტრის ხელისაგან, ხუთის თვის
ორსული მეულლე თავრიზში დასტოვა. აქ ნინოს დაახლოებული ნა-
ცნობები იყვნენ ინგლისის ელჩის ოჯახის წევრნი, მისი ცოლი და
ქალები; გარდა ამთო, მასთან სტუმრად იყო ერთი მისი ნათესავ-
თაგანი, თავადი რომან ჭავჭავაძე, რომელიც მამამ გამოუგზავნა თვა-
ლის-ჩინივით. როცა ამბავი მოუვიდა, გრიბოედოვი თეირანში მოპ-
კლესო, ცოლს ეს ამბავი არ გაუმჯობენეს; მხოლოდ უთხრეს, ქმარს
წერილის მოწერის დრო არა ჰქონდა, ძალიან ბევრი საქმეები აქციო,
შემოგვითვალათ, აქ დიდხანს დაერჩები, და ამიტომ ტფილისში
დედასთან დაბრუნდი და იქ უცადე ჩემს დაბრუნებასაო. დიდი
მოხერხება იყო საჭირო, რომ მისგან ნამდევილი ამბავი დაე-
მალნათ; გულმა უგრძნო, რაღაც არასასიკეთოს მიმალავნონ,
მაგრამ ამ დროს მამისაგან, თ. ალექსანდრე ჭავჭავაძისაგანაც,

წერილი გამოცემის დროის განხილვა

რომელიც მაშინ სომხეთის ოლქის მმართველად იყო, მოუვიდა წერილი. ისიც იმას ვე სწერდა და ატყობინებდა, შენს მისაგებებლად კულტურული ფაზი წამოვედი და გელიო. ნინოც დასთანხმდა და მშეიღობით ჩამოვიდა ტფილისში. მაგრამ ტფილისში უფრო გაუჭირდათ მისთვის ქმრის სიკედილი და ემალხათ: ამდენი დრო გადის და ქმარი მაინც

ნინო ალ. გრიბოედოვისა
(პოეტ ალექსანდრე ჭავჭავაძის ასული)

წერილს არა მწერსო, მერე ისეთი ქმარი, რომელსაც გაგიჟებით ვუყვარვარო. თან და თან ემატებოდა ეჭვი და, ბოლოს, სრულებით შემთხვევით გაიგო ყველაფერი. ერთხელ მასთან გრაფ პასკივიჩის მეულლე, გრიბოედოვის ბიძაშვილი, მოვიდა სტუმრად სწორედ იმ

დროს, როცა ნინოს დედა სადღაც იყო გასული. ლაპარაკის მატერის და ქადაგის მატერის წამოსცედა გრიბოედოვის თავგადასავალი და, რაյი ერთი წამოსცედა, იძულებული გახდა კველაფერი ეამბნა. ნინოს საშინელი ისტერიკი დაქმართა და მეორე დღეს ხუთის თვის ბავშვი დაებადა. ამგვარად დაპერგა ქმარიცა და შეილიცა. თექვსმეტის წლის ქვრივისათვის ყოველი ნუგეში დაიკარგა და გადასწუვიტა თავის საყვარელ ქმრისათვის არ ელალატნა და სიკედილამდე მისი ერთგული ყოფილიყო. მართლაც, ქმრის სიკვდილს შემდეგ 30 წელიწადი იცოცხლა და მეორედ გათხოვება არც კი უფიქრნია. ბევრს ნაქებს და გაგიყებით შეყვარებულს საქმროს უნდოდა მისი შერთვა, მაგრამ იმან მაინც არ ულალატა თავის ილოქმის და ქვრივად დარჩა. გრიბოედოვის გვამი ნინომ ტფილისში მოასევნა და მთაწინდის ეკლესიაზი დაასაფლავა. იმაზე დიდებულ ადგილის მოძებნა არ შეიძლებოდა რუსების უკუდჟა მწერლის საფლავად.

ამ დროდან მოყოლებული ნინო გრიბოედოვისამ თავისი სიცოცხლე თავის ნათესავ-მოყვარებს შესწირა, სულ იმასა ჰყოიქრობდა, ვის რა სიყეთე ვუყოვო. სანამ მისი დად, ეკატერინე, გათხოვდებოდა, მასთან ერთად საზოგადოებაში გამოიდიოდა; მის გათხოვების შემდეგ თავის უმცროს დას, სოფიოს (შემდეგში ბარონ ნიკოლაის მეუღლე) ზრდიდა, ხოლო როცა მისი ძმის, დაეკითის, შეიძლები მოჩიტდენ, მათი გადია შეიქმნა. მამის ოჯახში ის ყველასათვის საჭირო იყო, უიმისოდ არაფერი შეეძლოთ, სახლიდან კახეთში მიჰყვანდათ ძმასთან, კახეთიდან სამეგრელოში — დასთან. ნინო მფარველი ანგელოზი იყო მთელის ოჯახისა, ის იყო ისეთი არსება, რომელსაც თაყვანსა სცემდენ და აღმერთებდენ ყველანი კავკასიაში, მთავრმართებლებიდან მოყოლებული უბრალო ხალხამდე. იმის შესახებ საზოგადოდ ამას ამბობდენ: „ნინო კეთილი იდამიანია“. მართლაც, მისი გულეკეთილობა განთქმული იყო. ყველა გაჭირვებულს შეეძლოთავისუფლად მისულიყო მასთან, შეეჩივლნა თავისი მდგომარეობა, ეთხოვნა ღამიარება და დარწმუნებულიც უნდა ყოფილიყო, რომ „კეთილს ნინოს“ სხეისი კირი საქუთარ კირად მიაჩნდა, სხეისის სიხარულით თვითონაცა ხარობდა. ვინც უნდა დიდებული ყოფილიყო, არავის, დაერიდებოდა, ყველასა სთხოვდა, ამა და ამ გაჭირებულს დაეხმარებოდა და ხელი ვაუმართეო; თავის დღეშიაც არავის გაუცდებია. ამიტომ, მთხოვნელები გამოულეველი ჰყვანდა სულმუდამ. ვთქვათ, რომელიმე ახალგაზძა მოხელე რასმე დააშავებდა და უფროსი სამსახურიდან დათხოვნას დაემუქრებოდა, — მაშინათვე ნინოსთან მირბოდა — გაჭირებისაგან მისენიო. ნინო ცოტათი დატუქსავ-

და, თვითონ მაინც წავიდოდა, სადაც საჭირო იყო, თუნდ მთავარი მუსიკის მართებელთან ყოფილიყო მისასვლელი, და საქმეს გაარიგებდა; მთავარი კიდევ რომელსამე პატივისმოყვარე კაცს დაწინაურება მოუნდებოდა, — წავიდოდა ნინოსთან, და ისიც ცდილობდა მისი სურვილი დაექმაყოფილებინა; ერთის სიტყვით, ყველანი იმასა სოხოვდენ, ათას რასმე დაავალებდენ ხოლმე და ნინოც უარს არავის ეუბნებოდა, და კიდევ ამიტომ იყო, რომ იმ დროს კავკასიაში მასებ არავინ უყვარდათ. პენსია ძალიან ცოტა ეძლეოდა, რაღაც 2,000 მანეთი, და იმის ნახევარიც ალბად სხვებს ურიგდებოდა, ასე რომ, მდიდრული ცხოვრება რომ ნდომებოდა, მაინც არ შეეძლო. სულმუდამ ალექსიანი იყო, სულმუდამ ლიმი უთამაშებდა ტუჩებზე; ყველას სა-ამოდ ჩემბოდა მისი ნახევა, მასთან ბაასი. ხშირად იგონებდა თავისს ქმარს, ზეპირად იცოდა რამდენიმე სამუსიკო პიესა, გრიბოედოვის დაწერილი. ეს პიესები მშვენიერად შემუშავებული და შეტად თვითებურის მელოდიისა იყო, და სამწუხაროა, რომ ისე დაიკარგა, ჩა-უწერავი; ნინო გადაიცვალა და, თან ჩიიტანა საფლავში. მასთან ბაასი ყველას ესიამოვნებოდა, თვითონ მხიარულის ხასიათისა იყო და სულმუდამ დიდის სიამოვნებით იზიარებდა სხვათა მხიარულებას. როცა ეკატერინეს ქმარი მოუკვდა, ნინო მაშინათვე სამეგრელოში წამოვიდა და მას აქეთ სულ დასთან იყო.

სხვა არა ყოფილიყო-რა, მარტო ნინო გრიბოედოვის იქ ყოფნა ჰქმაროდა სორტაში დაბანაკებულ ჯარისათვის. დედოფლის სადგომი ერთავად სტუმრებით იყო საესე; იქ იყო მუსიკაცა, თამაშობაცა, სიმღერაცა და ოჯალების ლვინოცა, — ყველა დიდად ნასიამოვნები ბრუნდებოდა-უკან. ასე გავიდა ზამთრის თვეები, და ვისაც კი გამოუცდია, თუ რა ძნელი, მოსაწყენი და უხერხულია ჯარისათვის ერთ ადგილას ხანგრძლივად ყოფნა, მიხედება, რა სასიამოვნო იყო სამხედროთათვის დედოფლის სახლში სიარული და დროს გატარება, მით უფრო, რომ ჯარს ამ დროს სახადი და ჭიობის ციება დაერია და იმდენი ხალხი გაეუქა, რამდენიც არც ერთს ომში დაიხოცებოდა.

თებერვლის გასულს ამბავი მოვიდა, იმპერატორი ნიკოლოზი პავლესქე გარდაიცვალო, ეს ამბავი პირველად ახალის მთავარმართებლის ნიკოლოზ ნიკოლოზის ქე მურავიოვისაგან გავიგეთ, რომელმაც, თავის მხრივ, პეტერბურგიდან განგებ გამოგზავნილ ფელდეგი-რისაგან გაიგო ტფილისიდან პირველ სადგურზე—ლართისკარში.

ახალმა მთავარმართებელმან. მურავიოვმა სამეგრელო აპრილში ინახულა. დედოფლალს პატარაობითვე იცნობდა, რაღაც მის

მამის, როგორც კარგის მეგობრის, სახლში ხშირად დადიოდავ მომა
ტომ ქაშხორში რამდენსამე დღეს დარჩა დედოფალთან, როგორც
დაახლოებულ მეგობართან. ნინო გრიბოედოვისაც დიდის ხნიდან
იცნობდა მურავიოვს. სამეგრელოს საშინაო საქმეები, ცოტა არ
იყოს, ალუფხულ-დალუფხული იყო. ამ დროს ხალხი მთავრობას არ
ემადლიერებოდა და ამის ნიშნებმა მთავარმართებლის მოსელის ცოტა-
ხნით წინ უკვე იჩინა თავი სუჯუნაში. ამ უქმაყოფილების სათავე
აფხაზეთის მთავრის სიმამრის სახლში, სოფ. ჭყადუაშში, იყო,
დადედოფალმა მურავიოვსა სოხოვა, — შინაური მშვიდობიანობა დაამ-
ყარეთ ჩემს სამთავროშით. მთავარმართებელმა სამეგრელოს თავა-
დებს ერთად თავი მოუყარა და სიტყვით მიმართა ყველას, განსაკუთ-
რებით თავადს გიორგი დადიანს, მაგრამ მისმა ნათევამზა, რო-
გორც შემდეგში აღმოჩნდა, სასურველი ნაყოფი ვერ მოიტანა.

ქაშხორიდან მთავარმართებელი ზუგდიდში გაემზავრა, სადაც
აფხაზეთის მთავარი, მიხ. შარვაშიძე, დაუხვდა. არაენ იცის, ამ ნა-
ხვის დროს რა ილაპარაკეს ამ ორმა; მხოლოდ ის ვიცით, რომ,
როცა თავადი შარვაშიძე მთავარმართებელს მოშორდა, ძალიან აღელ-
ვებული და გულმოსული იყო. მას შემდეგ სამის კვირის უკან მ.
შარვაშიძე მოულოდნელად წავიდა სამეგრელოდან აფხაზეთში და
თავის სიმამრის სახლში მას უკან არ დაბრუნებულა.

მუხრან-ბატონის გეგმა და განკარგულება ომის შესახებ მურა-
ვიოვმა სრულიად მოიწონა. თითონაც კარგად ესმოდა, გურული.
რაზმი უნდა გავაძლიეროთ, და მუხრან-ბატონს დაპირიდა, ჯარს-
მოგიმატებო, მანამდე კი, თუ დაგვირდათ, სურამში სათადარივოდ
დაბანაკებული ექვსი ბატალიონი ჯარი აქ დაიბარეთო. სამეგრელო-
დან რომ მოდიოდა, მთავარმართებელმა დედოფალს უთხრა, ყარსის
გარემოცვას ვაპირობო.

მაისში მუხრან-ბატონმა, მთავარმართებლის განკარგულებით,
სორტაში დაბანაკებულ ჯარის ერთი ნაწილი წამოიყვანა, იმას შეუ-
ერთა გურიაში მყოფი ერთი რაზმი და ქობულეთის სანჯაყის დასა-
თვალიერებლად წავიდა. მუსტაფა-ფაშის კორპუსი მიუვალ აღვილას-
იდგა ბანაკად და საცა იღვა, იქიდან არ დაძრულა. ოსმალებს კარ-
გად ესმოდათ, რომ რუსის ჯარის მოსელას არავითარი აზრი ჰქონდა-
გარდა აღვილის დათვალიერებისა, იმიტომ რომ ქობულეთის სანჯა-
ყის აღება რუსის ჯარს ხელს არ მისცემდა, პირიქით, მეტ ბარგადაც-
გაუხდებოდა. ქობულეთის დათვალიერებას რომ მორჩინენ, ჯარები-
თავ-თავის აღვილებზე დააყენეს, ხოლო ბანაკი სორტიდან სიმრთე-
ლისათვის მახლობლად მაღლობ აღვილზე გადაიტანეს.

მო-
შორის გრიბოედოვისა მო-
რემოებამ, რომ ზუგდიდში არ შეეძლო ეცხოვრნა. აქ დიდი სასახლე
ჰქონდა, პარიზიდან ჩამოტანილი მშვენიერ ავეჯით მორთული, იქვე
ჰქონდა მართლა-და საუცხოვო ბალი.

K 10.489-3

ნიკ. ნიკ. მუხავიოვი

კავკასიის მეფისნაცვალი და მთავარსარდალი
კავკასიის ჯარებისა.

შუა ზაფხულში ამბავი მოვიდა, მურავიოვმა ყარსს ჯარი შე-
მოარტყაო. ცოტა ხანს უკან ამას სხვა ამბავიც დაერთო. ომერტა-
შის შტაბის უფროსი ფერხად-ფაშა დიდის ჯარით აფხაზეთის ნაპი-
რას გავიდათ, უკან კიდევ ახალი ჯარი მისდევსო. ყველამ მოუთმენლად
დაუწყო ლოდინი, რა იქნებათ.

მუხრან-ბატონშა მურავიოვისაგან დაპირებული სათადარიგო
ჯარი მოითხოვა, მაგრამ ამბავი მოუვიდა, ჯარი ვერ მოვა, რადგან

შურავიოვნა საჭიროდ სცნო ეს ჯარი ალექსანდროპოლში მდგრადი წევნა ნაო. მეტი გზა არ იყო, იმას უნდა დასჯერებულიყო, რაცა ჰყავდა, მაგრამ, როგორცა ვთქვით, ამ ჯარს ზამთარში დიდი ზიანი მისცა ციებამ, ასე რომ სულ 8,000 ჯარისკაცი თუ იქნებოდა. მაგრამ ჯარი, ამდენი ხნის განმავლობაში უსაქმოდ გაჩერებული, მხნედ იყო, მოუთმენლად მოელოდდა ომს, შეტაკებას.

ენკენისთვის გასულს ამბავი მოვიდა, რუსის ჯარმა ყარსთან 17 ენკენისთვეს ბრძოლა წააგოვო, ამავე დროს ყირიმიდანაც რუსის ჯარის დამარცხების ამბავი მოვიდა. მა ამბებმა უფრო ააგულიანა მუხრან-ბატონის ჯარი საომრად, იქნება გავიმარჯვოთ და, ცოტათიც არის, დაგვავიშვდეს წინანდელი მარცხიო. იმავე თვეს ბათუმში ახალი, სებასტოპოლიდან დაბრუნებული ჯარი ამოვიდა ოსმალებისა, მაგრამ აქ დიდხანს არ გაუჩერებიათ, მალე სოხუმში წაიყვანეს, სადაც ლვი-ნობისთვეში ომერ-ფაშაც ამოვიდა და შემდეგ მოელი თავისი კორ-პუსით სამეგრელოსაკენ გამოემართა.

III გ ე რ ტ ე რ ი

შემოსის და დაცურობა სამეცნიერო სისტემის შემოსის და დაცურობა

მდ. ინგურის ახლო მდებარე ადგილი.—ომერ-ფაშის ჯარის გამოწერა 25 ოქტომბერს.— თავ. ივ. მუხრან-ბატონი მტრის ჯარს წინ გადაეღო-ბება და ინგურში არ უშევბს.—ბრძოლა კანათსა და კოკონ.—პოლკოვ-ნიერი ზეანბაია, ისესელიანი, მაიორი ივინი და კაპიტანი კობელევი—ერთი-მეორეს შემდევ უფროსებად იყვნენ მე-11 სახაზო ბატალიონისა და ყველანი ბრძოლის ველზე დაჭრილ იქმნენ და დაინოცენ, გარდა იყინისა, რომელიც რამდენიმე კვირას უკან გადაჰყვა ჭრილობას.— ომერ-ფაში ინგურში გაეიდა; რუსის ჯარი ხეთაში მიღის. — რუსის ჯა-რი ცხენის-წყალში გვიდა და იმერეთისაკენ დაიხია. — სამეცნიერო იმერ-ფაშის ხელშია. — გორდში დედოფლის სასახლეში მომხდარი ამბა-ვი. — თავ. ივ. მუხრან-ბატონის მეუღლე. — დედოფლის შადება ტფი-ლისში წასაცლელად.— გორდში კონსტანტინე დადიანისა და სხვ თავა-დების მისვლა. — ესენი დედოფლას და მისს შეიღებს ტფილისში არ უშვებინ და უჩერევნ ლეჩხუმში წასელა. — ომერ-ფაშის პირები წერი-ლი, დედოფლალთან მიშერილი.—ამ წერილის პასუხის შედგენა ნ. კოლიუ-ბაკინის მიერ.— ლეჩხუმი და იქ გადასვლა დედოფლის შეიღებისა. — თეოთონ დედოფლის მისვლა. — ომერ-ფაშის მეორე წერილი დედოფლალ-თან. — ცნობანი ისმალთა გენერალის მუსი მოქმედებათა შესახებ სა-მეცნიეროში.— თავ. ჩიტა; როსმურდევკა. — მითქმა-მოთქმა მეცნიერთა შორის და მითქმა-მოთქმა დედოფლის შესახებ ქუთაისში. — თავადი ბებუთოვი დედოფლას სახოვთ სამეცნიეროდან წამოსვლას. — ყარ-სის აღება 22 წომებერს. — მარტოდ წასელა დედოფლისა ლეჩხუმიდან გორდში. — ისკანდერ-ფაშის წერილი.

სამურზაყანოსა და სამეცნიეროს შორის მიმდინარეობს ინგური. წყალდიდობას და გაზაფხულ-ზამთრის დიდ წვიმების დროს, რო-გორც ყველა მთის მდინარენი, ინგურიც მაღლე ადიდდება და მისის წყალობით ყოველივე მისვლა-მოსვლა შეწყვეტილია ხოლმე; მაგრამ ზაფხულობით და გვალვის დროს ეს მდინარე ისე გამეჩარდება, რომ მცხოვრები ფონს ადვილად გადიან. 1855 წლის შემოდგომა მე-ტად გვალვიანი იყო, გამუდმებული ტაროსი იდგა და ამიტომ ინ-

გური დაბატარავდა და ორს ალაგას შეეძლო კაცს ფონს დაგასცლა: რუხის ძევლის ციხის ახლო და კოკისა და კახათის მახლობლად. მათ ფონს შუა თოთხმეტის ვერსის მანძილია.

25 ოქტომბერს ომერ-ფაშა თავისის ჯარით ინგურს მოადგა. მუხრან-ბატონშა მტერი პირის-პირ დაინახა, მაგრამ არც კი უფიქრნია წინააღმდეგობა გაეწია და ინგურში არ გამოეშვა; მხოლოდ თავისი ჯარი ორად გაჰყო და ერთი-მეორეს კარგა მანძილზე დააშორა. მუხრან-ბატონს ეჩვენა, ომერ-ფაშას ჯარის უმეტესი ნაწილი რუხისაკენ მოდისო და ამიტომ თვითონ რუხთან დარჩა და უფრო დიდი ნაწილი ჯარისა თავისთან დასტოვა, ხოლო უმცირესობა კოკ-კახათისაკენ გაგზავნა. მაგრამ ომერ-ფაშამ მტერი მოატყუა და ჯარის უმრავლესობა კოკ-კახათის*) ფონისაკენ წაიყვანა, ასე რომ ოსმალოს ჯარს ორი ბატალიონი-ლა გაუმკლავდა. რუსის ჯარში 2,000 კაციც არ ითვლებოდა, ხოლო მტერი ათჯერ მეტი იყო. რუსის ჯარის-კაცებს ჯერ ისევ კაეიანი თოფები ჭრონდათ, ხოლო ომერ-ფაშის ჯარი მინიეს სისტემის თოფებით იყო შეიარაღებული.

კოკთან ბრძოლა ასტყდა ნაშუადლევის სამს საათზე და შემდინარე გასტანა, ესე იგი მთელი ოთხი საათი მეტი. რუსის ჯარი თავვამოდებით იბრძოლდა. ბრძოლა პირველად მდინარის კალაპოტში ასტყდა და მტერმა სამჯერ აჩვენა რუსის ჯარს ზურგი. 11 სახაზო ბატალიონის კომანდირს, პოლკოვნიკს ზეანბაიას შტუცერის ტყვია მარჯვენა ყურში მოხვდა და მარცხენაში გაუარა. იმის სიკვდილს შემდეგ უფროსად პოლკოვნიკი იოსელიანი ჩადგა. შტუცერის ტყვია იოსელიანს მეტრდში მოხვდა და მეორე მხარეს გავიდა, მაგრამ დგომელა საჩქაროზე თვითონვე შეიხვია ჭრილობა და ჯარის ხელმძღვანელობა განაგრძო, სანამ ლონემ სრულებით არ უმტკუნა და სოლდათების ხელზე არ დაესვენა. ჭრილობის შესახვევად რომ მიჰყავდათ, მეორე ტყვია თავში მოხვდა და ბოლო მოულო. იმის მაგიერ კურინის პოლკის ბატალიონის კომანდირი, მაიორი ივინი ჩადგა, მაგრამ დიდხანს არც იმას დასცალებია: შტუცერის ტყვიამ მუხლისთვის დაუმსხვრია და რაზმიდან გაიტანეს. ამ გმირულ რაზმის უკანასკნელ კომანდირად იყო კაპიტანი კობელევი. კომანდირობა კობელევმა ისეთს წუთს იკისრა, როცა მტერის წინააღმდეგ ბრძოლა ყოვლად შეუძლებელი შეიქმნა. ზარბაზნებს თავები დაუცოდა ერთი მუჭა ჯარი ბრძოლის გელიდან გაიყვანა. ამ დროს რუხი-

*) სოფ. კახათში ნარმანიას გვარის გლეხები სცხოვრობენ და ამიტომ ამ ადგილს სანარმანიოც ჰქვეიან.

დან მუხრან-ბატონი მოიჭრა თავისის ჯარით და უბრძანა, ისევ ბრძოლაში ლა ასტეხეთო. ჯარის-კაცები ისევ გამშერივედენ და ლომებივით უკვეთნენ მტერსა, მაგრამ გვიანლა იყო. ოსმალთ ჯარის უმეტესობა ინგურში გამოვიდა. რუსის ჯარს ცოტაც რომ დაყოვნებოდა, მტერი გარშემო შემოერკალებოდა და ტყვედ წაასხამდა ყველას. ამიტომ მუხრან-ბატონის ბრძანებით რუსის ჯარმა უკან დაიხია. კაპიტანი კობელევი მოკლულ იქმნა.

ღამის ათს საათზე ჯარი მწყობრად ინგურს მოშორდა. ბნელი ღამე იყო, დაქრილები და ივადმყოფები ბევრი ჰყავდა რუსის ჯარსა, თან, ერთბაშად მოუხდა უკან დახვევა, ასე რომ ძალიან უჭირდა საქმე, მაგრამ 26 ოქტომბერს დილით ყველანი, ვინც კი ინგურის ბრძოლას გადარჩნენ, ხეთაში იყვნენ დაბანაჟბულნი.

დიდხალი სისხლი დაიღვარა კოქსა და კახათთან ბრძოლის დროს; რუსის ჯარს ბევრი ხალხი დაეხოცა, მაგრამ ოსმალოს ჯარს სამი იმდენი დაეკარგა; აქაურ მცხოვრებ დლემდე ახსოვსთ მინდორი, სადაც ათასზე მეტი მევდარი ეყარა და ამდენივე წყალმა ჭაილო... ჩვენ უკვე დავასხელეთ ამ ბრძოლის გმირნი: ზეანბაია, იოსელიანი, ივინი და კობელევი. ამათგან მხოლოდ ივინი გაიყვანეს ბრძოლის ველიდან ცოცხლად. ამას შემდეგ მთელი ექვსი კვირა იტანჯა ქუთაისში 6. კოლუბაკინის სახლში, და ჭრილობისაგან სული განუტევა, ხოლო სხვებმა ბრძოლის ველზე დასდევს თავი. მაგრამ უსამართლობა იქმნებოდა, არ გვეხსენებინა ცხენოსან რაზმის უფროსი პოლკოვნიკი თავადი დიმიტრი შარვაშიძე *), რომელმაც უკვე დასახელებულ გმირებივით ისახელა თავი; ბრძოლიდან უცნებელი გამოვიდა, თუმცა გაცხარებულ ბრძოლის დროს თავის რაზმს თავში უდგა. ზეანბაია და შარვაშიძე აფხაზები იყვნენ, ხოლო იოსელიანი—მეგრელი; სამსავე დიდი პატივისცემა და ნდობა ჭერნდათ როგორც თვის თანამემამულეთა, ისე თანამოსამსახურეთა, და რუსებისათვის თავდადებულნი იყვნენ. ზეანბაია, გარდა ამისა, დიდად ნაკითხი და განვითარებული კაცი იყო, კარგად ჭერნდა შესწავლილი თავისი სამშობლო და თვისთა თანამემამულეთა ზნე-ჩვეულებანი; მთელი რიგი საინტერესო წერილები დაბეჭდა „საგეოგრაფიო კრებულში“ და გაზეთ „ქავკაზში“ და კავკასიის შესახებ მწერლობაშიაც დასტოვა თავისი კვალი.

ჩვენ ზევითა ვთქვით, რომ თავადს ივ. მუხრან-ბატონს ფიქრადაც არ მოსვლია ომერ-ფაშისათვის ინგურში გასვლის დროს წინააღ-

*) მამა ტფილისის გუბერნატორად ნამყოფის თავ. გიორგი შარვაშიძისა. თ. ს.

მდევობა გაეწიათ. მიზეზი ამისა ის იყო, რომ ძალა არ შექმნავდა თუნდაც მთელი თავისი ჯარი სანარმანიოში დაეყენებინა, მაინც ვერ გააჩერებდა მტერს ინგურს გაღმა, რადგან ომერ-ფაშას 30,000 კაცი ჰყავდა და მუხრან-ბატონის ჯარი კი 5,000 კაცს არ აღმატებოდა. ინგურზე ადგილმდებარეობა მტერთან საბრძოლველად მეტად უხერხული იყო, მით უფრო რომ ეს მტერი ექვსჯერ ძლიერი იყო, ვიდრე რუსის ჯარი. მაგრამ ეს ალაგი სამეგრელოს კარის ზღურბლად ითვლებოდა და ბრძოლა მაინც უნდა ატეხილიყო. ყოვლად შეუძლებელი იყო რუსის ჯარს გაემარჯვნა ხეთაში, ან მდ. ცივზე (ახალ-სენაკთან), ამიტომ რომ მტერი ყველგან სძლევდა: რუსის ჯარი იძულებული გახდებოდა ორივე ადგილიდან აყრილიყო და უბრძოლველად მტრისათვის ჩაეტოვებინა ხელში; თუ სადმე შეიძლებოდა ბრძოლა, ისევ ინგურზე. აქაც რომ არ გამქავებოდა მტერს მუხრან-ბატონი, მტერი უომრად შემოვიდოდა სამეგრელოში. რაჯი თოფის დაუკლელად შემოვიდოდა მტერი ამ ქვეყანაში, მაშინ თუნდაც კარგად წასულიყო რუსის ჯარის საქმე, მეგრელების იმედი არ უნდა ჰქონოდა მუხრან-ბატონს, ისმალების წინააღმდეგ ვერაფრის გულისათვის ააღებინებდა იარაღს.

ასე იყო, თუ ისე, ინგურზე რუსის ჯარის დამარცხებამ, მუხრან-ბატონის წასვლამ ხეთისაკენ და ოსმალთაგან ზუგდიდის დაპყრობამ შიშის ზარი დასცა სამეგრელოს მკვიდრთ. მცხოვრებთ თავტანი დაჭარეს და ყოველი გულალობა გაუქრათ, როცა რიცხვმრავალი ჯარი დაინახეს ომერ-ფაშისა. თავადი მუხრან-ბატონი ხეთაში გამაგრდა და აქ სამს დღეს ელოდებოდა მტერს. მაგრამ ამ დროს სამწუხარო ამბავი მოვიდა. მეგრელებისაგან შემდგარმა მილიციამ, რომელიც თ. გრიგოლ დადიანის მეთაურობით სოფელ აბასთუმნის მახლობლად იდგა ზემო-სამეგრელოს გზის დასაცველად, თავის უფროსის სურვილის წინააღმდეგ, ამ ადგილს თავი დაანება და თავ-თავის სახლებს მიაშურაო. მუხრან-ბატონს შეეშინდა, აქ რომ გაეჩერდე, შეიძლება, მტერი ყველა-მხრით შემომერტყასო, და ხეთიდან დაიძრა. ქართლ-კახეთიდან ჯარს ელოდდა, მაგრამ ამ ჯარისა დღემდე ჩამი-ჩუმი არ ესმოდა. ხელთა შეავდა რიცხვმცირე ჯარი; არც ადგილობრივი მქვიდრნი იჩენდენ დახმარების სურვილს, ასე რომ სამეგრელოში დარჩენა მუხრან-ბატონისათვის ყოვლად შეუძლებელი იყო, ამიტომ ცხენის-წყალს გავიდა და იმერეთში გადაიყვანა თავისი ჯარი.

მთელი სამეგრელო ომერ-ფაშის ხელში დარჩა.

ახლა ვიკითხოთ, ამ დროს რა ამბავი იყო გორდში, სადაც დაცულია დედოფალი სტეფანია? ბრძოლის წინადალს დედოფალი ექტრემული რინე გორდიდან ქვაშხორში წამოვიდა და აქ დაუწყო ამბავს ლოდინი. რუსის ჯარის დამარცხებისა და ოშერ-ფაშის შემოსელის ამბავი ცველაფერი დაწვრილებით მოუვიდა და ისიც გაეშურა გორდში შეიღებთან. ამ დროს დედობრივის გრძნობის გარდა სხვა ცველა გრძნობანი დაავიწყდა. მტერმა ჩემს ქვეყანაში ფეხი შემოსდგა და შეც ჩემს ოჯახს უნდა უჟამატრონოვო.

დედოფალთან ამ დროს სტუმრად იყო ივ. მუხრან-ბატონის შეულლე ნინო. ინგურთან დამარცხებას მთლად მუხრან-ბატონს აბრა-ლებდენ, ამიტომ კნეინა ნინო ჰერიქტონდა, ცველანი მე მაყვედრიან ჩემის ქმრის დამარცხებასაო. დედოფალი მეტად შეწუხებული და ალელებული იყო; ნინოც არა ნაკლებ სწუხდა. სწუხდა თავის ძმის-წულებისათვის, ბოლოს, სწუხდა თავის რძლისათვისაც. ოქტომბრის 28, ღამით, როცა ცველამ დაიძინა, კნეინა ნინოს ქმრისაგან წერილი მოუვიდა. წაიკითხა თუ არა, დედოფლის საწოლ ოთახში შეიკრია, საჩქაროზე გააღვიძა და უთხრა: „ჩქარა წადი აქედან; მეგრელები გაფანტულან; გამომართვი ეს წერილი და წაიკითხე.“ ივანე მუხ-რან-ბატონი, მართლაც, ცოლა სწერდა, დედოფალს უთხარი, დაუყონებლივ წამოიყვანოს შვილები გორდიდან- გავიდეს იმერეთში და ხონში ჩემს მოსვლას ელოდოსო. ამ ქამად დედოფლისა და მისის შეიღების ყოფნა სამეგრელოში საშიშოაო, რადგან მეგრელების იმედი არა მაქვსო. ბოლოს, მეგრელთა მილიციის გაფანტვას ატყობინებდა.

რა თქმა უნდა, დედოფალმა ეს მოისმინა თუ არა, მუხრან-ბატონის ნათევამის ასრულებას შეუდგა და დილის ცხრა საათისათვის წასასელელად მთელი სახლობა მზად იყო; ერთი ათიოდე წუთიც რომ დაჰყოვნებოდა, დედოფალი გზას დაადგებოდა. მაგრამ ამ დროს გორდის მთაზე თავადი კონსტანტინე დადიანი, განსვენებულის მთავრის ძმა, ამოვიდა. თან ახლდა აუარებელი თავად-აზნაურობა. რომ გაიგეს, დედოფალი იმერეთში მიბრძანდებაო, ცველა ერთხმად წინ აღუდგა დედოფლის გადაწყვეტილებას.

მეტად ცხოველსა და საინტერესო სანახის წამოაღენდენ ესენი ამ წუთის. მშეენიერი და დიდებულის სახის მოხუცნი მოწიწებით გამოვიდენ წინ და დიდის კრძალვით, გარნა ენერგიულად მოახსენეს თავიანთს დედოფალს:

„მართალია, თავადი მუხრან-ბატონი დამარცხდა. რა ვუყოთ მერე! ვინ არ დამარცხებულა? მაგრამ საქმე ის გახლავსთ, რომ იმას

არ უნდა ხელმეორედ შეებას მტერს სამეგრელოში და ეჩქარება სამეგრელოში გრელოდან იმერეთში გადავიდეს. იმით პირად ჩვენ გვაყუნებს შეურაცყოფს. იმისთვის ვიღასაც უთქვამს, რომ მილიცია დაიქსაქსაო, — მაგრამ ეს ცილისწამებაა; შეიძლება, რამდენიმე კაცი გაქცეულიყოს, მაგრამ ეს იმას არ ნიშავს, ვითომიც ცყველანი ჩვენ-ჩვენს სახლებში დამალულვიყვეთ! ჩვენ გვიომნია, ვომობთ და კიდეც ვიომებთ რუსის მეფისათვის; რუსები და ჩვენ ერთმორწმუნენი ვართ, თურქთა სარწმუნოება ჭირივითა გვძულს და არც გვინდა ბატონად ოსმალეთი გვყავდეს; კარგად გვახსოვს მათი სიტქო-სიმწარე. სანამ სული გვიდგას, შეიძლებთ მხარი მიესკეთ და ოსმალთაგან დავითაროთ ჩვენი მთავარი და საქმით დაეუმტკიცოთ ქვეყანას, რომ ტყუილადა გვწამებდენ მუხანათობას; შენა და მთავარი იმერეთში არ უნდა წახვიდეთ. ჩვენ კულანი გთხოვთ, ეს არა ჰქნა და რაც მოგივა, ჩვენი ბრალი იყოს.“

აი მოკლე შინაარსი იმ სიტყვებისა, რომლებიც დედოფალს თვისთა ქვეშეერდომთა მოახსენეს.

მაგრამ ყველაზე უფრო რიხიანი სიტყვა უთხრა თავადმა, ფარნაოზ გელოვანმა, ლეჩხუმის მცხოვრებმა, წამოსადეგმა და დარბაისელმა მოხუცმა:

„დედოფალო, ნუ თუ დაგავიწყდა ჩვენი მთები? — უთხრა გელოვანმა დედოფალს. — ისე დავმალავ ამ მთებში შემს შეილს, რომ ვერც ერთმა თურქმა მოაგნოს. რააა ჩქარობი? ისე შეშინებულხარ, რომ ჩველანა დაგვიწყდივართ! მუხრან-ბატონმა თავი გაგვანება; შენ კიდევ მთავარს გვაშორებ; მაშინ რაღა ვქნათ ჩვენ? მუხრან-ბატონის დაჭრა არ შეგვეძლო, მაგრამ მთავარს კი არსად გავუშვებოთ.“

ლაპარაკი რომ გაათავა, ველოვანმა მოატანინა ჯვარი და სახარება და მცირეშილოვან მთავარს და მის დედას შექტიცა, ოლონდ თქვენ დავითაროთ და ჩემს სიცოცხლესაც არ დავიშურებო. გელოვანს სხვებიც მიჰყვნენ და ყველამ სათითაოთ შექტიცეს ერთგულება.

დედოფალს არ შეეძლო გულგრილად მოქსმინა მათი ნათქვამი; მის საცოდავს ხალხს, საშინელს ვაჭირვებაში ჩავარდნილს, მოღალატეს ეძახდენ, — არც ეს შეეძლო მოეთმინა. მართალია, მუხრან-ბატონმა მომწერა, მეგრელები ილტვნენო, მუხანათურად მოიქცნენო, მაგრამ იმავე მეგრელების საუკეთესო წარმომალენელებმა ახლა არ შემომფეცეს, თქვენის შვილისათვის თავს ღავდებოთ? არა, აქ ადგილი არა აქვს შიშს, მეცა და ჩემი შეიღიც უზრუნველყოფილნი ვართო, — გადასწყვიტა დედოფალმა. მუხრან-ბატონი ერთსა სთხოედა,

ხალხის წარმომადგენელი — სულ სხეას ეუბნებოდენ, მაგრამ დუჭოფილება
ფალი ერთ წამსაც არ დაყოფებულა, გაღასწყვიტა აქ დარჩენა და
აქედან ლექსუმში წასკლა. სანამ გამოაწყობდენ ბარგ-ბარხანისა, სამი
დღე გავიდა. მუხრან-ბატონი ამ დროს ხონში იყო და დედოფალს
ხელახლა შემოუთვალა, სამეგრელოდან გამოდიო. ეს წერილი, ცოტა
არ იყოს, მკაცრის კილოთი იყო მოწერილი. მაგრამ დედოფალი
პირველ გადაწყვეტილებას დაადგა და შეუთვალა, ამ დღეებში ლექ-
ხუმს მიმყავს ბავშვებიო. ამავე დროს, წერილი მისწერა კავკასიის
მთავარმართებლის თანამდებობის, აღმასრულებელს თვალს ვასილ ბე-
ბუთოვს და რჩევა-დარივება სოხოვა, როგორ მოვიქცე.

ამ გვარად, დედოფალსა და მუხრან-ბატონს შუა თანხმობითი
განწყობილება დაირღვა. მუხრან-ბატონს მეგრელები აბრალებდენ,
მუხანათები დაგვიძიხაო. მაგრამ, რამდენადაც ჩვენ ვიცით, იმას ასე-
თი დანაშაული ამ მხრის ხალხისათვის არ დაუწამებია. აი შინაარსი
იმ წერილისა, რომელიც თავადმა მთავარმართებელს მიართვა: „თუ-
მცა დარწმუნებული ვარ, რომ მეგრელები გულიგულში რუსების მო-
მხრენი არიან და თურქები ეჯაკრებათ, მაგრამ ამ მხრის ხალხი
ორმაც წელიწადზე მეტია, რაც მშენილობიანადა სცხოვრობს, და
წინანდელი მერმრული თვისება თითქმის დაეკარგა. ახლა რაკი ამ-
დენი ჯარი შემოესია მტრისა, შიშისაგან თავტანი დაეკარგა, და,
ზოგიერთებს გარდა, არა გვმველიან და მხარში არ გვიდგანან“.

ეს ამბავი სრული კეშმარიტებაა. ამას ისიც დაუმატეთ, რომ
გურულთა რაზმს საკირო რეზერვი სწორედ იმ დროს წაართვა გენე-
რალმა მურავიოვმა, როცა ყველაზე მეტად ეჭირებულა მუხრან-ბა-
ტონს ძალა. მოელი ჯარი მურავიოვმა ყარსში წაასხა, ასე რომ მუ-
ხრან-ბატონისათვის ყოვლად შეუძლებელი იყო მცირე ჯარის იმედით
სამეგრელოში გამაგრება. მეგრელებმა არ იცოდენ, რად მოიქცა ასე
მუხრან-ბატონი. ალბად, შეეშინდა და იმიტომ გაიქცა აქედან, ჩვენ
კი ლეთის ანაბარა დაგვყარაო. ამიტომ, ძალიან გულმოსულები იყვ-
ნენ მუხრან-ბატონზე. ამ საერთო აურზაურის დროს ვერც მუხრან-
ბატონს, ვერც დედოფალს და ვერც მეგრელებს მოსთხოვდა კაცი
სრულს გულის სიმშვიდეს, მიუკერძველად და შეუმცარად სჯა-ბასს
და საქმის ვითარებაში ჩაკეირვებას.

გორდიდან არც კი გასულიყო დედოფალი, ზუგდიდის სასახ-
ლის მოურავმა თავადმა ნიკო დგებუაძემ შემდეგი წერილი მოართვა
ომერ-ფაშისა:

Zougdidi, le 31 octobre (11 novembre) 1855
Altesse!

„En entrant dans le pays, dont Votre Altesse est la princesse régnante au nom de son fils, je crois de mon devoir de lui communiquer les desseins du sultan, mon auguste souverain, et des hautes puissances, ses alliées.

„La guerre actuelle, comme Votre Altesse le sait, est entreprise avec la juste intention de résister et mettre fin à l'agression de l'Empereur de la Russie.

„C'est dans ce but que je suis ici avec des forces qui, par l'aide de Dieu et en pleine confiance à la justice de la cause pour laquelle nous combattons, suffiront pour chasser l'ennemi du pays, dans lequel Votre Altesse règne; mais en envahissant la Mingrélie, je suis autorisé d'assurer Votre Altesse que mon auguste souverain et les hautes puissances, ses alliées, ne veulent point déranger son gouvernement, ni acquérir des droits sur la Mingrélie.

„Ce qu'ils désirent, c'est que la Mingrélie et les pays voisins d'elle soient indépendants de la Russie et de toute autre puissance et libres sous leurs propres gouvernements.

„Mon armée est entrée dans la Mingrélie et a trouvé une partie de la population les armés à la main, le reste s'est enfui,

*) თარგმანი:

ზუგდიდი, 31 ოქტომბერს (11 ნოემბერს) 1855 წ.

„თქვენთვის უგანათლებულებობაც!

„შემოვედ რა იმ ქვეყანაში, რომელსაც თქვენის შეიღის სახელით თქვენი უგანათლებულებისა ჩატართავს, ჩემს მოვალეობადა კრატ გავუწიოთ განზრავანი ჩემის უავგუსტოვის მმრბანებელის სულთანისა და დიდთა სახელმწიფოთა, მისთა მოკავშირეთა.

„აწინდელი ომი, როგორც თქვენს უგანათლებულებობას მოეხსენება, დაწყებულია იმ სამართლიანის განზრავით, რომ წინააღმდეგობა გაუცემოთ და ბოლო მოვულოთ რუსეთის იმპერატორის სურვილს სხვადასხვა ქვეყნების დაპყრობისას.

„აა სწორედ ამ აპრილ გახლავართ აქ; თან მყავს იმდენი ჯარი, რომელიც, შეშევნითა ლვისისათა და იმის წყალობით, რომ საქმე, რომლისათვისაც ვიბრძიოთ, წმინდაა, სრულად საკმაო იქნება განვიდეობოთ მტრი ამ ქვეყნებან, სადაც თქვენი უგანათლებულებობა მოვთავს; მაგრამ, შემოვედ სამეცნიეროში თუ არა, მოიდობილი მაქას დაგარწმუნო თქვენი უგანათლებულებობა, რომ ჩემს უავგოსტოვის სელმწიფელს და მის მოკავშირე დიდ სახელმწიფოებს სრულებით არა სურთ შეეხნენ სამეცნიეროს მართვა-გამგეობას ან რამე უფლება მოიპოვონ ამ ქვეყანაში.

„ამათ მხოლოდ ისა სურთ, რომ სამეცნიერო და მისი მექობელი ქვეყნები რუსეთისა და აგრეთვე სხვა სახელმწიფოსაგან დამოუკიდებელი იყენენ და რომ თავიანთი საკუთარნი მთავრობანი თავისუფლად ჩატავებული.

„ჩემმა ჯარმა, სამეცნიეროში შემოსელისას, დაინახა, რომ აქაურ მცირდოთა ერთს ნაწილს ხელში იარაღი აუდია, სხვები გაცემულან და თავი გაუნებებიათ თავისი სახლეარისა და ქონებისათვის, რომელიც, თანახმად საერთაშორისო კანონებისა, ნადავლად უნდა ჩაითვალოს.

laissant leurs maisons et leurs biens, qui, selon les droits des nations, pourraient être considérés comme prises de guerre.

„C'est avec regret que j'ai vu, què quelques étrangers des provinces voisines ont suivi l'armée et commencé à piller et à faire sentir aux paysans les horreurs de la guerre.

„Pour diminuer autant que possible les souffrances de ces pauvres gens, j'ai fait de mon mieux pour renvoyer ces étrangers dans leurs provinces et par des punitions sévères j'ai empêché mes soldats de piller. Déjà une partie de la population, reprenant la confiance, est retournée à ses foyers. Mais pourachever ce travail humain, j'invite Votre Altesse de retourner à son palais et de continuer le gouvernement du pays et ainsi de le tranquiliser et de rassurer la population sur les intentions de mon souverain et sur l'objet de son armée, qui est de combattre les Russes et de rétablir l'indépendance complète de la Mingrélie sur son ancien système de gouvernement.

„En attendant l'arrivée de Votre Altesse, j'accepte comme gérant à sa place le prince Nico, qu'elle a envoyé à Zougdidi; mais je l'invite dans l'intérêt de son fils et de ses sujets de se porter elle-même aussitôt qu'elle pourra à son palais à Zougdidi, pour reprendre elle-même le timon de l'État.

Agréez, Altesse, l'assurance de ma très haute considération
Le généralissime de l'armée Ottomane Omer“.

„Ժալուան մեթիվնա, հուպա գացունաքը, հոմ ջարս և նեցա, սամեհոնձլո յըզանցեմիս, մըցութրն ցաշցինքն, դա մըցութրտ հծեցա դաշնչքը և աղոմնոնցն, ոյ հա սամոնցլցիա ռմունութա.

„Մյ միշագու, համբենագաւաց կո Շըունցիա, Ծանչզա Ցըցլումպորո ամ սամպալ թալնե, ամուռոմ ցոլոնիսնոյ, յն Շըցլունո տացտացունտ յըզանցեմիս ցաշցինքն, հուլու հիմ ջարս-գացուն-գացուն սասերոյած դաշնացք և ամուռ դաշնալո մըցութրտա հծեցա-աֆոնցինքն. յրտո նախոլո մըցութրտ, հայ ցշլո գացուն ցաշցինքն, արագոյնո դաշցունցինքն. յայ գացուն ցաշցինքն, մարհամ ամ գալումոցարուլուն սայմիս դասասրուլցինքն. ցտեռոց տէցքն ցանցուն ցանցուն տալցեմուլունըսնօնաս դածինցնքն տացու սասանցլուն, ցանցուն տացու յըզանցն մարտցա-ցամցութա, դա, ամ ցարաւած, դասամշունդու տցունոն յըշըշըրունուն դա հացունու, ոյ հա սիշագու հիմ եղունցոյքն; այս-նաս ուսուցա, ոյ հա անհուտ առուս այ մուսլուն ջարս: սածելունու, շունչուաս ուսա, հոմ ջարս այ հրշեցն ունց ցինունունուն, դա ալագունուն սրուլու դամուշունունուն սամեցրունուն դա դաշնարունուն մարտցա-ցամցութա.

„Սանամ տէցքն ցանցան տալցեմուլունըսնօնա մածինանցեմունքն, տէցքն մացոյրագ սամցարունուն միահունցլուն ցամունունագունա ծարոնոնշըուն նոյո, հոմունուն նշունքուն ցամցնանցուն: մարհամ ցտեռոց, ոյ տէցքն նշունքուն դա տէցքն տէցքն յըշըշըրունուն տոյցուց ցլուրտ, հուցուրու կո մոռուլուն, մածինանցետ տէցքն սասանցլուն նշունքուն, հոմ տէցքն տցունուն հաօձարուտ սամցարունուն մարտցա-ցամցութա.

დաշետցետ տէցքն սանան տալցեմուլունըսնօնա յալրես ի პարունուն-մունցուն, ուսմալցուն ջարս մտացար-սարդալու ամյուն.

ამ გვარად, როცა, ერთის მხრით, მუხრან-ბატონი სწერდა ფრენის დოფალს, სამეგრელო დასტოვეთო, მეორეს მხრით, ხალხის წილის მაღანელის სულ სხვის ეუბნებოდენ დედოფალს, და როცა დედოფალი უკანასკნელთა რჩევას დაშევა, გამოჩნდა მესამე პირი, და ეს პირი სამეგრელოში იმ წუთას ყველაზე ძლიერი იყო. ომერ-ფაშის ეგონა, რასაც ვთხოვ დედოფალს, ყველაფერში მართალი ვარ, ჩემი თხოვნა კანონიერია. მაგრამ იმის თხოვნის ასრულება ყოვლად შეუძლებელი იყო.

ყოველსაც შემთხვევაში, დედოფალს კარგად უნდა ეფიქრნა — ამ წერილზე პასუხი უნდა გაეცა, თუ არა. რაკი თვითონ ვერაფერი გადაეწყვიტნა, ეკატერინემ იმერ-ფაშის წერილი ტფილისში თავადს ბებუთოვს გაუგზავნა, ხოლო ამ წერილის პირი ქუთაისში გაუგზავნა თავის ძველს მეგობარს, პოლკოვნიქს ნ. 3. კოლიუბაკინს, გუბერნატორის თანამდებობის აღმასრულებელს. ბებუთოვს დარიგებასა სთხოვდა ეკატერინე, ხოლო კოლიუბაკინს — რჩევას. მეორე დღეს კოლიუბაკინისაგან დედოფალს წერილი მოუვიდა. წერილთან ერთად პოლკოვნიქი უგზავნიდა პასუხის პროექტს და ურჩევდა — ომერ-ფაშის გაუგზავნეო. ინ, ის პროექტიცა:

Excellence! *)

„La politesse me fait un devoir de répondre à la lettre que vous avez crue nécessaire de m'adresser.

„Je serai aussi brève et explicite que les circonstances l'exigent.

„Vous arrivez, mon général, en Mingrélie pour la rendre indépendante de la Russie et c'est juste le contraire de ce que je désire et de ce que je regarde comme utile à mon pays.

*) თარჯმანი:

„თქვენო აღმატებულესობაც!

„ზრდილობა მავალებს გიჩასუბოთ იმ წერილზე, რომლის გამოგზავნა ჩემთან საჭიროდ დაგინახავსთ.

„ჩემი მდგრადი იმდენად სხარტად და ნათლად გამოვხარო ჩემი აზრი, რამდენადაც ამას გარემოება მოითხოვს.

„თქვენ, გვნერალო, სამეგრელოში იმ განმრავებით მობრძანებულხართ, რომ ეს ძალი რუსთისავან განათავისუფლოთ; მე კი, სწორე მოგახსენოთ, უცლ სხვა მსურს, და, ჩემს აზრით, ჩემს ვეყყნასაც სულ სხვა სჭირია.

„გარდა ამისა, სამეგრელოს თუ ვინმე მფარველი არა ჰყავს, ისე თავისთავად არსებობა არ შეუძლია. ამის მიზეზების ჩამოთველა შორს წაგიყვანდა და, უმდგრელია, ეს მიზეზები არც თქვენ გამოვეპარებოდათ; რაკი დამოუკიდებელი ვიქებოდი, აუცილებლად საჭირო გახდებოდა ჩემთვის მფარველობა მეთხოვნა სამსახურში მშენებითობაში ერთ-ერთისათვის. აზლა მოგახსენებთ, რისთვის არა მსურს არცერთის მფარველობა.

„D'ailleurs, la Mingrélie ne pouvant pas vivre sans protection pour des causes qu'il serait trop long d'énumérer et qui n'ont pas pu échapper à votre discernement, je me trouverais dans la nécessité d'accepter celle d'une des trois puissances alliées, et je vais vous dire pourquoi aucune de ces protections ne me paraît désirable.

„La Turquie ne peut songer à protéger les autres, se faisant protéger elle même et, faut il l'avouer, à ne pas inspirer envie.

„On ne saurait se placer sérieusement sous la protection du gouvernement français, d'un gouvernement de circonstance et qui peut du jour au lendemain cesser d'être.

„Vous même, général, ne me conseillerez pas de me mettre sous celle de l'Angleterre, car vous savez parfaitement que tous les peuples, qui ont passé sous sa tutelle: Indiens, Chinois, Ioniens, sont devenus ou esclaves, ou stupides, ou malheureux.

„Enfin je ne dirai pas vouloir accepter la protection collective des trois puissances, afin de ne pas vous faire trop rire à mes dépens.

„Là-dessus, mon général, veuillez accepter le témoignage des sentiments qui vous sont dus“.

მართალია, წერილი მახვილგონიერად, მოკლედ და რიზიანად იყო დაწერილი, მაგრამ დედოფალი მაინც კერძოდა მისს გაგზავნას. ეშინოდა, ვაი თუ გაეგბრაზო ომერ-ფაშა, უფროსი მტრის ჯარისაო. ჩემის ქვეყნის ბატონი ამ დროებით მაინც ის არისო; ამ

„ოსმალეთი ფიქრადაც კი ვერ გაიტარებს სხვა დაიფაროს, ამიტომ რომ თევითონ მას სხვა პატრონობს, და, უნდა გამოვიტყდეთ, არც სახარბიელო პატრონი ჰყავს.

„აბა რა ანგარიშია, საფრანგეთსა სიხოვოს კაცმა მისატრონე, როცა თევითონ საფრანგეთი შემოზევეოთი სახელმწიფოა და, დღეს არა, წეალ ბოლო მოყენება.

„თქვენ თვითონ არ მირჩევდით, გენერალო, ინგლისისათვის მეოთხოვნა მფარველობა, რადგან თავად კარგად მოგეხსენებათ, რომ ყველა ხალხი, გისაც კი ინგლისი გამოუჩნდა მშრუნველად ინდოელნი, ჩინელნი, იონიელნი—ან მონებად იქცნებ, ან დამაზინჯდენ გონიერით, ან გაჩერის დღის მაწყვევარნი არიან.

„ბოლოს, არც იმას მოგაბენებით, რომ სამისავე სახელმწიფოს მფარველობა ერთად მინდონდეს, რათა საბუთი არ მოგცეთ დაცინისა.

„დასასრულ, გენერალო, გთხოვთ მიიღოთ რწმუნება იმ გრძნობათა, რომელიც თქვენა შეეგვენიან“.

წერილის გაგზავნას სიჩუმე არჩია და მეორე დღეს ბავშვები მასტერისა
ხუმში გაგზავნა. თვითონ კი რამდენისამე დღით გორდში დარჩა,
რათა საჭირო განკარგულებანი მოეხდინა ხაზინისა და ძირფას ნივ-
თეულობის გაგზავნის შესახებ გორდშივე.

გელოვანი მართალი იყო: ლეჩხუმში ისე შეიძლებოდა თავის
დამალვა, რომ არავის შესძლებოდა ნახეა დამალულისა. ეს მთა-
ადგილი მეტად ველურისა და მიუდგომელის ხასიათისაა, გზების
წილ ვიწრო საცალფეხო ბილიკებია ხრამებისა და ლრანტეების თავ-
ზე, ყოველს ნაბიჯზე მთის ნაკადულებია. ეს ნაკადულები გზა-გზა
ჩახრიალებად იქცევა; ხიდების მაგივრად პარტში დაკიდული ვაზის
ბონდებია; ბონდებს ქვეშ აქაფებული და გაალმასებული მდინარე-
ნი მიაგორებენ თვის ტალღებსა, და გამვლელი, ასეთს ალაგას და-
კიდულ ბონდზე შემდგარი, სიკვდილ-სიცოცხლეს ებრძეს. გორდი-
დან ორის საათის სიარულს შემდეგ კუთხის მთიდან ცხენის-წყლის
ხეობის დაღმართი იწყება: აქ მხოლოდ კლდეში გამოჭრილი ვიწრო
ბილიკია, სადაც მხოლოდ თითო კაცს შეუძლიან გავლა და ისიც
დიდის გაჭირებით. ამ ნაირი ბეჭვის-ხიდი, სულ უკანასკნელი, სა-
მასის მხარის მანძილზე იქმნება. მაგრამ მთიელთა ცხენები და, გან-
საკუთრებით, ჯორები ამ საშინელ დაღმართშიაც სძლებენ—თავი-
ანთი მხედარი უვნებლად გაიყვანონ; მხოლოდ ეს არის, ცხენი იქ-
ნება, თუ ჯორი, თავის ნებაზე უნდა მიუშვათ, ხოლო თვითონ
ლეჩხუმელები, მათთან მისულ მგზავრის გზის მაჩვენებელნი, ყოველს
ნაბიჯზე თავიანთის საქონლის მომხმარენი არიან ხოლმე.

მეორე დღეს საღამო ხანხე, მეტად გაჭირვებულის მგზავრობის
შემდეგ, დედოფლის შეილები მურში მივიღენ. აქედან გორდამდე
ორმოცი ვერსი კიდევ რჩებოდა და, მაშასადამე, ადეილად მიხვდება
კაცი, თუ რა ნელა მიღიოდა ქარავანი. მური სწორედ იმ ვიწრო
ხეობაშია, რომელშიაც ცხენის-წყალი სვანეთიდან გამოდის. მთის
კალთაზე ხის სახლია გაშენებული, სადაც მთავარი თავისის ოჯახო-
ბით მხოლოდ ზაფხულის თვეებში სცხოვრობს. სახლს წინ კარგა
მოზრდილი მინდორი უძევს. ამ მინდორის თავზე, მაღალ კლდეზე,
ძველებური კოშკი დგას, რომელშიაც ოთხი-ხუთი ზარბაზანი და
საკმაო რიცხვი ზამბლაკებისა აწყვია. საკვირველი ის არის, რომ
სხვა ზარბაზნებ შორის აქ ერთი ყველაზე დიდი ზარბაზანია შეედუ-
რი; საქმე ის არის, აქ საიდან გაჩნდა ეს ზარბაზანი? ცხენის-წყალზე
ქვიტკირის მკვიდრი ხიდია, რადგან ამ ადგილას ეს მდინარე განიე-
რი არ არის. მდინარის მეორე მხარეს, მეოთხედი ვერსის მანძილზე,
მონასტერია ცაგერისა. ეს მონასტერი ლარიბულია, ერთი ქვიტკი-

რის ეკლესია სდგას და ეკლესიასთან ორი-სამი სახლია შეცემული ხისა, სადაც წინამძღვარი და სამი ბერი სცხოვრობენ.

აი, ლეჩიშვილის ამ კუთხეში გაიხიზნენ დედოფალი და მისი შვილები. ბავშვები ცაგერის მონასტერში წაიყვანეს და წინამძღვრის სადგომის ორს ოთახში დააპინავეს, რაღაც ეს ოთახები უფრო მოწყობილი იყო საზამთრო საცხოვრებლად, თუმცა სარკმელებში. შემის მაგივრად ქალალდი იყო გაკული; ხოლო დედოფლისათვის მურის ფიცრულს სახლს ამზადებდენ. მართლია, მური მეტად მიყრუებულ ადგილას იყო, აქ მცხოვრებს ბევრი რამ ნაკლებულება უნდა გამოეცადნა, მაგრამ დარი საუცხოვო იდგა და ეს გარემოება ადამიანს ცვლაფერს ავიწყებინებდა. გარდა ამისა, სანუგეშო ისიც იყო, რომ მურიდინ რაჭაზე, თუმცა დიდის გაჭირვებით, მაინც შეიძლებოდა ქუთაისში ჩასვლა, ხოლო რამდენისამე საათის სავალზე ებრაელების დაბა ლაილაში იყო, საიდანაც ზოგი რამ საჭირო საქონლისა და სურსათის მოტანა შეიძლებოდა.

ერთს კვირას უკან მურში თეით დედოფალიც მობრძანდა. წინა დღეების ფაცა-ფუცისაგან დაღლილს იმედი ჰქონდა, რომ ამ შორეულ კუთხეში მაინც არავინ შემაწუხებსო, მაგრამ სცდებოდა,— დედოფალი არ იციწყდებოდა ოსმალების მთავარ-სარდალს, და სამმადლემ რომ გაიარი აქ დაბინავების შემდეგ, ომერ-ფაშისაგან შემდეგი წერილი მიიღო:

Au quartier général, le 9 (21) novembre 1855 *)

Altesse!

„J'ai eu l'honneur d'adresser à Votre Altesse une lettre en date le 31 octobre (11 novembre) pour l'informer des intentions de mon auguste maître, le sultan, et des hautes puissances, ses alliées, en envoyant l'armée qui se trouve sous mon commandement, dans la province de la Mingrélie.

*) თარგმანი:

„მთავარი ბანაკი, 9 (21) ნოემბერს 1855 წ.

თქვენო უგანათლებულესობაგ!

„მე პატივი მქონდა მეახლებინა თქვენის უგანათლებულებისათვის წერილი, 30 ოქტომბრის (11 ნოემბრის) თარიღით დაწერილი, რათა მეუწყებინა თქვენთვის განწრახვანი ჩემის უავგუსტოვის ხელმწიფის სულთანისა და მის მოკავშირე დიდთა სახელმწიფოთა, რომელთაც ჩემის წინამძღვრობით ჯარი გამოგზავნეს სამეცნიეროს პროცენტიაში.

„იმ წერილში მე გარწმუნებდი თქვენს უგანათლებულესობას, რომ ჩემს ხელმწიფებს და მისთა დიდთა მოკავშირეთა არაეთარი პატივმოყარული აური არა აქვთ, მხოლოდ სურთ სამეცნიერო და მისი სამშენობლო პროცენტი რესე-

„J'ai assuré à Votre Altesse que mon souverain et les hautes puissances, ses alliées, n'avaient aucun objet d'ambition, mais qu'ils désiraient voir la Mingrélie et les provinces voisines d'elle, entièrement indépendantes de la Russie et de toute autre puissance et libres sous leurs propres gouvernements.

„Je prends cette occasion de répéter ces déclarations et en même temps de renouveler l'invitation, que j'ai faite à Votre Altesse de se porter à Zougdidi avec son fils, le prince héritaire, pour y continuer le gouvernement du pays sous sa régence.

„N'ayant reçu aucune réponse à l'invitation que j'ai faite à Votre Altesse en date le 31 octobre, je crois de mon devoir de faire savoir à Votre Altesse ce qui peut résulter d'une prolongation de son absence du siège de son gouvernement.

„Le peuple de la Mingrélie reprend la confiance, mais il leur manque un chef, qui, dans les circonstances actuelles de l'occupation entière de leur pays par mes troupes, peut le gouverner et par ses conseils le guider dans les événements qui se passent alentour de lui.

„Si Votre Altesse ne revient pas pour prendre cette place qu'elle a remplie comme régente au nom de son fils, par son absence elle augmentera les souffrances et les difficultés de ses peuples, elle négligera les intérêts de son fils et par l'acte même elle renoncera pour toujours et pour son fils à tout droit sur la principauté de la Mingrélie, et mon auguste maître, le sultan, et ses alliées se trouveront dans la nécessité, qu'ils veulent plutôt éviter, d'établir un gouvernement permanent, mais en même temps indépendant dans la Mingrélie, qui aura plus de considération pour les intérêts du pays et du peuple.

„Agréez, Altesse, l'assurance de ma très haute considération.

Le généralissime de l'armée impériale Ottomane, signé:
Omer“.

თისა და აგრეთვე სხვა სახელმწიფოსაგან სრულიად დამოუკიდებელი იყენენ და თავიანთი საკუთარი მართვა-გარეობა ჰქონდესთ-მეთქი.

„ესარგებლობა ამ შემთხვევით, რომ ისევ გაგიმოროთ ჩემი ნათევამი და იმავე დროს ხელაბლა მოგიწეოთ თქვენი უგანათლებულესობა თქვენის მეცვა-დრე შვილითურთ ზედიდში. რათა აქ განაგრძოთ მართვა-გამგეობა თქვენის ძველისა თქვენის შვილის სახელით.

„რაკი ჩემს, 30 ოქტომბერს მოწერილ წერილზე პასუხი არავითარი მაქეს თქვენის უგანათლებულებისაგან, ჩემს მოვალეობად მიმაჩნია ვაუშეო თქვენის უკანა-თლებულებისას, თუ რა შედეგი მოჰყება თქვენს დაგვიანებას და დაუბრუნებლობას თქვენის სამთავროს დედა-ქალაქში.

„სამეცნიეროს შეკიდებით თანდათან მშეიდდებიან, მაგრამ აკლიათ მოთავე, რომელმაც ამ დროს, როცა მოელა მთარე ჩემს ჯარს აქვს დაპყრობილი, მმართოს იგი და თავის რჩევა-დარიგებით უწინამძღვროს იმ ამბების დროს, მის გარშემო რომ ბდება.

მეორე წერილის მუქარის კილომ მეტად შეაშინა დედოფალუნება
მით უფრო, რომ თავად ბებუთოვისაგან ჯერ კიდევ არა ა შექმნავთ
მიღებული წერილი და დარიგება, თუ როგორ უნდა მოქცეულიყო.
ეს წერილიც მაშინათვე თავადს ბებუთოვს გაუგზავნა დედოფალმა.
ამასობაში, ქვემო-სამეგრელოდან მეტად სამწუხარო ამბები მო-
დიოდა.

სამეგრელოს მოსაზღვრე სამურზაყანო ოსმალების საფაშალი-
ყოდ გადაიქცა და ფაშად დანიშნულ იქმნა რუსეთის მხედრობის
გენერალ-ლეიტენანტი კაცი მარლანია, რომელიც ოსმალების მხარეს
გადავიდა. კაცი მარლანიას დიდი სახელი და გავლენა ჰქონდა აფ-
ხაზეთსა, წებელში და საერთოდ მთიელებს შორის; ამან სამურზა-
ყანოელებს თავი მოუყარა ინგურის ნაპირას, სოფ. ჭუბურხინჯში,
და გამოუტადა, ამიერიდან ოსმალეთის ქვეშევრდომებად ირიცხე-
ბით და ვალდებულინი ხართ თითოეულმა სოფელმა თითო ძროხა
იხადოთ და ოსმალების ბანაქში მოიყვანოთ ჯარისათვისო. როგორც
სხვა თავადები სამურზაყანოსი, კაცი მარლანია აფხაზეთის მთავრის
გაელენას ქვეშ იყო. ხოლო მთავარმა მეგობრული განწყობილება
დაიჭირა ომერ-ფაშასთან, ეს უკანასკნელი სოხუმში მოვიდა თუ არა.
აფხაზეთის მთავრის მიხეილ (ჰამუთბერი) შარეაშიძის მომხრენი გულ-
მოდენედ ცდილობდენ სამეგრელოს მკეთრინი ოსმალეთის მხარეზე
გადაეყვანათ. ამასობაში, ომერ-ფაშის ჯარი ზუგდიდიდან ონტო-
ფოში მივიდა და ხალხი მეტად შეაწუხა ამ მისმა გავლამ. ჯარს
უკან კუდად მისდევედნენ აფხაზები, წებელდელნი, უბიხები და ყველა
ვინგინდა-რა, რომელიც სოფლებს მოედვნენ, დაუწყეს რბევა-
წიოკება მევიდრთ, ქალები და ყმაწვილები ტყვედ მიჰყავდათ; ამის-
თანა უბედურება სამეგრელოს ას-ორმოც-და-ათის წლის წინად-ლა
დაატყდა თავზე. მართალია, ომერ-ფაშა, რაც შეეძლო, ცდილობდა

„თუ თქვენი უგანათლებულესობა არ დაბრუნდება და ისევ არ ჩაიბარებს
იმ ადგილს, რომელიც თქვენ გვიმრათ, როგორც სამეგრელოს მმართველს, თქვე-
ნის შეილის სახელით, თქვენის აქ არყოფნით უფრო გაუმწვავებოთ ყოფნას თქვენ-
თა ქვეშევრდომთა ამით თქვენ დაივიწყებთ თქვენის შეილის ინტერესებს და საუ-
კუნოდ დაპარგავთ თქვენა და თქვენი შეილი რაიმე უფლება გქონდეთ სამეგრე-
ლოს შესახებ, მაშინ ჩემი უავგუსტოვეს ხელმწიფე სულთანი და მისნი მოკავში-
რები იძულებულინი განდებიან, რაიცა მათ სრულიად არა სურთ, სამეგრელოში
დააწესონ მკეთრი და თან არავისაგან დამოუკიდებელი მთავრობა, რომელსაც
ამ მხარის და ხალხის ინტერესები უფრო აწებდეს იქნება.“

მიიღეთ რწმუნება ჩემის უფლიდესის პატივისცემისა.

მთავარ-სარგალი ოსმალეთის სახელმწიფო მხედრობისა
ომერი“.

ხალხისათვის ეს უბედურება თავიდან აეცილებინა: ვისაც ანძევაზე მიუსწრებდენ, უცბად ასამართლებდენ და ტყვიითა ხერეტდენ, ან ტრმარაში ჩაავდებდენ და წყალში ახრჩობდენ; მაგრამ ალაგობრივ უფროსი და ხალხის პატრონი არავინ იყო და ომერ-ფაშასაც არ შეეძლო ყველასათვის თვალყური ედევნებინა და ამიტომ მთელმა სოფლებმა სახლ-კარს თავი დაანებეს, ტყესა და მთებში გაიხიზნენ და რაც მოხვდებოდათ, იმით იკვებებოდენ.

რბევა-წიოკობის დროს, სხვათა შორის, მოასწრეს ორს ძალა-აფხაზს თავად გიტა და მაუარა შარეაშიძეს და ომერ-ფაშას მიჰ-გვარეს. მათმა დედამ, კნეინა კესარიამ, ეს ამბავი გაიგო თუ არა, მიუხედავად მოხუცებულობისა, ლეჩხუმის ჯოჯოხეთურ გზებით დე-დოფალთან მიუიდა მურში, მუხლებზე მოხვია და სოხოვა, ომერ-ფაშას შეაბრალე ჩემი შვილებიო. დედოფალმა რის ტანჯვით და-აჯერა კესარია, მე ამ შემთხვევაში არაფერი შემიძლიაო. და რომ როგორმე ენუგეშებინათ, ომერ-ფაშასთან ფრანგულად თხოვნა დაუ-წერეს და ურჩიეს თქვენ თვითონ წამრძანდით და პირადად სოხო-ვეთ ომერ-ფაშას შვილების შებრალებაო. ომერ-ფაშამ კნეინა კესა-რია დიდის პატივით მიიღო, ძეირფასი შალი აჩქა, შვილებიც ჩა-აბარა და პატიოსანი სიტყვა ჩამოართვა, სანამ ომი არ გათავდება, თქვენ არ უნდა მოიშოროთ თქვენი შვილებიო.

ომერ-ფაშა ასეთის ქცევით და, სახოვადოდ, თავად-აზნაუ-რობის მოფერებით ცდილობდა მცხოვრებთა გული მოეგო, ბევრს მათგანს რჩევა-დარიგებასა სოხოვდა, მაგრამ მასთან, რა თქმა უნდა, აფხაზეთის მთავრის მომხრეთა გარდა, ვინც მოღილდა, ყველანი თავისს პირადს ინტერესს ეძიებდენ და ცდილობდენ ომერ-ფაშა თავის გემოზე ეტარებინათ. ერთი ამ გვართაგანი იყო თავადი გიორგი ჩიჩუა, რომელსაც თავისის წარსულის ცხოვრებით სახელი გატეხილი ჰქონდა. თავადი ჩიჩუა ტფილისში ვექილად იყო სამეგრე-ლოის მთავრისა, აქ მეგრელების გუნდი შეადგინა და მთელი ქა-ლაქი ქურდობით აიკლო; მაგრამ პოლიციამ გაუგო, ქურდები დაი-კირა, და ჩიჩუა კი იძულებული შეიქნა აქედან გაქცეულიყო; როცა ომერ-ფაშა სოხუმში ამოვიდა, ჩიჩუა მიედა პირადაპირ, რა-ღაც მიკიბ-მოკიბა და თავისი თავი წამებულ კაცად დასახა. ომერ-ფაშას მისი ნათქვამი მართალი ეჩვენა და გ. ჩიჩუა, რომელიც წარ-მოსადეგი ვაჟეაცი იყო, ძალიან მოწყალედ მიიღო, მეჯიდიეს ორ-დენი და ბეის ტიტული უბოძა.

ზუგდიდიდან აყრის დროს გ. ჩიჩუამ პირადის მტრობით ომერ-ფაშას ორი რუსის მზეერავი იუნკერი მესხიშვილი და მილი-

ციის პორტუჩიკი ზარანოვი დააჭირინა და დაახერეტინა. მაგრამ მათ ვადა ჩიჩუას დიდხანს არ უღიმოდა ბედი. ომერ-ფაშასთან გრაფ უნტი დე-როზმურდუკის მისელა და გ. ჩიჩუას გაგდება ერთი იყო. ეს ფრანგი სამეგრელოში სცხოვრობდა და აბრეშუმის სახვევი ქარხანა ჰქონდა ზუგდიდში. ომშა ხელი შეუშალა, თავისი ქარხანა დაპკიტა და ხუთას თუმნამდე ზარალი მოუვიდა. ომის დაწყებამდე, როგორც სხვა უცხო-ქვეყნელებს, გრაფ როზმურდუკაც წინადადება მისცეს: ან ომის გათავებამდე სამშობლოში დაბრუნდით, ან, თუ გნებავთ, სამეგრელოში დარჩით რუსეთის სახელმწიფოს მფარველობის ქვეშე, მაგრამ ომში მონაწილეობა არ მიიღოთ. როზმურდუკი სამეგრელოში დარჩა, ხელშერილი ჩამოართვეს, მაგრამ ომერ-ფაშა შემოვიდა თუ არა, მის ბანაკისაკენ გასწია. რა თქმა უნდა, ასეთის კაცის ნახვა ომერ-ფაშის ძალიან გაეხარდა, ამიტომ რომ როზმურდუკი მშენებირად იცნობდა ამ მხარეს და მისთა მკვიდროთა, მთავრის თჯახობიდან მოყოლებული, და მეგრულადაც ლაპარაკობდა. და აი სწორედ როზმურდუკმა აუხილა თვალები ომერ-ფაშას თავად გიორგი ჩიჩუას შესახებ. ჩიჩუაც, რასაკეირველია, მაშინათვე დათხოვნილ იქმნა. ტიტულებითა და ორდენებით რამდენიმე თავადიშვილი იყო დაჯილდოვებული, ამათს შორის კველაზე უფრო ომერ-ფაშა გიორგი ჯაიანს ეფერებოდა, რაღაც მისის ქალის შერთვა უნდოდა ცოლად, მაგრამ ამავე დროს ხასა გაიჩინა, რომელიც 3,000 მანეთად იყიდა; ეს ქილი მოელის ლაშქრობის დროს თან დაპყავდა და შემდეგ ქობულეთის მუდირს მიათხოვა და კარგი შიითებიც მისცა.

ომერ-ფაშისა და თურქების მოქმედების ამბავი დაწვრილებით მოსდიოდა დედოფალს, ამასთან ერთად ყოველ-დღე ახალ-ახალ ჭირები ესმოდა. მეტად უხერხული ფერი ედებოდა მისს მდგომარეობას, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მეტად არასასიამოვნო ხმა მოვიდა. აი მითქმა-მოთქმის შინაარსი: „ნეტავ ვიცოდეთ, ომერ-ფაშის თხოვნას რატომ არ ასრულებს დედოფალი და რატომ არ მიდის მასთან; ლეჩხუმში რა დარჩენია? რუსის ჯარი სამეგრელოდან გავიდა და ჩენის დაცისათვის არც კი პფიქრობს; მაშასადმე, ჩვენსა და რუსებს შორის დადებული პირობა თვითონ რუსებმავე დაარღვიეს. ომერ-ფაშას იმდენი ჰყავს ჯარი, რომ რუსეთი ვერაფერს გატებდავს და სამეგრელოს თავის დღეში ვერ დაიბრუნებს; სარდალი გვეუბნება, ახლა უკეთესად იქნებით, ვიდრე რუსების ხელში იყავითო; ბატონი არავინ გეუოლებათ და ფრანგები და ინგლისელები დაგიფარავენ მტრისაგანაო. აქ ევროპის ვაჭრები დაიწ-

ჟემენ სიარულს. ცქაურს საქონელს გაგვისალებენ და ბევრს ჟემონიტანენ ჩევნს მხარეშიო. დედოფალს კი რაღაც იმედი აქვს რუსებისა; აბა ახლა რაღა შეუძლიათ რუსებსა: ყარსიც კი ვერ აუღიათ, რამდენიმე ათასი კაცი შეაკლეს ამ ციხესა. დროა, გონს ჩავარდეს და ზუგდიდში წავიდეს. ჩევნთვისაც უკეთესი იქნებოდადა იმისათვისაც“.

სულ სხვას ამბობდენ ქუთაისსა და რუსის ბანაქში, და ეს ხმებიც მოდიოდა მურში, საცა დედოფალი იმყოფებოდა. აქ ყველანი დაბეჯითებით ამბობდენ, დედოფალმა პირდაპირ გამართა მიწერ-მოწერა ომერ-ფაშასთან და მოლაპარაკება აქვთ — სამეგრელო რუსეთს ჩამოაცალონთ. ამბობდენ, დედოფლის მდივანნებები და დაახლოვებულნი მისის სახელით ხალხს ურჩევენ ოსმალების მორჩილებასა; დედოფალი სრულებით დამოუკიდებლად იქცევა, თითქო სამეგრელოში არც კი იყოს მტრის ჯარი, რომელიც ყველაფერში ხელს უმართავს.

და ყოველსაცე ამას სწორედ მაშინ ლაპარაკობდენ, როცა ომერ-ფაშა ამაოდ ცდილობდა თავისის მუქარით დაეშინებინა დედოფალი და სთხოვდა: სამეგრელოში საშინაო წესი და მართველობა ალმადგენინეო. ვინც უნდა კერძო კაცი მისულიყო სარდალთან, მაშინათვე იტყოდენ, დედოფლის მიგზანილია და ჩუმ-ჩუმად რაღასაც ახერხებსო. ამ დროს სამეგრელოში სცხოვრობდა მეორე ცოლი აფხაზეთის მთავრის, თავადის მიხეილ შარვაშიძისა, ქნეინა მენიკი დადიანის ასული. როგორც კი გაიგო, ომერ-ფაშამ სამეგრელო დაიკირაო, თავისი ხელით ამრეშუმის ძაფით მოქარგული ბალიში გაუგზავნა საჩუქრად. განზრახეა მარტო ის იყო, რომ ოსმალების სარდალს გაეგო, ის რა დიდი ვინმე გვამი სცხოვრობს სამეგრელოში. ამ საქციელსაც კუდი გამოატეს და ამბობდენ, დედოფალმა, როგორც ნათესავმა, ურჩია მენიკს საჩუქრის გაგზავნაო; მაგრამ, ამავე დროს, ავიწყდებოდათ, რომ მურილან სკურდებდე, სადაც ქნეინა შარვაშიძე სცხოვრობდა, თითქმის ასის ვერსის მანძილი იყო და ფიზიკურად შეუძლებელი იყო ერთმანეთი ენახნათ ამ დროს დედოფალსა და მენიკს. ყველა ისე აყაყანდა, დედოფალმა რუსეთს ულალატაო, რომ ამ ამბის ავტორმა, რუსის მოხელემ, დედოფალთან მყოფმა, ქუთაისიდან შემდევი ბარათი მიიღო, ფანქრით გერმანულად დაწერილი: „Ich schreibe Ihnen im Deutschen, weil keiner wird verstehen, was ich sage: lassen Sie Alles und kommen Sie hier. Sie müssen dort nicht länger bleiben. Ich sage Nichts mehr“*).

*) „გერმანულადა გწერთ, ამიტომ რომ ვერავინ გაიგებს, რასაც გეტაფით: ყველაფერს თავი დაანებეთ და აქეთ წამოდით. თქვენ არ უნდა დარჩეთ იქ. ამის მეტს არაფერს გეტაფით“.

დედოფალი სულით და გულით რუსის მომხრე იყონდან მეტად. უგან ცილისწამებას ზიზლით უყურებდა. ძალიან იმაგრებდა გულს და ხანდისხან მაინც წამოადგებოდა თვალებზე სიბრაზის ცრემლები. მაინც თავს ძალას ატანდა, ისმენდა, ითმენდა და თავს ისე აჩე-ნებდა ყველას, თითქო არაფერი ესმის და ვერაფერს ამჩნევსო. მის ერთად-ერთს ნუგეშს—შეილები შეადგენდენ, რომლებიც, საბედნიეროდ, სიმრთელით კარგად იყვნენ და დარდი მათს ჩჩილს გულს არ უკარებოდა.

გიორგობისთვის ოცს, იმდენის ხნის მოუთმენლად ლოდინს შემდეგ, როგორც იყო, მოვიდა თავიდის ვასილ ბებუთოვის პასუხი. ამ პასუხს იმიტომ დაუგვიანდა, რომ ბებუთოვს არ უნდოდა თვითონ გარეულიყო დედოფლის საქმეთა გადაწყვეტაში და დედოფლის წერილები ყარსში გაუგზავნა ნიკ. შურავიოვს. ამბობენ, რომ როცა მურავიოვმა ომერ-ფაშის პირველი წერილი წაიკითხა და იქიდან გაიგო, რომ ზთავრის შვილი ნიკო ზუგდიდშია და ომერ-ფაშა „gérant à la place de la princesse“-ს (დედოფლის მაგივრად თავის ქვეყნის მმართველი) ეძახისო, თავზე ხელი იტაცა და წამოიძახა: „ლმერთო ჩემო, რა უქნია ამ ადამიანს? თავისი შვილი ომერ-ფაშასთან გაუგზავნია!“ მურავიოვს ეკონა, რომ ნიკო, რომელსაც ომერ-ფაშა იხსენიებს თავის წერილში, მცირეწლოვანი მთავარია სამეგრელოსიო. ამ ამბავმა ძალიან აღაშფოთა, და სანამდე ბებუთოვისაგან ხელიახლა არ მიიღო წერილი და ყველაფერი ნამდვილად არ გაიგო, არ დამშვიდებულა.

ასე იყო, თუ ისე, ბებუთოვმაც იგივე მოსწერა, რაც მუხრანბატონმა, — შეილები წამოიყვანეთ სამეგრელოდან და ტფილისში წამობრძანდითო.

ამის ასრულება ახლა უფრო უმძიმდა დედოფალს. ახლა მარტო იმერეთით შეეძლო დედოფალს გადასვლა, რადგან თურქები აქეთკენ ჯერ არ იყვნენ. მაგრამ ჯერ ერთი, გზა მთებზე გადადიოდა, მეორეც ისა, რომ მთები თოვლით დაიფარა და უბავშვებოდაც სჭირდა გადასვლა. თავადები უარზე იდგნენ, მცირეწლოვან მთავარს აქედან არ გავუშვებოთ: „ჩვენ სრულებით არ გვინდა ომერ-ფაშის დაყენებული მთავარიო“. ხოლო ომერ-ფაშა გაიგებდა თუ არა, დედოფალი თავის შვილებითურთ აქედან წავიდაო, მაშინათვე სხვას აღიარებდა სამეგრელოს მთავრად. ბებუთოვისათვის ადვილი იყო რჩევა მიეცა დედოფალისათვის, მაგრამ, ვიმეორებთ, ამ რჩევის ასრულება იყო ძნელი.

თუ არა და, მთავარმართებლის სურვილის აუსტრულებრძობაზე
არ შეიძლებოდა. ეს ურჩიობა იქნებოდა დედოფლის მხრივ და იძუ-
ლებული გახდებოდა პასუხი ეგო. ამ ორჭოფ მდგომარეობაში დიდ-
ხანს დარჩენაც არ შეიძლებოდა, მაგრამ საქმე ის იყო — რომელ გზას
დასდგომოდა, რომელი აერჩია? სხვა სხვის ოშში ბრძენია, უთქვამს
ხალხს. მეტად ალელვაბული იყო დედოფალი, ლონგს, ის-ის იყო,
უნდა ემტკუვნა... მაგრამ ერთბაშად ისეთი ამბავი მოვიდა, რომ
დედოფალი სამშვიდობოს გზას დაადგა...

თავ. ვას. ოსიმ. გეგუთოვი
მეფისნაცვლის თანამდებობის აღმსრულებელი

როგორც ახლა მახსოვეს, გიორგობისთვის 22 მე და ბავშვები
ცაგერის მონასტრის წინ ვისხედით და რაღასაც ვუამბობდი. ერთ-
ბაშად მურიდან სირბილით მომავალი კაცი დავინახეთ. პირდაპირ
ჩემსენ წამოედა და მითხრა: „დედოფალთან წამობრძანდით, რაც
შეიძლება, მალე მობრძანდით.“

მე საჩქაროდ წავედი და სახლის ზღურბლზე სახე გაძწყინებული დედოფალი მომეგება. ხელში გახსნილი წერილი ექიმთაშორისაშვილი ნათვე გადმომცა და მითხრა; „წაიკითხეთ და გაიხარეთ! ყარსი მთელის თვისის გარნიზონით დაგვნებდა!“ ამ ამბავს ჩვეულებრივის რიხითა და ლაკონიურად იწერებოდა პოლკოვნიკი ნ. პ. კოლიუბიაკინი.

ორისავ სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა. ყარსი რაჯი თილო რუსის ჯარმა, ომერ-ფაშას და მის გალაშქრებას, ჩვენის აზრით, ფრთხები უნდა შეპკვეცოდა. ახლა მურავიოვს ხელები განთავისუფლებული ჰქონდა, შეეძლო ომერ-ფაშას ჯარი შეემუშარნა და, თუ საჭირო შეიქმნებოდა, თავის ჯარს გაათკეცებდა.

დედოფალს ვთხოვე, ეს სასიხარულო დღე ვიდლესას წაულოთ და მურის ციხიდან ზარბაზნები დავცალოთ-მეთქი. მაშინათვე ბრძანება გასცა დედოფალმა—ზარბაზნები დასცალეთო. შვედურმა ზარბაზნმა იჭექა და ამ კექის ხმამ ყველას შეატყობინა—რაღაც სასიხარულო ამბავი მომხდარაო.

კოლიუბიაკინის წერილის მომტანს შახარობელს უნაგირიანი ცხენი და ასი ოქრო ვაჩუქეთ და საუცხოვოდაც გავუმასპინძლდით.

ბოლოს, დედოფალი მომიმრუნდა და მითხრა: „ჩემი შეიღები თქვენთვის ჩამიბარებია, მე კი ხვალვე ჩვენს ჯართან წავალ და იმათ-თან დავრჩებიო“.

მეორე დღეს, მართლაც, დედოფალი მურიდან წავიდა. მე და ბავშვები აქ ერთ თვენახევარზე მეტი დავრჩით. საშინელი თოვლი მოვიდა; სამი დღე-ღამე მოდიოდა და გზები ყველგან შექრა. თოვლი იმდენი დასდო, რომ როცა გადაიღო, მსახურნი სანადიროდ წავიდენ. თოვლს მოულოდნელად მოესწრო ნადირისათვის, ასე რომ მათი დაჭრა ადვილი იყო. ცოცხლად მოვაკიყანეს რვა შველი და ერთიც მელა. ჩვენ მოწყვეტილი ვიყავით არამც თუ ომერ-ფაშას, არამედ მთელს ქვეყანას.

გორდზე გავლის დროს დედოფალმა გაიგო, რომ სასახლე ზუგდიდში ოსმალების ყაზარმად უქცევიათ და შიგ ბატონობდა ისკანდერ-ფაშა, პოლონელთა მოლალატე, გრაფი ილინსკი, რომელსაც თავის მოვალეობად დაუსახავს დედოფლისათვის შემდეგი წერილი მიეწერნა:

Camp de Zougdidi, le 22 novembre (3 décembre) 1855 მდგრადი სახელმწიფო ბიბლიოთი
Altesse!

„Arrivé à Zougdidi avec des forces suffisantes pour pouvoir défendre la vie et les propriétés des habitants et des étrangers, qui viendraient s'y établir, j'ai l'honneur de faire part à Votre Altesse que j'ai été obligé de mettre des troupes dans son palais. Quant aux effets que Votre Altesse y avez laissés, j'ai fait de mon mieux pour les mettre en lieu sûr.

„Le prince Nico Dguébouadzé, représentant de Votre Altesse, et Pietro Mkhezia m'en sont témoins, que mon seul but est d'être juste envers les habitants du pays. Tant que le peuple Mingrèle ne nous tire point des coups de fusil, les propriétés et la vie des habitants nous seront sacrées. Mais si, ce que Dieu ne veuille pas, des actes de brigandage et d'assassinat d'un soldat isolé ou égaré se renouvellent, je serai mis dans la nécessité d'une vengeance éclatante.

„En priant Votre Altesse de vouloir bien faire publier dans toute la Mingrélie une proclamation, que le peuple reste dans les villages vaquer à ses affaires, je saisis cette occasion pour mettre aux pieds de Votre Altesse l'assurance du très profond respect avec lequel j'ai l'honneur d'être

de Votre Altesse, Mehmed-Iskender-Iblahil,
général-commandant des guérillas ottomans“.

* თარგმანი:

„ბანაკი ზუგდიდთან, 22 ნოემბერს (3 დეკემბერს) 1855 წ.

თქვენი უგანათლებულესობაც!

„ზუგდიდში იმდენი ჯარი მოვიყენე, რომ სამყოფია დავიცია სიცოცხლე და ქონება აქაურთა მკეოდრთა და აგრძელებულელთა, რომელიც აქ დასახლებას მოისურვებენ. პატივი მაქას მოვასწინო თქვენს უგანათლებულესობას, რომ მე იძულებული გავჩდი ჯარი თქვენს სასახლეში დამტკინავებინა. რაიცა შეხება იმ ნივთებს, რომელიც აქ თქვენს უგანათლებულესობას დაუტოვებია, ყოვლად მომარტინობა გაიძინო, არაფერი დაიკარგოს.

„თავადი ნიკო დგვეუაძე, თქვენის უგანათლებულესობის წარმომადგენელი, და პეტრე მხედიძე იმის მოუშენი არიან: ჩემი აზრი ის გახლავთ, რომ სამართლიანად მოვეპყრა ამ ქვეყნის ძევიდრთა. სანამ მეგრელები თოვს არ გვესრიან, მათს სიცოცხლესა და ავლა-დიდებას ხელს არავინ ახლებს. მაგრამ, ღმერთმა კი ნუ ქნას, და თუ რომელსამე მარტოდ დარჩენილ ან გზადაკარგულ ჯარის-კაცის გაძარცვა ან მოკვლა განმეორდა, იძულებული ვიქნები ყოვლადის ულმობელობით შერჩ ვიძიო.

„თქვენს უგანათლებულესობასა ესთხოვ გამოუტადოს სამეცნიეროს მკეიცრთ დარჩენი სოფლებში და თავიანთ საქმეებს მოპეიოდო ხელი, თან ესარგებლობ ამ შემთხვევით და თქვენს უგანათლებულესობას ვუპასადებ ჩემს ღრმა პატივისცემას.

დაგრძელები თქვენის უგანათლებულესობის უმორჩილესი მონაცემის მემკვიდრეობის მიმართ-მთავარი“.

წერილის კილოზე ეტყობოდა, რომ პან ილინსკი შეაციხეს
 ხასიათის კაცი იყო და ბევრის ბოლიშის თავი არა ჰქონდა; მართ-
 ლაც, სამეცნიელოში ყველას ასეთ კაცად ახსოვთ. ყოველ ღა-
 ლეშილი იყო, რაღაც მთავრის მარანი ხელთა ჰქონდა, და ამ დროს
 უწყალოდ სჯიდა როგორც თავის ხელქვეითებს, ისე ადგილობრივ
 მკვიდრთა.

თავად მხეიძეს, ზუგდიდის მღიუანბეგს, ილინსკიმ დასწამა,
 რუსების ჯაშუში ხარო, ამიტომ იხმობდა ხოლმე თავისთან, სტან-
 ჯავდა, იქნება, ვათქმევინო რამეო, ხანდისხან აპატიმრებდა კიდეც;
 მერე გამოუშვებდა და იმასთან ერთად ლოთობდა. ზუგდიდში, გრი-
 გოლ დადიანის სახლში, ისკანდერ-ფაშამ ოსმალების გოსპიტალიც
 გამართა.

თ ა ვ ი მ ი ს ს მ ი

ომერ-ფაშის დაბრუნება ზუღაში

წერილი ინგლისის საპოლიტიკო აგენტის ლონდონისა, დედოფალ-ან მიწერილი, და ომერ-ფაშასთან მყოფის, ფრანგის კოლონელის გრაფ მეურესი.—გურულ რაზმის გაძლიერება რესტრექტითა.—შიშიანობა ქუთაის-ში.—ძვირობა.—ომერ-ფაშა იმერეთის საზღვრებს შორდება.—სოფ. ონტოფო.—რუსის ჯარის მოქმედება.—მეურელთა მილიციონერებმა ზუგდიდში ოსმალოს ლაზარეთის და ლაზარეთთან მყოფი ჯარი შეიძყრეს.—ისკანდერ-ფაშაშ ამისთვის შური იძია: დასწევა მთავრის სასახლე და გააჩანა ბალი.—ცეცხლმა რომელი და საფეიქროც იმსხვერპლა.—ოსმალოს ჯარის დაბანება ქვალომსა და ნაბადას შეა.—მუხრან-ბატონი გაიხმეს უკან; იმის ალაგას ჩადგა გენერალი ბრუნერი.—მეურელთა მილიციისა და ოსმალების შეტაკება.—ყირიმში ერთის თვის გადით ზაფის ჩამოგდების ამბავი და პარიზში გამართული თათბირი მშეიღებიანობის ჩამოგდების შესახებ.—მიზეზი ომერ-ფაშის გალაშქრებისა.—დედოფლის როლი ამ გალაშქრების დროს.

ნოებრის 26 დედოფალი უკვე იმერეთს იყო, დაბა წონში*) მეურელთა მილიციას წარუმლვა დედოფალი და ცხენის-წყალში გავიდა; რამდენჯერმე მონაწილეობას იღებდა მტერთან ბრძოლაში. მტრის ბანაკიდან არ უსვენებდენ, არწმუნებდენ—გვებრალებით და თქვენს სიკეთეს-ლა ვფიქრობთო. ერთბაშად ორი წერილი მოუვიდა, ფრანგულად დაწერილი:

*) წონში მთავარი ბანაკი იყო გურულების რაზმისა 1855 წლის ნოემბრიდან იმის გათავდებამდე.

Princesse!

„Envoyé du gouvernement de sa majesté Britannique en qualité d'agent dans les provinces Caucasiennes, j'ai l'honneur de mettre à la disposition de Votre Altesse mes bons offices pour amener une meilleure entente entre elle et le maréchal Omer-Pacha, commandant les troupes ottomanes. Nous avons bien pensé que l'absence prolongée de Votre Altesse du siège de son gouvernement pourra être suivie des résultats les plus facheux, non seulement pour ce qui touche ses droits de souveraineté, mais ce qui intéresse de plus près le patriotisme, le bonheur et l'avenir de ses sujets; leur position semble devenir chaque jour de plus en plus pénible. Quant aux excès de la part des troupes ottomanes, grâce à la loyauté et la haute sagesse de leur chef, les indigènes ne peuvent se plaindre et je n'hésiterai point à répondre de leur bonne conduite pour l'avenir. Mais pour ce qui regarde les désordres intérieurs, et les empiétements des voisins mal intentionnés, le maréchal n'a la mission, ni le droit d'y intervenir. Au contraire, ses instructions, aussi bien que les miennes, nous obligent de nous abstenir de toute interposition dans les af-

*) თარგმანი:

მთავარი ბანაკი ოსმალებისა, სამეცნიელო,

6 დეკემბერს (25 ნოემბერს), 1855 წელს.

ბატონიშვილი

„მისის უდიდებულესობის, ინგლისის დედოფლის მთავრობამ კაცასის ქვეყნი აგენტუად გამომიგზავნა. პატივი მაქას გამოვლენად თქვენს უანათლებულესობას, რომ მზად გახლჭართ შეგარიგოთ თქვენა და მარშალი ომერ-ფაშა, სარდალი ოსმალის ჯარებისა. თუ კიდევ არ დაუბრუნდით თქვენის სამთავროის ჩემინდენისა, ჩვენის აზრით, ამას არასასურველი შედევი მოჰყვება, როგორც თქვენთა უფლებათა, ისე თქვენთა ქვეშეგრძელითა ბედ-იღბლის შესახებ. მათი მდგრადიობა დღითი-დღე გაუსაძლისი ხდება, რაიფა შეეხება ოსმალთა ჯარის ქცევას, უნდა მოგახსენოთ, რომ მისის უფროსის სიბრძნისა და კეთილ-შობილობის წყალობით, მეცნიელები იმათს ძერის ვერ იტაციან; გარდა ამისა, თამამად შემიძლია მოგახსენოთ, რომ შემდეგშიაც ასე კარგად მოქეცებიან სამეცნიელოს მყიდრთ. მაგრამ უწესოვანი შინაურობაში დიდია, მეომალები ბშირად ესმიან თავსა და აწიოყვებნ; ომერ-ფაშა ამ შემთხვევაში განშე დგას, არაფრრში ერევა,—ჩემი საქმე არ არისო.

faire intérieures des pays occupés par l'armée ottomane. Donc pour tous les malheurs et les résultats facheux qui pourraient survenir pendant la crise actuelle, on peut seulement tenir pour responsables les autorités, qui eussent abdiqué sans nécessité leurs fonctions légitimes. Le seul cas, dans lequel le maréchal pourrait raisonnablement agir, est celui où les désordres, étant arrivés au comble (cas, envers lequel le pays marche malheureusement trop rapidement), il serait nécessaire pour la sûreté de son armée d'autoriser l'établissement d'un gouvernement sur de nouvelles bases. Dans le propre intérêt de Votre Altesse et celui de sa famille, je la prie de hâter sa décision sur une question aussi urgente.

„Pendant l'absence, qui n'est que momentanée, de mon collègue, monsieur Champoison, agent du gouvernement français, je crois pouvoir l'assurer de la parfaite entente de ses sentiments et de ses instructions, qui sont identiques avec les miennes. S'il peut être dans l'intérêt de Votre Altesse, que je me rende près d'elle, je suis disposé à le faire, pourvu qu'elle me donne un sauf-conduit.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect de
Votre Altesse le très humble et obéissant serviteur

F. Longoooworts“.

პირიქით, მისნი განზრახვანი, აგრეთვე ჩემიცა, გვაიძულებენ არ ჩავტოთ იმ ქვეყნების საშინაო ცენოგრებაში, რომელიც ოსმალოს დაჟყრია. ამიტომ, თუ რამ უბედურება დაატყდათ თავს სამთავროს მკიფროთ, ბრალი იმ უფროსების იქნება, ენც, საჭირო არ იყო ისე, თავის ქვეუცვლეობით თავი დააწებეს. სასტიკად მხოლოდ მაშინ მოიქცევა მარშალი, თუ შინაურმა უწესოებამ საზღვარს გადააცილა. ამ შემთხვევაში ომერ-ფაშა იძულებული იქნება ახალი მთავრობა დააწესოს სამეცნიელოში, რომ თავისი ჯარი უფრო უზრუნველ ჰყოს ყოველ მოსალოდნელ ხიდათისაგან. თქვენის უგანათლებულესობისა და თქვენის შეილების საკუთარი ინტერესი მოითხოვს ეს მძიებ საქმე როგორმე ჩქარა გაათავოთ.

ჩემი ამხანგი, ბატონი შაბაშანონი, აგრძელი საფრანგეთის სახელმწიფოსი, დროებით სხვაგან გვახლათ, მაგრამ მე კვისრულობ იმას, რომ ამ საგნის შესახებ ჩენი რონივე ერთის აზრისანი ვართ და მისის მთავრობისაგან იგვე დარიგება აქეს, როგორიც მე ჩემისაგან. იქნება თქვენმა უგანათლებულესობამ საჭიროდ დაინახოთ გვაპლით თქვენთან. თქვენი სურვილი მაშინ შემიძლია აღვასრულო, თუ უბრძანებთ გზაში არაფერი შემემთხვევს.

დაუშეთები ულრმესის პატივისცემით უმდაბლესი და უმორჩილესი
მონა-მოსამსახურე თქვენის უგანათლებულესობისა

ფ. ლონგუორტი.“

აი მეორე წერილიცა, ისიც ფრანგულად დაწერილი: კავკასიის
Camp et quartier général d'Ontopo, le 6 décembre (25 novembre)
1855 *).

Princesse!

„Je comprends l'hésitation de Votre Alesse, mais cette hésitation, très excusable chez une femme, peut, en se prolongeant, compromettre gravement vos intérêts et ceux de vos enfants. Les russes battus au Danube, en Crimée, sur l'Ingour, partout enfin, ou on a pu les joindre, sont, Votre Altesse le comprendra, tout à fait hors d'état de défendre et de conserver leurs conquêtes du Caucase. Quels efforts tentent-ils? Ils se retirent, se retirent toujours devant nous, brûlant leurs magasins, leurs provisions, ne respectant pas même les propriétés privées, mais n'osant et ne pouvant nulle part opposer aucune résistance.

„Il a fallu près d'un siècle d'efforts, de sacrifices à la Russie, pour conquérir bien imparfaitement le Caucase, livré à lui même, oublié du monde entier.

L'Europe a maintenant les yeux ouverts, elle est décidée à ne plus souffrir que ces peuples restent plus longtemps plongés dans l'ignorance, qui enfante la misère, elle veut que Vous entrez dans la grande famille des nations civilisées, que Vous profitiez enfin des avantages, dont le ciel a été si prodigue envers votre pays.

*) თარგმანი:

„ბანაკი და მთავარი სადგომი სოფ. ონტოფოში,
6 დეკემბერს (25 ნოემბერს) 1855 წ.

ბატონიშვილი!

საკვირველი არ არის, რომ თქვენი უგანათლებულესობა ამდენის ყოფილის. მართალია, ამდენი ყოფილა, როგორც მანდილოსანს, გებატიებათ, მაგრამ თუ კიდევ გასტანა, სავალალო იქნება თქვენისა და თქვენის შეილების ინტერესებისა-თვის. რუსები ძლეულ იქნენ დუნიაზე, ყირიმში, ინგურზე, კველან, სადაც კი მტერი შეხვდა. თქვენს უგანათლებულესობას კარგად უნდა მოეხსენებოდეს, რომ იმათ არ ძალუდა კავკასიაზე დაპირობილი ქვეყნები შეიჩინონ. მერე რა ღონე უნდა იღონონ ამისთვის! არაფრი. სულ უკან-უკან ინვენ, ცეცხლს უკიდებენ თავის მაღაზიება, თავის სურსათა, კერძო პირთა ქონებასაც არა ჰსოგავნ, და ამავე დროს ცერა ჰსედავნ და არც შეუძლიათ გამოილავნ მტერსა.

მთელ ერთ საუკუნის განმავლობაში უნდა იბრძოლოს რუსთამა, მთელის საუკუნის განმავლობაში უნდა ღვაროს თავისის ჯარის სისხლი, რომ, ოდნავაც არის, დაიყროს კავკასია, ეს უპატრონოდ დარჩინილი და ყველასაგან მივიწყებული მხარე.

კვერიბამ აწლა თვალები გაანილა; მეტის მოთმენა არ შეიძლებაო და გადასწყვეტა კავკასიის ერნი, გონიერიების სიბრძლითა და სიღარიბით შეწუბებული, გაათავისუფლოს; ეგრძელასა ჰსურს, რომ თქვენ შეუერთდეთ განათლებულს პალხს; რომ იმ განძით და სიმდიდრითა, რომელიც უფალს თქვენის ქვეყნისათვის მოუმაღლებია, თქვენე სარგებლობდეთ.

„C'est l'indépendance, la prospérité, que nous vous apportons, Votre Altesse, hésitez encore. Permettez moi de Vous le dire, princesse, Votre Altesse est mingrélienne, princesse régente de Mingrélie, mais non pas sujette russe.

„C'est à Vous que Dieu a confié les intérêts de votre pays, de vos enfants, ceux sacrés de votre Ban.

„Ces peuples et ces pays-ci, ne seront plus jamais soumis à une domination étrangère, mais qui peut assurer Votre Altesse, que les gouvernements alliés lassés par votre longue hésitation et ne voulant pas laisser votre peuple privé plus longtemps de soutien d'un gouvernement, ne considéreront pas votre abstention, votre exil volontaire, comme un renoncement à vos droits et ne nommeront pas un autre prince du pays à votre place.

„Je comprehends tout ce que la situation présente a d'embarrassant pour une femme, mais quand on se trouve, comme Votre Altesse, placée à la tête d'une nation, chargée des intérêts de ses enfants, il faut savoir prendre un parti.

Votre Altesse me pardonnera ma franchise et verra qu'elle est toute dictée par le respectueux intérêt, que je ressens pour Votre Altesse.

Le colonel d'état major détaché par l'empereur auprès de son altesse le généralissime Omer Pacha

Comte de Meffray“.

„ასე და ამ გვარად, ჩვენა გვსურს დამოუკიდებელ და მდიდარ გყოთ და თქვენი უგანათლებულესობა კი ყოფილობის წება გვიძოვეთ, ბატონიშვილო, მოგახსნოთ, რომ თქვენი უგანათლებულესობა ბრძანდებით მეგრელი და მართველი სამეცნიეროს და არა ქვეშეცრდომი რუსეთისა.

„მეტობმა ჩაგაბარათ თქვენ ინტერესები თქვენის ქვეყნისა, თქვენის შვილებისა, თქვენის კურთხეულის ხარისხისა.

„აქაური ხალხი და ქვეყნები სხვის ხელში თავისიდდეში არ იქნებიან, მაგრამ, ვინ იცის, მოკავშირე სახელმწიფოებს, შეიძლება, თავი მოპერატორთ თქვენის ყოყოზობით. იტყვიან, ამდენ ხანს ხალხის დატოვება უპატრონოდ არ შეიძლება, თქვენშე იტყვიან—ამდენხანს იმიტომა ჯოუტობს, აქედან თავის წებით იმიტომ გაიხიზნა, რომ მთავრობაზე ხელი აიღოვო და თქვენს მაგირად სხვა თავადს დანიშნავენ მართველად.

„მე კარგად მესმის, თუ რა ძრელია ამ შემთხვევაში თქვენი მდგრამარეობა, როგორც ქალისა, მაგრამ რაკი თქვენს უგანათლებულესობას მოელი ერთს უფრო სობა გაძარიათ, რაკი კალდებული ბრძანდებით იზრუნოთ თქვენის შვილების ინტერესისათვის, უნდა იცოდეთ, რომ საჭიროა ხელის გამოლება, რისამე გაკეთება.

„თქვენი უგანათლებულესობაც, მაპატივეთ ჩემი გულაძილი ლაპარაკი; თქვენ თითონ დაინახათ, რომ ასე გულაძილად იმიტომ მოგასენეთ ყველა-ფერი, რომ თქვენის უგანათლებულესობის მოწიფებითი პატივსცემა მაქა.

გენერალურის შტაბის კოლონელი, იშპერატორის ბრძანებით შყოფი მისს ბრწყინვალება გენერალისიმუს ომერ-ფაშასთან.

გრაფი მეურე...“

ამ თრ წერილიდან ნათლად ჩნდა, რომ ომერ-ფაშა მშინებული დედოფალს ზუგდიდში ჩემის რჩევით ვერ მოვიყვანო და უკანასკნელ საშუალებას მიძმართა,—შეეცადა ფონს გასულიყო მასთან მყოფ ინგლისის აგენტის გრაფ მეფტეს, საფრანგეთის კოლონიელის დახმარებით. ძალიან შეეცადნენ ორნივე, მაგრამ მაინც ვერას გახდენ და ამას შემდეგ ოსმალთ ბანაკიდან დედოფალს წერილი არ მოსვლია.

ამასობაში, გენერალმა მურავიოვმა გურიის რაზმს შვიდი ბატალიონი ჯარი მიაშველა. იმერეთი სიხარულმა მოიცა, როცა გაისმა—ჯარი სურამს გადმოსცდაო. ქუთაისში ყველანი თავზარდაცემულნი იყენენ: ომერ-ფაშა 25 ვერსის მანძილზე იდგა ქუთაისიდან, ხოლო გურიის რაზმისა ბევრი არაფერი იმედი ჰქონდა ვისმე. ქალაქიდან საჩქაროდ ეზიდებოდნენ კანცელარიის საქმეებს და ხაზინას ტფილისში, სახლების ფასები დაეცა, საცაა ოსმალები შემოვლენ, აქაურობას აიკლებენ და გადასწვავენო და ცდილობდენ ვაეყიდნათ. ამ დროით ისარგებლა ერთმა აფერისტმა და ერთი შმეგნიერი სახლი ვრცელის ეზოთი ორას თუმნად იყიდა, ხოლო ერთი წლის უკან იმავე სახლში ათას-ოთხს თუმანს აძლევდენ, მაგრამ არა ჰყიდდა. სანოვავე ილარ შემოპქონდათ, ყველაფერზე საშინლად იმატა ფასებმა: ქილა ფქვილი, მაგალითად, 9 მინეთად ღირდა, ფუთი შაქარი—28 მ., ყოველსავე ამასთან ქალალდის ფულის ფასი საშინლად დავარდა. მცხოვრებთ სანოვაგისათვის მხოლოდ ოქრო-ვერცხლის ფული მიჰქონდათ, ქალალდის ფულს არავინ ღებულობდა, ასე რომ ზუგდიდში ერთმა მედუქნემ ათ თუმნიანი ქალალდის ფული ხუთი მანეთის ვერცხლად იყიდა. ამიტომ, ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა სიხარული შეუდგათ ქუთათურებს, როცა ვაიგეს—ახალი ჯარი მოდის ჩენდა საშველადაო.

ომერ-ფაშამ რომ გაიგო, გურიის რაზმს ახალი ჯარი მიაშველესო, იმერეთის საზღვარს თავი ანება. ამავე დროს ტფილისიდან თავედი ბებუთოვი ჩამოვიდა და ქაშხორში დედოფალი ინახულა. უკატირინებ თავისი გაჭირვებული მდგომარეობა ყველაფერი უამბო.

რაკი რუსებმა ყარსი აიღეს, ოსმალოს მთავარ-სარდალს უკან უნდა დაეხია, სხვა გზა არა ჰქონდა: როცა სამეგრელოზე გაილაშქრა, აზრად მხოლოდ ისა ჰქონდა, რომ გენერალი მურავიოვი ყარსისათვის მოეშორებინა, მაგრამ საწადელს ვერ ეწია. ეს ერთი. მეორეც, იძულებული იყო აქაურობას გასცლოდა იმიტომ, რომ ძალიან ეცადა, მაგრამ სამეგრელოს მცხოვრებლებთან ვერავითარი კავშირი დამყარა, ვერც დედოფალი გადაიმირა თავის შხარეზე. ჯერ მცხოვრებნი მაშინაც კი დაუხედენ მტრულად და იარაღიც კი იხმარეს

ოსმალთ წინააღმდეგ, როცა რუსებმა თავი გაანებეს იქაურობას. ახლა, როცა რუსები უფრო ღონებოკრებილნი დაბრუნდებიან უკანასხავა მაშინ მით უფრო აიღებენ ხელში იარაღს და ჩემი მდგომარეობაც უფრო საშიში გახდებაო.

ომერ-ფაშის ჯარს, ცხენის-წყლისაკენ წასელის დროს, მერე, მდ. ხობის წყალისაკენ გამობრუნებაზე, მეტად ცუდი დარი შეეს-წრო, გზებიც მეტად გაუვალი იყო და იმან ძალიან შეასუსტა. გზები იმდენად გაფუჭებული იყო და სოფლებიც ისეთი ხედებოდა გასავლელი, რომ სოფ. ონტოფოში, მაგალითად, ერთი ზარბაზანი ჩაეფლოთ ტალაზში და სოფლელებმა მხოლოდ ერთ წელს უკან ამოათრიეს რის წვალებით. მდინარეები ყველა საშინლად აღიდდა გადაულებელ წვიმებისაგან, ყველგან საფლობები გაჩნდა, ასე რომ გურიის რაზმისათვის შეუძლებელი შეიქმნა ოსმალოს რაზმს გას-დევნებოდა უკან. იმისა ეშინოდათ, ვაი თუ ჩენც ის დღე დაგვა-დგეს, რა დღესაც ოსმალოს ჯარს დაადგა ამ გზებით სიარულითაო. გურიის რაზმიდან ერთი ნაწილი გამოარჩიეს, შეუერთეს დონელ ყა-ზალთა ერთი ბატალიონი და ორასი კაცი მიღიცა სახახო ყაზახთა, ცხენის-წყალში გაიყვანეს და უკან გაადევნეს ომერ-ფაშას.

ზუგდიდში, როგორცა ვთქვით, ოსმალთა პოსპიტალი იყო და გარნიზონი, მაგრამ ისკანდერ-ფაშიმ თავისი რაზმი წაიყვანა, რომ ომერ-ფაშას შეერთებოდა. სწორედ ამ დროს მეგრელების მილიცია ოსმალთ გარნიზონს დაეცა და უმეტესი მათგანი ტყვედ წაასხა. ეს რომ გაიგო ისკანდერ-ფაშამ, საშინლად გაბრაზდა და განიზრახა მეგრელებისთვის სამაგიერო გადაეხადნა; დაბრუნდა ზუგდიდში, გადაპბუგა მთელი დაბა, მთავრის სასახლე, წინასწარ კი სასახლი-დან ყველა ძეირფასი ნივთები გააზიდვინა, ორანჟერეებიდანაც, რის გამოტანა კი შეიძლებოდა, ყველაფერი გაატანინა, ხოლო ბალში ხეები სულ ძირში დააჭრევინა. ამ სახით, ის საუცხოვო ბალი, რო-მელიც დედოფალმა გააშენა და რომელსაც თვალის ჩინივით უვ-ლიდა, მიწასთან იქმნა გასწორებული. სხვა შენობათა შორის დაი-წვა გრაფ როზმურდუკის საფეიქრო. როზმურდუკი ძალიან გაანაწ-ყინა ომერ-ფაშის ასეთმა საქციელმა, წავიდა სტამბოლში და იქ ფრანგების ელჩ ტუვენელთან უჩივლა ომერ-ფაშას. ტუვენელმაც თა-ვი გამოიდო და ოსმალეთის მთავრობას 15,000 მანეთი მიაცემინა როზმურდუკისათვის ზარალის საზღაურად.

მდინარე ცივს რომ გავიდა, ოსმალოს ჯარი ქვალონის სერებ-ზე დაბანაკდა. აქედან თანდათან იხევდა უკან და ომერ-ფაშამ ერთი

ნაწილი თავისი ჯარისა ქვალონსა და ყულეეს შუა დააყენა, ხრომონია
მეორე ნაწილი ზღვის პირის გაშალა, ყულეესა და ნაბადას. შორის.

ქრისტეშობისთვეში ივ. მუხრან-ბატონი ტფილისში გაიხმეს,
ხოლო გურიის რაზმის უფროსობა მის მაგიერ ჩაბარდა გენერალ
ბრუნერს. პირუთვნელი ისტორია გამოაშკარავებს მუხრან-ბატონის
მოქმედებას. ხოლო რაც შეეხება ბრძოლის ველს, ის შეგვიძლია
ვთქვათ, რომ ორი თვის განმავლობაში, ნოებრის გასულიდან იან-
კრის გასვლამდე, მტერი მხოლოდ ახლო-მახლო სოფლების ადგილ-
მდებარეობას იყვლევდა და რამდენჯერმე მსუბუქი შეტაკებაც მოუ-
ვიდა გურულ რაზმის მოწინავე წყობასთან, რომელიც მდ. ცივის
მარცხენა მხარეს იყო დაბანაკებული. მთელ თავის ძალას ომერ-ფა-
შა ყულევთან იკრეფდა. აქ იშენებდა ქოხებსა, აკეთებდა ბატარეიის
და ჯებირებს.

იანკრის გასულისათვის, როცა სამეგრელოის უმეტესი ნაწილი
ოსმალოს ჯარისაგან გაიწმინდა, დედოფალი გორდში დაბრუნდა.
მთელი თვე-ნახევარი მილიციას არ მოჰშორებია, უკეთ, ცხენიდან
არ ჩამომხტარა. ნებიერად და აზიზად გაზდილი დედოფალი იძუ-
ლებული შეიქნა სახესებით გამოეცადნა მთელი სიმწარე სამხედრო
ცხოვრებისა სხვა მილიციონერებთან ერთად: ზამთრის სიცივესა და
წვიმაში დღისით ცხენე იჯდა, ხოლო ლამეს გლეხის ქოხში ათევდა.
გორდში თავისი ბავშვებიც მიპევდარს, რომელთაც ლეზეუმის მთის
პარმა საუცხოვოდ არგოთ. თვენახევრის გაშორების შემდეგ შვი-
ლების ნახვამ მეტად გაახარა დედოფალი; მათმა ტიტინმა სულ და-
ავიწყა გავლილი გაჭირება.

თებერვალში გურულებისა და მეგრელების მილიციებს რამ-
დენჯერმე მოუვიდათ ოსმალებთან შეტაკება, მაგრამ გამარჯვება
ყოველთვის პირველთ რჩებოდათ, რადგან ადგილმდებარეობა ზედ-
მიწევნით იცოდეს და მტერსაც მოულიდნელად ესხმოდენ თავზე.
მაგრამ საზოგადოდ კი უნდა ვთქვათ, რომ ომი თითქმის ჩაქრა.
ორივე მხარე საშინლად დალალა ოთხის თთვის ომიანობამ, უგზონობამ
და ზამთრის სიცივემ, თან, ხმაც ისმოდა,—ზავი უნდა ჩამოვარდეს
მალეო. მეგრელებსა და ოსმალებს შორის უკანასკნელად შეტაკება
მოხდა ხორგასა და ყულეეს შუა. თავიდმა ჯაიანმა და გუბერნიის
სეკრეტარმა გაბუნიამ მდ. ხობისწყალზე დაინახეს ნავი, რომელშიაც
ოსმალი ჯარის-კაცები ისხდენ, მილიციონერებით დაეცნენ, ზოგი
ტკიც წამოასხეს და დანარჩენი დახოცეს. ყულეევიდან ჯარისკაცე-
ბი მთაშველეს, მაგრამ მეგრელებმა ისინიც დაამარტხეს; ჯაიანი წი-
ნიდან ებრძოდა, ხოლო გაბუნია—ზურგს უკანიდან. ოსმალოს კო-

მანდა ყულევში გააქციეს და გამარჯვებული უკან დაბრუნდენა მოვა
იყო უკანასკნელი სურათი იმ სისხლის-ლერის დრამისა, რომელიც
მდ. ინგურზე იქმნა დაწყებული.

გარტის დამდევს ამბავი მოვიდა, რომ ყირიმში ერთი თეით
წინასწარი შერიგება მოხდა და პარიზში მოლაპარაკება აქვთ ზავის
ჩამოგდების შესახებამ. ამნაირივე წინასწარი მორიგება ჩამოვარდა
აქაც; დაიწყო მისვლა-მოსვლა ორსავე შხარებე და, ბოლოს, პრილ-
ში, უმაღლესი მანიფესტი მოგვივიდა 19 მარტისა ზავის შეკვრის
შესახებ.

ომერ-ფაშის ყოველთ უწინარეს აზრად ჰქონდა—მურავიოვი
ყარსიდან გაეტყუებინა, მაგრამ ამავე დროს ისიც უნდოდა, რომ
რუსეთის მიერ იღებული სამი პროვინცია: აფხაზეთი, სამურზაყან
და განსაკუთრებით სამეგრელო, ამ სახელმწიფოსათვის მოეგლიჯნა,
სამივე დამოუკიდებელ სამთავროებად გამოეცხადებინა და მათი არ-
სებობა ევროპის ტრაქტატის ძალით უზრუნველ ეყო*). ამ შემთხვე-
ვაში, იმდენად ამ პროვინციებისა და მისთა მკვიდრთა დარღი არა
ჰქონდათ, რამდენადაც სურვილი იმისა, რომ რუსეთი ეხარ-
ლებინათ.

ერთბაშად ადვილი წარმოსადგენი არ არის, თუ რა მო-
ჰყებოდა ომერ-ფაშის განზრახვის ასრულებას და შავის ზღვის პი-
რად დამოუკიდებელ სამთავროთა დაარსებას, მხოლოდ ის კა დანამ-
დვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ეს შეიქმნებოდა მიზეზი დაუსრუ-
ლებელის შფოთისა კავკასიაში და რუსეთს ხელს შეუშლიდა კავკა-
სიის საბოლოოდ დაპყრობის საქმეში.

ეკატერინე დედოფალი, რა თქმა უნდა, არ დაჰყეა ომერ-
ფაშისა, ინგლისისა და საფრანგეთის მთავრობათა აგენტების
ნებას და დუმილით მოიშორა თავიდან სამივე. საქმე ამით გა-
თავდა. უდედოფლოდ კი ამ საქმის გაკეთება ამათ არ შეეძლოთ,
ამიტომ რომ ეკატერინე სამეგრელოში იყო. მაგრამ ჩევნ კი გვგო-
ნია, რომ ომერ-ფაშისათვის უფრო ხელსაყრელი იქნებოდა,
ამ დროს დედოფალი თავისის ოჯახით ტუილისში ყოფილიყო წა-
სული მუხრან-ბატონისა და თავად ბებუთოვის დაბარებით. მაშინ
ოსმალოს მთავარ-სარდალს შეეძლო პირდაპირ განეხორციელებინა

*). „Le czar doit être refoulé au-delà du Terek et du Kouban, c'est irrévocablement arrêté dans les conseils des puissances alliées. (რუსის ხელმწიფე თერგისა და ყუბანს იქით უნდა იქმნას გაგდებული: ასე გა-
დაწყდა საბოლოოდ დიდთა სახელმწიფოთა რჩევაზე“). ეს ამოწერილია ფერხად-
ფაშის წერილიდან, რომელიც რუსებს ჩაუვარდათ.

თავისი სურვილი, რომლითაც დედოფალს აშინებდა წერილურში, სახელდობრ: რაკი ტახტის მემკვიდრე სამეგრელოში არ არის, ეტყობა, ხელს იღებს თვისთა უფლებებზე, და ამიტომ ოსმალეთის და მისთა მოქაეშირე სახელმწიფოთა სახელით, ვნიშნავ მთავრად ერთ-ერთ აქაურ თავადსაო. ამისთვის ყოველივე მზად იყო, მხოლოდ რაკი ახალ კაცს გაამთავრებდა, მისთვის ზურგი უნდა მოემაგრებინა პირველ ხანებში. მაშინ, შესაძლებელია, ყარსის აღების ამბევის მისელის შემდეგ, ომერ-ფაშა იძულებული არ გამხდარიყო საჩქაროდ გამორებოდა ცხენის-წყალსა. მაშინ მის მიერ დაყენებული მთავრობა ხალხთან მოციქულად და შუაკაცად გაუხდებოდა და იმისა არ შეეშინდებოდა—ხალხი იარაღით დახვედროდა, როგორც სამურჩაყანოის საზღვარზე უქნეს. და რაკი ხალხი იმის მხარეს იქნებოდა, თამამად შეეძლო თავის რიცხვ-მრავალ ჯარით რუსის ჯართან ხელ-ახლა გაემართნა ბრძოლა. მარტამდე როგორმე რომ მიეყვანა საქმე და გამაგრებულიყო, რაშიაც სამეგრელოს უგზონბაც ხელს შეუწყობდა, პარიზში მომხდარი თათბირი სამეგრელოს ახალს მთავრობას მოუსწრებდა და ძნელი შეიქმნებოდა უარყოთ უკვე მომხდარი ფაქტი. მაგრამ მთავარსარდალმა, რუსეთის საბედნიეროდ, კერ გაამართლა ის იმედები, რა იმედებიც თასმალეთის მთავრობასა ჰქონდა მისი. ეკონაში ყველანი ომერ-ფაშას ამტყუნებდენ—ყარსიც იმის უხეირობით აიღეს რუსებმა და სამეგრელოში გალაშქრებამაც იმისივე წყალობით ჩიიარა ასე ფუჭადა. მერე ომერ-ფაშა დიდხანს იმართლებდა თავს ამის გამო როგორც თავის მთავრობისა, ისე ევროპის პრესის წინაშე.

ეკატერინე დედოფალი ხელმწიფის კურთხევაზე იყო მიპატი-უებული და მკათათვეში თავისი ბაეშვები და თავის დაჯ ნინო გრიბოედოვისა წაიყვანა და პეტერბურგში გაემგზავრა.

მე კი ვისარგებლე ამ შემთხვევით, მის შვილების მასწავლებლობაზე უარი განვაცხადე და კავკასიაში დაყრჩი.

თავი გეორგი

აჯანყება სამაზრებოზე

1857 წლის თიბათვის ერთ-ერთი სალამო ქუთაისში გუბერნატორი ნ. პ. კოლუბიაკინის სახლში. — ქუთაისის მიმოხილვა. — ს. ე. აკოფოვი — თავად მიქაელის მოსველა. — დედოფლალ ეკატ. ალ. დადიანის წერილი. — პირველი ცნობა სამეცნიეროს აჯანყებაზე. — კოლუბიაკინის თიბათირი სამეცნიეროში წასვლის ზესახებ. — აკოფოვის წინააღმდეგობა. — კოლუბიაკინის წასვლა. — ქნენა დადიანის დახასიათება. — ნ. პ. კოლუბიაკინის დახასიათება.

1857 წლის თიბათვის, ერთ-ერთ სალამოს ქალ. ქუთაისში გუბერნატორის სახლში ქალალდის სათამაშო მაგიდას ოთხი პარტნერი უჯდა პრეფერანსის სათამაშოდ: მაშინდელი გუბერნატორი გენერალ-მაიორი ნიკოლოზ პეტრეს ძე კოლუბიაკინი, მისი განსაკუთრებულ დავალებათა მოხელე რაფიელ დავითის ძე ერისთავი*), ტყილისის მოქალაქე სტეფანე იაგორას ძე აკოფოვი და ავტორი ამ მოგონებათა. ვთამაშობდით მხოლოდ დროს წასაღებად, მგონი მე^{-1/4} კაპეჭე. გუბერნატორისათვის ეს ერთგვარი დასვენება იყო დღიურ ზრუნვისა და მეცადინეობის შემდეგ, და თამაშობის მთელი ინტერესი ის იყო, რომ ყველა ცდილობდა არაფერი წაევი. აკოფოვი გესლიან მოთამაშედ ითვლებოდა და დანარჩენები ყველანი ერთობრივის ძალით ცდილობდით იერიში მიგვეტანა მაზე, მაგრამ ის მაინც უძალა-ეამ გვევის შემაკებდა და რემიზში ჩაგვსვამდა ხოლმე, რითაც საერთო სიცილისა და ლაპარაკის საგნად გადაიქცეოდა. ამ უდარდელად მოცინარ ხალხის ყურებაზე აზრად არავის მოუვიდოდა, რომ ესენი ამავე მაგიდასთან, აუდგომლად, ცოტათ თუ ბევრათ მხურვალე მონაწილეობას მიიღებდენ იმ ამბავში, რომელსაც ამ მხარისთვის მეტად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ამბავში, რომელსაც მოჰყვა

*) ჩვენი მგოსანი.

შთელი სოციალური ცვლილება და რომელმაც აქაურების უძეტეს
ნაწილის ცხოვრებას ახალი მიმართულება მისცა. ამიტომ მკითხველთ
ყოველი უწინარეს გავაცნობთ ხსენებულ პარტნერებს.

კოლუბიაკინის და ერისთავის ხსენება და მათზე ლაპარაკი
ჩვენს მოგონებებში არაერთხელ და ორჯელ მოგვიხდება, ამიტომ

ერი. გეორგიაშვილი

ქუთაისის გუბერნატორი

ჩვენს ამბავს წინ არ გავუსწრებთ, ისე ჯერჯერობით შეეჩერდებით
აკოფოვის ტიპიურ პიროვნებაზე. აკოფოვი ადგილობრივი მკვიდრი
იყო, გაჭარი კაცი, ეროვნებით სომეხი-კათოლიკე, და რომ რაც შეიძლე-
ბა უკეთესად დავუხატოთ მკითხველთ, რომელნიც ამიერკავკასიას არ

იცნობენ, რამდენსამე სიტყვას ვუძღვნით აკოფორის სამშობლოს გერთაისს.

ქუთაისი 1820 წლამდე იმერეთის სატახტო ქალაქი და იმერეთის მეფის რეზიდენცია იყო. დღეს საგუბერნიო ქალაქი-ლაბა და მდებარეობს ამიერკავკასიის უუმშევნიერეს კუთხეში, მთის ხევის დასასრულთან, საიდანაც მდინარე რიონი ვაკეზე გამოდის. უხსოვარ დროიდან ამ ქალაქში, ანუ, უფრო სწორედ რომ ვსთვათ, დაბაში სამ სხვადასხვა ეროვნების მოუყრია თავი. ესენი არიან: იმერლები— ქართველთა ტომის ერთ-ერთი შტო—ძირითადი მოსახლენი არიან; სომები— ქათალიკენი და ებრაელნი — წამოსულები არიან თავიანთ სამშობლოებიდან, როცა ისტორიულ წარსულში მათს ქვეყნებს მტერი არბერდა ხოლმე. თითოეული ამ ეროვნებათაგანი განსაკუთრებულ უბანში დასახლებულა და თუმცა სომხებს და ებრაელებს მხარი-მხარს ყოფნა და ვაკერობა უხდებათ, მაინც ეს მოსულები ერთიმერეში მორიგებულან და საერთოდ თავიანთის ექსპლოატაციის მსხვერპლად იმერლები გაუხდიათ.

სომები, ფრანგი (სომები-კათოლიკე) *) და ურია (ებრაელი), იმერლის წარმოდგენით სინონიმებია ჩარჩ-გაჭრისა; ამათ ქედმაღლურათ უყურებს და მათს ხელობაზე უფრო მაღლა აყნებს თავის ხელობას,—სასოფლო მეურნეობას. ეს წარმოდგენა ისე ღრმადა აქეს გამჯდარი, რომ დღესაც კი, იმერელ აზნაურს, რომელსაც უპაჩი დაკარგული აქეს თავისი პოლიტიკური უფლებები გლეხზე, წინადებურათ შა-შზარეულზე არა ცხოვრობს და იძულებულია ხოლმე თავისი პირადის შრომით გამოაღებინოს მამულს მოსაფალი,—თუ გაუჭირდა და ხელი მოეცარა, უმაღ ყოველგვარ სათავილო საქმეს იკადრებს, ძალით სხვის ქონებასაც კი დაეპატრონება და ვაჭრად მაინც არ გახდება. იმერელ გლეხს-კი იმდენად უყვარს თავისი მიწა, რომ ყოველი ზედმეტი ფული, რომელსაც იგი არა მარტო მიწის დამუშავებით შოულობს, არამედ შემთხვევით, სოფელს გარეთ სხვა მუშაობით შეიძენს, მხოლოთ და მხოლოთ ახალ-ახალ მიწის ნაკვეთების შეძენას უნდა მოახმაროს. მიწის ძალა-უფლება მეტად დიდს როლსა თამაშობს ყველას ყოფა-ცხოვრებაში, ვინც კი მიწადმოქმედების კულტურითა ცხოვრობს და ვინც ებრძევის კაპიტალის ძალა-უფლებას. ხოლო კაპიტალის წარმომადგენლებად საქართველოში ითვლებიან სომები, ფრანგი და ურია. ეს ბრძოლა მიწასა და კაპიტალს შორის, წინათ, რუსის მპყრობელობამდე, ბარიბარს გამო-

*) ფრანგს ეძახდენ უმთავრესად ქართველ კათოლიკეთ.

შენიშვნა მთარგმნელისა.

დიოდა იმდენათ, რამდენათ მწარმოებელს ვაჭრის თავი ჲქვემდებრებულობა ხოლო ვაჭარს—მწარმოებლისა; ორისავ მხარისათვის ერთგვარი საზღვარი არსებობდა, რომელსაც მოვება ერთისა და მეორისაც არ გადასცდება და, არც ერთი მათგანი მეორეს არა სჩაგრავდა. ვაჭარი პატივისცემით ეპყრობოდა აქაურს თავადსა და აზნაურს, თუ არ „ბატონს, ისე სხვა სახელს არ უძინდა; ესენი კიდევ თავისს მფარეველობას არ აკლებდენ. მაგრამ ყოველივე ეს რუსის მპყრობელობის შემოსვლასთან ერთად გამოიცვალა. ვაჭარი, განსაკუთრებით სომეხი, ერთბაშად წინ წადგა; ამიერკავკასიაში ფეხი შემოვდგით თუ არა, მაშინათვე დაგვიტრდა მისი თავი, და წავიდა და წავიდა იჯარით აღება სახაზინო საქმეთა გაკეთებისა, რამაც სწრაფათ გაამდიდრა სომხობა, რომელსაც პირთამდე გაელო უძირო ზანდუკი რუსეთის ხაზინისა. კაპიტალის ძალა-უფლებამ აჯობა მიწის ძალა-უფლებას, და იმერლობის, როგორც საზოგადოთ ქართველობისაც, ცხოვრებამ სულ სხვა საღინელით იწყო დენა.

სომხები საშვარ სარწმუნოებისანი არიან: ერთნი არიან გრიგორიანები, რომელთაც თავიანთი პიაკანელთა, ე. ი. სომხეთა ხალხის კათოლიკოსი ჸყავსთ, რომელიც აერთიანებს სომხეთა მრავალ-რიცხვოვან და მდიდარ კოლონიებს ევროპასა და აზიაში. თვითონ კათოლიკოსი ეჩიმიაშინის მონასტერში სცხოვრობს, ერევნის გუბერნიაში; არიან კათოლიკენი. კათოლიკომა აქ რამდენისამე საუკუნეს წინად პატერ-მისიონერებმა შემოიტანეს, და, დასასრულ, არიან რეფორმატულ სარწმუნოებისანი. ეს სარწმუნოება ახალი შემოტანილია და განსაკუთრებით გავრცელებულია ბაქოს გუბერნიაში. ტფილისის სომხების ამ ყოველმა სარწმუნოებრივმა ჯგუფმა რუსეთის სახაზინო სუფრის გარშემო მოიკალითა თუ არა, ამ სუფრაშე დაიწყეთ თავისი ტომის ხალხი, ამიერკავკასიაში მცხოვრები ერთმორწმუნენი. დასაშეინიში კველის ერთი საერთო მისწრაფება ასულდგულებდათ: რაც შეიძლებოდა, მალე გარუსებულიყვნენ, ამიტომ დაიწყეს მათ მიერ დამახინჯებულის რუსულის ენის სწრაფად შეთვისება; ისწრაფვოდენ თავიანთი გვარები რუსულ გვარებად გადაექეთებინათ; ამგვარად გაჩნდა აუარებელი გვარები „ოვ-ის“ დაბოლოებანი: მირზოევი, თუმანოვი, სოლოროვი, აკოფოვი და მ. სხ., რომლებიც შემდეგში, ახალ მიმართულების გაჩენისას, ისევ გადააკეთეს „იან“ და „იანც“-ებად. სომხერ სახელებს არამარტო დაბოლოება გამოეცვალა, არამედ მათს მაგიერ ნამდვილი რუსული სახელები დაირქვეს, მაგალითად: სარქისი—სერგეად გადაკეთდა, მიკირტუმი—ნიკიტად და მ. სხ.

ტფილისიდან მიმართულება ქუთაისის სომეხ-კათოლიკურ ჭრისთვის
შიაც შემოვიდა, ხოლო მათს შორის აკოფოვი, რომელსაც ახლა მკით-
ხველს ვაცნობთ, ერთი პირველი იმ პიონერთაგანი იყო, რომლებიც
რუსულ საკომიტეტით მოძრაობის და სახაზინო იჯარების სარბიელ-
ზე გამოვიდენ.

ოცდაათიან წლებში აკოფოვი ნოქრად მსახურობდა ტფილისში
მსხვილ მოჯარადერ ზუბალაშეილთან. ამ ნოქრობის დროს იყო
მოსკოვში, ნიენი-ნოვგოროდში და ლაიპციგშიაც-კი, იქაურს იარ-
მარეაზე, იმ დროს იქ რომ იმართებოდა. ისიც კი მოახერხა, რომ
სახელმწიფო სამსახურშიაც-კი ყოფილიყო „სხვადასხვა დავალებათა“
მოხელედ, საგუბერნიო სეკრეტრის ხარისხამდე ააღწია, უწიგნოდ და
უმასწავლებლოდ ისწავლა რუსული და რალაც თავისებური ერგონი
შეითვისა; მისს „რუსულს“ რომ ისმენდით, არ შეგვძლოთ არ გვცინათ.
თვითონაც კარგათ იცოდა, თუ რა ფასისა იყო მისი ცოდნა, თავის
ცოდნას თვითონაც დასცინოდა და ზოგჯერ მოსწრებულათაც ოხუნ-
ჯობდა, რათვან დარწმუნებული იყო, რომ ყოველი დამახინჯება
რუსულის ენისა დანაშაულობაში არ ჩამოერთმეოდა და ეპატიებო-
და. მისი რუსულის გამო მრავალი ინეგდოტი არსებობდა; სხვათა
შორის ამბობდენ, რომ როდესაც ის საოლქო სამშართველოში თარ-
ჯიმანად იყო 1837 წელს, და როდესაც ხელმწიფე ნიკოლოზ პავლეს-ძე
ქუთაისში მოსკოვის დროს ქალაქის მოედანზე მოქალაქეთა შორის
ჩადგა და სანამ მათთან ლაპარაქს დაიწყებდა, იყითხა: „რუსული
ვინ იცის“-ო—აკოფოვი წინ წადგა და მოახსენა: „მე, თქვენო კეთილ-
შობილებავ“-ო. ხელმწიფეს გაელიმა და უთხრა: „ვხედავ, ჩემო კარ-
გო, რომ შენის საშუალებით ბევრს ვერაფერს ვიტყვიო“.

მდიდარ ზუბალაშეილის ქალის შერთვაშ და ქალს მოყოლილმა
მზითევემა აკოფოვის მდგომარეობა საგრძნობლად განამტკიცა და
ორმოციან წლებში ქუთაისში უკვე მსხვილ ვაჭრად და მოიჯარად-
რედ ითვლებოდა. მიხვედრილი კაცი იყო, მარჯვე, საქმის პირნათლად
შემსრულებელი. ვორონცოვაც, აბა, რა თქმა უნდა, შეუმჩნეველი არ
დარჩებოდა ასეთი კაცი და მიანდო რამდენისამე დიდი შენობის
აგება ქუთაისში. საჭირო შეიქმნა ვოსპიტლის აშენება და აკოფოვს
მიანდო ხარჯთაღრიცხვის წარმოდგენა. აკოფოვმაც წარუდგინა
ხარჯთაღრიცხვა ზომიერი და გონივრულათ შედგენილი, მხოლოთ
ერთი მუხლი იყო ჩართული ისეთი, რომ ვორონცოვს ვერ გაეგო,
რასა ნიშნავდა. აღნიშნული იყო ხუთასი თუმანი „საალერსოდ“.
გაგზავნეს კაცი აკოფოვთან და მოსთხოვეს აეხსნა, რასა ნიშნავდა
ეს მუხლი. აღმოჩნდა, რომ ეს ხუთასი თუმანი საჭირო იყო აუცი-

ლებელ ალერსისათვის, ანუ, უკეთ, რომ ვსთქვათ, მოხელეთა, მოსახლეთა ქრთმავად. ვორონცოვმა თურმე ბევრი იცინა ასეთ გულუშმრეულობაზე პირდაპირ თქმაზე და ხარჯთალრიცხვა უცვლელად დაუმტკიცებია. გოსპიტალი მშენიერი გამოვიდა და მისი აშენებაც ძირიად არ დამჯდარა. მერე აკოფორმა გააშენა საგუბერნიო გიმნაზია, ქვითკირის დუქნები და მ. სხ.

აკოფორმა იცოდა, როგორც შეძლებული კაცი, ყოველთვის წინ მიუძღვდა, თუ რამ დეპუტაცია იყო მოქალაქეთაგან მისაგზავნი ვისთანმე, ყველას აცინებდა თავის რუსულის ლაპარაკით და ამ რუსულის ოინბაზურ დამახინჯებით საწილელს ყოველთვის ეწეოდა, სახელდობა - მისი ნათქვამის დედააზრს სულმუდამ მიუხვდებოდენ, რათვან უსმენდენ ხოლმე. ერთხელ გუბერნატორი ბელიავსკი რაღაზედაც გაუწყრა სომხე-კათოლიკეთ და ბრძანა მასთან გამოცხადებულიყვნენ. ბელიავსკი ყვიროდა — ნებას არავის მიესცემ აქ სხვადასხვა პარტიები იყოს და სიტყვა „პარტია“ რამდენჯერმე განიმეორა თურმე. როცა ბელიავსკის გაუთავებია, ლაპარაკი დაწყო აკოფორმა: „რა პარტიას ბრძანებთ, თქვენო აღმატებულესობავ, ჩვენ ასეთი პარტიებისა არაფერი ვიცით, თქვენი აღმატებულესობავ; პარტიას მხოლოდ მეოთხედ კაპიკობით ვთამაშობთ (ქილალდის თამაშობაში)“.

ბელიავსკის ვერ გაეგო აკოფორმის პასუხი და ქართულათ ეკითხევინებინა, — რის თქმა უნდოდა. აღმოჩნდა, რომ აკოფორმი ვითომც ფიქრობდა, რომ გუბერნატორი სიტყვა „პარტია“-ს რომ ახსენებდა, ჰელულისხმობდა პრეფერანსის პარტიას და ვითომც სწყრება, სომებ-კათოლიკენი როგორა ჰელდავენ პრეფერანსის თამაშობასო. გუბერნატორს, აკოფორმის კომიუნისტირობით სახეს რომ უყურებდა, ძალაუნებურად გაეცინა, ლაპარაკის კილო გამოიცეალა, მოუსმინა სომებ-კათოლიკეთ, რაც საოქმელი ჰქონდათ, და გაიგო, რომ მას სომებ-კათოლიკეთა წინააღმდეგ ამხედრებდა მექრთამე პოლიციებისტერი, და ყველანი მშეიღობით გაუშვა. ხუმრობითი რეპლიკა აკოფორმისა ძალიან გამოდგა.

როგორც შეძლებულს კაცს, როგორც საჭირო იყო, ისე ჰქონდა სახლები მოწყობილი. მისი სახლი მთელს ქუთაისში ყველა სახლ-სა სჯობდა; სახლს ბალიცა ჰქონდა და შიგ გამოდიოდა დიდი ვერანდა. მისი ცოლი ტფილისში იყო აღზრდილი, რუსულათ საუცხოვოდ ლაპარაკიბდა და მეტად მოსიყვარულე დიასახლისის სახელი ჰქონდა გაეარდილი. მის სახლში ხშირათ იმართებოდა სალამოები და ამ სალამოებს თითქმის მთელი ქალაქი ესწრებოდა. დიდი მხია-

რულება იყო ხოლმე ამ საღამოებზე; ეს საღამოები მეტად გერმანიულ იმპერიულ ვაჭშიმით თავდებოდა, აუარებელი ლვინო ისმებოდა როგორც კახური, ისე ცეროპული. მასპინძლის თავაზიანობას და მისივე შეთხულ რუსულ ლაპარაკის თავისებურ გონება-სიმახვილეს სახლვარი არა ჰქონდა.

ერთის სიტყვით, კათოლიკეთა უბანში აკოფოვი პირველ კაცად ითველებოდა და ამ უბნის უსაზღვრო დესპოტი, მღვდელ დონ ანტონიოც კი პატივისცემით ეპყრობოდა. ეს მღვდელიც, გვარად გლახიაშვილი, ქუთაისში იყო დაბადებული, დიდსხანს ეცხოვრნა რომში, იქ თურმე სამღვდელოდ ემზადებოდა და პატერ-იეზუიტის ქცევა-მიმართულება ზედმიწევნით შეეთვისებინა. კათოლიკეთა უბანი შიშით კანკალებდა დონ ანტონიოს წინაშე, რათგან იქაური ქალები სიტყვა-შეუბრუნებლადა ჰყავდა დამორჩილებული, ყველას აშინებდა ჯოჯონებში ცოდეილთაოვის განმხადებულ ყოველგვარ სატანჯველებით; ხოლო ქალების საშუალებით დონ ანტონიო პბატონობდა მამაკაცებზედაც. მეტის-მეტი ასკეტი რამ იყო, მისი ტანისამოსი „სევილიელ დალაქში“ დონ ბაზილიოს მოგაგონებდათ. საკანონოს განწევების დროს პირდაპირ შეუბრალებელი იყო და თითქმის საშუალო საუკუნოების ზომის საკანონოს უწევებდა ცოდეილთ. ხშირად ნახავდით მის მიერ ზიარებისაგან განყენებულთ, რომელთაც რაღაც გასანთლული ქლამინდები ეცვათ, ხელში ანთებული სანთლები ეჭირათ და დაჩიქილნი ისე დაბობლავდენ ეკლესიაში; კარგახინს ამყოფებდა ასე მომნანიებელთ, სანამ არ შეუნდობდა. და ასეთი სასტიკი მოძლვარი ისე იყო აკოფოვის მიერ მორბილებული, რომ ნებას აძლევდა, თავისთანაც კი პრეფერანსი ეთამაშნა ცოტაზე.

კოლუბიაკინს აკოფოვი ტფილისში ჯერ მაშინ იცნობდა, როცა კოლუბიაკინი ჯერ ისევ დაბალის ხარისხის მოხელე იყო; მეტე ვიცე-გუბერნატორობა მიიღო ქუთაისში, და როცა გუბერნატორად დანიშნეს, ორნივე ერთმანეთს დაუახლოედნ როგორც ძველი, კარგი ნაცნობები. რაკი იცოდა კოლუბიაკინმა, მართლა რამდენათ კაი კაცი იყო აკოფოვი, თავისის სასტუმროს მუდმივ წევრად გახდა, სრულს თავისუფლებას აძლევდა მის უეშმაკო ოხუნჯობას, ხოლო საღამოობით იმართებოდა საყვარელი პრეფერანსი.

და აი ასეთს პრეფერანსს გარშემო უსხდენ ჩეულებრივი მოთავაშენი, ამ თავის დასაწყისში რო მოეიხსენიეთ.

აკოფოვი უბრალო თხილის გულს ჩამოვიდა და ვისტიანები უსამოდ დასტოვა. ასტყდა საშინელი ხარხარი. ამ დროს უცბად გუბერნატორის სახლის ეზოში გაისმა საფოსტო ზარის წკარუნი, და

საფოსტო ურემი მძიმედ მიგორდა აივანთან. რაჯი ზარი აკრული არ იყო, ადამიანს უნდა ეფიქრნა, რომ მომსვლელს ძალიან ეჩქარებოდა. პირველად ის ვიფიქრეთ — ტფილისიდან ხომ არ არის შეკრიუ, მეფის ნაცელის მიერ გამოგზავნილი? მაგრამ გაიარა ერთმა წუთმა და ყველის გაგვიკვირდა, როცა კაბინეტში შემოვიდა გრძელ აჩერილ თრიანი, თეთრ ჩიხიანი, მტვრით დაფარული და ტალახის შეცემით მოსცრილი კაცი, რომლის ცნობა ერთბაშად გაგვიჭირდა. ეს იყო მეგრელი თავადიშვილი ნიკოლოზ ალექსანდრეს-ძე მიქაელე მოსულმა კოლუმბიაკინს გადასცა წერილი და დასძინა: „ეკატერინესაგან გახლავართო“.

ასენა არა გეპიროდა, ვიცოდით, რომ „ეკატერინე“ იყო — სამეგრელოს დედოფალი, უბრწყინვალესის დავით დადიანის მეულლე.

წერილი მოკლე იყო. კოლუმბიაკინმა ხელათ გადაპერა თვალი, დააგდო მაგიდაზე და გვითხრა: წაიკითხეთო. თვითონ სკამიდან წამოდგა, ეტყობოდა, შემკრთალი იყო. მივიღა მიქაელესთან და დაუწყო გამოკითხვა.

წერილის შინაარსი, დაახლოვებით, ასეთი იყო:

„სამეგრელო მთლათ აჯანყებულია, — იწერებოდა დედოფალი, — მე სრულებით არ შემიძლია თავი გავართვა. გლეხები სულ მთლად თავს გაეკიდენ; შეიირალებული ბრბოები სრულებით არ გვემორჩილებიან. თუ ლმერთი გწავსთ, თქვენ თვითონ მომეშველენით. ნიკოლოზ პეტრეს ძევ, და თან წამოასხით, სულ უკანასკნელი, 500 ყაზახ-რუსი მაინც; მაშინ-ლა შემეძლება აჯანყება ჩავაქრო. ერთი წუთიც არ დაახანთ. მე ქვაშხორში ვიმყოფები და ყველა მხრიდან აჯანყებულ გლეხები მარტყია. მიფარავენ ჩემი ერთგული თავადები.“

ეკატერინე⁶.

მიქაელე დალლილობისაგან ძლიერს ლაპარაკობდა. ოცდაათიოდე ვერსის მანძილი ცხენის ქენებით გამოუვლია (სამეგრელოში გაშინ ჯერ კიდევ არ იყო საფოსტო სადგურები, რომლებიც ომერ-ფაშას შემოსევის დროს დაანგრიეს ისმალებმა) და ქუთაისის გუბერნიაში რომ შემოსულა, საფოსტო სადგურზე საფოსტო ურეშში ჩამჯდარიყო და ცხენებს დაუზოგავად მოერეკებოდა თურმე.

არ შეეძლო დალაგებით, გაბმით ეთქვა რამ, ნაწყვეტ-ნაწყვეტად ლაპარაკობდა... ის-ლა გავიგეთ, რომ აჯანყება ამ ექვსის თვის წინად დაწყებულა. დედოფალი იმ დროს პეტერბურგში იყო წასული იმპერატორ ალექსანდრე ნიკოლოზის-ძის კურთხევაზე დასასწრებლად. იქიდან დაბრუნდა მაისში და ყოვლის ლონისძიებით შეე-

ცადა სამეგრელოში მშვიდობიანობა და ემყარებინა, მაგრამ ყოფილი მომადინებული ცდამ ამათ ჩაუარა და აჯანყება საშინლათ მოედო იქაურობას. მე-
მამულენი გლეხების ბრძოებს ემალებოდენ, რათგან გლეხები საცა
მიასწრებდენ, შეუბრალებლად ექცეოდენ; თვითონ დედოფალს სა-
შიშროება მოელოდდა და თავი შეეფარებინა თავის ნათესავთან მე-
ნიკი დადიანის ქალთან, ქვაშიხორში, და მასთან იმყოფებოდენ გრი-
გოლი და კონსტანტინე დადიანები, მის მიცვალებულ ქმრის, სამეგ-
რელოს მთავრის, დავითის, ძმები.

უღმერთობა იქნებოდა ჩევნის მხრივ, დიდსხანს გაგვეჩერებინა
დაღლილ-დაქანული და დამშეული მიქაძე და ამბავი ვამოგვეკითხნა,
ამიტომ კოლუბიაკინმა უბრძანა სასადილოში ვახშამი მოეტანათ და
მიქაძეც იქით წაყვანინა, თვითონ კი ქალალდის სათამაშო მაგიდას
მოუჯდა და მოვგმართა ამ კითხვით:

— აბა, ბატონებო, როგორა ჰყოიქრობთ, მე რა უნდა ვქნა?
თქვენი აზრი მინდა გავიგო და, აკოფორო, შენგან ვიწყებ.

— ჩემი აზრი ის გახლავსთ,—დაიწყო აკოფორმა,—რომ, ნიკო-
ლოზ პეტრეს-ძევ, შენი საქმე არ არის ამ საქმეში ჩარევა.

— როგორ თუ ჩემი საქმე არ არის? მაშ ეს წერილი?

— რა წერილი, რის წერილი! შენ ქუთაისის გუბერნატორი
ხარ, წერილი რას მიქვია!

— როგორ არ გესმის, ყაზახ-რუსებსა მთხოვს აჯანყებულთა
წინააღმდეგ!..

— მერე სად არის აჯანყება?—სამეგრელოში. შენი რა საქმეა?!
აილოს და გაგარინს მისწეროს.

თვადი გაგარინი იმ დროს ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი
იყო და დროებით სოხუმში იმყოფებოდა, ე. ი. სამეგრელოდან ოთხ-
ჯერ უფრო შორს იყო, ვიდრე ქუთაისი.

— შენ შეგეძლო ასეთი რჩევა მიგეცა მისთვის, იმასთან ქვაშ-
ხორში რომ ყოფილიყავ, და კარგსაც იზამდი, მაგრამ რაკი შენთვის
რჩევა არ უკითხავს, ისე ჩემთან გამოგზავნა კაცი, აბა როგორ შემი-
ძლია არ გავერიონ საქმეში?

— ნიკოლოზ პეტრეს-ძევ, დედოფალი შენა გწერს და შენც,
ნიკოლოზ პეტრეს-ძევ, შეუთვალე—გაგარინს მისწერე-თქო.

— შენ, ჩემო კარგო, მიქარავ. წარმოიდგინე, შენის მეზობ-
ლის სახლს ცეცხლი წაეკიდა და შველა გთხოვა. განა შეგიძლია უა-
რის თქმა?

— ნიკოლოზ პეტრეს-ძევ, სხვის საქმეში ნუ ერევი, შენ ქუთა-
ისის გუბერნატორი ხარ. რის სახლი, რის ცეცხლი,—მე ჩემი სახ-

ლი ვიცი და ყურს ვუგდებ, ცეცხლი არ წაეყიდოს... მეზობელთან
რაში მედარდება, თუ ლმერთი გწამს; თუ მისს სახლს ცეცხლი უკა-
დია, ცეცილობ ჩემსას არა ევნოს რა.

— ადამიანო, გაიგე, ქალია, შველას რომ მოხოეს, თავტანი
აქეს დაკარგული, უმწერთაა დარჩენილი.

— შენც აიღე და გაგარინს მისწერე, ეყატერინეს წერილიც
მასვე გაუგზავნე, ქალმა თავტანი დაპარგა-თქო... ისე მისწერე. შენ
კი ნულარ წახეალ, დიდ უსიმოვნობას გადაეყიდები... რაც შენი-
საქმე არ არის, იმაში რაღათ ერევი, თუ ლმერთი გწამს... შენ ქუთა-
ისის...

მაგრამ კოლუბიაკინმა სიტყვა არ გაათავებინა.

— გეყოფა, გეყოფა,— ვხედავ, რომ ჯორზე შეჯექ და იქიდან
კაცი ვერ ჩამოგიყვანს... გმადლობ... თქვენა, ბატონებო, თქვენ რა-
ლს იტყვით?— მოვციბრუნდა თავად ერისთავს და მე.

ჩენი აზრი ის იყო, რომ გადაუდებლივ მივშველებოდით დედო-
ფალს, რომ თვითონ ნიკოლოზ პეტრეს-ძე კოლუბიაკინი წასულიყო
მასთან, და, რა თქმა უნდა, ეს ამბავი იფრინდას საშუალებით გაგა-
რინისა და მეფის ნაცვლისათვის ეცნობებინა.

კოლიუბიაკინიც ამასვე აპირებდა. ჩენ გული-გულში ვეთან-
ხმებოდით კოლუბიაკინს, თუმცა არც იმას უარესოფდით, რომ აკო-
ფოვის სიტყვებში პრაკტიკული მოსაზრება იყო, და, როგორც შემ-
დევში გამოირკვა, მისი მოსაზრება წინდახედულებასაც არ ყოფილა
მოკლებული.

ამგვარად, გადაწყვეტილი იყო წახელა.

მაშინათვე კაცი გავუგზავნეთ ვიცე-გუბერნატორს ივ. მ. იურ-
ჩენკოს და ყაზახთა ლეგიონის კომანდირის ბოლდირევს. ერთს საათ-
ში წასასვლელად საჭირო მზადება დასრულებული იყო, კოლუბია-
კინმა გაიყოლა თავადი ერისთავი და მიქაძე, რომელიც ძლივის გაა-
ლვიდეს (ვახშამს შემდეგ დალლილობისაგან მოცელილივით დაეცა და
მკედრის ძილით ჩაეძინა), და რამდენიმე ასეულ ყაზახულსის თან-
ხლებით გაექანა სამეგრელოში.

გუბერნატორის სახლის შესავალთან, ჩემთან გამოთხვების
დროს, აკოფოვმა ჯიბიდან საბურნუთე ამილო, ცხვირი ბურნუთით
გაიტენა და მითხრა:

„ტყუილად ერევა... მისი საქმე არ არის, ნახავ, თუ არა. ეს
ქუთაისის გუბერნატორია!“ და ერთმანერთს გაშორდით კიდეცა.

მაგრამ სანამ კოლუბიაკინს მივყებოდეთ, მოდით, მკითხველთ
გავაცნოთ ის გარემოება, რომელიც წინ უძლოდა სამეგრელოს

აჯანყებას, და აგრეთვე დედოფლისა და კოლუბიაკინის პიროვნების ცილი
და მაშინ ამ მკითხველთათვის გასაგები იქნება მთავრობის შემოქმედება

დღომი მოქმედებანი, ამ ამბით გამოწვეული.

თავიდ ალექსანდრე გარსევანის ძეს ჭიათურაშვილის მეორე ქალი,
ეკატერინე ალექსანდრეს ასული დადიანისა, სწორედ ისეთსავე პი-
რობებში იყო აღზრდილი, როგორმისაც იზრდებოდენ მაშინ საზო-
გადოთ ჟველა მდიდარი და სახელოვანი ოჯახები რუს თავად-აზნა-
ურობისა. მუსიკა, სიმღერა, ხატვა, ფრანგული ენა და ცეკვა შეად-
გენდა მაშიხდელ მაღალ სახოგადოების გასათხოვარ ქალის ცოდ-
ნისა და ტალანტის ენციკლოპედიას, ხოლო გარეგნობა მისს განა-
თლებას, ცოტათ თუ ბეკრათ, ფასსა მატებდა და იერს აძლევდა.
მისი უფროსი დაა უკვე რამდენიმე წელიწადი იყო, რაც ქვრივად
დარჩა ჩევნის სახელოვანს გრიბოედოვს, და ახლა თავის მოხუცებულ
დედის მაგივრობა გაუწია თავისს დას და სახოგადოებაში გამოჰყავდა.
ორივე კალმით დახატულნი ლამაზები იყენენ და თავბრუსა ჰხვევდენ
ტფილისის მაშინდელ ახალგაზრდობას; ეს ახალგაზრდობა უმეტესად
შესდგებოდა ჭაბუკებისაგან, რომელნიც პეტერბურგიდან კავკასიაში
მოისწოდეს კარიერის გასაკეთებლად და რომელნიც ატარებდენ
დიდ არისტოკრატულ გვარებს. თეოთ გრიბოედოვი, როგორც უკვე
ყსტვით, თავისს მეუღლეს „მადონნას“ ედახდა იმ არაამქეყნიურ
სახიერებისა და სიმშევიდის გამო, ნინო ალექსანდრეს ასულის საუ-
ცხოვო თვალებში რომ გამოიხატებოდა. მის გვერდით იყო სულ
მოწინააღმდეგე მშევნიერება—მისი დაა, რომელშიაც განხორციე-
ლებული იყო მხიარულება, სიფიცხლე, გონების სიმახვილე და
თან თვალები ენთებოდა ცეცხლით და მათს მაყურებელს გულში
იმედი ესახებოდა, რომ ეს ქალი მომავალში მთლიან ხასიათის პატ-
რონად გადაიქცეოდა. და აპა, როდესაც იმ თაყვანისმცემელთა შო-
რის, რომელნიც გარს ეხვინენ ეკატერინე ალექსანდრეს ასულს,
წინ წამოდგა ისეთი საქმრო, როგორიც იყო დავით დადიანი, სხვე-
ბი ჟველანი უკან დადგნენ. შშობლები ერთს წუთსაც არ შეყოყა-
ნებულან თავისი ქალი მიეცათ დავითისათვის, და იმანაც მაღა სა-
მუდამოთ წილივანა სამეცრელოში.

მართალია, უკეთეს ქმრის ნატრიუ-ჟი არ შეიძლებოდა,
მაგრამ მაინც დედმამის ოჯახისა და ტფილისისათვის თავის დაწე-
ბება და სამეცნიეროში წასელა ეკატერინესათვის უფრო ძნელი იყო,
ვიდრე რომელიმე მაშინდელ ლამაზ ქალისათვის, რომელიც თავის
სილამაზით თავბრუსა ხვევდა პეტერბურგის მაღალ სახოგადოებას,
ხმაურიან და ჩოჩქოლიან სატახტო ქალაქიდან საღმე მიყრუებულ

პროექტიალურ ქალაქში გადასცლა იქნებოდა. ახალგაზდა დამდგრადი ფალი იძულებული იყო სრულებით ახალის ცხოვრებით ეცნოვონადისა გაეჩინა თავისებური, ალაგობრივი ინტერესები და საზრუნავები, რასაც მის წარსულ ცხოვრებასთან საერთო არაფერი ჰქონდა, ან და თავისთვის შეექმნა საკუთარი ცხოვრება, ცხოვრება ხელოვნური.

დავით დადიანი საქმის კაცი იყო, ჯერ სიევ მამის სიცოცხლეშივე მართავდა სამთავროს საქმეებსა, გულმოლგინეთ ჩაფლული იყო პრაკტიკულს საქმიანობაში და ცდილობდა თავის მამულებისათვის უფრო მეტი მიემატებინა. ცდილოთვან საღამომდე საქმეებში იყო გართული, შეჩერებული იყო თვითონ პირადად ეკეთებინა უკოლაფერი, არ უყვარდა თავის საქმეებში სხვა ვინმე ჩაერივნა, და მით უფრო უცნაურად ეჩვენებოდა ასეთს საქმეში ახალგაზდა ცოლისათვის ეთხოვნა მონაწილეობის მიღება, და ამიტომ ეკატერინეს მიანდო ყურისგდება თავის ზუგდიდის ბაღისა, რომლისათვის ხარჯი არ ეზოგებოდა. ეკატერინემ ხალისიანად მოპეიდა ხელი ამ საქმეს. საზღვარგარეთიდან სწავლული მებალე გამოიწერეს. იშვიათ ხეების წილნები და ყვავილების თესლი მილანიდან მოსდიოდათ. სამეცნიელოს ბუნებამა და ჰავამ ხელი შეუწყო დედოფლის ცდას და ათის წლის განმავლობაში ისეთი საუცხოვო ბაღი გაიჩინა, რომლის მსგავსი არც მანამდე ტაღარც მერე ყოფილა ა/კავკასიაში. დიდფოთლება მოგნოლიები, ბიგონიები, პაულონიები, მიმოხები, კვიპაროზები, ოლეანდრეები უშეელებელის სიღილისა გაიზარდა და ამ ხეებისა მთელი ხეივნები შეიქმნა. ბაღთან იყო საუცხოვო საბორი და საგრუნტე ფარდულები, საღაც 500-ზე მეტი ხე იყო ფორთოხლისა, ლიმონისა, პაპლომისისა, ბანანებისა და სხვა იშვიათ ხეხილისა. მაგრამ განსაკუთრებით კარგი იყო საყვავილე განყოფილება: დათვლაც კი სჭირდა ათასნაირ ვარდებისა, ზოგიერთი მათგანი ორის მეტრის სიმალლე გაიზარდა; მრავალფეროვანი იყო აგრეთვე კამელიების კოლექცია. ერთის სიტყვით, ზუგდიდის ბაღი ყოვლის მხრით შესანიშნავი იყო და ამიერკავკასიაში მისი ბადალი არ მოიქებნებოდა. მის მეზობლად პარკი იყო გაშენებული, საღაც ნახავდით აუარებელ შშვლებს, ირმებს და ქურუიებს, რომლებიც კორონცოვის მამულიდან იყო მოყვანილი, ყირიმიდან. ესენი კაცის დაძახებაზე მოღიოდენ და ხელით შეიძლებოდა მათი დაპურება.

რა თქმა უნდა, მარტო მებალეობას არ უნდებოდა ზრუნვა და ფიქრი დედოფლისა; ბაღი მისთვის მეორეხარისხოვანი საქმე იყო. მისთვის უმთავრესი იყო —პატარა შვილები, რომლებიც, საუბედუროთ, ერთავად ვაღმყოფობდენ. სამი მათგანი უკვე მიწას მია-

ბარა. ბავშვების სიკედილი მისს ნირშეუცვლელ ცხოვრებაში შეტყოფილია აწუხებდა ეკატერინეს და ერთად-ერთ ნუგეშსა პპოვებდა იმაში, თუ ათასში ერთხელ ტფილისში ჩავიდოდა და თავისს მშობლებს ინახულებდა ან თუ ესენი ხანდახან მის სანახავად ჩამოვიდოდენ ზუგდიდში. ერთგულ მეგობრადა ჰყავდა და ნინო გრიბოედოვისა, რომელიც ხშირათ მოდიოდა მასთან სტუმრად. მაგრამ თვით ქმრის სახლში ყველანი, გარდა მოხუც და გულკეთილ სიმამრ ლევანისა, რომელიც ძალიან ეფურებოდა თავისს რძალს, ეკატერინესათვის ყველანი უცხონი იყვნენ.

1846 წელს ლევანი გადაიცვალა და მაშინ დავითმა პეტერ-ბურგიდან დაიბარა თავისი ძმები გრიგოლი და კონსტანტინე. პირველი მათგანი გვარდიის პოლკოვნიკი იყო და ცოლადა ჰყავდა დედოფალი ალაჭანდრა თეოდორეს ასულის ფრეილინა, თავადის ასული ტერეზია მამიას ასული გურიელისა, სმოლნის ინსტიტუტში ნასწავლი. რძლებს საერთო არაფერი პქონდათ ერთმანეთთან—არც ხასიათით და არც აზრ-შეხედულებით. და იმიტომ ერთმანერთს ვერ დაუახლოედნენ, ხოლო ქალურმა თავმოყარეობამ და სხვა წერილ-მანმა კორიკანობამ მათს შორის დაპარადა ის გრძნობა, რომელშიაც უნდა ვეძებოთ მიზეზი ერთმანერთთან ჯერ ცივისა და, შემდეგში პირდაპირ მტრულის განწყობილებისა გრიგოლსა და დედოფალ ეკატერინეს შუა. დავითი-კი, პირიქით, კეთილად განწყობილი იყო გრიგოლსა და ტერეზიას მიმართ და ცდილობდა თავისი ძმა თავისს საქმეებში ჩაეხედვინებინა და თავის თანაშემწედ მოემზადებინა. კონსტანტინეს პაეთა კორპუსში პქონდა სწავლა მიღებული. ჯერ ისევ ახალგაზრდა იყო, მხიარული, მოყვარული მონადირეობისა, აქაურ ლხინისა და ცეკვა-თამაშისა. ზუგდიდი გააცოცხლა, გაამზიარულა, და იმას რომ უყურებდა, დედოფალს აგონდებოდა ის წრე, რომელშიაც გაეტარებინა თავისი ახალგაზრდობა. დავითს ფული არ ეწოვებოდა მის ჩაცმა-დახურვისათვის, ტანისამოსს ოდესიდან აბარებინებდა მის-თვის, სასახლე მშვენივრად მორითო. მის სურვილის თანაბმად შეადგინა ამაღლა, რომელშიაც უშოთავრესად შედიოდა დიდის გვარის მეგრელი ახალგაზრდობა. მაგრამ მიუხედავად ყოველისავე ამისა დავითი უფრო და უფრო ერიდებოდა ყოველგვარ გართობის და ამბობდენ კიდეცა, რაღაც მიზეზით შესამჩნევად აიცრუეა გული თავის ცოლზედავო. გარეგნულათ დავითი მშვიდი და წყნარი კაცი იყო. იცოდა თავის დაჭრა, მაგრამ სამეგრელოს მართვა-გამგეობის რთულს საქმეში მარტოდ-მარტო იყო დარჩენილი. დავით ნათლადა ჰხედავდა, რომ მაღლე, საქმეთა მიმდინარეობის წყალობით,

აუცილებელი იქნებოდა სამეგრელოს ავტონომიურის მდგომარეობაზე კუთხით
გაუქმდა, და რაჯი წინდაწინვე ხედავდა საქმის ასე დამთავრებას,
მთელი მისი ზრუნვა და მეცადინეობა იმისკენ იყო მიმართული, რომ
თავისი ქონებრივი ინტერესები ისე მოეწყო, მისი ოჯახი რაც შეი-
ძლება კარგად ყოფილიყო უზრუნველყოფილი მომავალში.

თავის სამთავროში დავით დადიანი სრული და უკონტროლო
ბატონ-პატრიონი იყო, იგი იყო კანონმდებელიცა, მოსამართლეცა და
და აღმსრულებელი ხელისუფლებაცა. ხელისუფლების ასეთის ატრი-
ბუტებით აღჭურვილი თავის მამულების გასაფართოებლად არა-
ფრად აგდებდა თვისითა ქვეშევრდომთა ქონებრივს ინტერესებს და
ყოველს თავისს მოქმედებას კანონიერების ხასიათს აძლევდა. მთავ-
რის ასეთს საქციელს არ შეეძლო არ გამოეწვია დრტვინვა, უკმაყოფი-
ლება და თვით სიძულვილიც მცხოვრებთა უმაღლეს კლასისა და
განსაკუთრებით დადიანების გვარის თავადიშვილებისა, დავითის
შორეულ ნათესავებისა, მსხვილ იასალებისა, დიდის მამულების პატ-
რონებისა, რომელთაც მისნი წინამოადგილე მთავარნი კოტა რასმე
ყოველთვის უთმობდენ და ცდილობდენ მომადლივრებული ჰყო-
ლოდათ. დავითმა იცოდა, რომ თავის მოქმედებით იგი იმზადებდა
საშინელს ინტრიგას თავის წინააღმდეგ, გაუწყნარებლივ მოელოდა
მალულ შურისძიებას, ამიტომ უფრო და უფრო ეჭვიანი, პირქუში
და გულჩათხრობილი ხდებოდა. მისმა ბუნებამ ვერ გაუძლო ნერვი-
ული სისტემის ესეთს მუდმივს დაძაგვრას: შემოეჩია ავადყოფობა,
მკურნალობდა მეტად გულაცრუებულად და, შეიძლება ითქვას, ჯერ
კიდევ ვაკეაცი, 41 წლისა, გარდაიცვალა 1853 წლის მარიამობის-
თვეში, სწორეთ იმ წუთას, როცა რუსეთის თავზე მომავლის ომის
შავი ლრუბლები იგრავნებოდა. მაშინდელი გარემოების წყალობით
ომი აუცილებელი იყო და პირველად ეს ომი უნდა ატეხილიყო სამე-
გრელოს მეზობლად.

დედოფავლი, როგორცა ესთქვით, დაქვრიცდა და გასაზრდელი
შერჩა ოთხი მცირეშლოვანი ბავშვი. და ამ წუთიდან მოკიდებული
1856 წლის მარტამდე, ე. ი. ორის წლისა და რეა თვის განმავლო-
ბაში ე იატერინე, რომელიც სრულებით არ მზადებულა იმ მოღვა-
წეობისათვის, ახლა შემთხვევით რომ ხვდა წილად, იძულებული
შეიქმნა, თავის შვილების ქონებრივის ინტერესებისათვის სამეგრე-
ლოს მართვა-გამგეობის საქმეს გასძლოლოდა, იმ სამეგრელოსი, სა-
დაც მოქალაქებრივობის ერთად-ერთ საფუძლოდ ჯერ-ჯერობით
იყო რაღაც დრომოშმული ადათი, რომელიც ყოველ ნაბიჯზე ითელე-
ბოდა მაღალი წოდების თვითნებობითა, იმ წოდებისა, რომელიც

ჯერ კიდევ ნახევრად ქოჩათმავლურს ცხოვრებას ეწეოდა. ამას ისიც დაუშარეთ, რომ ეს მხარე იძულებული იყო განეცადნა მთელსასიარა მწარე მიმიანბისა და უკანასკნელ ნახევარ წლის განმავლობაში მტრად გადაკიდებულ ოსმალეთის 30-ათასიან ჯარს ხელში დაჭერილი ჰყოლოდა.

საქმის ამგვარ გართულების დროს თვით ნათელ და დამშვიდებულ გონების პატრონ აღმინისტრატორს, მრავალწლის გამოცდილებით აღჭურვილსაც-კი გაუჭირდებოდა გაჭირვებულ მდგომარეობისათვის თავის დაღწევა; საეჭვოა, თვით დედოფლის მეულლის გამოცდილ ხელსაც-კი შესძლებოდა რამე გაეცეთებინა, ამიტომ არამცო ცოდვა, უცნაურიც იქნებოდა ადამიანს საყველურის ლირსად გაეხადნა მოქმედებანი ქალისა, რომელიც შემთხვევით გახდა სამეგრელოს მმართველად ასეთს გაჭირვებულ ეამს.

აქ ისიც უნდა ითქვას, რომ საბჭო, რომელიც ეკატერინეს დაენიშნა დაბმარებისათვის ქვეყნის მართვის საქმეში, არამცო არ ეხმარებოდა, პირიქით ათასგვარ უსიამოვნების წყაროდ იყო. ამ საბჭოს წევრები მთავრის ძმები გრიგოლი და კონსტანტინე განუწყვიტლივ ერთმანეთს ეწევებოდენ და მთელი მათი დრო ერთმანერთის წინააღმდეგ ათასგვარ ჭორების შეთხვაში მიღიოდა, ხოლო გრიგოლი დედოფლის წინააღმდეგაც არ ერიდებოდა ამ ჭორებს. ძმის სიკედილის შემდეგ გრიგოლს იმედი ჰქონდა, მთავრად მე ვიქნებიო, და რაკი იმედი გაუცრუვდა, გული-გულში ვერ თანაუგრძნობდა ქალს, რომელმაც მისი ადგილი დაიჭირა. ჭყონდიდელი თეოფანე საბჭოში სრულებით უხმიო პიროვნებად იყო.

სამეგრელოში ომერ-ფაშის გათარეშების ამბავი მკითხველს ამ წიგნის პირველ თავებში აქვს გაცნობილი. ეკატერინე წევრის თავადს ივ. მუხრანბატონს, რომელიც მისგან მოითხოვდა სამეგრელოდან გასულიყო იმის შემდეგ, რაც თვითონ მუხრანბატონშა თავის გურულთა რაზმით ქუთაისის გუბერნიაში დაიხია. ეკატერინე სამეგრელოდან არ გავიდა, ოჯახი სამეგრელოს მთაადგილებში, ლეჩესტუმში, გადაიყვანა და იქ მანამდე დარჩა, სანამ ყარსი არ იქმნა ალებული და სანამ არ გაიგო, რომ ქუთაისის გუბერნიასა და სამეგრელოში თავადი ვ. ო. ბებუთოვი მოდიოდა.

იმ დროიდან რამდენიმე წერილი შემრჩა დედოფლისა; აქ ერთს გადმოვსწერ, რომელიც ცხოვლად ხატავს სამეგრელოს მაშინდელ მდგომარეობას.

„...ეს მესამე დღეა, ნოქალაქევში ვარ; წყალდიდობის გამო ადგილიდან ვერ დაძრულვარ. დღეს ქვაშიხორში მიედივარ და იქ დავუცდი თავ. ბებუთოვეს; როგორც მითხრეს, კიდეც ჩამოსულა ქუ-თაიისში; მერე წავალ ზუგდიდში და კაცს გამოვიგზავნით და შემო-გითვლით, ჯერხანათ გორდში გადმოხვიდეთ.

„ომერ-ფაშა ჯერ ძალიან წყნარად მოდის *). ჩვენი ჯარები მდინარეზე ვერ გადაიყანეს. როგორც მოგეხსნებათ, თავ. მუხრან-ბატონშა ყველაფერს აღრევე წაუკიდა ცეცხლი. სამეგრელოში აღარც ხიდებია საღმე და აღარც ნავები. ახლა თვითონ წავიდა და თან წილო 500 შტუცერი **), გაიყოლია იმერელთა და მეგრელთა მი-ლიცია, აგრეთვე დონისა და სახაზო ყაზახრუსები. თავის მოქმე-დებას პარტიზანულ ბრძოლას უწოდებს, მაგრამ გარწმუნებთ, მტერს იმდენსავე დააკლებს, რამდენსაც თქვენ დააკლებთ ცაგერიდან. ეს კია, რომ სამეგრელოს საშინლად ანგრევენ და ანადგურებენ. 9,000-მდე კაცი ეყოლება და წარმოიდგინეთ, აღარც პროვინცია აქესთ და აღარც ფურაეი, ყველაფერი მეგრელების კისრიდან უნდა ამოვიდეს. გული მიკვდებოდა, როცა მცხოვრები ტირილითა და გოდებით უვარდებოდენ ჩემს ცხენს ფეხებში. პირდაპირ საშინელება ხდება აქ. მუხრან-ბატონს სრულებით თავტანი დაეკარგა. დიდ ბელ-ნიერებად მიმართია, რომ გავიგე, ბებუთოვი ჩამოდისო“.

თავიდ ბებუთოვეს გურულთა რაზმის უფროსობა რომ მისცეს და ივ. მუხრანბატონის მაგიერ გენერალი ვაგნერი რომ დანიშნეს, ეკატერინე თვითონ მეგრელთა მილიციას გაუძლვა და მონაწილეობა მიიღო რამდენსამე პარტიზანულ ლაშქრობაში ოსმალების წინააღ-მდეგ. ნაბადი ჰქონდა მოსხმული, თავი ყაბალახით წაკრული, თან ახლდა თავისი პირადი ამაღლა შინაყმებისა, ცხენშე შემჯდარი მტრის ტყვიას უშვერდა გულს და მისი ზუზუნი ხშირად ესმოდა. ამით მხოლოთ ის უნდა დაემტკიცებინა, რომ მეგრელთა მილიცია სხვა მოლიციებს არ ჩამორჩებოდა მტრის დევნაში და ამით თავი-დან მოეხსნა უმართოლო საყვედურები რაზმის წინანდელ უფროსისა.

ეკატერინემ საერთოთ, ომერ-ფაშის შემოსევის დროს თავის მოქმედებით სავსებით დაიმსახურა რუს ისტორიულ პირის მნიშვნე-ლობა. როცა ოსმალების მთავარსარდალმა და მასთან მყოფ ინგ-

*) ამ დროს ომერ-ფაშამ თავის კორპუსიანათ მდ. ცხენისწყლიდან უკან რედუტ-კალებსკენ (ყულევისაკენ) დაიშყო დაწყევა.

**) სისტემა თოვისა.

ლისისა და საფრანგეთის დიპლომატურმა აგენტებმა წინადაღმდებრები მისცეს—ჩამობრძანდით ზუგდიდში და ჩაიბარეთ მართვა-გამგეობა სამეგრელოსი, რომელიც კვრობის სახელმწიფოებმა სრულიად დამოუკიდებლად უნდა აღიარონო, ეკატერინემ პასუხიც კი არ გასცა, რითაც დაამტკიცა, რომ ასეთი წინადადება მისთვის შეურაცხყოფი იყო. სხვაფრიფ არც შეეძლო მოქცეულიყო: ის დაბადებით ეკუთხნოდა ჭავჭავაძიანთა გვარს, სადაც მოლალატეობა არ თქმულა და არ გავრნილა. მეტად მძიმე წუთები განიცადა დედოფალმა, და ამ წუთებში ცველა მხრითან მის გარშემომყოფთაგან დრტვინვა ესმოდა, ცველანი ჰყვედრიდენ—რატომ არ მობრძანდებით ზუგდიდშით, მაგრამ იგი ერთ წუთსაც არ შეყომებულა. ოსმალოს ჯარის შემოსევის დროს დედოფალსა და მისს შვილებს შე არ მოშორებივარ და ყოველივე ამის ცოცხალი მოწამე ვიყავ, ყოველივე საქათრის თვალებითა ვნახევი. მაგრამ შემდეგში ბევრისაგან გამიგონია ზღაპრები, ვითომიც დედოფალს მოლალატური კავშირი ჰქონდა ომერ-ფაშას-თანაო. ამ უსაფუძვლო ცილისწამების წყარო უნდა ვეძიოთ იმ ცრუცნობებში, რომლებიც ჯაშუშებს მოჰქონდათ გურულთა რაზმის შტაბში, თავი რომ მიანება სამეგრელოს და მის საზღვარზე, ხონში, გრიერდა. მაგრამ ყარსის აღების შემდეგ დედოფალი მეგრელთა მილიციის მეთაურად რომ დიინახეს, ეს მითქმა-მოთქმა და ჭორებიც მიყუჩდა და გაიფარტა.

1856 წლის მარტში პარიზში ზავი შეიკრა. ახალის ხელმწიფობის პირველი აქტი იყო—ხელმწიფის კურთხევა, რომელზეცაც მიწვეული იყო დედოფალიც.

წასელის წინ სამეგრელოს მართვა-გამგეობა ეკატერინემ ჩააბარა თავის მაზრს გრიგოლს, რომელთანაც მეტად გამწვავებული ურთიერთობა ჰქონდა. ომერ-ფაშას შემოსევის დროს გრიგოლი გურულთა რაზმში იმყოფებოდა და აქ ცველაზე მეტად ცდილობდა დედოფლის წინააღმდეგ ემოქმედნა. როცა, მუხრანბატონის წასელის შემდეგ, გრიგოლი და ეკატერინე ერთმანერთს შეხვდენ, მათს შორის გაიმართა ერთი იმ მელოდრამატულ სცენათაგანი, რომელიც არაერთხელ გამეორებულა: გრიგოლი ხატზე ეფიცებოდა, კველაფერი მომიგონეს მტრებმაო, სტიროდა და არწმუნებდა, შენი ერთგული ვარო; დედოფალმა საშინელი საყვედურებით აავსო და ისიცა სტიროდა. და ყოველივე ეს, როგორც კვლავ ყოფილი, იმითი გათავდა, რომ გარენულით შერიგდენ. ამ შერიგებისა ცველაზე ნაკლებ ამათა სჯეროდათ. ამიტომ ყოველ ასეთს მელოდრამას მოსდევდა ხელახალი ერთმანერთის ზეერვა, და ჰეროვდებოდა ახალი მასალა ახალის შეჯახებისათვის.

საქართველოს
სახლის მუზეუმი

ასეთის ურთიერთობის დროს მეტად საჩითირო იყო კუთხევისა და სამეცნიერო მართვა გადაცემისა გრიგოლისათვის. თუ გადაცემა იქნებოდა, ისევ დედოფალს უნდა გადაეცა მისთვის მთავრის ცეკვების უფლებანი, რამე გამსაკუთრებული ინსტრუქციები არ უნდა მიეცა, მისთვისვე უნდა დაემორჩილებინა ძმა კონსტანტინე, რომელიც შინაგან საქმეთა მინისტრის ანუ ბოქაულთუხუცესის თანამდებობას ასრულებდა. რაკი გრიგოლს არ ენდობოდა, ვერც ასეთს ძალა-უფლებას მიანიჭოდა. და ასეთს ფორმით კიდეც რომ არ გადაეცა, შელახავდა მისს თავმოყვარეობას და ისედაც გამწვავებულ ურთიერთობას უარესად გაამწვავებდა. დედოფალს თავისი ტალერანიცა ჰყავდა—მისი მდივანი თავადი ირაკლი იოსების-ძე ლორთქიფანიძე და იმას მიანდო შეედგინა მოხსენება, რომელშიაც ალიშ-ნული უნდა ყოფილიყო მართვა-გამგეობის დროებით გადაცემის აქტი. ლორთქიფანიძემ მთელი თავისი დიპლომატური ნიჭი მოიხმარა, ძალზე იგულისმოდგინა, რა თქმა უნდა, დედოფლის სასარგებლოდ, და დასწერა ისეთ ნაირად, რომ გრიგოლს თითქოს სრულის მართვა-გამგეობის უფლება ეძლეოდა და ნამდვილად კი უბრალო ავტომატად ხდებოდა. ყოველ ახალ შემთხვევისათვის ევალებოდა ინსტრუქციის ახალის მუხლის შესრულება, ასე რომ მისი საკუთარი ინიციატივა ამ აუარებელ მუხლების გროვაში ითვლობოდა. კონსტანტინეს კი, პირიქით, ფართეთ და დამოუკიდებელათ შეეძლო ემოქმედნა; ამ ძმებთან ერთად, მთავრის საუფლისწულო მამულების მთავარმმართველი ანუ სახლთუხუცესი თავადი ჩიქოვანი არსებითად არცერთს ძმას არ ემორჩილებოდა და დედოფლის იქარყოვნაში თითქმის მთავარ პიროვნებად ხდებოდა იმ დავალებით, რომელიც ვის ეკისრებოდა, სახელდობა: რაც შეიძლებოდა, ენერგიულად მოეკიდნა ხელი მოისაგან მთავრის ოხრებულ ქონების აღსაღენად, აეკრიფნა და გრიგოლი გადაუხდელი გადასახადები, და რათგან ზუგდიდში ჯერ დაბინვება არ შეიძლებოდა,—ისკანდერ-ფაშიძე დედოფლის სასახლე გადააწვევინა და ზუგდიდის ბაღი სულ ერთიანად გადააწრევინა,—პეტერბურგიდან დედოფლის დაბრუნების დროისათვის შეეკეთებინა სალხინოს სასახლე. როცა ლორთქიფანიძე თავისს მემორანდუმს უდგენდა, აღმართ, იმასვე განიცდიდა, რასაც განიცდიდა ტალერანიზი ვენის კონგრესში. ამ კილოებგამობმულ ნაწარმოებს რომ უსმენდა, გრიგოლმა განგებ დიდი კმაყოფილება დაიმჩნია სახეზე, ხოლო დედოფალმა ამ სიგელს ხელი მოაწერა, გადასცა გრიგოლს, გულამოს-კვინთა სტიროდა, და პეტერბურგს გაემგზავრა.

პეტერბურგსა და მოსკოვში, სადაც ეკატერინე თავის სოციალური
ხლეში პირველად იყო, ნამდვილი აპოთეოზი, მოელოდდა. ლურთის
განსვენებული იმპერატორი და იმპერატრიცა, რომელნიც თავიანთს
დიდებულის მეფობას იწყებდენ და რომელნიც მთელის რუსეთის
ხალხისათვის დაუვიწყარ გულკეთილობით ბრწყინავდენ, ეკატერინე
და მისი შვილები ალექსითა და მოწყალებით აავსეს. თვითონ დედო-
ფიალი და მისი ამაღლა საუცხოვო სანახავნი იყვნენ. 37 წლისას კი-
დევ შერჩენილი პეტერი თავის სილამაზის შუქმფენარობა, საუცხოვო
და თავისებური ტანისამოსი (რომელიც გამოხატულია აქ დართულ
სურათზე), კალმით დახატულ სილამაზის ვაჟები და ქალი, გარშემო-
ხვეული საპატიო და მეტად ლამაზის სახის მეგრელ თავადებით,--
დედოფალი მეტად კარგი საუცხებელი იყო; მისსავე გვერდით ყვე-
ლანი ხედავდენ მისს საუცხოვო დას, გრიბოედოვის ქვრივს, მთელის
რუსეთის საზოგადოებისათვის ძეირფასს იმ გვარის გამო. რომელ-
საც ის იტარებდა. თუ ოდესაც ახალგაზლობაში ეკატერინე პხიბ-
ლავდა ტფილისის საზოგადოებას, აქ, პეტერბურგში, უმეტესის სიძ-
ლიერით მოჭიბლა აქაური საზოგადოება. ყველანი ალტაცებულნი
იყვნენ სამეგრელოს დედოფლის, მისის დის, შვილისა და ამალისყუ-
რებით.

ხელმწიფის გვირგვინის კურთხევაზე, სადაც ეკატერინეს ერთი
პირველ ადგილთაგანი ეჭირა, როგორც სამეფო პიროვნებას, სტატს-
დამას და წმ. ეკატერინეს ორდენის 1-ელ ხარისხის კავალერ-დამას,
ყურადღება მიიბყრო ყველა ჩამოსულ სამეფო პირთა და დიდ სახელ-
მწიფოთა წარმომადგენლებისა. ერთი-მეორეს გადასცემდა წარსულ
ომის დროს მის გმირულ მოქმედების ამბავს და ყველანი ისწრაფვო-
დენ ღირსნი გამხდარიყვნენ მის წინაშე წარდგინებისა. სხვა წყალო-
ბათა შორის, ხელმწიფები უბორა თავის საკუთარ ხელიდგან წარსულ
ომის მოსაგონებლად მედალი წმიდა გიორგისა ბაბთაზე დაკიდებუ-
ლი, და მგრნი ქალთაგანი სხვა არაერინა ყოფილან ამ ნიშნის
კავალერად. განსაკუთრებით თავის გაოცებას გამოჰატავდა და ეკა-
ტერინეს წინაშე მუხლს იდრეკდა მაშინდელი ცნობილი ევრო-
პელი ტუზი, უსაზღვრო მდიდარი, ისპანელი ელჩი პერცოგი
დასუნა, რომელიც მალე მის მუდმივსტუმრად და კაელრად იქცა.
დასუნას კველაზე მეტად ალტაცებასა ჰყვრიდა ის ფაქტი, რომ ქა-
ლი, რომელიც შემქული იყო ესდენის სამეფო დიდებულებით, სიმ-
შეენიერით, კეუით, წმინდა ქალურის სინაზით და სინარნარით, არა-
კითარს გასაჭირს უფრთხოდა, და ნაბაძმოსს შმული და ყაბალაზით
თავწაკრული წინ მიუძღვდა თავის მილიციას ოსმალებთან ომში.

ეკატერინე მოაგონებდა პოეტურ რაინდულ ეპიზოდებით საფუძველის შინაგანი სამშობლო ისტორიის საშუალო საუკუნეთა ერთ-ერთ ლეგენდარულ მებრძოლს.

კორონაციის შემდეგ, ხელმწიფემ ეკატერინე პეტერბურგში მიიწვია, იქ სტუმრიად დაანარჩუნა, და იმანაც 1857 წლის მთელი ზამთარი და გაზაფხული იქ გაატარა და იქვე დაიბარა სამეგრელოდან თავადი კონსტანტინე. დღეობა დღეობას მისდევდა. უავგუსტოვესი მეუღლენი წყალობას არ იშურებდნ ეკატერინესა და მის შვილებისადმი. მის უფროს გაუს, ნიკოლოზს, ათის წლის მთავარს, უკვილებიძ-ყაზახთა ლეგიონის ოფიცერს, ფლიგელ-ადიუტანტობა ებობა, ქალს საღომეს—ფრეილინობა, და ამათ ნიადაგ ჰპატიუბობდენ სათამაშოდ სასახლეში ხელმწიფის ბავშვებთან, რომელთაც ძალიან შეუყვარდათ კიდევცა.

და იმ დროს, როცა ეკატერინეს პეტერბურგში ცველაფერი ასე უღიმოდა, თეთო სამეგრელოში დაიწყო მეტად არასასორეოო საქმე, და ეს საქმე, როგორც ყოველთვის ხდება ხოლმე ასეთს შემთხვევებში, სულ უბრალო რასმე აპყვა.

მთავრის მამულების მმართველი, სახლთუხუცესი თავადი დაკით ჩიქოვანი, გულმოდგინეთ შეუდგა ამ სამეგრელო პროგრამის შესრულებას, როგორიც ეკატერინემ დაუტოვა, და თავგამოიდებით ცდილობდა საღინოს სასახლე გადაეკეთებინა. თავისი საუფლისწულო უწყება განსვენებულს მთავარს დავითს დადიანს დიდის ცოდნითა და მოხერხებითა ჰქონდა მოწყობილი; ეს ხალხისათვის მეტად საძულველი და მის დასაბეგრავად მოწყობილი აპარატი მეტისმეტოსტატურათ და დაუინებით მოქმედებდა და ყოველსავე ამასთან სამუშაო ბეგარა საერთო ბეგრის მუდმივ სტატიად რჩებოდა, მეტად სათავილო რამ იყო და გლეხთა დრტკინვას იწვევდა. ცველა გლეხს, რომელსაც მებატონე დავით მთავარი თავისს სასახლეში დაუძახებდა საბატონო სამუშაოზედ, მებატონე, ადათის ძალით, ვალდებული იყო საჭმელი ეჭმივნა და ლვინოც დაელივინებინა; მაგრამ მთავარმა ეს ჩვეულება თავის ხარჯებისათვის სახეიროდ ვერ დაინახა და ნელ-ნელა გლეხი აიძულა სამუშაოზედ თავის სასმელ-საჭმელი მიეტანა. მთავრის სიკვდილს შემდეგ დედოფალიც ამ წესს მისდევდა, და სახლთუხუცესმა ჩიქოვანმა და მისმა კაცებმა დედოფლის აქარყოფნის დროს, საღინოს სასახლის შესაკეთებლად ხალხი რომ მორეკეს, მოსთხოვეს ემუშავნათ, და მათის საჭმელ-სასმლისათვის ალარც-კი უზრუნველის გლეხებმა გულში ჩამარხულ უქმაყოფილებით მოიტანეს თან ხორბალი, სიმინდი და ლომი დაუფევავად და სთხოვეს მთავრის წისქვილზე

დაფევის ნება მიეცათ; დაფევის ნება-კი მისცეს, მაგრამ დასაჭრებულების მინდიც აიღეს. ეს კი ველარ მოითმინეს გლეხებმა და წინააღმდეგონა განაცხადეს და უთხრეს: სამუშაო ბეგარაზე ისედაც ჩვენის საჭმელ-სასმლით მოვდივართ, ადათის წინააღმდეგ. და აქ კიდევ ახალი გადა-სახადს გვაქისრებთო?!. სახლთუხუცესშა მათს ნაქვამს ყური არ ათ-ხოვა და მინდის აღება მოითხოვა. გლეხებმა რამდენიმე კაცი იირ-ჩიეს და გრიგოლთან გაპეზავნეს საჩივლელად. იმან კი გადაშალა დედოფლის დატოვებული ინსტრუქცია და ამ პუნქტის შესახებ შიგ ვერაფერი იპოვნა და უთხრა: მე საქმის გადაწყვეტის უფლება არა მაქვს და ამიტომ მომჩივანძა გლეხებმა დედოფლის დაბრუნებას დაუ-ცადონ პეტერბურგიდან: როგორც ის იტყვის, ისე იქნებაო. ასეთმა პასუხმა გლეხების არჩეულებს ხელები გაუხსნა: დაბრუნდენ სა-ლხინოში და გლეხებს უთხრეს—დედოფლის ჩამოსცლამდე ნულარ ვი-მუშავებთო. სახლთუხუცესშა სცადა ძალა ებმარნა, მაგრამ მრავალ-რიცხოვან ბრძოს წინააღმდეგ სუსტი გამოჩნდა: გლეხებმა სცემეს მისს მოხელეებს, სახლთუხუცესის ძმა თავადი ივანე ჩიქოვანი იქი-დან იფრინეს. უკვე იგრძნეს—ნაესი გავსტეხეთო, რამდენმამე ათასმა კაცმა სალხინოს მახლობელ მთაზე თავი მოიყარა, მოაყვანინეს მა-გარი (ძლიერი) ხატი მეზობელ ეკლესიიდან და ფიცი დასდეს: ერთი-მეორისოფის მხარი დაეჭირნათ და პეტერბურგიდან დედოფლის დაბრუნებამდე სახლთუხუცესს არაფერში დამორჩილებოდენ. აქ მოხ-და, მხოლოდ მცირე მასშტაბით, იგივე შეთქმულება, როგორიც იყო შვეიცარიაში, ტყით დაბურულ კანტონებში მე-XV საუკუნეში, ან შეთქმულება ვერსალისა 1789 წელს.

სახლთუხუცესი გრიგოლთან მიიჭრა და სთხოვა: იარაღი-ანი ხალხი მომაშველე, რომ აჯანყებული ხალხი დავიწუმოვო. მაგ-რამ გრიგოლმა აუხსნა: ინსტრუქციაში ისეთ მუხლი არ მიწერია, რომ ყოველ შენს მოთხოვნას უდეველათ მხარი დავუჭიროვო. ხოლო მართალი ვინ არის—შენა თუ ხალხიო, მხოლოთ დედოფალს შეუ-ძლია მისი გამორკვევათ და ამიტომ, მეტი გზა არ არის, მისს დაბრუნებას უნდა დავუცადოთ. სახლთუხუცესი იძულებული შეი-ქნა სალხინოში მუშაობა შეეჩერებინა.

ეს ამბავი ელვის სისწავეზე მოედო მთელს სამეგრელოს. ყოველ მებატონის მამულში მაშინ, ცოტათ თუ ბევრათ, იგივე ხდე-ბოდა, რაც ხდებოდა მთავრის მამულში. ყოველი მებატონე ცდი-ლობდა, რაც ომისაგან ზარალი ნახს, გლეხების ოფლით აენაზღაუ-რებინათ. ამიტომ გლეხები ყურმახეილათ გამოეხმაურნენ სალხი-ნოში დადებულ ფიცს; მათს შორის გამოჩნდენ მთავრის ყმების

პანაკილან და ურჩევდენ მათს ფეხის ხმას აპყოლოდენ; იქა-ტე-
იყრიდენ, ამ კრებებზე ფიცსა სდებდენ, და ბევრსა სცდილოდენ
თვითონ გრიგოლიც, ეპისკოპოსიც, ერთობლივ ჟველა მებატონენიც,
მაგრამ ვერავინ შესძლო შეკრებინა მოჩვენებასებ მოვლენილი
მრისხანე სახე გლეხთა საერთო აჯანყებისა.

1857 წლის აპრილის გასულს დედოფალი ნინო გრიბოედოვ-
თან ერთად პეტერბურგიდან ტფილისში ჩამოვიდენ, სადაც ამ დროს
ქუთაისიდან კოლუბიაკინი და მე ვიყავით ჩასულნი. პირველათვე
ჩემი დიდათვატივცემული ნინო გრიბოედოვისა ვინახულე. ჩვეუ-
ლებრივ ტებილათ დამიხედა, ბევრი ამბავი მიამბო პეტერბურგზე,
ხელმწიფის კურთხევაზე, და ერთბაშათ თავისი ლაპარაკის ეს ტემა
ამ სიტყვებით შესწევიტა:

— მართლა, წარმოიდგინეთ, ნიკოლოზ პეტრეს ძე კოლუბია-
კინი გუშინ კატოსთან (ე. ი. დედოფალ ეკატერინესთან) იყო და
არწმუნებდა, სამეგრელოში აჯანყებაა. კაცს სწორეთ ისეთი ფი-
ცხი წარმოდგენა უნდა ჰქონდეს, როგორიც ნიკოლოზ პეტრეს ძესა
აქვს, რომ გამოიგონოს ასეთი ამბავი,— სიცილითა სთვეა გრიბოე-
დოვისამ.

მე ამაზე მოვახსენე, რომ ქუთაისში, ე. ი. სამეგრელოს მეზობ-
ლად ესცხოვრობ და მართლაც მეც იგივე გავიგონე-მეთქი.

— ეს ყოვლად შეუძლებელია, მერწმუნეთ. ალბათ ცოტა-რამ
უწესობა მოხდა და გრიგოლმა ვერავერი მოახერხა. მაგრამ დარ-
წმუნებული გახლავართ, საქართვისი კატო (ეკატერინე) ერთი კი
გამოჩნდეს, რომ ყოველივე დამშვიდდეს. ხალხი აღმერთებს დე-
დოფალს...

საბრალო ქალს სრულებით გულწრფელადა სწამდა თავისი
ნათქვამი და მე, რა თქმა უნდა, არ ავუხირდი, არა ცდილვარ
სულ წინააღმდეგი დამეტყიცებინა.

და როცა ამის შემდეგ დედოფალი ვინახულე, ამაზე ხმა-კრინ-
ტი არ დამიძრავს. მაისში ეკატერინე ტფილისიდან წავიდა სრუ-
ლიად დამშვიდებული, მის ყურებამდე მისული ხმა იოტის ოდენად
არ დაუჯერებია. კოლუბიაკინი და მე ქუთაისში ივნისის დამდეგს
დაებრუნდით.

როცა დედოფალი თავის სამფლობელოს საზღვარზე მოვიდა,
სოფ. კულაშში სამეგრელოს თავად-აზნაურობა დაუხედა, გრიგოლი-
სა და ჭყონდიდელის მეთაურობით. დედოფალმა შეამჩნია, რომ მის
დასახვედროდ მოსულთა შორის ბევრი მაღალი წოდების პირი აკლდა
და თავსხარი დაეცა, როცა გაიგო, რომ მის სამთავროში სრული

ანარქია სუფევდა. გლეხებს თავიანთ სახლებისათვის თავი დამკაცრებული ბებიათ, მსახურნი მებატონებს გაქცევიან და გლეხების მრავალრიცხოვანი ბრძოლები სამეგრელოს ყველგან მოსდებიან. სახლთუხუცეულიში თავადმა დავით ჩიქოვანია დედოფალს სალხინოში მომზდარი ამბავი მოახსენა და, რა თქმა უნდა, თავს იმართლებდა. გრიგოლი შინორულის კილოთი ამოქარი თვისდამი მოცემულ ინსტრუქციას, რომელშიაც გათვალისწინებული არ იყო, თუ როგორ უნდა მოქცეულიყო სალხინოს საქმეში; გრიგოლსა და დედოფალს შუა ცხარე ლაპარაკი გაიმართა და დედოფალმა გამოუცხადა—შენგან სამეგრელოს მხოლოდ იმავე დაბშვიდებულს მდგომარეობაში ჩავიბარებ, როგორშიაც ჩაგაბარეო; თუ ასე არ მოქცეულხარ, შენს ამბავს ყველაფარს ხელმწიფე იქცერატორს შევატყობინებო.

ამ ფიცხელ წალაპარაკებას შემდეგ დელიგალმა იახლა მთელი გუნდი თავადებისა და შეილებიანათ წიმოვიდა გორდში. აქ თავადები დაითხოვა და დააფიცა მტკიცედ შეერთებულიყვნენ ერთი მეორეში, ერთი-მეორისათვის მხარი დაეჭირნათ და მთელის ძალლონით ემოქმედნათ აჯანყების ჩასქრობად:—ამით ყველაზე უკითხესად დაამტკიცებთ მცირეწლოვან მთავრის ერთგულებასათ. მაგრამ როცა ყველანი წავიდ-წამოვიდენ და თვითონ ეკატერინე მარტო თავად ჩიქოვანთან დარჩა, მალე დარწმუნდა, რომ მარტო გრიგოლის მიმართ მუქარით არაფერი გამოვიდოდა. აუარებელი მთხოვნელები აღარ ასევენებდენ; ყველა მხრიდან მეტად საშიში აბბები მოდიოდა, ეკატერინე თვითონ უნდა გამოსულიყო და ემოქმედნა. იმანაც მოიწვია ჭყონდიდელი და იმასთან ერთად წავიდა სალხინოში, საღაც ყველა გარშემო სოფლებიდან ხალხს თავი მოყენარნა და საღაც გაიმართა მოლაპარაკება. მეტად მძიმე და საქმის გადამწყვეტი წუთი იყო. დედოფალს რომ დაეწუნებინა თავის სახლთუხუცეულის მოქმედება, ან და ეს სახლთუხუცესი სრულებითაც რომ დაეთხოვნა, რამდენიმე მისი მოხელე, განსაკუთრებით ათვალისწუნებული ხალხისაგან, რომ დაესაჯნა, ესენი რომ მსხვერპლად შეეწირნა,— გლეხების გულს მოიგებდა და თვითონაც მოგებული დარჩებოდა. ასეთს გაჭირების უამ თავის ზარალის ანაზღაურებისათვის კი არ უნდა ეზრუნა, არამედ უნდა გაელო თავისი სალარო და ხალხისათვის განებნია რამდენიმე ათასი თუმანი. ეკატერინემ იცოდა, ომშა როგორ გაანადგურა ხალხი, ხედავდა, როგორ მოდიოდენ და მის ცხენს ფეხებში უვარდებოდენ როგორც ჩვენის, ისე ოსმალის ჯარების რეკვიზიტიებით შეწუბებულნი მცხოვრებნი, და იმის მაგიერ, რომ ეს ხალხის უბედურება და გასაჭირი ყოველგვარ შე-

ლავათებით დაეშუშებინა, როგორც ამასა შერებოდენ მუნიციპალიტეტის იმერეთსა და გურიაში, სადაც ხალხი სამეგრელოზე ნაკლებად იყო დაზარალებული,—დედოფალმა ომის გათავებას შემდეგ სხვა უქმი-თესი კერა მოიფიქრა რა და ხალხს სამუშაო ბეგარა დაავისრა. ეს თავისი შეცომა არ შეეძლო შეგნებული არა პქონოდა, და მისი გამოსწორება შეიძლებოდა მხოლოდ და მხოლოდ გლეხებისათვის უხვის დაბმარების აღმოჩენით. მაშინ გლეხები დაშვეიდდებოდენ და არეულობის მეთაურებს თვითონვე გასცემდენ.

მაგრამ დედოფალმა, სამწუხაროთ, ეს გზა არ აირჩია; ეგონა, ასეთი მოქცევა შეუნდობელ დათმობად ჩამოერთმევოდ აჯანყებული ყმების ბრძოს წინაშე; მისის აზრით, ეს ბრძო ძალით უნდა დაე-მორჩილებინა, და გლეხებთან მოლაპარაკების დროს, სახლოუბულესი არამცუ არ მოიშორა თავიდან, პირიქით მას გლეხების ბრალმდე-ბელის როლიც კი დაავისრა. ხმამალლა ყაყინი, რომელმაც ლან-ძლება-გინების ხასიათი მიიღო, კერაფრით გათავდა. სალაპარაკოდ ჰყონდიდელი გამოვიდა, ბრძანა—ხალხის წინაშე ხატი გამოესვენებინათ, დარიგებას აძლევდა, მაგრამ მისმა სიტყვებმა არ გასჭრა და მხოლოდ მისი ღირსება ძირს დასცა; გლეხები ხმამალლა პირში ეუბნებოდენ ჰყონდიდელს—შენ სულიერი მწყემსი კი არა, დედო-ფლის მსახური ხარო. ბოლოს, საქმე იქამდევ მივიდა, რომ დედო-ფლის სალხინოში არ ედგომებოდა, მის ამალიდან რამდენსამე კაცს სცემეს და ისიც იძულებული შეიქმნა საჩქაროთ გასცლოდა იქაუ-რობას და წასულიყო თავის ნათესავის ქნიინა მენიკი დადიანის სასახლეში, ქვაშიხორში. აქვე მასთან მოვიდენ გრიგოლი და კონ-სტანტინე.

საქმე საშინლათ მწევადებოდა, და, როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდება ხოლმე მომავალი აუცილებელ უბედურობის უასმი, დედოფალს თვალ წინ ნათლათ წარმოუდგა მთელი თავისის უმწეობის სურათი. მიხვდა, რომ, თუმცა აჯანყება სულუბრალონ გარემოებამ გამოიწვია, მაგრამ რაკი ეს აჯანყება ძალიან გაიზარდა და სერიოზული სახე მიიღო, მას დაერთო შუღლი, რომლის სათავე იყო სამეგრელოს ყველა კლასების სიძულვილი და მტრობა გადაცვალებულ მთავრის მეტად მეტაც და ანგარებისმოყვარე რეეიმისადმი. დედოფალს თავის ქმრის დანაშაულისათვის უნდა ეგო პასუხი და ახლა იცოდა, თუ რა სხვადასხვა საზოგადოებრივი ჯგუფების მიერ იყო გამართული მის წინააღმდეგ ინტრიგები იმისათვის, რომ იგი ბრმად მომ-ხრე იყო თავის ქმრის რეეიმისა. მისი მოწინააღმდეგე პარტია შრა-ვალრიცხოვანი იყო.

წინ იდგა ჯგუფი ბატონიშვილებისა (დადიანებისა) — სამის კუთხისა — გიორგისა, პეტრესი და ბესარიონისა, „დიდი“ ნიკოს შვერლებდესა. მათი მამა ოდესალაც მარჯვენა ხელი იყო მთავრის ლევანისა, მისი ვეზირი იყო და მრავალ წლის განმავლობაში თვითმშერობელურათ და უკონტროლოთ მართავდა სამეგრელოს; დავითი ჯერ ისევ მამის სიცოცხლეშივე გახდა მთავრად და მაშინათვე ჩამოაყენა „დიდი“ ნიკოს და ძევდებ გაჩნდა სიძულვილი მისდამი ნიკოს ოჯახისა. სამი ვაჟი მამის შურს იძიებდა და იმას-ლა ცდილობდენ, მთავრისათვის ემტროთ და მისი სახელი გაეტეხნათ ხალხის თვალში. მათს მძულვარებას მთავარ დავითისადმი უერთებდა თავისს მძულვარებას მთავარი აფხაზეთისა, თავადი მიხეილ შარვაშიძე, ნიკოს უფროს ვაჟის გიორგის ქილის ქმარი; სარგებლობდა ყოველ მარჯვე შემთხვევით და ისედაც ორგულ გასალებს მთავრის წინააღმდეგ ამხედრებდა. დავითის შემო მოწყობილ ადმინისტრაციას ამ ბატონიშვილების მამულებში ყოველგვარ წინააღმდეგობას უწევდენ. ეს ხომ ასე იყო, მაგრამ ყოველი საერთო საქვეუნო ლონისძებანი მთავრისა დაწუნების საგნაც ხდებოდა და ნიკოს შვილები და მათი აგენტები დავითის მოქმედების შესახებ ათას რასმე ცუდს ივნებდენ, რომ ამით ბალხი მის წინააღმდეგ უფრო აემხედრებინათ. და ამავე დროს ეს „სამი მუშეკეტერი“, როგორც იმათ ეძახდა დავითი, საოცარის მოხერხებით თამაშობდენ თავმდაბალი ქარისკაცების როლს და მოქარგულის სიტყვებით გამოხატავდენ თავიათს უსაზღვრო ერთგულებას მთავრისადმი. მე თვითონ არაერთხელ მიყურებია მათის შეხვედრისათვის დედოფალთან და მათი მასათობობის მეტად მომწონდა. ერთ-ერთი ძმა, პეტრე, დედოფალს პეტრებურგშიაც-კი წაჰყვა ხელმწიფის კურთხევაზე და ყველის ისე აჩვენებდა თავს, თითქმ მცირეწლოვან მთავარს იძახე გულითადი საყვარელი ნითესავი არც-კი ჰყოლოდეს. გლეხთა აჯანყება, ცხადია, საზარალო იყო ამ მსხვილ მემიულეთათვის; მაგრამ ესენი არამც თუ არა ცდილობდენ დაეცხროთ როგორმე აჯანყებულნი, ის-კი არა თავის აგენტების საშუალებით უარესად იღვივებდენ ამ ჯანყს, რათგან წინდაწინვე დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ გლეხებს რუსის მთავრობა ადრე იქნებოდა თუ გვიან აპლაგმავდა და აპლაგმავდა მთავრის ხელისუფლების საზიონოდათ.

ამათ შოსდევნენ მათნა თანამოგვარენი, რომელთაც სათავეში ედგა ელიზბარ დადიანი. ელიზბარს ემხრობოდენ აგრეთვე სხვა გვარის თავად-აზნაურები — მხეიძენი, მიქაძენი, ღვებუაძენი და სხვანი. ეს ჯგუფი დიდი ხანია გულწრფელად ნატრობდა: მალე ენახნა

მთავრის მართვა-გამგეობის გაუქმება; თავის მისწრაფებით ეს ჯგუფი მთავრის ფი რუსულის ორიენტაციისა იყო და მეტი არაფერი უნდოდა, ოლონდ მალე ენახნა ისეთის წესწყობილების შემოღება, როგორიც იყო მეზობელ მხარეებში—იმერეთსა და გურიაში. მთავრის რეეიმი არა მარტო იმიტომ ეჯავრებოდათ, რომ ამ რეეიმის დროს შეუძლებელი იყო რაიმე წინსვლა მხარის მატერიალურ კეთილდღეობის საქმეში (მთავრის თვალი და ხელი უბოლიშოთ ფათურობდა ჟველ-გან და ქვეშეერდომებს რაც რამ საუკეთესო ჰქონდათ, ჟველაფერს ართმევდა), არამედ უმთავრესად იმიტომ, რომ მაღალი წოდების პირადი უფლებანი სავსებით მიწასთან იყვნენ გასწორებულნი. მეგ-რელი თავადი თუ აზნაური, როცა რუსის სახელმწიფო სამსახურში შედიოდა, ვალდებული იყო წინასწარ ამის ნებართვა მთავრისათვის ეთხოვნა, და რამდენი ხანიც უნდა ემსახურნა და რაც უნდა მაღალ ხარისხამდე ასულიყო, სამშობლოში რო დაბრუნდებოდა, მთავრის პიროვნების წინაშე ისევ პირველყოფილ არარაობად იქცეოდა; მის მიერ შეძენილ ხარისხს, სამსახურში მიღებულ განსხვავების ნიშნებს მთავრისათვის ისევ არა ჰქონდათ მნიშვნელობა, როგორც არა ჰქონდა მნიშვნელობა მის მიერ შეძენილ განათლებას და საქმიანობის უნარს. ასეთები მთავრისათვის არამც თუ საჭირონი არ იყვნენ, არამედ თავიდან იშორებდა; ვინც გარშემო ეხვია, ჟველასაგან სრულ მონურ მორჩილებას თხოულობდა, რასაც ვერ მოსთხოვდა განათლებულ და გარსესხულ ქვეშეერდომებს. და რაც უფრო იზრდებოდა წრე ასეთ განათლებულ პირებისა, მათ უფრო მწევადებოდა მათი ურთიერთობა მთავართან, რომელიც მათს თავმოყვარებას ჩალად არ ივდებდა. მრავალი იყო მეტად აღმაშენებელი ფაქტები და მაგალითად მოვიყენ ერთს მათგანს.

აზნაურ ანდრო გეგეშეორს პატარაობაში შემთხვევა ჰქონდა ტფილისში ჩისულიყო. იქ გიმნაზიაში შევიდა, ძალიან კარგათ სწავლობდა, სწავლა დაამთავრა და უნდოდა სახელმწიფო სამსახურში შესულიყო, ამისთვის საჭირო შეიქმნა მთავრის ნებართვა, მაგრამ მთავარმა უარი შემოუთვალა და თან რომ გაიგო, ახალგაზდა ყმა-წვილი კარგათ სწავლობდათ, სამეცნიელოში დაიბარა და თავის მწერლა გაიხადა. თავის უნებურად წამოყვანილი გეგეშეორი ვერას გზით შეურიცდა ამ ძალადობას, მის პიროვნების დამცირებას, მით უფრო, რომ როცა გაეცნ მთავრის მართვა-გამგეობის საქმეებს, დარწმუნდა—ჩემს სიცოცხლეში ვერ თანაეუგრძნობ მთავრის სისტემას და განწრავებას. დაუფიქრებელის სითამამით, რომელიც ეს-დენ სწევებია ახალგაზდობას, ამ პატიოსანმა კაცმა თავისი იზრი პირ-

დაპირ გამოსთვევა დაკავითის წინაშე და არამეთხე ალალმართლადმამ სამუდამოთ დაპლუპა კიდეც. დაკით ჯერ ცდილობდა გეგმებისამდებარების შესიტყვება ხუმრობაში ჩაეტარებინა და თვით მისი საქმისმწარმოებელი სასახლის ხუმარად გადაეცივნა; გეგმები ამაზე არ დასთანხმდა და უკმერი სიტყვა ჰყადრა მთავარს. საქმე იქამდე მიუღდა, რომ უმწეო ყმას საშინლად გაურისხდა მთავარი. ჯერ სცემეს, მერე დაამწყვდიეს, და კისერზე ჯაჭვი მოაძეს და ცარიელ მჭადას და წყალზე ამყოფეს. გეგმების ნერვებიანმა ბუნებამ ველარ გაუძლო ამ წამებას, და ბოლოს ძალაუნებურათ თავი დაანებეს ბნედისაგან მთლად დამახინჯებულს. სილარიბეში სული მოსდიოდა ამ გასაცოდავებულს ადამიანს მთავრის მართვაგამგეობის დროს, და ცოტა წინ გაცესწრებთ ჩეენს ამბავს და ვიტყვით, რომ ამ საცოდავმა მაინც გასძლო თავის pium desiderium (ნატრის საგნამდე)-მდე, ე. ი. რუსის მთავრობის შემოლებამდე. და ამ მთავრობამ უპატრონა, ფიზიკურად დამახინჯებულს გონების სიფხიზლე და სულიერი პირდაპირობა მაინც შერჩენოდა.

და თუ ასეთი ფაქტი შესაძლებელი იყო მთავრის რეეიმის დროს, გასაგებია, თუ რატომ იყო უქმაყოფილოდ ის პარტია, რომელიც თავისს თავს რუსულ პარტიად სთვლიდა. ამ პარტიის სათავეში ედგა ელიზბარ დადიანი, რომლის ორი ვაჟი ოფიციელებად მსახურებდენ კავკასიის ჯარში. ამ პარტიის, როგორც მთელ მაღალ წოდებასაც, ზარალი მოსდიოდა გლეხების აჯანყებისაგან, მაგრამ აჯანყების მიზეზად დედოფალსა სთვლიდა და სრულებითაც არა ჰყიფებდა დედოფლის შერყეულ ძალაუფლებისათვის შეელა აღმოეჩინა რითიმე.

ალარც სამეგრელოს აზნაურობაც უჭერდა მხარს დედოფალს იმიტომ, რომ მისმა ქმარმა 6 ათასი კომლი ყმა აზნაურებისა განსაკუთრებულის ფულადი გადასახადით დაპლეგრა, რომელსაც ხაუდიფერო ერქვა. ეს გადასახადი ვითომ მთავრობისა და სერობო საჭიროებას ხმარდებოდა, ნამდვილათ კი, როგორც ეს ყველამ იცოდა, ეს თანხა სავსებით მიღილიდა მთავრის პირად სალაროში. აზნაურები დრტვინავდენ, ეურჩებოდენ ამ გადასახადის მოკრეფას, მაგრამ მთავარმა, ჩიქოვანთა გვაროვნობის დახმარებით, აიძულა აზნაურები მისი მოთხოვნა აესრულებინათ.

ყველა ქვეყანაში, სადაც თეთროსან სამლედელოებას საზოგადოების თავისუფალ კლასის შესაფერი ადგილი უჭირავს, სოფლის მღედელი ყოველთვის შეიძლება გამოიყენოს კაცმა აჯანყებულ ხალხის დასამშვიდებლად, მაგრამ სამეგრელოში სამლედელოების სამოქალაქო

უფლებანი იმდენათ იყვნენ დამცირებული, რომ შთავარმა სუკიტ
 დაღიანძა შხოლოთ 1842 წელს გაანთვისუფლა სამღედელოება
 ბატონ-უმურ დამოკიდებულებისაგან. მღედელი იმავე პირად და სა-
 ადგილმამულო ბეგარის იხდიდა, როგორც იხდიდა გლეხი, და რო-
 დესაც ბატონი ერთ ადგილიდან სხვაგან მიღიოდა, ბატონის მსა-
 ხურთა შორის მღედელსაც ხედავდით, ბატონის ბარგით დატვირ-
 თულს. თითქმის ყოველ მებატონება ჰქონდა თავისი კარის ეკლესია,
 გარედან ხის ბელლის მსგავსი, რომელსაც სახურავზედ ხის ჯვარი
 ჰქონდა გაკეთებული; შიგნით მეტად სადა საკურთხეველი იყო, ხო-
 ლო საღმრთო წერილის წიგნები, სამკაული, ოდიკი და ბარიმ-
 ფეშხუმი მებატონის საკუპნაოში ინახებოდა. როცა უნდა ეწირნათ,
 მეყუპნავე ქალს ყველა ეს ნივთები ეკლესიაში გამოჰქონდა და დაუ-
 ძახებდენ იმ ყმას, რომელსაც მღედელი ერქვა, ისიც შეიმოხებოდა და
 სწირავდა. ნაწირებს ყველაფერს ისევ საკუპნაოში ჩაჰერტავდენ,
 ხოლო მღედელი თავის მოვალეობის აღსრულებას შეუდევბოდა,
 როგორც ყმა. მებატონები მღედლებსაც ისევე ჰყიდდენ, როგორც
 ყველა სხვა თავისს ყმებს, და მოვანილი არ გახლავსთ ცნობილ
 მოგზაურის შარდენის (ორას წელზე მეტია, რაც სამეგრელოში უმო-
 გზაურნია) ნაამბობი იმაზე, თუ ერთ მებატონეს როგორ მოუწვევია
 ერთ ქელებში 12 მღედელი, ისე დაუთვრია, რომ არაფერი ესმოდათ
 და მიუყვანია ერთ ოსმალოს მესანდლესთვის, ამასაც სტამბოლში
 წაუყვანია მონების ბაზარზე გასასყიდად. და თუმცა შთავარმა დავით
 დაღიანძა მღედლები ბატონიმობისაგან გაანთვისუფლა, მაგრამ ეს
 სულ ახლახან მოხდა და თეთროსან სასულიერო წოდებას ჯერ ვერ
 მოუსწორია მისგან ცალკე კლასი შემდგარიყო; წინანდებურათ
 მღედლები გლეხებში ითქვითებოდენ, მათს კირსა და ლხინს შუაში
 იყოფდენ, და ამიტომ დედოფალი მღედლებს ვერ მიჰმართავდა და
 ვერას გზით ერტყოდა—გლეხებს ჩააგონე რამე.

შავოსანი სამღედელოება სულ სხვა მდგომარეობაში იყო. ამას
 მთელი იერარქია ჰქონდა და მრავალი მონასტერი. მათს შორის ყვე-
 ლაზე მაღლა იდგა მარტვილისა—შიგ იყო რეზიდენცია ეპისკოპო-
 ზისა, რომელიც პუონდიდების-*) ტიტულს ატარებდა. მისი მდგო-
 მარეობა შეიძლებოდა შეგვედარებინა კათოლიკე ეპისკოპოსის მდგო-
 მარეობისათვის, დასაცლებში, ე. ი. ის იყო, ასე ვთქვათ, prince de
 l'église; იგი იყო მწყემსი ეკლესიისა, ამავე დროს იყო პატრონი

*) პუონდიდები წარმოსდგება მეგრულ სიტყვა ჰყონისაგან, რაც მუხას
 ნიშნავს. ეს სახელი ერქვა ეპისკოპოსს მარტვილისას, რომლის გარშემო დიდისხნის
 მუხებია.

უზარმაზარი საექლესიო მამულისა, რომელზედაც ესახლნენ აზნაურები და გლეხები, მისი ქვეშევრდომნი. ეს მამული, „საჭყონდიდლოდ“ წოდებული, მთელს სამეგრელოში იყო გაფანტული, მაგრამ მთავარი მისი ნაწილი იმყოფებოდა აბაშის, ტეხურის და რიონის მდინარეებს შორის, და ამ ადგილის ითვლებოდა სამ ათას კომლზე მეტი გლეხი. შუაგულ სოფლად ითვლებოდა სუჯუნა, სადაც ძევსს ექლესიაში ესვენა სასწაულთმოქმედი ხატი წმ. გიორგისა. მეგრელთა ამ მფარველთან მოპქონდათ შესაწიროენი, მის სახელს მიაწერდენ ხშირ მოსახლეებიან მამულებს და ყმებს, რომელთა შორის იმყოფებოდა ებრაელთა ახალშენიც. წმ. გიორგისათვის ებრაელები ოდესაც ერთს მთავართაგანს შეუწირავს, და ესენიც წმ. გიორგის გადასახადს თაფლის სამთლით წესიერათ იხდიდენ.

როგორც ხედავთ, „კუნძიდელს“ სრულებით დამოუკიდებელი მდგომარეობა პქონდა. და მისს განკარგულებაში იყო დიდი შემოსავალი როგორც ფულით, ისე განსაკუთრებით, ნატურალურ ნაწარმოებით. და ამ მის სახარბიელო მდგომარეობას შეუძლებელი იყო განსაკუთრებული ყურადღება არ მიექცია მთავრისა. კუნძიდელი იყო დავითის მკვიდრი ბიძა დედით, წერეთლების გვარითვან; მართალია, დიდის ჭკუისა არ იყო, მაგრამ გულკეთილობით ცნობილი იყო. როცა დავითი მთავრად გახდა, იმდენი მოახერხა, რომ მაზე უსახლერო გავლენა პქონდა და დააჯერა—ყოველი ბუნებრივი ბეგარა და სამუშაო გადაეყვანა ფულზე; და თან არწმუნებდა—ბეგარა და სამსახური ეპისკოპოსის ლირსებას ამცირებსო. ეპისკოპოსიც დაპყვა მისს ჩაგონებას: ყოველი კომლი გლეხი, ბუნებრივი გადასახადის და სამუშაოს მაგიერ, იძულებული იყო ეხადნა სამი შანეთი ფულად, და კუნძიდელი წლიურად ლებულობდა ათას ორას თუმანს, რაც სრულებით აქმაყოფილებდა იმას. გლეხებიც მაღლიერნი იყვნენ ასეთ ახალ ლიბერალურ წესისა. მაგრამ თუ კუნძიდელი პფიქრობდა, რომ საქმე ამით გათავდებოდა, მთავარი ამ რეფორმაში ჰქონდა სხვა რეფორმის შთანასახს, სახელდობ: იმას განხრახული ქქონდა კუნძიდელისათვის ათას ორასი თუმანი თავის ხაზინიდან მიეცა, ხოლო საექლესიო მამული საქუთარ საუფლისწულო მამულად გადმოეწერნა. ამის ასასრულებლად ყოველთ უწინარეს საჭირო იყო წმ. გიორგის სასწაულთმოქმედი ხატი სუჯუნიდან მარტივილში გადმოესვენებინა და ამისთვის რაიმე დასაჯერებელი საბაბი გამოეგონებებინა,—გადმოესახლებინა, ეგრე ესოქვათ, წმიდა მფარველი თავის მუდმივ სამყოფელ ადგილიდან და ამით გაეუქმებინა მისი უშუალო კავშირი სუჯუნის მამულებთან. ხალხის თვალში ეს-

აკტი გადასახლებისა ეტოლებოდა მებატონის გადმოსახლებას თავისუფროსად
დედულ-მამულიდან, და ამის შემდეგ მამულის გადასვლა სხვა პირის
ხელში, რა თქმა უნდა, დასაჯერებელი მიზეზებით მოწყობილი, ერთ-
გვარად დაკანონებული იქმნებოდა. ეს გეგმა მეტად ოსტატურად
იყო მოწყობილი დავითის მიერ, მაგრამ მისის ბიძის, კუნძიდელის,
სიცოცხლეში ამაზე ხმა-კრინტის ამოღებაც კი არ შეიძლებოდა:
კუნძიდელს თავისი დისტული, მართალი, ძალიან უყვარდა, მაგრამ
ამაზე მაინც არაფრის გულისთვის დასთანხმდებოდა.

მაგრამ აპა, ბიძა გადაიცვალა, და დავითმა ისწრაფა და კუნ-
დიდლობაშე ჯრუეს (რავაში) მონასტრის არქიმანდრიტი, აზნაურ
გაბუნიების გვარის კაცი, თეოფანე, დაასახელა. თეოფანე, რა თქმა
უნდა, აკურთხეს ეპისკოპოსად და მის, როგორც ბრძან იარაღის,
დამბარებით დავითს იმედი ჰქონდა თავისი გეგმა განეხორციელებინა
და საეკლესიო მამულები საუფლისწულოდ გაეხადნა. მაგრამ კაცი
ბჭობდა—ღმერთი იყინოდათ. თეოფანეს კურთხევის შემდეგ რამდენ-
სამე თვესაც არ გაუვლია, ისე მთავარი დავითი გადაიცვალა და
დედოფალს ანდერძად დაუგდო თავისი გეგმის განხორციელება.

1855 წლის დამდეგს დედოფალმა თეოფანე კუნძიდლისაგან
ჯერ თანხმობა აიღო და მთელი საქმე მიანდო თავისს მაზრს კონს-
ტანტინეს, როგორც ბოქაულთუხუცეს. კონსტანტინე სუჯუნაში
ჩამოვიდა და უკვე აპირებდა სასწაულთმოქმედი ხატი წმ. გიორგი-
სა მარტვილში გადაესვენებინა. მაგრამ ბატონიშვილებს გიორგის,
პეტრეს და ბესარიონს არ ეძინათ, თავისი კაცები საკუნძიდლოში
გაგზავნეს და იქაურებს შეუთვალეს, თუ რა თინს უმზადებდა კონს-
ტანტინე. ამან ერთბაშათ ფეხზე დააყენა ყველანი და კონსტანტინეს
სუჯუნაში ისეთი წინააღმდეგობა გაუწიეს, რომ იგი უკან მოუხედ-
ველათ უნდა გასცლოდა იქაურობას, თუ უნდოდა თავი ცოცხალი
შერჩენოდა. მისი მხლებლები კი კარგათ სცემეს.

ამას შემდეგ ეს საქე ძალაუნებურათ უფრო მარჯვე დროის-
თვის უნდა გადაედოთ, მანამდე კი წინააღმდეგობის ერთ-ერთი მთა-
ვარი დამწყებთაგანი, საეკლესიო აზნაური მეთოდი ხოშტარია,
ჯაპეით დაახეს ლეჩხუმში, მურის ციხეში, ხოლო მისი ძმა, ბერი
ივანე ანუ, როგორც ეძახდენ, ივაბერი მცხეთის მონასტერში გაგ-
ზავნეს დასამწყვდევად, სადაც მალე მოკვდა კიდევა. რა თქმა უნდა,
ამ ფაქტმა საეკლესიო აზნაურები და გლეხები მეტად აღაშფოთა
დედოფლის წინააღმდეგ და თუმცა საერთო აჯანყებას საეკლესიო
მამულის გლეხები არ შიმბრობიან, მაგრამ როგორც ამ გლეხების,
ისე საეკლესიო აზნაურების იმედი დედოფალს არამც თუ არ უნდა

ჰქონილა, არამედ იცოდა ისიც, რომ ესენი ისე არასფერისა ნატრობ-
დენ, როგორც მთავრის მართვა-გამგეობის გაუქმებას.

ა რამდენი ძლიერი და მტრული ჯგუფები ედგა დედოფალს
თვალშინ და საღ-ღა უნდა ექცება მომხრეები მათს წინააღმდეგ?

თავისი უფროსი მახლი გრიგოლი, რომლის შესახებ ჩვენ უკვი
საქმით ვილაპარაკეთ, დედოფალს არამც თუ თავის პირად მტრად
მიიჩნდა, არამედ მთელის თავის ოჯახის მტრად სახავდა. მას სულ
თან დასდევდა კუდიყით მთელი ბრძო თავიდ ფალავებისა და ტაია
დადიანის ოჯახი, სადაც გრიგოლი ძუძუნაშოვები და პატარაობაში
აღზრდილი იყო. მისი უმცროსი მაზლი კონსტანტინე, ბოქაულთ-
უხუცესი, მართალია, მისი და მის ბავშვების ერთგული იყო, მაგრამ
გარს ეხება ერთი მუჭა ფუქსავატ ხალხისა, რომელმაც იცოდა მხო-
ლოდ დროს გატარება, ქეიფი და ნადირობა, და კონსტანტინე
თავისი საზოგადოებრივი გავლენით იმდენათვე უძლური იყო, რო-
გორც მისი გარშემომყოფნი. რჩებოდა მხოლოდ ერთი მრავალრიც-
ხოვანი გვაროვნობა თავადებისა და აზნაურების ჩიქოვანებისა, რომ-
ლებიც მთავარმა დაეითმა თავის ერთად-ერთ აგენტებად გადააქცია
და მათ ჰქონდათ ჩაბარებული როგორც აღმინისტრაცია და სასა-
მართლო, ისე მთავრის საუფლისწულო მამულების მართვა-გამგეობა.
მაგრამ ჩიქოვანებს, ძალიან გულითაც რომ სდომნოდათ, განა შეე-
ლოთ საერთო სურვილის წინააღმდეგ წასულიყვნენ, ყველას გამ-
კლავებოდენ და აელაგმნათ თითქმის მთლათ იჯანყებული გლეხობა?
ჩიქოვანები ყველა კლასსა სძულდა, ამას თვითონაცა ჰერძნობდენ და
მთავრის გარშემო თავი მოიყარეს, როგორც ნაკლებსაიმედო ტანის-
მცველებმა.

როცა მთელი ეს ნამდევილი სურათი იმდროინდელი მდგომა-
რეობისა სრულიად მყაფიოდ თვალშინ გამოხხატა დედოფალს, ეს
უკანასკნელი ფრიად შეძრწუნდა, და ვისაც ეკატერინე ამ ერთ თვეს
წინად შეხვედრია ტფილისში, ახლა რომ ენახა, მისი ცნობა გაუ-
კირდებოდა,—იმდენათ გამოცვლილყო გამოცვლილი განცდათაგან.
თითქა დიდი ხანი იყო მას აქეთ, რაც მის ცხოვრების ბრწყინვალე
ხანამ განვლო, მას აქეთ, როცა თავის ბავშვებიანათ სამეფო ტახტ-
თან ასე ახლო იდგა და გარშემომყოფნი თაყვანსა სცემდენ! აწინ-
დელი მდგომარეობა მაჯლაჯუნასებ აწვა გულზე. მისი ყოფა მით
უფრო საშინელი იყო, რომ სრულებით მარტოდ-მარტო ჰერძნობდა
თავს. ყველა, მისი მრჩევლები—გრიგოლი, კონსტანტინე, ჰუკონდი-
დელი, — მხოლოდ ნალველს უსივებდენ; მაგრამ რადაც უნდა დას-
ჯდომოდა, ამ მდგომარეობისათვის თავი უნდა დაელწივნა და გადა-

სწყვიტა ჩუსის სამხედრო ძალისათვის ეთხოვნა შველა. ასე ეგონა, საკმაო რამდენიმე ასეული ყაზახრუსი გამოჩნდეს, რომ გლეხთა ბრბოები გაიფანტოს, და მერე იმავე ყაზახრუსების დამარებით მართვა თო-ოროლა მათგანი მწარეთ დაისაჯოს, რომ აღიდებული წყალი თავის კალაპორტში ჩადგესო. გლეხობა თავის ქერქში დაეტევა, მხარეში მშვიდობა ჩამოვარდება და მაშინ მისი ხელისუფლება სავსებით განახლდება, რა თქმა უნდა, იმ პირობით, თუ გრიგოლი და რამდენიმე მეშვეოთარი ბატონიშვილი აქედან გაძვებულნი იქნებიან. მაგრამ ამ საქმეში დედოფალს ყველაზე უკუთხესად აბა ვინ უშველიდა, თუ არ ნიკოლოზ პეტრეს-ძე კოლუბიაკინი, რომელიც ერთ დროს ტფილისში მის ნაფიც რაინდ-მოთაყვანეთი შორის იყო, რომლებიც მზად იყვნენ ყველაფერი ჩაედინათ მის გულისათვის, და რომელსაც თავისი შეგობრობა არაერთხელ დაუმტკიცებია თავისის ჩჩევა-დარიგებითა და მშვენიერ საქმიან კალმით. კოლუბიაკინმა დაუწერა პასუხი ომერ-ფაშასთან და მეტის-მეტად გონება-მახვილი პასუხიც, მაგრამ რომელიც, თავ. ვ. ო. ბებუთოვის ჩჩევით, ომერ-ფაშასთან არ ვაუგზავნიათ.

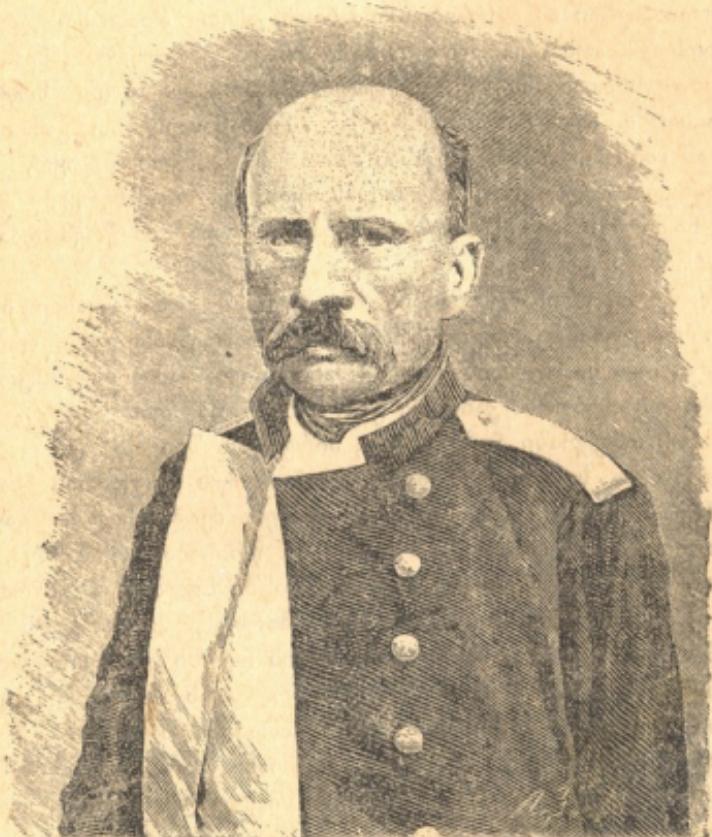
და ეს დედოფალს აზრად მოუვიდა თუ არა, დიდხანს არ უფიქრინია, თავადი მიქაძე აფრინა და თან გაატანა სასოჭარევეთილი წერილი კოლუბიაკინთან და სული-სულზე ელოდებოდა პასუხს.

მაგრამ სანამ გადმოვიდოდეთ სამეგრელოში, აჯანყების ასპარეზზე, საჭიროდა ვსთვლით შევჩერდეთ ნიკოლოზ პეტრეს მის კოლუბიაკინის პიროვნებაზე, რომელსაც ეკატერინემ შველა სთხოვა, და მკითხველს გავაცნოთ იგი.

ძმები ნიკოლოზ და მიხეილი პეტრეს-ძენი კოლუბიაკინები თვალსაჩინო მოლვაწენი იყვნენ კავკასიისა. სწავლობდენ ცარსკოე-სელოს ლიცეის პანსიონში, მაშასადამე, განათლებით მაშინდელ მოწინავე და მთალწოდების ახალგაზრდობას ყჟათენოდენ. სწავლის გათავების შემდეგ ორთავემ სამხედრო კარიერა აირჩიეს. ერთი მათგანი, ნიკოლოზ პეტრეს-ძე, უკვე მის უდიდებულესობის ულანის ლაშქრის კორნეტად იყო, როცა ატყდა პოლონეთის აჯანყება 1831 წლისა, მთელის მოის განმავლობაში იბრძოდა, დაიკრია და მოის გათავებისას გადავიდა ერთ-ერთ ულანის ლეგიონში, სადაც ერთი ისეთი ამბავი დაემართა, რასაც მისთვის საბედისწერო შედეგი მოჰყვა. მეტის-მეტი თავმოყვარე იყო, თოფისწმალივით აფეთქება იცოდა და ასეთ ადამიანს ლეგიონის კომანდირთან მოუვიდა ლაპარაკი, შეურაცხება მიაყენა, ამის გულისთვის ოფიცრობის ხარისხი აპყარეს, უბრალო ჯარისკაცად ჩამოაქვეითეს, გაგზავნეს ერთ-ერთ სახაზო ბატალიონში კავკასიაში.

ეს ჩვენის ქვეყნის შორეული განაპირი, სადაც გამძიფრებული
ომს გაწარმოვებდით მთიელებთან, და სადაც ამ ომს მალე უწინდე
მოძღვებოდა ბოლო, პუმკინისა, მარლინსკისა და ლერმონტოვის წყა-
ლობით, გახევული იყო ლეგენდარულსა და პოეტურს წარმოდგენა-
ში. ამ მხარის შესახებ ბევრს რასმე ამბობდენ სასწაულებრივს, მის-
ტიურს; აქედან დაბრუნებულებს ჩვენი (რუსთის) საზოგადოება ისე
უხდებოდა, როგორც გმირებს: მათს ნაამბობს ყველანი, დიდი თუ
პატარა, გატაცებით ისმენდენ ხოლმე, და კავკასია რჩებოდა რაღაც
სფინქსად, რომლის გამოცნობა არავის შეეძლო. ყველა ჰყვირვამდა,
ნეტავ, რათ უნდა ვეომებოდეთ ჩერქეზებს, როცა მათში ყოველ ნა-
ბიჯზე ხედება კაცს „მოლები ნურები“, „ამალათ-ბეკები“, ქალები
„კავკასიის ტყვეს“ გმირის ქალის მსგავსები, — ესენი ხომ ყველანი
ზეობრივის სიმშენიერის განხორციელებანი არიან, და როგორლა
შეიძლება ებრძოლოს ადამიანი იმ ხალხებს, რომლებიც ასეთს ტი-
პებსა ჰქმნიან; ასეთის ამაღლებულის მისწრაფებით და კეთილშო-
ბილების ხასიათის ჩერქეზებს თითქო ადვილათ უნდა შეეძლოთ დაუ-
ახლოვდენ ჩვენს გულკეთილს რუსის ხალხსაო. ეს კითხვები ძალა-
უნებურათ იბადებოდა, როცა ისმენდენ ყველა ფანტასტურ ამბებს
კავკასიის შესახებ, და მე მახსოვს, როგორ უპასუხებდა ამ ამბების
გავონებაზე, სხვათ შორის, ჩვენი პატივცემული და მეტად როგო-
ნალური პროფესორი მოსკოვის უნივერსიტეტისათ. ღ. მოროშვინი.
„კავკასია“, მისის აზრით, „სამჭედლო იყო და რუსის ხალხს ბედისაგან
ეწერა თავისი ხასიათი ამ ქვეყანაში გამოეწროთ“. ამ განმარტებას
მეტს არასუერს უმატებდა, არც უნდოდა სცოდნოდა, თუ რისთვის
სწარმოებდა ომი ან როდის გათავდებოდა; მოროშვინის, როგორც
ბევრს სხვებ მის თანამედროვეს, ისიც-კი ეკონა, რომ ომი სულ თა-
ვისდღეში არ გათავდებათ, მით უფრო, რომ ლომისებურ ჭალარა
თავიანი გენერალი, რომელსაც ამ ომის გათავდა შეეძლო, თანდა-
თან ჰქრებოდა მოსკოვში, საკუთარ სახლში, პრეჩისტენკაზე. თუმცა
ეს განმარტება კავკასიისა პატივცემულ პროფესორის მიერ, ცოტა
არ იყოს, უცნაური იყო, მაგრამ შიგ სიმართლის ნიშანწყალიც ერია.
კავკასიაში მართლაც შესაძლებელი იყო გამომუშავება და გამოწრ-
თობა ხასიათებისა, რადგან ამისთვის მრავალგვარი პრაქტიკა და
ძნელი ასასრულებელი დავალებანი ჰქვდებოდა წილად თითქმის ყო-
ველ რუს მოლგაწეს, რომელიც კი მოკლებული არ იქნებოდა აღმა-
ლებულ პატივმოყვარეობას. ცელქობისათვის ახალგაზრდობის გაგ-
ზავნა კავკასიაში, გამოსასწორებლად, ყოველთვის კი არ იყო ცარი-
ელ ფრაზად. ბევრნი გადაგზავნილთაგანი იქიდან უკან ბრუნდებო-

დენ მეტად საყურადღებო და სერიოზულ ადამიანებად. ერთ მუჭა
 რუსებს,—ჩვენი ჯარები მაშინ მეტად მცირერიცხოვანი იყო და შეიძ-
 ლება მართლაც ერთი მუჭა გვეწოდებინა, — რომლებიც აქეთვენ
 გადმოტყორუნილი იყვნენ თავის დამოუკიდებლობისათვის გამწარე-
 ბით სისხლის დამლერელ ხალხებთან საბრძოლველად, სხვა ლოზუნგი
 არ გააჩნდათ თვინიერ შეტევისა და გამარჯვებისა. აქ არ იყო ელე-

ნიკ. პეტრ. კოლუბიაკინი

შენტები ობლომოვობისათვის, — ზნეობრივად ჩამოქვეითებისათვის,
 როგორც ეს ხდებოდა ყოველ ნაბიჯზე ჩვენს საზოგადოებაში მაშინ
 ფრთაგაშლილ ბატონებმობის წყალობით, — ეს აქ შეუძლებელი იყო;
 გარემო პირობები სავსებით სპარტანულის ხასიათისა იყო, უზომო

შატერიალურს გაჭირვებას განიცდიდა ყველა, მოქმედება უხდებოდათ მრისხანე და მიუდგომელ ბუნების შორის, და ასეთს გარემოებაში ჩავარდნილი რუს-კავკასიელს ყოველთ-უწინარეს სკიროდა სულის სიმტკიცე და ვაშკაცობა. უშიშარი სიმამაცე აქ უარყოფით თვისებად ითვლებოდა იმ აზრით, რომ აქ არავის შეეძლო მხდალი ყოფილიყო, და თან აღამიანს ისე არსად აფასებდენ ქირად, როგორც აქ, ისე არსად სარგებლობდენ მათის ნამდვილის ლირსებით, როგორც აქ, აღამიანებში ამ ლირსებებს ექვებდენ, ასეთ აღამიანთ ზრდიდენ და მათს ხასიათს სწროვნიდენ. ნიკიერს და უმაღლესის განათლებით აღჭურვილს აღამიანს აქ არ შეეძლო დაგარქულიყო და მიჩქმალულიყო საღმე, არამედ მისს ნიჭისა და ცოდნას სავსებით გამოიყენებდენ. ამ მნიშვნელობით კავკასია მართლაც სამჭედლო იყო, და აქ გადმოტყორცნილი იყო, თავის დასაწყისშივე დამსხვრეულ კარიერით, ნიკოლოზ პეტრეს-ძე ქოლუბიაკინი. და ამ წრემ დალუპვას გადაარჩინა კიდეც.

ყოველთ უწინარეს მის აღმზრდელად შეიქმნა კავკასიელი სოლ-დათი, რომელთანაც, როგორც სწორთან, რამდენსამე წელიწადს იძულებული იყო სამსახურის მძიმე კაპანი ეწივნა. ამ პირქუშ სკოლაში, ფიცხმა, თავისებურმა ჭაბუქმა, განკუნებულ და ფანტასტურ იდეალების ატმოსფერაში აღზრდილმა, პირველად შეიგნო და დააფასასისადაცის და სიმართლის დიდებულება, რუს სოლდათის ხასიათს საფუძვლად რომ ედო, და რაკი ეს შეგნება ძვალ-რბილში გაუჯდა, ამ სკოლიდან სამუდამოთ გამოიტანა ის წრობა, რომელიც, მიუხედავათ მის მრავალ პირად ნაკლისა, მასში სულმუდამ გაგრძნობინებდათ აღამიანურის ლირსებით საესე პიროვნებას. პირველს თავის გალაშერებას უბრალო სოლდათად თავის დღეში არ ივიწყებდა. ამ გალაშერების დროს მისს მეზობელს სოლდათს ასეთი გაკეთილი მიუკია მისთვის: „ადამიანი უნდა ამოილო ნიშანში? — შენიშნა ამ მეზობელმა, — თვით უბედური აღამიანი ხარ, დაჯარიმებული, და განხრახვა კი გაქვს სხვას წაართვა სიცოცხლე. იცოდე, ღმერთი ამის გულისთვის უფრო დაგსჯის“. ეს სიტყვები ისე სადა და გულისხმაში ჩამგდები იყო, რომ ახალგაზრდა კაცს ძირიანფესტიანად შეუცვალა აზროვნება და განკურნა განუსჯელობისაგან. ნიკოლოზ კოლუბიაკინი სულმუდამ განსაუთრებულის მადლიერებით იგონებდა თავისს სოლდათობის წლებს, იმის მსგავსად, როგორც დოსტოევსკი თავის იძულებითი სამუშაოს წლებს იგონებდა ხოლმე, ხოლო თავისს ყოფილ ასეულის უფროსს, ივანე კორჩუნს, ძველ კავკასიელ ნამსახურს უკრაინელს, კაცს სრულებით უსწავლელს, მაგრამ გულადს,

პატიოსანს და გულკეთილს, ყოველთვის განსაკუთრებულის პატიოსან ცემით დახვდებოდა ხოლმე იმ დროს, როცა შეკვეთი დიდი თანამდებობა ეჭირა. კორზუნი სულმუდამ ჰქონდა თავის სიფიცინისათვის.— „შენ, ჩემო ძამიავ, სულ ჰყვირი, როდის იქმნება, რომ იყუჩო?“— დარიგებას აძლევდა ხოლმე ყოფილი ასეულის უფროსი თავისს ყოფილს ხელშვეითს, ახლა კი ქუთაისის გუბერნატორს, და ეს უკანასკნელი კი უდრტვინელის სულგრძელობით უსმენდა ყოველსავე ამას.

ის ბატალიონი, სადაც კოლუბიაკინი უბრალო სოლდათად მოხედა, გენერალ ველიამინოვის მხედრობის ნაწილში შედიოდა, ხოლო ამ მაშინდელ დროის განთქმულ გენერლის გარშემო თავი მოყრილი ჰქონდა კავკასიის სამხედრო წოდების მთელს თავანჯარს; მისსავე ნაწილში იმყოფებოდა დეკამირისტების წრეც და პოლონელ მაგნატებისაც, რომლებიც 1831 წლის ოჯანყებისათვის იყვნენ აქ გამოგზავნილი. ძმები ბესტუევები, ოდოვესკი, სანგუშკო, ჩირკასოვი, კორნილოვიჩი და სხვები შეადგენდნ ამ, როგორც მაშინ ეძახდენ, „უბრდურთა წრეს“ და იმათ კოლუბიაკინი რომ გაიცნეს, თავის წრეში მიიღეს, და უფროსების თვალში წინ წასწიეს ახალი წევრი და დაუახლოვეს იმ არისტოკრატულ ახალგაზრდობას, რომელიც პეტერბურგიდან მოედინებოდა ველიამინოვის რაზმში სამხედრო წარჩინების მისაღებად. ამგვარად, 1835 წ. კოლუბიაკინმა უკვე დაიმსახურა სოლდათის წმ. გიორგის ჯვარი და შემთხვევა ჰქონდა გაეცნო კორნეტი თავ. ა. ი. ბარიათინსკი, და როცა ბარიათინსკი მძიმედ იქმნა დატრილი, სხვებთან ერთად თავის მხრებზე შემოიდო და ისე გაიტანა ბრძოლის ველიდან. ბარიათინსკის ეს სულმუდამ ახსოვდა, და მაშინ თითქმის უიმედოდ ავალყოფი ჭრილობისაგან, გენერალ ველიამინოვს ანდერძს უტოვებს და, როგორც დიდს რასმე წყალობას, სოხოვს იშუამდგომლოს ხელმწიფის წინაშე კოლუბიაკინისათვის ოფიცრობის ხარისხის დაბრუნების შესახებ. ამ გარემოებამ, რა თქმა უნდა, უშველა ღირსებააყრილ ნაოფიცრალს და შემდეგს წელიწადს, როცა ფეხში მძიმედ დაიჭრა, პრაპორშჩიკის ხარისხი მისცეს. ამ ხანებშივე სწამლობდა თავის ჭრილობებს პიატიგორსკში და გაიცნო ლერმონტოვი; ორნივე უცანურის ხასიათისანა იყვნენ და ერთმანერთი ვერ შეიგუეს. და პოეტმა თავის „ჩეენის დროს გმირი“-ში ერთის კალმის მოსმით დაპხატა კარიკატურული სილუეტი კოლუბიაკინისა ტიპ გრუშნიცების სახით. კოლუბიაკინმა ეს იცოდა და გულკეთილად პატივისა ლერმონტოვს ეს ბოროტი საქციელი მის წინააღმდეგ. ოფიცრობა მისცეს თუ არა, გადავიდა ნიუგოროდის დრა-

გუნთა ლეგიონში, რომლის კომანდირად იყო თავის დროზე ცნობილი გენერალი ბეზობრაზოვი. კოლუმბიაკინის სამსახური ისეც მომდევნობა პოტში ჩადგა და მალე მიიქცია ყურადღება ყველასი, როგორც ზიკიერმა და განათლებულზა თფიცერმა.

ამ დროიდან იწყება საქმაოთ სტრატი წარმატება სამსახურში კოლუმბიაკინისა. ჯერ გახდა გენერალ ბუდბერგის ადიუტანტად, მერე გრაფ ანრეპის ადიუტანტად, მსახურობს შევის ზღვის სანაპირო ხაზზედ და კიხეთში, ლევების ხაზზე.

აი ამ დროს მოუხდა ერთი მმავი სამსახურში და იმას აღუნიშვნელად ვერ დავსტოვებთ.

გენერალ-ადიუტანტი გრაფი ანრეპი, ოდესალც ქალ. დერპტის უნივერსიტეტის ნასტუდენტარი, კაცი მეტად-განათლებული და პუმანისტი, კავკასიაში მსახურებდა დიდის წირმატებით. სტუდენტობის დროის იდეალებს ისევ ერთგულობდა: ომი უბედურება და ბოროტებაა და ამის მიზეზი ადამიანთა შორის გაუგებრობათ. გული-გულში დარწმუნებული იყო: სულ ადვილა ეს გაუგებრობა მოისპოს სხვადასხვა ხალხთა ერთმანერთან მშვიდობიანის დაახლოვებითაო. ანრეპი დარწმუნებული იყო, რომ გალაშქრებისა და თავდასხმის მა-ვიერ, ჩვენ რომ გავტედავდეთ და მთილებთან შევიდოდეთ როგორც მისიონერები, ყოველი უთანხმოება მოისპობოდა, ჩვენი ურჩი ხალხები ბარად ჩამოვიდოდენ ჩვენთან პრა როგორც მტრები, არამედ როგორც ჩვენი უმცროსი მებიო. ეს აზრი მან გაუზიარა ერთ ტებილ მეგობრულ ბაასის დროს თავისს ადიუტანტს, ახალგაზრდა კოლუმბიაკინს და ეს უკანასკნელიც დაეთანხმა და თანაუგრძნო. ორთავე არამარტო ირწმუნეს შესაძლებლობა და ნაყოფიერება ამ გეგმის ასრულებისა, მაგრამ გადასწყვიტეს კიდეცა დაუყონებლივ ეცადნათ მისი განხორციელება საქმეზედ. ტანთ მთიულურათ ჩაიცეს, იახლეს ერთი ლეკურის მოლაპარაკე თარჯიმანი და გენერალ-ადიუტანტი ანრეპი და მისი ადიუტანტი, პორუჩიკი კოლუმბიაკინი, ფეხით გაემართნენ ზაქათლიდან ანწუხის საზოგადოებაში, რომელიც ჩრდილო დაღესტრის ყველაზე მაღალ და მთიან ნაწილში მდებარეობდა. მათის ჭავლის მიზანი ზაქათალაში არავინ იცოდა და ყველას ეკონა სანადიროდ მიდიოდენ. ანწუხელებს მეტად გაუკვირდათ, როცა მათს აულში მოსული სამი უნიობი და უიარაღო კაცი დაინახეს. თარჯიმანმა გააგებინა, ესენი უბრალო ხალხი არ არისო და სურსთ ჯამათს, ე. ი. მცხოვანთა კრებულს მოელაპარაკნენო. ჯამაათიც შეგროვდა და ანრეპმაც მიმშართა ჩერვა-დარიგების სიტყვებით, რომელთა აზრი საერთოთ ასეთი იყო: „რათ გვებრძვით და მმათა

სისხლი რათ იღვრება? ჩვენ თქვენი მტრები არა ვართ, არამედ კი მოგებას
 ლობელი მეგობრები. ჩვენა გვსურს თქვენს შორის განათლება შე-
 მოვიტანოთ, რომელიც მიზნად ისახავს თქვენს სიკეთესა და ბედნი-
 ერებას. თქვენ ახლა ლარიბები ხართ, მაგრამ ჩვენ გაგამდიდრებთ და
 გასწავლით, როგორ შეიძინოთ ამ ქვეყნიური სიკეთე; ამისთვის თქვენს
 მხარეში გავიყვანთ გზებს, და დაგიარსებთ სკოლებს, სადაც თქვენი
 შეიღები ყველა სასარგებლო ხელობას ისწავლიან და მის საშუალე-
 ბით შეიძენ ყოველგვარ სიმდიდრეს. როცა ჩვენოდონათ გაგანა-
 თლებო, თქვენთან ერთად დავიმუშავებთ იმ ბუნებრივს სიმდიდრეს,
 რომელიც ასე უხვად მოიპოვება კავკასის მთებსა და ბარში. დაპ-
 ყარეთ იარაღი და ჩვენც ჩვენს იარაღს დაყურით — ომის მაგიერ საუ-
 კუნოთ დავძმობილდეთ და ერთმანერთთან მშეიღობიანათ და ტკბი-
 ლათ ვიცხოვროთ⁴.

ჯამაათმა გულდასმით მოისმინა ნათქვამი და ორატორსა ჰქითხა,
 ვინა ბრძანდებით და ვისი სახელით გველაპარაკებითო? მაშინ ან-
 ტობმა თავისი ვინაობა გაუმტეავნა. განცეიფრება სრულ უნდობლო-
 ბად შეიცვალა.

— როგორ, შენ, გენერალი, ხელმწიფის ჯარის სარდალი, რო-
 მელსაც დავალებული გაქს ჩვენთან ომი, ჩვენთან მოდისარ და გვიუ-
 ბნები — ნუდარ ვიომებთომ?!. მაშასადამე, შენ არამცუ შენს პირდა-
 პირს მოვალეობას არ ასრულებ, არამედ ისეთს საქმესა ჰქიდებ ხელს,
 რაც შენ სრულებით არ შეგვევრება. ჩვენა კრწმუნდებით, რომ თქვენ
 მოსული ხართ ან იმისთვის, რომ მასხარად აგვიგდოთ, ან დაათვალი-
 ეროთ აქაური იდგილ-მდებარეობა, ან, კიდევ, გიუები უნდა იყვნეთო!..

ჯამაათი აყაყინდა, და ამ წუთას მოხდა ერთი ამბავი, რომელ-
 მაც უფრო გაამწვავა საერთო არეულობა.

კოლუბიაკინთან მივიდა ვიღაც ახალგაზრდა ლექი, მის ჩოხაში
 ვაზნებს მოქრია თვალი და მოურიდებლათ ხელი ჩაუყო ამოსალებად.
 ალბათ, თოფისწამალი უნდოდა. კოლუბიაკინმა ისე ღონიერადა
 ჰქია ხელი, რომ ლექი გაცოფდა და ეცა. ერმანერთს დაებლაუჭენენ
 და რათგან ეს მთის ბილიკის ნაპირს მოხდა, ორნივე ხრამში გადა-
 იჩენენ.

მოხუცთ შეეშინდათ და ხელათ უბრძანეს ახალგაზრდებს გას-
 დევნებოდენ უკან და უცხო კაცი უფრიბლად ამოეყვანათ. ბრძანება
 ხელათ აასრულეს და კოლუბიაკინი ამოიყვანეს მთლად დაფხავნილი
 და გასისხლიანებული, ჩოხაშემოხეული. მაშინ მოხუცებმა ორ მოსულ
 კაცს აუსხნეს:

— ჩვენის ჩვეულების თანახმად, სტუმართმოყვარეობა უდიდესია დესი წმინდა მოვალეობაა და ჩვენთვის დიდი სირცევილი იქნებოდა, უიარალო ხალხისათვის ჩვენს საზოგადოებაში ვისმე შეურაცხოფა მიეყენებინა. ჩვენ არა ვცდილობთ გაეგოოთ, თქვენ ვინა ხართ; მაგრამ რათვან უკვე გატყობოთ, რომ აქ სამტროდ არა ხართ მოსული, და ერთი ბეჭო არაფერი დაგიშავდებათ, გირჩევთ ახლავე დაბრუნდეთ, საიდგანაც მოსულხართ. ჩვენის საზოგადოების საზღვრამდე კი კაცებს გაგაყოლებთო.

აი, რითი გათავდა ეს უცნაური ცდა გენერალისა და მის ადურინტისა!.. მალე მთელს კავკასიაში ყველამ გაიგო ეს ამბავი, და, ალბათ, ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ აქედან გენერალი ანრეპი სხვაგან გადაიყანეს.

ეს ეპიზოდი სამხედრო პრაკტიკაში თითქმის დანაშაულად ჩიითველებოდა და ბოლოს სასაცილო ანეგდოტის ხასიათი მიიღო. მაგრამ თუ კაცთმოყვარეულის თვალსაზრისით შევხედავთ, არ შეიძლება არ გავვაკვიროს როგორც აღმაღლებულმა განწრახვამ, ისე ამ ორის თავისებურ ადამიანის უდიდესმა თავგანწირულებამ. საკუთარ სიცოცხლისათვის არც გენერალი ჰყოიქრობდა და ალარც მისი ჭაბუკიადიურანტი, ორნივე ალალ-ბედდჟე მიდიოდენ; ხოლო ასეთ თავგანწირულ და თან შემცირა იდეალისტების წყალობით კავკასიის დაპყრობის საქმე ძალიან ადვილდებოდა. და თვით შეცოთმაშიაც-კი იგივე ლოზუნგი იყო ჩატანებული: „ნურაფრის წინაშე დაფიქრდები, ნურაფრის წინაშე გაჩერდები, ოლონდ კი შეიძლო წინ სიარული“.

კორონცოვს, კავკასიაში ჩამოსვლისთანავე, თვალში მოხვდა კოლუბიაკინი და დანიშნა ჭარ-ბელაქანის ოლქის ბოქაულად, მერე ვიცე-გუბერნატორად ქუთაისში, და ორმოცდაათიან წლების დამლევს ნიკ. კოლუბიაკინი შავიზლვის სანაპირო ხაზის მე-III განყოფილების უფროსად იყო. ეს უკანასკნელი პოსტი სამხედრო გუბერნატორის წოდებას უდრიდა და იმ დროს კავკასიაში ერთი უდიდესი თანამდებობათვანი იყო. რეზიდენცია სოხუმში ჰქონდა კოლუბიაკინს. მარჯვენა ფრთაზე ჩვენი სამხედრო მოქმედება ჯიქებისა, უბიხებისა და შაფსულების წინააღმდეგ აქედან მიემართებოდა: ამავე დროს ურთიერთობა გვექონდა აფხაზეთის მთაგართან, მიხეილ შარვაშიძესთან, რომელსაც დიდი გავლენა ჰქონდა მთის ხალხებთან, მაგრამ რუსის მთავრობასთან ყოველთვის ორგულად იქცოდა. ისეთს პირს, რომელსაც შავისზღვის სანაპირო ხაზის მე-III განყოფილების უფროსობა ეჭირია. მოეთხოვებოდა სამხედრო გამოცდილება, ნიჭი და ქვეყნის ადგილობრივის პირობების ცოდნა. და როდესაც ასეთი თანამდებობა კოლუ-

პიაკინს ჩაბარა, კორონცოვი არ შემცირა. და რომ არ შემცირა, ამას ამტკიცებს სამის წლის განმავლობაში ინტიმური, საქმიანის ხასიათის მიწერ-მოწერა კოლუბიაკინთან. რამჟენიდაც გვახსოვს, ეს მიწერ-მოწერა დაბეჭდილი იყო „რუსულ არქივში“. ჩვენ შემთხვევა გვქონდა ამ მიწერ-მოწერის დედანი გვეკითხნა და შეგვიძლია გსთქვით, რომ მეტად საინტერესო რამ იყო, სხვა არ იყოს რა, მარტო იმიტომ, რომ იქიდანა სჩანს, თუ რამდენად შედიოდა კორონცოვი ყოველ კუთხის სააღმინისტრაციო და სამხედრო საქმის ყოველ წვრილმანი, განხილვაში და რამდენად ბრძნული იყო მისი რჩევა და მითითებანი იმათვეს, ვინც იმის ნდობით იყვნენ შემოსილნი.

მართალია, კოლუბიაკინს სამსახურში ბედი სწყალობდა და მეტად დიდი ადგილიც ეჭირა, მაგრამ მაინც ვერაფერი უშველა თავისს გულფიცხობას, რომლის გულისთვის ასე მწირედ დაისაჯა თავის კარივრის დასაწყისში.

როგორცა ვსთქვით, კოლუბიაკინმა თოლისწამიალივით იცოდა აფეთქება, თავის სიცხარით ხშირად ერთ წამში აფუჭებდა იმას, რის გაეთხებისათვის საქმაო დიდი ღრო ექნებოდა მონდომებული. მეტად ჭყავიანი კაცი იყო და ნაკითხი, სწრაფად იცოდა მოსაზრება, როცა გუნდაზე იყო, ოხუნჯობა უყვარდა; სამართლიანი იყო, ზედმიწევნით პატიოსანი და უანგარო; როგორც უბრალო ჯარისკაცს, ზომიერება უყვარდა თავის პირად მატერიალურ მოთხოვნილებათა საქმეში. კოლუბიაკინი, რა თქმა უნდა, ამ თავის თვისებებისათვის ბევრს არ მოსწონდა, და ყოველი მისი აპილბილება, რასაც ზოგჯერ განგებ გამოიწვევდენ მასში, მის საწინააღმდეგო იარაღადვე ხდებოდა. ეს ამბავი ისე არავისა სწყინდა, როგორც იმათ, ვინც კოლუბიაკინს კარგათ იცნობდენ და იფასებდენ მისს უტყუარ ღირსებას, და ასეთების რიცხვს კუთხენოდა თვით კორონცოვიც. მისი ძმა, მიხეილი, ამ ღროს ტფილისის ვიცე-გუბერნატორად იყო, იმასაც ყველანი პატივსა სცემდენ. საერთო მეგობრები, ძმისაგან გასარჩევად, მიხეილს ეძახდენ „მშეიდობიან კოლუბიაკინს“, ხოლო ნიკოლოზს, დიდი ხანია, დაერქვა მეტ სახელიად „მოჩხუბარი“. მისი სიცხარის შესახებ აუარებელი ანგელოტი დადიოდა ხალხში; ამბობდენ, ერთხელ, გაცხარების ღროს, მთელი სამელნე დაასხა მოხუც მოხელე-მომხსენებელს მელოტ თავზე, მაგრამ მაშინათვე მიხვდა, რაც ჩაიდინა, და ზევიდან გასაშრალებლად საქვიშედან ქვიშა მოაყარა. და სანამ მცირე ხარისხის ოფიცერი იყო, იმდენჯერ ჰქონია ღული, რომ ყველა ღული თვითონაც უჭირდებოდა მოეგონებინა. ეს მისი სიფიცხე იმდე-

ნათ ხელქვეითებისათვის არ იყო საგრძნობი (ხელქვეითები აფასებული მისს კარგ თვისებებს და ადვილად ითმენდენ მისს ნაკლულებანებას), რამდენად მის უშუალო უფროსებისათვის იყო. სამსახურში სხვების წინწარშევის უნი ისეთი პერიოდია კოლუბიაკინს, რომ ზოგჯერ არ ერთდებოდა სამსახურისათვის თავის დანებებასაც-კი. სწორეთ ასეთი ამბავი დაემართა სოხუმში.

მთელის სანაპირო ხაზის მენავეობას განაკებდა აღმირალი სერებრიაქოვი. ეს იყო მშეიღობიანი, ტყბილის სიტყვის პატრონი კაცი, გულისმოსვლა ძნელათ იცოდა. როგორც სომეხი, ყოველთ უწინარეს თავის პირად ინტერესებისათვის ზრუნავდა, ყოველთვის ხელს უშლიდა კოლუბიაკინის თაოსნობას და ბოლოს იქამდე მიიყვანა, რომ კოლუბიაკინი საშინალად გაცხარდა, მასთან ლაპარაკში თავდაჭრის ყოველს საზღვარს გადავიდა, ამას შემდეგ სოხუმიდან უნდა აბარევ-ბულიყო და ტფილისის მთავარს შტაბს მიეწერა. ეს ამბავი სწორედ ყირიმის ომის გამოცხადების და კავკასიიდან კორონციონის წასელის წინ მოხდა. თითქმის ორი წელიწადი იყო კოლუბიაკინი უადგილოდ და მხოლოდ 1856 წელს, როცა ომერ-ფაშამ სამეგრელოდან უკან დაიხია, მეფის ნაცვალმა, მურავიოვება, დანიშნა ქალ. ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორიად და ქუთაისის გუბერნიის სამოქალაქო გუბერნატორად

ამ ადგილზე იგი უკვე ერთის წლის მისული იყო, როცა ჩვენ სკენაზე გამოვიყვანეთ ჩვენს მოვონებებში და ამ ხნის განმიერლობაში იმდენი სარგებლობა მოუტანია მისდამი რწმუნებულ გუბერნიას, რომ მის სახელს დღემდე მოიგონებენ. ყირიმის ომის შემდეგ გუბერნია საშინალად აწერილ მდგომარეობაში იყო. ომის დროს ყოველი საქმიანობა შეჩერდა და აუარებელმა საქმემ მოიყარა თავი; გადაუხდელი ვალები გაიზარდა, გლეხები განადგურებული იყვნენ ნატურალურ ბეგარით, მებატონენი ისწრაფოლენ თავიანთი საქმები თავის ქვეშეერდომების ხარჯზე გამოეკეთებინათ. ერთის სიტყვით, ყველან არეულ-დარეულობა სუფევდა და უნდა გენახნათ, რა მხნედ შეუდგა კოლუბიაკინი ყველაფრთს შეკეთებას. ცხენით, თავის სამგზავრო კანცელარიანად, გასწევდა ხოლმე გუბერნიის შემოსავლელად კიდით-კიდე, რევიზიის უკეთებდა სამაზრო პოლიციას და ასამართლებდა ყველას, seance tenante, დაუყონებლივ, იმ უფლებით, რომელიც მას მოცემული პერიოდია. ხანდახან ამ უფლებას გადამეტებდა კიდეც, მხოლოდ ეს გადამეტება ხალხის სასარგებლოდ ხდებოდა; უფლების გადამეტება იქა სპირდებოდა ხოლმე, სადაც სწრაფად უნდა აელაგმა ფეოდალური ძალა-უფლება მსპეციალური თავად-აზნაურობისა. ასე, მაგა-

ლითად, ერთხელ გურიაში რომ დადიოდა, აქ დახვდა ერთი მისდევთ ცუდა
მემამულე, თავადი დიმიტრი გურიელი, რომელსაც რაც უნდოდა,
იმას სჩადიოდა, ყველაფერი შერჩებოდა. კოლუბიაკინის გამოვლის
დროს აუარებელი გლეხობა, მისგან განაწყინებული, გუბერნატორს
დახვდა და უჩივლა გურიელს. კოლუბიაკინმა იცოდა, რომ მომჩი-
ვანი მართალნი იყვნენ. თავადთან თავისი მოხელე გაგზავნა, თან
გაატანა თავისი საათი და დაავალა: ყურში უჩურჩულე, თუ ორ სა-
ათში არ დაუკმაყოფილებია მომჩივანი, იცოდეს, გურიიდან ავბარ-
გავო. გურიელმა იცოდა, რომ კოლუბიაკინს ხემრობა არ უყვარდა
და მაშინათვე ყველანი დააკმაყოფილა, და ორს საათს უკან იგივე
გურიელი, თითქო აქ არაფერი ყოფილაო, კოლუბიაკინის წინაშე
იყო ატუზული, ვითომ ბატქანივით მშევიდი და უწყინარი. პირდა-
პირ სასწაული მოხდა. ყველანი დარწმუნდენ, რომ ფეოდალის თავ-
გასულობას ხელად ამოსდეს ლაგამი, და კარგი ლაგამიც.

ამ ენერგიულმა და დაუმაშვრალმა მოქმედებამ, აღმაღლებუ-
ლის მიუკერძელობით აღსასენ, კოლუბიაკინს სახელი გაუთქვა
ადგილობრივი საზოგადოების და ხალხის ყველა კლას შორის. „გიერა,
მაგრან სამართლიანი კავკაცია“, ამბობდენდე კოლუბიაკინზე, ხოლო
გლეხები პირდაპირ მის შესა ჭიდიცედენ, რათვან იცოდენ. რომ
მათს თავს არავის დააჩაგვრინებდა.

საინტერესო იყო კაცს თვალყური ედევნებინა იმ მუშაობისა-
თვის, რომელიც სწარმოებდა გუბერნატორის სახლში, დილით ადრე
დაწყებული გვიან საღამობამდე. პირდაპირ გავაოცებდათ კოლუ-
ბიაკინის ენერგია. ყველას შეეძლო მასთან მისულა, ისმენდა ყოველ-
დღე ასობით მასთან მოსულების თხოვნასა და საჩივარს; საქმეების
უმეტეს წილს მაშინათვე გაარჩევდა და გადასწყვეტდა. პოლიცია
მასთან სულმუდამ ფეხზე იდგა, ფხიზლობდენ მისი სხვა საგუბერ-
ნიო დაწესებულებანიც; ყველას ეშინოდა მისი, იცოდენ, რომ მასთან
ეშმაკობა არ გაუკიდოდათ, ყველაფერს გაიგებდა. ომს შემდეგ
არეულ-დარეულ და დანგრეულ მხარეში, როგორიც იყო ქუთაისის
გუბერნია, ამაზე უკეთესის გუბერნატორის შოვნა შეუძლებელი იყო.

მუდმივმა პრაქტიკამ ნიკოლოზ კოლუბიაკინი დაახლოვებით
გააცნო ამ მხარის განსაკუთრებულ სოციალურს წესწყობილების.
გაეცნო ადგილობრივს ზნე-ჩვეულებას, ამ ზნე-ჩვეულებებს ყოველ-
თვის ანგარიშს უწევდა და თანაც ცდილობდა მებატონის ხელისუ-
ფლება ადამიანობის ფარგლებში საეყვენებინა. კიდეც ამიტომ იყო,
რომ ყველანი ენდობოდენ, საერთოდ. ხალხი ამბობდა: „ამან ყვე-
ლაფერი იცის, ვერ მოატუშებო“.

ՅՈՒԹՈ ՀԱՅԱԳԼ ՊԻՌՍՏԱՅՈ

ცოდვა იქნებოდა არ მოგვეხსებებინა ისიცა, რომ კოლუმბიანი მეტეორიტები ადგილობრივი მკვიდრნი გაიცნო და დაიახლოვა უმთავრესად მის გან-
საკუთრებულ მინდობილობათა მოხელის, თავად რაფიელ ერისთავის,
დახმარებით. ერისთავი ნიკიერი კაცი იყო, კარგად იცნობდა თა-
ვისს სამშობლოს და ქართულის ენის ზედმიწევნით მცოდნე იყო.
რაფ. ერისთავი მისი თარჯიმანი იყო და ამავე დროს ადგილობ-
რივი მკვიდრთა ცხოვრების თავისებურებათა ამხსნელ-განმმარტე-
ბელი. სამწერლო ასპარეზზედ სახელი გაითქვა თავის წერილებით
ხევსურებასა და თუშებზე, ეს წერილები ოდესაც იბეჭდებოდა რუ-
სულ გაზეთ „კავკასში“ და „გეოგრაფიულ საზოგადოების კავკასიის
განყოფილების კრებულში“; შემდეგ ში კი თავისს თანამემამულეთ
ქეშმარიტი სამსახური გაუწია იმით, რომ ქართულად სთარგმნა
კრილოვის არაკები ხალხისათვის მეტის-მეტად გასაგების და დე-
დანთანაც თაახლოვებულის ენით. სამსახური კოლუმბიანთან, რო-
გორც სამართლიან და მთელის მხარისათვის უეჭველად სასარგებლო
კაცთან, რაფიელ ერისთავს ახალისებდა და ამასთან, კოლუმბიანი
რაც უნდა მძიმე ხასიათისა ყოფილიყო თავის ყვირილითა და ჩხუ-
ბით, დღიურ მეცადინეობის შემდეგ გამხიარულდებოდა ხოლმე,
ენამოსწრებულ და გულუხვ მასპინძლად გადაიქცევოდა. სცენაზე გა-
მოჩნდებოდა აკომოვი, ვიკინოდით მის ჩიქორითულ რუსულის ლა-
პარაკზე და ბოლოს იმართებოდა პრეფერანსის თამაში. რაფიელ
ერისთავი არა მარტო მოხელე, არამედ მევობარიც იყო კოლუმბია-
ნისა.

1857 წლის გაზაფხულზე კავკასიაში მოვიდა ახალი მეფის ნა-
ცვალი, თავადი ბარიატინსკი. მეგობრულად მიეგება ნიკ. კოლუმბია-
ნის, მადლობა უთხრა სასარგებლო სამსახურისათვის, და ამით
უფრო გააცხოველა მისი ენერგია. ამავე დროს კოლუმბიანის გენე-
რალ-მაიორობა მისცეს. უნდა ითქვას, რომ ერთი გარემოება მაინ-
ცადამაინც არ მოსწონდა, სახელდობრ—ქუთაისის გენერალ-გუბერ-
ნატორის ახალის თანამდებობის დაწესება, რომელსაც, მეტი ჩარა
არ იყო, რამდენადმე უნდა დაშორისტილებოდა—და ეს კი საშინალო
ეჯავრებოდა. მაგრამ იმით ნუგეშობდა, რომ ამ თანამდებობაზე და-
ნიშნული იყო გაგარინი, მისი კარგი ნაცნობი და უაღრესად პატი-
ოლანი კაცი, რომელთან ერთად წინადაც უმსახურნია, როცა ქუთა-
ისის ვენერალ-გუბერნატორად იყო.

თ ა ვ ი მ ი ხ უ თ ე

6. პ. პოლიტიკის ჩამოცდა სამეცნიერო ში

აღწერა სამეცნიეროს კალმიკთ დახატულ ბუნებისა.—მისი ისტორიული წარსული.—რა სთვევს სამეცნიეროშე მე-XVII საუკუნის მოგზაურმა შეარდებოდა და მე-XIX საუკუნის დასაწყისში ლიტერატურობით. —დადიანის მდგომარეობა, როცა რუსეთის ქვემცველობმბა მიღლო, —დაბასიათება დადიანებისა—ლევდანისა და დავითისა. —აღწერა იმ ადგილისა, საცა იყო ქაშიშორი, და საცა ეგატერინე კოლუბაკინის მოსკოვის ელოდებოდა. —წარსულ ომის ანლობელ წარსულის მოგონება.—კოლუბაკინი ჩამოდის. —მისი შეხვედრა დედოფალთან. —გრიგოლისა და კონსტანტინეს გადაგზავნა ტფილისში. —კოლუბაკინი აჯანყებულ გლეხების ბრძოსთან მიღდის. —ამ ბრძოსთან შეხვედრა კოლუბაკინისა თეკლათში. —გლეხება გვინერლის წინაშე თავიანთს მორჩილებას ჰქანადებენ. —კოლუბაკინი გამოელაპარაკება გლეხებს და გაიგებს მათის უკიდურეს მდგომარეობის საშინელებას. —ზაჯალურები და ზუნდები. —მიქაელი, სახალო ტრიბუნი, კველას მაგიერ ლაპარაკობს. —მოსკოვა მდივანებისა და მებატონებისა. —კოლუბაკინის გრიგოლულებანი. —ბრძო, მის ბრძანების თანაბმად, სიტყვაშეუბრუნებლად დაიშლება და წავა თავიანთ მებატონთა სახლებისაკენ. —გვინერალი მერე შუგდიდისაკენ წამივა. —დედოფალი ქმაყოფილი არ დარჩება მისის მოქმედებით და შესჩივლებს გვინერალ-გუბერნატორს, თავადს გაგრინის. —კოლუბაკინი ტარედ შელაპარაკდება დედოფალთან და წავა ქუთაისში, იქიდან ყველაფერს დაწვრილებით ტყილისში შეატყობინებს. ამასავე იზამს გაგრინიც. —ჩამოსვლა დუქტუასიხა და განსაკუთრებულ კომისიისა. —ჩამოსვლა ჭ. სა. —უნაყოფო ლაპარაკი მისი დედოფალთან. —დუქტუასი ინახულებს დედოფალს, მერე ბარიატინსკის მისწერას. —დღის ამას იქით სამეცნიელოში დედოფლის დარჩენა შეუძლებელია. —თავადი ბარიატინსკი ტყილისში გაიწვევს კოლუბაკინს და დანიშნავს სამეცნიეროს მმართველად, ხოლო ამ მოგონებათა აეტორს— სენაკის საოლგო უფროსად.

სახელგანთქმული მოგზაური სტენლი, რომელიც ცენტრალურ აფრიკაში დაკარგულ ლივინგსტონს დაეძებდა, როცა იქაურს ოზი-სებზე ლაპარაკობს, მოიგონებს თავის ბუნების სიმშვენიერით სამეცნიელოს, რომელიც, მისის სირყვით, ამ საუცხოვო ოზისებსა ჰგავ-

სო. და მართლაც ჩვენს ამიერკავკასიაში სამეგრელოს განსაკუთრებული განვითარებული მდგრადი როგორც თავის მცნარეულობით, ისე კალმით დახატულ მოხაზულობით. მისს უმეტეს ნაწილს შეადგენს ვაკობი ზედპირი, რომელსაც ოდიში ჰქვიან და რომელიც დაფარულია მთლიანი ტყეებით, სადაც თანდათან იზრდება სახნავ-სათესისა და სივენახე ადგილების რაოდენობა. ოდიში რიონის ბარის ნაწილია და ერთის მხრით ზღვაში ეჭვინება, ხოლო მეორე მხრით მთელ რიგ ქედებში, რომელნიც მარადმწვანე დაფარებით არიან დაფარულნი. ქედები თანდათან მაღლდება და მწკრივად მიეჯარების თოვლით დაფარულ მწვერვალებიან კავკასიის ქედებს; შემოდგომის ცამოწმენდილში ფოთიდან მკაფიოდ მოსჩანს მოების ტერასების პერსპექტივა, რომელიც სულ შორს თავდება იალბუზის თოვლიან კინკრისოთი. შედარებით მცირე ადგილზე, რომელიც სამეგრელოს უჭირავს, რამდენიმე სხვადასხვა კლიმატია, ოდიშის თოქმის ტროპიკულით დაწყებული და დათავებული სადადიანო სვანეთის ძალზე სუსხიანითა. სამი საქმაოთ დიდი მდინარე მთისა: აბაშა, ტეხური და ხობიწყალი დიდის ხმაურობით ჩახრიალებენ ქარაფებზე, გამოდიან ვიწრო ხეობიდან და თანასწორად მიედინებიან ვაკეზე; ამ ვაკეს სიგრძეზე ჰსერავენ დასახელებული მდინარენი და მათს ნაპირებზე თავმოყრილია უმეტესი წილი მცხოვრებლებისა. ლამაზ გადასახედების მოყვარულისათვის, გაგიხარიანთ, სამეგრელოში სანახვები იყვეს! საქმარისია კაცი ივილეს ქედებზე, რომელნიც ქობასებ შემოჰკრიან ველს, და საიდანაც უნდა, იქიდან გადმოიხედოს, ყველა ადგილიდან დაინახავს გრანდიოზულს და თავისის სიმშვენივრით გასაოცარ პანორამებს; და ისეთი პანორამები, როგორების ნახვა შეიძლება მარტვილის მონასტრიდან და სახარბედიოს საბერო სავანიდან, თავის დღეში არ დაავიწყდება. ბერებმა იმავ თავითვე იკოდენ ეპოვნათ ხოლმე ისეთი ადგილები, რომლებიც თავის მშვენიერ მდებარეობით განმსჭრეტელობით, დაყუდებულს ცხოვრებას აყვარებდა ხოლმე.

კავკასიაში, ვერც-კი ჩიმოთველი, იმდენი ადგილებია, საიდანაც რასაც თვალითა ხედავ, შეუძლებელია კალმით გამოჰქატო. ჩვენს ჩრდილოეთის ტყიან და მინდორ-ველიან ზოლს გაუჩნდა ისეთი დიდი ოსტატები კალმისა, როგორებიც არიან გოგოლი, ტურგენევი, ტოლსტოი; კავკასიი კი ჯერ ისევ მოელის ამ მწერლების მსგავსებს. პეიზაჟების ხატვა უფრო ადგილი იყო ჩვენში, მაგრამ ეს მხატვრობაც ღარიბია; მხატვენ ცალკეულ ლანდშაფტებს, რომელთა შესრულება ხშირად ფოტოგრაფიის საშუალებით ხდება და მხოლოდ

სისწორით უნდა გადმოიცეს ფერადები მცენარეულობისა. ჰერონის კავშირის ციხა და სხვა; მაგრამ ძალიან ძნელია ტილოზე გადმოღება უცვებაშის გრანდიოზულ პანორამებისა. მაგონდება ერთი ამბავი. ერთხელ კანეთში შემთხვევით მოვიდა ერთი ჩევნი უნიჭიერესი პეზარებისტი. მაღლობებიდან, ალაზნის ველს რომ შემორკალვია, სხვადასხვა სანახაობა რომ დაინახა, პირდაპირ გაშტერდა. და ტემად დაისახა:— ტილოზე ყალმით გადაელო სინტეზი ამ ველისა. რამდენსამე თვეს უტრიალებდა—ამ ტემას, ვინ იცის, რა და რა ადგილებზე არ ავიდა, საიდანაც ველი სულ ახალის სახით და ხელახალის განათებით ერვენებოდა; აუარებელი ეტიუდები გააქეთა და, ბოლოს, ამ ცდებმა არ დააქმაყოფილი და კავკასიიდან წავიდა. წასვლის წინ შეცომიარა; რაკი იცოდა, რომ ძალიან მაინტერესებდა მისის შემოქმედების რეზულტატი, გამომიტყდა—უძლური ვარ ამ ტემის ასასრულებლადო. „ჩემო კარგო, ამ თქვენს ალაზნის ველს ვერაფერი მოვაჭერხე,—მითხრა პეზარებისტმა,—მერე რა მშვენიერია ეს დალოცვილი! რა ვწნა, ეტყობა, ჩემი ძალ-ლონე სუსტია მის დასახატავად; ახლა ვეცდები დავიციშვილ, თორებ სხვა საქმის გაკეთებაში ხელს შემიშლისო“.

ჩვენ ერთმანეროს გაეშორდით და არც-კი ვფიქრობდი, თუ როდისმე შევხედებოდი. მაგრამ აი ასე ოციოდ წელს შემდეგ პეტერბურგში ერთის საუცხოვო კაბინეტის კედელზე მოულოდნელად ჩემი თვალი დააშტერდა რაღაც ნაცნობს, მეტად ფართო ზომის სურათზე გამოსახულს. ახლოს მივედი, დავაკვირდი და გამოუთქმელის სიხარულით ვიცანი იგივე ალაზნის ველი, რომელიც ასე ძლიერ აწუხებდა ჩემს ნაცნობს პეზარებისტს. ველის სინტეზი მეტად მხატვრულად იყო გადმოცემული. ეტყობოდა, სურათის შემოქმედს ზეშთაგონება გამოსჩენოდა კავკასიიდან შორს, აქ, ჩერდილოეთში.

მაგრამ თუ-კი ალაზნის ველი საუცხოვო საყურებელია მის გარშემო მდებარე მაღლობებიდან, მარტვილიდან და სახარბედიოდან რიონის ველის ყურება იმაზე უფრო საამოა; ფონი ველისა, რომელიც დასერდლია აუარებელ და ერთი-მეორეში გადახლართულ დიდ და პატარა მდინარეებითა, თავდება ზღვის სილურჯით; გვერდით, მარცხნივ, მიედინება მწკრივი აჭარის მთებისა, თოვლიან მწვერვალებიანი, ხოლო მარჯვნივ—სამურზაყანოს და აფხაზეთის მთები. პანორამა გადაჭიმულია მთელ ას ოთხკუთხ ვერსის მანძილზე; სული გიგანტულება, როცა ამ თვალეშვედენელ სივრცეს უყურებ. და ასეთ დახატულ ჩარჩოში ბუნებამ ჩასვა კავკასიის ერთი უნაყოფიერესი ველთაგანი, სადაცა ხარობს ძალზე მრავალფერი კულტურა

შეკრინარეთა სამეფოთაგან. აქაურს მიწას არავითარი ხელოფნურობითი
გაპატივება სჭირია, ისე ხორბალი ერთ-ორმოცად მოდის; სიმინდი
და ომი (mil d'Italie) პირდაპირ საარაკო მოსავალს იძლევიან;
კარგად მოდის ბამბა, უმაღლეს ხარისხის თუთუნი, რომელიც ბაზ-
რობაზე ოსმალურ თუთუნის სახელით ხალდება; თუთის ხე და ვაზი
ყოველ ეზოშია, და მეაბრეშუმეობა და მელვინეობა ჯერ მხოლოდ

თავ. ალ. ივ. ბარიათიშვილი

მეფისნაცვალი კავკასიისა და მთავარსარდალი
კავკასიის ჯარებისა

ადგილობრივს საჭიროებას აქმაყოფილებს, მაგრამ ერთიც და მეო-
რეც მოელის კაპიტალს, რომ გავრცელდეს და საზღვარგარეთ გა-
ტანის საგნად გადაიქცეს.

სამეცნიეროს მთავრებმა ოდითვე ამოირჩიეს სამყოფელ ადგი-
ლებად ორი პუნქტი თავიანთ სამფლობელოს მოწინააღმდეგე სამზ-
ღვრებზე. ერთია აფხაზეთის მეზობლად, ინგურიდან რამდენისამე

ვერსტის მანძილზე,—დაბა ზუგდიდი, ხოლო მეორეა—რეზიუტაშვილის საზღვარზე, მთაგორიან აღვილას, ცხენისწყალის ხეობის მახლობლად,—დაბა გორდი. მთავარი ზამთრობით ზუგდიდში სცხოვრობდა. და ეს დაბა განთქმული იყო თავის შევენიერ ბალით; გორდი იყო— საზაფხულო რეზიდენცია, მდიდარი მთის წყაროებით და ნაქები სალ ჰიერით. ამ ორ დაბას გარდა, სალხინოსა და აზასთუმანში, რომელნიც აგრეთვე მთავრის საკუთრებას შეადგენდენ, და რამდენ- სამე უმდიდრეს ბატონიშვილების მამულებში თუ ნახვდით სამეგ- რელოში, ჩვენს მიერ აწერილ დროს, ჩვენებურ სახლების მსგავ- სებს. აქაურები ცხოვრობდენ ყავრით გადახურულ ჯარგვლებში, რო- მელთაც ორი კარი ჰქონდათ წინა და უკან, ან და წერელისაგან მოწ- ნულ და ისლით გადახურულ ფაცხებში. ამ ფარლალალა საცხოვ- რებელ ბინებს კარგათ დატყეპნილი მიწური იატაკი ჰქონდათ, რომ- ლის შუა გულში მუდმივ ენთო ცეცხლი, ხოლო კედლების გასწვ- რივ განიერი ტახტები იდგა, ქეჩებ ან ჭილობ გადაფარებული; ამ ტახტებზე იდგა ზანდუქები, რომლებშიაც ელაგა შინაური რამე- რუშე, და დაკეცილი ლოგინი. აი ასე ღარიბულად იყო მორთული სახლი გლეხისაც და თავადისაც, და მაშინდელი მოხუცები, რო- მელთაც ახსოვდათ, როგორი იყო სამეგრელო რუსეთთან შემოერ- თებამდე, ასეთს მოწყობილებასაც მდიდრულად თვლიდენ.

და მართლაც ბუნებრივის სიმდიდრით უხვ და ბედნიერ გეო- გრაფიულ პირობებში მოქცეულ ქვენის მცხოვრებთა ბედი ისტო- რიულ წარსულში მეტად სავალალო იყო.

ამ ორას წელს წინათ, ზარდენი*) ასე გვიხასიათებს სამეგ- რელოს:

„მაღალი წოდება,—ამბობს მოგზაური,—თავის ქვეშევრდომთა სიცოცხლისა და ქონების პატრონია, იმას უშერება, რაც უნდა: წაართმევს ცოლს, შეილებს, შეუძლია გაპყიდოს და მოიხმაროს ყვე- ლაფრისათვის, რაც მოექვიფება. ყოველ გლეხს მოაქვს თავის ბა- ტონთან ამდენი და ამდენი საწყაო ხორბალი, ამდენი და ამდენი საქონელი, ლეინო და სხვა სამეურნეო ნაწარმოები, ასე რომ მება- ტონის სიმდიდრე განიხომება იმ გლეხების რიცხვით, რომლებიც მას ჰყავს ყმებად. ყოველი გლეხი ინახავს მებატონებს თავის საქმელ- სასმელზე ერთ, ორ ან სამ დღეს წელიწადში, ამიტომ უმაღლესი წო- დება მთელის წლის განმავლობაში ერთ ადგილიდან მეორე ადგი- ლას გადადის და პირიდან ლუქმის აკლის თავისს, და ზოგჯერაც

*) „Voyage en Perse et autres lieux de l'Orient“.

სხვის გლეხებს. ეს გარემოება ხშირათ უქმაყოფილების მიზეზად ხდება, ხოლო ამ უქმაყოფილებას ერთმანერთის სისხლის ლერაცია უკვება. მთავარიც ამნაირადვე ცხოვრობს, ასე რომ ყოველთვის ძნელია გაიგოთ მისი სადმყოფობა. თავისთან ერთად დაჰყავს მთელი თავისი ოჯახი, ქალები, ბავშვები, მოსამსახურები, სტუმრები, ელჩები და სხვა საპატიო უცხოელები, როცა ესენი მასთან სტუმრად არიან; ყოველივე ეს უშველებელ მაღლის შეადგენს კიდევ იმ მიზეზით, რომ ბარვი მხრებზე ან თავებზე შემოდებული მიაქვს ნახევრად შიშვეჭლ, ქვეითა კაცებს. ამ აყრა-დაყრის დროს მთავარი ჰქონებს ხარჯს, და სადაც ხარკი არ ერგება, იმის მაგივრად ძლვენს აძლევენ. გზა-გზა არჩევს საჩივრებს და დაის, გზაზე მიართმევენ ხოლმე თხოვნებს და ხშირათ საქმეებს აქვე არჩევს ან და მოდავეებს იქ იბარებს, სადაც ღამე უნდა გაათიოს. როცა სხვადასხვა მებატონის ყმებს ერთმანეთში ჩხუბი მოუვათ, მათ ბატონები შეარიგებნ; ხოლო როცა თვით მებატონენი წაიჩინებებიან, საქმის გადადაშვეტი—ლონეა. ვინც უფრო ღონიერია, მართალიც ისაა. ასეთ შემთხვევაში ყველანი ერთნაირად იქცევიან: თავს დაეცემიან მოწინააღმდეგის საქონელს, მისს ვასალებს, სახლებს, სახნავ-სათესს; იტაცებენ. ცეცხლს უკიდებენ, რაც ხელში მოხვდებათ, ყველაფერს ანადგურებენ და, ბოლოს, როცა მოსატაცებელი არაფერი ექნებათ, ძირიანად ამოაგდებენ ვაზებს, თუთისა და ხეხილის ხეებს. თუ მტრადგადაკიდებული მხარეები ერთმანერთს შეხვდებიან, სისხლის დაუღერელი დაქმე არ გათავდება. სუსტი და ულონო მთავარსა სთხოეს მფარველობას, რომელიც მანამდე არ ჩიერევა ჩხუბში; მაგრამ რაკი ჩიერევა, იმით იწყებს, რომ დამნაშავეს საპატიო მოციქულს უგზავნის და მტრადგადაკიდებულთ ერთმანერთში შეარიგებს. მაგრამ ასეთი შერიგება მევიდრი არ არის და პირველსავე მარჯვე შემთხვევაში ისევ ატყდება ჩხუბი. სამეცნიეროში ისეთი აზნაური არ მოიპოვება; რომ სხვასთან მტრობა არა ჰქონდეს და ნაჩინშარი არა ჰყავდეს. და ამიტომ მეცნიერები იარის არ იშორებენ და ერთავად შინაუმები ახლავენ“.

ზარდებს შემდეგ, სანამდე სამეცნიერო რუსეთის ქვეშევრდომობას მიიღებდა, აქ, ოსმალეთის მთელის ასის წლის მძიმე ბატონიბის წყალობით, არაფერი გამოკვლილა, და ეს კარგადა სხანს 1804 წელს იშერეოთისა და გურიის ყოფილ მმართველის ლიტვინოვის ოლწერილობისაგან. „თავადები—ამბობს ლიტვინოვი—თავიანთის ხელშვეითების დფსპორტები იყვნენ და ყმების ქონება მათ ეკუთვნოდათ. განათლება განისაზღვრებოდა იდამიანის უმთავრების

და ემაყოფილებით. მთავრები და თავადები თითქმის მომზამინებული ცხოვრებას ეწეოდენ; ქოხი, კარავი ან ხშირტოტებიანი ჟე—მათი სასახლე იყო. საჭმელ-სასმელს ის სოფელი აძლევდა, სადაც მიადგებოდენ და ამ სოფელში მანიძე სცხოვრობდენ. სანამ ყმებს მთელს მარაგს არ გამოულევდენ და მაშინ შიშილი და გლეხების საჩივარი—კარისკაცები გვარბევენ და ძალით გვართმევენ კველაფერსო—იძულებულ ჰყოფდათ მეზობლად მდებარე სოფელში გადასულიყვნენ, და ასე გადადიოდენ სამთავროს ერთ სოფლიდან მეორე სოფელში. საჭმელი სულ სადა იყო, და თუმცა მთავარს უფლება ქვენდა თავისი ქვეშევრდომი როცა უნდოდა, მაშინ მოეკლა, სუფრა კველა-სათვის საერთო იყო, და ყოველ მათხვეარს, ხეიბარს, გულისამრე სახიჩარს, უფლება ქვენდა თავის მბრძანებლის გვერდით მოსჯდო-მოდა სუფრას. მთელი განსხვავება მდგომარეობისა იმაში გამოიხა-ტებოდა, რომ გლეხი აზნაურს ემსახურებოდა, აზნაური—თავადს, ხოლო თავადი—მთავარს“.

ი. როგორი იყო სამეგრელო მდგომარე საუკუნის დასაწყისში და როგორი ახსოვთ იგი ჩემს ნაცნობს მოხუცებს.

1803 წლის ქრისტიშობისთვის 4 მთავარმა გრიგოლ დადიან-მა მთელ თავის ხალხითურთ რუსეთის ხელმწიფის ქვეშევრდომობა მიიღო იმ პირობით-კი, რომ თვითონ შერჩენოდა ავტონომია ყველა სამოქალაქო საქმებში, ხოლო ხელს იღებდა თავის ვასალების პიროვნებასა და სიცოცხლეზე სისხლის სამართლის უფლებაზე და ამ უფლებას რუსის იმპერიატორს ხელში აბარებდა. ამის შემდეგ მთავრის უფლების მნიშვნელობა არსებითად იცვლებოდა. რაკი დადიანს განუსაზღვრელი უფლება ქვენდა თვისთა ქვეშევრდომთა სიცოცხლეზე, მათს ქონებას ისე უყურებდა, როგორც თავისს საკუთრებას, რო-მელსაც იძლევოდა სასარგებლოდ და სამფლობელოდ იმ პირობით, რომ ვისაც მისცემდა, მისი ერთგული და მორჩილი ყოფილიყო, თუ ამ პირობას დაარღვევდა, მამული ჩამოერთმევოდა, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ პრაკტიკა ყოველთვის კი არ ეთანხმებოდა თეო-რიას. ყოველივე დამოკიდებული იყო თვით მთავრის პიროვნებაზე და მის გარშემო მყოფ პარტიაზე, რომელიც უმთავრესად შეადგენდა მისს დასაყრდენ ძალას. როგორც თავად ჩიქოვანების გვარის ჩამო-მავალი, ყოველთ უწინარეს მთავარი ამ გვაროვნობას ეყრდნობოდა და მერე მთელს მაღალ წოდებას, რომლის პირდაპირი დანიშნულება იყო: იარალით დაცვა მთავარი მეზობელ იმერეთის, გურიის და აფხაზეთის მთავრების თავდასხმისაგან; დადიანი ამ მთავრებს ნია-დაგ ეომებოდა, კარავ ქვეშ ატარებდა თავისს სიცოცხლეს და არ

შეეძლო ეციქრნა თავის მამულების კეთილმოწყობისათვის. მასთან უხვად მოჰქმნდათ ყველაფერი. რაც საჭირო იყო თვითონ მისრვებისათვის მის ოჯახისა და მის გარშემომყოფთათვის: ლვინო, პური, თვეზი, ფრინველი, ძროხები, ბატქნები, ნანადირევი და მ. სხ.; ყოველვე ეს მზამზარეული პქონდა. რაკი ამით დაქმაყოფილებული იყო, ვა-სალი თუ რასმე სამსახურს გაუშევდა ან რასმე უძღვნიდა, არ ეწო-გებოდა სამაგიეროთ ებოძებინა მიწა და გლეხები, და ამით მას არაფერი აკლდებოდა. რაც უფრო მეტი სწრდებოდა მიწის მფლო-ბელობა და რაც უფრო მატულობდა მიწის დამშუშავებელი ხელი, მით უფრო ვითარდებოდა ადგილობრივი წარმოება. ამნაირ საყო-ფაცხოვრებო პირობებში, მთავარს იშვიათად სჭირდებოდა გამოე-ჩინა თავისი უფლება თვისთა ქვეშევრდომთა სიცოცხლისა და სი-კვდილზე, ერთის მხრით, იმიტომ, რომ მისთვის პირდაპირ ხელსაყ-რელი იყო—მათთან თანხმობით ეცხოვრნა, და მეორეს მხრით იმი-ტომ, რომ როგორც იმას უნდოდა, ისე ვერ მოექცეოდა ყველას. მაღალი წოდება მუხლს იდრევდა მის წინაშე წმინდა აღმოსავლუ-რის მონურის მორჩილებით, მაგრამ ეს მორჩილება მხოლოდ გარე-გნულათ იყო გამოხატული, ნამდვილათ კი იმ წოდებას ისევ დამოუ-კიდებლად ეჭირა თავი, როგორც პოლონეთის შლიახტას. ხელის აღმართეა რომლისამე ურჩ თავადის წინააღმდევ არც ისე ადვილი საქმე იყო, იმას მხარში ამოუდებოდა ერთი კი არა, რამდენიმე გვაროვნობა თავადებისა, და აღმასრულებელი უფლება მთავრისა ხშირად უძლური გამოლევებოდა.

როცა რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღო სამეცნიელომ, შიგნით გვიდობა დამყარდა. მაღალს წოდებას დაეკარგა მუდმივის სამხედ-რო ორგანიზაციის მნიშვნელობა, ყოველი მის წევრთაგანი მშეიდო-ბიან მემამულედ გადაიქცა და თავის მიწა-წყლის შემოსავლით დაი-წყო ცხოვრება. რაკი მთავარი სახელით იტოვებდა მთელს რეი-ტორიაზე საკუთრების უფლებას, როცა მაღალი წოდება მუდმივი სამხედრო ბეგრისაგან გაანთავისუფლა, ამ წოდებისაგან რამდენიმე ნაწილი საადგილმამულო რენტა უნდა მოეთხოვნა, და ეს მოთხოვნა სრულებით ლოგიკური იქმნებოდა, მაგრამ გრიგოლ დადიანმა ეს ვე-ლარ მოასწორ; როცა რუსეთის ქვეშევრდომობის ფიცი დასრო, ამის შემდეგ მალე გადაიცვალა, ამბობენ, სოლომონ მეფის აგნ-ტებმა მოსწამლეს. შეიღი ლეგანი პატარა ბავშვი დარჩა და სრუ-ლიწლოვანი რომ გახდა, მაინც და მაინც არავითარი მიღრეკილება გამოუჩენია სამეცნიელოს მართვა-გამგეობის საქმისადმი. არც მომზა-დება რამ მიუღია ამისათვის და აღარც საკმაო განათლება. საქმის

კეთება მოსაწყენად მიაჩნდა, უფრო ნადირობის ტრფიალტ-რამიშვილ
სულმუდამ ქვეია გარშემო გუნდი და გუნდი მხიარულ შოქერიშვილ
ყმაწვილებისა; ბუნებით გულეკეთილი და უდარდელი იყო. და თავის
ხალხსაც ძალიან უყვარდა. მთავართაგანი ლევანი პირველი იყო, რო-
მელიც რუსეთის ხელმწიფის მფარველობის ქვეშ სტყბებოდა თავის ქვე-
ნის მშვიდობიან ცხოვრებით და შინაურ მყუდროებით. სრულებით
ბედნიერად სთვლიდა თავს თავის მღვამარეობით და ამაზე მეტს
არაფერსა ჰნატრობდა. უულევისა (რედუტ-ყალე) და ანაკლიის დათ-
მობისათვის, სადაც ახლა საბაქოები იყო მოწყობილი, მთავრობი-
საგან ახლა წლიურად ათას ორას თუმანს ლებულობდა; ამის ემა-
ტტებოდა ჩევლებრივი მისართმევი სასმელ-საჭმელისა და ისიც თავს
მეტად მდიდარ კაცადა სთვლიდა. როგორც მართვა-გამგეობისა,
ისე საოჯახო ყველა საქმეებს განაგებდა მისი ნათესავი (დიდი
ნიკო), რომელსაც უსაზღვროდ ენდობოდა, მაგრამ მიუხედავათ
იმისა, ლევანი მკაფიოდა გრძნობდა, თუ რა მთავრული უფლებები
ჰქონდა თავისს ტერიტორიაზე და ეს ყველაზე უკეთესად სჩანს ერთ
მეტად საინტერესო ფაქტისაგან. 1832 წელს სამეგრელო მოიარა,
როგორც ტურისტმა, მდიდარმა ოსტზეელმა მემამულემ გრაფმა
შტაკელბერგმა. გრაფს საშინალიდ მოწონა შვენიერი მუნება, ჰავა
და მცენარეულობა სამეგრელოსი, ყველაფერმა მეტად დააინტერესა,
ხოლო სტუმართმოყვარე მთავარმა ხომ სულ მოპარებლა. შტაკელ-
ბერგს აზრად მოუკიდა აქ აზალშენი დაეპარსებინა ოსტზეელ გერმანე-
ლებისა და ლატვიელთაგან და ეს აზრი ლევანს გაუზიარა; ლევანმა
დიდის სიხარულით აღუთქვა დახმარება ამ საქმის განხორციელე-
ბაში და თვითონ გრაფსა სთხოვა აზალშენისათვის ადგილის არჩევა.
შტაკელბერგმა გულდასმით მოიარა სამეგრელო, ყველაფერი დაა-
თვალიერა და აირჩია ცხენის-წყლის ნაპირის მდებარე ადგი-
ლი, სადაც დღეს სოფელი ხუნწია. ლევანს საწინააღმდეგო არა-
ფერი უთქვამს და ორთავემ ფორმალური ხელშეკრულება დას-
დეს, რომელიც შემოწმებულ იქნა საქართველო - იმერეთის სა-
მოქალაქო პალატის მიერ. შტაკელბერგი ჰყისრულობდა თავისი
ხარჯით გადმოყვანა და აქ დაესახლებინა ხუთასი კოლონისტი
ორისავ სქესისა, ხოლო ლევანი აძლევდა სამუდამო სამულობელოდ
სულზე ათ დესეტინას, და თითოეულ დესეტინაზე ხუთ შაურსა
სთხოვდა საიჯარო ფულსა. გრაფი აქედან წავიდა და თავისი
პირობა რატომლაც არ შეუსრულებია; ლევანი კი მზად იყო, ვინც ამ
მიწაზე სცხოვრობდენ თავადები თუ აზნაურები, გამოუცხადა, ამ-
ბავი მომივა თუ არა აზალმოშენენი სამშობლოდან გამოვლენო,

შტაკელბერგის მიერ ამორჩეული მიწები უნდა გაათავსოს ლოთო. აქედან ცხადია, რომ თავისი ქვეშევრდომების მთელის სა-მიწაშულო ქონებას თავისს საკუთრებადა თვლიდა. *)

1842 წ. ლევანმა, უზენაესის თანაჯერჩინებით, სამეგრელოს შმირთველად დანიშნა თავისი შვილი დავითი, რომელზედაც ჩვენ უკვი გვქონდა ლაპარაკი, როგორც განათლებულ კაცებ. დავითი ალიზარდა ბარონ როზენისა და თავად ბ. ო. ბებუთოვის სახლებში, ნამყოფი იყო იგრეთვე პეტერბურგში და გარკვეულათა პქონდა წარმოდგენილი როგორც თავისი მდგომარეობა, ისე თავის მომავალ მოქმედების პროგრამა, სწორე ისეთი, რაც უფრო გამოდგებოდა პრაქტიკულად.

დიდ ნიკოს კასაში არამცთუ კაბიკი არ აღმოაჩნდა ფულად, პირიქით, ვალად დასდებოდა ქუთაისის ებრაელებისა ათას ხუთასი თუმანი; ოჯახური საქმეები აწეწილ-დაწეწილიყო, და დავითმა ისწრაფა გადაერჩინა, რაც ჯერ კიდევ არ იყო დატაცებული. მაინც და მაინც ამისთვის კაცი ვერ დასძრახვდა დავითს; წინ იცქირებოდა და ცდილობდა საწადელსა სწეოდა. მისის ჩწმენით, მის დიდებულ მდგომარეობისათვის სიმდიდრეც იყო საჭირო. თავის სამულობელოში აღიქურვა დიდის აღმსრულებელ და უკონტროლო ძალა-უფლებით, და ამასთან იკავდა, რომ, 1803 წელს დადგებულ ტრაქტატის ძალით, რუსეთის მთავრობა საჭიროების დროს დამებმარებაო, და ამ გარემოებით სარგებლობდა კიდეც. დავითის მხნეობამ და მიდევაობამ გამოიწვია საერთო ღრტვინვა, უქმაყოფილება და ვერაგობა, რაზედაც ჩვენ ზემოთა გვქონდა ლაპარაკი, ყოველ ნაბიჯზე წინააღმდევობამ გააბორობტა და რაკი ერთი და ერთი გადააცილა კანონიერების მიჯნას ურჩებთან, მალე მიმართა „დადიანურებსა“ და დილეგებს. ერთ გაჯიქებულ ქურდისათვის, ძველებურ ჩვეულების თანახმად, მაჯაც-კი მოაკვეთინა. კონტრაბანდ საქონლის საწყობები იყო გამართული ზუგდიდსა, სენაკსა, სუჯინაში და სხ.; ამ საწყობებმა დიდალი ფული აშოგნინა; ამბობენ, აქედან ნახევარ მილიონზე მეტი ქონება შეიძინაო ვორონცოვს ეს ამბავი არ გამოპარვია, დავითის მოქმედების ხასიათი არ მოსწონდა და სიტყვა ჩამოუგდო—ნებაყოფლობით იღე ხელი მთავრის ძალა-უფლებაზედაო და სამაგივროთ ფულად მოგეცემა სასყიდელი. მთავარმა სთხოვა—ჩემი მამულები დამი-

*) ინტერესს მოყლებული არ არის ის ფაქტიცა, რომ 1859 წ. შტაკელბერგის შვილიშვილს თავის პაპის ქადალდებში ლევანთან დადგებული ხელშეკრულება რომ უნაბავს, კავკასიის მთავრობას შექითხებია. პაპიჩემის მიერ დადგებულ ხელშეკრულების ძალით შემიძლია თუ არა ეისარგებლო უფლებით ხუნწმი მდებარე ადგილებშორი უპასუხეს, დაიგვიანეთო.

Ծովայտ դա ֆլուորագու սամո առասո տոյմանո პեմսո ա զամինինքտարագու պահանջանք
դեռ ցուլո, ալթատ, օձըրը և դա մոլապարակը ամոտ գատացլա.
շորառնորոցմա դաշոտս մանց ացրմնոնա, հոմ տո աս սաստիզադ մոյ-
քը շեմ շեմ շեմ շեմ ամաս, ալքոլագ մեյմլը ամ, շեմ սնենդորատ,
սամեցրելու ացրոնմոնու շամպունը մոշպատ. յս ոյս პորցը լու սերո-
ոնուլո ցատրունուլը ամ. ամաս շեմ լու դուս եանս ար ցայցը ա, ու ս
դաշոտ ցադաւուալա, դա հաց մոշպատ մուս ցադաւուալը ամ, մյուտեց-
լը մոյեսենց ատ.

ասետո ոյս աելուենու, չեր կուլը սամիշեարո թարսուլո օմ շե-
պնուս, հոմլու սիմշընուրը սաւ սրբնու ցընդուրալու ագրուզուս ունի-
սեծ մշու ոցոնենդա եռումը.

3.

ուղութի շրտո շամշընուրը սո ալցոլուացանո մուն. լոյթուս
մարշընա նապուրո; մուս ցայցուլը անց մունու մունու րոց ցանցը մու-
գարուլ յեցը մուս, հոմլու մունու պարունուլը տաշունու սա-
մուսաթունը ցայցարտացտ. դա շրտ ամացանու աելու մունու արյունը
նանցրուց մուս յալույս յասու, չեր ուսց քյուրունուրը մոյր հոմ
արու մուսեցնենդուլո; շեմ լու մունու յալույս սրբնածոն արյունունուս
յասուս. աելու կո ամ նանցրուց յարուլու նայալայց քյուն. արյու-
լուց ու ելու չեր ար շեմեց մուս ամ վալուրա սուցուլու և հուց մոմա-
ցալ մու ճականուց այս հունուս ցատերուս; շուկալու, այս լու մունու հո-
սմը ունունուն, հուցուրու ունունու և պառունուն մուրունու մունու
յերին; չեր-չերունուտ կո լոյթուս պարունուն ունուն այ յոր-
ցա շենաթուլո լուսուն ուսւրունուն դրուս 40 մունունու սաելուն-
նանց, մթցնուր ցուցէ յեց ամ սաումլո ցուրածունուն մունունուս-
փու; ամ ցուրածուս տալու յարմանար տունուս յուսեց այս, հոմլու ս
շենուս ցեսաւու մուս յուցունուս-ցուլունուս.

նայալայց ունուն 9—10 ցուրսուս մանուն լու, լոյթուս գայցուլը անց,
մունունուն սացայրու ճանա սենայ և ամուս ոյտուու ցուրսուս
սումուրի սասաթու յանուն մենույ ճագունուս, ացեանցուս մուարուս
մունուն (Յամունա) թարյանունուս լունուս, հոմլուս պարուն և սեց ա
շերտու. սասաթուս ճագունունուս, յանուն մուարուս ոչչանուս մանու-
լունուս, յանուն յանուն տալունուն մենույս; սթորու ամ մենույս սասա-
թունու ծրանունու սրբնու տունուն դունունու, հոմլուն այս-
ճան ցարան յունունունուն մոյս թուրունու.

մենույս սասաթու ունունունուն ոյս, ցուրի և ցանայ լոյթու-
սունուն, հոմլուն լոյթուն լոյթուն ցատունուն, եռու յանուն յունու-
նու յնու, սաուց ցատուն անցուրունու ոյս աթունուն յագրունու, մո-

ხები და კაქლისხები; ეს ხები იქაურობას სქელ ჩრდილსკა ჭიფენდაშვილის აგრილებდა და გათქათებულ მზის სხივთაგან იფარავდა ადამიანს. ამ ცრცელ კირმიდამოს იქით იწყებოდა სოფ. შხეფი, გორაკის ძირას გაშლილი, ამ გორაკს კონუსის სახე ჰქონდა და თავზე წამოდგომოდა ნანგრევები დიდის კოშკისა, დადიანების ძველებურ ციხისა, რომელსაც სქლად ჰქონდა სურო.

თავაღი ი. ჩიძოვანი
სამეცნიეროს მთავრის სახლთუბულესი

როცა დედოფალი სადმე წავიდოდა, სულმუდამ თან ახლდა კარის ამალა, რომელიც, როგორცა, ესთქვით მოაწყეს თვით მენიკმა და განსვენებულმა მთავარმა. ამ ამალაში ყველაზე უფროსი იყო სახლთუბულესი, ამას რამდენიმე თანაშემწე ჰყავდა, მერე მოსდევდა მთელი

გროვა თავადიშვილების გვაროვნობის ლამაზ ყმაწვილებისა, რომელიც თაც ჭრელ-ჭრელი ტანისამოსი ეცვათ და კოხტა იარაღში შეუქციათ ჩამსხდარნი. ამ ყმაწვილებს შინაუმები ერქვათ და მთავარს ემსახურებოდნენ, მათში ყოველ დღე ორ-ორი მორიგეობდა, მოახსენებდენ სტუმრებისა და მთხოვნელების მისელას და მათვე გადასცემდენ სიტ-ყვეირად მთავრის ნაბრძანებს; სუფრაზე ჭურჭელი უნდა გამოეცვალნათ და მთავრისათვის ლვინო მიერთმიათ. ეს ახალგაზრდობა საუცხოვოდ იყო გაწრთვინილი, ზრდილი, მარდი და ნატიფის მიხერა-მოხერისა, თითქმის ყველანი ლაპარაკობდენ რუსულს, უმეტესობა მათგანს მარტვილის სასულიერო სასწავლებელში ესწავლნა; მეტად მოხდენილად ცეკვადენ და სასიამოვნოდაც მლეროდენ ხოლმე მეგრულ სიმღერებსა. თავადები დიდ ნალიმებს რომ გამართავდენ, ამ მომღერალთა გუნდს ცალკე სუფრას მოუსეამდენ და პირველ თავ საჭმლიდანვე შემოსძახებდენ სიმღერას, თითქო ორკესტრიათ. ამ შინაუმებს გარდა კნეინასთან მუდამ იყენენ მდივანი, მოლარე და მოძღვარი. ყველა ამათ სასახლეში თავიანთი ულუფა ეძლეოდათ და ბინა. სამზარეულო იყო ეკროპული და აქაური; ეკროპულ სამზარეულოს გამგედ იყო chet de cuisine, შეეიცარიელი, Mr Salomon Pfeniger. მოსამსახურე ქალთა ზტატს მეთვალყურედა ჰყავდა მოხუცი ქალი, ძიდა კნეინისა. ეს ზტატი შესდგებოდა ძიძებისა და მოახლებისაგან, უმთავრესად აზნაურ ქალებისაგან. ცხოვრება მეტად ნირშეუცელელი იყო: ყოველ დილას კნეინა და მისი შინაუმები წირვას ისმენდენ, 12 საათშე საუზმე იყო, მერე იწყებოდა მოხსენებები და სტუმრების დახვედრა, საღამოს 5 საათშე სადილობდენ, 6 საათშე მწუხრის ლოცვაზე მიღიოდენ. საღამოს შინაუმებს თავთავისთვის გაუშევდენ და კნეინა თავისიანებთან რჩებოდა. მარზვას უცკველათ ინახავდენ და დიდ დღესასწაულებში ჩვეულებრივ მობრძანდებოდა ჭყონდიდელი და სწირავდა დიდის ზემით. ერთ ადგილიდან მეორე ადგილის გადასვლის დროს დედოფალს მეტად მშვენიერი ამაღლა ახლდა, რომელიც ახლა, აქაურ სტუმარმოყვარეობის ძალით, კნეინა მენიკის ხარჯზე იყო.

ამ დილას დედოფალი, მასთან ერთად ჭყონდიდელი, კონსტანტინე და დიასახლისი შენიკი გადმომდგარნი იყვნენ აიგანზე, რომელიც ტეხურს გასცემროდა. გრიგოლი თავის მახლობელ კაცებით ცალკე მოშენებულ სახლში იდგა, ხოლო ამაღლა ეზოში ჩერდებოდა განიერ ტოტებიან ხეების ჩრდილში.

ქაშხორი ეკატერინეს ცხოვლად მოაგონებდა მისის ცხოვრების მეორე, სულ ახლანდელ ეპოქას. 1855 წ., ე. ი. მხოლოდ ამ ორს

წელს წინად, ოსმალთ შემოსევის დროს, აქ ექვს თვეზე მუკაბარი ხდებოდა ხოგრა თავის შეილებთან და და ნინო გრიბოედოვისასთან ერთად. აქედან ორს ვერსზე, ტეხურს გაღმა, სოფ. სორტარი იდგა გურულების რაზმი; ზამთრის სალამოებზე მასთან მოდიოდენ მისი ნაცნობი თფიცრები და დრო თითქმის შეუმჩნევლად მიდიოდა; ზოგიერთი მათგანი შემდეგში ინგურზე ომერ-ფაშისთან შეტაკების დროს მოკლულ იქნენ; აქ მოუვიდა სამგლოვიარო ამბავი იმპერატორ ნიკოლოზის გადაცვალებისა, ამბავი, რომელმაც ყველა ძაბით შემოსა სწორეთ იმ დროს, როცა სამწუხარო ომს ვაწარმოვებდით მთელის ევროპის შეერთებულ სახელმწიფოებთან; აქვე ინახულა დედოფალი მაშინ ახლად დანიშნულმა მეფის ნაცვალმა ნიკოლოზ ნიკოლოზის-ძე მურავიოვმა. მრისხანე და მოქურუშებული სახე ჰქონდა გენერალს: პეტერბურგიდან გამოსელას წინ ბაასი ჰქონია იმპერატორთან და ამ ბაასის შთაბეჭიდების ქვეშ იმყოფებოდა, ისე ტფილისში ჩასვლამდე უკანასკნელ სადგურზე, ღართისეარში, სადაც ღამის გასათევად იყო გაჩერებული, ფელდეგერმა გაალვიდა და იმავე იმპერატორის გადაცვალება მიუსამძიმრა. „ნეტარსხენებულმა საფლავში ჩაიტანა,—უთხრა მურავიომა აქ შეხვედრის დროს დედოფალს,—ჩემთვის ჩამორთმეული სიტყვა—მეტად წელმოპერილი ყოფილებიყვავ და დამეზოგნა ხაზინა, ხალხის მწარე თულით შეგროვილი და ომისაგან განლეულიო“. და მურავიოვი მართლაც რომ უსაზომოდ ხელმოპერილი იყო როგორც ფულისა, ისე ჯილდოების გაცემაში და კავკასიაში ბევრი მომდურავი ჰყავდა. დედოფალს ჯერ ისევ პატარა გოგოს იცნობდა და ენათესავებოდა კიდეც თავის პირველ ცოლის, ახვერდოვნს ქალისაგან; მასთან რამდენსამე დღეს დარჩა სტუმრად და აქედან იძლეოდა საჭირო განკარგულებას სამეცნიელოს დასაცავად, თუ ვინიცობაა მტერი შავიზლეის ნაპირის ჯარს გადმოსხამდა. იმავე ქვაშხორში, რამდენსამე თვეს უკან, ომერ-ფაშის მიერ სამეცნიელოს დაპყრობის დროს, დედოფალს მისითვის მეტად დიდის მნიშვნელობის ბაასი ჰქონდა თავად ბებუთოვთან, და ამ ბაასს შემდეგ თვითონ გაუძლვა თავისს მილიციას და ბრძოლის ველზე გამოჩნდა.

აი, ასეთ შფოთიერ მოგონებათა შემდეგ, რომელნიც უშუალოდ დაკავშირებულნი იყვნენ წარსულ ომთან, ახლა დედოფალი იძულებული იყო ხელახლა განეცადნა იმავე ქვაშხორში პრანაკლებ შფოთიერი წამები, შხოლოდ ახლა-კი სულ სხვა მიზეზის გამო. სამძიმო იყო მისი როლი ყირიმის ომის შემთხვევებითი გარემოებათა დროს, მაგრამ, რაც უნდა ყოფილიყო, იგი მაშინ მარტოდ-მარტო არა ყოფილა და საერთო ამბებს უკან მისდევდა, ახლა-კი, როცა თვალწინ ედგა ამ-

ბოხება, რომელმაც მის ხანგრძლივად აქ არყოფნის დროს საშეფრთხოობა
ლის საზოგადო ცხოვრება ესდენ ძლიერად შეარყია, მისი მდგრად-
რეობა, როგორც დედოფლისა, სასწორზე იქმნა დადგებული. ნათლად
ჰქონდა გათვალისწინებული, თუ რა კავშირი ჰქონდა გლეხთა აჯან-
ყებას მის პირად მტრებთან. მართალია, დედოფალი იყო, მაგრამ
ის რეეიმი, რომლის წარმომადგენელი ის იყო, იმას არ გამოუგონია,
არამედ ქმრისაგან გადმოვიდა მის ხელში, მემკვიდრეობით. და რაკი
იგრძნო, რომ ამ ამბავს თავს კერ გაართმევდა, გადასწყიტა შევლა
ეთხოვნა კოლუმბიაკინისათვის; ეგონა, საქმიო იქნება გამოჩენდეს რამ-
დენიმე ასეული ყაზახრუსი, გაპუანტონ გლეხთა ბრძოები, რომ
ყველაფერი დამშვიდეს და წინანდელ კალაპოტში ჩადგესო. იმედი
ჰქონდა, გენერალი ჩამოვა თუ არა, ამ ამბავს ერთბაშად მოეღება
მოლოვო. ამ დღეს ჩვეულებრივ ადრე ადგა, მოუთმენლად დადი-
ოდა ტერასაზე, ერთთავად ტეხურისაკენ ეჭირა თვალი, ამ მდინარეზე
გადადიოდა ქუთაისიდან მომავალი დიდი შარა-გზა.

4

დილის 10 საათისათვის ამ მხრიდან გამოჩნდა ცხენოსანი, რო-
მელთაც ოთხანალებ მოარბენინებდა თავისს მერანს. რამდენსამე წამს
უკან მისგან გაიგეს, რომ თვითონ გენერალიც მოდიოდა. მეოთხედ
საათს უკან გზაზე აყენებულ მტკვრზე მიხვდენ მისს მოახლოვებასაც.
ეტლს გარშემო სქლად ეხვივნენ ყაზახრუსები და სულ მოკლე ხანში
გენერალი უკვე მენიკის სასახლეში შემოვიდა.

მეტად მხურვალე და მეგობრულ მისალმება-მოკითხვის შემდეგ,
რამაც დედოფალს ცრემლებიც-კი მოპგვირა თვალებზე, ეკატერინე
კოლუმბიაკინს ყველაფერს მოუყვა. მის ნათქვამიდან ის-ლა სჩანდა,
რომ მთელი ბრალი გრიგოლს ედებოდა. „მეო, — მოუყვა ეკატერინე,
სამეგრელო სრულებით დაშვიდებული დაფუტოვე და ამან კი მუხა-
ნათურად ამიჯანყა ხალხი თავის მართვა-გამგეობითო. დაახლოვებია
ჩემის ოჯახის მტერ ბატონიშვილებს, ნოლო დასკინოდა თურმე
იმათ, ვინც ჩემი ერთგული იყო და ვინცა სცდილობდა გლეხთა აჯან-
ყება დასაწყისშვეული ჩაექრო, ასეთებს უდიერად ეპყრობოდა თურმე.
ეს ჯანყი, მისის წყალობით, საშინაოთ გაზღიულია და ახლა, როცა
პეტერბურგიდან დავბრუნდი, თავის მანქანებით ხელს მიშლის მხარე
დავამშვიდო. საქმე იქმდე გამიგირდა, რომ იძულებული ვარ ჩემ
ნათესავ ქალის სახლში ვეძიო თავშესაფარი, მაგრამ აქაც უშიშრად
არა ვარ: აქედან სულ რამდენისამე ეკრისის მოშორებით გლეხების
აუარებელი ბრძოა განერებული და შემოტევის გვიქადის, ვიცი, ამ

კლებებმა რაც დღე დააყენეს თავიანთს ბატონებს, და იდვილა მშენების ძლებელია მეც გამიბედონ ყოველგვარი სისახაგლე. სანამ ნაშერელოს დავამშეიდებდეთ, საჭიროა აქედან გრიგოლი სხვაგან წავიყვანოთ სადმეო”.

დედოფლის ნათქვამის მეტ წილს იმდენი სიმართლე ერია, რომ კოლუბიაკინს, რომელიც კარგათ იცნობდა ორსავე ძმას და აგრეთვე იცოდა, ერთმანერთთან მუდამ რა უთანხმოება ჰქონდათ. ეკატერინეს აზრი ჰქაუში დაუჯდა და როცა გრიგოლის ბრალდება წაუყენა და ამან თავის მართლება დაიწყო, კოლუბიაკინმა შეაჩერა:

— ხო გესმით, თავადო,—უთხრა გენერალმა,—მე თქვენ ისე კი არ გელაპარაკებით, როგორც კერძო კაცი. არც ტყუილა-უბრალოთ გელაპარაკებით თქვენა და თქვენც, თავადო,—აქ კოლუბიაკინი მიუბრუნდა კონსტანტინესაც,—მეტის ნაცვლის სახელით წინადადებას გაძლევთ, დაუყონებლივ წახვიდეთ ტფილისში... თქვენ, რა თქმა უნდა, საუკეთესოდ ჩასთვლით ისწრაფოთ ჩემი წინადადება აასრულოთ და ამით მე იძულებულ არა მყოთ უეჭველათ მოგთხოვოთ ისე მოიქცეთ, როგორც გეუბნებით.

კოლუბიაკინი ალარც იმას მოერიდა, რომ გრიგოლი იმაზე მაღლა იდგა ხარისხით, ე. ი. რომ გენერალ-ლეიტენანტი იყო.

მის სიტყვებს შემდეგ, განსვენებულის მთავრის მმებბა ულაპარაკოთ თავი დაუკრეს და განშორდენ, ხოლო რამდენსამე საათს უკან უკვე ტფილისისაკენ მიმავალ გზას ადგნენ.

ამასობაში კოლუბიაკინმა დედოფთალთან ისაუზმა, ნასაუზმევს შეკაზმული ცხენი მოითხოვა და გამყოლებს უბრძანა წიეუყვანათ მაბლობლად დაბანაკებულ მეამბოხებთან.

ყაზახრუსების თანხლებით სოფ. შეეფიდან ხუთიოდე ვერსი რომ გაიარა, გენერალმა შენიშნა მოშორებით გზაზე რამდენიმე ცხენოსანი, რომელთაც დაინახეს თუ არა, იქიდან ცხენები მოაბრუნეა და გაიქცნენ. გამყოლებმა გენერალს უთხრეს, ესენი ბრძოს ცხენოსანი დარაკები არიანო. გენერლის ბრძანებით ყაზახრუსები გამოედევნენ, მაგრამ ვერას გახდენ: ცხენოსნები, რომელთაც ტყეში ყოველი ბილიკი იცოდნენ, იქით-აქეთ გაიფანტნენ და გაუჩინარდენ, თითქო დედამიწამ პირი უყოვო. მერვე ვერსზე გენერალი შედგა ერთ გორაკზე, რომელზედაც ზუგდიდის გზა გადადიოდა, და მის წინ გადაიშალა ფართო მინდორი, რომელიც ერთ ბშირ ტყის მუჩქებიან და აქა-იქ ხეებიან ნაპირს ეკვროდა. მინდორზე დაინახა მრავალრიცხოვანი ბრძოს გლეხებისა, რომელიც სამხედრო წესზე დაბანაკებულიყვნენ. თამამად შეიძლებოდა თქმა, რომ სულ ათიათას კაცამდე იქ-

ნებოდა; გლეხები დიდს სიკრცეზე იყვნენ გაშლილნი. და ბოშების უშველებელს ურდოს მოგაცონებდათ. ქოხები, სახელდახელო ფარლალალა ფარდულები, რაღაც ნახევრისაგან შეკონკილები, ურმები, დანთებული ცეცხლი, ცხენები, ძროხები, ცხერები, დედაკაცები, მამა-კაცები, ნახევრადშიშველი ბავშვები — ყველაფერი — ერთი-მეორეში არეულიყო და მეტად ჭრელს სახახობას წარმოადგენდა. ბრძოში ფაცა-ცუცი და ჩოჩქოლი შეგმნოდათ; ალბათ, დარაჯებმა შეატყობინეს ყაზახრუსების მოახლოვება, და უკვე სჩანდა, რომ შარაგზაზე ხალხი ჰგროვდებოდა და ისმოდა საყვირის ხმა, რომელიც შესაგროვებლად მოუწოდებდა ხალხს. როცა გენერალსა და ხალხს შეუ სულ ნახევარ ვერსის მანძილი ჩერბოდა, ხალხი გენერლის მისაგებებლად წამოვიდა, წინ მოუძლოდა წითელ არშია შემოვლებული ქუდიანი კაცი, შხარზე ხმალ გადაკიდებული, — გამყოლებმა აუხსნეს გენერალს — ის ბრძოს მეთაური, მქედელი მიქავა არისო.

ძნელია დაწერილებით წარმოვიდგინოთ ის პროცესი, რომელიც ასეთს ბრძოებს წარმოშობდა და იმ ზომმდე გაზრდიდა, და უფრორე ძნელია აღამიანს მოვუყვეთ მათის წორიალით ცხოვრების იმ-ბავს მთელის ნახევარ წლის განმავლობაში; მხოლოდ ის არის უკევ-ლი, რომ ამ ბრძოში შესულნი იყვნენ ისეთი, ვინც სასოწარკევ-თილებამდე იყვნენ მისულნი დაუსრულებელის დევნულებითა და ტან-ჯვა-წამებით და თავი მოყყარათ რამდენისამე გულად ვაუკაცების გარშემო. რომელთაც მეთაურების ადგილები დაეჭირნათ. ამისთვის, რომ წინააღმდეგობა გაეწიათ ბატონის ძალა-უფლებისათვის, რომ მას კრიჭაში ჩისდგომიდენ, ეჯობნათ მისთვის, რომ ხელფეხი შეკვ-რით ადგილობრივის აღმინისტრაციისათვის და დასასრულ, იმის-თვის, რომ დაეწყოთ რაღაც არანორმალური-დამოუკიდებელი არსებობა, — გლეხებს ოლონდაც რომ უნდა გამოეჩინათ დიდი ენერგია როგორც აკრიური, ისე პასიური. გენერალი, მაშასადამე, თავის წინაშე ხედავდა ხალხის დუნდოს, თავზე ხელალებულს, და არ იცოდა, ეს დუნდო რასა პიფქრობდა, გულში რა ედო; აბა, რა ლა თქმა უნდა, ყაზახრუსები, მას რომ მოპყვებოდა, სრულებით საქმარისნი იყვნენ არამატო მათს გასარეკად, არამედ ამოსაწყვეტადაც; ამ ხალ-ხის გროვას ეს თვითონაც უნდა პერნოდა შეგნებული, მაგრამ, მიუ-ხედავად აშეარა მოსალოდნელის საშიშროებისა, ეს ხალხი იმისკენ მოდის შესახვედრად. გენერალმა ცხენს დეზები პერა და სულ მიუ-ახლოვდა. ხალხი გაჩერდა, ამან ცხეს სადივე მოსწია და ხმამალლა შესძიხა.

— მოიხადეთ ქუდები და დაიჩოქეთ!

ეს სიტუაციი ძალიან ნაცნობებია, რომ მათს ორიგინალობაშიც ცალკე ვიღაპარაკოთ; ოდესალაც ამ სიტუაციით დაიწყო იმპერატორმაზე ქოლონიშმა აჯანყების ჩატონის სენაის ქუჩაზე; მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც ეს სიტუაციი, კოლუბიაკინის მიერ განმეორებული, ძალზე თავის დროზე და თავის ალაგას იყო ნახმარი.

როცა რაფ. ერისთავება მისი ნათქვამი ხმამალლა გადათარგმნა ქართულად, ხალხის დუნდგომი იმ წამსვე მოიხადა ქუდები და დაიჩოქა.

ამ მოძრაობას საერთო არაფერი ჰქონდა ხალხის იმ მოძრაობასთან, რომელიც შიშის გაელენითა ხდება; ეს მოძრაობა უმაღლესაგონებდათ იმ მოძრაობას, როცა ხალხი მუხლს იდრეკს მის მიერ ხილულ და სათაყეანო ძლიერების განხახიერებას წინაშე. შიშის აღგილი აქ დაკერილი ჰქონდა უსაზღვრო მორჩილებას და ნდობას. საქამიად კარგხანს გაგრძელდა დუმილი, ბუზი რომ გაფრენილიყო, გაიგონებდით. დამიკილმა ხალხმა თავები ჩატენდრა. ყაზახერუსები, გენერლის ბრძანებით, გარსშემოერტყნებ.

— თქვენმა დედოფალმა, — დაიწყო კოლუბიაკინმა, — მოხოვა მოსულვიყავ და თქვენთვის ურჩიბაზე ხელი ამეღებინებინა. ეს ნახევარი წელიწადია, რაც კანონიერ ხელისუფლების აღარ ემორჩილებით თურმე. თვით დედოფალმა თურმე ბევრი გირჩიათ, მაგრამ თქვენს მორჩულებას შაინც არაფერი ჰშველებია. თქვენს მებატონეებს არამციუგამოქცევიხართ, არამციუგ არ აძლევთ, რაცა გმართებსთ მაგათი, არამედ იმ ზომამდე გაკაღინერებულხართ, რომ ვინც ხელში ჩაგივარდებათ, დაუსჯელად არ უშვებთ. ნუ თუ გვინიათ, რომ სულ ასე შეგრჩებათ? მე მოვედი თქვენს დასასჯელად და აქედან მანამდე არ წავალ, თუნდაც იძულებული ვიქნე ერთი ცოცხალი არ გაგიშვათ...

გენერლის უკანასკნელ სიტუაციებზე არც თუ შრიალი, არც თუ ჩურჩული მოჰყვა ხალხში, და ამ ბევრებისაგან შესდგა რაღაც საცოდავი, მკვნესარე გამშა.

გენერალმა ისე გაიგო — ალბათ ჩემს ნათქვამზე დრტვინვა შეჰქმნესო და დაუყვეირა:

— ჩუმათ! თუ ერთი კრინტი დაგიძრავთ, ვუბრძანებ, გესროლონ!

ისევ სიჩუმე ჩამოვარდა. ამ დროს ხალხის დუნდგოლან წამოდგა თოვლივით თეთრად გადაპენტილი თმაწერა მოხუცი, მივიდა გენერალთან, მის ცხენს ფეხებზე მოეხვია და ხმამალლა შექლალადა — წყალობა მიყავ და მალაპარაკეო.

— გვესროლე, გენერალო, როგორც წყალობას, ისე გონივრთ.
ათას წილ გვირჩევნია დაივიზოცნეთ, ვიდრე იმ მდგომარეობაში დაერ-
ჩეთ, როგორ შეიაც ახლა ვართ. შენი აქ, ამ მთაზე, გამოჩენა სასწა-
ული გვევნია, ისე მოგვევლინე, როგორც მხსნელი ანგელოზი ღვთი-
სა... შენ რომ არ მოსულიყავ აქ, ჩვენ თვითონ მოვდიოდით შენთან,
ამიტომ რომ ქუთაისისაკენ მოვდიოდით, ცხენის-წყალს გაღმა, სწო-
რეთ შენთან. ბევრი რამ გაგვიგონია შენსე, შენს სამართლიანობაზე.
ცხენის-წყალს გამომა სამართალი არ არის, სამართალი მხოლოდ
გაღმაა და ჩვენც იმისკენ მოვდიოდით.

ხალხს მოეწონა მისი ნათქვამი და მოისმა ხმები:

— მართალია, მართალი!

მოხუცმა განაგრძო:

— და აი, ახლა, როცა შენ ჩვენს წინაშე ბრძანდები, ჩეენ შე-
ნის ბრძანებით კი არა, ჩვენის ნებით ვემხობით პირქვე და გეხვეწე-
ბით: გვესროლეთ! თუ კი ღმერთმა, ვენაცვალე მისს დიდებას, პირი
გვარიდა, გვირჩევნია ერთს დღეს გავსწყდეთ, ვიდრე ნელ-ნელა ვი-
ტანჯოთ; მაგრამ სანამ გვესროდე, გენერალო, შენი მუხლების ჭი-
რიმე, მოვკისმინე...

მოხუცი ამის თქმაზე მიწაზე დაემხო. მთელმა დუნდგომ იმას
მიჰმადა და იგივე ჭენა.

— კარგი, მოგისმენთ. მინდა გავიგო, რა სამართალს ეძებდით
ცხენის-წყალს გაღმა, მაგრამ გაფრთხილებთ, მე მინდა სიტყვაშეუ-
ბრუნებლად ემორჩილებოდეთ დედოფალს.

გენერალმა ეს რომ სთქვა, ცხენს შემოჰკრა, შარაგზიდან
გადმოუხეია და ერთ ხშიროტებიან ხესთან მიეკიდა. ყაზახრუსებმა
დასაჯდომი გაუქეთეს და იმანაც აქ იხმო ხალხი.

— აბა, სთქვით, გისმენთ.

რამდენმამე კაცმა ერთად დაილაპარაკა.

— ჩუმათ! — დაიყვირა ისევ გენერალმა, — ამოირჩიეთ ერთი, და
იმ ერთმა ილაპარაკოს.

— მიქავა, მიქავა... — გაისმა ყველა მხრიდან; — შენა სთქვი, მი-
ქავა...

კოლუმბიაკინმა მიქავა მოიხმო. და როცა ეს მოვიდა დიდის მო-
წიწებით და მუხლებზე დაეზვა, კოლუმბიაკინმა უბრძანა ამდგარიყო
და ელაპარაკნა. მიქავამ შეშინებულის ხმით დაიწყო ლაპარაკი, მაგ-
რამ თანცათან სიმხნეევ ემატებოდა.

— ამ ერთს წელს წინად, ბატონო, ჩვენს ქვეყანას, ოსმალთა
ჯარი შემოესია, მტერმა გაანიორწყოლა ყველაფერი, რაც ხელში მოხ-

ვდა. შეელა არსაიდანა გვერნია; რუსის ჯარმა თავი დაგვანებდა, წელიკონია
 ლო ჩვენი ბატონები, იმის მაგიერ რომ დავეფარნეთ, ბიჭებსა და
 გოგოებსა გვტაცებდენ და ოსმალებზე ჰყიდდენ. აუარებელი წაასხეს
 ოსმალებმა ოსმალებში. ოსმალები წავიდენ და ჩვენი ბატონები წინა-
 დელზე უარესად, ოსმალებზე უარესად, მოგვდენენ. ზედმეტია იმაზე
 ლაპარაკი, რომ მოელი ჩვენის შრომის ნაყოფი იმათა რჩებათ; მთ
 რომ კაცმა ჰქითხოს, გლეხს არაფერი უნდა ჰქონდეს, და რაც რამ
 აბადია, კველიცერს არომევენ თუ მოხერხებით არა, ძალით მაინც-
 ჩვენ ამას შევეჩივენით. ამას კიდევ თქვენი კირი წაულია, საქმე ის
 გახლავსთ, რომ ამბობენ, ვითომ ჩვენ ადამიანის სულიც კი არ უნდა
 გვედგასო. მათის აზრით, რა პირუტყვი გნებავსთ, ჩვენ არა გვჯობ-
 დეს! ესთქვათ, ბატონს მეზობლის მიმინო მოეწონა, ადგება და ერთ
 კომლ გლეხს აძლევს მეზობელს, ოღონდ კი იმან ეს მიმინო დაუთ-
 მოს; მწევრის ან მეძებრისათვის რამდენსამე კომლს აძლევს. პირუტ-
 ყვები უფრო მეტად ფასობენ, უიდრე ადამიანები. აქავე, ყურიძირში,
 ცხენისწყალსა და რიონს გაღმა, ადამიანებს ასე როდი ეპურობიან.
 ჩვენ ვიცით, რომ იქ პირუტყვზე დაბლა არ აყენებენ, რომ იქ არსე-
 ბობს სამართალი და კანონი. ნეტავი, რა დავაშავეთ ისეთი ღმერთ-
 თან, რომ ჩვენთანაც ისევე არ არის? როცა ბატონს თავისას ვაძლევ-
 დით, მხოლოდ იმასა ესთხოვდით—ისე მოგვეციოდენ, როგორც ამას
 ჩვენი ძველი, ჩვენთა შამაპაპათა მიერ დადგენილი, ჩვეულება მოით-
 ხოვდა. მაგრამ ამ წმინდა ჩვეულებას მებატონეებმა, დიდი ხანია,
 ფეხი დააბიჯეს, უგულებელ ჰყვეს, ხოლო ნაომეეს მათმა სისასტი-
 კებ ყოველსავე საზღვარს გადააცილა. გვეჩივლნა? აბა ვისთან გვე-
 ჩივლნა? დედოფალი აქედან შორს იყო, ხოლო მისს მდივანბეგებს
 (პოლიციის მოხელენი) მებატონეების მხარე უჭირავსთ, მათგან ძალ-
 დატანების მეტი არაფერი გვახსოვს, თვითონ დედოფლის მოურა-
 ვები ისე გაგულექვადენ და ისე უდიერათ იქცევიან, რომ მისმა სა-
 კუთარმა გლეხებმაც-ეს გადასწყვიტეს არ დამორჩილდენ და ხატზე
 დაიფიცეს—დედოფლის ჩამოსელამდე ერთანერთს მხარი დაუჭირონ
 და ერთიმეორეს არ უდალატონ. ჩვენც მათს მაგალითს მივბაძევით.
 გვერნა, ჩქარი დაბრუნდებოდა; მაგრამ გაიარა თვეებმა, ჩვენ იქით-
 აქეთ დავეხეტებოდით, ჩვენს ბატონებს ვემალებოდით, და როცა
 დევნა დაგვიწყეს და ძალლებით ნადირობდენ ჩვენშე, ერთად შევერთ-
 დით და ძალას ძალა დავუპირდაპირეთ. ამასობაში დადგა გაზაფ-
 ხული, ყანები არ დათვესილა, მებატონენი არ გვითმობდენ და ალარც
 ჩვენ ვეომობდით. ბოლოს, ზაფხულში დედოფალი ჩამოვიდა. მაგრამ
 რა გამოვიდა? არამც თუ მფარველობა არ გაგვიშია, ყურშიაც არ უნ-

და შეუშებას ჩვენი გაჭირვება. „როგორ გაპბედევით, — გვერდისანი დელფინის დელფინის და ბატონებს ხელი ახელითო!“ ჩვენი ხელისხლება კი ის გახლდათ, რომ ჩამოვართვით ხაჯალურები და დაღიანურები, რომლებიც ისინი ზოგჯერ მოელის წლობითა გვტანჯავდენ, და მათს სახლებიდან გამოვიყენევით ჩვენი დები და ქალიშვილები, რომლებსაც მოახლეები ერქვათ და ნაძვილათ კი მათი ხასები იყვნენ, და ქრისტიანულის წესით გავათხოვთ. მოხუცმა მართალი მოვახსენათ: შენ თვითონ რომ არ მოსულიყავ, ჩვენ თვითონ გეახლებოდით შენთან; მოელი ეს ხალხი მე მომყავდა და რამდენსამე დღეში ცხენისწყალს გაღმა ვიქნებოდით. ჩვენი სამშობლო შეგვზიზლდა, გადავსწყვიტევით მოვშორდეთ აქაურობას სამუდამოთ და საღმე ჯანდაბას გადავიყარგნეთ... რაც უნდათ, ის გვიყონ, თუნდაც დაგვხვრიტონ ყველანი, მაგრამ ერთმანერთს შევფოცევით: არაფრის გულისათვის დაგბრუნდეთ აქეთ. აი, ოხრად კი დარჩეს ისეთი სამშობლო, საცათავიც კი ვერ შეგიფარებია საღმე, საცა შენზე ნადირობენ, გარეულ ნადირსავით დაგდევენ!.. დელფიალ ყოველივე ეს ესმოდა ჩვენგან და არ მოინდომა ჩვენთვის ეშველნა. იმას თავის დღეში არაფრით დამუქრებივართ, ჩვენი არაფერი შიში უნდა ჰქონებოდა, არც ვაზაკები ვართ და ალარც შეამბოხენი, უბედურები ვართ, სამართალსა კითხოულობთ, მეტს არასფერს. გვიწყალობე. გენერალო, ეს სამართალი, გვიყავი სიკეთე, თქვენი ყურმოჭრილი ყმები ვიქნებით, ყველაფერს გაგიგონებთ. მანამდე კი თქვენის ბედნიერის თვალებითა ნახვით....—აქ მიქავა გლეხებს მოუმრუნდა და შეგრულად რაღაც უთხრა. ერთ წუთში რამდენმამე კაცმა მოათრია მოელი გროვა მძიმე ჯაჭვებისა და ძირს დაძყარა. — აი რითი გვაბამდენ და გვაწამებდენ.

გენერალმა უნებურად წარბები შეიკმუხნა, როცა ეს საწამებელი იარაღი დაინახა.

— აბა რა უნდა გვექნა, — გინაგრძო მიქავამ, — მოძალის წინააღმდეგ ძალა უნდა გვეხმარნა ფარად, თუ არა? ისე გამოტეხილად გვეუბნები, როგორც ღმერთს. აი თუნდაც გუშინ, იძულებულნი ვიყავით ასეთის საშუალებით გვეპასუხნა ერთ-ერთ აქაურ მემამულესათვის, — და აქ დაასახელა მისი გვარი. — შეუყრია თავისი თანამოგვარენი, მოულოდნელად დაეცა გლეხის ოჯახს და მოიტაცა იქიდან ქალი, რომელიც წინად მასთან მოახლედ იყო და რომელიც ჩვენ იქიდან წიმოვიყვანეთ და ჯვარი გადავსწერევით; ეს ქალი საყლაც დამალეს, ამბობენ, აფხაზეთისკენ წაიყვანეს გასასყიდადო. ჩვენ ეს ძალადობა არ შეფარისეთ და თვითონ მემამულე, გაბაწრული, ჩვენს ტყვედ არის, სანამ მოტაცებულ ქალს არ დაგვიიბრუნებს...

ამ სიტუაციაშე გენერალმა ენერგიულად დაიქნია მხრები და დაიყირა:

— ახლავე აუშვით და აქ მოვიდეს—

მიქაელი გაექანა ბრძანების ასასრულებლად და რამდენიმე წამს უკან გენერლის წინაშე იდგა უიარალი, მაღალი, მოყვანილი და ლამაზი გაეკაცი, თავადი პ. მ. სახეზე საშინელი შიში ეხატებოდა; ალბათ გაგონილი ექნებოდა, რომ კოლუბიაკინი ისეთი კაცი იყო, რომელთანაც ხუმრობა კაცს არ გაუკიდოდა.

გენერალმა ბრძანი დაუყონებლივ დაებრუნებინათ მისთვის თავისი იარალი, მერე ახლოს მოიხმო და დაბალის ხმით, მაგრამ რინიანით უთხრა:

— თქვენს მიერ წართმეული ქალი, გთხოვთ, ახლავე აქ მომგვაროთ; თუ აფხაზეთში გაყიდულია, იცოდეთ, ჩემს წინაშე პასუხს აფებთ. წალით და არ დაიციტყოთ, რომ მე ჩვეული არა ვარ ჩემის ბრძანების ასრულებას დიდხანს ვუცადო ხოლმე.

პ. მ-მ მდაბლათ თავი დაუკრა და შურდულივით გაპქანდა.

ამ დროს, შარაგზის მახლობლად, რამდენიმე ცხენოსანი გამოჩნდა. ესენი იყვნენ ადგილობრივი მდივანბეგები და მებატონენი. გენერალმა ბრძანა დაეძახნათ მათვეის, და ისინიც აჩქარებით მოვიდნენ და მდაბლად სალამი ჰკადრეს გენერალს.

— მე თქვენი საქმე არაფელი მაქვს ასახსნელი თქვენთვის, ბატონებო!—უთხრა გენერალმა.—აქ თქვენმა დედოფალშა მომიწვია გლეხების აჯანყების ჩასაქრობად, და ჩავაქრობ კიდეცა; მაგრამ იცოდეთ კია, რომ ამიერიდან თქვენც სულ სხვანაირად უნდა მოიქცეთ, ვიდრე აქამდე იქცეოდით. მთავრობა აღარ გაპატივებსთ უღმერთო საქციელს და გაიძულებსთ არ გადასცდეთ იმ ფარგლებს, რა ფარგლებსაც აღათი გიჩვენებსთ ხოლმე.

ეს რომა სთვა, მიუბრუნდა მდივანბეგს და ჰკითხა—ამ ხალხში ხომ არ ურევია აქ დამსწრე მებატონების გლეხებიო? და როცა მდივანბეგმა უპასუხა, დიახო, გენერალმა მიქაელ უბრძანა—წინ წამოდგნენ ეს გლეხებიო.

— აი თქვენი ბატონები,—უთხრა კოლუბიაკინმა ამ უკანასკნელთ (ას კაცამდე მოგროვდა),—ისევ იმათვე დაუბრუნდით და იგავე გააკეთეთ, რაც აქამდე გიკეთებიათ მათვეის. იცოდეთ, რომ კანონი უსამართლობისაგან დაგითარებესთ. თუ დაგჩაგრესთ, მიდით თქვენის დედოფლის მიერ დაყენებულ მდივანბეგთან, თუ მდივანბეგმა დაგჩაგრათ, დედოფალს შესჩივლეთ მის უკანონო საქ-

ციელის შესახებ. გახსოვდესთ, რომ ყოფელ ურჩობისათვის მიმიშვიდა დაისჯებით.

— მობრძანდით ამ მებატონუქებთან და გლეხებთან,—მიუბრუნდა ისე შეიკანბეგს კოლუმბიაკინი, და თვალყური აღენეთ, ყველა თავთაფისას დაბინავდეს. რამდენიმე ყაზახრუსი გამოგყვებათ და საჭიროების დროს მოგვიშელებიან. თქვენ, ბატონნო მემამულენო, გირჩევთ თქვენთან დაბრუნებულ გლეხებს იგად ბლარ მოქმედთ, და ვითომ არც-კი ყოფილა თქვენს შორის უთანხმოება რამე. ახლა შერისძიების დრო არ არის, ეცადეთ, რაც შეიძლება, ტკბილათ მოეპყრათ. მაშ, წაბრძანდით!

ურიადნიყი და რამდენიმე ყაზახრუსი ამ ჯგუფს შეუერთდა. ჯგუფშა მდაბლათ თავი დაუკრა, იქიდან დაიძრა და თვალთაგან მიეფთრა ყველას.

— ახლა ყველამ კარგათ დამიგდეთ ყური,—სთქვა ბოლოს გენერალმა.—თქვენი კრება ახლავე უნდა დაიშალოს. თქვენ-თქვენსა წალით და თქვენ-თქვენს ბატონებს პატივება სთხოვთ; უთხარით, რომ მე გამოგზავნეთ და რომ თვალყურს ვადევნებ თქვენს ურთიერთობას. შენ, მიქავა, გიბრძანებ აუხსნა ყველაფერი ეს გლეხებს და ჩააგონო, რომ რაც ახლა ესთქვი, ყველაფერი დაუყონებლივ უნდა აასრულონ; გლეხები ერთმანეთისათვის მიცემულ ფიცისაგან გამინთავისუფლებია, ახლა თითოეული მათგანი დამშვიდებულის სინიდი-სით დაბრუნდეს შინ და შეუდგეს თავის მოეალეობის ასრულებას.

ხალხი სწრაფათ დაიშალა მინდონრზე და თავ-თავიანთ ცოლ-შეილიანათ შინ წასასელელად მზადებას შეუდგნენ.

5

გენერალმა დედოფალს კაცი გაუგზავნა და რაც მოხდა, ყველაფერი შეუთვალია. ამ კაცსაც დაავალა მოეხსენებინა, ზუგდიდში წასელა საშიშო არ არის და თუ წაბრძანდებით, იქა მნახავთ, რათგან მეც იქ გახალებით-თქო. ყაზახრუსების ერთ-ერთ ოფიცერს უბრძანა აქ გაჩერებულიყო და თან 50 ყაზახრუსი ჰყოლოდა; აქ ამ ოფიცერს თვალყური უნდა ედევნებინა—გლეხები, რაც შეიძლება, მალე დაშლილიყვნენ, და ამ დაფლების ასრულების შემდეგ ჩემთან მოდი და ყოველივე მომახსენეო.

მერე, როცა მზე დაიხარა, კოლუმბიაკინი ქვალონისაენ ვაემართა და იქვე გაათია ლამე; მეორე დღეს ზენში გადავიდა, იქიდან—აბასთუმანში, ხოლო მესამე დღეს უკვე ზუგდიდში იყო. იმ აღგილებში, ხაცა კი გაიარა, ყველგან იყო ცალკ-ცალკე ბრძოები,

თუმცა თექლათისაზე უფრო ნაკლებები, და მიქიდა ყველგანც სტანდატი
როდა გენერალს. ზოგიერთ ზეგან სოფლებში გლეხები ჩეულებრივ
ურჩები არიან და ყაზახრუსები რომ დაინახეს, დაპირეს წინააღ-
მდეგობის გაწევა, მაგრამ მიქავა დაუწყებდა ლაპარაქს, აუხსნიდა
ყველაფერს და ისიც მორჩილებას უცხადებდა გენერალს. ერთ-ერთ
ამ სოფლელთაგანში გენერალ-გუბერნატორის კანცელიარიის შპარ-
თველი იზიუმსკი მოვიდა და კოლუბიაკინს აცნობა—თვითონ გაგა-
რინიც მალე გეახლებათ.

ჩენ არ გამოვუდგებით გენერალის მოგზაურობის დაწვრილე-
ბით აღწერას. საცა კი გაიარა, შედევი ერთი და იგივე იყო: ბრძო-
ები ითანრებოდა, მებატონენი ყველა მხრიდან მოდიოდნენ და ხდე-
ბოდა ის, რაც დავინახეთ პირველ ბრძოში. თავადმა ნ. მ-მ წარუ-
დგინა გენერალს მის მიერ მოტაცებული ქალი; თავისი ცოლი ქმარს
დაუბრუნეს, ხოლო ქალის მებმა მებატონენს თუმანი მისცეს ქალის
გამოსასყიდი, ადგილობრივის ჩეულების თანახმად. ასეთი სწრაფი
და სამართლიანი გათავება საქმისა გლეხებს ნდობას უნირგავდა, და
ყველანიც მიხვდენ, რომ აქ ყოფინა ისეთის ადამიანისა, რომელიც
ისეთის ძალაუფლებით იყო აღჭურვილი და რომელიც ასე სწრაფად
ათავებდა ყოველს საქმეს, უეჭველად ბოლოს მოულებდა აქაურ ანარ-
ქიულ მდგომარეობას, რომელიც, ნახევარ წელიწადზე მეტი იყო,
რაც გრძელდებოდა.

კოლუბიაკინს ასე იმიტომ უმარჯვდებოდა, რომ ასეთს საქ-
მებში მეტად გამოიცადა ქუთაისის გუბერნატორობაში. ორივე
მოსაზღვრე ქვეყნის—იმერეთისა და სამცხე-ელოს—გლეხებისა და მე-
მამულეთა ყოფა-ცხოვრების პირობები იმდენათა ჰგავს ერთმანეროს
და საერთო იმდენი აქვსთ, რომ გენერალისათვის ახალი და გაუგე-
ბარი არაფერი იყო მეგრელების აჯანყებაში; ხოლო მისი ენერგია
და აგრეთვე ყოველი საქმის სწრაფათ მოსაზრების უნარი, რა თქმა
უნდა, უფრო შეველიდა საქმეში უეჭველად გაემარჯვნა. მართალია,
ამ საქმეს საუკეთესო მიმართულება მისცა, მაგრამ დედოფალს მაინც
ვერ იამა და ამის მიზეზი ბერი რამ იყო.

ყოველთ უწინარეს, დედოფალი ვერც-კი იფიქრებდა, რომ შე-
საძლებელი იქნებოდა ასე სწრაფათ და ისიც იარაღის უშმარებლად
ასეთის საქმის მოგვარება. მისი თავმოყვარეობა, როგორც დედო-
ფლისა, ილახებოდა, როცა დაინახა, რომ საქმე დაშოშმინდა ყაზახ-
რუსების მათრახებით კი არა, არამედ აღმინისტრობრის უნარია-
ნობით, რაიცა მას აკლდა. შემდეგ მიხვდა, რომ იმ მიმართულების
შემდეგ, რომელიც კოლუბიაკინმა საქმეს მისცა, მისთვის შეუძლე-

ბელი იყო დაპბრუნებოდა იმ რეეიმს, რომლის გამოცვლას არამცთუ არა
ფიქრობდა, არამედ გადასწყვიტა, რადაც უნდა დაჯდომოდა, უფრო ცუდი
განერტკიცებინა და სწორედ მოიწვია სამხედრო ძალა.
დედოფლის საკირო იყო იმათი მსგავსი გენერალი, რომელთაც
სამწუხარო სახელი გაითქვეს იმით, რომ ხალხს ტყუილ-უბრალოთ
არა მარტო თოვებს, ზარბაზნებსაც კი ესროდენ, როგორც ეს ჩაი-
დინა გენერალმა კოლოცკიმ მასლოვოი ჰუტში, სტაეროპოლის გუ-
ბერნიაში, და ეკატერინე გული-გულში ჭნანობდა კიდეცა, რომ კო-
ლუბიაკინი მოიწვია. განსაკუთრებით იმისთვის ემდურვოდა კოლუ-
ბიაკინს, რომ ამან საქმეში არამცთუ არ დაიხმარია მისი, ეკატერი-
ნეს, დაახლოებული ჩიქოვანები, არამედ პირისპირ დადგა მება-
ტონეებსა და გლეხებთან და მეტად მკაფიოთ აუხსნა ორსავე მხა-
რეს, რომ კაცომყვარება და ადათი უნდა შეადგნდენ საზღვარს,
რომელსაც არ უნდა გადასცდეს მებატონის ძალა-უფლებაო. ამით
კოლუბიაკინმა დედოფალიც ჩააყენა იმავე ჩარჩოებში საკუთარ გლე-
ხების მიმართ. ამას შემდეგ სამმართველო აპარატი დედოფლის
სახლთუხუცესისა სრულებით გამოუსადეგარი ხდებოდა, როგორც
დამთრგუნავი ადათ-ჩვეულებისა. თუ კოლუბიაკინის მიერ ნაჩვენებ
ჩარჩოებში ჩადგებოდა, დედოფალს მაშინათვე უნდა აღეარებინა,
რომ სახლთუხუცესის ამბავი მთავრის წისქვილზე მინდის გამო სალ-
ხინოში, საიდანაც დაიწყო კიდეც აჯანყება, იყო აშეარა უსამარ-
თლობა და დარღვევა ჩვეულება-ადათისა. მაგრამ დედოფალი ამას ახი-
რებულათ უარპოვდა, და იმისთვის რომ გეეითხნათ, ისე გამოდი-
ოდა, რომ კოლუბიაკინი გლეხებს კი არ ამშვიდებდა, პირიქით,
ამხედრებდა მის, დედოფლის, ჭინაალმდევო. რამდენათ მოუთმენლათ
მოელოდდა ქუთაისიდან კოლუბიაკინისა და ყაზაბრუსების ჩამო-
სვლას, იმდეხათვე მოუთმენლათ ნატრობდა, როგორმე თავიდან
მოეშორებინა გენერალი.

თავადი გაგარინი ზუგდიდში კოლუბიაკინზე ადრე ჩაეიდა და
დედოფალმა, რომელიც უკვე ჩასულიყო, აჯანყების ამბავი დაწვრი-
ლებით და იმავე სახით გადასცა, რა სახითაც ეს ამბავი კოლუ-
ბიაკინს უამბო, მერე შესჩივლა კოლუბიაკინზე—გლეხებს კი არ
ამშვიდებს, უარესად აჯანყებს; მე მხოლოდ ყაზაბ-რუსების გამო-
გზავნასა ვთხოვდი ჩემს განკარგულებაში, თვითონ მისი ჩამოსვლა
სრულებითაც არა მჟიროდა.

ასეთნაირად დასმენის გამო კოლუბიაკინს გაგარინი მეტად
ცუდ გუნებაზედ დახვდა. გენერლის ჩამოსვლა სამეგრელოში მის
დაუკითხვად გაგარინს არ მოსწონებია. მისის აზრით, ეს კოლუ-

ბიაკინის მხრით არამკითხე შექრა იყო იმ სამშართველოში, რომელიც
ლიც მას არ ექვემდებარებოდა; ვინ ამბობს, შემთხვევა განსაკუთრებული
რებული ყოფილა, მაგრამ მაინც თუ კი თვითონ დედოფალს არ
უთხოვნია კოლუბიაკინისათვის ჩამოსკლა, კოლუბიაკინს რაღა სჯო-
და, რომ ჩამოდიოდათ! გაგარინმა დედოფლის წერილის შესახებ არა-
ფერი იცოდა, თვითონ დედოფალმა კი ეს წერილი არც-კი ასენა,

თავ. ალ. ივ. გაგარინი
ქუთაისის გუბერნატორი

რათგან ამის მიზეზი ჰქონდა. ასეთს გუნებაზე მყოფმა გაგარინმა
კოლუბიაკინს მაღლობა უხრია არეულობის დაწყნარებისათვის და
თან ზრდილობიან სიტყვებით აგრძნობინა — თქვენ თვითონ ტყუი-
ლად გარჯილხართ, მით უფრო რომ დედოფალი ძალიან გულმო-

სულია თქვენზედათ. მერე პირდაპირ უთხრა — დედოფალი გიჩვენისთვის
გლეხები კი არ დაამშეიდა, უარესად დაჯანყაო.

გიგანტების გადასაცემა

4. ადეილი წარმოსადგენია, ამან რამდენად ააშფოთა კოლუბია-
კინი!... ესეც მივიდა დედოფალთან და მთასენია: სულითა და გუ-
ლითა ჭუხეარ, რომ უკეთესად ვერ შევიძელი თქვენთვის მეამები-
ნომ, და თან დასძინა: „Certes! je ne soutiendrai jamais, madame,
le régime féodal que vous voulez ressusciter“. *) და ამის შემ-
დეგ კოლუბიაკინი ქუთაისში გაემგზავრა.

სამის დღით ადრე მის ჩამოსელამდე, ამისგან ეს წერილი მო-
მივიდა:

„ყველაფერი სასურველად ბოლოვდება; მაგრამ, უნდა გითხრა,
მეტად საშიში მდგომარეობა კი იყო. დღეს ან ხეალ გაგარინის მოსე-
ლას მოველი, ამიტომ იმედი მაქვს მაღვე ჩამოვიდე ქუთაისში
• •

გეთაყვა, სახლი მომიშადეთ, მორიგეც დაიყენეთ. გუოცნით. ნიკო-
ლოს კოლუბიაკინი. იქნისის 25-ს, 1856 წ. აბასთუმანი“.

მთხოვდა თავის ახალი ბინის მოწყობას, რათვან ის სახლი,
სადაც წინეთ იდგა, გაგარინე გადავიდა. წერილი რომ მომივიდა,
ბინაზე უკვე ყველაფერი მზად იყო და სულისულზე მოველოდი მის
ჩამოსელის.

როგორც იყო, ჩამოვიდა კოლუბიაკინი და თან ჩამოჰყეა რა-
ფიელ ერისთავი. იმავ სალამოს მიამშეს ყველაფერი დაწვრილებით,
რაც უკვე იღწერილი მაქვს. კოლუბიაკინი მეტად ძლევებული იყო.
განსაკუთრებით ის აბრაზებდა, რომ დედოფალი უარს ამბობდა—
მე სამეცნიეროში არ დამიბარებია კოლუბიაკინი, არც წერილი
რამ გამიგზავნია ამის თაობაზე მიქაძის ხელითო. დავიწყეთ იმ წე-
რილის ძებნა მაგიდის უჯრაში და გასაოცარს ვიყვაით, რომ ველარ-
სად გვეპოვნა. შემდეგში კი გავიგეთ, რომ წერილის პოვნა არც შეგვეძ-
ლო, რათვან რამდენისამე წელს უკან მიქაძე გამოვეიტყდა— კოლუბიაკი-
ნის წასელის დროს იტეხილ აურზაურში, ის წერილი ავილე და, ქვაშ-
ხორში რომ დავბრუნდი, დედოფალს უკანვე დაეუბრუნევით. თუ მი-
ქაძე, არა სტუოდა და ჩვენ რომ მართლა გვცოდნოდა ეს მისი
მოწაფური ეშმაკობა, ჩვენ ბევრს ვიცინებდით და მართლა რომ
სასაცილო იქნებოდა. სამი მოწმე ვიყავით: აკოფოვი, ერისთავი,

*) „თავის დღეში მხარს არ დაგუშერ, ქალბატონო, ფეოდალურ რეიმს,
რომელიც თქვენ მკვდრეთით გინდათ აღადგინოთ“.

მე და მეოთხეც—ვიცე-გუბერნატორი. ყველამ წავიკითხეთ წერილებას დედოფალი მეგრულის ეშმაკობით მოატყუა მიქაელ და ისტც გულისმოსვლის დროს ამბობდა—ასეთი წერილი არ არსებულაო. მეტად სასაცილო რამ იყო.

საღამოს, ჩვეულებრივ, კოლუბიაჲინთან შემოვიდა აკოტოვიდა და როცა გაივი, რა ამბავიც იყო, ცხვირი გამოიტენა ბურნუთით, კარგა ხანს ხმას ა. ილებდა, და ბოლოს დაიწყო:

— თუ არა მცემ, ნიკოლოზ პეტრესძევ, ჩემს ნათქვამს მოგავინებ... აյი გეუბნებოდი—ნუ მიდიხარ-მეთქი. რაში გესაქმება—შენ ქუთაისის...

— წადი, დაიკარგე, თორემ, ეს არის, გცემე... სულელი ხარ, არ გესმის, რომ საქმე ამით არ გათავებულა და უჩემოთ მაინც არ იქნება... მაგრამ თავი დაგანხებოთ ამაზე ლაპარაკს, საშინალად მომაბეჭრა თვით, სჯომია... ალექსეი, მოიტა მაგიდა და ბანქო. ბატონებო! როდისმე უნდა მოვუგოთ თუ არა ამ ყაჩალ აკოფორდს?...

6

ქუთაისში დაბრუნების მეორე დღეს კოლუბიაჲინშა თავის მოქმედების შესახებ მიხსენება გაუგზავნა მეფის ნაცვალს და იმისივე შესახებ მისწერა თავისს ძმას მიხეილს. მისი მოხსენების შინაარსი ის იყო, რომ გლეხების აჯანყება სრულებით ბურნებრივი მოვლენაა იმ ძველადან, ხაჯა ხაჯალურებსა და კისერზე მისამელ ჯაჭვებსა ხმარობენ, და სადაც იდამიანებს პირუტყვსავით ჰყიდიან. იმ რეუიმს კოლუბიაჲინი დრო-მოქმედულადა სთვლიდა და მისი მხარის დაჭრა უხერხულად მიაჩნდა. დედოფალს არ ამტკუნებდა: არც ამას გაუჩინია ეს რეუიმი და არც ამას შეუძლია მისი გამოცვლაო. მაინც, რაც უნდა იყოს, არ შეიძლება სამწუხაროდ არ ჩაეთვალოთ ისა, რომ იგი მეტისმეტად გულმოღვინეთ ცდილობს მის შენარჩუნებას, ისიც თავის შეიღების ქონებრივ ინტერესებისათვის. ეს წინდაუხედავი გულმოღვინება მეტად ყალბ მდგომარეობაში აყენებს. არც თავის მამას, ალექსანდრე ჭავჭავაძის, არც იმ საზოგადოებრივ წრეში, საცა იგი გაიზარდა, არ შეიძლებოდა პლანტატორული მიღრევის გადასდებოდა; ეს ხომ ასეი, მაგრამ მაინც იმდენათ ეშინიან შეიღების ქონების გატოლანგვისა, რომ იძულებულია მხარი დაუჭიროს თავის საზიზლარ მოურავების მიერ გლეხების გატყავებას. ასეთი აგენტები საშიშონი არიან საზოგადოებრივის მშეიადობიანობისათვის. ყაზახრუსების ჩაყენებით და ეჭიელებით არსებოთად საქმეს ვერ ეშველების, თუ აწინდელი აღმინისტრაციის მთელი პირადი შემაღვენლობა სხვა შემაღვენლობად არ გამოიცვა-

ლა. და მართლაც, განა სამართლიანობაა, რომ მდინარე ცუქუმაშვილი წყალი, რომელიც გეოგრაფიულიც ორს მხარეს ერთმანეთისაგან ჰყოფს, ერთ ნაპირისაკენ კანონიერს იურისდიქციას აწესებს, ხოლო მეორე ნაპირისაკენ—სრულს უსამართლობას; განა შეიძლება ასეთი ფაქტი სულმუდამ აღუნიშვნელად დაუტოვოთო,—ათავებდა კოლუბიაკინი თავის მოხსენებას.

თავისი კორესპონდენცია ტფილისში რომ გაპგზავნა, კოლუბიაკინი ისევ თავისს მიმდინარე საქმეებს დაუბრუნდა, როგორც ქუთაისის გუბერნატორი, და მისი აქარყოშვინაში კი აუარებელმა საქმემ მოიყარა თავი.

მალე გაგარინიც ჩამოვიდა იზიუმსკითურთ. თავადი გაგარინი საერთოდ რბილის ხასიათის კაცი იყო და დედოფალთან ყოფნის დროს ცდილობდა, რამდენადაც შეეძლო, საქმე მშეიდობიანათ გაეთავებინათ, ცდილობდა თავად-იზნაურობისათვის ჩაგონებინა გლეხებისათვის წაყენებული მოთხოვნილებანი, რაც შეიძლებოდა, მეტად შეემცირებინა; დედოფალს ურჩევდა უდიერად არ მოპყრობოდა გლეხებს. მერე სამეცრელოში გაგზავნა რამდენიმე ასეული ყაზახ-რუსები და მათი ოფიციები და უბრძანა—ხალხს, რაც შეიძლებოდა, ტკბილად მოპყრობოდენ. დედოფალს დაპირდა რამდენისამე გამოცდილ მოხელის გამოგზავნას დასახმარებლად, მანამდის კი ურჩია გორდში წასულიყო და იქ ეცადნა შემდეგი განკარგულებისათვის. მეფისნაცვალს თავისი მოსაზრება წარუდგინა, რომელნიც იზიუმსკის დახმარებით შეიმუშავა. მეცრელ გლეხების არეულობის შესაჩერებლად, მისის აზრით, საქმით იყო გაეგზავნა იქ რამდენიმე მოხელე, მაგრამ ამის ნებას არ აძლევდა მისის კანცულიარიის შტარის სიმცირე და ამიტომ მეფისნაცვალსა სთხოვა—გაედიდებინა ეს შტატები და ტფილისიდანაც გამოეგზავნა ისეთი პირები, რომლებიც ამ საქმეში გამოადგებოდენ.

თავად ბარიატინსკის რაյი კოლუბიაკინის მოხსენება უკვე მისული ჰქონდა, ახლა ამგეარსავე მოხსენებას ელოდდა გაგარინისაგან, რომ თავისი აზრი დაესკენა ამ საქმეში. მაგრამ მათი მოხსენება ერთისაც და მეორისაც იმდენად წინააღმდეგი იყო ერთი-მორისა, რომ ბარიატინსკი ჩააფიქრა. ამბოხების ჩასაქრობად და სამეცრელოში სრულის სიმშეიდის დასამყარებლად საჭიროდ მიაწიდა მხოლოდ და მხოლოდ სხვა აღმინისტრაციის შემოლება. ეს აღმინისტრაცია შედგენილი უნდა ყოფილიყო, თუმცა დროებით, რუს მოხელეთაგან; გაგარინი კი შესაძლებლად სთვლიდა საქმისათვის ეშველნა უფრო აღვილად და უბრალოდ: შინაურის ძალებით. მხოლოთ ამათთვის უნდა მიე-

მატებინათ რამდენიმე პირი, ტფილისიდან გამოგზავნილი გულუბიკია
ორს ადგილობრივს აღმინისტრატორს ასეთი ორი ერთი-მეორის
მოწინააღმდეგ აზრი ჰქონდა, შეუძლებელი იყო ამ გარემოებისა-
თვის ყურადღება არ მიექციათ. გავარინის, როგორც უფროსის პა-
სუხისმგებელ პირისა, წარმოდგენილი მოხსენება თავისთავად შეიძ-
ლება ყოფილიყო საქმაო საბუთად იმისა, რომ საქმე ისე გადაწყვე-
ტილიყო, როგორც ივი იშვერებოდა; მაგრამ კოლუბიაკინი, მართა-
ლია, უმცროსი პირი იყო და სამეგრელოს საქმეებისათვის პასუხის-
გებაც არ შეეძლო, სამაგიეროთ ცნობილი იყო თავის გამოცდილე-
ბით საერთოდ გლეხების და ბატონების ურთიერთ საქმეებში; არ
შეიძლებოდა მის ახრისათვის განსაკუთრებული ფასი არ დაედოთ.
თან თავადი გავარინი თხოულობდა მოხელეები ტფილისიდან გა-
მოებავნათ, იქ-კი ასეთი ხალხის შოვნა, ვინც სამეგრელოს ადგი-
ლობრივს პირობებს იცნობდა, არ შეიძლებოდა; ასეთი ხალხი უფრო
ახლო უნდა ეძებნათ, მეზობლად, ქუთაისში. თავადმა ბარიატინსკიმ
აჩჩია, სჭნამ საბოლოოდ მისცემდა საქმეს ამა თუ იმ მიმართულებას,
მთავარმართველობის საბჭოს წევრი ხამდვილი სტატის მრჩეველის-
იპოლიტე ალექსანდრეს ქე დასკიპ დუკრუასისათვის, რომელსაც
იგი საესებით ენდობოდა, დაევალებინა სამეგრელოში წასვლა და
გამოკვლევა ამ კითხვისა. დუკრუასის ნება დართო, ვინც იმას უნ-
დოდა, ის წაეყვანა თან თავის თანამშრომელებად. და ეს ამბავი
გავარინსაც აცნობა.

დუკრუასი ქუთაისში რომ ჩამოვიდა და გავარინს უთხრა,
რაცა ჰქონდა დავალებული, თავადს მის წარდგინებისათვის ასეთი-
მიმართულების მიცემა ძალიან ეწყინა. იმას იმედი ჰქონდა, ტფი-
ლისიდან გამოუგზავნილენ ისეთს ვისმე, ვინც მას ეყოლებოდა და-
ქვემდებარებული, ის კი არა დუკრუასის სრულებით დამოუკიდებელი
დავალება ჰქონდა დაკისრებული და მხოლოდ, თუ საჭიროდ დაინა-
ხედა, ითათბირებდა გენერალ-გუბერნატორთან და მას მიმართავ-
და ზოგიერთ შემთხვევაში დახმარების სათხოვნელად და ამ შემთხ-
ვევაში გავარინს უარის თქმის უფლებაც არ ექნებოდა. გავარინი
დუკრუასის ცოტათი იცნობდა და ეს გარემოება უფრო უწყობდა
ხელს—მათს შორის, პირველ შეხვედრიდანვე, გულცივი ურთიერთო-
ბა დამყარებულიყო.

სულ სხვანაირად იყო საქმე დუკრუასისა კოლუბიაკინთან.
ესენი ძველი მეგობრები იყვნენ, და დუკრუასიმ კოლუბიაკინთან
საუბრის დროს თავისთვის ბევრი რამ სასარგებლო ცნობა მიიღო.
დუკრუასის ტფილისიდან ჩიმომყევა სამი მოხელე: ბარანოვსკი, ეულ-

კინსკი და შერტეტიევი. სამწევე ტფილისის იმ დროინდელ მოწვევით
ლეობაში საუკეთესოებად ითვლებოდენ და დუკოუასის მოწვევით
ხალისით მოდიოდენ სამეგრელოში.

ამ კომისიას გენერალ-გუბერნატორმა აახლა გამყოლები, თარ-
ჯიმანები, გადამწერები, საკანცელიარიო ნივთები და სხ. და სხ.
და ისიც რამდენამე დღეს შემდეგ გაემგზავრა სამეგრელოსაკენ.

დუკრუასიმ ყოველთ უწინარეს გორდში ინახულა დედოფალი.
დუკრუასი მეტის-მეტად ზრდილი იყო, დიდის ტაქტის კაცი, ენა-
მოსწრებული, სასიამოენი მოსაუბრე და იმავე დროს სერიოზათ
ეკიდებოდა იმ საქმეს, რაც დავალებული ჰქონდა. დედოფალზე ძა-
ლიან კარგი შთაბეჭდილება მოახდინა და დაპირიდა—ყოველ ღო-
ნეს ვიღონებთ არეულობის მოსასპობად და სამეგრელოში სრულის
მშეიღობიანობის დასამყარებლადო. მოიარა ერთი ნაწილი ოდიშისა
და თავის ჩეზიდენტიციად ქვაშხორი აირჩია. პირეველ დღიდანვე კო-
მისიას აუარებელი მთხოვნელი მოაწყდა ყველა წოდებისა. დუკრუ-
ასის მიერ ჩამოყვანილი მოხელენი დილიდან საღამომდე მუჭაობდენ
და ათასნაირ დავალებებს ასრულებდენ, მაგრამ საქმეს მაინც ვერა
სწვდებოდენ: საჭირო შეიქმნა მიეშველებინათ ყაზახ-რუსების ოფი-
ცრები და აგრეთვე რამდენიმე მეგრელი თავადი თუ აზნაური,
ვინც კარგათ ლაპარაკობდა რუსულს.

კომისიის მუშაობას უმეტესად საქმის მორიგებით გათავების
ხასიათი ჰქონდა. მაგრამ დუკრუასი მალე დარწმუნდა, რომ ეს
მხოლოდ დროებითი მაღამო იყო, იარის პირის მომშუშებელი; გა-
გარინს სწორედ ამის იმედი ჰქონდა, მაგრამ სამეგრელოს საქმეს
ეს არაფერს უშველიდა; სხვა გზა არ იყო, აქაც უნდა შემოღებუ-
ლიყო მთელის ამიერკავკასიისათვის საერთო დაწესებულებანი სა-
სამართლოსი და პოლიციისა, და ამათ სათავეში უნდა დაეყენებინათ
სამხედრო გუბერნატორის უფლებით შემოსილი კაცი. აბა, რა
თქმა უნდა, ეს დედოფალს არ ესიამოვნებოდა, და აუცილებლივ
ყალბ მდგომარეობაში ჩაიყენებდა, ამიტომ მასთან მოლაპარაკება
უნდა გაემართნათ და ჩაეგონებინათ ის აზრი, რომ საჭირო იყო
თავისნებით გასცლოდა აქაურობას და თან კარგა ხნით, რათა
მის აქარყოფნაში შესაძლებელი ყოფილიყო სრული სიმშვიდე და
წესიერება დაემყარებინათ.

დუკრუასიმ მეფის ნაცვლისათვის მირთმეულ მოხსენებაში ყოვე-
ლივე ეს აღნიშნა და დასძინა, რომ მთელი შეგრელობა მეტად ემდურის
მთავრის მართვა-გამგეობასათ. ყველაზე პატივეცმული და მშეიღობის
მოყვარე ხალხი თავადიშეიღების გვირისა ამას იძიხის—თუ ასეთი წეს-

წყობილება ჩვენში არ გამოიცვალა, ყველაფერს მივატოვებთ და სულიერი გავეცლებით აქაურობასათ. სამართალი არსადააო, აღმინისტრობის სული ამოართება ხალხს გადასახადებით, თვითონ წილი უდევს ქურდობასა და ყაჩალობაშიო; სამართალი აშკარად ფულზე იყიდება; სასწავლებლების ხსენებაც-კი არ არის, ბავშვებს საშუალებაც არა აქვთ, სადმე რუსული ისწავლონა; დედოფალს მხოლოდ ისა პნებავს, რომ იმეფოს, სასახლეები აიშენოს და ხალხის მართვა-გამგეობისათვის აღარც კი ფიქრობს, რადგან ყველაფერი საესებით ჩიქოვანების გვაროვნობას მიანდო და ისინიც ძარცვავენ ყველასათ.

თავადი ბარიატინსკი საესებით დაეთანხმა დუკრუასის და მოინდომა დედოფალთან ჯერ შინაურის ხასიათის მოლაპარაკება გაემართნა და წინასწარ მასთან მოსალაპარაკებლად ერთ-ერთი თავისი პირადი აღუტანტოაგანი, ჩ. გაეგზიენა.

ჩ. მდიდარი ვინმე იყო, ჩინებული, ჰქონდა ფლიგელ-აღუტანტის წოდება, დაახლოებული იყო ხელმწიფელისთან და მეფის ნაცვალთან. ყველა ამ ღირსებით შემქულ კაცის საშუალებით დედოფალს თითქოს ნდობით და გულგახსნილად უნდა ელაპარაკნა მეფისნაცვალთან, და მაშინ დუკრუასის წარმოლგენილი აზრიც საესებით განხორციელდებოდა. როცა გზა დაულოცა ჩ.ს, ბარიატინსკიმ, სხვათა შორის, და ავალა—ქუთაისში რომ იქნებით, ინახულეთ ნ. კოლუმბიაკინი და მოელაპარაკეთ, რათა მისი გამოცდილება საქმის გაკეთების დროს გამოიყენოთ.

ქუთაისში ჩამოსკლისას თავადი გაგარინთან სადარბაზოდ რომ იყო, ჩ. შემდეგ კოლუმბიაკინთან წამოვიდა სადილობის წინ. გენერალი ჩ.ს თავის ჩვეულებრივის ალერსიანობით და გულექთილობით მიეკება. ჩ.-მაც დაუფარავად აუხსნა მიზეზში თავის ჩამოსკლისა. კაბინეტში ამ დროს მეც ვიჯექი. გენერალმა ჩემი თავი გააცნო ჩ.ს და დაუმატა:—ამის აქუთხა ზედმეტი არ იქნება, რაოგან დედოფლის საქმეებსა და სამეცნიეროს ჩემშე უკეთ იცნობსო. მერე ბრძანა არავინ შემოშვათ, და სტუმარი სადილად მიიწვია. სადილზე სამეცნიეროს ამბავზე დაიწყეს ლაპარაკი. უმთავრესად იმაზე ილაპარაკეს, თუ რა ფორმისა შეიძლება ყოფილიყო ის სათქმელი, რომელიც დედოფალთან ექნებოდა ბარიატინსკის, და ყველაზე საუკეთესოდ ეს ჩასთვალეს: დედოფალი დაეჯერებინათ, რომ ეთხოვნა ხელმწიფისათვის სამეცნიეროს შმართველობისაგან განთავისუფლება, რადგან მცირეწლოვანი მთავარი და სხვა შვილები იმპერიის ერთ-ერთ სატახტო ქალაქში უნდა აღწარდნა; დედოფალსვე უნდა ეთხოვნა, რომ მთავრის სრულწლოვანებამდე შემოღებული ყოფილიყო რუსის

მართვა-გამგეობა, ხოლო დედოფლის მამულები უნდა ჩაებარტყმებოდა განსაკუთრებულ მზრუნველისათვის, რომელსაც აირჩიედენ თვითონ დედოფალი მეფის ნაცვალთან შეთანხმებით. ეს ფორმულა საუკეთე-სოდ ჩავთვალეთ დედოფლის ინიციატივისათვის. მართლაც, დედო-ფალს რომ ეს რჩევა მიეღო, საქმე მეტად კარგათ გათავდებოდა. ბარიატინსკი საუცხოვოდ მოუწყობდა სამეგრელოდან წასელის საქ-მეს, საცა ის რენებებდა, იქ წაიყვანდა, და თუ თვითონ არ იყი-სრებდა მზრუნველობას, ყოველსავე შემთხვევაში მეაცრ კონტრო-ლიორად გაუხდებოდა მზრუნველის მოქმედებას და თავის ნებაზე არ ატარებდა მთელის ათის წლის განმავლობაში, ე. ი. სანიმ მთავარი სრულიწლოვანი არ გახდებოდა. მამულები ყველა გაიმიჯნებოდა, შემოსავალი ყველა ნათლად იქნებოდა ონუსხული, ასე რომ როცა მთავარი სრულიწლოვანი გახდებოდა, თავის მამულების ბატონ-პატრონი გახდებოდა და მათგან დიდი შემოსავალი ექნებოდა, აცდებოდა სასამართლოებში დაირ-დარაბას, როგორც ეს შემდეგში მოუხდა კიდევა. ჩ-მ გადასწყვიტა ამ მიმართულებით ემოქმედნა და იმავ საღამოს გორდში წავიდა.

დედოფალი განაწყინებული იყო დუკრუასის მოქმედებით, რო-მელმაც იქდები არ გაუმართლა და მხარი არ დაუჭირა მის რეე-ბის შენარჩუნებას. აილო და ფიცხელი მიწერ-მოწერა გამართა ტფი-ლისელ ნათესავებთან, რომელიც ჭორების სახით ატყობინებდენ ყველაფერს, რასაც მის საქმეების გამო ბარიატინსკისაგან გაიგონებ-დენ. ამ ჭორებმა, მეტად აამხედრეს დედოფალი ბარიატინსკის წი-ნააღმდეგ. თავის მდგმარეობას დედოფალი ისე მაღლა აყენებდა, რომ, მისივე სიტყვით, ვიღაც ბარიატინსკი მას ვერას დააკლებდა. სულ ცოტახნის წინად, როცა პეტერბურგში იყო, დედოფალს სრუ-ლი საბუთი ჰქონდა იმისა, რომ იმპერატორი და იმპერატრიცა მე-ტად კეთილგანწყობილნი იყვნენ მასთან.

დედოფალი მიხვედრილი იყო, თუ რა ჰქონდა დავალებული ჩ-ს. ეს უკანასკნელი გორდში ჩამოვიდა თუ არა, ნამდვილ ქალურ ხერხიანობით მოპყრო, რომ ამით უფრო მეტად ეგრძნობინებინა ბარიატინსკისათვის—შეს მოციქულობას არაფრად ვაგდებო. ჩ-ს მეტად ალერსიანად დაუხდა, გააცნო თავისი ბავშვები, ყველანი, ვინც გარშემო ეხვინენ, ერთის სიტყვით, მოექცა როგორც პატივ-საცემ და სასიმოვნო სტუმრს, და არა ბარიატინსკის დესპანს. მუსიკას მისღება ბავშვების თამაშობა და სიმღერები, მერე გასეირ-ნება ბაღში, მთელი დრო ამაში გადიოდა, და ჩ. როგორც-კი მოინ-დომებდა საქმეზე სიტყვის ჩამოვდებას, დედოფალი რასმე მოიკო-

ნებდა, რომ ამით ბანზე აეგდო სიტყვა. ასე გრძელდებოდა სამ დღეს ცუკა
და, ბოლოს, ჩ-ს მოთმინება დაეკარგა და სთხოვა აუდიენცია; ამგ-
რამ დედოფალმა თავი მოიავათმყოფა და სალაპარაკოდ არ მიუშვა.
მეტას ხანს რომ დარჩენილიყო, თავისს დავალებას სრულებით დაუ-
კარგვდა მინშვნელობას და ფასს და მეტად განაწყინებული წიმო-
ვიდა იქიდან. დედოფალს არ ესმოდა, რომ ასეთი ხერხები მაშინ-
დელს მისს მდგომარეობაში მყოფს მაინცა-და-მაინც ხელს არ მის-
ცემდა.

ჩ-ს ტფილისში დაბრუნებისას, თავადი ბარიატინსკი მეტად
გაოცებული დარჩა იმის მოხსენებით. მაგრამ მაინც არ უნდოდა
დაეჯერებინა, რომ დედოფალი თავის საზიანოდ მოიქცეოდა, ამი-
ტომ თვითონ დუკრუასის მიანდო წასოლიყო დედოფალთან და ცდი-
ლიყო დაეჯერებინა როგორმე.

დუკრუასი წინადა და გაიმართა მოლაპარაკება, მაგრამ ამ მო-
ლაპარაკების შინაარსი ყველასათვის საიდუმლო იყო. ტფილისში
ის-ლა გაეგოთ, რომ ბარიატინსკის პირველი მოხსენება მიეღო დუ-
კრუასისა, საიდანაცა სჩანდა, რომ დედოფალი მზად ყოფილა უეჭვე-
ლათ ისე მოქცეულიყო, როგორც ბარიატინსკის მიერ შემუშავებული
პროგრამა უკარნახებდათ: დუკრუასი დასქნდა, რომ თუ დედოფალი
გაცხარებული იყო და წინად ნებას არ დაგვყვაო, ამის მიზეზია გა-
მოუცდელობა და ტაკტის უქონლობა იმ პირთა, ვისაც ეს მოლაპა-
რაკება წინად ჰქონია მინდობილიო. მე დედოფლისათვის ცალკე
წერილი დავწერე და დედოფალმაც პირობა მომცა—სამ დღეს უკან
საბოლაო და კატეგორიულ პასუხს მოგცემთო.

ოთხ დღეს უკან ბარიატინსკიმ ახალი მოხსენება მიიღო დუ-
კრუასისაგან, მაგრამ ეს მოხსენება უკვე ისეთი იმედიანის სახისა არ
იყო, როგორისაც იყო პირველი მოხსენება. დედოფლის მიერ დანიშ-
ნულმა სამმა დღემ განვლო, აქამდე პასუხი არ გაუცია და კაცი გა-
მოუწიანა—ავად გახლავართ და სანამ არ მოვრჩები, დუკრუასის
ვერ ვიხახულებო. ამაზე დუკრუასიმ კაცსა სთხოვა მოეხსენებინათ
დედოფლისათვის, რომ იგი სამ დღეზე მეტს ვერას გზით დარჩებაო
და პასუხს ამ სამ დღეში გთხოვს-თქო.

დუკრუასი მესამე მოხსენებაში მეფისნაცვალს ატყობინებდა,
რომ გორდიდან გავდივარ, დედოფალს წერილი მიესწერე და ვატუ-
ბინებ, რომ, ჩემის აზრით, სამეგრელოში მეტსხანს მისი დარჩენა
არამცთუ არას არგებს მხარეს, პირიქით, უფრო უარესად გაართუ-
ლებს სამეგრელოს ისედაც გამწვავებულ მდგომარეობას-მეთქი.

დუკრუასისაგან ვერავინ ვერასდროს გაიკო, რა გახდა მიწეზად
იმისა, რომ მოლაპარაკება ასე ერთბაშად შესწყდა. ხმა კი დაფილდა უკა-
რის მესამე დღის მიწურულში, რომელიც დუკრუასი და დაუდო
რომ მესამე დღის მიწურულში, რომელიც დედოფლის საქმისმწარმოებელი და
დედოფლის სახელით შეუძლებელი დიდი ფული ქრთამად, —ზოგი
ამბობდა — 6 ათასი იუნი, — რომ დუკრუასის მაინცა და
მაინც არ მოეთხოვნა — დედოფალი სამეგრელოდან გასულიყო. და
კითომც ასეთის წინადადებით აღწეოთებულ დუკრუასის მევახე წე-
რილი მიეწერნოს დედოფლისათვის, გადაუცია საქმისმწარმოებლი-
სათვის, დაუხურნია ქუდი და ფეხით, მარტოდ-მარტო წამოსულა
გორდიდან და მხლებლებისათვის უბრძანებია ცხენებით დასწეოდენ
გზაში. ესენიც გორდიდან ორის ვერსის მოშორებით დასწევიანო.
მაგრამ როცა შეძლებში დუკრუასისა ჰყითხავდენ იმის თაობაზე—
ყველაფერი ასე იყო, თუ არამ, გადიხარხარებდა და ხუმრიბაში
ჩაატარებდა კითხვას. შეიძლება, ეთავილებოდა კიდეცა მოეგონებინა
ის სასაცილო როლი, რომელიც ასეთი ყოვლად სერიოზულ კაცს
ათამაშებინა დედოფალმა სწორეთ ისეთ წუთას, როცა ეს კაცი გულ-
წრფელად სცდილობდა მას გამოსდგომოდა.

როცა ბარიატინსკის დუკრუასისაგან უკანასკნელი მოხსენება
მოვციდა, საბოლოოდ გადასწყვიტა სამეგრელოში რუსის მართვა-
გამგეობა შემოელო და დუკრუასის მიანდო მართვა-გამგეობის შტა-
ტების შედგენა და იმავე დროს 6. კოლუბიაკინი ტფილისში გაი-
წვია. ბარიატინსკიმ ძალიან გულითა სთხოვა კოლუბიაკინს ეკის-
რნა სამეგრელოს შმართველის თანამდებობა და დაპირდა — ამ ად-
გილზე მხოლოდ მანამდე გაგიჩერებთ, სანამ მხარე სრულებით დამ-
შვიდდებოდეს, და მერე კი სხვა ადგილს მოგცემთ ისეთს, რომ
გენერ-გუბერნატობისაგან დამოკიდებული არ იყოთ. აი ამ
უკანასკნელის დაპირებით დაიყოლია თავადია ბარიატინსკიმ კოლუ-
ბიაკინი.

პირიად შედგენილობის მოწყობა თვით კოლუბიაკინს მიანდო
და სთხოვა რამდენისამე დღით ტფილისში დარჩენილიყო, სანამ დუ-
კრუასი თვით შტატებს წარმოადგენდა. როცა ეს წერილობითი
ფორმალობა გათავდა — კოლუბიაკინთან ერთად სამეგრელოში
წამოვიდა და ჩ-ც, თან წამოილო დაბეჭდილი პროელამაციები
სამეგრელოს ხალხის მიმართ რუსის მართვა-გამგეობის შემოღების
თაობაზე მთავრის მცირეწლოვანობის განმიელობაში. პროელამა-
ციები ორ სხვადასხვა შინაარსისა იყო შემდეგის მოსაზრებით: ბა-
რიატინსკიმ მიანდო ჩ-ს ისევ დაეწყო დედოფალთან მოლაპარაკება

იმავე შინაარსის, როგორც უნდა ელაპარაკნა პირველათ ჩატარებული შინაარსის და როგორც ელაპარაკებოდა დუქრუასი. და თუ ამ ხელიდ დედოფალი საუკეთესოდ ჩისთვლიდა თავისი მეთაურობა გამოიწინა და საქმე სიმტკბილობით გათავდებოდა, როგორც ესა სურდა ბარიატინსკის, მაშინ გამოაქვეყნებდინ პირველ შინაარსის პროელამაციას, რომელიც ასე იწყებოდა: რადგან დედოფალი სამეგრელოდან გადის, შემოღებული იქნება რუსის მმართველობათ. ამ გვარად მთელ ამ საქმეს ნებაყოფლობით სახე და საბაზი ეძლეოდა. მაგრამ უკეთ დედოფალი ამ წინადადაბაზე არ დაპყვებოდა, მაშინ ჩ-ს უნდა გამოექვეყნებინა მეორე ექნებორიარი პროელამაციას, სადაც დედოფალი სრულებით არ იყო ნახსენები, და პირდაპირ აცხადებდენ რუსის მმართველობის შემოღებისა და მმართველად ნ. პ. კოლუბიაკინის დანიშვნის შესახებ. ეს უკანასკნელი პროელამაცია დედოფალს ფაქტურად სამეგრელოს მართვისაგან აშორებდა, და ამის შემდეგ იგი აქა რჩებოდა მხოლოდ უბრალო მემამულედ და თავის მცირეწლოვან შეიღების მამულების ყურისმგდებლად.

ეს საშუალება, რა თქმა უნდა, გადამწყვეტი იყო, მაგრამ ბარიატინსკი იძულებული იყო ამისათვის მოემართნა თვით დედოფლის მეტად ქედმალლურ ტონის გამო. ხოლო საქმის გაჭიბნურება მეტად არ შეიძლებოდა, მღვმარეობა დაუინებით თხოულობდა ასეთს გადაწყვეტილებას.

ჩ. გორდში მაშინ ჩამოედა, როცა დედოფალთან სტუმრად იყო მისი ბიძაშვილი, თავად გაგარინის მეულე, რომელსაც მე წავყევი სამეგრელოში პატარა შერვაშიძესთან (გიორგი) ერთად, ასე რომ სანამ დედოფალთან მივიღოდა, მე მინახულა და შემატყობინა, რაც დავალება ჰქონდა. საშინლათ ნატრობდა, ნეტავი არ იქნება, პირველი შინაარსის პროელამაციის გამოქვეყნება მომიხდებოდეს. ამიტომ, ვინ იცის, რა მოსახრებას არ იგონებდა, რომ დედოფალი დაყუოლიებინა და ურთიერთ თანხმობით გაეთავებინათ საქმე, მაგრამ საწადელს ახლაც ვერ ეწია. აუდიენციამ სულ ცოტა ხანს გასტანა, დედოფლის ოთახიდან რომ გამოიდა, ჩ-მ ნაწყენმა გაუგზავნა კოლუბიაკინს სქელი შეკვრა მეორენაირ პროელამაციისა გამოსაქვეყნებლად და თვითონ მაშინაოვე ტფილისში წავიდა.

ყველა ამ საქციელს დედოფლისას, სამწუხაროდ, გასამართლებელი საბუთი არაფერი ჰქონდა, და მისი ახსნა მხოლოდ შეიძლებოდა, დედოფლის მეტისმეტ გულმოსულობით, რაიცა წარმოსდგებოდა ტფილისიდან მიღებულ და ათასნაირ კორებით სავსე წერილებისაგან. გულმოსულობით ბარიატინსკის, ვინ იცის, რას არ აბრალებდა. „ეს

ავანტიურსტი პეტერბურგიდან აქ იმისათვის ჩამობრძანდა და მომდინარეობა და ჯვრები მიიღოს იმ იმისათვის, რომელსაც განგებ აჭიანურებენ, რომ სძარცვონ ხაზინა; ამასვე ჩაბარებული აქვს მთელი მხარე და მთავრებს ისე კვლის, როგორც მოეგუნებებათ. მე სამეცნიერებლოდან გამიყენენ, მამულებს ჩამომართმევენ, მე და ჩემს შეიღებს რალაც საცოდავ პენიას გადმომიგდებენ სამადლოდ და იმასვე მიზამენ რასაც უშერებოდენ საქართველოს ბატონიშვილებს დად ედოფლებს, ხოლო სამეცნიერელოს დადიანის მაგიერ სათავეში ჩაუდგება ვიღაც სოლდათის შვილი კოლუბიაკინი. მაგრამ მე ამას ვერ მოყითმენ და ისე ვიზამ ყველაფერი იმპერატორისა და იმპერატრიცას ყურებამდე მიყიდეს, ისინი ნებას არავის მისცემენ დასჩაგრონ საცოდავი ქრისტი და მისი მცირეწლოვანი შვილებით..

ასეთს სიტყვებს დედოფალი ყველას გასავონად იძახდა, ძალიან ლელავდა და ბოლოს გულიც კი მისდიოდა, მისი მდგომარეობა, რა თქმა უნდა, ადვილი არ იყო; როგორც ქალი, ლირისი იყო სრული თანავარძნობისა, მაგრამ თითქოს რალამაც თვალები დაუბრმავოთ, ყველას იშორებდა, ყურს არავის უგდებდა. ოლარავის ენდობოდა და შემცირა გზას დაადგა,—უძლურ გაბოროტების გზას. მარტო თავისი ჩიქოვანები მიაჩნდა ერთგულ და მისანდო ადამიანებიად.

კოლუბიაკინშა, ქუთაისში პირველადვე შევხედით თუ არა ერთმანეთს, თავად ბარიატინსკის სახელით, შემომთავაზა სამეცნიეროში ოლქის უფროსის ადგილი. დუკრუასის შტატების თანახმად სამეცნიერო გაყოფილი იყო სამ ოლქად: ზუგდიდისა, სენაკისა და ლეჩხუმისად. პირველ ოლქში დაინიშნა თავადი რაფიელ ერისთავი, მეორეში— მე და მესამეში—თავადი ქონსტანტინე მიქელაძე. ყოველივე ეს მეტად სწრაფად მოხდა, რათვან სამეცნიერო მეტად მძიე პირობებში იყო და საქმის გადადება არ შეიძლებოდა. ენკენისთვის დამდეგს სამივე ჩვენ-ჩვენ ალაგას ვიყავით. ხოლო დუკრუასიმ აუარებელი დაწყებული საქმეები გადმოგვცა და თვითონ თავის თანაშემწებითურთ უკან დაბრუნდა.

თავადს გაგარინს ძალიანა სწყინდა საქმის ასე მოგვარება; მისი შემთანხმებელი საშუალება უარყოფილ იქმნა. რადგან ეს საშუალება კითხვას საბოლოოდ ვერა სწყვეტდა; იგი მეც მემდუროდა, რათვან თავს ვანებებდი მე თვითონ ეს ძალიან მიმძიმდა, ძალიან ვიყავ მასთან დამეგობრებული, მაგრამ ერთის მხრით, თვით ბარიატინსკის მიერ ჩემმა არჩევამ, ხოლო მეორე მხრით—ჩემმა მეტად საინტერესო მომავალმა მოღვაწეობამ გამიტაცეს აქეთკენ.

როცა ქუთაისიდან კოლუბიაკინი ახალ თანამდებობაზე შეოდიოდათ
ოდა, რა თქმა უნდა, მასთან აკოფოვიც იყო, გულწრფელად დალო-
ნებული, რომელმაც მანც გზა დაულოცა ხუმრობით:

— აკი გეუბნებოდი, ნიკოლოზ პეტრესძევ, როცა მიქაძემ წე-
რილი მოგიტანა:—დარჩი, ნუ მიღიხარ-მეთქი... არ დამიჯერე,
წახველი., დედოფალი ეშმაკი ქალია, იმ ზომამდე გაგაბა ხაფანგში,
რომ ახლა შენც-კი დარჩებოდი, მაგრამ არ შეიძლება—ძალაუნებუ-
რად უნდა წახვიდე. ზუგდიდში ჩავალ შენთან პულკის სათამაშოდ,
შენ კი მანამდე მიქავას ვინძლო პრეფერანსის თამაშობა ასწავლო.

თ ა ვ ი მ ი მ ი მ ი

რუსის მართვა-გამგეობრის შემოღვა სამიზადოში

შემოსცვლა სახაზო ბატალიონისა და რამდენიმე ასეულ ყაზახრუსებრისა,—ძალაუფლება და კომისეტენცია ოლქის უფროოსისა. — აჯანყების მეთაურნი.—კრიტიკა სახალხო უცხედურობისა. — მებატონეთა თავგასულობა.—ისმალთა ბატონობის ტრადიცია.—რეს გამოუცდელ მოხსელეთა მოღვაწეობა ამ მხარეში.—ამ მოღვაწეობის შედეგი. — დააბლოვება ადგილობრივ მცხოვრებლებთან. — ნადედოფლარის აქციურია ხელს უცარავს ახალს მართვა-გამგეობრას.—იგი არასტილი თანხმდება აქციან გასცლას. — მასთან საწყინი შეტაკება.—მარტივილის მონასტერში ნადედოფლარი მიქაფას შესვდება. — ნადედოფლარმა გაგარინთან და მაძერშია. — ჩემი ჭავლა გორდში მის სანახავად. — სოფ. კინჩის გლეხებს უჩივის. — როგორ გაეცსწორდი ამ გლეხებს. — თავად ჩიქოვანების ონი სოფ. ზანაში— ყაზახრუსების მიერ მემბობეთა დაწყნარება. — უმაღლესი რესკრიპტი ნადედოფლარის მიმართ შეიღებიანათ ს.-კუტერბურგში გამგზავრების შესახებ. — ჭასასვლელად მზადება. — სვანეთის მთავრის კონსტანტინე დადებულიანის მიერ თავად გაგარინის მოკლა. — დავით დადიანის მეულლის გამგზავრება პეტერბურგში.

1

რუსის აღმინისტრაციასთან ერთად სამეცნიეროში შემოვიდა სახაზო ბატალიონი სრულის თვისის შემადგენლობით და სამი ასეული ორგოის ყაზახრუსთა.

ოლქის უფროოსთა უფლება და კომისეტენცია მეტად ვრცელი იყო; ყოველ მათვანის უშუალო განკარგულებაში იყო ასეული ყაზახრუსთა და, თუ დასკირდებოდათ, შეეძლოთ მოეთხოვნათ სამხედრო კომანდები. მხოლოდ ასეთ პირობებში და პირად ენერგიის წყალობით შეიძლებოდა დაშვიდებულიყო მხარე. ულრან ტყეებში, რომლებითაც დაფარული იყო მაშინდელი სამეცნიერო, ადვილი არ იყო კაცს გაეფანტნა გლეხთა ბრძოები, გლეხები თავ-თავის ადგილებზე მიგემაგრებინათ, მოგერიგებინათ ბატონებთან და როგორც ბატონისა, ისე ყმისათვის შეგეგნებინებინათ, რომ, მართალია, რუსის მმარ-

თველობა იფარივდა ყმებს ბატონის თავგასულიობისაგან, მაგრა მარტინი მარტინი
იმას არ ნიშნავდა, რომ ჩენ კითომ ვანელებდით ბატონის უფლე-
ბას, არამედ ამ უფლებას ბატონყმობის კანონიერების ფარგლებში
ვათავსებდით, იმ კანონიერებისაში, რომელიც მაშინ იმპერიის შიგ-
ნით არსებობდა. რომ უფრო მარჯვედ და წარმატებით გვემოქმედნა,
საჭირო შეიქმნა გავეცნო აჯანყების მეთაურები, დაგვეახლოვებინა
და მათის საშუალებით როგორც უკვე ცალ-ცალკე ბრძოებზედ, ისე
საზოგადოდ ყველა გლეხებზედ გვემოქმედნა.

ეს შეთაურები სამნი იყვნენ: კოჩა თოდუა, მართალი თოდუა
და უცუ მიქაეგა. ესენი მართლაც თვალსაჩინო პიროვნებანი იყვნენ,
როგორც თავის გავლენით გლეხებზე, ისე თავის პირად ხასიათითაც.

კოჩა თოდუა გლეხი იყო აზნაურ კორზაისი, რიონის პირას
მდებარე სოფ. საჭილაოდან. ორმოცდაათის წლისა იქნებოდა, წამო-
სადეგი, ბრეგე; საწვრილმანო ღუქანი პერნდა და ბატონს საურს ფუ-
ლად აძლევდა. ერთს დღეს გლეხების მოძრაობას თავში ჩაუდგა,
როგორც დამცველი თავის თანამომექინისა, დაჩაგრულთა და მიწას-
თან გასწორებულთა. ბელადად რომ გახდა, თითქო გენერალიაო, ისე
მოეწყო: გაიჩინა აღუტანტები, შიკრიკები, მდივანი, რომელიც ბრძა-
ნებებს უწერდა; როცა საღმე წავიდოდა, თან მიჰყებოდა მთელი
ამალა, და ზოგჯერ ტახტრევანით დაძყავდათ კიდეც. გლეხები მასთან
მოდიოდენ და ბატონების წინააღმდევ საჩივარს აძლევდნ; ისიც ბა-
ტონებს უწყებას გაუგზავნიდა და დაიბარებდა და თუ მოვიდოდენ,
ბევრჯელ მორიგებით ათავებდა საქმეს, ან და დაადგენდა განაჩენს,
რომელიც მაშინათვე მოჰყავდათ სისრულეში. თუ მებატონე არ გამო-
ცხადდებოდა, კოჩა თავისს კაცებს გაგზავნიდა ალაგობრივ, რომ
მებატონეს გასწორებოდენ და გლეხები დაექმაყოფილებინათ. მკაცრი
იყო, წესიერება უყვარდა. მებატონენი თვითონა სთხოვდენ მფარვე-
ლობას, დაუხვდებოდა, მოუსმენდა და გლეხებს ყოველთვის კი ირ
ამართლებდა. კოჩას მებატონე კორზაია გვიამბობდა, რომ ჩემი მეამ-
ბოხე ყმა განსაკუთრებით კეთილგანწყობილი იყო ჩემთანაო და ერთ-
ხელ ლირისი გამხადა კიდეც ჩემს სახლში მობრძანებულიყო თავის
ამალით და ჩემთან სადილი მიერთმიაო. მე გავუმასპინძლდი, რო-
გორც საპატიო სტუმარს, და როცა ნესადილებს ტახტზე იყო წამო-
წოლილი, მე ჩემი საუკეთესო, ქარვიანი ჩიბუხი მივართვი თუთუნის
მოსაწევიდო, კოჩამ ყველაფერი შეიფერა, თითქო ასეც უნდა ყოფი-
ლიყოვო. მაგრამ ვაი იმ მებატონის ბრალი, ვინც ურჩობას გაუწევ-
და! კოჩა თავის ბრძოებით ქორივით თავს დაუქროლებდა და შეუ-
ბრალებლად არბევდა იქაურობას. იქლებდა სახლ-კარს და მება-

ტონე ღმერთის მადლობასა სწირავდა, თუ მოახერხებდა და უკარგრებდა ხალი და უვნებელი დაალწევდა თავს.

საერთოდ კი კოჩიზე უნდა ითქვას, რომ ბოროტი კაცი არ იყო, მაგრამ არც თუ ძალიან ჭიკიანი, და ბრბოს გული მოგებული ჰქონდა უფრო თავის წამოსადეგობით, რიხიანობით, და ბრძანებლობის მოხურხებით.

სულ სხვა ჯურისა იყო მართალი თოლუა. მართალი სახელი არ არის, მეტისახელია. და ეს მეტისახელი ხალხს ტყუილაუბრალოდ არ დაურქმევია მისთვის: დაარქვა მის პირად ლირსებათათვის. სალხინოელი გლეხი იყო და ეკუთვნოდა თვით მთავარს. მართალი თოლუა ხის ჯამ-ჭურჭლის მთლელი იყო. თავისი ხელობა და შრომა ძალიან უყვარდა, ლვთისმოყვარე იყო, უკვე ხანშიშესული (ისიც 50 წლისა იქნებოდა), ცოლშვილიანი. მისი სოფლის ხალხი ძალიან პატივსა სცემდა, და როცა სალიპარტიოს სოფელში ყმები აჯანცდენ, ამათ თავის ბელადად ერთხმად ამოიჩიეს და დაავალეს—მთელი სიმართლე და მხოლოდ სიმართლე ჯერ დედოფლისათვის მოეხსენებინა და თუ აქედან არაფერი გამოვიდოდა—თვით რუსთ ხელმწიფელმდე ევლო. — „არ შეიძლება,—გაიძახოდა ხალხი,—რომ ბატონების თეოთნებობა დაუსჯელად დასტოკოს ხელმწიფებაო“. მართალი თოლუამ უარი ეერ უთხრა თავის ერთხმად ამომჩიჩევლ სოფლელთ და მთელ თავის წინამძლოლობის განმავლობაში ცდილობდა მშეიდობინის და გონივრულის სიტყვით ყმებისათვის თავი შეეკავებინებანა და რამე წრესგადასული აო ჩაედინებინებინა. როცა მის მოსაყვანად კაცი გავეგზავნეთ, მაშინათვე წამოვიდა და სრულს ჩვენს განკარგულებაში ჩაგდაბარა თავისი თავი. და, მართლაც, ეს ისეთი პატიოსანი და მართალი ადამიანი იყო, რომ ძალაუნებურიად მისდამი ნდობით აღიგესხებოლით. ბრბოებთან არ დადიოდა, იჯდა თავის ქოში, წინანდებურად სოლიდა ხის ჯამებს და ხალხში მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში გამოჩინდებოდა.

მესამე ბელადი და ყველაზე სინტერესო იყო—მჭედელი უტუმიავადი, სოფ. ჯვარიძან. მჭედელი ყველგან ხალხში უბრალო კაცად არ არის მიჩნეული. როგორც რუსეთის სოფლებში, ისე სამეგრელოშიაც მჭედელი უფროსერთ შემთხვევაში მკითხვევიცაა, იცნობს სხვადასხვა სამკურნალო ბალახებს, იცის შელოცვები, დაახლოვებულია... ავ სულებთან. მეგრულ სამჭედლოს გვერდით ლუქანიცაა და შიგ კიდევ სულმუდამ ირევა უსაქმური ხალხი; აქ ეუბნებიან ერთმანერთს ახალ ამბებს, ერთ ჯგუფის ალაგას მეორე მოდის, განუწყვეტლივ ლაყბობენ, ყაყანებენ, ილანძლებიან, ერთიმეორეს თავის აზრს უზი-

არებენ, ზოგჯერ საქონელსა სცვლიან და ვაჭრობენ, და ყოველ სა-
დაო შემთხვევაში ეს ხალხი მიმართავს ხოლმე მეტელს, რომელმაც უ-
შეტეს შემთხვევაში, ლაპარაკი იცის თავდაქერით, მაცდურათ.
კილოვივით. გლეხთა მოძრაობის დასაწყისიდანვე უტუ მიქავას სამ-
შედლო შესაკრებელ აღვილად იქცა, ხოლო თვით პატრონი, ახალ-
გაზდა კაცი, ასე ოცდაათის წლისა, მიხვედრილი, ეშმაკი, როგორც
უშეტესობა მეგრელთა, გლეხების წინამძღვრლად იქცა ისე, რომ
თვითონ ამისთვის არც-კი ცდილია, ძალად თავისთავი არავისთვის
ბოუხვევია. ბუნებით ფიცხი მაღე თვითონ გაიტაცა მისმა როლმა
და სულ მოკლე ხანში გლეხებს, როგორც უნდოდა, ისე ათამაშებდა.
ბატონებს სწრაფად და ენერგიულათ უსწორდებოდა; ქორივით და-
აცხრებოდა თავზე, წაართმევდა, რასაც კი მოახელებდა, ამას ური-
გებდა გლეხებს და ზოგჯერ ბატონებს ტყვედ დაიჭერდა იმ პირო-
ბით, რომ მისიანებს გამოესყიდნათ. განსაკუთრებით მისი სუსხი ად-
გებოდა თავადებასა და აზაურებს, რომელნიც სხვებზე მეტად იყვ-
ნენ ცნობილი თეისის გულქვაობით. წერა-კითხეის მცოდნე იყო და
ენაწყლიანი ლაპარაკი იცოდა, როგორც ეს დივინახეთ კოლუბიაკინ-
თან მის პირველად დალაპარაკების ღროს; იგი გული-გულში მო-
ძულე იყო ბატონ-ყმობისა და ყოველის ლონისძიებით მის შურს
იძიებდა თავის ძმების საუკუნოვან შეწუხებისათვის.

ეს სამი მეთაური თავის ნებით დაგვნებდა და, როგორც ესთქვით,
მოგვიხდა მათთან დაახლოვება; მათგან უნდა გაგვეგო მეტად საჭირო
და ჩენოთვის აუცილებელი ცნობები აჯანყების, მსვლელობისა, რომე-
ლიც მთელის ექვსის თეის განმავლობაში დაუბრკოლებლივ შზადფებო-
და. ჩენ მათთვის სრულებითაც არ დაგვიმალავს, თუ რამდენათ პასუხის-
მგებელი იყვნენ აჯანყებაში მეთაურობისათვის; მაგრამ ამავე ღროს
გავაგებინეთ, რომ ამბოხების ჩაქრობის საქმეში მათს დაბმარებას
შეეძლო შეემსუბუქებინა სასჯელი, მათ რომ მოელოდდა, და იმედი
სავსებით გაგვიმართლეს.

2

სამეგრელოში ჩვენმა შესვლამ საბოლაოდ შეიჩერა აჯანყების
განვითარება; მაგრამ მისი საესებით ჩაქრობა, როგორც ძალზე გა-
ძლიერებულ ხანძრისა, ადვილი არ იყო და არც მაღე შეიძლებოდა.
გარდაბუგვილი ადგილი ჯერ კიდევ დიდხანსა ჰყორჩოდა. რამდენისამე
თვის განმავლობაში ოლქის უფროსები სულ ცხენებზე იყვნენ დაკ-
რულნი, დადიოდენ ოლქის ყველა მხარეს და ყველგან პირადად ასა-
მართლებდენ მომჩინეანთ.

ბელადებთან საუბრებისაგან, დღიურ თრომტრიალს შემზევე, საღამოობით, ძალზე გახურებულ ბუხართან, აგრეთვე რაც ჩენ პირადად გავეცანით სინამდვილეს, ჩენ უფრო და უფრო კრწმუნდებოდით, რომ საქმე გვქონდა ისეთ სოციალურ მოვლენასთან, რომელიც დიდი ხანია—დავიწყებული იყო და რომელსაც საცხებით გადაყვადით საშუალო საუკუნოებში, ფერდალიზმის გაფურჩქვნის ხანში, გლეხთა იმ მოძრაობასთან, რომელსაც საფრანგეთში უკერიები ეწოდა, საზოგადო სახელ უკისაგან, რომელიც პირადებით ყველა იქაურ გლეხებს დაერქვა. სამეგრელოში ჩენ დაგვხვდა ისეთი სახე მემამულეთაგან გლეხების დამოკიდებულებისა, რომლის დროს საადგილმამულო ურთიერთობას ყოველი არსებითი მნიშვნელობა დაეკარქა და ეს დამოკიდებულება გადაიქცა წმინდა პირად დამოკიდებულებად; ხოლო ადათი, რომელიც ოდესალაც ჩაუწერია ვახტანგ მეფეს (მის კრებულს ვახტანგ მეფის კანონები ჰქვიან), მეაფიოდ ამბობდა, რომ „კაცი თავის თავად თავისუფალია და მისი დამოკიდებულება წარმოსდგება მხოლოდ მიწისაგანო“. საადგილმამულო დამოკიდებულება კი, რომელიც განწესებულია იმავე ადათით, ჰყოფს ყველას, ვინც საბატონო მიწა-წყალზე სცხოვრობენ, შემდეგნაირად. სულ მალლა იდგა აზათი, ანუ, სხვაფრივ რომ ესთქვათ, ვათეთრებული, რომელსაც, შედარებით, სულ მცირე გადასახადი ემართა.— ამათი რიცხვი მცირე იყო; მას ქვევით იდგა—მხატური, ამათ ემართათ განსაზღვრული რაოდენობა მიწის მოსავლისა, და, ამას გარდა ვალდებული იყენენ მებატონენსათვის მამრობითის სქესის მსახური მიეცათ; ამაზე ქვევით იყო გლეხი, რომელიც აძლევდა მოსამსახურე ქილსა და კაცს, მუშა ხელს საბატონო სამუშაოსათვის და მოპქონდა მიწის მოსავალი; და, ბოლოს, ამ კიბის სულ ქვედა საფეხურზე იდგა მოჯალაბე—სამხედრო ტყვე, სრული და ყურმოჭრილი მონა.

მაგრამ მოელი ეს კლასიფიკაცია გლეხებისა, მათის საადგილ-მამულო დამოკიდებულების ხარისხის მიხედვით, ფიქტიურად გადაიქცა მის შემდეგ, რაც მებატონებ შეიძინა ის უფლება, რომლის ძალით, როცა მოეგუნებებოდა, თავისს ხელქვეითებს ეწვევოდა, მათს სახლებში სცხოვრობდა და მათს ხარჯზე სჭამდა და სკამდა მანამდე, სანამ მასპინძელს ყველაფერი არ გამოილევოდა. მებატონებ წელიწადი თორმეტი თვე ასე დამთაბარობდა, სჭამდა თავისა და სხვათა ყმების სარჩო-საბატონებელს და ამ ყმების პიროვნების სული და ხორცი მის ხელთ იყო. გლეხები სულმუდამ დრტვინავდენ ამ ძალადობის წინააღმდეგ და ზოგჯერ იარაღისაც მიმართავდენ და ისე გაუძალიანდებოდენ, მაგრამ მაშინ ყოველ მებატონეს მისი მე-

ზობლები მიეშეველებოდენ და ერთობლივ ენერგიულათ ამშვერტენის
ხოლმე უჩჩთა და გაუგონართ, ამის შემდეგ იწყებოდა მათი უწყალო
წიოკობა და წინანდელზე უარესი დამონება.

რუსის მართვა-გამგეობის დროს გლეხების საერთო აჯანყე-
ბამდე, ან ფრანგების უაკერიამდე, როგორც წვენ დაგეხვდა აქატო-
ბა, საქმე ერთხელაც არ მისულა. ამ უაკერის გაჩენას ხელი შეუწ-
ყო თვით სამეგრელოს მთავრობამ, რომელიც მეტის-მეტად ზედ-
მიწევნილათ, სიტყვა-სიტყვით ასრულებდა დედოფლის მიერ დაო-
ვებულ ინსტრუქციის მის აქატოფნის დროს. ხოლო ყოველს ეჭვს
გარეშეა, რომ ასეთი უაკერიები წინა დროებში სამეგრელოში ერთ-
ხელ და ორჯელ კი არა ყოფილა. ესენი ნორმალურ მოვლენად ით-
ვლებოდა და შედეგად მოსდევდა საერთო ცვლილებები, რომელთა
კვალი ეტყობოდა როგორც სამეფო დინასტიების, ისე დიდ გვაროვ-
ნობათა ამაღლება-ჩამოქვეითებას. დადიანების ძელი გვარები—ბე-
დია, ჭილაძე, ლიპარიტიანი, შელია ახლა გლეხებშიაცა გვხვდება,
აგრევე გვხვდება გვარი დიდებულის საბათარისა, რომელთანაც
ოდესძაც სტუმრად ყოფილა ფრანგი-მოგზაური შარდენი. გლეხები
საბათარაშვილები ბევრნი არიან, ხოლო თავადები და აზაურები
უკვე სულ არავინაა დარჩენილი. და ყველა ეს სწრაფი სოციალური
ადგილგადანაცლება ხდებოდა ადგილობრივი კულტურულ მოძრაო-
ბათა ანუ, სხვანაირად რომ სთქვათ, უაკერიების წყალობით, რო-
მელნიც გამოწვეულნი იყვნენ მაღალი წოდების მიერ გლეხების შევი-
წროებით.

თაქტები უსულომერთო ძალდატანების, რომლის მსხვერპლად
ბატონები ხდიდენ გლეხებს, ახლაც საძებარი არა გვქონდა, ესენი
ყოველ ფეხის გადადგმაზე გვხვდებოდა. აი თუნდაც მოვუსპინოთ იმ
ქალს, რომელიც გამოიპარა მებატონის სასახლიდან და ქურდულათ
მოალწია ლექის უფროსთან. მარტო გარეგნობაც-კი გამოგვიხატას
მის უკილურეს გაქირვებასა და უპოვარებას: ტანს უფარავს ძონძე-
ბი, მისი ტიპი სრულებით არა ჰგავს მეგრელ ქალისას, რომელიც
მთელს აღმოსავლეთშია განთქმული თავის სილამაზით; ჩვენს წინა
დგას სულ სხვა, დაჩივებული, დატანჯული, დაკინიებული რასა. აი
რა უჭირს ქალს: „მე—მოჯალაბე გახლავართ,—მეუბნება ქალი,—ამა
და ამ თავადისა, მისგან ორი შვილი გამიჩნდა: ბიჭი და გოგო. მე-
რე აილო და მავან მებატონეს მიმყიდა. წინანდელმა მებატონემ ჩემი
შვილები ვილაც-ვილაცებს მიჰყიდა. ახალ ბატონის ხელში სამი შვი-
ლი გამიჩნდა და ახლა უნდა ეს შვილები გამიყიდოს. ჯერ უფროს
შვილისაგან იწყებს. რომ გაიგო, მე ჩივილს ვაპირებდი, დამემუქრა,

შენ თეითონ აფხაზეთში გაგყიდიო; გამოვიქეცი, თორემ მუქაჩების ასრულებდაო».

შეიძლებოდა, ამაზე შორს წასულიყო აღაშიანის სხეულით ვაკრობა!?

ახლა სხვა მაგალითი, თუ გნებავთ.

დგას ორი მთხოვნელი, მამაკაცი და დედაკაცი; სამ წლის წინათ თავი შეასყიდეს ბატონს ათ თუმნად, ხოლო ამ ფულის საშოვნელად თავიანთი ქალი, შვიდის წლის გოგო, მეორე მებატონეს დაუგირავეს. გოგოს გამოხსნის ვადა დადგა, მოუტანეს ფული. მაგრამ მსესხებელმა გადაჭრით უარი უთხრა გოგოს დაბრუნებაზე: ქალალდში, რომლის ძალით ეპატრონება გოგოს, ნათქვამია—ნაყიდიაო. მართლაც წერის უცოდინარობის გამო ამ უბედურთათვის ჯვარის სახე გამოუყვანინებიათ ქალალზე, ესენი თავიანთს ხელის-მოწერაზე უარს არ ამბობენ და უნდა გამოეთხოვონ თავიანთს ერთადერთს ბაეშვს...

ამ საჩივაის მოსმენა არც-კი გათავებულიყო, ისე შემოვიდა გამხდარი, შეშინებული კაცი; არეულად ლაპარაკობს, გარშემო იხედება და ეშინიან—ყურს არავინ მიგდებდეს, რომ ბატონებზე საჩივლელად მოსულვარო. აბა ყური დაუგდეთ მის თავვადასავალს. შვიდ ბატონს ეკუთვნის, შვიდნივე ერთიმეორეს მახლობელი ნათესავები არიან, აზნაური შევდიები, და შვიდ სახლში მსახურობს, თითო დღეს თითო სახლში და ერთ სახლიდან მეორეში გადაღის. კვირაში შეიდის დღის განმაელობაში მუშაობს, შეუსკენებლივ, შისთვის უქმე არ არის, ყველვან სცემენ და ტყეპენ და ნახევრად მშიერს ამყოფებენ. თხოულობს—ისე მწარედ არა სცემონ ხოლმე,—ორ მისს ბატონს საშინლად ჰყვარებია ცემა,—და საჭმელიც ცოტა მეტი აჭამონ; თვის გამოხსნის თხოვნა აზრადაც არ მოსდის...

ხელში ეს სამი ფაქტი მომხედა... ასეთი ფაქტები კი იმდენია, რომ ჩამოთვლაც კი შეუძლებელია.

საზიზღიარი იყო ბატონ-ყმობა რუსეთში, მაგრამ შიდა გუბერნიებში არსად შევევედრივარ ისეთს რასმე, როგორიც სამეგრელოში ვნახე. აქვე, გვერდით, იმერეთსა და გურიაში, რომლებიც 30 წლის განმაელობაში რუსის ხელში იყენენ, ასეთი ულმობლობის ფაქტების ხსენებაც-კი არა ყოფილა. მაგრამ ყველაზე გასაშტერებელი ის იყო, რომ დაჩაგრული და პირუტყვის მდგომარეობამდე მიყვანილ მეგრელ გლეხებს შორის კაცს შეხვდებოდა იმდენად გამოცვეთილი და მოხერხებული ყმები, რომლებიც ბატონისაგან ფულით თავს ისნიდე და თვითონ ჰყიდულობდენ დიდ ფულში გლე-

ხებს და ყმებად გაიხდიდენ ხოლმე; ისეც მოხდებოდა, რომ ვა გლებების გლეხებსაც თავიანთი გლეხები ჰყავდათ. ერთის სიტყვით, ადამიანისა ჰყიდდენ და აქ ყიდულობდა ჟველა, ვისაც-კი ფული ებადა.

და ყოველივე ეს არც ისე საკირველი იყო: აქაურებს ჯერ ისევ კარგათ ახსოვდათ ოსმალოს ბატონობის სულ ახალი ხნის ამბავი. იყვნენ, ვიმეორებთ, მოხუცებიცა, რომელთაც ეს დრო ახსოვდათ. დადიანი მაშინ ხარჯს აძლევდა ოსმალოს სულთანს ბიჭებითა (თუქშუსებით) და გოგოებითა; ხშირად ვეზირი ბარათს უგზავნიდა, რეცეპტების მსგავსად, და მონაწერი სააფთევკო სისწორით უნდა აესრულებინა.*)

ამ ბარათებში აღწერილი იყო ხოლმე სიმაღლე, თვალები, პირი, თმა, სხეულის სხვა და სხვა ნაწილების ფორმა და მისი მსგავსი წერილმანები, რომლებიც უნდა ჰქონდათ თუქშუს ან ოდალიკა (პარამხანაში მოახლე-მონას), ფადიშაპის აქბორუობის დასაქმაყოფილებლად. სპარსეთის შაპიც უფრო მეგობრობითა სთხოვდა იმასვე, განსაკუთრებით თუქშუსებს, რაოგან სოდომია გაცილებით მეტადაა გაფრცელებული სპარსთა შორის, ვიდრე ოსმალთა შორის. დადიანი ამ შემონათვალს ასრულებდა თავისდა უნებურადაც და მეგობრობრაც, სანამ ქუჩუქ-კაინარჯიის ზავმა 1783 წ. ამ საშინელ ხარჯისაგან არ გაათვისუფლა—de jure, მაგრამ de facto ოსმალებითისათვის ამ საქონლის გაგზავნა დიდხანს კიდევ დარჩა ტყველების გაყიდვის სახით.

მართალია, ამ სენის წინააღმდეგ ძალიან იყო ხოლმე ამხედრებული მთავარი დაეთითი და არამცთუ სდევნიდა ტყველების გაყიდვას, არამედ აკრძალა ოჯახის წევრების იქეთ-აქეთ დაფანტუა და მათი გაყიდვა უმიწა-წყლოდ; იმან საყოველთაოდ გამოაცხადა, რომ ის გლეხები, ვინც უკანონოდ გადაეთიდენ ერთი მებატონისაგან მეორის ხელში, ყველას გავათვისუფლებო. მაგრამ როცა ის გლეხები, რომლებიც ბატონებს გამოექცნენ და მას შეაფარეს თავი, იმის მაგივრად რომ გაეთავისუფლებინა, თვითონ გაიხადა ყმებად, თავის მიწა-წყალშე მიაწერა და მათის ხელით თავისს სასახლეებს დაუწყო შენება, თავად-აზნაურობამ მის ვითომ ლიბერალობაში დაინახა მარტოოდენ ახალი ფორმა ლეგალურ წართმევა-წაგლეჯისა და ძალადობისა. თავად-აზნაურობას უმძიმდა ეს აღვირი და მით უფრო ხა-

*) 50-იან წლების კავკასიის ერთ-ერთ კალენდარში ასეთი რეცეპტი, რომელიც სპარსეთის შაპს იმერეთის მეუისათვის გამოეცხავნა, პ. გრილოსაროვის მიერ იყო დაპერდილი.

ლი-ით წაიძრო პირიდან, როგორც კი ამისთვის გარემოებამა უქმდობა
შეუწყო, ე. ი. ომერ-ფაშის მიერ სამეცნიელოს დაბყრობის, დროს.
ამ დროს თავადებმა და აზნაურებმა ისევ ჟელებური ამბავი მო-
გონეს, დააწვენენ გლეხებს, ოსმალებზე ბლომათ დაუწყეს ყიდვა
ტყვეებს და ამით მათი გული მოიგეს.

აჯანყების ბელადებმა გადმოგვეცს ბატონებისათვის ჩამორ-
თმეული ხაჯალურები, რომლებითაც კოშებსა და მიწისქეებულებში
წლობით დაბმული ჰყავდათ ხოლმე თვეისი ქვეშევრდომები. მათის
მითითებით, მებატონეთა სახლებში ჩვენ აუარებელსა ვპოულობდით
ამ მონობას იარაღებს; გვაგონდება განსაკუთრებით ერთი ორფუ-
თიანი ჯაჭვი, რომელსაც, რა თქმა უნდა, ერთისა და ორის კაცის
სიცოცხლე არ შეუმოკლებია. და იმ დროს, როცა მებატონეთ ამ ჯაჭ-
ვებს ჩამოვართმევდით, გლეხებს ვართმევდით თოფ-იარაღს. მარტო
სენაკის ოლქში ჩამოვართვით ათასამდე თოფი და თითქმის იმდე-
ნივე სატევრები და ხმლები. შემდეგში მთელი ეს არსენალი საჯარო
ვაჭრობით გაიყიდა და იქიდან აღებული ფული ეკლესის მოხმარდა.
ახლა ბარებ ენანობ, რომ, თუნდაც კურიოზისათვის, არ შეეინახე
ის უზარმაშარი ჯაჭვი, რომელიც ჩემს კაბინეტში კედელზე დიდხანს
მეკიდა, როგორც ტროფეი რამ.

3

ჩვენ ყველანი ხამები ვიყავით ამ მხარეში და თუმცა მე იქ წი-
ნათ ორს წელიწადნახევარსა ცეხოვრობდი, როგორც ილმზრდელი
მცირეწლოვან მთავრისა, თავადის ნიკოლოზისა, მაგრამ ამ თანამ-
დებობის დროს ამ მხარის შესწავლა მხოლოდ ზეზეურად შემეძლო,
იმის საშუალებით, რასაც გავიგონებდი ან მიამბობდენ მთავრის
ოჯახში მყოფნი თუ მომსვლელები. სამეცნიელოს სოციალური ყოფა
და ნამდვილი მდგომარეობა ხალხის კუთილდლეობისა ჩემთვის სრუ-
ლებით უცნობი იყო, ასე რომ როცა აქ ადმინისტრატორად დავ-
ბრუნდი, როგორც ჩე, ისე ჩემი კოლეგები, აქ პირველად ჩამო-
სულნი, იძულებული ვიყავით სულ თავიდან გავცნობოდით აქაურ
როგორც ხახალხო, ისე საზოგადო ცხოვრების ყველა მხარეთ და
ზნეშეულებას. ამიტომ პირველად თითქმის თვალხუჭელა გვიხდე-
ბოდა საქმიანობა; ყველაფერი დამოკიდებული იყო პირად მიხეე-
დრილობისა და გულმოდგინე ცდისაგან—გაგვეგო აქაური ჩემულე-
ბები და გავეცნო ხალხის გონიერი დონე. საქმეს უფრო ის გვიადვი-
ლებდა, რომ მმართველს ნ. 3. კოლუმბიაეთისა და ჩვენს შორის დამ-
ყარდა მეტად გულწრფელი და მეგობრული ურთიერთობა; ყოველი

ჩეენი ნაბიჯი, ყოველი ჩეენი მოქმედება შეთანხმებული იყოს გვიცის მათ საერთო თაობირზე შემუშავებულ პროგრამასთან; მმართველი არ გვიძულებდა თავისი პირადი რამე გაგვიკეთებინა, და ასეთი მეგობრული, ერთმანეთს შეთანხმებული მოქმედება ბევრ რაშიმე გამოგვადგა. ყოველი დღე, ყოველი საათი განუწყვეტილის პრაკტიკისა გამოცდილებასა გვექნდა და ადგილობრივ განსაკუთრებულ პირობათა შესწავლის საქმეში თვალსაჩინო წარმატება გვიტყობოდა. ჩეენ რაკი შუამავლებად ვიყავით დაყენებული მებატონებსა და გლეხებს შუა, უნდა ცდილვიყავით, რაც შეიძლებოდა ალვედგინა პრეტრიუი პირებულთა და თან გლეხების თავი არ დაგვეჩერინებინა. საადგილმამულო იურისდიქცია მებატონეთა ძალაუფლებისა გლეხების აჯანყების შემდეგ წარმოუდგენელი გახდა და მთელის თვეისის სიმძიმით ჩეენვე დაგვაწვა კისერზე. მართალია, მებატონებს მხარს უჭირდით, როცა მოთხოვნა კანონიერი იყო, მაგრამ ჩეენ არ შეგვეძლო გლეხებისათვის აგვეტალა—მათს ბოროტმოქმედებაზე ნულარ სჩივითო, თუმცა იმ დროს მთელს იმპერიაში არსებულ ბატონებურ სამართალის შინაარსის თანახმად ასეთის საჩივრის ნება გლეხს არ ეძლეოდა. ჯერ ისევ ეკატერინე II (რომელიც ესდენ ეძიებდა, რომ ვოლტერს, დიდროს და დაილამბერს ექოთ მისი ლიბერალიზმი) ბრძანების ძალით ჩეენს აღმინისტრაციას უფლება არა ჰქონდა გლეხებისაგან მემამულებზე შემოტანილი საჩივარი მოესმინა, და მებატონეთა ბოროტმოქმედების საქმეებს არჩევდენ მხოლოდ თავადაზნაურობის სამაზრო და საგუბერნიო წინამძღოლები, და საიდუმლოდ—მე-III განყოფილება.

სამეცნიეროში ასეთი დაწესებულებანი სრულიადაც არ იყო, თავად-აზნაურობის უფლებრივი მდგომარეობა ჯერ კიდევ არ გამოერქვიათ, ასე რომ ოქტის უფროსი წარმოადგენდა მეტად სხვადასხვა ფუნქციებით აღქურვილ პიროვნებას. იგი იყო აღმინისტრატორიც, სამოსამართლო და საპოლიციო ძალა-უფლების წარმომადგენელიც და ერთგვარი თავადაზნაურობის წინამძღოლიცა; თვით პრაქტიკამ შეგვიქმნა ასეთი ვრცელი კომპეტენცია. ფაქტურად ჩეენ, სამეცნიეროში გაეუსწარით რუსეთის შიდა გუბერნიიებს მომრიგებელ-შუამავლების თანამდებობის შემოღებაში, რათგან ჩეენის მოქმედებით ძალიან ვემსგავსებოდით ასეთებს. რა თქმა უნდა, ყველა იმ შემთხვევაში, რომლებიც ზემოთ მოვიხსნიერ, ე. ი. იქ, სადაც საჩივარი შემოქმენდათ ოჯახის წევრების ცალ-ცალკე და უმიშოდ გაყიდვაზე. სადაც გლეხები, რაღაც ქალალდის ნახევების ძალით, თავისსავე მსგავსს გლეხებს ეკუთვნოდენ; სადაც, დასასრულ, საქმეს

ჩეკნის ძალლონით თავს ვერ ვართმევდით, როგორც მაგალითისადაც
აზნაურ შავდიების კუთვნილ გლეხის საქმეში, ჩენ მივმართავდით
იმპერიის საერთო კანონებს და დაუყონებლივ ვათვის უფლებდით
ასეთს გლეხებს და ამის მოწმობასაც ვაძლევდით ამ გლეხებს, ხოლო
მათს პატრიონებს შეეძლოთ ხაზინიდან სულზე ოთხი თუმანი მიე-
ღოთ. ასეთ გლეხებისაგან შემდეგში შეიქნა თავის უფალ გლეხთა
კლასი, რომელთა რიცხვი 1860 წელს 400-დე აღიოდა. და ყოველ
ცალკეულ შემთხვევისათვის ასეთნაირად მოქცევასთან ერთად, ჩენ
ერთი რამ საზოგადოთ შემოვიდეთ, სახელდობა: ერთხელ და სამუ-
დამოდ აკუკრძალეთ მებატონებს თავიანთ ყმების საზღვანში სტუმ-
რად მისვლა და მათთან ჭამა-სმა, რაიცა ამ გლეხებს კალიასებრ ინა-
დგურებდა.

ჩეკნდა სასიხარულოდ დავინახეთ დაუყონებლივი, მეტად სა-
ნუგეშო შედეგი ჩეკნის მოღაწეობისა: გლეხები გულმოდგინეთ შე-
უდგნენ მათს მიერ თავმინებებულ მიწების დამუშავებას და ანეუ-
ლის პურის თესვას. მინდორზე გაჩნდენ მშეიდობის მოყვარუ ჯგუფები
კაცებისა, ქალებისა, ბავშვებისა და გაისმა ჩეკულებრივი სიმღერა
მხენელ-მოქსველისა. გახურდა მუშაობა და მუშაობასთან ერთად გაიმარ-
თა აუცილებელი სადგილ-მამულო დავა, რომელიც ხშირათ ცემა-
ტუებით თავდებოდა. იქაც უნდა მისულვიყავით საქმის გასარჩევად.
მართალია, მეტად სადავიდარაბო საქმე იყო, მაგრამ არსებითად
მხოლოდ უნდა გავეხარებინეთ. ვეხდავდით, რომ ხალხი თავის ნორ-
მალურ კალაპოტში ჩაღვომას შეუდგა. ამ თავშისაცემ საქმეს ზედ
დაირთო ზრუნვა საქონლისა და განსაკუთრებით ცხენის ქურდობის
მოსპობისათვის; ქურდობა მეგრელების ტომებრივ, ტრადიციულ
თვისებას შეადგენდა. ცხენის ქურდობა ისეთისავე ოსტატობით
იყიან, როგორც იყიან ეს ამერიკის წითელკანიანმა ინდოელებმა,
რაიცა აწერილი იქვს კუპერსა და მაინ-რიდს. მეგრელის შესახებ
საქართველოში ერთი თქმისაა: სამოთხეში რომ შესულა მეგრელი,
წმ. გიორგის რაში დაუნახას, ვერ მოუთმენია და მოუპარნია. ცხენიპარიობა არ შეწყვეტილა გლეხების აჯანყების დროსაც-კი
და ახლა, როცა გლეხები თავ-თავიანთ კერას უბრუნდებადენ, ეს
ცხენიპარიობა ჩეკულებრივ გაგრძელდა. ამ ხელობას თავისი როგა-
ნიზაცია ჰქონდა და მასში მონაწილეობას იღებდენ ყველა წოდების
მეგრელები. იმასთან საბრძოლველად, საჭირო იყო ახლო გავსცნო-
ბოდით ამ ორგანიზაციას, რასაც ცოტა დრო-კი არ დასჭირებია, მანამდე კი საერთო პასუხისმგებლად ვხდიდით იმ სოფელს, რომლის
საზღვარში მოიტანდენ მოპარულ ცხენების კვალს. ამ სოფლელთ დაუ-

ყონებლივ გადავახდევინებდით მოპარულ ცხენის საფასურს, ხოლო და საფულებელი ინათ უნდა ეპოვნათ ქურდი და ჩვენთვის უნდა წარმოედგინათ სკ-
კირო დამამტკიცებელ საბუთებითურთ. სამეგრელოს სოფლებში
ძნელი იყო გზაკვალის გაგნება; ამ სოფლებს საერთო არაფერი

მთავრობის გლობუსი

აქვსთ ველიკოროსულ სოფლებთან: აქ არ არის მთლიანი მოსახ-
ლეობა და ალარც საერთო მფლობელობა მიწისა, თითოეული მოსა-
ხლეობა თავისთვის ეწევა მეურნეობას, ყოველი მოსახლე გაცალკე-
ვებით ცხოვრობს, თავის სახლკარისა და ეზოყურებისათვის მაღალ?

ლობე უვლია, ეკლით შემობლანდული და ყოველივე ეს ჩიტოლულია გაუვალ ბუჩქნარებში და ხევბში, რომლებზედაც გადახლაროსულია ვაზები. სოფელი უზარმაზარ სოერცეზეა გაშლილი და მის ურიცხვ ბილიკებზე მხოლოდ აქაურ / მკვიდრს არ ექცევა მხარი. მებატონეთა საცხოვრებელი გლეხების საცხოვრებელშია არეული, და იმ დროს გარეგნობით ერთმანეთისაგან ვეღარც კი გაარჩევდა კაცი— უველა ესენი უბრალო ფაცხები იყვნენ.

სამეგრელოს მართვა-გამგეობრისათვის სახელდახელოდ შედგენილი იყო (იმერეთის მსგავსად) დუკრუასის კომისიის მიერ დებულება, დამტკიცებული მეფისნაცვლის მიერ. ამ დებულების თანახმად ყოველ სოფელში უნდა ამოერჩიათ ხოლმე ხელოსანი გლეხიბისაგან და იმას ევისრებოდა სოფლის საპოლიციო საქმე; მაგრამ ეს დაწესებულება აქ სრულებით გამოუსადფებარი გამოდგა. ხალხი მეტის-მეტად იყო დაბერჩებული და არ შეეძლო თვითონ წაცყვანა თავის სოფულის საქმები; მათ შორის არჩეულ ხელოსნებს ყურს არაერთ უგდებდა—არც ბატონები და არც თვით გლეხები. ჩვენც იძულებული გავხდით დახმარებისათვის მიგვემართნა აღვილობრივ აზნაურებისათვის და მათთვის გვეთხოვნა დამდგარიყვნენ ხელოსნებად. გლეხები სიხარულით დათანხმდნ ამაზე და დავისახელეს საუკეთესო აზნაურთაგანნი; ესენი კი ჩვენ არ შეგვეძლო ძალით დაგვიყენებინა ხელოსნებად და დავითანხმეთ იმით, რომ დავპირდით განსაკუთრებულ ჯილდოს საერობო სამსახურისათვის. დავარწვით მოურავები, ე. ი. სოფლის მმართველები, ესენიც განდენ ხელოსნებად, და საქმე გაიჩალხა. ყოველ სოფელში მათის საშუალებით გავაკეთეთ ის, რაც გვინდოდა. და მოურავთა შორის მართლაც აღმოჩნდენ ზოგნი მეტად მიხვედრილი და რიგიანი ადამიანები, რომელებიც გულწრფელი მონდომებული იყვნენ დაქისრებული საქმე შეესრულებინათ.

ოლქის უფროსებს ორ-ორი თანაშემწე უნდა ჰყოლოდათ და ერთი მათგანი უფლება გვქონდა აღვილობრივი თავადთაგანი აგვეკვანა; ვისარგებლე ამ უფლებით და ამ თანამდებობაზე მოვიწვიე ერთ-ერთი ბატონშეილთაგანი, თავადი დიმიტრი გრიგოლის ძე დადიანი, და არც მინანია, რომ ის ავირჩიე. დიმიტრი სრულებით არ ჰგავდა თანამოგვარებს. ზედმიწევნით ბატიოსანი და მოუსყიდველი, ყველასგან პატივუმული იყო და საჭიროების დროს სიმკაცრის გამოჩენაც იცოდა. თავის ქვეყანას მშენიერად იცონდა, ერთ დროს განსვენებულ მთავართან მდივანბეგადაც იყო ნამყოფი, და ასეთი კაცი ბევრ რაშიმე იყო ჩემთვის გამოსადევი. რუსული არ იცოდა, მაგ-

რამ ეს სრულებით ხელს არ უშედიდა, თავის შინგაზრდილ ქადაგის მწარმოებელ ბოკერიას დახმარებით, რომელსაც ზოგჯერ მათრა-ხით აუკრელებდა ხოლმე ზურგს ცულლუტობისათვის,— მშვენივრად ასრულებდა, რასაც კი მივანდობდი. მისი მოტყუება შეუძლებელი იყო, მაშინათვე მიუხვდებოდა ყოველგვარ საიდუმლოებას და ყვი-ლაფერს დაუფარავად მე შემატყობინებდა ხოლმე.

საზოგადოთ დღითი-დღე ახლოს ვეკრობოდი აქაურს საზოგა-დოებას, და თუ ჩვენ ეს გაცნობა გულწრფელად გვინდოდა, საუკე-თესო ნაწილი ადგილობრივთა მკვიდრთა ამაში ხელს გვიწყობდა, და რათგან ადამიანი ყველგან ადამიანია და როგორც ცუდთა შორის კარგებიც გამოერევა ხოლმე, როცა უფრო და უფრო გავიცანით შეგრელები, კარგები ვინც იყვნენ ყველა წოდებაში, მკაფიოდ გა-მოჩნდენ ჩვენს წინაშე. სხვა არა ყოფილიყო რა, მარტო ამაშიაც დიდ დახმარებას ვპოვებდით, და საადმინისტრაციო სამსახურის ინ-ტერესი დღითი-დღე მეზრდებოდა.

4

მაგრამ ერთი თვეც არ გასულიყო ჩვენის გაუწყნარებელის მუ-შაობისა, ისე შევამჩნიეთ, რომ ჩვენს საქმიანობას, ეტყობოდა, ხელს უცარავდა ნადედოფულარის იქ ყოფნა. ეკატერინე გორდში სცხოვ-რობდა, გარს ეხეივნენ ჩიქოვანები, რომლებიც წინათ ყველა საქმე-თა გამეგნი იყვნენ და ახლა უსაქმოდ დარჩენ; ვერ შექმნიგებოდა იმ აზრს, რომ ძალა-უფლება ხელიდან გამოეცალა, თუმცა ასეთი თავისი მდგომარეობა თვითონვე შექმნა ხელოვნურად. ხოლო ჩიქოვანები არამცუ არ ამშეიდებდენ, პირიქით უარესად ალეზიანებდენ სხვა-დასხვა ჭორებით და მითქმა-მოთქმით ჩვენს მიმართ. ის-კი არა, ცდილობდნენ მოეგონებინათ სხვადასხვა მიზეზები, მის შესაჯეხებლად რუსის აღმინისტრაციასთან, რომ მერე მისთვისვე დაეცინათ, ან და, უკეთუ ეს ვერ მოხერხდებოდა, თავიანთი თავი მისი უსამართლობის მსხვერპლებად გამოეყანათ. ამ თვეალისესირით ისინი ფიქრობდენ ემშებინათ ნადედოფულარისათვის, რომელიც ჰქიცხავდა კავკასიის მთავ-რობის მოქმედებას და კველას გასაგონიდ იძახდა—ძალათ წამართვეს სამთავროვო. ეკატერინეს აზრით, ჩვენი ხერხი გლეხების აჯანყების ჩაქრობისა სახელს უტეხავდა თვით მთავრობას, რომელიც რევოლუ-ციის მეთაურებთან მორიგებითა ცდილობს ფონს გასვლასო. ბარია-ტინსკი ვალდებული იყო, ამბობდა ივივე, მხოლოდ დაეცვა სამე-გრელოს სამთავროს აწინდელი მდგომარეობა, სამხედრო ძალ-ლონით ჩაექრო აჯანყება და აღედგინა ჩემი, დედოფლის, ძალა-უფლება საესებით, და ამის მაგიერ მე თვითონ გადამაყენესო.

ნადედოფლარს თავის საქუთარ ინტერესებს გარეშე აზრუნდოდათ; დაენახნა ინტერესები მეგრელთა და გაეგო, რომ ის, რასაცა სთხოვდა კავკასიის მთავრობას სამეგრელოს საქმეში, წინააღმდევი იქნებოდა რუსეთის მთელ პოლიტიკურ სისტემისა აღმოსავლეთში; ხოლო ეს სისტემა იმაში გამოიხატებოდა, რომ ყოველ ახლად შემოერთებულ მხარის მკვიდრთათვის იგივე სამოქალაქო უფლებანი მიეცა, რაც იმპერიის ძირითად მკვიდრთა პქნონდათ. მარტო ინგლისი, რომელიც გულმოდგინეთ პირუუნავს იმისთვის, რომ თავის ინდოეთის სამფლობელოში დაიცვას, რადაც უნდა დაუჯდეს, status quo და ხელი არ ახლოს მის შინაურს პოლიტიკურ წესწყობილებას, რათვან ეს წესწყობილება მისთვის მეტად ხელსაყრელია, როგორც იარაღი, რომლის საშუალებით საუკეთესოდ უზრუნველყოფს ბრიტანეთის საეკრო ინტერესებს. რაჯებისაგან ინგლისი თხოვლობს მხოლოდ წესიერად შემოტანას საქმაოდ დიდ და განსაზღვრულ თანხისას ფულადი გადასახადის სახით, ხოლო მის შინაურ საქმეებში გარევას ერიდება და თუ გაერევა, ისიც ერთგვარ მომენტში. მაგრამ ასეთს ანგარებისმოყვარულ რეეიმის დროსაც კი ინგლისის რეზიდენტი ყოველ ივტონომიურ სამფლობელოში თავის ხავერდის ხელთამანწამოცმულ რეინის ხელით რაჯების დესპოტიზმს თავის ფარგლებში აჩერებს ხოლმე. როცა რომელიმე ამ რაჯათაგანი უსაზომო ფულუნებას გამოყიდება და კისრამდე ვალებში ჩაფლობა, დაიწყებს სასამართლოს იჯარით გაცემას, გზებს უპატრონოდ და მოუვლელად დააგდებს და, დასასრულ, თავის ქვეშევრდომთა სიცოცხლესა და სახელს აბუჩად აგდებას დაუწყებს, რეზიდენტი ოფიციონურად გააფრთხილებს, და თუ ამ გაფრთხილებამ არ გასჭრა, უკვი უფრო არსებითს ლონისძიებას მიშმართავს: რაჯას მოაკლებენ იმ პატივსა და უპირატესობას, რომელიც მინიჭებული იქვს მთავრობისაგან, სახელდობ: მის გამოვლის დროს ზარბაზნებს აღარ გაისცრიან, და, როგორც ვიცით, ამ ზარბაზნ ჩბის გასროლით განიზომება მდგომარეობა და გავლენა ყოველ მთავრისა; როცა ესეც არ გასჭრის, სრულებით ჩამოართმევენ უფლებას კანონიერ მექვიდრის სასარგებლოდ, და თუ მემკვიდრე არა ჰყავს—მისი უფლება გადავა ინგლისის მთავრობის მიერ არჩეულ პირზე.

მაშასადამე, თუ ინგლისიც-კი, რომელსაც თუმცა სისტემად აქვს შემოღებული ივტონომიის შინაურს საქმეებში არ ჩერიოს, მაგრამ მაინც საზღვარს უდებს ხოლმე ადგილობრივის რეეიმის თავგასულობას, ნუ თუ ჩენ, რომელნიც ასიმილიაციის პრინციპით ვხელმძღვანელობთ, შეგვეძლო გამონაკლისი გვექნა მხოლოდ სამე-

გრელოსათვის და ისიც იმ დროს, როცა შინაური არეულობანი არ გამოიყენება ანარქიამდე მისულნი, ყველაზე უკეთესად აღტკიცებდა მის მართვა-გამეობის უვარვისობას. ყველა იმ ადამიანთ, ვისაც ერქვათ აზატები, მასაურები, გლეხები და მოჯალაბენი და ვინც მთავრის ხელის-უფლების მიერ უბრალო ნივთებად ლა ითვლებოდენ, ჩენ ვეძახდით გლეხებს და არ შეგვეძლო მათვის გვეცემნა მარტო იმისთვის, რომ ჩვენთან მოდიოდენ და გვთხოვდენ—ცემა-ტყეპისაგან დაგვიფარეთო, და დიალაც რომ საკვირველი იყო, რომ ამას ნადედოფლარი ჩვენის მხრით რევოლუციის მეთაურებთან მეგობრობას ეძახდა! დუკრუასი, კაცი ჭკუანი, შვიდობიანი და უალრესად განათლებული ყოველსავე ამას დიდის მოთმინებით განუმარტავდა ხოლმე ეკატერინეს; იყო ისეთი წუთიცა, როცა დედოფალი ეკატერინეს თითქო დაჰყვა კი-დეც დუკრუასის დარიგებასო, მაგრამ რაღაც გაუგებარის ჯიუტობით ისევ თავისაზე შესდგა და ერთს-ლა იმეორებდა: მე თქვენთვის არ მითხოვნია მართვა-გამგეობის შინაურ საქმეებში გაერიეთ-მეთქი, მე მინდოდა მხოლოდ ყაზახსრუსები, მეტი არაფერი და მერე მე თვითონ დაყმყარებდი შევიდობიანობათ, ამის მაგივრად, უჩემოდ ჩაერივნენ შინაურ საქმეებში და დამიწყეს ჩურჩული—შენის ნებით ხელი აიღე შენს უფლებებზედაო. ამ ჩურჩულს ახლოსაც არ გავიკარებ, ხოლო ჩემი გადაყენება-კი ძალადობად მიმართია. მეუბნებიან, საქ-გრელოდან წავიდე; მაგრამ სად ან რისთვის უნდა წავიდე, როცა პირდაპირ მოვალეობად მაწევს პატრონობა და დაცვა ბავშვების ქონებისა.

ასეთ გულმოსულობის დროსაც კი არ ჰქონდა უფლება—რუსის ადმინისტრაციას დამდურებოდა. ჩენ ყველანი მხად ვიყავით მის-თვის პატივი გვეცა და ვცდილობდით მისი თავმოყვარეობა არ შე-ლაშულიყო. ყოველ მისს მოთხოვნას დაუყონებლივ ვასრულებდით, მისი საფერი პატივისცემა არ აქლდა და მაინც, ჩვენის სურვილისა და ნების შინააღმდეგ, ზოგჯერ გამოტყვრებოდა ხოლმე ისეთი შემთ-ხვევა, რომლის წინდაწინ გათვალისწინება შეუძლებელი იყო და რო-მელიც ეკატერინეს უფრო აღელვებდა. ასე, მაგალითად, ერთხელ ზუგდიდის ოლქის უფროსმა, თავიდ რაფიელ ერისთავმა, მარტვილის მონასტერში შემოიარა. თან ახლდა ცნობილი ბელადი აჯანყებისა უტუ მიქავა. იმ დროს როცა ერისთავი არქიმანდრიტის სახლის აი-ვანზე იჯდა, მონასტერში ნადედოფლარიც მოვიდა. ერისთავი შეს-ფერი პატივისცემით მიეგება. ეკატერინემა სთხოვა ერისთავს დამ-ჯდარიყო და მასთან ლაპარაკი გააბა. მოართევს ჩაი. ამდროს ვი-ლაც მის ამაღლის კაცმა უჩურჩულა ნადედოფლარს,—მონასტერში

თავად ერისთავს მიქაელ ახლავსო. ამ ამბავში ძალიან დააინტერესოდა ითხოვა მისთვის წარედგინათ ეს, როგორც დაცინებით მარტვება, მარტვების სამეგრელოს რევოლუციის დანტონი. ერისთავში იხმო მიქედა. ისიც ამოვიდა აივანზე და მდაბალი სალაში ჰკადრა ნადედოფლარს. ამან უფრო ახლო მოიხმო და მეტად აღერსიანის კილოთი დაიწყო ლაპარაკი:

— შვილო,—უთხრა აღერსიანად მიქაელს,—გლეხებისაგან არჩეული მეთაური რატომ პირდაპირ ჩემთან არ მოხვედი და არ მომახსენე მათი გაჭირვება და უბედურება? მე ხომ არაფერი ვიცოდი მათის ამბისა, და ჩემთან მოსვლა კი ყველას შეგეძლოთ. შენ შეგეძლო, როცა გინდოდა, მაშინ მოსულიყავ ჩემთან და სიართლე გეთქვა. ეს რატომ მაშინ არა ქენი, როცა პეტერბურგიდან დავბრუნდი?

ამაზე მიქაელ არაფერი უპასუხა, და დარცხვენილიყოთ თავ-ჩაქინდრული იდგა და ხელში ქუდა ჭმუჭნიდა. ამ სიჩუმეში რამდენმაშე წუთმა გაიარა.

— არ გინდა მიპასუხო ჩემს შეკითხვაზე, განა?—დაიწყო ისევ ყარერინებმ,—მაშასადამე, ალიარებ, რომ ცუდი ჰქენი, რომ ჩემთან არ მოხვედი!..

მიქაელ თავი აიღო და ძალიან ნელის ხმით დაიწყო ლაპარაკი:

— დედოფალო, მეშინიან, ვაი თუ გამიწყრეთ და იმიტომ გახლავართ ჩუმათ.

— სოქევი, გეთაყეა, სოქევი,—სწრაფად სიტყვა გააწევეტინა ეკატერინემ,—სიმართლს თქმისათვის თავისდღეში არ გაგიწყრები.

მიქაელ ერისთავს შეხედა, თითქო ლაპარაკის ნებასა სთხოვსო, და როცა ერისთავმა თანხმობის ნიშნად თავი დაუქნია, დაიწყო:

— მაპატივეთ, დედოფალო, რომ არ გეახელით... და არ გეახელით იმიტომ, რომ თქვენ ვერას გვიშველით, ძალიანაც რომ გნეგნებავდესთ...

მიქაელ ერთხანს გაჩუმდა, თითქო ვერა ჰბედავს მეტის თქმასო, მაგრამ ისევ ასწია თავს, თვალები როგორლაც განსაკუთრებულად გაუბრწყინდა, და დაიწყო:

— ი აქ, ამ მთის ძირას (მარტვილის მონასტერი მაღალ მთაზედა) გლეხი ცხოვრობს, თქვენი გლეხი. ამ საცოდავს ამ ერთს საათს წინად ჰყავდა ძროხა, ერთად-ერთი მისი მარჩენელი: ძროხის ჩრდით მისი პატარა ბავშვები იზრდებოდენ და ახლა კი ეს ძროხა აღარა ჰყავს: დაპერლა თქვენმა ამაღამ, მონასტერში რომ მოგვათ, და ახლა მის ხორცის მწვადებსა სწვავენ. ამ უბედურს მისს ძროხის არავინ და არაფრით უზღავს... თქვენ ეჭვიც კი არა გაქვსთ, ისე სა-

ცა კი წაბრძანდებით, ყველგან უბედურება და ცრემლი მიგაქვსთ.
აბა რიღასთვის უნდა გხლებოდით და მომეხსენებინა უბედურება ჩრდილო
ნიარისავე გაჭირვებულის გლეხებისა, როგორიც ეს გლეხია: თქვენ
ხომ ამას ვერაფრით უშეველით!

მიქაელ გაჩიტდა და თავი ძირს დახარა. ეკატერინეს სახეზე უსაზღ-
ვრო წყენა გამოხეატა და ახლა რომ უფლება ჰქონოდა, იმ წამს-
ვე გააქრობდა, ვინც გაუბედა და პირში, ამდენი ხალხის თანადას-
წრებით, ასე ამხილა. მაგრამ თავს ძალა დაატანა, ცოტა ხნის სიჩუ-
მის შემდეგ თავმდაბლად გაილიმა და მიქაელს უთხრა:

— კარგი, შვილო, ღმერთმა შვილობით გამყოფოს.

ხუმრობით დაიწყო ეკატერინემ, როცა მიქაელს დანტონი უწო-
და. მაგრამ როცა მიქაელს პირიდან კვლავ გაიგონა იყივე ხმა უკი-
დურეს უბედურებამდე მიყვანილ ხალხისა, ის ხმა, რომელიც მან
თავის დროზე, როცა ძალა-უფლება მის ხელთ იყო, უკრად არ ილო,
მიხვდა, თუ რარიგ უადგილო იყო ეს ხუმრობა და ეს დაცინვა.
ასეთი შემთხვევები არამცთუ არ ულბობდენ გულს, პირიქით უფრო
აბოროტებდენ ყველას წინააღმდეგ, ვისაც გულწრფელად მისი სი-
კეთე უნდოდა, მაგრამ ვინც მისს ნათქვამს კვერს არ უკრავდა.

5

დუკრუასის შემდეგ მოვიდა თავადი გაგარინი და ეკატერინეს
ურჩია ბარიატინსკის რჩევას დაჰყოლოდა და ბავშვების ქონების
მზრუნველად დაუსახელა მის მიერვე თან წამოყვანილი, ყველასა-
გან პატივუმული პოლკის უფროსი თავადი იაგორ ივანეს-ძე აბა-
შიძე. მაგრამ ეკატერინემ პასუხად მეტად მკვაბე საყვედურებით
აავსო: „უმწეო ქვრივი, მცირეწლოვან ბავშვებიანი, დამიბრიყვეთ,
ვინდათ გამძარცვოთ და საღლაც უნდა გადამშკარეოთ!.. ჩემს შვილებს
ძვირფასი მამული აქვთ სამეგრელოში, ერთ დროს ამ მამულს ასი-
ათასობით ექნება შემოსავალი და ასეთის მამულის მოვლა-პატრო-
ნობა ვისლა შემიძლია მიეანდო?—ჩემის თვალებით თუ არ ვუურე,
ისე ყველაფერს დაიტაცებენ“. თავად აბაშიძესაც კარგებისა აკადრა.
„როგორ, — უსაყვედურა დედოფალმა,— რუსის მთავრობისაგან გაძარ-
ცულმა*) როგორ გაპბედე ჩემთან მოსვლა უჩემოთ და მზრუნველობა
როგორ ითხოვეო?“ ხოლო თავადი გაგარინი იძულებული შეიქმნა
თავის ყურით: მოესმინა თავიდ ბარიატინსკის ლანდლეა-გინება. გაგა-

*) თავად აბაშიძის მამა იმერეთის აჯანყებისათვის საქართველოდან გადა-
სახლებული იყო და მისი ქონება კონფისკაციაში იქმნა მთავრობის მიერ.

რინმაც და აბაშიძემაც, ამ გაანჩხლებულ ქალს რომ უყურებდებინა ჩამონების იქაურობას გასცლოდენ. როცა ეთხოვებოდენ, ეკატერინემ ჩემშედაც დაუმატა საჩივარი:

— აბა ოლქის უფროსი ბორობდინია, რაც არის! ვუბრძანე, ჩემი ავეჯი სალხინოდან აქეთ, გორდში, გადმოეტანათ, რადგან აქ მინდა ზამთარი გავატარო, გლეხებს კი ჩემი სახლთხუცესი გამოუგდიათ და უთქვამთ, — დედოფლის ავეჯის გადამტანი არა ვართო. ბორობდინთან ვიჩივლე და იმან კიდენ პასუხიც კი არ მალისა... ალარც შეში მაქეს, კინჩხელ გლეხებმა უარი შემომითვალეს შეშის მოტანაზე; საქმელი ვერაფრით მომიხარშავს, და ეს სულ ოლქის უფროსის ბრალია: გლეხებს ეფერება, ძმა-ბიჭებად გაუხდია...

გაგარინი და აბაშიძე მეტად დალონებულნი შემხედენ გორდიდან დაბრუნებულნი. გადმომცეს ეკატერინეს საყვედლური ორის საქმისა გამო. ორივესთვის ტყუილად კი მემდუროდა: მოურავმა, მართალია, მოსთხოვა გლეხებს სალხინოდან ავეჯის გადმოტანა, მაგრამ გლეხებმა ვერ მოიტანეს, რათვან რაც რამ საქონელი ჰყავდათ, აჯანყების დროს თვითონ იმათ შეეჭამათ, ან დაეტაცნათ და მოეპარნათ; ასე რომ ურმით გადმოზიდვა შეუძლებელი შეიქმნა, და მეტი გზა რომ არ იყო, ვუბრძანე ხელით გადმოეზიდნათ, თუმცა მოელიორმოცის ვერსის მანძილი იყო სალხინოდან გორდამდე. რა თქმა უნდა, ასეთის საშუალებით ავეჯს მალე ვერ გადაიტანდენ, ეს ავეჯი გზაში იყო, ასე რომ მაშინ ეკატერინეს ეს არც-კი ეცოდინებოდა. იმისა, რომ ვითომ უშეშოდ დაეტოვებინოსთ გლეხებს, უნდა ვსთქვა, რომ მე არაფერი გამიგია.

თავადმა გაგარინმა მთხოვა, ყოველსავე შემთხვევაში, რაც შეიძლებოდა მალე წასულვიყავ ეკატერინესთან გორდში და მისი მოთხოვნილება შემესრულებინა.

ორ დღეს უკან ვიახლე ექვსი ყაზახრუსი, თარჯიმანი და იასაული და წაევედი. ეკატერინე მეტად თავაზიანად მომეგება და განსაკუთრებით იმიტომ, რომ იმ დღეს დილითვე მოეტანათ ავეჯი სალხინოდან; ეს მისთვის სრულებით მოულოდნელი იყო, და ჩემს წინაშე თავს დამნაშავედა პერძნობდა გაგარინთან დაბეჭდებისათვის. შეშავასენეთ და იმან ნახევრად ირონიულად მითხრა: „აი, რა დღეს მოვესწარ: კინჩხის გლეხები არაფრად მაგდებენ და სამზარეულოში ცეცხლი ვერ დამინთებინებია უშეშობითო“. დავპირდი, ყველაფერი მოგერთმევათ-მეთქი და ვსთხოვევი, ხეალ ჩემთვის გამოეყოლებინა მისი სახლთხუცესები ჩიქოვანები, რომ მათ ეჩვენებინათ ბატონის ურჩი გლეხები.

ლამე ეკატერინეს ოჯახში გავატარე, როგორც ძევლმა ნაცნობმა.
საყვედური მითხრა გაგარინისა და ბარიატინსკისა, — ჩემი გამჭველებულ
ლოთის ამარა უნდათ გაუშვანო; კოლუბიაკის უფრო მორბილებულად
იხსენიებდა და სურვილიც კი გამოსტქვა, უნდა შევურიგდე და
ძევლი მეგობრული ურთიერთობა უნდა განვაახლო ვასთანაო.

ნავახშეეს ჩემს ოთახში დაებრუნდი, საოც დამიხედვა თარჯი-
შანი და ურიადნიერი. პირველმა საიდუმლოდ მითხრა, ძალიან ცუდი
რამე გავიგე და თავს გაუფრთხილდითო. ასე მითხრა: კინჩა — სა-
შიში სოფელია, ნაღირი ხალხი ცხოვრობს, როგორც ეს მიყრუებულ,
მთა ადგილების კუთხეებში არის; ამ სოფელს აჯანყებაში მონა-
წილეობა არ მიუღია და მთავრის ერთგულიათ კინჩა, როგორცა
სჩანდა, ერთგვარი ვანდეა ყოფილი. რაღაც რომ მიკეიბ-მოპეტებს ვი-
თომც გლეხები დედოფალს შეშას არ უზიდავენო — სულ ჩიქვანების
ბრალი ყოფილა და ეს ზღაპრი იმიტომ გამოუგონიათ, რომ ამ სო-
ფელში ოლქის უფროსი შეეტყუებინათ და რამე ეგნოთ მისთვის.
გლეხებისათვის ჩიქვანებინათ — რუსის უფროსს არ დაუჯეროთ და
აქედან გააგდეთო. ყოველივე ეს თარჯიმანს მთავრის მეჯინიბესაგან,
მის ნათესავისაგან, გაუგია. თარჯიმანი ყველაფერს მაფიცებდა, კინ-
ჩაში არ წასულებიავო.

ურიადნიერა, თავის მხრივ, მომახსენა, რომ დაბინდებისას იქვე
ახლოსევე საძოვებლად გაშვებულ ცხენებს ყაზახრუსებისას ვილაც
სამი კაცი დასცემია და თურმე მოტაცება სღომნიათ, მაგრამ ყაზახ-
რუსებს დროითვე შეუნიშნავთ და წაურთმევიათ; შეეძლოთ ის კა-
ცები გაეთოუნათ კიდეცა, მაგრამ მთავრის სასახლის ახლო ხმაურო-
ბის ატეხას მოპრიდებიან და „კარგათ უთაქებიათ და გაუგდიათო“.

ეს ორი მოხსენება რომ მოვისმინე, მივსწრე ყაზახრუსთა ასე-
ულის უფროსს, დროშომას ტუპიცას, რომელსაც თავისი ასეული
გორდიდან 15 კერსის მოშორებით ეყენა, ბეალ უთენია წამოსულიყო
თავის ასეულითურთ სოფ. კინჩაში და გზის მაჩვენებლად წამოეყანა
ჩემის წერილის მიმტანი იასაული ნაოაკია, რომელმაც ამ ადგილებში
ყველა ბილიკი იცოდა. თარჯიმანი და ურიადნიერი გაეუშვი და მად-
ლობა ვუთხარი, რომ თავის დროზე გამაბრთხილეს ჩიქვანების ვე-
რაგობას შესახებ. მე კი გადავწყვიტე თავი ისე დამეჭირნა, ვითომ
არაფერი ვიცი მათის განზრახვის შესახებ, და როცა მეორე დღეს
დილით, 8 საათზე, ისინი ჩემთან მოვიდნენ სახლთუხუცესის მეთაუ-
რობით, მეტად თავაზიანად დავუხვდი და ნახევარ საათს უკან მათ-
თან, თარჯიმანთან და ექვს ყაზახრუსთან ერთად გავწიე სოფ. კინჩ-
ხასაკენ.

სოფ. კინჩხა ვორდიდან 14 ვერსის სიშორეზეა და მდებარეობს
მაღლობ და მთიან ადგილას; ბუნება საუცხოვოა; უკვი ფრინველებია
ნაძერი იზრდება და უზარმაზარებიც. ერთის ვერსის მანძილზე სოფ-
ლამდე ძალუნებურად ჩერდები კაცი და თვალები ვერ მოგიწყვეტია
კალმითდახატულ სანახაობისათვის. დაახლოვებით 100 საერთოს სი-
მაღლოს ლრედან, რომელიც გადასცემის ფართე მინდორს, ჩამო-
ქუს შთის მდინარე ოკასო. ზევით ფართე გაბთის მსგავსი წყალი
ჩამოშვების დროს თანდათან ვიწროვდება და პოლოს აურაცხელ წინწ-
კლებად იბნევა. შზის სხივები ამ წყლის მტკვერში რომ შეიქრება,
აუარებელ ცისარტყელებსა მქმნის, და ესენი ერთი-მეორესა სცვლიან.
შეეიცარიაში ასეთი კუთხე როგორც-კი გამოჩნდება სადმე, მაშინა-
თვე მთელი ქალაქი გაშენდება ტურისტების ფულებით; მაგრამ კავ-
კასია ჯერ-ჯერობით მიუწდომელადა შმალაქს თავისს მშვენიერს ად-
გილებს: აბა ვის ეჭნება იმის ხალისი, რომ აბობლდეს სადაც კინჩ-
ხაში, სადაც ვზაც-კი არ მიუდგება, მხოლოდ ლრებზე დაკიდებულ
ბილიკებით თუ-ღა იბობლებს კაცი.

შუადღემდე უკვი სოფელში ვიყავით. მე ცხენიდან ჩამოვხტი
ეკლესიის გვერდით, კეთილმოწესეს სახლთან. იმათ, ვინც თავის-
დღეში არა ყოფილან კავკასიაში და განსაკუთრებით მთიან სოფ-
ლებში, საჭიროდა ვსოფლით ივუხსნათ, სიტყვა „სოფელი“-ს ხსე-
ნებაზე არ წარმოიდგინონ, როგორცა ვსთვევით, სწორ ქუჩების იქით-
აქეთ ჩამწერივებული სახლები. ასეთის რისამე ხსენებაც კი არ შეი-
ძლება. მთის სოფელი შესდგება მთელ ჯგუფ ქედებისაგან, რომელთა
შუა მრავალი ლელებია. და ეს დასერილი აღვილი გაჭიმულია ზოგ-
ჯერ 20,—30 ვერსზე და დაფარულია გარდი-გარდმო მიმართულე-
ბით შემთხვევით მიმოფანტულ პატარ-პატარი მოსახლეობით, სადაც
სახლები განიერ ტოტებიან ხეების ქვეშიდან გამოიყურებიან. საფო-
მებად ქოხები აქვთ, ყავრით გადახურული, სახურავზე მჭადაქვებია
დაწყობილი, რომ მთის ძლიერს ქარს ყავარი არ მოატაცებინონ.
ქედების კენჭეროებზე მოსჩინს ქვითკირის ეკლესიები, რომელთაც
გარშემო არტყიათ საღმრთო წალკოტები.

ახეთი იყო კინჩხაც. აქ მოსახლეობდა 500-მდე კომლი და ქე-
დებზედაც 13 ეკლესია იდგა. ასეთის სოფლის ხალხის თავის მოყრა-
ადგილი საქმე არ გახლდათ და დეკანოზმა უბრძანა ეკლესიიდან გა-
მოეტანათ უშველებელი სპილენძის ბუკი და საეკლესიო კრებულის
წევრს შებუკეს უბრძანა ბუკი დაეყვირებინა. ამ ნიშნით ხალხი უნ-
და შეკრებილიყო. ჩვენს მებუკეს მაღლ ერთმა გასცა ხმა, მერე მეო-
რემ, შემდეგ რამდენმამე მებუკემ კინჩხას ყველა ეკლესიიდან ერთად-

გამოსძახეს და ქედები თითქო გაცოცხლდა და კიდითი-კუტერნიჩერა პარაკლაო.

სანამ ხალხი მოგროვდებოდა, სახლთუხუცესშია განკარგულება გასცა საუზმე მოემზადებინათ; მე-კი დეკანოზის სახლში ჩემთვის მი-ჩენილ ოთახში შევედი. შეშინებული თარჯიმანი ვერ ისვენებდა, რა-ლაც უბედურობის მოლოდინში იყო; მისი შიში სიცილად არა მყო-ფნიდა. გაიარა ერთმა საათმა, ორმა; ბუკის ყვირილი ისევ გრძელ-დებოდა და ხალხმა დენა იწყო. მე უკვე ვისაუზმე. სახლთუხუცესში ჯერ კიდევ არ მოდიოდენ და არ მატყობინებდენ ხალხის სრულად თავის მოყრას; ალარც ყაზახრუსები სჩანდენ: თარჯიმანი, გადა-ფითრებული, წამდაუწუმ მიღი-მოდიოდა საიდგანლაც და ბოლოს, შემატყობინა, ქვევით 400 კაცამდე მოიყარა თავიო, და ყველანი „შეიარალებული“ არიანო, დაუმატა ჩურჩულით. გავიდა კიდევ ერ-თი საათი და მოვიდენ და მითხრეს, ყველაფერი მზათაა, ხალხი შე-გროვდათ. გამოვედი ოთახიდან და ქვევით, მინდორზე, ორასიოდ ნაბიჯის მოშორიებით დავინახე მთლად შეიარალებული ხალხი; თო-ფებს შორის მოსჩანდა შუბებიც, რომლებსაც წვერზე ცელები ჰქონ-დათ წამოცმული. მოვიძმე თარჯიმანი, ვერხვის ფოთოლივით აკან-კალებული, და ყაზახ-რუსები და მათთან ერთად ძირს დავეშვი. ამავე დროს, თითქო ვინე შეულოცაო, მოპირდაპირე ქედიდან, მოგროვილ და მინდორზე მრისხანედ მდგარ ხალხის სწორედ ზურგთ უკან გა-მოჩნდა ჩემი ასეული, წინ მოუქდოდა დროშიონი ტუპიცა. როცა თოქმის ჩამოვედი მინდორზე, ტუპიცამაც მოაჭენა ჩემთან ცხენი და მომახსენა:

— ბატონო პოლკოვნიკო, ჩემდამო რწმუნებულ ასეულში შშეი-დობაა!

თუ არ პოლკოვნიკს, სხვა სახელს არ შეძახდა, თუმცა ერთი მოკრძალებული ტიტულიარული მრჩეველი ვიყავ. ნისმა და მისის ასე-ულის გამოჩენამ, ეტყობოდა, დამსწრენი შეაშინა. ჩიქვანებს მოლი-მარე სახეებზე მწუხარება გამოეხატათ, ხოლო ჩემს თარჯიმანს თვა-ლები გაუბრწყინდა,

მივესალმე ყაზახრუსებს და თავაზიან დროშიონსა ვსთხოვევი ებრძანებინა სასწრაფოთ ორად გაყოფილიყვნენ და ისე დამდგა-რიყვნენ, რომ ერთი ნახევარი შეიარალებულ ხალხს ზურგთ უკან მოქ-ცეოდა. ეს თვალის დახამხამებაში ასრულებულ იქმნა და მაშინ მეც კინჩხელებთან მივედი.

ყველას ქუდები ეხურათ. თარჯიმანის პირით ვუბრძანე ქუდები მოეხადნათ. ყველამ არ მოიხადა; ხუთს თუ ექვს კაცს, წინ რომ იდ-

გნენ, ისევ ეხურათ. ყაზახრუსები მიეჲველნენ და მოახდევინეს. მშენებირობის
კუბრძანე ყველასთვის იარაღი ჩამოერთმიათ. ხალხი ამოძრავდა; მაგ-
რამ სანამ გონს მოვიდოდა, ყაზახრუსებმა ყველას იარაღი აშყარეს;
ორმა თუ სამშა გაძალიანება მოინდომა, მაგრამ ისინი გამწე გაათ-
რიეს და გათოკეს.

გლეხებს პირველად ესა ვკითხევი:

— მე, უფროსმა, რომ დაგიძიხეთ, შეიარაღებულები რატომ
მოხვედით?

მიპასუხეს:

— ასე გვქონდა ნაბრძანები.

— ვისგან?

მიგვითითეს რამდენსამე გლეხზე. მათს შორის ყაზახრუსების
შეერ გათოკილებზედაც.

ახლა იმათა ვკითხე:

— რათ უბრძანე ასე?

გლეხებმა თვით სახლთუხუცესებზე მიგვითითეს.

ამ ვაჯგატონებს რომ შეეხდე, მათს გაფითრებულ სახეებზე მა-
თის განსრანვის ცხადი დადასტურება წავიკითხე. მარწმუნებდენ—
გლეხები სტყუიანო, და მხოლოდ უფროსი სახლთუხუცესი რდგა ფერ-
წასული და სდუმდა. გრძელი ჭალარაშერთული თმა მის მშვენიერს
სახეს მეტის-მეტად უხდებოდა.

ახსნა-განმარტების ლაპარაკი შევაწყვეტინე და პირდაპირ შე-
ზის ამბავიდან დავიწყე. გლეხები გორშდი შეშის ჩატანაზე უარს რათ
ამბობენ-მეტქი? გამოირკვა ნამდეილი სიცრუვე და მიკიბ-მოკიბეა.
დამისახელეს გლეხები, ვინც თვის მოვალეობას არ ასრულებდა; ასე-
თები 5—6 კაცი აღმოჩნდა, მაშასადამე, მთელის სოფლის მცხოვ-
რებთა უუმცირესი ნაწილი, იმათაც შეშა მოქრიდი პერნიდათ, მხო-
ლოდ ვერ ჩაეტანათ საქონლის უყოლობის გამო, ეს საქონელი შარ-
შან ჭირს გაეწყვიტნა ამ სოფელში; ვისაც-კი საქონელი პყოლია,
რამდენიც შესძლებიათ, ჩაუზიდნიათ შეშა, თუ ყველა ვერ ჩაეზიდეთ
აქამდე, ვეიბრძანეთ და თუნდ დღესვე ჩაეზიდავთო. დედოფლის ურ-
ჩიბა გუნებაშიაც არავის გაუტარებია, მით უფრო აჯანყება, მე—კი
სახლთუხუცესებმა სწორედ აჯანყების ამბავი მითხრეს,

იმ გლეხებს, ვისაც შეშის ჩაზიდვა ემართა, კუბრძანე ახლავი
წასულიყვნენ ტყეში და შეშა გორგდში წაელოთ, ხოლო რამდენსამე
ჩიქოვანს დავაგალე მათ გაპყოლოდნენ და ეზრუნათ ჩემი ბრძანება
მალე ასრულებულიყო.

ამ უმნიშვნელო საქმეს რომ მოყრჩი, შეეუდექი მთავარ საკრძალებები სახელდობ იმას, თუ: როგორ გაპბედეს კინჩხელებმა ჩემთან შეირთო— ლებულებმა მოსვლა და ზოგიერთმა მათგანმა ქუდი მაშინაც რატომ არ მოიხადა, როცა უბრძანეს?

ყოველთ უწინარეს გლეხებისათვის ვაკითხვინე: ამ ერთ თვეს წინად ეკლესიებში მღვდლებმა და ხელოსნებმა ხომ გამოგიცხადეს, რომ ხელმწიფებ ბრძანა სამეცნიელოში რუსის მართვა-გამგეობა უნდა შემოსულიყო-მეთქი?

ხალხი ხმას არ ილებდა.

ვკითხე დეკანოზს და იმან მითხრა—მეცა და სხვა მღვდლებმა ხალხს წავუკითხეთ გამოგზავნილი პროკლამაციებით.

მაშინ ხალხსა ვკითხევი:

— თუ ეს წაგიკითხეს, მე, ხელმწიფის დანიშნულმა კაცმა, რომ დაგიძახეთ გლეხებს, შეიარაღებულები რათ მოხვედით? იარაღი რილასთვის გინდოდათ?

ხალხი სდუმდა.

შეუძლებლად მიმაჩნდა მაშინათვე არ დამესაჯნა ჩიქოვანების მიერ გამოწყობილი მოლალატური საქმე. პირადად მათ რომ შეეხებოდი უშუალოდ, არ იყარებდა, ეკატერინე ჩემის მხრით ამას-თავის პირად შეურაცყოფად ჩათვლიდა, და ჩენ კი კანონად გვქონდა დადებული—ეკატერინეს, რაც უნდა ყოფილიყო, მოვრი-დებოდით; მაშასადამე-გვრჩებოდა მოვეციულიყოთ ისე, რომ ჩიქოვანები, თუნდაც არაპირდაპირ, მაგრამ მაინც დაგვესაჯნა; თავი-დათვი ის იყო, რომ მათთვის ისე შეგვექრა ხელფეხი, რომ შემდეგში არ შესძლებოდათ ასეთის მიქარვის განმეორება და არ შე-ეცდინათ გლეხები, რომლებიც დაჩვეულნი იყვნენ მათს ყურის-თხოვებას. ამ მოსაზრებათა გამო ეთხოვე ჩემს კეთილს დროშიონს ტუპიკას ჩემი თარჯიმანი დაეხმარებინა და ხალხის მწერივიდან ყოველი მეცხრე კაცი გამოეყვანათ, გარშემო შემორტყმოდენ და ოცდახუთხუთჯერ წანელი დაერტყათ; ის ხუთი, რომლებიც შეკრულები იყვნენ, გაწკეპვლის შემდეგ წაეყვანათ სენაკის სატუსალოში, და სენაკშივე გაეგზავნათ ჩამორთმეული იარაღი.

ეს ბრძანება სწრაფად ასრულდა და ასეთის სერიოზულ ჰქუის სწავლების შემდეგ გლეხებმა მითხრეს—ახლაკი გვახსოვს, ბატონო და ვიცით, რა პროკლამაციას ბრძანებოთ. დასასრულ, ვუთხარი: ძალიანა მწყინს, რომ იძულებული ვიყავ თქვენი გაცნობა ასეთ უსი-მოვნო ამბით დამეწყო-მეთქი, თავთავიანთ სახლებში გაეუშვი.

ყოველისავე ამის ასრულება, მე, რა თქმა უნდა, შემეძლო ისე-
 თის ყოჩაღი ბიჭების დახმარებით, როგორებიც იყვნენ სახაზო ყა-
 ზახახუსები, და ჩემს მოქმედებას როგორც მაშინ, ისე ახლა ვთვლილი და
 ეთვლი სრულებით მიზანშეწონილია. მაშინდებურად განწყობილ გლე-
 ხებს და განსაკუთრებით მთაადგილების მცხოვრებთ ასეთს შემთხვევებში
 უმცველია სუსტი უნდა დასდგომოდათ. მე რომ კინჩხადან ისე წა-
 მოვსულიყავ, რომ იქაურები არ დამესაჯნა, ლაპარაქს დაიწყებდენ
 ოლქის უფროსი გამოუგდიათ, მხდალი ყოფილა, შექშინებიაო, და რაკი
 სოფელი დავსაჯე, არც ასეთი ხმა გაერცელებული. და საკვირველია,
 მერე ოთხ წელზე მეტს ვიყავ აქ ოლქის უფროსად, თითქმის სა-
 თითაოდ გავიცანი კინჩხები გლეხები და ჩემდამი საუკეთესოდ იყვნენ
 განწყობილინი სწორედ იმიტომ, რომ ყოველთვის მაღლობით იხსნიებ-
 დენ იმას, თუ რა სწრაფად და ენერგიულად გავისწორდი თავიანთ
 დანაშაულისათვის. იმათ სავსებით შეიგნეს, თუ რა სახითაოთ
 საქმეში უნდა გაეხვიათ ისინი ჩიქოვანებს და ან როგორ დაიღუ-
 პებოდენ, ოლქის უფროსის წინააღმდეგ იარაღი რომ ემარნათ; და
 ამ იარაღს უმცველია იხმარდნენ, ყაზახრუსების ასეული რომ არ
 გაჩენილიყო და მათი რომ არ შეშინებოდათ. მაშინ ბევრს მათვანს,
 რა საჭიროა, ციმბირი არ აცდებოდა.

კინჩხაში ეკუჩეკუცის მოხდენის შემდეგ გორდში მოვდედი.
 ყაზახრუსების მომლერლები წინ მიგვიძლოდნენ. ამათი სიმლერები იმ
 ზომამდე მოეწონათ ეკტერინეს ბავშვებს, რომ ტუპიცასა ვთხოვევი,
 დაექვევითებინა მომლერლები და ბავშვები გაერთოთ. ეკატერინეს ჩემ
 ჩამოსვლამდე გაეგო დაწვრილებით ჩემ მიერ გლეხების მორჯ ულების
 ამბავი. ცივად მაღლობა მითხა ენერგიულ საქციელისათვის. მე-კი
 თავი შევიკავე და არაფერი ვუთხარი იმის შესახებ, თუ როგორ
 მოუცოდათ ჩიქოვანებს თავიანთი მუხანათობა და მივახვედრე, რომ
 მათს მიერ საქმე გაზვიადებული იყო. ერთმანეთს ტკბილის სიტყვე-
 ბით დაშორდით.

კინჩხის ამბავი, ჩიქოვანების მიერ შეთხუზული, მარტო ერთი
 არ ყოფილა და მალე მას მეორე მოჰყვა, უფრო მსხვილი.

მთავარ სახლთხუცესის ძმა. თავიდი ივანე ჩიქოვანი, კაცი
 უგუნური, მეშვითარი, მაგრამ გამბედავი და ბოროტი, შეუდგა
 გარშემო შემოეკრიბნა უქმაყოფილონი და აღემხედვებინა რუსების
 წინააღმდეგ, რომ ჯერ ხალხი აეჯანებინა და მერე ჩენც (რუსე-
 ბიც) გაეძევებინა სამეგრელოდან. დიალ რომ სულელური განზრაბ-
 ვა იყო, მაგრამ ამ განზრაბვას თანამგრძნობად გაუხდა ჯგუფი
 ისეთისავე მეშვითრებისა, როგორიც თვითონ ივანე იყო. კოლუ-

ზიაქიშვილის შეატყობინეს, ზუგდიდის თავის სოფ. ზანაში შეკრებილ სამას კაცამდე სხვადასხვა ნაძირალებისა და განზრახვა აქვთ ზუგდიდს დაეცნენ.

6. კოლეგიანის შრაფად იღონისძია წინდაწინევე ამ განზრახვის წინააღმდეგ, წაიყვანა ერთი როტა სახაზო ბატალიონისა და ასეული ყაზახრუსებისა და ზანისაკენ გაემართა, მთაზე, ტელელებურ ციხეში ჩაუსხდენ მეამბოხენი და პირველათ იმათ ასტეხეს სროლა, როცა მომავალი ჯარი დაინახეს; მაშინ ყაზახრუსები შეიჭრნენ ციხეში. აპეაფეს თუთხმეტიოდ კაცი, იმდენივე დასკრეს, რის შემდეგ დანარჩენი მაწანწალები ყურდლულებივით გაითანტრნენ. დაიჭირეს 50-მდე კაცი.

იგანე ჩიქოვანის მონაწილეობა ამ საქმეში აღმოჩენილ იქმნა დაიკირეს და დაუყოვნებლივ გადაასახლეს სამეგრელოდან ქ. ტამბოვში საცხოვრებლად.

6

ეს ეპიზოდი, რა თქმა უნდა, ყველას აალაპარაკებდა, რომ ის არ დაეჩრდილნა ერთს, თავის მნიშვნელობით, დიდი ფაქტის: ნადევოფლარს მოუვიდა უმალესი რესურიპტი, რომელიც, რა თქმა უნდა, გამოგზავნილი იყო თავად ბარიატინსკის წარდგენილობით. ხელშიც მოწყალე სიტყვებით იწვევდა ეკატერინეს თავის ბავშვები-თურთ ჰეტერბურგში! გაწვევის მიზეზად ასახელებდა თავისს სურვილს ახლოს ჰყოლოდა მცირეწლოვანი მთავარი და თვალყური ედევნებინა მის აღზრდისათვის,

აბა რა თქმა უნდა, დედოფლის ყოველ ყოფიანს და გადაუწყვეტილობას ხელათ მოულო ბოლო ამ რესურიპტმა, და იმანაც გაგარინს გამოუცხადა, ოქტომბრის 25-ს გავალო და სთხოვდა მისთვის ხომალდი დაეხვედრებინა ფოთში, რათვან გადაუწყვიტნა ოდესაზე წასულიყო. იმავე დროსვე გადასწყვიტა ეკატერინემ, თუ ვინ უნდა მოწვია თავის მცირეწლოვან ბავშვების ქონების მზრუნველად. ჯერ თავისს მასა სთხოვა, თავად დავით ჭავჭავაძეს, და სიძეს, ბარონ ა. პ. ნიკოლაის, ეს მოვალეობა ეკისრნათ; მაგრამ როცა ამათ უარი სთქვეს, ეკატერინემ მთავარ გამგეობის საბჭოს წევრი დიმიტრი ივანეს-ძეს ყიფიანი აირჩია. დიმიტრი ყიფიანია თავად ბარიატინსკის თანხმობით იყისრა მზრუნველობა და მაშინათვე ჩამოვიდა გორდში ეკატერინეს სანახავად. მათი თაობირი დიდხანს არ გაგრძელებულა. ვკატერინემ მიანდო სახლთუბუცეს მზრუნველისათვის აღწერილობით ჩამარებინა ყველა მამულები, ხოლო თვითონ ყიფიანსა სთხოვა ბარიატინსკისათვის ეცნობებინა, რომ სამეგრელო ჩემის შეილების საკუთრებას შეაღვენს და აქაურ მიწების პატრონი

თვითი მთავრისა სხვა არავინ არს-თქო. თავადები და პანიტე-
რებიც მასვე, მთავარსვე, ეკუთვნიან, როგორც მიწებიც. ე. ი. ეკა-
ტირინები თავის უფლებათა შესახებ იგივე აზრი განიმეორა, რა აზ-
რისაც მისი განსეყნებული ქმარი იყო; მაგრამ ძნელი იყო, მეგრე-

დიმიტრი ივ. ჭიჭიათი

ლებს ეს თეორია ერთმუნებინათ: 60 წლის განმავლობაში უთავოდ
მფლობელობის შემდეგ კრინას მიერ წამოყენებული თეორია მეგ-
რელთ საშინელ ძალადობად მიაჩნდათ.

ყიფიანი რომ წავიდა, შეუღვნენ მზადებას ეკატერინეს გასას-
სტუმრებლად. წასელამდე, სულ რაღაც ორი კვირა თუ-ლა რჩებოდა.

ჩეენის მხრით ეკატერინეს ყველაფრით დაეკმარენით; გორდონის უნდა გამოსულიყო 17-ობრივი 24, დილადრიანად; ღამეს გაა-თევდა ორპირში, ხოლო 25-ს ნავებით მდინარე რიონზე ფოთში ჩავიდოდა, სადაც გემი ელოდებოდა.

ეკატერინეს მგზავრობის შედეგნილ მარშრუტის თანახმად, ოქტომბრის 23-ს მე უნდა ყოფილებიყავ გორდში, და იქიდან მეორე დღეს გა-მეცილებინა ორპირში. ამიტომ ამ დღეს დილადრიანა ყაზახერუსების ასეულის თანხლებით გამოვედი სენაკიდან და უქვე შუა გზაშე ვიყავი. ეკატერინეს გადაყვანისა და მისი ბარგის გადაზიდვისათვის ზრუნვა მე მხედა წილად, როგორც ლოქის უფროსს. ეს, სწორე მოგახსენოთ, მეტად მაღარდებდა და მომავალ მგზავრობისათვის ყველაფრის დაწვრილებითი მოფიქრებამ ისე გამიტაცა, რომ ბუნდად შევნიშნე შევედრილი ცხენოსანი, რომელმაც მდიბლად თავი და-მიკრა და ამავე დროს ჩემს თარჯიმისან თავით ანიშნა—რაღაც უნდა გითხრაო. თარჯიმისანი მასთან მივიდა, სულ ცოტა ხანს ელაპარაკა, მერე მოაბრუნა ცხენი და სწრაფად მოიჭრა ჩემთან. გავჩერდი.
— „ქუთაისში საშინელი უბედურება მომხდარი,— მითხრა თარჯიმინ-მა: — „კონსტანტინე დადიშევლიანს სატევრით დაუჩენია თავადი გაგარინი“. ამ ამბავმა თავზარი დამცა; დავაძახებინე ცხენოსნისა-თვის, რომელიც სენაკელი ვაჭარი გამოდგა. და იმანაც განიმორა თარჯიმინის ნათქვამი, როგორც უტყუარი ფაქტი, მაგრამ დაუმატა — დაწვრილებით ვერ მოვასწარი გამეგო, რათვან ძალიან მეჩეარე-ბოდა ქუთაისიდან წამოსვლა, სადაც დიდი ჩოჩქოლი ჰქონდათ შემ-დგარიო. ეს ამბავი გუშინ მოხდა. მე კი გზაში შემიგვიანდა, რათ-გან ლამე ხომში ნათესავთან დავრჩი; დღეს დილით რქაც გავიგონე ეს ამბავით. დასრულა ვაჭარმა. და მე მაინც არ მინდოდა დამე-ჯერებინა. ვაჭარი გაეხერევი და ვუბრძანევი ჩემთან ევლო, რომ ეს, შეიძლება, ყალბი ხმა არ გაერცელებულიყო, და თვითონ მე სა-ჩეიაროთ გავექმნე ცხენისწყლისაკენ, სადაც იდგა ყაზახერუსთა პოსტი, იქიდან კი ქუთაისამდე 20 ვერსის მანძილი-და რჩებოდა. პოსტზე წერილი მიესწერე მორიგე შტაბ-ოფიცერს ბერტიე დელაგარდის და ვსთხოვე ეცნობებინა, ეს საშინელი ამბავი მართალი იყო თუ არა და თან დაწვრილებით შეეტყობინებინა ყველაფერი.

თავადი გაგარინი, როგორც უფროსი და როგორც ადამიანი, ყველასაგან დიდად პატიცემული იყო და ყველას მხურვალედ უყვარდა; ადამიანის სული და გული იყო. ამიტომ ადვილი წარ-მოსადგენია, როგორ შექარა გული ყველას ამ მისმა უბედურებამ. ყაზახერუსის გასტუმრებას შემდეგ, მე ისევ გორდში წამოვედი. 7

ვერსი მიულდა მისელას, ისე ბუბუას-ხიდთან უკვე დაქტრუმიფლერებულება
შველაფერი მართალი იყო. თურმე გაგარინის შეულლე სტუმრადა
ყოფილი ეკატერინესთან გორდში, როცა ეს ამბავი იქ გაგარინის
კანცელიარიის შეირთველის იზიუმსკის ჩამოუტანია, და ორნივე—
გავარინის მეულლე და ეკატერინე იზიუმსკისთან ერთად ქუთაისში
გამოქანებულან, თვითონ ეკატერინე ოქტომბრის 23-ს იქიდან უნდა
თაბრუნებულიყო. უნდა უკევლოად ბუბუას-ხიდზე გაშოვლო და
ამიტომ მე აქ დავრჩი და მის დაბრუნებას დავუწყევი ლოდინი.

ერთი-მეორეზე უფრო სერიოზული ამბავი საშინელის სისწრა-
ფით ერთიმეორესა სცვლიდა და ერთი ამბავი წინანდელ ამბავს მნიშვ-
ნელობას უკარგავდა. ის იყო, ზანაში ჩიქოვანების აჯანყება ჩაქრეს, ისე
ეს ამბავი დედოფლის მიერ მიღებულმა ხელმწიფის რესპრიპტმა დაა-
ვიწყა ყველას, და როცა ეკატერინე სამეგრელოდან გასასვლელად
ემზადებოდა, ამ დიდის ფაქტის მნიშვნელობა სრულებით დაჩრდი-
ლა ვიცე-გუბერნატორის საშინელმა კატასტროფამ. ამ საზარელის
ფაქტის წინაშე ყველაფერი დადასტყდა და თვითონ დედოფალს, მომ-
ხდარ ამბით თავზარდაცემულს, დაავიწყდა თავისი პირადი საქმეები,
და უსიამოვნოებანი და ქუთაისში გაქინდა... შუალამეს კარგა გა-
დასჭლი იყო, როცა ეკატერინე კარეტით ბუბუას-ხიდს მოადგა;
თან მოყვებოდა გაგარინთან მყოფი განსაკუთრებულ დავალებათა
მოხელე მ. ი. რომანოვი. ეკატერინე მეტისმეტად დალლილი და შე-
წუხებული იყო, მომესალმა და იმის თქმა-ლა მოახერხა:

— ლმერთო, რა ვნახე... რა ვნახე!.. თქმაც კი არ შემიძლია,
რა საშინელება იყო... მაგრამ დაწვრილებით ბ. რომანოვი გიამ-
ბობსთ, მე-კი გორდში მიმეჩარება. ხვალ გამოვდივარ. თქვენ ნუ-
დარ შესწუხდებით ჩემს წამოსაყვანად, აქ დარჩით... ხვალ შევხვდე-
ბით ერთმანეთს.

მოართვეს ცხენი და მცირე ამალის თანხლებით გორდისაკენ
გაემართა.

როცა მე და რომანოვი მარტოეანი დაერჩით დუქანში, სა-
დაც ლამეც უნდა გაგვეთია, მან დაწვრილებით მიამბო, როგორც მომ-
ხდარი ეს საშინელება, მე ამ ამბავს შემდეგს თავში მოვუთხრობ მკითხ-
ველს, აქ კი მხოლოდ ვიტყვი, რომ თავადი სატევრით დაჭრილი ყოფი-
ლა, ხელსა, გულსა და მუცელში; მისი გადარჩენის იმედი სრულე-
ბით არა ჰქონიათ. მოუკლავსთ თავადთან მყოფი განსაკუთრებოთი
საქმეთა მოხელე და მისი დიდი მეგობარი ნიკოლოზ პეტრესძე ილი-
ნი და თარჯიმანი თალხან არდიშვილი, დაეკოათ თავადის მზარეუ-

ლი მაქსიმე და სამი სოლდათი სახაზო ბატალიონისა. და ყველაფერი ეს ერთ კაცს ჩაუდენია.

როცა რომანოვმა იმშის მბობა გაათავა, ჩვენ დიდხანს ვიყავით ჩუმათ, ისე გაგვთანგა ამ შემაძრწუნებელმა ფაქტმა... სიჩქმე ისევ რომანოვმა დაარღვია. ლაპარაკი ფრანგულად დამიწყო, ალბად იმისთვის, რომ მისი ნათქვამი ვერავის გაუგო, თუ ვინიცობაა ვინმე ყურს დაგვიგდებდა დუქნის თხელ კედლების მეორე მხრიდან.

— იცით, რამ უფრო შემზარა გული და აღმაშფოთა? — და-იწყო რომანოვმა: — დედოფლის ნათქვამმა კარეტაში, ქუთაისიდან რომ მოვდიდოთ. წარმოიდგინეთ, მთელი გზა თითქო უხაროდა ეს ამბავი და გამარჯვებულივით იძახდა: ჩემი სამაგიერო გადაუხა-დეს, გაგარინს, ალბად, ლმერთმა მოჰკითხაო... ჩემის ბავშვების გა-ძარცვა უნდოდა... უპატრონო ქერივი, ვინ იცის, სად უნდა გადამ-კარგონ! ნახავთ, თუ ბარიატინსკისაც შერჩეს ეს ამბავი, მაგისთვი-საც მოკლის ღმერთი! ვენაცვალე დადიშქელიანს! ის-ლა გამოგვი-ქმნავა მე და ჩემს შვილებს... ახლა მაინც გაიგებენ, რომ მთავრები ირც ისე ადვილი ხელწიმოსაქრავები არიან, როგორცა პერნიათ... და სულ ამის მსგავსებს ლაპარაკობდა მთელის გზის განმავლობაში. მისმა ნალაპარაკევმა თავზარი დამუა... ჩემთვის უფრო სახარელი ის იყო, რომ ვფიქრობდი, იქნება ჭკუაზეშეშლილ ქალთან ვზივარ-მეთქი... ბოლოს, ქალი გაჩუმდა, მაგრამ ცოტას ხნით. ერთბაშიდ ცრემლის ლვარი წამოსკდა თვალთაგან და ისტერიკა დაემართა. კარეტა გავაჩერებინე, იქვე ახლოს წყარო ყოფილა და წყალი შევ-თავაზე. პირი დაიბანა, ცოტაოდენი მოსვა, ხელპირი გაიგრილა, ცოტათი დაშვიდდა, და ჩვენც განვაგრძეთ გზა. ამას შემდეგ ხმა არ ამოულია...

ამ ნაამბობმა ძალაუნებურად დამაფიქრა. საცოდავს ეკატერი-ნეს თავის სიცოცხლეში ბევრი მწარე წუთები გამოუვლია, და თავის შეკავება ყველას როდი შეუძლია...

თითქმის შემოვვათენდა, მე და რომანოვმა რომ დავიძინეთ.

მეორე დღეს საათის 9-ე, კოლუმბიაკინშა გაგვალეიძა, ისიც დედოფლის გასაცილებლად წამოსულიყო. ნაშუადლევს უკან დედო-ფალიც გამოჩნდა შვილებითა და ამალითურთ, ბუბუა-ხიდთან კარე-ტაში გადასხდენ და ყველანი გამოვემზავრენით. სალამოს ორპირ-ში ვიყავით და იქვე მოვიტანეთ მთელი ბარგი. ბავშვები მოგზა-ურობით დალლილები იყნენ და აღრევე დავაწვინეთ. მე და ის ლა-პარაკს როგორლაც ვერ გახერხებდით, თუმცა ის ყოველთვის ალერ-სიანად იყო ჩემთან. ქუთაისის ამბით ძალიან ვიყავით შეწუხებულნი

ბაასი სულ ერთისა და იმავე საგნის გარშემო ტრიალებდა. შეაღწი შე—
მოგველია სალაპარაკოც. ეკატერინეს ლამენებისა ვუსურვე და ჩვენს
ჩევნს ოთახებისაკენ გავემართენით.

გათენდა ოქტომბრის 25, წასვლის დღე. რიონის ნაეთსაღ—
გურში იდგა მშვენიერი სამთავრო სანდალი, ოდესლაც სტამბოლი—
დან მოტანილი და მის გვერდით იდგა კიდევ ორი სანდალი ექა—
ტერინეს ბარგისა და მოსამსახურეთათვის. სახელდახელოთ ვისაუშ—
მეთ და გამოთხოვების წამიც დადგა. გულისამაჩუყებელი სურათი
იყო. აუარებელი ქალი და კაცი იდგა ჩიქოვანებისა, დედოფალს
ხელებს და კაბის კალთას უკოცნიდენ. ყველა ქვითინებდა. ჩვენის
ოფიციალურ მდგომარეობის მიუხედავად, მე და კოლუბიაკინსაც
აგვიჩვილა გული მათმა ყურებამ. სხვადასხვა გარემოებით გამოწვე—
ულმა შეხლა-შემოხლამ კნეინასთან ჩვენი კარგი ურთიერთობა შე—
არყია; მაგრამ მის გულწრფელ მწეხარებას გულგრილად ვეღარ
ვუცემეროდით, როგორც მისი მახლობელი აღამიანები: და ჩვენს
ოფიციალურს მდგომარეობას არ შეეძლო ჩვენი მისდამი კეთილი
გრძნობა ჩვენში დაეხშო.

აპა, ჩვენთანაც მოვიდა და ხმის ამოულებლივ გულში ჩაექრო
ნ. კოლუბიაკინს:

— მაპატივეთ, ნიკოლოზ პეტრეს ძევ,.. მაპატივეთ და ნულარ—
მოპეითხავთ დამწუხრებულ, გაუბედურებულ ქალს...

ამ წუთას ეკატერინე მშვენიერი რამ იყო. გამოწროთობილ,
მშემოკიდებულ და უკვე ხანშიშესულ სახეზე კოლუბიაკინს ცრემ—
ლი ჩამოუგორდა...

მერე დედოფალი ჩემთან მოვიდა, მეც მხურვალედ გადამეხვია,
და სახე ცრემლებით დამილტო.

— მაპატივეთ, მაპატივეთ... ცუდათ არ მახსენოთ... ჩემი უკა—
ნასკნელი თხოვნა თქვენდამი ეს გახლავსთ: ჩიქოვანებს არაფერი
მიწყენინოთ, მათი თავი თქვენთვის ჩამიბარებია... მართალია, თქვენ
უკმეხად გაქციოდენ, მაგრამ მე ერთგულად მემსახურებოდენ... ნუ
გაუჯავრდებით, გეთაყვა.

უკვე სანდალში იჯდა, ისე რაღაც მოაგონდა და მიმიხმო.

— იცით, კიდევ რა უნდა გთხოვოთ? სალხინოში მშვენიერი
ბოსტანი მაქვს, შიგ იშვიათი მწეანილი მითესია: ფეშქაშად მიირ—
თვით ჩემს სახსოვრად.— სახლთუხუცესს ქართულად უბრძანა.

— ეს ჩემი ქრთამითა ჩიქოვანებისათვის, — დაუმატა დედოფლის და განვითარებისათვის, — დაიმილით *).

სანდლები დაიძრა. კიდევ დიდხანს ვიდექით ნაპირას; წამსვლელები ცხვირსახოცებს გვიჩვედენ, სანამ თუალთაგან არ მოგვეყარნენ...

მას აქეთ ოცდარვა წელშა განვლო. კარგა ხანია გასული და როცა მაშინ ნათამაშეე დრამის მთავარი ავტორთაგანი თითო-ოროლა-ლა არიან დარჩენილი ცოცხლებში, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ 1857 წლის ოქტომბრის 25 სამეგრელოსათვის მეტად დიდის მნიშვნელობისა და ბედნიერ დღედ ჩაითვლება. დედოფლის წასელა უკანისკნელი რგოლი იყო ამ ქვეყანაში მომხდარ გარდატეხისა; ფეოდალიზმის დაცვა არამც თუ არ შეიძლებოდა, არამედ დიდი დანაშაული იქნებოდა; ერთი მუქა ხალხი, რომელსაც თავში ედგა დედოფალი, გაჯიქდა და არაფრის გულისთვის უნდოდა და-ეთმო თავისი პრივილეგიური მდგომარეობა, ხოლო ეკატარინეს არ უნდოდა ხელი აელო დედოფლის ფიქტიურ წოდებაზე, და ერთმა ლმერთმა უწყის, ყოველივე ეს რით შეიძლებოდა გათავებულიყო, რომ ხელმწიფე არ ჩარეულიყო და კეთილსაჩინო საბაბით პეტერბურგში არ გაწევიათ ეკატერინე. ხელმწიფის გულმხურვალე თანა-გრძნობამ და წყილობამ ეკატერინეს დაავიწყა გრძელი ზოლი გან-ვლილ უსიამოვნებისა და შეფოთისა; მისი ქონებრივი საქმეები მოწყობილი იყო და მას შემდეგ 25 წელიწადი მშეიღობიანად და ბედ-ნიერად გაატარა. ამ ხანგრძლივ პერიოდის განმავლობაში მთელი წლები გაატარა პეტერბურგსა თუ საზღვარგარეთ, ბოლოს დაბრუნდა სამეგრელოში და უკანისკნელ ხანს, როგორც უბრალო მემამულე, ცხოვრობდა ზუგდიდში, სადაც გაიშენა ახალი, ლამაზ არქიტექტურის სასახლე. გრიგოლს სულ შეურიგდა, სულმუდიმ ჰპატიური მდგრადი თავისთან და უიმისოდ მოეწყინებოდა ხოლმე. ხუმრობდენ, ოხუნ-ჯობდენ და უმეტესად წარსულის მოგონებაში ატარებდენ დროს; გულიანად ეცინებოდათ, რომ მოაგონდებოდათ თავიანთი წარსული ერთმანერთთან შეტყიყებანი, რასაც თვით გრიგოლის გადასახლება მოჰყვა კიდეც. ყოველივე ეს დიდი ხნის ამბავი იყო, და როგორც ჩვეულებრივ ხდება ხოლმე, სამწუხარო ამბავი სამხიარულოდ იყო გადაქცეული.

* ამ ქრთამით ვეღარ ვისარგებლე; ბოსტანისათვის აბა სადა მცალოდა, როცა ხანძარი ჯერ კიდევ ჩაუქრობელი იყო.

1882 წელს ეკატერინე გარდაიცვალა, 66 წლისა, გულიმააფადუმიათა
მყოფობისაგან, შვილებითა და შვილიშვილებით გარშემოხვეული.
დასაფლავებულია მარტვილის მონასტერში, თავის ქმრის გვერდით.

მაგრამ ჩვენ მეტად წინ გავუსწარით და მოდით, ისევ დაუუბ-
რუნდეთ იმ ეპოქას, რომელიც საფუძვლად უდევს ჩვენს მოგონებას,
და ამ თავის დასასრულს ვსოდეთ, რომ ეკატერინეს მაშინდელი
წასვლა სამეგრელოდნ შეიქმნა დასაწყისად აქ ქვეყნის უფლებრივ
და დაწესებულებრივ შედუღებისა ძირითად იმპერიასთან.

და რათგან ეკატერინეს წასვლასთან ერთად მოხდა ქუთაისის
კატასტროფა, რომელსაც მეტიც მძიმე შედეგი მოჰყვა შეზობელ სვა-
ნეთის სამთავროსათვის, და რათგან თუ ეს (ე. ი. გაგარინის მოკვ-
ლა) არ მოვისენიეთ, ჩვენი მოგონება სრული არ იქნება, შემდეგს
თავს ამის აღწერას ეუძღვნით.

თ ა ვ ი მ ი შ ვ ი დ ე

სიახლოეთის სამთავროს გაუჩხმვა

ოროგრაფიული მიმოხილვა სვანეთისა,—ისტორია მთავარ დადეშელიანის გვარისა.—მცირეწლოვანი მთავარი კონსტანტინე.—ჩვენი პირ-ველი ექსკურსია სვანეთში თავად ვორონევის დროს, პოლკის უფროსის ბარტოლომეის მიერ შესრულებული.—მღვდელი ქუთათელაძე.—სვანე-თის ეტონგრაფია.—ყალბი მდგომარეობა კონსტანტინესი, რომელიც ცხოვრობდა ორ მტრად გადაკიდებულ მეზობელს შორის: სამეგრელოს მთავრის დაივთა და აფხაზეთის მთავარ მინელას შორის.—ორისაც და-ხასიათება.—საბალახოს საქმე.—გრაფ გალატერის კონსისა.—ყირიმის ომი.—დედოფეალ ეკატერინე დადანინისა და კონსტანტინეს ჩეუბი, —გორდში ეკატერინესთან მისელა კონსტანტინეს მტრის ჯამსუჩისა, რო-მელსაც დედოფეალი იშვილებს.—ჯამსუჩის მოკვდა, —ომერ-ჭაძის შემო-სევა ამ საქმის გამოძიებას შეაჩერებს.—ომის დროს ორგულობა კონ-სტანტინესი და მისის ძმის ალექსანდრესი.—ომის შემდეგ თავ. ბარიატინისკის დაწინერა ახალ მეფის-ნაცელად.—მისი დახასიათება.—თავადი ა. ი. გა-გარიბი; მისი დახასიათება.—მისი შტაბის უფროსი, ბარონი ი. ქ. უს-ლარი.—სვანეთის საქმე ჯერ შე დგას.—უსლარი შეთხაეს სვანეთში გა-ლაშქრების საკიროებას. მას ნიშანევნ რაზმის უზროსად და ისიც მიღის სვანეთში.—კონსტანტინე და ალექსანდრე ქუთასიში ჩამოდიან.—გაგა-რიბი გაკირებაში ჩაგარდება.—უსლარი გაკირებულ მდგომარეობას თავს დაალწევს.—ალექსანდრე აღმოსავლეთ კიბიბირშია გაგზავნილი სამ-სახურში, ხოლო კონსტანტინე ტულიაში გაუზავნეს თავად ბარია-ტინისკის.—კონსტანტინე ტურლიაშითან პარტოლომინისთან ერთად.—დახასიათება პოლკის უფროსი ი. ა. ბარტოლომეისა.—კონსტან-ტინე, ეტყობა, გული მოსდის.—ბარიატინისკი განკარგულებას გასცემს კონსტანტინე ერევანში გადაასახლონ.—გაგარიბი პირადად გამოუტა-დებს მეფისნაცელის ამ სურვილს; კონსტანტინე სასიცელილოდ და-კრის.—გაგარინის გარდაცვალება.—დადეშელიანის სიკვდილით დასჯა.

1.

რომ ავტესნათ იმ მყითხველებს, ვინც კავკასიას არ იცნობენ, შინაარსი იმ საგალალო დრამისა, რომელიც მოხდა 1857 წლის ოქ-ტომბრის 22 ქ. ქუთაისში გენერალ-გუბერნატორს თავად გაგარინსა

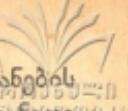
და სვანეთის მთავარს კონსტანტინე დადეშქელიანს შორის, სამოცულის როდა ვთვლით მოკლეთ გაგაცნოთ თვით სვანეთი, სადაც მიყრავებიანა ბოდა ამ დრამის კვანძი.

ქართული სახელი სვანეთი ანუ სავანე, რაიც ნიშნავს თავშესაფარს, ამ მოუვალ მთის მხარეს, რომელიც ზედ ეკვრის იალბუზის სამხრეთ კალთებს, ალბათ იმიტომ დაერქვა, რომ ძველად, კავკასიის გაუწყნარებელის შიშიანობის დროს, აქეთ მორბოდენ და თავს იფარავდნ ყველანი შეუბრალებელ და ძლიერ მტრის შემოსევისა და დევნისაგან, ხოლო, ხალხის გამომცემას თუ დაუჯვერებთ, თამარ მეფე აქ ჰმალავდა თავისს განძსაო.

შიგნითა სვანეთი სამ ნაწილადა დაყოფილი: თავისუფალი, სადადეშქელიანო და სადაღიანოდ; მას თავიდან ბოლომდე გაუვლის ორი დიდი მდინარე—ინგური და ცხენისწყალი, რომელთაც სათავე ფაზის მთაში აქვსთ. ორისავ მდინარის სათავე თავისუფალ სვანეთშია, მერე სხვადასხვა მხარეს მიედინებიან: ინგური მიდის ჩრდილოეთ-დასავლეთით სადადეშქელიანო სვანეთშე, ხოლო ცხენისწყალი სამხრეთ-დასავლეთით მიდის სადაღიანო სვანეთშე; გზაზე უკეთდებათ ლრმა და ფართე ხევები და გამოღიან სამეგრელოს ვაკეებზე,—პირეველი—სოფელ ჯვართან, ხოლო მეორე—ციხე მურთან.

სვანეთს, თითქოს დაცინებით დარქმევია თავისუფალი. აქ ჰავა მეტად სუსხიანია, მიწის მოსავალი თითქმის არაფერი მოდის და კაცი მიუდგება წელიწადში მხოლოდ სამი თვის განმავლობაში, როცა მისი გასასვლელები თოვლით არ არის დაფარული. ამიტომ უფრო სწორი იქნებოდა, დამინებული რქმეოდა. და მართლაც, საესებით დამოკიდებულია თავის მეზობლებზე, რომლებიც, თუ უნდათ, შიგ ჩაჰერავენ და არსად გამოუშვებენ აქაურ მცხოვრებთ, რომლებიც შესდგებიან თორმეტ ცალცალკე საზოგადოებისაგან და გაფანტული არიან ლრმა მთის ხევებში. ამბობენ, რომ ერთს ამ საზოგადოებათაგანს ამ ქვეყნის სხვა ნაწილებთან მისელა-მოსვლა შეეძლო მხოლოდ თოვკებითათ, თოქს წვერზე კალათს მოაბაძენ, შიგ კაცი ჩაჯდებოდა და ჭოჭონაქით ძირს ჩაუშვებდენ თურმე. თავისუფალ სვანეთიდან გამისავალი გზა სულ სამია: ერთი სადადეშქელიანოდან, მეორე—სადაღიანოდან და მესამე მთავარ უღელტეხილზე—ყარაბაშიში მიმავალი.

სადადეშქელიანო სვანეთი თავისუფალ სვანეთს ქვემოთაა და იწყება მთების საძოვრებით, დაეშვება ხეობებით და ძიალწევს იმ ზოლამდე, სადაც სიმინდი მოჰყავთ. ასეთსავე ფიზიკურს მდგომარეობაში იმყოფება სადაღიანო სვანეთიც; რომელსაც სხვა გასავალი

არა აქვს, თუ არა სამეგრელოში, რის გამო სრულს დადგინდების დამოკიდებულებაში უნდა მოქცეულიყო. სადადეშეელიანო ჰემინეტის ასეთს დამოუკიდებლობას მხოლოთ იმით გადაურჩა, რომ ზუნებამ გზა გაუსხნა, ინგურის ხეობას გარდა, დალისა და წებელდის ხეობით აფხაზეთში. დადეშეელიანები, რომელნიც შამხალ ტარეკვესი-საგან მომდინარეობენ, აქ დამოუკიდებელ მთავრებად გამხდარიყვნენ. ხალხის გადმოცემა მოგვითხრობს, რომ ადგილებზე, საცა ახლა თავისუფალ სეანეთის 12 საზოგადოება სცხოვრობს, წინათ თავად დადეშეელიანების ვასალები სცხოვრობდნენ; მაგრამ ერთხელ აჯანყებულან და თავისი მთავარი მოუკლავთ, რის გულისხმის მოკლულის შვილებს სულ ერთიანად ამოუქცევიათ. რაკი ზალხისაგან დაუკარით ერთებიათ, დადეშეელიანებს ამ ადგილისათვის თავისუფალი უწოდებიათ იმ აზრით, რომ ზედ მცხოვრები ერთიც არ მოიპოვებოდა და არც უნდოდათ ვინმე ხელახლა დასახლებულიყო. მაგრამ დროუმი რომ გასულა, ამ მივარდნილ მთის ლადა-ლუდეში ისევ გაჩენილან ახალმოსულები—კავკასიის კუველა ადგილებიდან გამოქცეული და თავზე ხელალებული ხალხი, დასახლებულან თავმინებებულ და ბუდეების მსგავს კოშკებში, და შეუდგენიათ სწორეთ ის თორმეტი საზოგადოება თავისუფალ სეანეთისა.

როცა კაცი ახლო გაეცნობა ამ კუთხის ველურების ყოფაცხოვრებას, ამ გადმოცემაში, ცოტა არ იყოს, სიმართლის ნიშან-წყალს დაინახის. ყოველ კოშკის პატრონი თავის თავს მოელს ქვეყანაზე ყველაზე მეტადა სთვლის და არავის ემორჩილება და თუ ვისთანმე შეტაქება მოუვა, იარაღს გადააწყვეტინებს საქმეს. ამიტომ ყოველი მათვარი სისხლის აღებასა სცდილობს. ამ კოშკების პატრონები თავს ერთად მაშინ-ლა მოიყრიან, როცა ერთობრივის ძალით ვინმე უნდა გაძარცვონ. რო გაძარცვავენ, ნადავლს გაიყოფენ და ყველანი თავ-თავიანთვის წავლენ-წამოვლენ. ერთის სიტყვით, პირველყოფილი ავაზაკების ორგანიზაციაა.

მაგრამ ასე იყო, თუ ისე, ჩვენ ამ მხარეს ასეთს მდგომარეობაში მყოფს მოვესწარით ამ მე-XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში, როცა მთავარი სადადეშეელიანო სეანეთისა, თენგიზ დადიშეელიანი, დადიანისა და შერვაშიძის შემდეგ, რუსეთის ქვეშევრდომი გახდა და მათსებ რუსეთის იმპერატორისაგან ინვენსტიტურა (ზარისხი მთავრისა) მიიღო, ამ სამ, ჩვენთვის ერთსა და იმავე დროს შემოერთებულ სამფლობელოში დავინახეთ თითქმის ანალოგიური სეერთმანეთშორისო უთანხმოება მთავრის გვარეულობის წევრთა შორის. აფხაზეთში მთავარ სეფერ-ბეის მტრად ჰყავდა გადაიდებული ჰასან-

ბერ; სამეგრელოში ლევანს—გიორგი; სადადე შექლიანო სვანეთიში შემოიხადა
თენგიზს—თათარხანი, და ამ მტრობის შინაარსი იგივე იყო, ორ
გორიც იყო ბიბლიური შუღლი ისაკისა და იაკობისა პირმშობი-
სათვის: უმრწემესი ძმა ცდილობდა, რაღაც უნდა დაჯდომოდა, უფ-
როსის ძმის ადგილი დაეჭირნა. აფხაზეთსა და სამეგრელოში, სადაც
შედარებით მეტი ცივილიზაცია იყო, ამ შუღლს ისეთი უზეში ხასი-
ათი არა ჰქონდა და აქ ათასში ერთხელ თუ მიმართავდენ საწამ-
ლავსა და სატევარს: ხოლო ისეთს პირველყოფილ მხარეში, როგო-
რიც იყო სვანეთი, ბრძოლამ სისხლის აღების ხასიათი მიიღო და
მთავრის გვარეულობის წევრები თუ ერთმანეთს მოჰკლავდენ, მო-
კლულის ნათესავები ცდილობდენ ვალი გადაეხადნათ სისხლისაღე-
ბით და ერთმანერთს ჯერითა სწყვეტდენ.

თენგიზის შვილი ციოხი (მიხეილი) ტფილისში ნამყოფია. თა-
ვისს მრლიკიას მეთაურობდა და განსაკუთრებულის გამოჩინებით
ლებულობდა მონაწილეობას ჯიქებისა და შათსულების წინააღმდეგ;
მეტად კეთილგონიერი კაცი იყო და, როგორც ასეთს, მეტად ემი-
მებოდა, როგორც ჩევულება სისხლისაღებისა, ისე განუწყვეტილი
ჩხები და დავიდარაბა თავისს მეზობლებთან მის საკუთარ საძოვრე-
ბის გამო. ამ საძოვრებზე თითქმის ყოველწლიწადს ხდებოდა შეტა-
კება: მეგრელები, აფხაზები და წებელდელები ამ საძოვრებზე ჰყავ-
ნიდენ თავიათს ცხვარს და ცდილობდენ უსასყიდლოთ ეძოვებინათ,
ხოლო თავისუფალი სვანები, რომელთაც ცხვარი არ ჰყავდათ, აქ
საბარცვავად და ცხვრების თავიათსა გასარეკად მოდიოდენ. საჭირო
იყო სხვის ცხვარის ძოვებისათვის საბალახო მოეკრიფნა და იმავე
დროს თავიდან აეცილებინა თავისუფალ სვანების მხრივ თავდასხმა
და დარბევა. ციოხი მოქმალა ამ დავიდარაბამ და ასეთის საქმის
მართვის სიძნელემ და რუსის მთავრობას თეითონ შეაძლია თავისი
სამთავრო და სთხოვა რუსის მართვა-გამგეობა შემოელოთ. უკვე მო-
ლაპარაკება გაიმართა მასთან იმაზე, თუ რამდენი და როგორ მიელო
ციოხს სამაგიერო სასყიდელი სამთავრო უფლებათა დაომობისათვის.
მაგრამ ეს მოლაპარაკება ვერც-კი დაემთავრებინა, ისე 1842 წ., ჯერ
სულ ახალგაზრდა კაცი, გადაიკვალა და თავისს დედას დიგორხანს
ხელში ჩაუტოვა თავისი ხუთი მცირეწლოვანი ვაჟი: კონსტანტინე
(მურზაყანი), ალექსანდრე (ისლამი), თენგიზი (ნიკოლოზი) და ციოხი
(მიხაილი). სულ უფროსსა, მომავალს მთავარს, კონსტანტინეს, მაშინ
14 წლიწადი შეუსრულდა.

მთავრის საცხოვრებელი ადგილი იყო გამაგრებული კოშკი
ფარი; მაგრამ რათვან ციოხის სიკვდილს შემდეგ აქ შავი უვავილი-

გაჩენილა, ბებიას თავისი შეიღის შეიღები სამეცნიეროს მოსახულეობას სოფელ ხუდონში გაეცანა, თვითონ კი კოშჩი დარჩენილ ჭარბების გახიზვა არ სცოდნია ოთარ დადეშექელიანს, თათარხანის მტრადგადაეიდებულ შთამომავალის წარმომადგენელს, რომელსაც თათარხანის სისხლი მართებია და გადაუწყვიტია ერთბაშად მოელო ბოლო მთავრის მთელ ოჯახისათვის, თან წაუყვანია თავისი შეიღი ჯამსუხი და თავისი კაცები და დასცემია კოშქს. დიგორხანისათვის ეს ამბავი მოულოდნელი იყო და თავის კაცების საშუალებით დიდხანს ებრძოდა თურმე მოსეულთ, მაგრამ ვერას გამხდარა; კოშქისათვის ცეცხლი წაუკიდებიათ და მოხუცებული ქალი ცეცხლში გამომწვარა.

ოთარი დაეუფლა კოშქს და რვა თოვის განმავლობაში თარე-რეშობდა, სანამ მცირეწლოვანებმა კონსტანტინემა და ალექსანდრემ თავიანთ ერთგულ კაცების საშუალებით იქიდან არ ვამოაძევეს.

რა მონაწილეობა მიიღო მთავრობამ ამ სისხლის ღვრაში, არ ვიცით და მხოლოდ ის შეგვიძლია ვიფაქროთ, რომ ეს მონაწილეობა მეტად ზერელე უნდა ყოფილიყო, ამიტომ რომ ოთარისა და მის შეიღ ჯამსუხისათვის ხელი არავის უხლია; შეიძლება ესენი დროებით მეზობელ შეფოთიან დალში იმიაღებოდენ, მხოლოდ იღარც მათის ქონების კონფისკაციის შესახებ ისმოდა რამე. მთავრობის მონაწილეობა მთავრის ოჯახის ყურისგვეგძის საქმეში იმით-და გამოიხატა, რომ მეორე ვაჟი ვანსეენბულ მთავრისა პეტერბურვში წაიყვანეს და სათავად-აზნაურო პოლკში მიაბარეს.

თვითონ მცირეწლოვან მთავარს კონსტანტინეს ყველანი დიდის თანაგრძნობით ეკიდებოდენ. დედოფალი ეკატერინე დადიანისა და მისი დაა ნინო გრიბოედოვისა ძალიან ეფერებოდენ, როცა კონსტანტინე ზუგდიდში იყო ხოლმე, ასწავლიდენ ცუკვას, რუსულ წერა-კიოხვასა და ლაპარაქს, ყველასა სთხოვდენ მის შესახებ ტფილისში, სადაც თვითონაც დადიოდა თავის საქმეების ვამო. კორონცოვი, 1845 წელს მეფისნაცვლად დანიშნული, ტკბილად დაუხვდა ახალგაზდა კაცს, და დაპირდა, სრულიწლოვანი რომ ვახდებით, ხელმწიფის წინაშე ვიშუამდგომლებ მთავრის უფლებანი მოვანიჭოს; კორონცოვის მეულლე და გრაფის შუაზელის მეულლე მეტის-მეტს თანაგრძნობას უცხადებდენ როგორც ობოლს, ებრალებოდათ მისი ტრაგიკულათ გადაცვლილი ბებია, გამოკითხავდენ ყველაფერს დაწვრილებით, ეფერებოდენ.

მაგრამ იმავე დროს ტფილისში ჩამოსულმა სვანეთის თავისუფალ საზოგადოებათა დეპუტატებმა ამაზე მეტი ეფექტი მოახდი-

ნეს და იმათ განსაკუთრებულის ყურადღებით და თანაგრძნობით შევ-
 კიდნენ. აქამდე სრულებით უცნობის მზარის მცხოვრებნი, რომლებიც და-
 ზედაც ათასნაირი ლეგენდარული ხმები დადიოდა საზოგადოებრივ-
 დადიანებსა და დადეშქელიანებს უჩიოდენ,—არ გვასვენებენ, ათას-
 ნაირად სულსა გვხდიან და გთხოვთ რუსთის ქვეშევრდომებად მი-
 გვიღოთთო. ასეთი ფაქტი მაშინ მოულოდნელი იყო, კავკასიაში მაშინ
 ხშირად არ გვიმარჯვდებოდა, და თუმცა ჩვენს გაზეთებში, მართა-

თავ. მიხ. სიმ. ვოროცევი
 მეჭისნაცვალი კავკასიისა

ლია, გრძელი წერილები იბეჭდებოდა, ამ წერილებიდანა სჩანდა,
 ვითომც აქ მოუსვენარ მთიელების ურდოებსა ვფანტავდით, მათს
 აულებს ცეცხლს ვუკიდებდით, ჩვენს ჯარს ზარალი თითქმის სულ
 არა ჰქონდა, და ვითომც აჯანყებულებს კი აუარებელს ხალხს ვუ-
 ხოცავდით, მაგრამ საქმე მაინც წინ არ მიღიოდა და შამილი თავის
 მიურიდებითურთ გულოვნობდა დალესტანში. ამიტომ ამბავი იმაზე,

რომ თორმეტი თავისუფალი საზოგადოება, რომელთაც იქაჩურებით მიმდინარეობოდა არაერთი პერიოდის განვითარებით უნდა გახარებოდა რუსეთის მკითხველ საზოგადოებას. უიჭელია, ვინც ამას წაიკითხავდა, ბევრი დარწმუნებული იქნებოდა, რომ ასეთ ამბავს შემდეგ შამილს შევი დღე დაადგებოდა, ხოლო მოსკოვის ინგლისურ კლუბში, ალბათ, ცხარე მაასი იქნებოდა ორგვარის ხასიათისა: ზოგ-

დ. ჰ. ერმოლოვი
კავკასიის მთავარმართებელი

ნი იძახდენ — აქამდე უნდა დაგვენიშნა. კავკასიაში ვორონცოვი და ყველაფერი გათავებული იქმნებოდაო, ხოლო ზოგნი კიდევ მაინც იმ აზრისანი იყვნენ, რომ თუ ალექსი პეტრეს ძე ერმოლოვი არ იქნა, ვერას გაეხდებითო... ერთის სიტყვით, მაშინ თავისუფალ სვანეთიდან დეპუტაციის ჩამოსვლამ დიდი ეფექტი მოახდინა და უკან ჩამოაყენა ყველა საქმეები დადეშელიანებისა. ვორონცოვმა თავისუფალ სვანეთში პოლკის უფროსი ბარტოლომეი გაგზავნა.

ბარტოლომეი კოლუმბი იყო კავკასიის ამ ლაპლანდის ცხოველის
პროფესიით არქეოლოგისა და ნუმიზმატის აქ დიდალი მასალა
აღმოჩინა და შეადგინა მეტად საინტერესო აღწერილობა საეტნო-
გრაფიო და საარქეოლოგიო მხრით. მისი სტატია დაბეჭდილი იყო
ორმოციან წლებში საგეოგრაფიო საზოგადოების კავკასიის განყო-

ი. ა. ბახრათაშვილი
არქეოლოგის და ნუმიზმატი

ფილების ეურნალში. თავისუფალ სვანეთის იმ საზოგადოებებში,
რომლებიც ბარტოლომეიმ აღწერა, მას საუკეთესო გზისმაჩვენებ-
ლადა ჰყავდა მღვდელი ქუთაოელაძე. ეს მღვდელი პირველი მისიო-
ნერი იყო აქ და იმდენიც მოახერხა, რომ ქრისტიანობა აღადგინა
პირველების თვისის სიწმინდით. ქრისტიანობა აქ ჩვენის წელთ-

აღრიცხვის პირველ საუკუნეებში შემოვიდა და მის აყვავებულ ძღვო-
 მარეობას გვიმტკიცებენ ძველ ეკლესიების ნანგრევი. თამარ მეფე
 აქ თურმე ხშირად მოდიოდა და ეს ეკლესიებიც მის ნაშენებებად
 ითვლება.

2

ისტორიულმა ქარტეხილებმა სვანეთი დიდისხნით მოსწყვიტა
 დანარჩენს საქოსტიანო ქვეყნებთან ურთიერთობას, და ამიტომ წე-
 რა-კითხვის კვალი და საეკლესიო წიგნები ცოტ-ცოტათი გაპერა,
 მღვდლები მოისპო და ეკლესიებში შეუძლებელი შეიქმნა საიდუმ-
 ლოების და ლვთისმასხურების შესრულება. დეკანოზები, წინანდელ
 მღვდლების შთამომავალი, ზეპირად გადმოცმით იცავდენ ლოც-
 ვებსა და საეკლესიო წესებს, რომლებიც მეტად დამახინვდა დრო-
 თა მსვლელობაში. ამ ლოცვებისა და წესების საშუალებით ხალხში
 დარჩენილი იყო შეენება იმისა, რომ ძროე იქნებოდა ოუ გვიან უნ-
 და აღედგინათ მართლა დიდებელ ეკლესიასთან გაწყვეტილი კავში-
 რი. ამიტომ, როცა აქ ქუთათელაძე გამოიჩნდა, სვანები ისე დაუხვ-
 დენ, რომორც მოციქულს და დეკანოზები დიდის სიხარულით გაუ-
 ხდენ მოწაფებად ქუთათელაძემვე ჩაგონა ამ საზოგადოებათ ხელი
 იელოთ მათში არსებულ ბარბაროსულ ჩვეულებაზე — ახალდაბადე-
 ბულთა დედათა სქესის ბავშვების ხოცვაზე.

ბარტოლომეის ალაგობრივე ესმოდა საჩივრები აქაურებისა
 მეზობელ მთავრების მიერ მოყენებულ შეწყვეტის გამო, და, მისის
 აზრით, ხელმწიფის ახალ ქვეშვერდომებისათვის საჭირო იყო, მათის
 ინტერესების დასაფარავად, აქ დაარსებულიყო თანამდებობა განსა-
 კუთრებულის ბოქაულისა. ამის შესახებ კავკასიის მთავრობას კიდეც
 მოსწრა, მთავრობამაც მისი შუამდგომლობა შეიწყნარა და მალე
 დანიშნა აქ ბოქაული.

ჩვენ სრულებითაც არა გვსურს კინ-ლა დავამციროთ მეტად
 დიდი მნიშვნელობა პატივცემულ დეკანოზ ქუთათელაძის ლვაწლისა,
 რომელმაც მართლა რომ დიდი შრომა გასწია ეკლესიის სასარგებ-
 ლოდ და ქრისტეანობის აღსაღევნად სვანებიში. მანვე იუიქრა ფიქ-
 რი კეთილი — სვანების თავისუფალ საზოგადოებათაგან დეპუტაციის
 გამოგზავნა და თხოვნინა რსესტის ქვეშვერდომებად მიგვიღეთო, —
 ყოველივე ეს კარვი და პატიოსანი იყო, მხოლოდ ქვეშმარიტებაზე
 შორს იქნებოდა იმის თქმა, ვითომც ეს საზოგადოებანი მეზობელ
 მთავრების ძალმომრეობის მსხვერპლი ყოფილიყვნენ. ჩვენ განაგონს
 არ მოგახსენებთ, ჩვენ თვითონ გახლდით ამ ადგილებში, რაც ჩვენ
 იქა ვნახეთ საკუთარის თვალით და აქაურის ნინახის შესახებ რაც

შთაბეჭდილება მივიღეთ, ეს შთაბეჭდილებანი შევამოწმეთ გმ-მიზნობრ-
კვევიანურ მოსახრებითა, ვინც აგრეთვე არაერთხელ ყოფილ სვანე-
თის თავისუფალ საზოგადოებაში, და ნებას მივსცემო ჩვენს თავს
გავუკეთოთ შემდეგი დახასიათება.

წარმოიდგინეთ ადამიანები, რომელნიც სამ ათასამდე-ლა თუ
იქნებიან. ესენი დასახლებულან ისეთ ადგილას, რომელსაც აქვს
ყუთის სახე. ეს ყუთი წელიწადში სამ თვეშა გახსნილი და წლის
დანარჩენ დროს განმავლობაში გერმეტულად დამზულია. ჭვავის
მეტი აქ არაფერი ხარობს, ისიც ზოგჯერ დამწიფებასაც ვერ ას-
წრებს; ჭვავისას ძყრალ არაყა ხდიან. სამის თთვის განმავლობაშიაც
მთები ბალახით იფარება, რომლითაც იკვებება ცხვარი და საქონე-
ლი, ამას გარდა არის ცოტაოდენი თაფლი, ნადირი, მელიები, სხვა
დასხვა პატარი მხეცები. ეგ არის და ეგ, ამის მეტი ღვთის განაჩე-
ნი არაფერი მოიპოვება.

სამი თვე რომ გაივლის, ყუთი დაიხურება, ე. ი. თოვლი ყვე-
ლასფერს დაძფარავს და ადამიანებმა თუ ვერ მოასწრეს 9 თთვის
სამყოფის მომარავება, ძალაუნებურად უარეს დღეში იქნებიან, ვიდ-
რე ციხეში გარემოცულები და შიმშილისაგან ლანდალაგამოლეულე-
ბი; ციხეში მყოფი კიდევ შეუძლიათ მტრისაკენ გამოიქცნენ, აქ კი
ვერსად გამოიქცევი. მაშასადამე, თუ მარაგი არ არის, ისე ცხოვრება
არ შეიძლება, ხოლო მარაგი საიდან-ლა უნდა იშოვნონ, თუ არ
მეზობლებისაგან, და ამასთან მეზობლისაგან ალებულში სამაგიე-
როს არაფერს აძლევენ, რათგან მისაცემიც თავისი არაფერი
გააჩნიათ. ამის შემდეგ მეზობლებს როგორ-ლა გამოართვან, თუ არ
მალეთ და ძალით. თავისუფალ სვანეთის მცხოვრებთ რაც ვნებავსთ,
ის სანტიმენტალური სახელი უწოდეთ, ეს მაინც არ მოაშლევინებს
თავიანთს მტაცებლურს ხასიათს, და მათის მტაცებლობის მსხვერპლ-
ნი არიან: ყარაჩი, სიმეგრელო და სადადეშექლიანო სვანეთი.

ბარტოლომეის პირველ ექსკურსიის შემდეგ ჩვენ სვანეთში მო-
ვაწყეთ თითქმის ხუთი არამც თუ ექსკურსია, არამედ სამხედრო
ექსპედიცია, და თუ შევაჯამებთ იმ ხარჯს, რაც ამ ექსპედიციე-
ბისათვის გაგვიწევია, და მეზობლებისაგან მოტაცებულისა და თავი-
სუფალ სვანების მიერ მოხმარებულის ღირებულებას, გადაჭარბებუ-
ლი არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ გაცილებით უფრო იაფად დაგვი-
ჯდებოდა ყველა სამ ათას თავისუფალ სვანისათვის გვეყიდნა ერთი
დიდი სახლი, შიგ ჩაგვესახლებანა და იმდენი სურსათი მოგვემარი-
გებინა, რომ მთელ თავისს სიცოცხლეში ჰყოფნოდათ.

ჩეენ ჩვენს თავს ნებას მივსცემთ, ცოტა წინ გავუსწროთ 1859 წლის ექვედი-ციისა, რომელსაც მეთაურობდა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი თავ. გ. რ. ერისთავი.

უცნაური კი იყო ეს დასასრული.

როცა თავისუფალი სვანები სამხედრო ძალით იყვნენ იძულებული შეზობლებისაგან წარმმული ეზორთ ფულით, ნივთებით და საერთოდ ყველაფრით, რითაც შეეძლოთ, და ისიც სრულად არა, თავად ერისთავმა მრისხანისა და ენერგიულის სიტყვებით მიმართა ამ სვანებს; სვანებიც დიდის გულისყურით უსმენდენ და როცა ერისთავმა, რაც სათქმელი ჰქონდა, უთხრა, ყველამ დაიჩინქა.

— რათ დაიჩინქეთ? — ჰქონდა სვანებს: — რა გაქვსთ სათქმელი?

ესენი სხარცვადენ, ახლა აიძულეს მხოლოდ ნაწილი ეზორთ მოტაცებულისა, ამას ესენი განსაკუთრებულ დამსახურებადა სთვლიდნენ და ამიტომ არყის დასალევი ფული სთხოვეს გენერალს. შეგიძლიათ წარმოიდგინოთ, როგორ გააოცა ერისთავი ამ უპასუხისმგებლო ხალხის თხოვნამ!..

ჩვენს ნათქვამში გადაქარბებული არაფერია და ჩეენ აქ ჩვენი აზრი ამ მხარის შესახებ იმიტომ გამოვსთქვით, რომ გაეგაქარწყლოთ ის უსწორო, სანტიმენტალური მოპყრობა, როგორითაც ამ მხარეს ეპყრობოდენ. და სწორეთ ასეთის მოპყრობის შედეგი იყო, რაც სამწუხარო ამბავი დატრიალდა.

ბარტოლომეის ექსკურსის შემდეგ, რამდენსამე წელს უკან, თავისუფალ სვანეთში გაემგზავრა ექსკურსია ქუთაისის ვიცე-გუბერნატორის, მიხეილ პეტრეს ძის კოლუბიაკინისა; ამ ექსკურსიას აზრადა ჰქონდა გამოეძებნა საუკეთესო საშუალებანი დასამყარებლად უშეალო ურთიერთობისა ამ ახლად შემოერთებულ მხარისა ცენტრალურ მართვა-გამგეობასთან. კოლუბიაკინს არაფერი აწერილობა დაუტოვებია ამ ექსკურსიისა, მე მხოლოდ მიამბობდა მეტად სასაკილო და მისთვის არც თუ ისე სასიამოვნო ეპიზოდების მთელ სერიის. სხვათა შორის, რომელიღაც საზოგადოებას თურმე მისი გატარება არ უნდოდა იმიტომ, რომ მას მამასახლისისათვის აბრე-შემის ხელსახოცი უჩუქებია; კოლუბიაკინს ამნაირივე ხელსახოცები სხვებისათვისაც უჩუქებია მთელი დიუუინი, და ვიცე-გუბერნატორი მაშინ-ლა გაუტარებიათ, თორემ უამისოთ საქმე ცუდათ იქნებოდა; მეორე საზოგადოებაში სამგზავრო ხურჯინიდან მთელი შაქარი ამოუცლიათ და მერე გენერალი იძულებული გამხდარა ჩაი უშაქროდ ესვა. კოლუბიაკინს მისდევდა, როგორც ტურისტი, გრაფი როზ-

მურდუკი. როგორც ფრანგს, ლაუბობა უყვარდა და სერიოზული გადასახადის ამტკიცებდა, რომ თავისუფალი სვანები უძველად ჯვაროსნების ჩიმომავალი უნდა იყვნენ, ამიტომ რომ მათი სიმღერები ძალიან მოჰვავენ მის სამშობლო ბრეტანის სიმღერებსაო; ერთი მათვანი გამსაკუთრებით მოაგონებდა ბრეტანულ სიმღერას: Oh! Richard, oh! mon roi!..

და სანამ ჩვენ თავგამოდებით გზრუნავდით თავისუფალ სვანეთის მცხოვრებთათვის ფანჯარა გამოვეჭრა, კონსტანტინე დადე-შექლიანმა, უკვე სრულწლოვანმა, ცოლად შეირთო ქალი თავადის ასულის კესარია შარვაშიძისა *), აღილხანი, მასვე დაუმტკიცეს თავისი მემკიდრეობითი უფლებები და თავის სამთავროს ბატონ-პატრონად გახდა.

რაკი, ამგვარად მთავრობა დაინტერესებული იყო თავისუფალ სვანეთის მოწყობის საქმეში, იმ სვანეთის, რომელიც, ამ მთავრობის აზრით, შევიწროებული იყო დადეშექლიანების მიერ, იმაზე ადვილი რალა იქნებოდა—აელო მთავრობას და განეხლებინა კითხვა ავტონომიურ სადადეშექლიანო სვანეთის გაუქმებისა, მით უფრო რომ ეს კითხვა თვით გამსვენებულ მთავარ ციონის მიერ იყო აღმრული; მაშინ აქ შემოლებული რუსის შმართველობა უფრო ადვილათ გადავიდოდა თავისუფალ საზოგადოებებზედაც. მაგრამ ჩვენში, სამწუხაროთ, ისეა ხოლმე, რომ სულმუდამ ვიგვიანებთ. კონსტანტინე დადეშექლიანი, თავის სინაბარა დარჩენილი, ყოველთ უწინარეს უნდა შესდგომოდა ზრუნვას თავის სამფლობელოში შინაური შეიცობა დაემყარებინა, მერე ხელი მოეკიდნა საბალახოს საქმისთვისა. მისი ბიძა ოთარი, რომელმაც დიდედა ცეცხლში გამოუწეა, გადაიცვალა, ხოლო მის შევილთან, ჯამსუხთან, რალაც მოლაპარაკება იყო გამართული, რომელმაც დროებით შერიგება ჩამოაგდო; საბალახოს საქმე-კი ისე ადვილი გასათავებელი არ იყო, და კონსტანტინე ჩავარდა იმ შეტაკებაში, რომელიც არსებობდა ორ მოსისხლე მტერს შორის: მიხეილ შარვაშიძესა და დავით დადიანს შორის. დავითმა გული აიცრუა კონსტანტინეზე მას შემდეგ, რაც იმან კესარია შარვაშიძის ქალი შეირთო ცოლად, ხოლო მიხევლთან დანათესავება მათს შორის მეგობრობას სრულებითაც არ განამტკიცებდა, და აფხაზეთის მთავარი

*) დადიანის ქალი კესარია შარვაშიძისა, დად გიორგი ბატონიშვილისა (ქრისტიანობის „სამი მუშეკეტერთაგანისა“), ძირა იყო აფხაზეთის მთავრის შეილისა, და ამნაირად კონსტანტინე დადეშექლიანი, კესარიას ქალის შეტაკით დაუნათესავდა ორს სამცემელოს მთავრის დავითის მტრად გადაკიდებულ ოჯახს.

მეტისმეტად მტრულად კიდებოდა დადეშქელიანს იმავე საბალახო—
სათვის, რომლის სალირალის გადახდა არ უნდოდა.

ვისავითი

მთავრები მიხეილ შარვაშიძე და დავით დადიანი მეტად მო-
ხერხებულნი და კერპები იყვნენ თავიანთის ინტერესების დაცვის
საქმეში, ორნიე ერთმანერთზე იყვნენ გადაკიდებულნი და მათის
მტრობის სხვადასხვა მომენტები მდიდარ ტემად გამოდგებოდა აღა-
მიანის დასახასიათებელ მოთხრობისათვის. ბრძოლა გამართული იყო
სამურზაყანოსათვის; ერთიც და მეორეც ეპოტინგბოდენ და ჩემობ-
დენ ამ პროექტის, და ყველაზე მეტად იჩავრებოდა თვითონ სამურ-
ზაყანო, რათვან მთავრები არავითარს ძალადობას ერიდებოდენ მის
შესანარჩუნებლად. თავად ვორონცოვის მინდობილობით თავიდა
ვ. ა. ბებუთოვმა ეს საქმე ისე მთავარა, რომ ორივე მხარე დაიყო-
ლია სამურზაყანოსათვის ფული მიელოთ მთავრობისაგან და გაჩერე-
ბულიყვნენ. მართლაც, ისინი ამას დათანხმდენ, ბებუთოვმა სამურ-
ზაყანო ჩამოართვა და შიგ რუსის მართვა-გამგეობა შემოილო. ეს
ისე მოხერხებულათ და წინდანედულათ გაკეთდა, რომ ორმავე გადა-
კიდებულმა მხარემ ერთც კი მოასწრო გონს მოსულიყო და მიმხედა-
რიყო, თუ ორივე როგორ წაგებული რჩებოდა, ისე ყოველივე გა-
თავდა და უკვე გვიან იყო საქმის გამობრუნება. სამურზაყანო ხაზი-
ნაში გადავიდა, იქიდან მისი უკან დაბრუნება შეუძლებელი იყო;
მთავრები ერთიმეორეს უარესად გადაეციდნენ და ერთი-მეორეს
აბრალებდა, რომ საქმე ასე წააგეს ერთმაც და მეორემაც.

დავითს პირადად არ ვიცნობდი, რათვან მე რომ პირველად
კავკასიაში ჩაევლი, ის უკეთ გადაცვლილი იყო, და მის შესახებ ყო-
ველგვარის ცნობის ამოქრეთა შემეძლო იმ არქივიდან, რომელიც
ხელთა მქონდა, და აგრეთვე მასთან დაახლოებულ პირების ნამბო-
ბიდან. მიხეილს-ჟი პირადად ვიცნობდი, და თავიანიად მეპურობოდა.
თვალადი და ტანადი კაცი იყო. ახალგაზღობა ტფილისში გაუტა-
რებია ისევე, როგორც დავით დადიანს, იმდროს შესაფერისად კარ-
გი განათლება ჰქონდა მიღებული, რუსულ ლაპარაკში აქცენტი სრუ-
ლებით არ ეტყობოდა. უფროსი მაა ღიმიტრი რომ მოუკედა, სულ
ახალგაზღადა კაცი იყო, მთავრად რომ გახდა. მისი მთავრობის პირ-
ველი წლების განმავლობაში უანგაროთ ერთგულობდა რუსის მთავ-
რობას; მაგრამ კერ დააფასეს ჯეროვნად და არამცუ არ აქეზებდენ,
პირიქით სრულებით ყალბ პოლიტიკით საბოლოოდ მოიშორეს. ჩენი
მთავრობა იფხაზეთში ძევლს მოცემით პრინციპს მისდევდა—divide
et impera (დაანაწილე და იუფლეო) და მხარს უჭერდა ჰასან-ბეის,
მიხეილის ბიძას და მოსისხლე მტერს. ამიტომ ამ მთავრობას მიხეილი

მეტად ცნობიერ და მავნებულ აგენტად გადაიქცა. მიხეილის შეკრისტება
მეტად პატივისმოყვარე კაცი იყო, მეტად გაანაწყინა მთავრობის
ასეთმა ტაკტიკამ და მთელი თვისი მოქმედება ინტრიგებისა და ღა-
ლატისაკენ მიჰმართა. დასავლეთ კავკასიის მთებში, ჩვენს უზი ჯი-
ქებსა, შათასულებსა, უბისებს და აბაქებს შორის მიხეილს დიდი
გავლენა ჰქონდა და ჩვენთვის მეტად საჭირო და გამოსადეგი კაცი იყო,
ხოლო გამოდგომის მავიერ თალღითურად იქცეოდა ერთსა და იმავე
დროს როგორც რუსისა, ისე თბილოს მთავრობებოთან და სარფასა რჩე-
ბოდა როგორც ერთსა, ისე მეორეს. უკვე დაგვიანებული იყო, როცა
რუსის მთავრობა თავისს შეკუთობას მიჰმავდა, და დაუწყო ფერება
მიხეილს, დაუწყო წარჩინებისა და ორდენების ძლევა და ეს იმ დროს,
როცა მიხეილის თვალში ამაებს ყოველივე მნიშვნელობა ჰქონდა
დაკარგული. ბოლოს დროს გენერალ-აღუტანტობა ჰქონდა და
ალექსანდრე ნეველის კავალერი იყო, მაგრამ მუნდირს მაშინ-ლა
იცვალდა და რეგალიებს მაშინ იქცებდა, როცა მთავრობის წარმო-
მადგვნელთ უნდა შეხვედროდა. აფხაზეთში, თავის ქვეშვერდომთა
შორის, მიხეილი განუსაზღვრელი დესპოტი და ცოცხალი ტიპი იყო
ისტორიულ პიროვნებათა სერიიდან, როგორებიც იყვნენ ლუდოვიკ
XI და იოანე მრისხანე; მხატვარს შეეძლო მისი გარეგნობა გამოე-
ყნებინა ამ გვარის ტიპის დასახატავიდ. მაღალი იყო, ტანადი,
დაწყობილი სახისა, არწივისებურის იერისა, შავ, გამსჭვირვალე
თვალებიანი, თავი მეტის-მეტად ლირსეულიდ ეჭირა, ყოველ მის
მოძრაობაში აშეარად გამოსჭვივოდა ადამიანი, რომელიც დაბალე-
ბული იყო სხვის ბატონად და უფროსად. იოანე მრისხანესებ, ამა-
საც ჰყავდა თავისი მალუტა სკურატოვი—ჰასან მარლანია, რომელიც
ზედმიწენით ასრულებდა ყოველ მისს ბნელ თეისების ბრძანებას.
ყოველმა მისმა ქვეშვერდომმა აფხაზმა იცოდა, რომ ის ცოცხალი
იყო მანამდე, სანამ მთავარს რაიმე მიხეზით არ მოეგუნებებოდა,
რომ მისი თავი ტანს უნდა მოჰშორებოდა. და ჰასან მარლანია ამ
საქმეს მეტის-მეტის ისტარობით ასრულებდა, სწრაფათ და სრულე-
ბით უხმაუროთ. იარაღად ხმარობდა სატევარსა და საწამლავს, და
რაკი თვალში ამოილებდა მსხვერპლს, მისი კერძი იყო, ხელიდან
ვერსად წალვიდოდა.

ჰასან-ბეის სიკვდილს შემდეგ მიხეილმა მთელი თვისი სიძულ-
ებილი მამისაგან გადაიტანა შვილზე—სეიდ-ბეიზე (დიმიტრიზე), რო-
მელსაც ცოლადა ჰყავდა მთავრის დავით დადიანის დაც; ამ დანა-
თესავებისათვის მიხეილი უმეტესად გადაექტერა სეიდ-ბეის და ბო-
ლოს საწამლავით მოუსწრავა სიცოცხლე. ამ საცოდავ მსხვერპლის

მდგომარეობა მართლა რომ ტრაგიული იყო. სეიდ-ბეიმ არმაციანი მდგომარეობა იყო და განუწყვეტლივ იმის მოლოდინში იყო, რომ მიხეილი ადრე იქნებოდა თუ გვიან ძალათი მოუღებდა ბოლოს. ჩემთან დაახლოებული იყო და ერთხელ სამეგრელოში მესტუმრა, და რათგან ხალვათათ არა ვცხოვობდი, ორივე ერთად ვიწევით ერთს თოახში. დილით ადრე გამომელვიდა და დიმიტრი იმ ლოგინზე კი არ იყო მწოლარე, რომელიც გაეუშალეთ, არამედ დივანზედ გადმოსულიყო, და მეცა გვითხვევი — ჩემილებმა ხომ არ შეგაწუხეს-მეთქი?

— არა! — მიპასუხა ღიმილით: — არა, ამიტომ კა არა; უნდა გამოგიტყდეთ, რომ ჩემს დღეში არ ვიძინებ იმ ადგილას, საცა ვწვდი ხოლმე, ამიტომ რომ როცა უნდა იყოს და საცა უნდა იყოს, მიხეილი თვალს მადევნებს და მარჯვე შემთხვევას-ლა ეძებს გამისწორდეს, — ნახავთ, თუ არ აისრულა გულის წადილი.

მაშინ ქსე მეგონა, ღიმიტრის შიში გადაჭარბებულია-მეთქი და მხოლოდ მის გადაცვალების შემდეგ მივხედი, რამდენად საფუძვლიანი ყოფილი ეს მი: ი სიბრთხილე.

მართალია, მიხეილის ხასიათს ახეთი ბნელი მხარეები ჰქონდა, მაგრამ იგივე მიხეილი სულ სხვა კაცი იყო იმათონ, ვისაც იგი პატივსა სცემდა და ვისთანაც მეგობრულ საუბარში მისი ჰქუაგონების სიფართოვე მთლად გადაიშლებოდა ხოლმე. ნ. 3. კოლუბიაკინმა, რომელიც მიხეილს ძალიან უყვარდა, იმისთვის რომ კოლუბიაკინი არც ვერცხლმოვარე იყო და მისი მოსყიდვაც არავის შეეძლო, გადმომცა, თავისი შთაბეჭდილება, მეტად ორიგინალურად რომ გაუზიარებია მიხეილს უკვე მოწიფულებაში პეტერბურგსა და მოსკოვში მგზავრობის შესახებ.

— იცით, რა გითხრათ გენერალო, — უთქვაში მიხეილს, — რუსეთში მე მხოლოდ ორი კაცი შემხვედრია და ჩემს დღეშიაც არ დამავიწყდება: ესენი იყენენ იმპერატორი ნიკოლოზი და მიტროპოლიტი ფილარეტი. იმ ბასის შემდეგ, რომლითაც გამადედნირა იმპერატორმა, დიდსხანს ვერ მოსულებია გონის იმ აღტაცებისაგან, ჩემი არსება რომ მოიცავ. ჩემს გონებას თავის დღეში ვერ წარმოედგინა ის დიდებულება, რომელიც განსახიერებული იყო მისს პიროვნებაში; მის თოახილან რომ გამოველ, მე შევიგენი. რომ ჭია ვიყავ, ქვეწარმავალი ამ ადამიანის წინაშე. და ჩემთვის მით უფრო სამძიმო იყო იმის შეგნება, რომ მასა და ჩემს შორის სდგას მთელი რიგი ადამიანებისა, რომელთადმი მე ზიზლისა და სიძულვილის მეტს არასა ვგრძნობ. ამას შემდეგ ესენი უარესად შემძულდა. დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზე ფილარეტმაც; რო მიყურებდა, მის თვალების სიძლიერეს ვეღარ

ვუძლებდი, ასე მეგონა, ჩემს სულში ყველა დაფარულ საიდუმლოების ჰეთხულობს-მეთქი. ასეთი შეხედვის ძალა მხოლოდ კურუმული მღვდელმთავრის განსაკუთრებული ნიჭია; ამ ადამიანის წინაშეც ვიგრძენი, რომ ფრიადი სიკინე ვიყავი, მეტი არარა. დიახ, ასეთი ადამიანები, ჩემის აზრით, საუკუნოებით იმაღებიან. რუსეთი ბედნი-ერია და უნდა ამაყობდეს კიდევცა, რომ ასეთი შვილები ჰყავდა.

კოლუმბიაკინის აზრით, მიხეილმა ეს თვეისი შთაბეჭდილება მას გადასცა პირუთენელ აღტაცებით და გულწრფელობით, ასე რომ ნათლადა სჩანდა, რომ აღმალლებული იდეალები მისთვის არც ისე უცხო ყოფილა, იმ დროს როცა მისი ცხოვრება ისე მოეწყო, რომ მთელის თვეისის არსებით ჩაეფლო გაშშაგებულ და გამძვინვარებულ ბრძოლაში მხოლოდ თავის პირად, სრულებით არააღმალლებულ ინტერესებისათვის. მისი სიძულვილი, მაგალითად, დავით დალიანის მიმართ, სრულებით მტაცებლურის ხასიათისა იყო; მიხეილს და-ვითი არამცუ მოცილედ მიაჩნდა ქონებრივს კითხვებში, არამედ მტრად მიაჩნდა აგრეთვე იმისთვისაც, რომ იგი, დავითი, ყოველ გჭვს გარეშე ერთგული იყო რუსის მთავრობისა. „იცი, რა არის რუსი,—უთხრა ერთხელ მიხეილმა დავითს:—ტილია, ფეხშე რომ დაი-სკამ, უკველად თავზე აგაცოტდება; შენ-კი ელაქეცები და სცდილობ აამო ხოლმე ამ ტილს“. სიბოროტით ეკიდებოდა აგრეთვე დედო-ფალს ეკატერინეს, მას ყოველთვის ზიზლითა და დაცინვით იხსე-ნიებდა იმისთვისაც, რომ საერთოთ ქალები ყველა ეჯავრებოდა.

3

აი, სწორეთ ასეთ თვეოლსაჩინო როგორც თავის ხასიათით, ისე თავის მდგომარეობით პიროვნებათა შორის, რომელთაც ერთთმანერ-თი ეჯავრებოდათ, მოექცა უმნიშვნელო სეანეთის მთავარი დიდებე-ლიანი, წერა-კითხვის ნახევრად მცოდნე, რუსულის თითქმის უცო-დინარი და თავისს აგრეთვე შედარებით მინიატურულ, ინტერესებს გადაყოლილი.

რა თქმა უნდა, რაც უნდ დიდი ენერგია გამოეჩინა თავის ძლიერ მეზობლების წინააღმდეგ, მხოლოდ და მხოლოდ წაგებით უნდა გათავებულიყო მისი საქმე.

ორმოცდაათიან წლებში, მთავრის ძმას, ალექსანდრეს, რომელიც კარგათ სწავლობდა ნიერგოროდის პოლქში, ოფიცრობა მისცეს. ისიც ჩამოვიდა სეანეთში და უფროსს ძმას შხარში ამოუღვა სამთავროს საქმეების წაყვანაში. ცხოვრებამ დაარწმუნა, რომ მოსაზღვრე მთავ-რებთან ცარიელი ლაპარაკით საბალახოს საქმე არ გადასწყდებოდა,

ამიტომ ძმებმა სოხოვეს შეფისნაცვალს ჩარეულიყო მათს საქმეში და /
საბოლოოდაც იმასვე გადაწყვეტნა საქმე. მათის თხოვნის გვიპოვა
გამოგზავნილი იყო ცალკე კომისია პოლეს უფროსის გრაფ გალა-
ტერის თავმჯდომარეობით.

ჩვენში იმავ თავითვე შემოღებულია საქმეთა გადაწყვეტა კომი-
სიების საშუალებით. მაგრამ კომისიის საშუალებით საქმის მოგვა-
რება—დროებითა, იარას მხოლოთ ზევიდან მოაშუშებს, საესებით კი
ვერა ჰქონავს, და საერთოთ ასეთს კომისიას შედევად სხვა არა-
ფერი მოჰყვება, თვინიერ ტყუილ-უბრალო დროს კარქვისა, მოხე-
ლეების ჯამაგირებისა და მათს საგზაოდ ხარჯების გაწევისა. იგივე
დღე დაადგა გალატერის კომისიასაც. თვით გრაფი ერთი იმათვანი
იყო, ვისაც porto-france-ს ეძახდენ, ე. ი. ვინც ვორონცოვის მიერ
მოყვანილი იყვნენ ოდესიდან, სადაც მაშინ porto-france *) იყო; ესე-
ნი ხამად იყვნენ კავკასიაში, აქაურობისა არაფერი გაეგებოდათ, და
როცა რომელისამე საქმის გაკეთება სწადდათ, ჯერ დიდისხანს უნდა
ეტრიალებინათ ხელში, ხან საიდან მიუდგებოდენ და ხან საიდან.
ერთ-ორ წელიწადს გალატერი ცოდვილობდა, სანამ თავისს მოხსე-
ნებას შტაბის უფროსს კოცებუს წარუდგნდა; კოცებუმაც კარგა
ხანს გააჩირა და, ბოლოს, გადასწყვიტა, რომ სამეცნიეროს მთავარ-
მა, დავითმა, კონსტანტინე დადეშექლიანს საბალახოსთვის ფულად
უნდა გადაუხადოს, ხოლო გადასახდელ ფულის რაოდენობა სამე-
დიატორო სასამართლომ დაადგინოს. მაშისადამე, აქ საქმის დასა-
სრულობ კი არ იყო, არამედ აქ იყო დასაწყისის ახალის საქმისა, სა-
ხელობ საჭირო იყო, რომ მთავრებს მედიატორები აერჩიათ სამე-
დიატორო სასამართლოსათვის. ერთმა აღამშა უწყოდა, როდის
მოაგვარებდნენ ამას, აღამათ განგებ გააჭიანურებდენ მედიატორების
ამორჩევას, ამიტომ რომ კონსტანტინეს ანგარიში დავითს ცოტა-
მატა კი არ ემართა, არამედ მაშინდელ დროისთვის კარგი დიდი
თანხა—შეიდასი თუმანი!

მთელის წლების განმავლობაში ჭიანურდებოდა ეს საქმე; ამა-
სობაში უსწრო ყირიმის ომშაც; კავკასიაში კველაფერი არივ-და-
რია, და ისეთი საქმე, როგორიც საბალახო იყო, ამა ვის მოაგონდე-
ბოდა; მალე თოფიც გავარდა.

1855 წლის ზამთარში, როცა დედოფალი ეკატერინე, მისი
შეილები და დაა ნინო გრიბოედოვისა ქვაშიხორში ცხოვრობდენ,
გურულთა რაზმის ბანაკის ახლო, მასთან მოვიდენ კონსტანტინე

*) Porto-france ნიშნავს უცხოეთიდან უბაჟოდ საქონლის შემოტანას.

დადეშქელიანი და მისი ძმა ალექსანდრე, უკვე ნიცეგოროდის პრიზრის გუნთა პოლკის შტაბს-კაპიტანი. იმათის მოსკოვის მიზეზი იწევ წაბალახო იყო. სრულებით არაფერი სკოლნოდათ, რა ხდებოდა ამ დროს ქვეშიხორში, და სწორეთ რომ უდროვო დროს მოსკოვი შეექნათ. ეკატერინეს სწორეთ ამ წუთას ჩაეფუშა საქმე საეკლესიო მამულების შესახებ, სოფ. სუჯუნაში; ეს მამული სამთავრო მამულებისათვის უნდოდა შემოექრთებინა, როგორც ეს მოხსენებული გვეხნდა ამ წიგნის პირველ თავში. დედოფალმა იცოდა, რომ საქმის ჩაფუშვა მიხეილ შარვაშიძის საიდუმლო საქციელის ბრალი იყო; მიხეილი ამ დროს ჭყადუაშში სცხოვრობდა თავის სიმამრთან, გიორგი ბატონიშვილთან, და ბორიტად უხაროდა, როცა გაიგო—კონსტანტინე დადიანმა სუჯუნაში სირცევილი სჭამაო. და სწორეთ ასეთ დროს მოდის მასთან დადეშქელიანი, მახლობელი ნათესავი მიხეილისა; ეკატერინეს აზრად მოუვიდა, რომ დადეშქელიანი აღბათ შარვაშიძემ გამოგზავნა, რომ დაწვრილებით გაიგოს, რა ხდება ჩემს სახლშიო. მიტომ მეტად ქედმალლურად დაუხედა ძმათა დადეშქელიანებს. ამათ სიტყვა ჩამოუგდეს თავიანთ საქმეშე (საბალახოზე), მაგრამ რაკი დაინახეს, პირველს ვერ გადავაწერინებთო, წამოვიდნენ, გულში ეშმაკობა არაფერი სდებიათ ისე, თითქოს განგებაო, ჭყადუაშში, გიორგი დადიანთან. იქ საქმიანი მოლაპარაკება ჰქონდათ მიხეილ შარვაშიძესთან ისევ იმ საბალახოს თაობაზე. მიხეილთან კონსტანტინეს, ცოტა არ იყოს, უუდი განწყობილება ჰქონდა. მიხეილთან წასელა დადეშქელიანებისა ეკატერინეს ძალშე ეწყინა; გადასწყვიტა—აშკარად დამცინიანო, და ამ წუთიდან კონსტანტინე დადეშქელიანს თავისუფლად შეეძლო დედოფალი თავის მოკეთეთა სიიდან ამოეშალნა. ეკატერინე არ ერიცებოდა ხმამალლა ეთქვა—ამ ნადირს ვაგრძნობინებ, როგორ შემიძლია ჭყად ვასწავლო ხოლმე, ვინც მე უპატივცემულოდ მომეკიდებაო.

ამ ამბავმა ჯამსუხის, კონსტანტინეს დაუძინებელ მტრის, ყურებამდე მიაღწია, და იმანაც საჩქაროდ თავისი კაცები გაუგზავნა დედოფალს გორდში, სადაც საზაფხულოდ იყო წამოსული. ჯამსუხი სთხოვდა—ნება გვიბოძე გინახულოვო. დედოფალმა ნება დართო. იმანაც ორი თავისი შვილი—თენგიზი და გელა იახლა და მაშინათვე წამოვიდა ეკატერინესთან.

შემთხვევა მქონდა დავსწრებოდი ეკატერინესი და ჯამსუხის შეხვედრას.

ჯამსუხი ასე ორმოცდახუთის წლისა იქნებოდა, უკვე თეთრი ჰქონდა გამორეული, ხმელ-ხმელი იყო, ტანა-უი, მალალი, სახის

სწორნაკვთებიანი, ჭურიანი და გამომეტყველ თვალებიანი, შეტყოფითად საამო საყურებელი. მისი შეილები უფროსი 18 წლისა იყო, უმც-როსი—15-ია, ორივე მეტად ლამაზები იყვნენ.

დედოფალთან ჯერ ვითომ მოსაკითხავიდ მოვიდა და მერე როგორც მოციქული და შუაეაცი თავისუფალ სვანეთის ერთ-ერთ, მგონი, ლატალის, საზოგადოების მხრივ. საქმე ის იყო, რომ ხუთ-ექვს წელს წინათ, ლექსემის ბაზრობის დროს, სოფ. მურს ახლო, რაღაც უბრალო რისამე გამო შელაპარაკებულან და მერე ჩხუბზე გადასულან ამ საზოგადოების მცხოვრები და მეგრელები. ჩხუბი იმით გათავებულა, რომ შემოკედომით ერთი მეგრელი და აქას შემდეგ სვანები მარჯვედ გაქცეულან და თავიანთ მიუვალ ხევ-ხუვებისათვის თავი შეუფარებიათ. მთავარი დავითი ამისთვის გაურისხდა ლატალის საზოგადოების და თავის ქვეშეერდომ სვანებს უბრაძნა ცხენის-წყალის ხეობით არც ერთი ლატალელი არ შემოწვათ სამეგრელოში; ასეთი სასჯელი მეტად სამძიმო შეიქნა: ლატალელებს აღარ შეეძლოთ თავიანთი ნაწარმოები სამეგრელოს ბაზრებზე გაე-სალებინათ და სამაგიეროთ იქიდან წამოელოთ თავიანთოვის მეტად საჭირო და აუცილებელი საქონელი—მარილი. იმ ზომამდე გაუჭირდათ საქმე, რომ არაერთხელ თვალურებლიანებმა სოხოვეს / მთავარს ეპატივებინა მათოვის დანაშაული და სამაგიეროთ ფულად ჯარიმა გადაეხდევინებინა მათოვის; მაგრამ მთავარი გაკერპდა და მათი ხევ-წნა არ შეისმინა. და აპა, ამ საცოდავების შებრალებას თხოულობდა ჯამსუხი. ეკატერინეს გულის მოსაგებად ჯამსუხს თან მოეტანა სა-ჩუქრად იარალი, უნაგირები, ნაბდები და მ. სხ.

ჯამსუხის შუამდგომლობა ლატალელების სასაჩილოდ დედო-ფალმა შეიწყნარა და მაშინათვე გააგზავნინა კაცი და უბრძანა გორდში მათი წარმომაზენლები შემოწვეათ. ამასობაში დედოფა-ლი ცდილობდა რაც შეიძლება მეტი პატივი ცაც ჯამსუხისათვის და დიდი საბომვარებიც უბოძა. სტუმრები თავისითავადაც მეტად საინ-ტერესონი იყვნენ, ცხენებს აჯირითებდენ, ნიშანში თოვს ისროდენ, მღეროდენ და თამაშობდენ მთავრის შეილებთან და კარისკაცებთან. თვითონ ჯამსუხმა ერთნაირი საოცარი ცეკვა მაჩვენა, რომლის მსგავსი მერე არსად მინახავს. მიწაში ტარით ჩარჭობილი იყო ერ-თი-მეორის ახლო-ახლო სატექრები, ლამით, დიდ ცეცხლის და მო-კიდებულ ფიქვის დიდ კვარების სინათლეზე, დაირისა და სიმღერის აყოლებით, ჯამსუხმა დაიწყო ცეკვა. ჯერ ცეკვავდა ზომიერათ, ნე-ლა, მერე თანდათან მოუჩქარა და ისეთის სისწრაფით თამაშობდა, რომ მის მაგიეროთ მეშინოდა და ტანში ურუანტელი მივლიდა. სა-

ტევრებს შორის ჩიტივით დაფრინავდა. მიმოხვრის სინარნარების გმირული და ვაჟკაცური გამომეტაცველება, რომლითაც თითქოს სრულდებოდა უშიშრობას გამოხატავდა, განსაკუთრებულს ეფექტს წარმოადგენდა, და როცა ცეკვის გათავებისას ნელ-ნელა უკლო თავისს მოძრაობას, ყველანი საშინლად ახმაურდენ და საერთო იღტაცება გამოს-თქვეს.

საერთო დროსგატარებისა და მხიარულების დროს დედოფალი და სტუმარი ახერხებდენ განმარტოებით ტკბილ ბაასს. ერთხელ ერთ ასეთ ბაასს შემდეგ დედოფალმა ჯამსუხს გამოუტადა—უნდა გიშევილოვო. ეს ჩეეულება იქ დიდათ გავრცელებული და მოწონებულია. ის, ვინც შეილად მოიგებს სხვას, განსაკუთრებულ ლოცვის სიტყვების წარმოთქმის შემდეგ გულს გადილელავს და ძუძუებზე კბილებს დაადგმევინებს და ეს მანამდე ერთმანერთისათვის უცხო პირთათვის დედა-შეილურ ურთიერთობის დამყარების სიმბოლოდა ხდება. ჩნდება სულიერი ნათესაობა, რომელიც სისხლის ნათესაობის საღარად ითვლება. შეილობილი ღვიძლ შეილს უდრის. აბა, რა თქმა უნდა, შეილად მოყიდების შემდეგ ჯამსუხისა და დედოფლის სიყვარული და სიძულვილი საერთო ხდებოდა, და ამიტომ მიხეილ შარვაშიძე—ჯამსუხისათვის და კონსტანტინე დადეშეელიანი—დედოფლისათვის მოსისხლე მტრებად ხდებოდენ.

4

სიმ დღეს უკან გორდში მოვიდენ ლატალის საზოგადოების გამოგზავნილი კაცები. ორმოცდა ათნი იყვნენ. ახოვანები, ჩამკურიულები ხოხოლების ტიპს მოგავონებდათ; ტანთ ემოსათ მატყულის მსხვილ ბაჭრისაგან მოქსოვილი ჩოხები, ჩვენებურ ქუდების მაგივრად თავთ ეხურათ რაღაც პატარა მრგვალი შალის ქუდები, რომლებიც თავზე დამაგრებული ჰქონდათ გაპარსულ ნიკაბს ქვეშიდან ამოდებულ გრეხილით; ეს თავის სარქმელი იმავე დროს საშურდულეც იყო, რომლითაც სეანები მეტად მარჯვედ ისკრიან ხოლმე ქვებს. მათი ფეხსაცმელი ანუ ქალამანი ძალიანა ჰევას ძევლის დროის სანდლებს და ამოსხმულია ტყავისაგან, რომელსაც ბალანი ზევიდანა აქვს ღარჩენილი და თასმებით შეკრულია.

მთელი გარეგნობა ამ ხალხისა მაჩვენებელი იყო სისასტიკისა, სიღარიბისა, ველურობისა. რომ ლაპარაკობდენ, ასე გეგონებოდათ, ბუქებს ახახებენ; ჩუმათ ლაპარაკი ლატალელებმა არ იცოდენ, და როცა მათთან მოლაპარაკება გაიმართა; ისე ხმამალლა გაპყვიროდენ, იფიქრებდით—ალბათ, რალაზედაც ჯავრობენო, თუმცა ბაასი სრუ-

ლებით მშვიდობიან საგანწელა ჰქონდათ. ყველანი ერთად შეართოდა დენ. მათს ლაპარაკში მრავალი ქართული სიტყვა ერია, თუმცა ქართველი მათს ნათქვამს ერაფერს გაიგებდა. ყველაზე ტიპური იყო საზოგადოების მოხუცი მამასახლისი. დაბალის ტანისა იყო, დაგლეჯილი ჩოხა ეცვა, გადალელილი გული გაქაღარავებულ თმითა ჰქონდა დაფარული, თავის გარეგნობით თითქოს ყველაზე უკანას-ქნელი ის იყოვო, მაგრამ, ეტყობოდა, ყველანი მას ჰმორჩილობდენ; მაზე ცოტა მოშორებით იდგა მისი მოსამსახურე, ყარაჩელი *), ტანთ ეცვა სირმიანი ჩოხა და ხელში კიდენ მამასახლისის ჩიბუზი და სათუთუნე ქისა ეჭირა. აშეარათ ეტყობოდა, რომ უკიდურეს დემოკრატიზმის ამ თავისებურ წარმომადგენელსაც სჩეევოდა არისტო-კრატული გემოვნება.

ლატალელებმა არყის ხის ქერქისაგან გაკეთებულ კოლოფებში ჩაღაებული ძლევნი მთართვეს დელოფალს. ეს ძლევნი შესდგებოდა: ცვილისა, თაფლისა და არაყისაგან. შერიგდენ და ესენიც დასხეს გასამასპინძლებლად. მეორე დღეს დელოფალთან დადებული პირობა-ფიცით განამტკიცეს. შემოვიდენ ეკლესიაში, პირში ყალიონგაჩრი-ლები, თითქო გარეთ ყოფილიყვნენ, ისეთი ხმაურობა ასტეხეს, სა-თითაოდ მიდიოდენ სახარებასთან, ემთხვევოდენ, მერე პირში ოთს ჩაიდებდენ, გამოიღებდენ, მაღლა აიშვერდენ და შეუბერავდენ. ვი-კითხე მნიშვნელობა ამ უცნაურ ჩვეულებისა და ამისსნეს—ამით თა-ვიანთ ფიცის მოწმედ სული წმიდას მოუწოდებენ.

მეორე დღეს ლატალელები გორდიდან გავიდნენ, დედოფლის მიერ დასაჩუქრებულები, და შემდეგ მათ მაღლე გამყვნენ ჯამსუხი, მისი შეილები და ბმალა.

რაც მოხდა გორდში ჯამსუხის ჩამოსულის დროს, ყველაფერი მაშინათვე გაიგეს სადადეშე ელიანო სვანეთში. კონსტანტინე, ალე-სანდრე და მისი მცირეწლოვანი შევილი მოსოსტრი ამ დროს ტფი-ლისში იყენენ: მოსოსტრი სასწავლებელში შესაყვანად ჩამოყევანათ ქალაქში; მათს მაგიერ უფროსად სვანეთში დარჩა მისი მესამე ძმა, ისლამი, რომელიც თავისს სამშობლო მოებს თავის დღეში არ გას-ცილებოდა და რომელიც თავის გრძნობებითა და შეხედულებით სრულებით ხელუხლებელ და ნამდვილ ველურად იყო დარჩენილი. დედოფალმა ჩემი მტერი ჯამსუხი როგორ მიიღო სახლშიო და ან

*) ყარაჩა—თავისუფალ სვანეთის მოსამსდერე მხარეა, იალბუშის ჩრდილო-თით მდებარე. თავისუფალ სვანეთიდან ჩრდილოეთში გასვლა მხოლოდ ყარაჩით შეიძლება.

ჯამსუხბია გორდიდან სეანეთში ჩეელებრივის ლენტეხის გზის მაგრავი როგორ გაპბედა ჯვარზე ლაბმულისაკენ გამოვლია, სადაც წინამდებრივი თავისდღეში ვერ გაპბედავდა გავლასო, ისლამი პირდაპირ გაცოფდა, არც აილო, აღარც დაილო, გადასწყვიტა მაზე დარჩენილი სისხლი აელო, იახლა ყმები, ჩაუსაფრდა და დაუწყო ლოდინი ჯამსუხბის გამოვლას. ვერავინ მოასწრო ჯამსუხი გაეფრთხილებინა, თუ რა ხითათს უმზადებდა ისლამი, და ქვის უკან ამოფარებულ კაცის თოფის ნიშანზი ამოლებულმა ტყვიამ იქვე დააწვინა, ხოლო მეორე ტყვია მის შეილს თენგიზს ხელში მოხედა. დანარჩენები იძულებულნი იყვნენ თავისთვის ეშველნათ.

ტფილისიდან დაბრუნებულ კონსტანტინესა და ალექსანდრეს შინ საშინლათ აწეწილ-დაწეწილი დახვდათ ყველაფერი; ჯამსუხის მომხრენი ფარს დაეცნენ, და ამათ დიდი მეცადინეობა და დრო დასკირდათ, სანამ მათ მოიგერიებდენ და იქიდან გაპრეკავდენ. თვითონ ისლამი, მიზეზი მთელ ამ ორომტრიალისა, მეზობელ მოუსვენარ დალში გაიქცა.

რამდენისამე ხანს შემდევ იმავე გორდში, იქ, სადაც ამას წინათ ჯამსუხის ცეკვის ყურებით ვსტებებოდით, დავინახეთ მისი ქვრივი ყველა შვილებითა და მოსამსახურებითურთ: ქვრივი დედოფალსა სოხოვდა მფარველობასა და თავშესაფარს. სეანეთიდან გამოქცეულიყვნენ, რომ სულ არ ამოეწყვიტნა კონსტანტინეს; მხოლოდ და მხოლოდ კონსტანტინეს აბრალებდენ ჯამსუხის მოკვლას, ისლამი-კი ბრმა იარალი იყო მის ხელშიო. დედოფალი, რომელმაც იშვილა საცოდავი მსხვერპლი სისხლის აღებისა, გულმმურვალედ მოეკიდა მის დაბობებულ და სამშობლო კერადან გამოყრილ ოჯახობას, მით უფრო, რომ ჯამსუხის ქვრივმა ორი მეტად ძეირფასი საჩუქარი მიართვა; ყაწიბი და კვერთხი თამარ დედოფლისა*). განსაკუთრებით შესანიშნავი იყო ბიზანტიურ ხელოვნებით ნაკეთები ყაწიბი; სულ ოქროსი იყო, მინანქრებიანი და ზედ გამოსახული იყო მაცხოვარი, ღვთისმშობელი და წმიდანები. კვერთხიც თქოთი იყო შეკედილი, მხოლოდ ნამუშავარი ისეთის ხელოვანებით არ იყო. ჯამსუხის ქვრივს ეკატერინემ ლეჩხუმში ერთ-ერთ თავის მამულში მიუჩინა ბინა საცხოვრებლად და თან ბრძანა მისთვის და მის ოჯახის წევრებისათვის სრული ულუფა ეძლიათ, მისცა ფული და ყოველივე, რაცა სჭიროდათ, და იმავე დროს კავკასიის მთავრობასა სოხოვა—

*) ესნი, როგორც წმიდა ნიკოფები, რამდენისამე საუკუნეს განმავლობაში დადგეშექლიანების გვარში ინახებოდა.

დაეფარნათ ეს საცოდავები და დაექმაყოფილებინათ; თანკულტურული ტინე დადეშეელიანს საშინლათა სწერელიდა.

მაგრამ მთაერობას მაშინ ამ საქმისათვის როდი ეცალა: მთელს მხარეზე მოქურუშებულიყო ცად და, საცა იყო, უნდა დაეპერნა. უკვე იცოდენ, რომ ოსმალოს ჯარი შევის ზღვის ნაპირათ უნდა გადმოსულიყო ხმელეთზე, მხოლოთ არ იცოდენ—სახელდობ რა ადგილას უნდა გადმომსხდარიყვნენ; ელოდნენ ჯარის გადმოსხმას ან ქობულეთში და ან აფხაზეთის მხრიდან. მცირერიცხოვანი რაზმი გურულთა ორ კოლონად იყო გაყოფილი და მტრის თავდასხმას ორივე მხრიდან დაუწყეს ლოდინი. ამიტომ ფიქრიც კი მეტი იყო იმაზე, რომ რაზმის ამ ნაწილებისაგან თუნდაც მცირე ნაწილი გამოიყოთ სამხედრო ექსკურსიისათვის თავისუფალ სვანეთში. თავადი ივანე მუხრანთ-ბატონი, გენერალ-გუბერნატორი ქუთაისისა, რომელიც გურულთა რაზმს მეთაურობდა, ჯამსხის ოჯახობის საქმის გამო იძულებული იყო, ჯარის მაგიერ, სვანეთში გაეგზავნა ბოქაული თავადი მიქელაძე და დაევალებინა—კონსტანტინე და ალექსანდრე ქუთაისში ჩამოეყანა. მაგრამ ამან არ გასჭრა: დადეშეელიანებმა ბოქაული ახლოს არ გაიკარეს და ქუთაისში ჩამოხელა არც-კი უფიქრიათ. ალექსანდრე დადეშეელიანს ნიუეგოროდის დრაგუნთა პოლკის მიერ მოცემულის შვებულების ვადა ვაუთავდა და პოლკი რაზმის უფროსის მუხრან-ბატონის საშუალებით მოითხოვდა დაუყონებლივ დაბრუნებულიყო; მუხრან-ბატონმა სვანეთში ხელახლა გაგზავნა კაპიტანი დემიანოვიჩი, მაგრამ იმან იმდენივე გააკეთა, რაც მიქელაძემ. მანი დადეშეელიანებით დემიანოვიჩს, მისისავე თქმით, უზრდელათ დახვედრიან, ხოლო ალექსანდრეს თავი მოუავათმყოფებია, ნამდვილათ კი სრულებით კარგათა ყოფილა. მისთვის რამორტი გადაუცია და უთხოვნია რაპორტი დემიანოვიჩს რაზმის უფროსისათვის გადაეცა.

ამის შემდეგ თიღხას არ გაუვლია, რაც ომერ-ფაშამ თავისი ჯარი აფხაზეთში გადმოსხა, და გაიმართა მისი ცნობილი ლაშქრობა, რომლის ასპარეზად ექვსის თოვის განმავლობაში გადაიქცა მთელი რიონის მხარე, და რა თქმა, უნდა, ყველა სხვა შინაური საქმეები განხე იქმნა გადადებული.

ინგურზე ბრძოლის დროს ომერ-ფაშას 30.000 კაცი ჰყავდა, ჩვენ-კი ოთხჯერ ნაკლები. როგორც მეითხეველებმა იციან ჩვენის შოგონების პირველ თავებიდან, ამ ბრძოლის დროს მუხრან-ბატონი იძულებული შეიქმნა ცხენის-წყალს გამოსცილებოდა, და სამეცნიელო მტერს დარჩენოდა ხელში.

აფხაზეთის მთავარი მიხეილ შარვაშიძე, რომელიც ამ დროს აფხაზეთში დარჩა, მეტად ორაზროვან როლს თამაშობდა. მიხეილი შეუაბში მისგან სხვადასხვა პროექტები მოდიოდა მტრის ზურგს უკან სამხედრო მოქმედების შესახებ და თხოულობდა — ჯარები მომაშველეთო, და იმავე დროს იმავე შტაბში ცნობა ჰქონდათ ჯაშუშებისაგან მიხეილ შარვაშიძის მიერ ომერ-ფაშასთან გამართულ მოლაპარაკების შესახებ. მიხეილ შარვაშიძეს უკან კიდევ სხვები მომყვებოდენ და ამ სხვებში, იმავე ჯაშუშების ცნობით, ერივნენ ძმანი კონსტანტინე და ალექსანდრე დადეშელიანები, რომელნიც ოსმალეთის ჯარს მთავარსარდალს ალექსიანად მიულია. ან და რა გასაკეირველი იყო, ასეთი საქმე მომხდარიყო იმ მხარეში, რომელიც მტრის ჰქონდა დაპყრობილი და ექვსის თოვის განმავლობაში ჩერის მხრივ არავითარი სერიოზული წინააღმდეგობა უნახავს.

1856 წლის მარტში დროებით ზავი იყო შეკრული; ომერ-ფაშამ სამეგრელო დასკალა და ამას მომყენ ცნობილი პარიზის ტრაქტატი, რის შემდეგაც მოხდა იმპერატორ ალექსანდრე ნიკოლოზის ძის კურთხევა.

შემდეგ კავკასიაში ადგილი ქონდა მეტად დიდ ცვლილებას: მურავიოვის მაგიერ მეფისნაცვლად დაინიშნა თავადი ა. ი. ბარია-ტინსკი და ხმა გავრცელდა — კავკასიის მართვა-გამგეობის საქმეში დიდი ცვლილება მოხდებათ.

ახალი მეფისნაცვალი კავკასიაში ხამად არ იყო. თავისი სამსახური აქ დაიწყო 1835 წელს კირასირთა პოლქში კორნეტად, გენერალ ველამინოვის რაზმში, მერე მთიელთა წინააღმდეგ მოწყობილ ექსპედიციაში ყაზახრუსთა ასეულის უფროსად იყო, ამ დროს თოვის ტყვიამ მარჯვენა გვერდში გაუარა და იძულებული შეიქმნა 1836 წელს საზღვარგარეთ წასულიყო, სადაც 1838 წლამდე დარჩა. ეს პირველი, ეგრე ესთვეათ, სამხედრო მონათველა ახალგაზრდა თავადისა, რომელიც მას აგრე ძვირად დაუჯდა, გულში ლრმად ჩარჩა და ამ დროიდან კავკასია უფრო და უფრო იზიდავდა თავისკენ. 1845 წელს ისევა ჩნდება კავკასიის ჯარების ჩიგებში და პოლკის უფროსის ხარისხით უფროსობს ყაბარდის პოლკის მესამე ბატალიონს დარგოს ექსპედიციის დროს ანდოს სიმაღლეთა აღებაში. მთელის რაზმის თვალშინ მოხდა ამ სიმაღლეთა აღება; დამსწრენი მოგვითხრობენ, რომ ბარიატინსკის მეთაურობით ბრძოლა ისე სწრაფათ და ისე საუცხოვოთ მიმდინარეობდა, რომ როცა მთიელები დაამარცხა ყაბარდოს პოლკმა, მაყურებელთ დაავიწყდათ მანძილი, რომელიც მათ მებრძოლთაგან ჰყოფდა, ტაში დაუკრეს და „ვაშა“

შემოსძახეს. ბარიატინსკიმ ამ ბრძოლისათვის გიორგის მე-4 ხარისხის ხის ჯვარი მიიღო. ხელიხლა მოხვდა ტყვია ფეხში, ასე რომ ლეგული იყო ხელიხლა წასულიყო სახლვარგარეთ ჭრილობის მოსარჩევად და იქ 1847 წლამდე დარჩა.

5.

1856 წელს, როგორც კი ზავი შეიქრა, გენერალ მურავიოვმა ითხოვა სამსახურიდან დათხოვნა და ხელმწიფემ მის აღაგას დანიშნა თავადი ა. ი. ბარიატინსკი.

ოცის წლის სამსახურის განმავლობაში ბარიატინსკიმ გაიარა კავკასიის ბრძოლის საომარი სკოლა. და ეს სკოლა საუცხოვოდაც გაიარა. ეჭირა მეტად დიდი და პასუხსაგები თანამდებობა როგორც დაბალი სამსახურისა, ისე უმაღლესისა—მთავარ შტაბის უფროსობა. ამის წყალობით ბარიატინსკის დიდი გამოცდილება ჰქონდა სამსახურისა. ხასიათითაც მეტად თვისებიანი იყო, იცნობდა თითქმის ყველა მოსამსახურეებს კავკასიის როგორც სამხედრო, ისე სამოქალაქო უწყებაში. ამის წყალობით შეეძლო შეგნებულათ აერჩია მათს შორის თავისი უმახლობელესი თანამშრომელნი მათის ნიჭისა, სპეციალობისა და ცოდნის მიხედვით. ეს მისი გამოცდილება ყველაზე უფრო დამტკიცდა მაშინ, როცა თავის მარჯვენა ხელად აირჩია გენერალი ევდოკიმოვი. ბარიატინსკის ასეთის მომზადების წყალობით, კორონულის მიერ განხრახულის და ბარიატინსკის მიერ მკაფიოდ შეთვისებულის გრანდიოზულის პლანის განხორციელება კავკასიის საბოლოოდ დაბყრობისა სერიოზულად იყო უზრუნველყოფილი.

ხელმწიფე ბარიატინსკის ახალგაზრდობიდანვე იცნობდა, ახლა დაიიხლოვა და ღირსპუო თავის გულითადის მეგობრობისა, სწამდა მისი ნიჭიერება და ოდეს თავის ნაცვლად დააყენა კავკასიაში, შემოსა სრულის უფლებითა და დაამტკიცა ყველა მისი წარდგენილებანი ამ მხარეში მართვა-გამგეობის ცვლილებათა შესახებ.

ამ ახალის ცვლილების თანახმად, კავკასია იყოფოდა რამდენიმე საგენერალ-გუბერნატოროდ, და მათს შორის დაარსდა ქუთაისის საგენერალ-გუბერნატოროც, რომელშიაც შედიოდა ქუთაისის გუბერნია, სამეგრელო, სვანეთი და აფხაზეთი. ასეთ დიდ პოსტზე, როგორიც იყო პოსტი ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორისა, ბარიატინსკისათვის საჭირო იყო ისეთი კაცი, რომელშიაც შეერთებული იქნებოდა მრავალი სხვადასხვა პირობები. თავის პირად ღირსებათა გარდა ამ კაცს მოეთხოვებოდა ცოდნა მხარისა და კაი გვარიშვილობაც, და ეს უკანასკნელი ღირსება განსაკუთრებით საჭირო იყო იმიტომ,

რომ აფხაზეთისა, სვანეთისა და სამეგრელოს მთავრები თავადები
იყვნენ და იმას უშუალოდ უნდა დამორჩილებოდენ. იმისთვის კარის მაგათს თვითმშობლის ქვემოდა, თვითონაც წმინდა წყლის არის ტოკრა-
ტი უნდა ყოფილ იყო. ამ მოთხოვნილებათა დამაქმაყოფილებელის პი-
როვნების პოვნა ადვილი საქმე კი არ გახლდათ. მაგრამ თავად
ბარიატინსკის პეტერბურგში შემთხვევით შეხვედროდა თავადი აღე-
ქსანდრე ივანესძე გაგარინი და ორჩევანიც მასა ხდომია. ბარიატინ-
სკის ქუთაისისათვის უკეთესი გენერალ-გუბერნატორი არც კი უნ-
დოდა. გაგარინს, აგრეთვე ძველად კავკასიაში ნამყოფს, ბარიატინ-
სკი პირადად იცნობდა და მეგობარიც იყო მისი.

ახალგაზრდობაში ლამაზს, მდიდარს, იმ დროისათვის მშვე-
ნივრად განათლებულს, თავადს გაგარინს პატარა ხარისხებიანს
ვორონცოვის ადიუტანტობა ჰქონდა ჯერ ისევ მაშინ, რო-
ცა ეს უკანასკნელი ნოენოროსისკის გენერალ-გუბერნატორად
იყო. და როცა ვორონცოვმა კავკასიაში მეფისნაცვალის ადგილი
მიიღო, გაგარინი ტფილისში გადმოჰყვა, თითქო წევრი ყოფილიყო
მისი ოჯახისათვის. აქ მონაწილეობას იღებდა სხეადასხვა ექსპე-
დიციებში და ყოველგან დიდ სიმამაცეს და თაოსნობას იჩენდა,
ხოლო როცა სამოქადაქო საქმების შესრულებას ივალებდენ, ყვე-
ლაფერს ისე მოხერხებულად აკეთებდა, რომ ვორონცოვმა ორმო-
ციან წლების დასასრულს დერბენტის ქალაქის უფროსად დაპიშნა.
ამ ხანებში იყო, რომ გაგარინმა ჯვარი დაიწერა თავად დავით
ორბელიანის ასულ ანასტასიაზე, რომლის საშუალებით დაუნათე-
სავდა ქართველობის მთელს მაღალ წოდებას *). დერბენტში გაგა-
რინი დიდხანს არ დარჩენილი და გადმოიყავნეს ქუთაისის გენერალ-
გუბერნატორად. ამ ადგილზე გაგარინი რანდენსამე წილიწადს
დარჩა ყირიმის მოსი დაწყებამდე, და ეს ხანა ყველაზე უკეთესი
ხანა იყო მისი სააღმინისტრაციო ასპარეზზე მოღაწეობისა.

არც თავის ჭუით, ალარც თავის შორს მხედველობით გაგარინი
არც დამოუკიდებელი და ალარც თრიგინალური მოღვაწე იყო, მასზე
ითქმოდა მხოლოთ — მშვენიერი მოწაფეა ისეთის შესანიშნავის სახელ-
მწიფო კაცისა და ადმინისტრატორისა, როგორიც იყო ვორონცო-
ვიო. ცდილობდა თავის მასწავლებლის პროფესიასათვის ერთის ბე-
წოთითაც არ გადაეხვივნა და თავის საკუთარის პიროვნებით ამ-
შეენებდა მის მიერ დაჭვერილ პოსტს.

*) პირველ ცოდნად გაგარინს ჰყავდა დეკაბრისტ პოჯიოსთან გაყრილი
მარიამ ანდრიას ასული, ბორობდინის ქალი, ამ წიგნის ავტორის ბიბაშვილი.

զորոնցոցուն პრոցրամա ոմ նոմամդը սահա դա մարտով պահպահութեան
ռոմ և այմարուսուն ոյս ճակարարցեծուն ամ մոխցուն սայստարութեան
մշգցած, հոմ գացցառ մուսուն პրոցրամուն քրդա-աշրո. զորոնցոց
շնչունց ս բրաւը ցուլ մոշանամ աշարմոյցի դա, յս մոշանա շնչունց
ոյս հոցորի ց աշխանցու, ույ տացուն վաշրութեանեցուտապ, դա
սթորեց ասցումա մուսուն պրամուն մոշանամ շացցամլոցին յացանուն սացցեցուտ
ճացցեցպրո, ամաց դուռ աշարմոյցի դա սառցանինապու մոշանամ
յացանուն պայլա նախուղեցուն մարտոց-ջամցուն սայմենի; տան զորոնց
ոցուն առ օցություն մեսամենաուն մերաւ մնութելոցան մոշանամ
პորածո ցաւլենա Ֆէնոնդա ալցուլոնանցուտ մյուուրուտա լուսուրցուն
Շննաշր մեարշեց. դա այս մուսուն նոյն սացցեցուտ ոյս եռլուց
ցաւլամլուն. ամ մեարշուն վարմոյցուն ճարցու առ օցուն սեցու, հոմ-
լունսատցուն զորոնցոց տացուն յամշունանցուն ուցալուտ առ Շյեցցը դա
դա սահաւ տացուն პորածո մոնաթուլունանցուտ առ այմուրացցինա դա առ
Վայեսալունեցուն սասարցեցլու սայմիոնոնանուսատցուն ալցուլոնանցուն
մյուուրուն. մուսուն եսանատցուն սեցուն ուցունեցուն վալոնանցուտ գումանցուն
նացնոնանց յանինա մյուուրուտա Շորուն, մերյ პորածուր յասառցարու
ոյս, հոցոր օմաթեսուրցուն պայլան սաեւսա դա սաեւլս, դա յս եռմ
սամինլած եցլս լինուն մուսուն նացուուրուն մոլցայիւնան. Իուցա
մեարուն ճասացլաւ ճալուռա, կալուցան ույ Ֆէնոնդա տացու,
տուտիշ Շննաշրուուն: յուցը նածուշ եցը պունդ յուրու, პորածուն
շրուուրուուն ալցուլոնանց մյուուրուտան. յուրուուսատցուն հոլոսուն
ուցելու մուցու, դա ուսուր օլթուացուն մուսուն յուժու—մշացնուրուած օսա-
հառա, մեուրցատցուն—նամյոն մուցու եռուն դա յարցու եռուն հոմ
ճայէրուուն, մաստան սահիցնեցնաւ մույսունդա; մեուրցան սուցլուտ
անալու առես ցայէրուտ մույսուն մուսարվյացաւ դա մոխցուն
զորոնցոցուն յուրուուն իսամուռուուն, Շննչացը մատս նամշեց-
անի, տացուն Մենինինա օմլուցուն, եարուն մատուն նայեցուուտ; մյ-
սամյ ալացան յալուն յանինուն ուն դա ուսուր ճարուցցան օմլուցուն
հոցոր ցայէրուունատ յանուն մույրու դա մամինաուց յանյարշցուն
յասլում ամուս Մեսաեցի; եռլու յաեցուն յուր սուցլուն գուցա-
ցան յուրու սայուլուն յայլուն եց, հոմելսաւ զորոնցոցուն սա-
եւլս յանան Մեմցունց օմինուն յամու. եց մարտունաւ Մենամանարու համ
արուն, ոտես յացու մույս Մեմուրվյացն ելուցի, եռլու բուրցուն
գուամիցրու ան նածուշ միւ յանցուն յամու. յամուն եարուուն գուցա-
ցան յայլուն յայլուն յամուն յամու. յամուն յամուն յամուն յամուն

სურვა ხის პატრონის ნახევა.¹ მოეიღა თვით პატრონიც ურთიერთ კულტურულ გორონცოვი თავის ამაღლითურთ ხეს ქვეშ იჯდა და გლეხსა ჰეითხა, რამდენი კაკალი ჩამოგვივა ამ ხიდანაო. გლეხბა უპასუხა - ყოველ-წლიურად 60 ფუთამდე ჩამომიდისო. გორონცოვმა ასწავლა, როგორ უნდოდა მისი მოვლა, როგორ უნდა შეეჭრა გამხმარი ტოტები და, დასასრულ, ასუქა რამდენიმე ძეველმური ფული, რომ ამით გლეხს სულმუდამ ხსომებოდა მისი დარიგება და მოეკლო ხისათვის. გლეხი ამ ფულებს წმიდანის ნაწილებივთ ინახევდა, ხოლო ვორონცოვი მას შემდეგ ყოველთვის, როცა კი ჩაიკლიდა ხეს-თან, უკეცელად ჩამოხტებოდა მისს ჩრდილს ქვეშ დასასეუნებლად, ზოგჯერ აქავე ისაუშმებდა კიდეც.

მხარის დაცლის დროს მასთან მიღიოდენ ომში მოკლულთა ობლები, ქვრივები და ყველანი ვისაც კი მართლაც უჭირდათ, გაუკითხავნი არა რჩებოდნენ, ხელცარიელს არავის გაუშევებდა. რომელსამე მის პირადს ადიუტანტს ყოველთვის თან ჰქონდა პარეთ ჩერვონცები, რომლებიც ვორონცოვის ბრძანებით დაუყოვნებლივ ურიგდებოდათ ხოლმე როგორც შესაწევარი გაჭირვებულთ. იმავე დროს როცა საჭირო იყო, ვორონცოვს გამოაჩინებოდა მეტად სერიოზული ენერგია, თუ ეს ენერგია საჭირო იქმნებოდა რაიმე ბოროტების აღსაკვეთად. მაზრის უფროსი, რომელიც აუცილებლივ თან დაჰყვებოდა ვორონცოვს, სწრაფად, ხელდახელ ჰმოქმედებდა. ერთის სიტყვით, ვორონცოვის ყოველ მოგზაურობის შემდეგ ლრმა კვალი ჩერბოდა და მკვიდრი პეტრობდენ, რომ მათს შორის გაიარა მეფის ნაცვალმა (სერდარმა).

თვით ტფილისში ვორონცოვი პირდაპირ სული და გული იყო ამ ქალაქისა. ყოველდღე დილით სასეირნოდ გამოდიოდა, უკან მოჰყვებოდა ყაზბერუსი, რომელსაც მისი ქოლგა და კალოშები მოჰქონდა. და ამ სეირნობის დროსაც კი ჩასმე სასარგებლოს აქეთებდა. ჩვეულებრივ ეს ორი ქვეითი კაცი იქითკენ გაემართებოდა, სადაც რასმე აშენებდენ, ან კიდევ ბაზრისაკენ. წინ მომავალს მოხუცს ნაცნობი და მეგობარი, საცა არა მცონი, ყველგან გამოუჩინდებოდა. იქ ხურო მიხევო აუხსნიდა, რა გაიკეთეს გუშინ დილიდან; იქ ივანიკა კალატოზი უჩვენებდა, თუ რამდენზე ამოიყვანა აგურით კედელი სპარსელ მუშების დახმარებით; ან ლაპარაკს დაუწყებდა მოიჯარადრეს ამოყვანილ კუთხის სისწორეზე, თარაზოთი ასწორებდენ; ყოველისავე ამის წყალობით მუშაობა კარგათ მიღიოდა, ბაზარში ისევ შეხედებოდა ნაცნობები და ჩამოუგდებდა ლაპარაკს აქითურ-იქითურზე.

ასეთის გულისამაჩვილებელის სისადავისა იყო კორონციანი, მაგრამ აზრადაც-ეს არავის მოუვიდოდა, მას შესაფერის ჩატვით არ მოპყრობოდენ; მაგრამ კავკასიის მქეიძერნი, და განსაკუთრებით მაშინდელნი, მსეთი ზრდილნი და თავდაჭერილნი იყვნენ, რომ ჩვენ რუსებს ბევრ რაშიმე შეგვეძლო მათთვის მიღვებაძნა.

კორონცოვის შესახებ მთელი წიგნი უნდა დაიწეროს ცალკე. აქ კი, გაგარინს კუბრუნდებით, უნდა ესთქვათ, რომ გაგარინი კორონცოვის ერთი უსაყვარლესი და საუკეთესო მოწაფეთა-განი იყო.

ყვილასათვის მისაწდომი, მომჯადოებლად სასიამოენო ყველას-თან, გაგარინი მართლა რომ შეყვარებულივით ეკიდებოდა თავის ბუნებით განსაცვიფრებელ მხარეს, რომელიც მასა ჰქონდა ჩაბარე-ბული მოსავლებად, და მთელს თავისს ძალონეს მისს სამსახურს ანდომებდა. მებალეობა გაშმაგებით უყვარდა და თავგამოდებითა სკდილობდა ადგილობრივ მკვიდრთათევისაც შეეყვარებინებინა: ქუთაისში გააშენა ბულვარი, საქალაქო ბალი და ფერმა, რომლე-ბიც დღემდე დარჩენილნი არიან ცოცხალ ძეგლებად, გაგარინის მოსაგონარად. გამოაწერინა მეტად იშვიათი ხეები, მცნარენი, ყვა-ვილები, რომელთაც აქაურის მადლიანის ჰავის წყალობით საუცხო-ვოდ იხარეს; ფერმაში იპოვიდით ფრანგულ, რეინის თუ იტალიურ ყველა საუკეთესო ჯიშის ყურძებს. ნერგებს სიამოვნებით ურიგებ-დენ ყველას, ვინც მოისურვებდა მათს გაშენებას თავისს მამულში. ამ ფურმის წყალობით, იზაბელლას (ადესა) ყურძენი, ყირიმიდან შემოტანილი, მთელს მხარეში გავრცელდა.

გაგარინის მართვა-გამგეობის დროს ქუთაისში აშენებულ იქ-მნა საგუბერნიო გიმნაზია, სამსედრო გოსპიტალი, ორი სიდი რიონ-ზე, დაიწყეს შენება საგუბერნიო დაწესებულებათა. შინევ გააშენა აქ პირველი კლუბი და მასთანვე საზოგადო საკრებულო, რომ ამით გაეცხოველებინა და შეერთებინა იქაური საზოგადოება. ყოველივე ეს ყველა სხვა აღმინისტრატორსაც შეეძლო გაექცევებინა. და მარ-თლაც ქეთდებოდა კიდეცა, მხოლოდ გაგარინის ეს როგორლაც უფ-რო გამოუდიოდა ხელიდან, ემარჯვებოდა მისის მეტისმეტიდ გულწრფელ და სიმპატიურ პიროვნების წყალობით. ყველამ იცოდა, რომ გაგარინი საუცხოვო გულის კაცი აყო, იცოდა, რომ იგი არ არ ინდომებდა და არც შეეძლო ვისთვისმე ეწყინინებინა, ვისმე მის-გან გულს დაპერებოდა. კაცი ვერ იტყოდა, რომ იგი გულგრილი ან მეტად თავდაჭერილი ყოფილიყო, სრულებითაც არა, გაგარინი იყო მეტად მოძრავი, ფიცხი და ზოგჯერ ცხარეც, იყვირებდა ზოგ-

ჯერ საშინლად, დაიწყებდა დარბაზში სირბილს, გრძელი ჭრა-მუშაობა თმა აეჩერებოდა და მაინც ვინც ასეთს უყურებდა, უკვლიმი იცოდა, რომ ამ კაცს არ შეეძლო ვისთვისმე ვნება რამ მოეყენებინა. ცოლი მისი მარჯვენა ხელი იყო მისი. ტომით ქართველი, ქმარივით ყველას მიმღებიანი იყო. ყველა დაჩაგრულს და უპატრონოს მფარველობას უწევდა და ნუგეშსა სცემდა. უშვილონი იყვნენ, მაგრამ მეტიდ ტაბილი და ბედნიერი ცოლქმრობა ჰქონდათ.

არ შეიძლება ისიც არ მოვიგონოთ, რომ იმ დროს რუსსა და აქაურს მკვიდრს შორის ერთი ბეჭო განსხვავება არა ყოფილა; ჩვენ ქართველებთან პირდაპირ ძმურად ვცხოვრობდით იმის წყალობით, რომ თვითონ ვორონცოვს ისე ეჭირა თავი. იმას მისი თანამშრომლებიცა ხედავდენ და ცდილობდენ ქართველებთან ურთიერთობაში ვორონცოვის ქცევისათვის მიებაძნათ, მაშინ სქენებაც კი არ იყო იმ უშვერისა და უხეშის სეპარატიზმისა, რომლითაც თავი მოაქვს ახლა განსაკუთრებით ახალგაზრდობას ამიერკავკასიაში.

დღო-და-დღო ქუთაისში თვითონ ვორონცოვი და მისი მეულეც ჩამოდიოდენ. ვორონცოვი თანაგრძნობით თვალყურს ადევნებდა და გაგარინის მოქმედებას და გულმურვალე მხარს უჭერდა როგორც ზნეობრივად, ისე მატერიალურადაც; ხოლო ვორონცოვის მეულეც, რომელმაც აქ თავის ხარჯით წმ. ნინოს სახელობის პირველი საქალებო სასწავლებელი დააარსა, მის წარმატებისათვის დედობრივის მზრუნველობით ჰქონდავდა.

მაგრამ გაგარინის მართვა-გამგეობის ამ მშვენიერ ხანას ორუბელი გადააფარა 1853 წელს ყირიმის ომბა. ეს ომი ამ მხარიდანაც დაიწყო. ოსმალები გამოვიდენ შავი ზღვის ნაპირას ჩილოქის სიმაგრეში, ამოსწყვეტეს აქაური გარნიზონი, რომელიც შესდგებოდა სახაზო ბატალიონის როტისაგან და; რომელსაც უფროსობდა კაპიტანი შეჩრბაკოვი, და ამას მოჰყევა საერთო სამხედრო მოქმედებაც. გაგარინის ჩააბარეს გურულთა რაზმის უფროსობა. ოსმალებთან შეტაკებაში რამდენჯერმე გაიმარჯვა კიდეცა, მაგრამ როცა მოსალოდნელი გახდა წამოსვლა ოსმალთა დიდის კორპუსისა, გაგარინის თავისი ადგილი უნდა დაეთმო უფრო გამოჩენილ და გამოცდილ სტრატეგ ანდრონიკაშვილისათვის, თვითონ კი ზე-13 დივიზიის უფროსობა იკისრა.

ერთის წლის შემდეგ, ყარსთან, მარცხნით იერიშის მიტანის დროს, სადაც იმყოფებოდა მისი დივიზია, გაგარინი მძიმედ დაიჭრა მარცხენა მხარში, ტყეიამ მთლად გაუარა კისერში. დაჭრილი ნახევრად მკვდარი გაიტანეს ბრძოლის ველიდან და დიდსხან მე-

ტად საშიშ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ცოტათი რომ მომკეთმავადა
ექიმებმა სახლვარგარეთ წასელა ურჩიეს და ისიც მეულლითურთ
იქითკენ გაემგზავრა.

მთელი წელიწადი პარიზსა და წყლებზე დაჭყო და სამშობ-
ლოში 1856 წელს დაბრუნდა. გადაწყვეტილი ჰქონდა სამსახური-
დან გამოსულიყო და დასახლებულიყო თავის ყირიმის მამულში.
ქუჩუქ-ლამბათში, სამხრეთ ნაპირის ამ კალმით დახატულ კუთხეში.
ვორონცოვი ამ დროს გადაიცვალა, უიმისოდ კი სამსახურში დარ-
ჩენა გაგარინისათვის ყოველსავე ინტერესს მოკლებული იყო; ხანიც
დასვენებას უთქმიდა, უკვე 60 წელს იყო მიტანებული, და ამასთა-
ნავე ყური უნდა ეგდო საკუთარ მამულისათვის, რომელიც სრულე-
ბით თავმინებებული იყო სამსახურის დროს.

და აი ასეთს წუთას და ასეთს უუნებაზე მყოფს შეხვდა თა-
ვადი ბარიატინსკი, რომელიც თავისთვის ქუთაისის გენერალ-გუ-
ბერნატორს დაეძებდა. თვით ბედმა უჩენა ბარიატინსკის გაგარინი.

როცა ბარიატინსკიმ გაუზიარა განზრახვა მისი წამოყანისა,
გაგარინმა ცივი უარი უთხრა, პირველ წუთას ახლოსაც არ იკა-
რებდა მისს ნათქვას და თავისს უარს ასაბუთებდა კიდეც მრავა-
ლის საბუთებითა; მაგრამ ბარიატინსკი კერპი და გაუტეხელი კაცი
იყო და რასაც მოინდომებდა, უცემელად გაიტანდა. იერიში მიი-
ტანა, რა თქმა უნდა, მეტად მეგობრულის და ქების სიტყვებით და
ისე მოახერხა, რომ ხელმწიფემ თვითონ მიიწვია გაგარინი თავის
ახალ ნაცვლის თანამშრომლად. ამასთან, რა თქმა უნდა, აგრძნობი-
ნეს, რომ მისი სამსახური განსაკუთრებულად ხანგრძლივი არ იქნე-
ბოდა; იმედი ჰქონდათ, ორ-სამ წელიწადში კავკასიის დაპყრობა
დასრულდებოდა, და მერე ამას მოპყებოდა მისი დასვენებაცა და
განსაკუთრებული პატივიცა. ბოლოს და ბოლოს, გაგარინი დაიყო-
ლიეს, და რაკი თავისი თანხმობა განაცხადა, ისევ გამხნევდა, გაყ-
მაწვილდა და 1857 წლის თებერვალში უკვე ქუთაისში ჩამოვიდა,
საღაც მოელი მოსახლეობა აღტაცებით დაუხვდა.

მისის შტაბის უფროსად დანიშნულ იქმნა გენერალურ შტაბის
ლეგიონის უფროსი ბარონი პეტრე კირლოს ძე უსლარი. მის დანიშნა,
აღბათ ბარიატინსკისა და გაგარინის ერთად მოლაპარაკებისა და შე-
თანხმების შემდეგ.

უსლარი ბევრასირად დიდი პიროვნება იყო. ტვერელი მემა-
მულე, საინჯენერო სასწავლებლის მოწაფე, რომელიც შემდეგში გე-
ნერალურ შტაბის აკადემიაზი შევიდა და მისი კურსი ჩინებულად
დაამთავრა, იმავე დროს თავისუფალ მსმენელად იყო ს.-პეტერბურ-

გის უნივერსიტეტის საისტორიო-საფილოლოგიო ფაკულტეტის მეცნიერებების რამდინაშამე უნივერსიტეტში ისტორიისა და ფილოლოგიის სხვადასხვა კურსებს ისმენდა, და ყველა ამის წყალობით დიდის ერუდიციის პატრონი იყო, იცოდა ევროპული ძველი და ახალი ენებიც და ორი ენაც აღმოსავლეთისა: ოსმალური და სპარსული. ამავე დროს მეცნიერების მრავალი დარგი მრავალმხრივ და საფუძვლიანად ჰქონდა გაცნობილი. თან ნიჭი ჰქონდა მეტის მეტის სიადგილით და მეტის გამოეთქვა თავისი აზრი და ამის წყალობით იგი იყო არა მარტო შესანიშნავი რედაქტორი, არამედ ნიჭიერი მწერალიც. ბაასში მეტად ენამახვილი იყო, ემარჯვებოდა მშენებირად ლაპარაკი და თავის ნათქვამს სულ ადვილად გარწმუნებინებდათ. მისი პროექტები, წინადაღებანი, განმარტებითი მოხსენებანი პირდაპირ ნიმუში იყო ლოლიკურად აზროვნებისა და ნაფიქრ-ნაზრის ოსტატურად გამოთქმისა.

სამხედრო აკადემიაში სწავლის დამთავრების შემდეგ უსლარს რამდენიმე მივლინება ჰქონდა სხვადასხვა იდგილებში იმპერიის სამხედრო-სასტატისტიკ აღსაწერად და სხვათა, შორის, მოგზაურობდა დასავლეთ კიმბირშიაც. ორმოციან წლების ნახევარში, კორონცოვის დროს, უსლარი გადმოვიდა კავკასიაში, ათ წელიწადზე მეტს ზანს მსახურობდა აქ და ამ ხნის განავლობაში ძალიან კარგათ გაიცნო მხარე. შემდეგში უსლარი კავკასიის ისტორიოგრაფი გახდა, შეისწავლა რამდენიმე კილოკავი მთიელებისა, შეუდგინა ამათ ანგანი და გრამატიკა, და დასტოება მრავალი სამეცნიერო ნაშრომები, რომლებიც სამწუხაოროდ დღემდე გამოცემულები არ არის.

მართლია, პატივისცემით ეისხენიებთ ამ მაღალნიჭიერის კაცის ხსოვნას, მაგრამ სიმართლე მოითხოვს არ გაეჩუმდეთ და მოვიხსენიოთ მისი ნაკლულებარებიცა. პირველი მათგანი ის იყო, რომ უსლარს თავის თავისი მოყვარეობა განსაკუთრებულ კულტადა ჰქონდა გადაქცეული. დიდის ცოდნის პატრონი იყო და ამ ცოდნის გამოყენებაც ემარჯვებოდა და ხშირად არ შეხვდებოდა ისეთ მოწინააღმდეგეთ, რომელთაც მასთან კამათი და პასუხის გაცემა შესლებოდათ. ამან გაანებიერა უსლარი და ბოროტად ხმარობდა თავისს არგუმენტაციას. რაც უნდა აშკარა შეცოომა მოსვლოდა, შეუძლებელი იყო ილეარებინა და თავის საშინელ არგუმენტაციის კორიანტელს დააყენებდა ხოლმე. ყოველთ უწინარეს და ყველაფერში იგი თეორეტიკოსი იყო, საკა სამართალი იყო, ის მსწავლილის კაბინეტში უნდა ყოფილიყო ჩაკეტილი, იქიდან არ გამოსულიყო და სამეცნიერო კვლევა-მიება ეწარმოებინა; ის კი რაღაც უცნაურ წი-

ნააღმდეგობებით უმეტესად ესწრაფეოდა ყველაზე ცოცხალ ჭრა მომდევნობა ძრავ სამხედრო საქმიანობას. ნამდვილად კი უსლარი საჭირო კაცად თავის დღეში არ ყოფილა, და თუ იყო, იყო უმეტესად მოლაშერე. კავკასიაში უსლარს იცნობდენ როგორც კაცს, რომელიც

ბარონი პეტრე კარლოსი უსლარი

ცნობილი ლინგვისტი.

სულმუდამ ასრულებდა შტაბის უფროსის თანამდებობას სხვადასხვა რაზმებში, სოვლიდენ მეცნიერად და მავე დროს უარს ჰერ პყოფ-დენ იმ გარემოებას, რომ საცა კი ის მოქცეოდა რაზმი, ყველგან უიცველად რაიმე საბედისწერო მარცხი და უბედურება უნდა მომ-

ხდარიყო. მაგალიდად, როცა უსლარი სლეპკოვთან მსახურობიშვერი სუნჯაში—სლეპკოვი იქ მოქმედს; მსახურობდა თავად მელიქოვთან, ლექების წიხააღმდეგ—შამილმა გაარღეთ ხაზი და დაარბია კახეთი, ტყვედ წილიკანა თავად ჭავჭავაძის ოჯახობა; მსახურობდა თავად მუხრან-ბატონთან გურულთა რაზმში—ომერ-ფაშამ ცხვირბირი და-ამტერია ამ რაზმს ინგურთან და დაიკავა სამეგრელო; ან და თავად გაგარინის დროს... მაგრამ ეს ამბავი წინ გვიღეს და მაშინ ვილა-პარაკოთ, როცა იმამდე მივალთ. უსლარის თაყვანის მცემელი ყველა ამ მარცხს შემთხვევას აბრალებენ, მაგრამ ყოველივე ეს მწარედ აღმნებდა არამც თუ სხვებს, თვით უსლარს ცუდ გუნებაზე იყენებდა. თუ ამ საქმიანობის დროს, ისე კერძოდ უსლარი მიუკარებელი იყო, დალრეჯილი, თუ ბასის დროს ლვინო არ გაჩნდებოდა დასალევი. ლვინო-კი, სამწუხაროთ, ძალიან უყვარდა და ხში-რათა სეამდა. ლვინის სმისაგან ბევრი ნიჭიერი ხალხი დაგვე-ლოპა და მთ შორის უსლარიც; სამოცდაათიან წლების ნახევარში უსლარი თავის სოფელში სცხოვრობდა, მეტისმეტის სმისაგან უცბად გაგიქდა (delirium tremens) და თან გადამცვა.

მაგრამ გაგარინისთვის უსლარის ნაკლი არ არსებობდა. მის-თვის უსლარი იყო გენერალურ შტაბის გამოცდილი ოფიცე-რი, დიდათ განათლებული და ნიჭიერი, და გაგარინი, როგორც რბილი ხასიათის კაცი, მის აეტორიტეტის წინაშე მუხლს ადვილად იღრეკდა. ყველაფერს უსლარსა ჰქითხავდა, უიმისოდ წყალს არ დაჭლევდა.

საქმე იმათ დაიწყეს გაგარინმა და უსლარმა, რომ ორივენი შეუდგნენ მხარის დათვალიერებას, რომელსაც ორნივე კარგად იც-ნობდენ ამასწინანდელ მოგონებათა წყალობით. მაგრამ ეს მო-გონებანი თავისი ხასიათით ორივესათვის სულ სხვადასხვანაირი იყო და ამ მოგონების მიხედვით თითოეული მათგანი სულ სხვადა-სხვანაირად აპირებდა მომავალში საერთოდ მოქმედებას.

7

გაგარინს, როგორც ქუთაისში, ისე ყველგან სხვაგან დიდის აღტაცებითა და ყოვლადის გულწრფელობითა ხედებოდენ, და თეი-თონ ისიც სასიამოვნო წარსულის შთაბეჭდილიბებს ქვეშ იმყოფე-ბოდა, კარგს გუნებაზე იყო და თავის წინაშე დასახული ჰქონდა ერთად-ერთი მიზანი—სიკეთე ეყო და გაებედნიერებინა მისდამი ჩაბარებული მხარე. ყოველს ნაბიჯზე თვალწინ ედგა კვალი ამ მხა-რის განადგურებისა ოსმალოთაგან. და ზოგიერთ ადგილის ცნობაც-კი

უჭირდა, ისე იყო ოსმალთაგან იავარყოფილი. უნდოდა დაკვითულისჩემა
მთელი დრამა აქ მომხდარ ომისა, მტყუანსა და მართალს არ ეძებ-
და, ხედავდა მხოლოდ საერთო უბედურობის კვალს, რომელიც, რაც
შეიძლებოდა, ჩქარა უნდა მოესპო და ხელი შეეწყო მხარის წარ-
მოებითი ძალთა ფეხზე წამოდგომისათვის.

უსლარი კი სულ სხვანაირად სცდილობდა ფონს გასვლას. ამ
ერთს წელს წინათ ამ მხარეში მეტად მძიმე წამები გამოიარა და
განიცადა მთელი სიმწარე იმ კაცის მდგომარეობისა, რომელიც სა-
შინელის მარტით გათავებულ და გახმიანებულ საქმის სათავეში
იღდა. ომერ-ფაშამ გურულთა რაზმი რომ დამარცხა, ეს რაზმი
ინგურიდან გამოიქცა და სამეგრელოს საზღვრებს გასცდა. და აპა,
უსლარი იძულებული შეიქმნა რამდენისამე თოვის განმავლობაში
დაბა ხომი მჯდარიყო და ეყურებინა თავის ცხვირ წინ ატუზულ
მტრისათვის, რომელიც უწყალოდ აჩინავებდა მის მიერ დაპყრო-
ბილ მხარეს და რომლისათვეს უსლარს არ შეეძლო რამე სერიო-
ზული ზიანი მიეყენებინა. ყოველივე ეს მეტად სტანჯავდა და გულს
უკლავდა უსლარს. თავადმა მუხრან-ბატონშა განიზრახა ოსმალების
წინააღმდეგ პარტიზანული ომი გამოეწვია სამეგრელოს ხალხში,
მაგრამ ეს განზრახვა ოცნებად დარჩა. უსლარი მხოლოთ იმ ცნო-
ბებით ინუგეშებდა თავს, რომელიც ჯაშუშებს მოქმენდათ მტრის
შესახებ, და თან თვალყურს აღევნებდა—აფხაზეთის, სამეგრელოს
და სვანეთის მთავრებს როგორ ეჭირათ თავი. ამ დაკვირვებისაგან
მცერი არათერი სანუგეშო დასკვნა გამოდიოდა: მხარეს შიგნით ნამ-
დვილი ღალატი იყო და ამ ღალატს ვერას უშველიდა კაცი. ამ ღა-
ლატის დაწვრილებითი ამბების ერთად თავის მოყრა, დასახელება
ღალატში გაოცულ პირთა, იგრეთვე გენერალ მურავიოვის გამტყუ-
ნება იმაში, რომ გურულთა რაზმს გაჭირების დროს ჯარი არ მია-
შველა,—მასალად დაედო უსლარის შშვენიერს მოხსეხებას. ამ მო-
სენებაში უსლარი ცდილობდა გაემართლებინა მუხრან-ბატონის მოქ-
მედება, ე. ი., იმასთან ერთად თავის საკუთარიცა. ამ ნიჭიერ
თავისძაცვაში, უსლარს, რა თქმა უნდა, არ შეეძლო ობიექტური
და მიუკერძველი ყოფილიყო, მთელი ბრალი ამ მხარის ხელმძღვა-
ნელ პირთ მოახვია და დაურიდებლად პირშავად გამოიყვანა ქვეყნის
წინაშე; ამნაირისავე თვალით უყურებდა ამათ ახლა, როცა გაგა-
რინთან ერთად ამ მხარეში მოგზაურობდა. მ. ზარვაშიძე, დადიანი
და დადეშქელიანი ისევ გამოდიოდენ სცენაზე მათის სამთავროების
ავტონომიებითურთ. ამათ, უსლარის აზრით, მოლო უნდა მოჰე-
ბოდათ; და ახლა საკითხავი სახელდობრ ის იყო, თუ როგორ უნდა

მოპლებოდათ ბოლო. მართალია, მათი აეტონომია წარმოადგენდა
 უკვე დრომოჭმულ მოვლენას, აბსურდს, და ხელმწიფისა და, მეფის
 ნაცელის უმილეს სამკოში ამ აეტონომიებს საბოლაო განაჩენი
 გამოიუტანეს; მაგრამ საჭირო იყო გამოეგონებინათ საუკეთესო სა-
 შუალება მათის ლიკვიდაციისათვის. და ეს ჰქონდათ სწორეთ თავ-
 შისაცემად ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორსა და მისის შტაბის
 უფროსს. ყოველსავე შემთხვევაში ეს ლიკვიდაცია არ უნდა მომ-
 ხდარიყო რაიმე სუბიექტურ გავლენით, რომელიმე კერძო კაცის
 უინიანობით, არამედ ფართო მასშტაბით, ზევიდან. ქვეყანამ იცო-
 და, რომ როცა რუსეთმა შემოიერთა ეს სამთავროები, მხოლოდ და
 მხოლოდ თვითონ რუსეთმავე შექმნა მათში არსებული აეტონომიე-
 ბი, ერთგულათ იცავდა და იფარივდა ამ აეტონომიებს აქაურ
 მცხოვრებთა საზიანოდ, და აბა სწორედ რუსეთსავე შპართებდა
 ლიკვიდირება ამ აეტონომიებისა ისე, როგორც ეს შეეფერებოდა
 დიდ სახელმწიფოს ღირსებას და სახელს.

უკველად ასეთის შეხედულებისად დარჩებოდა გაგარინი, უს-
 ლარის წმინდა სუბიექტური გავლენა რომ არ ყოფილიყო. ეს გავ-
 ლენა მაშინათვე გამოჩნდა სვანეთის საქმეში. ჯამსუხის ოჯახობა
 დაქმიყოფილებასა გვთხოვდა; სადაუეშექველიანი სვანეთის საქმე უს-
 ლარმა პირველ ჯერში დააყენა და ამას მაშინათვე შეუდგა, მხარის
 მოვლას რომ მორჩია.

მასალა, რომელსაც მკითხველნი ჩენის წინანდელ ნაამბობი-
 საგან იცნობენ და რომელიც გენერალ-გუბერნატორის შტაბში ინა-
 ხებოდა, საბრალმდებლო ოქმის უკველა ელემენტს შეიცავდა, და უს-
 ლარმა სწორეთ ასეთი და არა სხვანაირი ფორმა მისცა ამ მასალას:
 1) მკლელობა ჯამსუხისა, რასაც ამ უკანასკნელის ოჯახი კონსტან-
 ტინე დადეშექველიანს აბრალებდა და რასაც მხარს უჭერდა დედო-
 ფალი სამეცნიეროსი; 2) ურთიერთობა ომერ-ფაშასთან თანახმად იმ
 ცხობებისა, რომელიც ჯამშუბებს მოქმედდათ; 3) უწამებლობა რუ-
 სეთის მთავრობისა როგორც მთელის ომის განმავლობაში, ისე მთელ
 ერთს წელიწადს ომის გათავებას შემდეგ; 4) თავისუფალ სვა-
 ნეთის ბოჭაულის შეუშეგვებლობა თავისს საბოქაულოში. ამის მეტი
 არც კი იყო საჭირო საბრალმდებლო ოქმისათვის. ახლა საქმე ის
 იყო,— ბრალდებულისათვის რა უნდა ექნათ?

გადასწყდა ხელახლა გაეგზავნათ ბოქაული მიქელაძე და მისი
 პირით კიდევ და უკანასკნელათ მოეწვიათ კონსტანტინე და ალექ-
 სანდორე ქუთაისში, თანაც უკანასკნელი ვადა შეეთვალინათ ჩამო-
 სვლისა. მიქელაძე წავიდა და რომ მობრუნდა, მთავრობას მოახსნა,

რომ კერც ახლა მოვახერხე დადეშელიანების ნახვა და თავისუფალ საზოგადოებათა მამასახლისების საშუალებით უწყებები გავუგზავნეთ. ამასთანავე გავიგე, რომ ამ საზოგადოებათა მცხოვრები კონსტანტინესაგან ისე შეწუხებლი, როგორც ახლა არიან, თავის დღეში არა ყოფილანო. უწყებაში აღნიშნული ვადა გავიდა და დადეშელიანები მაინც არ ჩამოვიდე ქუთასიში.

უსლარს შემმართებლობის უინი გაელვიძა და ორწმუნებდა გაგარინს—საჭიროა განსაკუთრებული ეკბედიცია გავგზავნოთ სადადეშელიანო სეანეთში ჯვარის ხეობითაო. ეს მეამბოხეობისა და შფოთის ბუდე, მისის აზრით, უნდა აღმოფხვრილიყო, თორემ თუ ასე შევარჩინეთ ურჩობა, ცურის თვალით დაგვიწყებს ყურებას ჯერ ისევ ურჩი მოსახლეობა მოებისაო.

იმ ხანებში გაგარინს სხვა საქმეებიც ბევრი ჰქონდა. ირჩეოდა კითხვა, თუ სად აერჩიათ პორტი ზავს ზღვაზედ: სოხუმსა, რედუტ-ყალესა (ყულევსა) თუ ფოთში; ამ საქმეში მას თანამშრომლებადა პყავდა ლეგიონის უფროსი ივანვი და კაპიტანი ფალკენგაგენი; სამეგრელოში დომხალივით იირია ყველაფერი და იქითკენ დუქრუასი წაეიდა. მხოლოდ აფხაზეთის მთავართან იყო საქმე კარგათ; მიხეილ შარვაშიძე იმ ზომიდე დაუშინაურდა გაგარინს, რომ თავისი უფროსი შეილი გიორგი აღსაზრდელადაც-კი მიაბარა. ცოლქმარმა გაგარინებმა ეს ათის წლის ლამაზი და კუუიანი ყმაწვილი ლეისლი შეილივით იყენება. და იქაც უჩემობა არ იქნა: გაგარინმა იცოდა, რომ მე მინდობილი მქონდა აღზრდა სამეგრელოს მცირეწლოვან მთავრისა (ორ წელიწადს ნიხვეარს ვასწავლიდი და კარგათაც ითვისებდა სწავლას), და ამიტომ მთხოვა გიორგისათვისაც მესწავლებინა. მაგრამ ეს გიმოცდილებით ვიყავ დარწმუნებული, თუ რა ძნელი იყო შეთანხმება წესიერის სწავლა-აღზრდის მოთხოვნათა იმ პირობებთან, იმ გარემოსთან, რომელშიაც ჩაყენებული. იყვნენ ეს ბავშვები თავიანთის ჩამომავლობის წყალობით, ამიტომ არ მინდოდა ჩემს თავზე ასეთი მძიმე პასუხისმგებლობა მიმელო და მოცემულ წინადადებაზე უარი ვსთქვი. მაგრამ მიუხედავიდ ამისა, რაკი გაგარინთან ვცხოვრობდი სახლში, როგორც განსაკუთრებულ დავილებათა აღმასრულებელი პიროვნება, იმაზე მაინც უარი ვერა ვსთქვი, თვალყური მედევნებინა იმ გაკვეთილებისათვის, რომლებსაც მასწავლებლები ბავშვები აძლევდნენ.

თავის არ ავიწყდებოდა თავისი საყვარელი მებალეობაც და, ათასში ერთხელ როგორც კი მოიცლიდა, მაშინათვე ფერმისაკენ გასწევდა. საღამოობით კნეინის სალონში მოვიყრიდით თავს, საღაწე

მოდიოდა დღიურ ჭირ-გარამით და ზრუნვით დაღლილი გაგრანინი
და გაიმართებოდა ხოლმე შინაურული ბასი, შეტად სასიამოვნო და
საინტერესო.

და აბა, ერთ-ერთ ასეთ სალამოს, გაგარინი უჩივოდა თავისს
მდგომარეობას,—ჩემდა უნებურად მიხდება მუშაობაო, და მოგვიყვა,
როგორ ატარებდა შეტად სასიამოვნო ბურუუაზულ ცხოვრებას კეი-
ნასთან ერთად პარიზში, რა ხშირათ დადიოდენ თეატრებში, ისმენ-
დენ ოპერებს, საღილობდენ სხვადასხვა კაფეებში, დოღის საყურებ-
ლად ზანტიიში დადიოდენ, მიდიოდენ ვერსალის, სენ-კლუს, ფონ-
ტენებლოს სანახავად; ყოველიკე ეს სიამოვნება სულ ჩალის ფასად
გვიჯდებოდა და არ ვიცოდით სად გვეხარჯნა ფულიო... გაგარინს
ლაპარაკი უცბად შეაწყვეტინა სასტუმროში შემოსულმა თარჯიმანმა
თილხანმა და მოახსენა — თავადი ალექსანდრე დადეშეელიანი გეა-
ლათ და დარბაზში გელოდებათო.

ეს ამბავი, ისეთი მოულოდნელი იყო, რომ ჩვენ თითქო ერთ-
ბაშათ გამოვგალვიძა სასიამოვნო ძილისაგან და პირის-პირ დავგა-
ყენა, ცოტა არ იყოს, უსიამოვნო სინამდვილესთან. რა თქმა უნდა,
ალექსანდრეს ჩამოსული დაკავშირებული იყო უსლარის რაზმის გა-
სალაშერებლად გასელისთან, მაგრამ ერთბაშად მაინც გვიჭირდა გა-
გეგო, რა ამბავი იყო.

გაგარინი დარბაზში გავიდა და ჩვენც უკან გავყევით. დადეშე-
ელიანს სრული ფორმის ტანისამოსი ეცვა. პირველმა იმან დაიწყო
ლაპარაკი.

— მაპატივეთ, თქვენო ბრწყინვალებავ, რომ უდროო დროს
გეახელით, მაგრამ მეტად დიდი ამბავი გახლავსთ. მხოლოდ ამ ოთხ
დღეს წინად გავიგეთ მე და ჩემთა ძმამ, რომ რაზმი სადადეშეელი-
ანო სვანეთისაკენ მოღის და მეც მაშინათვე ვისწრაფე აქეთკენ სა-
დადიანო სვანეთის გზით; უნდა მოგახსენოთ, რომ აქ რაღაც საში-
ნელი გაუგებრობაა დაფარული... ეს ეკსპედიცია, დაეკიფრო, რო-
გორც ჩვენ გავიგევით, ჩემის ძმის, კონსტანტინეს, წინააღმდეგ არის
გაგზავნილი?

— დიახ, — უთხრა გაგარინმა, — რაზმი თქვენის ძმის წინააღმ-
დეგ არის მიმართული. მაგრამ ეს თქვენ არ შეგეხებათ, თქვენი საქმე
სულ სხვაა. თქვენ, რომელიც რუსის ოფიცირის მუნდირს ატარებთ,
რატომ და როგორ არ გამოცხადდით შვებულების გათავებისას
თქვენს ლეგიონში და მერე საჭიროდ არა სცანით ჩემისა და აღგი-
ლობრივის უფროსთა გამოწვევაზე გამოცხადებულიყვავით?

— 1855 წელს,— მოახსენა დადეშქელიანმა,— მე მართლდულად გაცდი და იყადმყოფობის რაპორტი ლეგიონში გავგზავნე კაპიტან დემიანოვის ხელით. როცა მოვიკეთე, სვანეთიდან მომავალი გზები თოვლით იყო დაფარული და მე ჩემდაუნებურად დავრჩი. ომს შემდეგ ლეგიონიდან არ მოვუთხვოვნივართ, ესეც არ ყოფილიყო, ძმაც არ მიშვებდა, სხვადასხვა საქმისათვის გვიროდი, თქვენგან და ადგილობრივის მთავრობის მიერ გამოძახების ამბავი არც ჩემს ძმას მოსვლია და არც მე.

— ბოქაულმა, თავიდმა მიქელაძემ, რომ გამოგიგზავნათ უწყებები?

— მიქელაძე ჩვენთან არც ომიძე ყოფილა და არც ომს შემდეგ; რომ სდომინოდა კიდეც მოსულა, არ შეეძლო მოსულიყო, რათგან უნდა გამოეყლო თავისუფალ საზოგადოებრბზე, რომლებიც უქმაყოფილონი არიან მის მოქმედებით. იქ არ გამოატარებდენ. ხოლო თუ ვისმე გადასცა უწყებები ჩვენდა ჩასაბარებლად, ჩვენთვის არ ჩაუბარებიათ.

— ამას ყველაფერს გავიგებ, ახლა კი ინგეთ და წაბრძანდით კომენდანტთან, თქვენი ხმალი გადაეცით და მოახსენეთ, რომ დატუსალებული ბრძანდებით. ხვალ კი ტფილისში გატემზავრებით და იქ მეფისნაცვალი განიხილავს თქვენს საჭიროლს.

გაგარინი მიუბრუნდა თავის აღიუტანტს, ე. ფ. ეკელნს და დაავალა მას ამ ბრძანების შესრულებისათვის თვალყური ედევნებინა.

მაგრამ დადეშქელიანი წასვლას აყოვნებდა.

— სანამ გეახლებოდეთ, თქვენი ბრწყინვალებავ, ვკალინერდები და გთხოვთ მომისმინოთ რამდენიმე სიტყვა ჩემის ძმის შესახებ.

— ამა მძანეთ.

— მე არ ვიცი, თქვენონ ბრწყინვალებავ, რა პპრალდება ჩემს ძმას. მხოლოდ ის ვიცი, რომ თუ რამ ცილი დახწამეს, სიმართლე გამოჩნდება, თვითონ წამოვიდა რაზმის უფროსის შესახევდრად და გაუგებრობის გამოსარკევებად. იმის აბრალებებ ჯამსუხის სიკედილს, მაგრამ ეს ლიტონი ბრალდება გახლივსთ, ეს ცილი დასწამეს მტრებმა, და ამ მტრებ შორის პირველი—დედოფალი ეკატერინე გახლავსთ. ჩემი ძმა—ერთი უბრალო კაცია, დიდის კუუისა არ გახლავსთ, უსწავლელია, ჭრთვულია ხელმწიფისა და მის მთავრობისა და ამის საუკეთესო საბუთად ის გარემოება კმარა, რომ სწორედ იმის წინ, სანამ ომერთაში სამეცრელოს დაიბურობდა, თავისი შვილი

ტფილისში ჩიყვანა აღსახრდელად და იქ დასტოვა თავის ერთგულობის საწინდრად; მე კიდევ რჩევითა და რითაც კი შემეძლო, ვეხმარებოდი, და თუ ახლა ამ მისოვის მეტად გაჭირებულ წამს ვარემოება ერთმანეთს გვაშორებს, თქვენმ ბრწყინვალებავ, ნუ მოკლებთ თქვენს მფარველობას. იმას, როგორც ყელას ჩვენს მხარეში, სწამს თქვენის გულვეთილობისა და დიდსულობის ამბავი”.

ეს ნალპარაკევი, რა თქმა უნდა, ჩემ მიერ სტენოგრაფიულად არ არის გაღმოცემული, არამედ ზოგადათ, ვიცავ მხოლოდ მის შინაარსს.

სათქმელი რომ გაათავა, ალექსანდრემ თავი დაუკრა გაგარინს და ეკელნთან ერთად დარბაზიდან გავიდა.

მეორე დღეს ალექსანდრე დადებუქელიანი ტფილისში გაგზავნეს, იქ კი ბარიატინსკიმა ბრძანა აღმოსავლეთ ციმბირში წასულიყო გრაფ მურავიოვ-ციმბირსკის განკარგულებაში. შემდეგში მისი საქმე სულ კარგათ წავიდა. მურავიოვმა დაიახლოვა; კლავ მოწყალედ დაუწყეს ყურება; როგორც მეტისმეტად ნიჭიერმა კაცმა, სამსახურში ადვილათ წაიწია წინ და ლეგიონის უფროსობა იშოვნა; მერე მურავიოვს ციმბირიდან გამოჰყავა, სამხრეთ რუსეთში მამული შეიძინა; იქ დასახლდა და, როგორც გავიგეთ, მღილრადაც სცხოვრობდა.

ტფილისში ალექსანდრეს გამზადების შემდეგ სამარადემ გაიარა, ისე გაგარინთან თვით კონსტანტინეც მოვიდა. იმან გაგარინს შეატყობინა, რომ უსლარსა და მისს რაზმს სადადებუქელიანო სკანერთში უკანასკნელ გადასავალთან, სახელდობ ხუდონში, შემოვხვდი, გამოველაპარაკე და დაგარწმუნე, რომ მისი შემოსევა ჩემს სამთავროში სამწუხარო გაუგებრობის ნაყოფია-მეთქი, ილმათ მტრებმა მომიგონეს ყველაფური-მეთქი და ვარწმუნებდი—იქით არ წასულიყო; მაგრამ იმან პატივი არა სცა ჩემს ნათქვამს და გამომიცხადა—პირდაპირ უნდა წავიდე სკანერთშიო. ამიტომ თვითონ თქვენთან წამოვედი, რომ როგორც სამართლიანმა ადამიანმა, დამიტაროთ.

გაგარინი კონსტანტინეს მისის ლირსების საფერ პატივისცემით დაუხვდა. დამშვიდებით, ზრდილობიანათ მოუსმინა და დასასრულ უთხრა—ვერასფერს პასუხს მოგცემ, სანამ თვით უსლარი არ შემომითებლის საქმის ეითარებასთო, უსლარს-კი ახლავე გავუგზავნი საგანგებოდ კაცსაო. გაგარინმა კონსტანტინეს ქუთაისში დარჩენა და უსლარის ამბის მოსვლის დაცდა სთხოვა. იფრინდა მაშინათვე გაიქრა.

მაგრამ უსლარისაგან სანამ მოხსენება მოვიდოდა, მთელმა კვირამ გაიარა და ამ მოლოდინში გაგარინი მეტად ჰდელავდა. იმას ძალიან აფიქრებდა ასე მოულოდნელი გასვლა ძმათა დადეშეელიანებისა სვანეთიდან; იქნებ მართლა ეს საქმე განვებაა ასე გაზიადებული და თვით ექსპედიცია ვაითუ ბელურებზე ნადირობას დაემსგავსოს! ვინ იცის, რას იტყვის ბარიატინსკი? და საერთოდ მთელმა ამ საქმემ ვაი თუ ჩირქი რამ მოსცხოს ჩემს სამხედრო სახელსაო? არ ფიქრებმა ძალიან დაანალელიანეს და აალელვეს გაგარინი. ასეთს შემთხვევაში იმან სეირნობა იცოდა ხოლმე ქვეითად. დაიკერდა ვისმე მასთან მყოფს, ათრევდა მანამდე, სანამ მუხლებში წყალს ჩაუკენებდა, ატარებდა ყოველგან, ხშირად ქილაქ გარეთაც. ზოგჯერ კიდევ თავს შერგავდა ფერმაში და მცენარეთა და ყვავილთა შორის ჩაითქლებოდა.

ამასობაში იფრინდები ერთი-მეორეს შისდევდენ უსლარისაკენ.

და ამა, როგორც იქმნა, მისგან სულ დიდი მოხსენება მოვიდა. გაგარინმა რომ წაიკითხა, სახე გაუბრწყინდა. მოხსენება, რა თქმა უნდა, საუცხოვო სტილით იყო დაწერილი; უსლარის კალამს ქრიტიკულ წამებში ფერი არ უკრთხებოდა, კილო იმდენად დამშეიდებული იყო, რომ გაუქრა ყოველი ეჭვი იმისა, თითქო საქმე ცუდათ ყოფილიყოს დაწყებული.

მოხსენების დედაბაზრი საზოგადოთ ასეთი იყო, ძმათა დადეშეელიანების წამოსვლას სვანეთიდან უსლარი თვლიდა იმ თვალთმაქცობად, რომელსაც მელია განწირულების უამს მიმართავს ხოლმე: მელია ძალებს ატუუბს ან თავის ქუდის ქნევით და ძალებს იქითავეთ აწყვეტებს, ან და ერთბაშად გაჭენებული მიწაზე გაერთმის, სულგანაბული, თითქო მოპევდათ; ძალები თავზე გადაახტებიან და ის კი ამ დროს მოასწრებს და სულ მორს ჩამორჩება საღმე. დადეშეელიანების სასოწარკვეთილ მდგომარეობაში ასეთი ხერხი მათვეის ერთად-ერთი საშუალება იყო იმისთვის, თუნდაც ერთის წუთითაც ეცადნათ სხევათოვის თვალები აეხვიათ. რა თქმა უნდა, სამხედრო ექსპედიციის წინააღმდეგ გაძალიანების შესახებ ფიქრიც კი ზედმეტი იყო, ეს მათაც მშვენივრად ესმოდათ, და, მადლობა ღმერთს, რომ წამოვიდენ და ამგვარად თავიდან ავგაცილეს ყოველივე საბაბი თუნდ ერთ წევთ სისხლის დაღვრისათ. მაგრამ ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ ექსპედიციას ნიშანში მარტო დადეშეელიანები არა ჰყავდა ამოღებული, არა, ამ ექსპედიციას ერთხელ და სამუდამოდ უნდა მოესპო ადგილობრივი შინაური პირობები საღადეშეელიანო სვანეთისა, რო-

მელიც სიტყვით ვითომ მშვიდობიანი მხარე იყო, ნამდვილად კურენტი და იყო ბუდე ყაჩალობისა და ყოველგვარის შფოთისა. ეს სეანეთი საზღვრავ-და ჩვენს ურჩს დალის ხეობას და არამთე არ ვითარივდა დალი-საგან, პირიქით მასთან კავშირი ჰქონდა ჩვენს წინააღმდეგ და იმავე დროს განუწყვეტლივ თავს ესხმოდა გასაძრუცავად თავისუფალ სვა-ნეთის საზოგადოებათ. ამიტომ უსლარმა ყურადღება არც-კი მიაქ-ცია კონსტანტინეს წასვლას, ჩავიდა ეწერამდე და მალე დარწმუნდა, რომ აქ მდგომარეობა, რომ ეგონათ, იმაზე გაცილებით საშინელი ყოფილა. ამ მდგომარეობას უსლარი ისტატურის კალმით აგვიშერს. სეანეთი მისთვის უუძინდრეს მასალას წარმოადგენდა როგორც თა-ვის ოროგრაფიულ, ისე სოციალურ პირობებით. ცას ქვეშეთში ასე-თი კუთხე მეორე არ მოიძებნებოდა. ცივილიზაცია საოჯახო კავში-რის პირველყოფილ ფორმაზე გაყინულა, მამას განუსაზღვრელი უფ-ლება ჰქონდა თავის ოჯახის წევრებზე; ქალი ყოველსავე უფლებასაა მოკლებული; სარწმუნოება არ არსებობს, მის მაგივრად რაბაც ნა-რევი კერპთაყანისმცემლობის, მუსულმანობის და ქრისტიანობის წე-სებისა; უმეცრება ანუ, უკეთ, ველურობა; სოციალური ურთიერ-თობა დაფუძნებულია მხოლოდ და მხოლოდ უფრო ძლიერის მკლავზე; სისხლის იღების გამო გაუთავებელი დავა; ამასთან ჰავა საშინლად სუსხიანია, მწირი მუნება არაფერს ადგილობრივს წყაროს იძლევა კეთილ ცხოვრებისათვის, აქაურობა მიუვალია. მოწყვეტილია მთელს ქვეყნიერობას.

აი ასეთ საჩინო ფონზე დაპხატა უსლარმა თავისი სურათი, და ამ სურათის პირველ ადგილას იდგა, რა თქმა უნდა, დადეშქელიანი, რომელიც დესპოტურად უფლობდა იმდენათ თავისს საკუთარს სამ-თავროს, რამდენად მეზობელი თავისუფალ სვანეთის საზოგადოებათ. შეუძლებელი იყო ასეთის მდგომარეობის მოთხენა. უსლარი ეწერში რომ შევიდა, გროვა დახვდა თავისუფალ სვანეთის საზოგადოებათ მცხოვრებლებისა, ყველანი კონსტანტინეს ულმობელობას უჩივოდენ: აქედან ისე ვერ გავაღო, — სწერდა უსლარი, — სანამ შეძლებისა და კვალად არ დავაუმოყოფილებ ძომჩივანთა და ბოქაულის კანონიერ ძილა-უფლებას პირველ საძირკველს არ ჩავუყრიო. დადეშქელიანისა-თვის თავის სამთავროში დაბრუნების უფლება არაშედარამც უნ-და მიეცათ. ეს უსლარმა მრავალის საბუთით დაასაბუთა ცალკე და-მატებითს მოხსენებაში. თუ როგორ და რა სახით უნდა დაჯილდოვ-დეს დადეშქელიანი მისგან ჩამოსართმევ სამთავროს და ქონებისა-თვის, ამის შესახებ თავის მონაზრების წარმოდგენას უსლარი პირ-

დებოდა ცალკე პროექტში, თუ დამატებით მოხსენებასთან არა; გრიფის ცენტრი
წარმოდგენის შემდეგ მიინც.

ამ შინაარსის უსლარის უზარმაზარ მოხსენებისა.

ჩვენ უკვე ვსთქვით, რომ ამ მოხსენებამ გაგარინი გამოაცოცხლა. მისის აზრით, იმდენათ საკმაოთ იყო დასაბუთებული ეს მოხსენება, რომ შეიძლებოდა ბარიატინსკის დაჯერება იმაში, რომ უსლარი მიზანშეწონილად მოქმედებდა. ამიტომ იმანაც აიღო ეს მოხსენება უსლარისა და სავსებით წარუდგინა ბარიატინსკის. ამასთან, მოიწვია კონსტანტინე დადეშელიანი, ამხელად მეტად სერიოზად და ცივად დაუხვდა და უთხრა თეითონ წასულიყო ტფილისში: ტფილისში შეგეძლებათ მეუისნაცვალს აუხსნათ თქვენი მდგომარეობა და ისიც გეტყვისთ, თუ რა მიმართულებას მისცემს თქვენს საქმეს.

კონსტანტინე ტფილისში წამოვიდა, მაგრამ ამ წარმოსვლამ ვერ დააკმაყოფილა. ბარიატინსკიმ მისი ნახვა არ ისურვა, და მას ელაპარაკა მხოლოდ დ. ი. მილუტინი. ბარიატინსკის მახლობელნი მერე გვიამბობდენ, რომ სვანეთის მთელმა ისტორიამ საზოგადოდ სახე დაუსრიჯა და უსლარის მოხსენება რომ წაიკითხა, ირონიულადა სთქვა თურმე: „je trouve que cette litterature me revient trop cher“ *). მისივე აზრით, ეს სვანეთის ფილანტროპია შეიძლებოდა უფრო იაფადაც გაეკეთებინა კაცს და უექსპედიციონდაც. დადეშელიანის ჩამოსვლა ტფილისში ნაადრევად ჩასთვალეს; სანამ უსლარისაგან დამტებითი მოხსენება არ მოუვიდოდათ, დადეშელიანთან საბოლოოდ საქმის გათავება და ყელაფრის ლიკვიდაცია შეუძლებლად მიიჩნიეს, და ამიტომ გადასწყვიტეს კონსტანტინე დადეშელიანი ისევ ქუთაისში დაებრუნებინათ, და რაღვან დადეშელიანს თავის მდგომარეობით განსაკუთრებითი თვალყურის დენება და ბევრს რაშიმე ხელმძღვანელობა სჭიროდა, ბარიატინსკიმ საჭიროდ და სასარგებლოდ მიიჩნია, მისთვის მზრუნველად მიეჩინა პოლკის უფროსი ბარტოლომე და მისსავე განკარგულებაში გადაერიცხა დადეშელიანის სახარჯოდ ფული, რამდენიც დასჭირდებოდა.

ამნაირად ამ საქმეში ახალი მოქმედი პირიც გაერია, და საჭიროდა ვთვლით მეითხველთ ისიც გავაცნოთ.

ივანე ალექსის-ძე ბარტოლომეი ამხანაგი იყო თავად ბარიატინსკისა გვარდიის პოდპრაპორშჩიკებისა და კავალერიის იუნქრების სკოლაში სწავლის დროს. თავის სამსახური დაიწყო ლეიბგვარდიის ეგრთა ლეგიონში. შეძლებული იყო, მშვენიერად იცოდა რამდენიმე

*) ჩემის აზრით, ეს მიწერ-მოწერა ძვირად დამიჯდება.

ენა, განსაკუთრებით ფრანგული. ერთის სიტყვით, ყველაფერზე მდგრადი უწყობდა, რომ საზოგადოებაში წარმატებული, საჩინო ყოფილიყო, კარგი კარიერა შექმნა, გარეგნობით უშნო რომ არ ყოფილყო. ეს კი ძალიან უშლიდა ხელს: დაბალის ტანისა იყო, წითური-ძოთეთრო ფერისა, თვალზედაც ლირბი პერნდა გადაკრული. ასეთის სახის პატრონი არავის მოსწონდა, განსაკუთრებით მშენიერს სქესს, და პირველადვე, როგორც კი მოიწადინა საზოგადოებაში თავი გამოეჩინა, ამბობდნ, ხელი არ მოემართათ. გაგიუბით შეპყვარებია ერთი მეტად მშენიერი და მდიდარი საპატარძლო, მაგრამ ქალს ციფი უარი უთქვამს, და ამ უარს ისე დაულონებია და აღუშფოთებია, რომ ხალხში გამოსვლაზე ხელი აულია, ჩაეტილა თავის მარტოხელი კაცის სენაკში და მთელის თევისის ძალ-ლონით და ენერგიით შესდგომია აღმოსაელეთის ენების შესწავლას, მაშინდელ ცნობილ რუს ორიენტალისტების კახემბეჯისა და გრიგორიევის სახელმძღვანელოებით. ამასთანავე ერთად გამლეიძებია სურვილი კოლექტორობისა და განსაკუთრებით ნუმიზატიკურისა. ჯერ აგროვებდა ყველა ხალხის და ყველა დროის ფულებს, შემდეგში ამ დარგში სპეციალობის გზას დასდგომია, აგროვებდა მხოლოდ ძველ სპარსულ ფულებს და ისიც მხოლოდ და მხოლოდ სასანიდების დინასტიის ხანგრძლივ პერიოდის ფულებს. ამ სპეციალობასთან და აგრეთვე აღმოსავლეთის ლიტერატურათა შესწავლასთან დაკავშირებით, ბარტოლომეი ეცნობოდა მეცნიერების სხვა დარგებსაც, მაგალითად: არქეოლოგიას და პალეოგრაფიას. მისმა შრომებმა ნუმიზატიკაში და ზედმიწევნით კლასიფიცირებულ სპარსულ ფულების მისმა მდიდარმა კოლექციამ მსწავლულთა ყურადღება მიიქცია, განსაკუთრებით საფრანგეთში, სადაც ბარტოლომეის დამფასებლად გამოუჩნდა ცნობილი არქეოლოგოსი და ნუმიზატი სორე (Soret), რომლის მეშევრობით არჩეულ იქმნა მეცნიერებათა და ხელოვნებათა აკადემიის წევრად.

უკვე კაპიტანის ხარისხი პერნდა ბარტოლომეის, როცა ვორონცვი კავკასიაში დაინიშნეს. იმასაც მოეგუნება კავკასიაშივე გადმოსულიყო სამსახურში იმისთვის, რომ აღმოსავლეთს უფრო კარგათ გასცნობოდა. ვორონცვმა დიდის სიმონებით აიყვანა თავის განსაკუთრებულ მინდობილობათა მოხელედ, და აქედან იწყება კავკასიაში სამსახური ბარტოლომეისა.

ჩვენ უკვე ვთქვით, რომ ორმოციან წლებში ბარტოლომეი კოლუმბი იყო სკანერისა, მერე-კი პგზავნილენ სპარსეთში (ბრუსილოვთან ერთად), და უამ-დაეამ მონაწილეობას ლებულობდა მთიელთა წინააღმდეგ მოწყობილ ექსპედიციებში. სხვათა შორის, ერთ-ერთ ამ

ექსპედიციების დროს საქვირვლად იყო დაკოდილი: ფრენაშესუსტებული ტყვია მოპენედრია სწორედ იმ ალაგას, საცა გულია; ტყავის გვაბანაკი სცმია და ტყვიას გვაბანაჭი გაუვლია; მის ახლომდგომნი გვაბანაჯის ქვეშიდან გამონაქონ სისხლზე მიმხვდარიან, რომ ბარტოლომეი დაკოდილი იყო. ტყვიის მიმართულება ისეთი ყოფილა, რომ დაჭრილობა უეჭველად მომაკედინებულად უნდა ჩაეთვალნათ; ბარტოლომეი ამას თვითონაც მიმხვდარა და აღულებისაგან გული წასვლოდა; მაგრამ ტანთ რომ გახდეს, ტყვია თურმე იატაკზე გავორდა. ომინჩნდა, რომ ტყვია გასულა გვაბანაჭი, გასულა აგრეთვე მუნდირში, შემდეგ მეტრდი გაუფხაჭნია, მაგრამ მეტი ძალა აღარა ჰქონია შიგ შესულიყო. ბარტოლომეის ეს მუნდირი სწორეთ გულს პირდაპირ დაუკერებინებია და მეტე დიდხანს უტარებია.

ბარტოლომეი ერთხანს მეჯლისის (მუსულმანთა სასამართლოს) თავმჯდომარედ ყოფილა ჩეჩენებში სლეპცოვის დროს და მშვენივრადაც ასრულებდა თურმე ამ მძიმე სამსახურს: რა თქმა უნდა, როცა ბარიატინსკის მეფისნაცვლობა მისცეს, ბარტოლომეის, როგორც მის სკოლის ამხანაგის, „პატიიმოყვარულმა იმედებმა ძალზე შეიჩინა და იგი სულმუდამ ატუზული იყო ბარიატინსკის წინაშე სხვა „წინწაწევის მსასოებელთა“ შორის. ამ მრავალთა შორის მაშინ მ. ტ. ლორის-მელიქოვიც იმყოფებოდა.

9

ბარიატინსკი, როცა ბარტოლომეი დადეშქელიანთან მზრუნველად დანიშნა, კმაყოფილი იყო, რომ „მსასოებელთა“ რიგი შემცირდა.

მაგრამ ნამდვილათ განა ასეთი მზრუნველი სკიროდა კონსტანტინე დადეშქელიანს, რომელიც, როგორც დავინახეთ, სულ სხვა ჯურის კაცი იყო! უზარმაშარი, მშვენიერი ტანადი და მოყვანილი, ლამაზი ქერა, გოლიათისებურის ძალ-ლონისა, ასე ოცდაათის წლისა, დადეშქელიანი ერთი იმ მშვიდ და მომთმენ ხასიათის ადამიანთაგანი იყო, რომელთა გაბრაზება და გულისმოყვანინება მეტად ძნელია ხოლმე; მაგრამ თუ კი ერთი მოთმინების ფიალა ალევსოთ, მეტად საშიშნი ხდებიან. ქუთაისში მოხელეებს ბევრს იცნობდა, მათს შორის მეც, და ყველას უფრო გულექთილ ადამიანად მიგვაჩნდა, ვიდრე ავგულად. რუსული ლაპარაკი არ იკოდა, მაგრამ კარგათ ესმოდა კი, ასე რომ მე, რაკი ქართული მესმოდა, შემეძლო გასთან მებაასნა უთარჯიმანოდ: თითოეული ჩვენთვები ჩვენს-ჩვენს სამშობლო ენაზე ვლაპარაკობდით და ერთიმეორისა თავისუფლად გვესმოდა. კონსტან-

ტინე აღზრდილი იყო ნახევრად ველურ წრეში, სიყრმეში გამონა-
 ცადი ჰქონდა ისეთი არაჩეულებრივი განცდა, როგორიც იყო მისი
 მოკვლის განზრახვა, მერე გამოიარა მთელი რიგი სხვადასხვა დაუ-
 სრულებელ ხიტათებისა, რომელთა შორის შულლი, გამცემლობა, სა-
 ტევარი, საწამლავი, უხეში ძალადობა, მტაცებლობა, მოკვლა—სულ
 ჩეცეულებრივი მოკვლენა იყო. ამიტომ, რა თქმა უნდა, არ იყო შე-
 მოსილი აღმაღლებულის იდეალებით, მაგრამ კარგი მისწრაფებანი
 და საღი გონება არ აკლდა. მაგალითად, ძალიან უყვარდა შეიღები
 და ჩემთვის არაერთხელ უთქვაშს თავისი განზრახვა—შვილებს (მა-
 შინ სულ პატარები ჰყავდა (საფუძვლიანათ უნდა ვასწავლოვთ. ძა-
 ლიან აინტერესებდა ამბები რუსეთისა, პეტერბურგისა, ხელმწიფისა;
 ვისთანაც საქმე ჰქონდა, იმათი ცნობა შეეძლო, და მეტად პატივსა
 სცემდა პატიოსან და სამართლიან აღამიანებს, მზად იყო ასეთ
 აღამიანო სიტყვა შეუბრუნებლად ყველაფერში დამორჩილებოდა.
 სიმპატიურს, პირდაპირს, მისის მდგომარეობის და საქმის ვითარე-
 ბის პატიოსნად ამხსნელს კაცს რომ შეჰყოოდა, დანამდვილებით შეი-
 ძლება ითქვას, რომ დადეშქელიანი თვალშუქრელა მიენდობოდა მისს
 ხელმძღვანელობას და ყოველივე ისე გათავდებოდა, რომ უკეთესი არ
 შეიძლებოდა. აღვილი იყო მისთვის მიუკით-მოუკიბავად გაეგებინე-
 ბინა კაცს, რომ მისი როლი, როგორც ავტონომიურ მთავრისა, სა-
 ბოლაოდ იყო ნათამაშვეი, ამ როლის გაგრძელებაზე ფიქრი ახლა
 არ შეიძლებოდა, არამედ უნდა შესდგომოდა ამ საქმის ლიკვიდა-
 ციას. თვითონ მამა მისსაც ჰქონდა ეს შეგნებული და მისთვის ახა-
 ლი ამბავი არ იყო. ამიტომ მისთვის პირდაპირ უნდა ეთქვა კაცს
 ყველაფერი, არაფერი უნდა დაეფარნა და არც შეუსრულებელს
 რასე დაპირებოდა. სამწუხაროდ, მისთვის დანიშნული მზრუნველი
 არამც თუ შეურაცმყოფელ გულგრილობით ეკიდებოდა, არამედ სრუ-
 ლის უგულებელყოფითაც.

ბარტოლომეი, როგორც სპეციალისტი კოლეჯტორი და ნუ-
 მიშმატი, ფანატიკოსად მხოლოდ ამ დარგში იყო; რომელისამე ძველ
 ფულის შესაძენად არაფერ ლონისძიებას დაჭროვავდა, ფულს ხომ
 არ ჰქონებდა და არა, თავისი ქონება სწორედ სასანიდების დინას-
 ტიის დროის ფულების შეძენას შეალია; ამავე დროს პატივისმოყ-
 ვარე იყო და სამსახურში წინ წაწევისათვის თავი არ ეზოგებოდა:
 თავის დამცირება მაგისთვის არაფერი იყო, ოლონდ საწადელს სწე-
 როდა, და მერე, როგორც აღამიანი, მეტად ულმობელის გულისა
 იყო და ქცევასა და მიხერა-მოხერაში რაღაც სიბოროტე და გესლი-
 ანობა ეტყობოდა. ბარიატინსკის მიერ მისთვის დაკისრებული თანა-

მდებობა ძალზე არ მოსწონდა, მისთვის შეურაცხმყოფელადაც—კი
ეჩვენებოდა; „on m'a fait cornac,—ეუბნეა ოდა ხოლმე თავისს მე-
გობრებს:—voyez, quel mostodonte je dois promener“! *)

კონსტანტინ ღალაზძისანი
სვანეთის უკანასკნელი მთავარი

რა თქმა უნდა, პირველ დღეებიდანვე მასა და კონსტანტინე
დადეშქელიანს შორის ერთმანერთის სიძულვილი დაიბადა, და თუ
ჭარსულსაც მოვიგონებთ, არ შეიძლება არ გაგვაკვირვოს დადეშქე-

*) სპილოს დამტარებლადაც რომ გამჩადეს! ერთი შეხედეთ, რა მამონტი
აშეიდეს სატარებლად!

ლიანის მოთმინებამ, როცა წამ-და-უწუმ ზნეობრივათ ამცირულდა—
ბარტოლომეი. მაგალითად, ბარტოლომეის მოეგუნება დადეშექლის და
ანთან ერთად ერთსა და იმავე სასტუმროში დაბინავება. მალლა სარ-
თულში კონსტანტინე სცხოვრობდა, ხოლო დაბლა—ბარტოლომეი;
ცუდი სახლი იყო, დაბლა უკელაფერი ისმოდა, რაც მალლა ხდებო-
და; ბარტოლომეის თარჯიშინად (ქართული ორ იცოდა) ერთი საზი-
ზლარი ადამიანი, ვიღაც ლაქია ჰყავდა, რომელმაც ჩიგიანად თარ-
ჯიმანობაც არ იცოდა: ბარტოლომეიმ ეს თარჯიმანი თავისს ჯაშუ-
შადაც გაიხადა და ამის წყალობით ამ კაცს საშუალება ჰქონდა
ერთისთვისაც მიეტანა ენა და მეორესთვისაც; ბარტოლომეი დადე-
შექლიანთან დაებეჭლებინა და წინაუქმო. ხარჯების შესახებ
ბარტოლომეიმ რაღაც ორიოდ გროშისათვის მთელი ამბავი დაათია,
ვითომდა ხაზინის ინტერესის დასაცველად. რა საჭიროა, მისი
შერუნველობა დადეშექლიანისათვის პირდაპირ ჯოჯოხეთად იყო გა-
დაქცეული.

უადაეამ დადეშექლიანს გაგარინთან დაპეტიონებდენ ხოლმე
სადილად. და ბარტოლომეიც უიჭერალ თან უნდა ჰყოლოდა. ბარტო-
ლომეი ისე სადილს არ გაუშვებდა, რომ გესლიანად რამე სასაცი-
ლო ანექდოტი არ ეთქვა ფრანგულად თავის მამონტის შესახებ.

ბოლოს, როგორც იყო, უსლარიც ჩამოვიდა. თან ჩამოიტანა
აუარებელი მასალა და მის დამუშავებას გულმოდვინეთ შეუდგა.
დადეშექლიანთან შეხვედრას ერიდებოდა, რათგან გული უთქვამდა,
რომ ამ შეხვედრას სიკეთე არ მოჰყევდოდა. ერთხელ შემთხვევა
მქონდა ორნივე ერთად მენახნა. სალამოს ხანჩე ნ. პ. კოლუბიაკინ-
თან, ჯერ ისევ ქუთაისის გუბერნატორთან, შევედი. მასთან დამხ-
ხვდა კონსტანტინე დადეშექლიანი და ერთი კიდევ ვიღაც; ცოტა
ხანს შემდეგ უსლარიც მოვიდა. საერთო ლაპარაკი, რა თქმა
უნდა, არა ხერხდებოდა და კველის მაგიერ უნდა ელაპარაკნა სახ-
ლის პატრონს, რომელიც ძველ დროს იგონებდა, როცა ის ღირსე-
ბააყრილი და სოლდათად ჩამოქვეითებული ზოგიერთ დეკაბრისტებ-
თან ერთად ველიამინოვის რაზში ემსახურებოდა. მოიგონა ოდო-
ესკი, ძმანი ბესტუშევები და სხვები, რომლებთანაც ძალიან დაახ-
ლოვებული ყოფილა. ვახშამი შემოიტანეს, მაგრამ მაშინაც მძიმედ
ტრიალებდა ენა. დადეშექლიანი ბარტოლომეის პირდაპირ იჯდა,
ერთთავად თეთმს დასცემოდა, სდუმდა და ჩემს კითხვებზე ლაქო-
ნიურ პასუხს იძლეოდა. ისევ კოლუბიაკინი თუ ლაპარაკობდა. ნაეახ-
შმევს პირველად დადეშექლიანი წაყიდა, იმას გაჰყვა უსლარი და
მითხრა, ერთად წავიდეთო, რათგან ერთ მხარეზედ ვიდექით. ბნე-

ლი ღამე იყო და უსლარმა ყაზახერუსი მოითხოვა ფანრიანად გამდებრებული მომავალი. მე კუთხარი, ფანარი საჭირო არ არის, ქუჩები ცველა ვიცი და უფანროდაც გაგაცილებთ-მეთქი, მაგრამ იმან მაინც თავისი გაიყვანა და წავედით. ნახევარი გზა გვქონდა გავლილი, ისე ერთბაშათ მითხრა: „ნუ თუ გვინიათ, რომ ეს ველური ერთ წამს დაფიქრდება და ღამით სადმე მარტო თუ მომიხელა, მუცელში სატევარს არ მატაებს“. ვერ მიეხდი, ვისუძედ ლაპარაკობდა. მაშინ ეჭვი არა მქონდა, თუ რა გამწვავებული ურთიერთობა ჰქონდა უსლარს დადეშქელიანთან და ვკითხევი, ეს „ველური“ ვინ არის-მეთქი. „როგორ, ნუთუ ვერ მიხდით? მთელი სალმო აკი გვერდით გვიჯდა!“ მისმა ნათვევამმა ძალზე გამაკვირვა, არ მეგონა თუ საქმე იმ ზომამდე იყო გამწვავებული. მე სულ იმ აზრისა ვიყავ, რომ ისეთ მშვიდობიან კაცთან ყველაფრის მოგვარება შეიძლებოდა.

რამდენისამე დღეს უკან უსლართან შევედი და დავინახე, რომ მონტეკრისტოს სისტემის დამბაჩილან ნიშანში ისროდა.

— ყოველისავე შემთხვევისათვის ხელს ვივარჯიშებ, — მითხრა უსლარმა.

მე ამასე არათერი კუთხარი, მაგრამ მის სიტყვებში ჩენის წინანდელლიმის ლაპარაკის გაგრძელება მომესმი. შეოლოდ შემდეგში გამოიკვა ჩემთვის, რომ უსლარს მართლა რომ სერიოზულად უნდა ჰშინებოდა დადეშქელიანისა.

აჯ დროს ერთი უცნაური ამბავი მოხდა. დადეშქელიანთან ბევრი სტრმარი დადიოდა; ქუთაისში სცხოვრობდა მისი სილედრი, ქნეინა კესარია შარეაშიძისა, მისი შეილი გრიგოლი ოჯახობითა. ნაშასადამე, ჰყავდა აქ ნათესავებიცა, ხოლო ნაცნობები აუარებელი ეწვია თავს.

ზოგჯერ როცა ბულვარში სეირნობდა, უკან მთელი ხროვა მისდევდა. რა თქმა უნდა, ამ დროს ერთავად მის საქმის გამო ჰქონდათ ლაპარაკი, ბევრნი თანაუგრძნობდენ და ამ თანაგრძნობის ნიშნად სხვადასხვა რჩევა-დარიგებას აძლევდენ. ერთ-ერთი ასეთი მრჩეველთაგანი ერთხელ მასთან მიეიდა და საიდუმლოთ ერთი მეტად უცნაური რამ უჩჩია. რადგან ცხადია, რომ არც გაგარინისა. და ალარც ბარიატინსკისაგან სამაროლიანობას ალარ უნდა მოელოდეს კაცი, სჯობია სხვა გზა კეძებოთ, ხელმწიფები მისასვლელი, ეს ეს ყველას იჯობებსო. მე ვიცნობო, — უთხრა იმავე მრჩეველმა, — ერთს პოლონელ ექიმს, რომელმაც მშენივრად იცის ფრანგული ენა, ის იქისრებს თხოვნის დაწერას პირდაპირ ნაპოლეონ მე-III-თან. ნაპოლეონს თხოვნაში აუხსნით, რომ შენ სვანეთის მეფეთ იყავ

და ბარიატინსკი უსამართლოდ გართმევს მეფობას, და სოხოვე და-
გებშაროს იმპერატორ ალექსანდრე ნიკოლოზისძესთან. ის ნაპოლეონისმართ
არაფერში ეტყვის უარსო.

მოგეხსენებათ, წყალწალებული ხავს ეკიდებოდათ და უფიცი
დადეშელიანშა, მეტად გაჯავრებულმა კველაფრით, რასაც უშერე-
ბოდენ, და განსაკუთრებით ბარტოლომეის საქციელით ამ მრჩეველს
გაებრიყებინა. მოეცვანინებინა ექიმი, მოპლაპარაკებოდა თავის მე-
გობრის საშუალებით და რამდენიმაც მანეთიც მიეცა თხოვნის დასა-
წერად. ამას შემდეგ ექიმი ორჯერ ყოფილა დადეშელიანთან. თუმცა
მოლაპარაკება თურმე საიდუმლოდ იმართებოდა, მაგრამ ბარტოლო-
მეის თარჯიმანშა და ჯაშუშმა ყური მოჰკრა და პოლკოვნიკს შეატ-
ყობინა; ის კიდეც პოლიციეისტერთან მივიდა და სოხოვა პოლონე-
ლის შესახებ ცნობა მომეციო. აღმოჩნდა, რომ იმ კაცს, რომელიც
დადეშელიანთან დადიოდა, მართლა სკრია სამხედრო ექიმის მუნდირი,
მაგრამ ნამდვილად ყოფილა სამსახურგათავებული უბრალო სოლდათი,
გვარად ტოლსტოვი, დიდი საზიზლარი და ვაიძევრა ვინმე. ის უკანონო
შეილი ყოფილა რომელილაც გრაფ ტოლსტოისა. ახალგაზრდობაში
საუცხოვო განათლება მიულია, ფრანგული ზედმიწევნით სკოლნია. უკვე
ლეგიონში ითვირად ყოფილა, ისე რაღაც სისაბაგლე ჩაუდრინა, ამისა-
თვის ოფიცირის ღირსება აუყრიათ ისე, რომ მის დაბრუნების უფლება
არა ჰქონდა და უბრალო სოლდათად კავკასიაში გამოუგზავნიათ.
აქ დიდსანს უწევალნია, ბოლოს ფიზიკურად უვარევისობის გამო სამ-
სახურიდან გაუშვიათ, იმასაც მათხოვრობით დაუწყია ხელის მონაც-
ვლება და ქალაქიდან ქალაქში გადადიოდა თურმე. ქუთაისში რო-
ჩამოსულა, ექიმის მუნდირი სკრია, რომელიც მოწყალების სახით
ვიღაც ექიმს უჩიქებია, და თავის თავს პოლონელ ექიმად ასაღებდა.
ეს ვაიძევრა ვაეგბატონი, რა თქმა უნდა, დაიკირქს, უპოვნეს მის მიერ
შედგენილი თხოვნა ნაპოლეონის სახელზე; ბარტოლომეის უნდოდა
ამ საქმისაგან მთელი ისტორია შეეთხუნა—ეითომ სახელმწიფო
მოლალატენი დაივიტირეთ. კარგი, რომ ვაგარინი, რომელსაც ყოველ-
მა ამან საშინლად თავი მოაბეჭრა, ყოველთ უწინარეს როგორც
რიგიანი კაცი, მეტისმეტად აღაშფოთა ნუშინებატიკოსის შეთითხ-
ნილმა ამბებმა და ხელათ ბოლო მოულო მის მიქარვას. ტოლსტოი
ეტაპით სამშობლოში გააგზავნინა კალუგის გუბერნიაში, ხოლო
ბარტოლომეისა სოხოვა დადეშელიანისათვის არაფერი ეთქვა ამ ამ-
ბის გაბმიანების შესახებ. გარდა ამისა, ვაგარინი რაკი ხედავდა,—
უხერხულია აქ კონსტანტინეს მეტს ხანს ვაჩერებაო, როცა უსლარმა,
როგორც იყო, ვაათავა თავისი სამუშაო და ნამუშევარი ტფილისში

გაიგზავნა, ბარიატინსკისა სთხოვა — დადეშქელიანს საცხოვრებლად შეუთაის მაგივრად სხვა რომელიმე ადგილი აურჩიეთო.

ამ დროს მე სამეგრელოში წავედი სამსახურში.

10

ჩემის ნაამბობისაგან მეითხველი დაინახავდა, რომ სამეგრელოს საქმე, დედოფლის ჯიუტობის გამო, ძალიან გართულდა და, ბოლოს იქამდის მივიდა, რომ საჭირო შეიქმნა დედოფალი პეტერბურგში გაეწვიათ. ყოველივე ეს სადავიდარაბოთ უხდებოდა თავად გავარინს; მას ერთსა და იმავე დროს სეირდებოდა ორის ისეთის საჩითორო საქმის მოგვარება, როგორიც იყო სამეგრელოს და სვანეთის ავტონომიების გაუქმება, და იმასლა ნატრობდა, როგორმე მალე მოძღვებოდა ბოლო ამ საქმეებს და მერე სხვა, უფრო სინტერესო საქმეებისათვის მოეკიდნა ხელი. უპვე მაშინ პეტონდა გამართული მოლაპარაკება მენავეობა-ვაჭრობის საზოგადოების დირექტორ-გამგებელთან, ნ. ა. ნოვოსელსკისთან, რიონშე სამდინარეო მენავეობის მოწყობის შესახებ. გაგარინს იმედი ჰქონდა, რომ ეს წამოწყება მეტად სახეირო იქნებოდა მთელის მხარისათვის.

და აპა, დასასრულ, გაგარინი დედოფალს შეუთანხმდა გამგზავრების დღის დანიშნის შესახებ. დანიშნეს ოქტომბრის 25. ამისათვის ყველაფერი მოამზადა გაგარინმა და თვითონ აპირებდა გაეცილებინა დედოფალი. წინდაწინ გორდში თავისი მეულე გაგზავნა. თეითონაცა პეტონდა გადაწყვეტილი ოქტომბრის 22 გორდშივე წასულიყო და ბრძანა 12 საათისათვის ცხენები შზად ჰყოლოდათ.

დღის ცხრა საათზე ტფილისიდან მოსული პაკეტი გადასცეს. შტაბის უფროსი ატყობინებდა, რომ თავად ბარიატინსკი მოისმინა დადეშქელიანის საქმის შესახებ მოხსენება, მოიწონა მისი, გაგარინის, მოსაზრება და განხრახევა, და გადასწუვიტა მთელი საქმე ხელმწიფეს მოახსენოს და უცადოს, რას ინებებს ხელმწიფე; მანამდე კი ბარიატინსკის საჭიროდ მიაჩინია დადეშქელიანს საცხოვრებლად მიუჩინოს ქალაქი ერევანი და თქვენ მოგანდობსთ დაუყონებლივ გაისტუმროთ.

ეს ქაღალდი რომ წაიკითხა, გაგარინმა თავის კანცელიარიის მმართველ იზიუმსკისათვის დააძიხებინა და სახეგაბრწყინებული დაუხვდა.

— აპა, როგორც იქნა, დადეშქელიანის საქმესაც გადავრჩით. იმისთვის გთხოვთ ჩემთან მოსულიყავით, რომ მასთან მოლაპარაკების დროს დამეხმაროთ.

იზიუმსკი ამიერკავკასიის მხარეში იყო დაბადებული, პატივლითი იყო გართველი ქალი ჰეივდა და ქართულადაც შშენიერად ლაპარაკობდა. მეტად სიმპატიური იყო, ზრდილი; სწავლა ყაზანის უნივერსიტეტში ჰქონდა დამთავრებული; ადგილობრივი მკვიდრნი დიდ პატივსა, სკემდენ; თვით გაგარინი განსაკუთრებით ენდობოდა და კარგი ურთიერთობა ჰქონდა დადეშქელიანთანაც, რომელიც მასთან ხშირად დადიოდა. გაგარინმა ამიტომ უფრო აირჩია დადეშქელიანთან მომავალ საჩითირო მოლაპარაკებისათვის ასეთი შესაფერი კაცი.

იზიუმსკიმ გაგარინს ურჩია მოპრიდებოდა დადეშქელიანთან პირადად მოლაპარაკებას: ძალიან გაჯავრებულია და ვაი თუ რამე უსიამოვნება მოჰყვეს მოლაპარაკებასაო. მე თვითონ ჩემის თვალით ვნახეო,—უთხრა იზიუმსკიმ,—ამ რამდენსამე დღეშიწინათ, როცა თქვენ ბულვარში სეირნობდით, დადეშქელიანმა სატევარს ხელი იტაცა და როგორლაც საეჭვოდ აატოვა ხელით. მაგრამ იზიუმსკის ამ ნათევამმა არამცუ ხელი აალებინა გაგარინს დადეშქელიანთან მოლაპარაკების განზრახვაზე, პირიქით უფრო აალელვა.

— ნეტავი თქვენ, ანდრიანე ანდრიანეს ძევ, ნუ თუ ფიქრობთ, რომ მისი შემეშინდება? იმისათვის მინდა დავიბარო, რომ რითაც შემიძლია, დავეხმარო წასვლის წინ. დავიჯურო, ამას ვერ მიხვდება?

იზიუმსკიმ ერთხელ კიდევ სცადა წინააღმდევი ეთქვა, მაგრამ დარწმუნდა, რომ ყველაფერი ამათ იქმნებოდა. გაგარინს უნდოდა 12 საათზე უმჭველად წასულიყო გორდში, ხოლო წასვლის წინ დადეშქელიანი ენახნა, გაეგო მისგან, რაც სკიროდა, და საჭირო განკარგულება გაეცა მის დასაქმაოფილებლად.

უნდა დაებარებინათ დადეშქელიანი. დასაბარებლად საპოლიციო უბნის მორიგე ზედამხედველი გაგზავნეს.

საკრებულო ტაძარში ამ დროს წირვა იდგა და ექლესიის კარიბჭეზე მკაფიოდ მოსჩანდა უზარმაზარი ტანი დადეშქელიანისა, გულმხურვალე ლოცვად მდგარი. ზედ არავითარი იარაღი ჰქონდა, სიტევარს გარდა, მაგრამ სატევარი უშველებელი იყო, მისი ტანისა და ძალ-ლონის შესაფერი. მივიდა მასთან უბნის ზედამხედველი და მათს შორის გაიმართა შემდეგი დიალოგი, რომელიც ახლომდგომთაც გაიგონეს:

— თქვენო ბრწყინვალებავ, გენერალ - გუბერნატორშა გამომ-გზავნა და გთხოვსთ ახლავე მიბრძანდეთ.

— როგორ თუ ახლავე? ვერა ხედავთ, ვლოცულობ?! შეუძლია მას ნეთ, რომ როცა მე ლოცვადა ვდგევარ, ჩემთვის სხვა საქმე, გარეშე ლოცვისა, არაფერი არსებობს. წირვა რომ გამოვა, მაშინ წამოვალ.

უბნის ზედამხედველი წავიდა; მაგრამ მისი აქ გამოჩენაც კი საქმაო იყო, რომ დადეშქელიანი ალეშფოთებინა. უკანასკნელ ხანს კონსტანტინე განსაკუთრებით ყოფილა ალელვებული; გაგარინი, დიდი ხანი იყო, არ ენახნა, რათგან ის მხოლოთ და მხოლოთ სამე-გრელოს საქმით იყო გართული; ბარტოლომე წინანდებურათ აანჩ-ხლებდა; უკრი პეტრო მოკრული, რომ უსლარმა რაღაც დიდი რამ დასწერა და ტფილისში გაგზავნაო; ყოველისავე ამისაგან კონსტანტინე სასიკეთოს არასფერს მოელოდდა. ამ მეტად უბედურ ადამია-ნისათვის, რომელსაც თავისი ოჯახი, აგრე სამი თოვეა, არ ენახნა და მისს მოშორებას ნაღვლობდა, მისი საუკეთესო წუთები—ლოცვის წუთები იყო . და აპა, არ უნდათ, ეს წუთებიც ტკბილათ ჩაატარებინონ, ისიც უნდათ ჩააშხამონ. რაჯე გაგარინმა კაცი გამომიგზავნა და მთხოვა შასთან მისევლა, — გაიფიქრა დაცეშქელიანმა, — ალბათ, რაღაც ახალი რამ მოხდა ჩემის საქმისაო. ვიმეორებო, კარგს არას-ფერს მოელოდდა კონსტანტინე. და აპა, უფრო გულმხურვალეთ განაგრძო ლოცვა, და ერთბაშათ ისევ შეაწყვიტინა ლოცვა იმავე უბნის ზედამხედველმა.

— თქვენი ბრწყინვალებავ, გაგარინი უეჭველათა გთხოვთ ახ-ლავე წამოპბრძანდეთ. გორდში მიბრძანდება და წასელას წინ თქვე-ნი ნახვა პნებავს.

მაშინ დადეშქელიანმა უთხრა, კარგიო, რამდენჯერმე პირჯვარი გადაიწერა, ხელი ჩააქნია, თავზე ქუდი დაიხურა და გამოვიდა.

როცა უბნის ზედამხედველი მეორეჯველ გაგზავნეს გენერალ-გუბერნატორის სახლიდან, და იზიუმსკი ალელვებულ სახეს რომ უყურებდა — გაგარინისას, რომელიც გაჯავრებულად იძლეოდა ბრძანებას დადეშქელიანის დაბარების შესახებ, გაგზავნილ უბნის ზედამხედველს თითონაც უკან გაჰყვა და კონსტანტინეს შუა გზაზე შემოხვდა. შეატყო სახეზე, რომ ისიც აშფოთებული იყო და აუსნა, გაგარინი მოუთმენელი იმიტომ არის, რომ გორდში წასელამდე თქვენი ნახვა პნებავსო.

— შენის საქმის გამო ქალალდი მოუვიდა,— უთხრა იზიუმსკიმ,— უნდა თეითონ მოგელაპარაკოს და კაცი ცოტა ადრე გამოგიგზავნა, რომ შენ მანამდე მოსულიყავ, სანამ მასთან სხვები მივიღოდენ სხვა-დასხვა საქმის მოსახსენებლად.

— ხომ არ იცი, რა სწერია ამ ქალალდში? — ჰყითხა დატეშემუნებული ლიანშა.

— თვითონ გაგარინი გეტყვის. შენ მხოლოდ დარწმუნებული იყავ, რომ გაგარინი, რის გაკეთებაც კი შეიძლება, ყველაუერს გაგი-კითებს. მიენდვე და ნურაფრის დარღი გენება.

დადეშეელიანი ხმას არ იღებდა და ამასობაში გენერალ-გუბერ-ნატორის სახლამდე კიდეც მივიდენ.

სასტუმრო დარბაზში უკვე რამდენიმე კაცი ელოდებოდა, მათს შორის ბარტოლომეიც, კაპიტან-ლეიტენანტი სავინიჩი, სახაზო ბა-ტიალიონის კაპიტანი თავადი კონსტანტინე მიქელაძე, თარჯიშანი თალხან არდიშვილი და სხვები.

დადეშეელიანი და იზიუმსკი პირდაპირ გაგარინის კაბინეტში შევიდენ.

გაგარინი, ჩვეულებრივ, ზრდილობიანადა და ალერსიანათ დაუხვდა დადეშეელიანს.

— ძალიანა მწყინს, რომ წირვის დროს შეგაწუხეთ; მაგრამ ანდრიანე ანდრიანეს-ძემ ალბათ ავისხათ მიზეზი. თქვენის საქმის შესახებ ქალალდი მომიტიდა.

აილო მაგიდიდან ქალალდი და იზიუმსკისა სოხოვა დადეშეელია-ნისათვის წაეყითხნა და ქართულად გადაეთარგმნა. ცუელანი ფუხზე იდგნენ. დადეშეელიანი კარებს მარჯვნივ იდგა, ბუხრაისაკენ ზურგ-შექცეული, მას გვერდით — იზიუმსკი, ხოლო გაგარინი ქალალდის კითხვის დროს კაბინეტში ბოლოთასა სცემდა. იზიუმსკი რაც უფრო ათავებდა კითხვას, კონსტანტინეს სახე უფრო და უფრო ეჭმუხვნე-ბოდა, თვალები სისხლით ევსებოდა.

ბოლოს, ქალალდის კითხვა გათავდა და გაგარინშა დაიწყო ლაპარაკი.

— როგორცა ხედავთ, თავადო, თქვენი საქმე ხელმწიფესთან არის გაგზავნილი; პეტერბურგში საბოლოოდ გადასწუდება. ჩვენი ხელმწიფე მოწყალეა და მტკიცედ უნდა იყვნეთ დარწმუნებულნი, რომ თავის წყალობას არ მოგაკლებსთ. სანამ პეტერბურგიდან პა-სუხი მოვიდოდეს, მეფისნაცვალმა საჭიროდ დაინახა თქვენ საცხოვ-რებლად ერევანი დაგეხიშნოსთ, და თქვენც ახლა იქ გაემგზავრებით.

დადეშეელიანი ყოველსავე ამას თავიაქინდრული უსმენდა, და როცა გაგარინშა ლაპარაკი გაათავა, ერთხანს კიდევა სდუმდა.

— თავადს უთხარი, — დაიწყო დადეშეელიანშა და იზიუმსკის მიუბრუნდა: — ხელმწიფისა და მეფისნაცველის ურჩობა აზრადაც არა მქონია; მაგრამ ვთხოვ, ჩემს გაჭირებულ მდგომარეობასაც მოხედოს:

აბა სად შემიძლია ერევანში წასკლა, როცა შინ ყველაფრთხოებულია. თავი მაქვს მინებებული და უპატრონოდ დამიყრია. გარდა ამისა, ეს სამი თვეა, ცოლშეილი არ მინახავს.

— ჰო, ეს ყველაფერი მართალი გახლაესთ, თავადო,—უპასუხა გაგარინმა,— მაგრამ რასაც მთხოვთ თქვენის შინაურის საქმეების შესახებ, ყველაფერს უკლებლივ ავასრულებ. ამ საქმეს საიმედო კაცს მიეანდობ, რომელიც საგანგებოთ მისთვის სეანეთში წაგა.

— არა, ამისთვის ჩემი პარადათ იქ ყოფნაა საჭირო. მე ჩემს საქმეებს ვერავის ვანდობ, და ისევ ვიმეორებ, ამდენი ხანია ცოლ-შეილს მოწყვეტილი ვარ... შინ წასკლის ნება გვიმოძეთ, ყველაფერს მიეაწყობ-მოვაწყობ და ისევ დავბრუნდები.

— ამას ვერ ვიზამ, უფლება არა მაქვს. მეფისნაცვლის განკარგულება ზედმიწევნით უნდა შევასრულო. არ შემიძლია სვანეთში გაგიშვათ, და ერევანში უნდა წაბრძანდეთ; იქიდან ბარიატინსკის სთხოვეთ, თქვენს გაჭირვებას ანგარიშს გაუწევს და შეეცდება როგორც სამჯობინო იქნება, ისე დაგეხმაროსთ.

— მე მაინცა გთხოვთ, ახლავე გამიშვათ.

— არ შემიძლია! არ შემიძლია!...

გაგარინმა კაბინეტში ბოლთის ცემა დაიწყო და ეტყობოდა, გული მოსდომიდა.

— სამის თთევით გამიშვით, ამ ხანში ყველაფერს მოვაწყობ და დავბრუნდები.

— როგორაო? სამის თთევითო!— გაგარინმა გულგეთილად გადაიხარხარა:— სამის თვით კი არა, სამის დღით არ შემიძლია გაგიშვათ... ალარც სამის საათით... დღესვე უნდა წაბრძანდეთ, ჰო, დღესვე...

11

დადეშეელიანს ყოველი სიტყვა იზიუმსკის დაუხმარებლად ეს-მოდა. გაგარინმა უკანასკნელი რომ უთხრა, მობრუნდა და ისევ სიარული დაიწყო. იზიუმსკიმ თვალი რომ მოპერია, დადეშეელიანმა სატევარს იტაცა ხელიო, გაგარინს უკანიდან მიაძახა ფრანგულათ:—“უფრთხილდით, თავადო, მოქლას გიპირობსთ!”—ო.

გაგარინი ისე იყო ალელვებული, რომ ალბათ ვერაფერი გაიგონა, ხოლო დადეშეელიანმა ხელი ჩამოუშვა.

— მე იმიტომ მოგიხმეთ,— დაიწყო ისევ გაგარინმა:— რომ თქვენთვის შემეტყობინებინა ნება-სურვილი მეფისნაცვლისა, ეს ნება-სურვილი დაუყონებლივ უნდა იქნეს ასრულებული, მეტი არაფერი

მაქეს თქვენთვის სათქმელი. დღესვე უნდა გაემგზავროთ ერთობის განში.

გაგარინმა თავი დაუკრა და იმით აგრძნობინა—მეტი არაფერი მაქეს სათქმელი და აუდიტორიაც გათავდაო.

მაგრამ დადეშქელიანი ალაგიდან ალარ იძვროდა.

— უთხარი,—დაიწყო დადეშქელიანმა და ისევ იზიუმსკის შიუბრუნდა:—ფული სრულებით არა მაქეს-თქ.

როცა იზიუმსკიმ გადაუთარგმნა ესა, გაგარინმა, უკვე ცოტა-თი დამშევიდებულმა, უპასუხა:

— ამაზე ნუ სწუხს, ფული, რამდენიც უნდა, იმდენი ექნება, პოლკოვნიკ ბარტოლომეის ეძლევა იმდენი ფული, რამდენიც მის-თვის საქირო იქნება სახარჯოდ. შეუძლია, რამდენიც სჭირდება, მისთხოვოს. ზაგრამ მეც შემიძლია ფული მივსცე...

ამის თქმაზე გაგარინი მოტრიალდა, მივიდა თავის მაგიდის უჯრასთან და დაიწყო დასტა ფულის ამოლება. მაგრამ ამ საბედის-წურო წუთას დადეშქელიანმა თავისი საშინელი სატევარი ქარქაში-დან იშიშელა, დააცხრა გაგარინს და ორჯელ შემოჰკრა—ერთხელ ხელზე, მეორეჯელ—მუცელში.

ამრს შემდეგ გენერალ-გუბერნატორის სახლი რაღაც საყასბოდ იქცევა; გაგარინს გარდა ამ სახლში კიდევ სამი კაცი გახდა ამ სიბრაზისაგან გაცოცებულ კაცის მსხვერპლად.

თარჯიმან არდიშეილს სატევარი გულში გაუტარა და იქვე უცებ მოჰკლა; ნიკოლოზ პეტრეს ძე ილინი, რამდენსამე ალაგას დაჭრილი, სახელდასახიჩრებული, მაღლ სულს განუტევებს; მზარეული მაქსიმე დაჭრილი ივანზე ჰყორავს. კატასტროფის მოწმენი გაქცევით თავ-სა ჰშველიან.

მთელს ქალაქს ელვის სიმაღეზე მოედო უბედურობის ამბავი, ყველანი გაგარინის სახლში მობიან; იქვე მოიჭრა სახაზო ბატალიონის ასეული. გუბერნატორი ივანოვი, პოლიციეისტერი, მთელი ხელისუფლება იქვეა. გაგარინი, კაბინეტიდან ეზოში გამოვარდნილი, იქვე მიწაზე დაეცემა და სახლის ფრთედში მოათავსებენ. ექიმები თავს ეხვევიან.

მაგრამ დადეშქელიანი სადღაა, ველარსად უპოვნიათ; ჩოჩქოლი და აუარზაური არ შეწყვეტილა და ერთბაშად სომხის შესახვევი-დან, რომელიც გენერალ-გუბერნატორის გვერდით იყო, ყვირილი მოისმის: „აქ არის, აქ არის!“ იქითკენ გაიჭრება ასეულის კომან-დირი თავის ასეულითურთ; აღმოჩნდა, რომ დადეშქელიანი ბაქრა-ძის სახლში შესულა. სახლს შემოეხვევიან, უძახიან—გამოდი, დაგვ-

ნებდიო; მაგრამ კონსტანტინემ თურმე კარს უშველებელი დროებიც იყოა.

მიაყუდა, რომელსაც მერე რამდენმამე კაციაც-კი ძვრაც ვერ უშვეს; ბაქრაძის ოთახში უპოვნია თოფი, შიგ მის ჩოხაში ჩაწყობილი ვაზ-ნები ჩაწყო, დაიწყო სროლა და კიდევ სამი კაცი დასჭრა. მაშინ გუბერნატორმა ივანოვმა ბრძანა ესროლნათ მისთვის. ტკუიამ მკლავი მოამტერია, დაიკირეს და გაუბვახტაში წაათორიეს.

ყოველივე ეს იმაზე უფრო სწრაფად მოხდა, ვიდრე მისი მბობა შეიძლება, და პირველ ხანს ვერავის გაუგია კარგათ, რა მოხდა. ქლაქი საშინლად იღელვებულია.

ერთსა და იმავე დროს გაგზავნეს — იზუმისკი გორდში კნეინა გა-გარინთან და იფრინდა — ტფილისში მოხსენებითურთ. ტელეგრაფი მაშინ ჯერ არ იყო.

ექიმებმა გაგარინის კრილობა მომაკვინებლად იცნეს და საშინელის წვალების შემდეგ გარდაიცვალა ოკტომბრის 27, პარასკევს.

თალხან არდიშვილი და ნიკოლოზ პეტრეს ძე ილინი დაიღუნენ, როგორც უსაზღვროდ ერთგული გაგარინისა. პირველს კაბინეტიდან გაგარინის ცეირილი რომ მოესმა, ზალიდან ხმლიანი გამოიქცა და მიჰეარდა დადეშქელიანს; მაგრამ კონსტანტინემ არდიშვილის მოქნეული ხმალი აიცილა და სატევარი შიგ გულში გაუტარა, ილინმა უიარალოთ უკანიდან ხელები დაავლო დადეშქელიანს და ამ წუთას ვინმე რომ მიმშველებოდა, შესაძლებელი იყო დადეშქელიანისათვის იარაღი წაერთმიათ; მაგრამ ვერავინ მიეშველა... ყველანი გაიქც-გამოიქცნენ და დაიმალნენ. დადეშქელიანს ძალიან გაუჭირდა ილინს ხელიდან გახსლტომლა და როცა თავი გაითავისუფლა, უსულმერთოდ დაუშყო საცოდავ, უიარალო მსხვერპლს სატევრით ჩეხვა სახეში და საცა-კი მოხვდებოდა. მზარეული მაქსიმე, გაგარინის ნაყმევი, როცა დადეშქელიანი აივნიდან ბალში ჩამორბოდა, უკანიდნ ზედ დაახტა, მაგრამ დადეშქელიანმა სატევარი ერთი რომ დაარტყა მხარში, მიწაზე დაანარცხა. კიდევ კარგი, მისი ლრმა კრილობა მომაკვდინებელი არ გამოდგა. დადეშქელიანი ბალში რიონის ნაპირიდან მიეიდა და ყოყმანობდა: გავიდე თუ არ გავიდე წყალშიო! მაგრამ რაკი ფონი არ იცოდა, მარცხნივ მოუხვია და ნაპირ-ნაპირ სომხის ქუჩე გამოვიდა, და აქ იყო, ბაქრაძის სახლში რომ დაიკირეს.

ამ ამბის შემდევ სამხა დღემ განვლო, ისე ქუთაისში ჩამოვიდა გენერალი თავადი ბეგთაბეგოვი, ბარიატინსკის მიერ სამხედრო-საველე სასამართლოს თავმჯდომარედ დანიშნული. ამ სასამართლოს წინაშე წარსდგა თავადი დადეშქელიანი.

კონსტანტინე მარცხენა მკლავში იყო დაჭრილი და ძალიან იტანჯებოდა ტკივილისაგან, მაგრამ სასამართლომ არ მიჰედა მისს ავადმყოფობას და საქმე მაინც ვაარჩია. ბრალდებულმა დამცველად აირჩია სამეცნიელოს მმართველი ნ. 3. კოლუბიაკინი, მაგრამ რათგან კოლუბიაკინი მაშინ ქუთაისში არ იმყოფებოდა, სასამართლომ არ შეიწყნარა მისი ორჩევანი და თვითონ სასამართლომვე დაუნიშნა დამცველად გუბერნატორი, გენერალი იგანოვი.

სასამართლოში კონსტინტინემ განაცხადა: გაგარინი განრისხების წამს შემომაკვდა და ძალიან ვწუხვარ მისს სიკვდილსაო:—გაგარინი კაი კაცი იყო და მე ცუდს არაფერს ვუზამდი, მაგრამ უკანასკნელიდ შეხვედრის დროს თავის სიფრიცხით და ჯიუტობით მოთმინების ფიალა ამიერსოვნ. მიყვიროდა და მე-კი, როგორც მთავარი, ჩეეული არა ვარ, ასე მომეპყრან. მე მოკვლა მინდოდა გაგარინისა კი არა, უსლარისა და ბარტოლომეისა. ესენი იყვნენ, რაც იყვნენ, ბოროტები, მავნებლები, გაგარინს თავ-ტყინი დაუბნიეს; ძალიანა ვწუხვარ, რომ ორივე მოუკელელი გადამირჩა. ღმერთმა სასუფეველი დაუმცვიდროს ჩემს მიერ მოკლულთა არტიშეილისა და ილინის სულს, ესენი თვითონ დამეცნენ, მე რომ იმათ არ მოერეოდი, მოუკლავს არ გამიშვებდენო“.

სასამართლომ დადეშექელიანს დახვრეტა მიუსაჯა და განაჩენი მეორე დღესვე შეასრულეს.

ით, ამგვარად, რამდენი სისხლი და მსხვერპლი დასჭირდა ამ პატარა სვანეთის სამთავროს გაუქმებას, რომლის არსებობის შესახებ ჩვენს ვრცელს სამშობლოში თითო-ოროლას თუ-ლა პერნა რაიმე ცნობა.

ყოველმხრივ სამწუხარო იყო დაკარგვა ასეთის საუცხოვო პიროვნებისა, როგორიც იყო გაგარინი; მისდამი რწმუნებულ მხარეს მისის სიკვდილით მეტრი რამ დააკლდა; არ შეიძლება არ ვიწუხოთ სიკვდილი თვით კონსტანტინე დადეშექელიანისა, რომელმაც ეს პოროტება ჩაიდინა უკიდურეს გაანჩხლების დროს, როცა გაანჩხლება სიცოფედ გადაექცა. არ შეიძლება არ მოვიგონოთ ისიცა, რომ მთელი მისი სიცოცხლე ყრმობიდან მოკიდებული საესე იყო მეტად შავ-ბნელ ხასიათის შემთხვევებითა. კონსტანტინე მოქცეული იყო ორ ერთმანერთის მოსისხლე მტერს შორის, ორ დიდ მეზობელ შორის, რომლებთან შედარებით ეს მცირებამულიანი მთავარი იყო, ძალაუნებურად იყო ჩათრეული მათს ბრძოლასა და ინტრიგებში, თამაშობდა მეტად პასიურ როლს და ითმენდა ყოველგვარ შეურაცყოფას და უსიამოვნებას. არც უსლარია ახლა ცოცხალი და ალარც

ბარტოლომეი და თუმცა — de mortuis aut bene, aut ^უ~~უ~~ სამართლიანობა მოითხოვს, რომ მთელის ამ დრამის უმთავრესი მიზეზი იყო მათი უტაქტობა, განსაკუთრებით პირველ მათგანისა. მათმა გაცლენამ გაგარინშე და გადამეტებულმა სიფიცხემ დადეშქელიანთან მოქმედების დროს, მთელის საქმის მიკერძებითმა და უსწორო გაშუქებამ ასე სამწუხაროთ დააბოლავეს ეს საქმე. სამწუხაროდ, ჩვენში წარსული გაკვეთილები არ უნდათ გამოიყენონ ჭეუს სასწავლად. მოკვლა გენერალ ლაშარევისა საქართველოს ფედოფალ დარიას მიერ, მოკვლა ბაქოელ ხანის მიერ თავად ციციშვილია ჩვენთვის ჭეუსსასწავლებელი გაკვეთილები უნდა ყოფილიყო იმისა, რომ ყოველი ტახტიდან ჩამოგდება თუნდ სულ პაწაწუმა მეფისა, თუ ეს ჩამოგდება ხდება უტაქტოდ, სიფიცხით,— უმჭულად ტრაგიკულად უნდა გათავდეს. უსლარს ათვალისწინებული ჭყავდა დადეშქელიანი, იმას ბანს აძლევდა ბარტოლომეი, ხოლო გაგარინი ამას არასცერს ამჩნევდა, და, როგორც კაცომყვაო ადამიანს, ეგონა თავის პირად გავლენით დადეშქელიანს შეუმსუბურებდა ცხოვრების მწარე წუთებს, და, ის კი არა, იკისრა მისთების შეუფერებული როლი—მეფისნაცვლის განკარგულებათა აღმასოულებელისა. სრულებით საჭირო არ იყო პირადად გაგარინის მოლაპარაკება დადეშქელიანთან, მარტო კომენდანტსა და პოლიციელსტერს სულ ადვილად შეეძლოთ გაესტუმრებინათ დადეშქელიანი ერევანში. თვითონ დადეშქელიანიც, ცხადია, ისეთის საშინელის სიკედილით არ მოკვდებოდა, და რაյე თავის საქმის გათავებას მოქსწორებოდა, შეიძლება, დღემდეც ეცხოვერნა ისევე, როგორც მისნი სამრი ძმანი სცხოვრობდნ, სადმე სამხრეთ რუსეთში, თავის მაშულში.

მაგრამ ასე იყო თუ ისე, ერთსა და იმავე დროს ორის — სამეგრელოს და სვანეთის — ავტონომიის გაუქმებით და რუსის შმართველობის შემოღებით, აქ ჩვენის ფეხისმოვალების საქმეში ერთი ნაბიჯი გადავდგით წინ. ამ მართველობის პირველ მოლვაშეობის შესახებ სამეგრელოში ჩვენ უკვე ვილაპარაკეთ ჩვენ მოგონებათა დასაწყისში; ჩვენი სათქმელი შეგვაწყვეტინა გაგარინის სიკდილის ამბავშა, და ახლა, რაკი ისიც კუამბეთ მქითხველს, ხელახლა დაუტბრუნდებით ჩვენს დაწყებულს მოთხრობას.

*) მიცვალებულშე ან კარგი უნდა სთქვა ან სულ არაფერით.

III 3 II 3 I 3 II

სენაძის ოლქის მცხოვრებთა შედგენილობა და დახასიათება

თავად ჩიქოვანების მისვლა კოლუმბიაკინთან.—დღოებითი რეზიდენცია გენერალსა ახალხიმრში და ჩემი—თევლათში. — როგორ მოვეწყეთ. — თარჯიმანები და მოხელები. — ზუგდიდის გზის მარჯვენა მხარე ოლქება. — თავაფნი მხეიძენი, ჯავანები, მიქაძენი, ჭოჩაკიძენი; სოფლები: სუჯურია, ჭალადიტი, საკილავთ. — მცნარეულობა. — მურწეველობა, შერმისმოყვანეობა. — ოლქის მარცხენა მხარე. — ბატონიშვილები: ელიშებარი მენიკი, კაცია, არჩილი, პეტრე და სხვები. — თავადი ფალავები ბანძაში. — მათი დახასიათება. — ბექან უალავას ამბავი. — აზნაურები. — წინანდელი საციალური საფეხური და შედარება მისი ახალ, რუსეთის მიერ შემოღებულ, სოციალურ საფეხურსან. — საგლება კითხვა საქართველოში, იმერეთსა, გურიასა და სამეგრელოში. — ბარონ განის განზრახვა. — თავად ჩერნიშვილის ჩამოსვლა ტუილისში და მისი ცირკულირი. — ადათ-ჩერეულება. — ოლქის უფროსის მიერ საპოლიციო და სასამართლო საქმეთა გარჩევა. — შეტად მრავალ-ფეროვანი პრაკტიკა. — ებრაელთა ოჯახის ამბავი.

1

ეკატერინე დედოფლის პეტერბურგში წავლის შემდეგ დიდი ხანს არ გაუვლია, ისე ნ. კოლუმბიაკინთან თავადნი ჩიქოვანი მოვიდენ, მეტად შერცხვენილნი. თანაც ეშინოდათ, ვაი თუ ჩენის, როგორც შცირედ, ისე დიდ, დანაშაულობათათვის რუსის მთავრობამ დაგვასჯოსო. ყველა ნათესავებისა და თანამოგარეთა მაგივრად ყველაზე უფროსი თავადი სიკო ჩიქოვანი ლაპარაკობდა. იმან მოახსენა გენერალს: „იმიტომ კი არ გიახელით თქვენთან, რომ თავი ვიმართლოთ. არამედ იმიტომ, რომ გვეპატიოს, რაც რამ დანაშაული ჩავიდინეთო. ჩვენ არ შეგვიძლია უუორგულოთ მთავრის ოჯახს, და სწორედ ეს ჩენი ერთგულება შეიქნა მიზეზი ყველა ჩენის დანაშაულისა რუსის მთავრობის წინაშეო. გთხოვთ, მიხედოთ ჩენს გაჭირებულს მდგომარეობასა, გვაპატიოთ ჩვენი ბრიყული საქციელი, რომელიც მხოლოდ გადაჭირებულმა ერთგულებამ და გულმოდგინებამ ჩაგვადენინა. მთავრის ოჯახი სამეგრელოდან წავიდა, ჩვენ

დაკომლდით და ახლა თქვენთან მოსულვართ, როგორც მაშტაცით გთხოვთ ჩვენი მფარველობა იყისროთ და ჩვენც მზად გაბლავართ რუსის მთავრობას ისევე ერთგულად და გულმოლგინედ ვემსახუროთ, როგორც ჩვენს მთავარს ვემსახურებოდითო".

როცა სიკო ამას ამბობდა, ჩიქოვანებს სახეზე გულწრფელი მწუხარება ეხატებოდათ; ზოგიერთ მოხუცთ თვალებზე ცრემლები წამოასხდათ. მოციქულის სიტყვების გულწრფელობამ კოლუბიკინს, როგორც ეტყობოდა, გული მოულბო და სიკო ჩიქოვანს უპასუხა: „რაკი შეინანიეთ თქვენი დანაშაული, მეც სიამოვნებით გაპატივებთ და თქვენი უმცროსი ნათესავები თქვენთვის ჩამიბარებია. ამას შემდეგ თქვენ უნდა იყევთ მათი ხელმძღვანელიო. ჩიქოვანების გვაროვნობას აქამდე რაც უფლებები ჰქონდა, ამის შემდეგ უნდა გამოეთხოვოს; მაგრამ პირადს და ქონებრივს უფლებას მათისას, როგორც სხვებისასაც, კანონი ყოველთვის დაითარეას ყოვლადის მიუდგომელობით. თითო-ორთოლას თუ პირადად რამე ჩაუდენია, ამისათვის ნუ სწუხან, — რუსის შთავრობა იმდენად ძლიერია, რომ ამისთანები შეუძლია აინუნშიაც არ ჩაიგდოსო.

ჩიქოვანებთან შერიგება რუსებისთვისაც კარგი იყო. მთავრების დროს ჩიქოვანებს მთელი დასი ჰქონდათ შემდგარი და ეს დასი განვევებდა ყველა საადმინისტრაციო და სასამართლო საქმეებსა. ამიტომ, ბევრი რამ იცოდენ წარსულის ამბებისა, რაიცა ჩვენ, რუსებსაც უნდა შეგვეტყო. და ჩვენც ვსარგებლობდით მათვან ამ ცნობებითა. ორი თუ სამი მათვანი, შემდეგში, სამსახურშიაც კი იქმნენ მილებულნი.

კოლუგიაკინმა განიზრახა სამეგრელოს მკვიდრთათვის უფრო კარგად ჩაევონებინა, რომ ამიერიდან თქვენს საქმეებს რუსის მთავრობა განავებსო და ამისათვის საჭიროდ სცნო მთელი სამეგრელო შემოვევლო. სამოგზაუროდ გიორგობისთვე აირჩია. შედეგენილ იქმნა გეგმა გენერლის მოგზაურობისა სამსავე ოლქში. ყოველს ოლქში ადგილობრივივე უცროსი დაპყვებოდა. სადაც კი გაქრძებოდა გენერალი, მაშინათვე ახლო-მახლო მცხოვრები მებატონეები და გლეხები იმასთან თავს მოიყრიდენ. გენერალი ბევრს ლაპარაკობდა მათთან, ჩვეულებისმებრ, ჰყვიროდა, და ცხარობდა, მაგრამ ხალხი მაინც ყველგან მაღლობელი რჩებოდა. ყველა ხედავდა, გენერალი ყურს გვიგდებს, ჩვენს თხოვნას ისმენს, მაშინათვე მიხედება ხოლმე ყველაფერსა და, თუმცა საშინლად უყვარს ჰყირილი, მაგრამ საქმეს მაინც სოლომონ ბრძენივით არჩევსო. ყოვლად შეუძლებელია კაცმა ჩამოთვალოს ყველაფერი, რასაც ამბობდენ გენერლის ამ მოგზაურობის

დროს; კაცმა თეითონ უნდა იმსახუროს ხალხის მართვა-გამგეობაშექმნა
განსაკუთრებით კავკასიის ხალხთან, რომ წარმოიდგინოს, როგორიცაც
იცის ლაპარაკი სამხრეთის ცხარე და აპირპილებულ ხასიათის მკი-
დრმა.

გენერალმა სამეგრელო დაიარა. და ამ მისმა მოგზაურობაშ
სარგებლობაც მოუტანა მკვიდრთ. სოფელელთა ცხოვრება დამშეიდლა
და მოწესრიგდა. ოლქის უფროსებს საქმე როგორც სამისამართო,
ისე საპოლიციო დღითი-დღე ემატებოდათ. ბოლოს, იქამდე მიყიდა
საქმე, რომ დილიდან მოყოლებული სალამომდე საქმეებს-ლა არ-
ჩევდენ.

ოლქის უფროსს, როგორც უკვე ვთქვით, სამი თანაშემწე უნ-
და ჟყოლოდა: ორი რუსი და ერთიც ადგილობრივი მკვიდრი. ამო-
რჩევა და აქ მოწვევა რუსების მოხელეთა ადგილი საქმე არ იყო,
ამიტომ იძულებული ვიყავით ქუთაისის გუბერნიიდან წამოგვეყვანა
მოხელენი. მაგრამ იქიდან კიდევ იმავე თანამდებობაზე, რაც იქ
ეჭირა, არავინ მიღიოდა. მარტო ის თუ წამოვიდოდა, ვინც დაწი-
ნაურებას ესწრაფებოდა. ამის წყალობით მთელი ერთი წელიწადი
მეტი ვერ ვიშოვნე ჩემთვის თანაშემწე. ჩემს კანცელარიაში ერთი
სეკრეტარი მყვანდა, ერთი მისი თანაშემწე, თარჯიმანი მწერალი
და ორი-სამი გადამწერელი, როგორთა შოვნა იდეილი არ იყო. გათ-
და ამათი, ჩემთან ერთი ზეპირი თარჯიმანიცა მყავდა. ეს თანამ-
დებობა ძალიან საჭირო და საძნელო იყო, რადგან ხალხთან თით-
ქმის შეუწყვეტლივ გვიჩდებოდა ლაპარაკი. პირველში იძულებულ
ვიყავი რამდენიმე თარჯიმანი გამომეცვალნა, სანამ ხელში მიხვედრი-
ლი და კარგი ყმაწვილი არ ჩამივარდა, 18 წლისა, ბესარიონ დავი-
თის ძე ქავთარაძე *). ჩემი ახალი თარჯიმანი მარტევილის (სამეგრე-
ლოის) სასულიერო სასწავლებელში სწავლობდა, და თუმცა რუსუ-
ლი წერა და ლაპარაკი მაგდენი არ იცოდა, სამაგიეროდ გულდა-
დებით და დაკვირვებულად ასრულებდა თავის საქმესა. ბ. ქავთარა-
ძე მისმა მამამ, პატივცემულმა კეთილმოწესებმ, მომიუეანა და მით-
ხრა: როგორც მამისთვის, ისე ჩამიბარებია, იქნება წიგნი რამ ასწა-
ვლო და კაცად გამოიყვანოვო. მას აქეთ, სანამ სამეგრელოში ვიყა-
ვი, მთელის ოთხის წლის განმავლობაში, ერთმანეთს არ გაეშორე-

*) ბესარიონ ქავთარაძე ბოროსტინის შემდეგ ბოქაულად იყო ჯერ ახალ-
სენაკში, მერე შორაპნის მართაში. ბოლოს — ცეცლ-ხენაკში (სამეგრელოში), სადაც
ამ 1898 წლის ზაფულში გადაიცაალა, 80 წე ლიწადს მიტანებული.

ბივართ. რუსის მოხელე ყოველთ უწინარეს დარწმუნებული უნდა იყოს, რომ მისი თარჯიმანი პატიოსანი და სანდოა, და თუ ეს თვისება აკლია თარჯიმანს, ყოველს ნიბიჯზე უნდა მოელოდეს მოტ-უებასა, ყოველს ნაბიჯზე უნდა ინანოს თავისი მოქმედება; ეშმაკი და ამასთან ურცხვი თარჯიმანი თეორის შავად მთაჩენებს ენის უკოდინარს მოხელესა, და ეს მით უკრო სავალალო იქნება, რაც უფრო დიდი თანამდებობა უჭირავს მოხელესა. ქართული ენა უკვე იძღვნად მესმოდა, რომ მოტუების არ მეშინოდა და ბესარიონისა ვთხოვდი, ჩემი ნათევამი არამც თუ სიტყვა-სიტყვით გადაეცა, უკლებლივ, არამედ ყოველგვარის მნიშვნელობითაც; ისიც წანდათან ერვე-ოდა სწორე თარგმნასა და ერთის წლის შემდეგ გარკვევით ლაპარაკობდა რუსულს.

მე კი, როგორც იყო, ვიშოვე პატიოსანი და ნიკიერი ყმაშვილი კაცი, მაგრამ ნ. პ. კოლუბაკინმა, რაც რაფ. დ. ერისთავი *) (ამ უკვე ზუგდიდის ოლქის უფროსი) მოშორდა, სანამ კავალერიის კორნეტი თავადი ალექსანდრე ნაკაშიძე არ იყვანა თარჯიმანად, ბევრი ტანჯვა გამოიარა სხვა-და-სხვა მატყუარა თარჯიმანების ხელში. სხვათა შორის, თარჯიმანად ერთი აზნაური, თემურაზ თოფურია ჰყავდა, რომელიც ულმერთოდ ატყუებდა ხან განზრახ, ხან კიდევ ენის უკოდინარობის წყალობით. ერთხელ კოლუბაკინთან ვიყავ. გლეხები მოვიდენ და შებატონეს უჩივლეს. თარჯიმანი თოფურია ადგა და გლეხების სიტყვები სულ სხვანაირად გადასცა კოლუბაკინს, — რა თქმა უნდა, თავისი ძმა-მებარონე უნდოდა გაემართლებინა. თოფურიას არ ევონა, თუ მე ქართული ვიცოდი. გლეხები ამბობდენ, „ბატონი ხელ-ფეხში ხუნდებს გვიყრისო“, და თოფურიამ კი ასე გადათარგმა: ბატონი ახალ-ახალის ბევრით აწუხებს ამ გლეხებსაო. მე, რა თქმა უნდა, ჩავერიე და მისი ეშმაკობა გამოვააშკარავე, რის-თვისაც ჩემის თარჯიმანს ძალიან მოხედა. მეორეჯერ თოფურიასავე წყალობით მე და კოლუბაკინს შეცთომა მოვეივიდა. ერთი ბერი იყო და საეკლესიო ლალია ჰკრევდა გლეხებისაგან. თან გლეხებს აშთოთებდა და ეუბნებოდა, საეკლესიო მამულებზე ვინც სახლობს, იმათ ბატონი არავინა ჰყავს თვინიერ წმ. გიორგისა, და რუსის აღმინისტრაციას იმათთან ხელი არა იქნეს. გლეხებმა დაუჯერეს ბერს და როცა მოურავდა მეგარაზე გაყვანა მოუნდომა ხალხს გზის შესაკეთებლად, აღარ გავიდენ, ჩვენი საქმე არ არისო. იძულებული ვიყავ წასულვიყავ ალაგობრივ და გლეხებისათვის ჩამეგონებინა მათი

*) ჩემი მხცოვანი პოეტი.

შეცოომა, ხოლო ბერს გამოვუცხადე, რომ თუ კიდევ გამიგონია-შეცოომა
ნგან გლეხების აჯანყება, უბოდიშოდ ყაზახ-რუსებს მიცემ შენს
თავს და სამევრელოს მმართველთან გავგზავნი-მეთქი. მეორე დღეს
კოლუბიაკინმა მიხმო; მისაღებ ოთახში გუშინდელი ბერი დამხვდა,
ხოლო კაბინეტში გენერალი, როგორც ეტყობოდა, შეშინებული.
ამ სიტყვებით მომევება:

„Si vous l'avez effectivement rossé... cela peut arriver à tout le monde... arrangez-vous avec lui... donnez lui une centaine de roubles. Si vous ne les avez pas, prenez chez moi“ *).

გენერლის სიტყვები ვერ გავიგე და, ამიტომ, ვთხოვე ბერი
კაბინეტში შემოეყენათ და ჩემს წინაშე ეკითხნა, რასა სჩივოდა.
აღმოჩნდა, რომ სიტყვა გალახა, რომელსაც ქართულად ორგვარი
მნიშვნელობა აქვს—ლანძლვა (გლახა) და ცემა, თოფურიას უკანასკნე-
ლის მნიშვნელობით გადაეთარგმნა და ისე გაუგია კოლუბიაკინს, ვი-
თომც მე წმიდა მამისათვის შეცემნოს. ძალიან შეწუხებულა კოლუ-
ბიაკინი, სხვა არაფერი გამოუკითხის ბერისთვის და მაშინათვე კაცი
უფრენია ჩემთან. ახლა კი, როცა ყველაფერი გამოირკვა, ბერსაც
და თოფურიასაც, რა თქმა უნდა, შუბლზე არავინ აკოცა. თოფუ-
რიას თარჯიმანობა ჩამოართვეს და უბრალო იასაულად გახადეს.

ამისთანა ამბები ხშირად ხდებოდა ხოლმე უვიც თარჯიმანების
წყალობით. ამიტომ, თავადი ვორონცოვი ძალიან აფასებდა იმ რუს
აღმინისტრატორ-მოხელეებს, ვინც იდგილობრივს ენებას სწავლო-
ბდენ, და ყველას აქეზებდა, ისწავლეთო. მაგრამ აქაც მოხდებოდა
ხოლმე სასაცილო ამბები. ერთხელ გორის ოლქში მივიდა. მცხოვრებ-
ნი აქ ოსები არიან და უფროსად ერთი ვორონცოვის საყვარელი
კაცი იყო, გრაფი სიმონიჩი, რომელიც აქ ორი წელიწადი მეტი უფ-
როსობდა. მისალმების შემდეგ ვორონცოვმა ჰკითხა:

— აბა, თუ რად ხომ ლაპარაკობ ახლა, სიმონიჩ?

— ვლაპარაკობ, თქვენმ ბრწყინვალებავ.

— აი, ამისთვის გიმადლით! მაშ, თარჯიმანად შენ მეყოლები.
ძალიან მოხარული ვარ. აბა დაუძიხე ა იმ მოხუც, იქ რომ
დგანან.

მოხუცნი მოეიღნენ და მდაბლად სალამი მისცეს.

— კარგადა სცხოვრობთ, მოხუცნი? ხომ შშეიღობაა თქვენკენ?

*) თუ მართლა სცემეთ... ეს ყველას მოუკა, როგორმე გააჩნიეთ. მიეცით
ათოვიდ თუმანი, თუ ფული არა გაჭვთ, მე მოგცემთ.

- მშეიღობაა, სარდალო, მადლობა ღმერთს.
- ჭირნახული როგორია?
- მშვენიერი, სარდალო».
- კალია ხომ არა ყოფილა?
- გახლდათ, სარდალო, ახლაც არის, კალია როგორ არ იქნება.

ვორონცოვი გაოცემული იყურებოდა.

- კარგი და, სიმონიჩ, შენ რატომ არა შემატყობინე-რა, თუ კი აქ კალია იყო?

სიმონიჩს შერცხვა, რაღაც ლუდლულს მოჰყვა: თითონ მეც არ შემინიშნავს... მაგრამ კალია როგორ-ლა არ უნდა შეენიშნა?

- არა, კიდევა პკითხე კარგად, იქნება ვერ გაიგე რამე მათი ნათქვამი, იქნება შეგცა რამე?

სიმონიჩი ხელახლა დაეკითხა; მოხუცნი ისევ თავისის გაიძიანდა უკვირსთ, სარდალმა რად ინება და არ დაგვიჯერათ: „სიმონიჩი რომ გვეკითხება, იმის მეტი რა არის ჩემნსკენაო.“

მაშინ თავადმა გადასწყვიტა, ჩემთა სახელდახელო თარჯიშანმა, ალბად, ჯერ კარგად არ იცის ოსურიო და მიმართა თარჯიშანს ex professo.

ისები პირჯვერის წერით პფიცავენ, კალია თავის დღეში არა ყოფილა ჩემნსკენაო. თავადს ძალიან გაეხარდა ამ პასუხზე და ღიმილით იკითხა, სიმონიჩი რაღას ეუბნებოდა ამათაო. აღმოჩნდა, რომ სიმონიჩს კალიის მაგივრად ბელურების შესახებ უკითხაეს, და ბელურები ხომ, როგორც ცველგან, აქაც აუარებელი იყო. ეს რომ გაიგეს, ცველამ გადიხახარა.

— არა, ჩემო ძმაო, — უთხრა ვორონცოვმა სიმონიჩს, — შენ ჯერ კიდევ კარგად ვერ გისწავლია ოსური. ისევ ისწავლე, — ეუბნებოდა თავადი და გულეკეთილად მხრებზე ხელებს უტარუნებდა: — ამ მარცხისა ნუ შეგრცხვება, უშეცომოდ ვერაფერს ისწავლის კაცი.

ხოლო ეს შეცომა უკანასკნელი არა ყოფილა. რაღა უნდა ეთქვათ გორელ ისებს მეფისაგან დაყენებულ სარდალზე, რომელიც ბელურების ამბავსა პკითხულობდა?!

ჩემდა საბედნიეროდ, სამეცნიეროში სამსახური რამ დავიწყე, ქართული, როგორცა ვთქვი, უკვე მესმოდა და აქ კი მეგრული უნდა შემესწავლა, ომეტიც გამოთქმით განსხვავდება ქართულისაგან. ჩემი ყური ცოტ-ცოტად იმასაც შეეჩინა, თანდათან მესმოდა სხვისი ნათქვამი და ერთის შლისა, თუ წლინახევრის შემდეგ ბნელეთიდან

გამოვედი კიდეცა. უთარჯიშმანოდ მაინც მხოლოდ მაშინ გავმეტაცებ
 მეგრულად ლაპარაკს, როცა ძალიან გამიჭირდებოდა.

სამეცნიეროს მმართველის სამუდამოდ საცხოვრებელ აღვილად
 ზუგდიდი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ რადგან მთავრის სახლი
 ოსმალოს ომის შემდეგ დანგრეული იდგა, ნ. კოლუბიაკინი ძალა-
 უნებურად დროებით სენაკის ოლქში დაბინავდა, სოფ. ახალხორში,
 ელიზბარ დადიანის სასახლეში.

პირველ ხანს ვერც მე დაებინავდი ჩემს რეზიდენციაში, დაბა
 ახალხენაკში, რადგან საოლქო სამმართველოსათვის სახლი ჯერ არ
 იყო აშენებული, ამიტომ სოფ. თევლათში ვიშვენე ბინა, თავად ივა-
 ნე მხეიძესთან, რომელსაც აქ დიდი ხის სახლი ედგა. ასეთი სახლი
 იმ ხანებში იშეიათი იყო.

უცნაური კაცი იყო ჩემი სახლისპატრონი, ივანე მხეიძე, რო-
 მელსაც კინტირიასაც ეძახდენ, რადგან განსაკუთრებული თავი ჰქო-
 ნდა, კიტრის მსგავსი, წვეტიანი; გულკეთილი იყო და ძალიან უხა-
 როდა, რომ სახლი სახელმწიფო დაწესებულებას ნახევარის წლით
 მიაქირავა. როის წინად იმავე სახლში კინტირიას ომერტაშა
 ეყნა. თურმე ძალიან ჩატივსა სცემდა ოსმალეთის წარჩინებული
 კაცი ჩვენს კინტირიას. თვითონაც არ მიმაღავდა: ორდენი და ბეგო-
 ბა მომცაო, და იმასთან ფესი მეხურაო. მაშ რა მექნა? — მითხრა
 კინტირიამ, — ხომ არ ვეურჩებოდი! მოგეხსენებათ. ძალი აღმართსა
 ხნავს. რუსის ჯარი წავიდა, ჩვენ თავი გაგვანებეს, ძალაუნებურად
 მიეკიდე ასეთი სტუმარი; რომ არ მიმელო, მე არც კი მკითხავდა,
 ძალათი დაეპატრონებოდა ჩემს სახლსა. ნეტავი, არ წასულიყო. მარ-
 თალი უნდა მოგახსენოთ, მეგონა, რუსები ამის შემდეგ აღარ დაბ-
 რუნდებიან-მეთქი. სარდალი ძალიან კარგი კაცი იყო, მეტის-მეტად
 მეფერებოდა, თითქმის ყოველ დღე მჴატიუდიდა საღილად და ნარდ-
 საც ხშირადა ვთამაშობდით ერთად. ძალიან უყვარდა ნარდი. გო-
 გოებიც ძალიან უყვარდა. ერთი მლვდლის ქალი იყიდა, მეტად ლა-
 მაზი, და მერე სტამბოლში წაიყვანა.

ისიც მიამბო კინტირიამ, სარდალი თავისს ხელქვეითებს მეტად
 მეაცრად ეპყრობოდა, ხელადა სჯიდაო; ოფიციებს ფეხის ქუსლზე
 სცემდენო, ხშირად იქავე ეზოში ხდებოდა ექვეჯურიაო. ძარცვისა და
 ღალატისათვის ხომ სიკვდილი იყო განმზადებულიო.

სოფელი თევლათი ზუგდიდის გზის მახლობლად მდებარეობს. გარშემო ტყე აკრავს, რომელიც ზღვამდე უწევს, მთელის ორმოცის
 ვერსის მანძილზე; ტყე უტეხია, გაუვალი, ნარევალათი გაბანდული.
 შეგა სცხოვრობს ირემი, გარეული ოორი და ხოხობი. კინტირია

ხშირად გზაენიდა თავისს ბიჭებს სანადიროდ და მე კიდევ იძისაგან სხვადასხვა ნანადირევს ცყიდულობდი. სხვა მხეიძეებიც გავიცანი. ამათგან ყველაზე მდიდარი გრიგოლ მხეიძე იყო, რომელსაც იჯარით ჰქონდა ომის დროს სურსათის ძლევა და ამით 100.000 მანეთამდე მეტი მოიგო. აქაურს როტმილდს სახლიც ევროპულად ჰქონდა მორთული. მხეიძენი მომეტებულად ხე-ტყის წარმოებითა სცხოვრობდენ. თავის მდიდარ და ვრცელ ტყიდან მდ. ხობის-წყლითა და რიონით ხეები და ფიცრები გაქვნდათ ზღვის ნაპირად გასასყიდად. საზოგადოდ, ეს გვაროვნობა ერთ შეძლებულ გვაროვნობად ითვლებოდა:

ამგვარად ფეხი მოვიკიდე აქ და შეეუდექი ჩემდამო რწმუნებულის /სენაკის ოლქისათვის ზრუნვესა. ამ დროიდან ჩემი მოგონებანიც ამ ოლქს შეეხება. ხოლო რათა უფრო ადვილად გავუთვალისწინო მეითხელს ჩემი მოთხრობა, ვეცდები ყოველთ უწინარეს ნათლად წარმოვუდგინო, ვისთანაც მე საქმე მქონდა, ვინა და რა ხალხი იყო.

2

შოსეს გზა ზუგდიდიდან საღურა მარანამდე (ქუთაისის გუბერნიის საზღვარზე იყო), რაღაც უცნაურ შემთხვევის წყალობით, სენაკის ოლქს ორ ნაწილად ჰყოფდა. ორივე ნაწილი ერთმანეთისაგან საშინლად განსხვავდებოდა. შოსეს გზის მარჯვნივ ოდიშის ვაკე იყო გადაქმიული, თითქმის ერთიანის ტყით დაბურული. ზღვის ჩაც უფრო უახლოედებოდა, თანდათან ვაკედებოდა და თავდებოდა გრძელისა და გაუვალის ჭაბებით; ხოლო მეორე (მარცხენა) ნაწილი მთა-გორიანი იყო. ამ ნაწილზე იყო გვიმუშლი მხოლოდ სახნავ-სათესი ადგილები, ბალები და ვენახები.

მარჯვენა ნაწილი ცივის-წყლიდან (ზუგდიდის ოლქის საზღვარი) სოფელ თეკლათიდან იწყებოდა, სადაცა, როგორც უკვი ვთქვით, თავადნი მხეიძენი სცხოვრობდენ; მათს იქით, ზღვისენ — თ-დნი ჯიიანი, ქოჩაქიძენ და მიქაძენი სცხოვრობდენ. მათი მამული მდ. რიონამდე სწვდებოდა, მერე იწყებოდა დიდი საეკკლესო მამული, საჭყონდიდლო, რომელიც რიონის ნაპირად იდო, სოფ. ჭალადიდთან. საეკლესიო მამულის სამხრეთით, რიონის აყოლებაზე, ქუთაისის გუბერნიის *) საზღვრამდე, საჭილავო იყო, სადაცა სცხოვრობდენ აზნაურები: კორზაიები, ნანეიშვილები და სხვა.

*) იმ დროს სამეგრელო, ორ თლჭად გაყოფილი (ზუგდიდისა და სენაკისა), ქუთაისის გუბერნიისაგან გაცალკევებული იყო.

მთელის ამ მარჯვენა მხარის მცხოვრებნი ცნობილნი ჟურნალება
როგორც გამრჯვე, მრეწველი და მშვიდობისმოყვარე ხალხი. თამა-
მად შეიძლება კაცმა სთქვის, რომ ასეთი მდიდარი მხარე სამეგრე-
ლოში მეორე სხვა არ იყო; ყოველ კუთხეში რომელიმე წარმოება
ჰყვაოდა. მხეიძენი, ქოჩაქიძენი, მიქაძენი ხე-ტყის წარმოებას მის-
დევდენ. საეკვლესიო აზნაურები და გლეხები ხენა-თესეისა, მევნა-
ხეობისა, ჩალვალრობისა და მეაბრეშუმეობის გარდა, მენავეობასაც
მისდევდენ. ყველას პერნა თავისი ნავი და ფოთია და ორპირს შუა
რობზე საქონელი დაქონდათ. მენავეობა იყო ჭალადიდის მცხოვ-
რებლების ხელობაცა. ესენი, გარდა ამისა. ბაქ-გადაუხდელ საქონელ-
საც ეზიდებოდენ ჩუმად აქეთქენ. ეს ხელობა რუსების შმართვი-
ლობის დროს საშიში იყო. მაგრამ მიინც არ იშლიდენ, რაღაც სა-
რევბლობას დიდსა ხედავდენ. კონტრაბანდა ქობულეთიდან მოქმედი
ნდათ, გურიის საზღვაოზე. ჭალადიდის საბატონო გლეხები თებზაი-
ები, ჯვარელიები და ჩიხუები განთქმული კონტრაბანდისტები იყ-
ვნენ და თითოს ათასობითა პერნა ფული. აი, ასეთს გლეხებს თა-
ვის მხრივაცა ჰყავდათ გლეხები.

საეკვლესიო მამულში, დაბა სუჯუნაში, ვაკრობა იყო გაჩილე-
ბული. ვაკრები აქაური ებრაელები იყვნენ, რომლებიც, როგორც
ზემოდა ვთქვით, წმ. გიორგის ეკკლესიას ეკუთვნოდნენ. მათში ყვე-
ლაზე მდიდარი ცხაკუნია მიხალეიშვილი იყო. ეს აქ ყიდულობდა
აბრეშუმსა და სტამბოლში გაპერნდა გასასყიდად; ამბობდენ, ორას
ათასის ქონება აქვსო. საჭილავოში აგრეთვე მეორე სავაჭრო დაბა
იყო — ორპირი, რომელიც მდ. რიონისა და ცხენისწყლის შესართავ-
თან მდებარეობდა. აქ იყო საფოსტო სტანცია და სადგური ნავი-
ბისათვის. ამ ნავების პატრონები იყვნენ რუსის საქურისები, რუსე-
თის ყველა მხრიდან აქ გამოგზავნილები. ესენი შეადგენდენ ინ-
კალიდთა 96 №-ის როტას. ამ რაზმში პირველად 380 კაცი ითვლე-
ბოდა. რიონის განაპირობა ლამაზი სახლები ააშენეს და დაბა დამ-
შვენეს. არ ვიცით, პირველად ვის მოუვიდა აზრად აქ საჭურისები
დაესახლებინა, ეს კია, რომ ამაზე უკეთესს ალაგს სხვაგან ვერ
აარჩევდენ. აქაურ მექიდრთაგანი ერთი კაციც არ გადაუბირებათ
თავისაკენ. მათმა მავნე მოძლვრებამ მარტოოდნენ ზიზლი გამოიწვია
აქაურებში. და ერთი-მეორეზე ისე ამოწყდენ, რომ კეილიც არ და-
რჩენილა მათი. მართალია, დამაზინჯებულები იყვნენ, მაგრამ, რო-
გორც მოღვაწენი, ამ მიურუებულ ალაგს სასარგებლონი იყვნენ.
მათს შორის ყოველ გვარ ხელოსანს იპოვიდით: დურგალი გნებავსთ,
ხურო, მჭედელი, ჩილინგდარი, მექასრე, პურის მცხობელი, თუ სხვა

ხელობისა. ხშირად ქუთაისიდანც უკვეთავდენ სამუშაოსა. მართალია, სუსტნი იყვნენ, მაგრამ შრომის მოყვარე და დახელოვნებულ მუშების სახელი პქონდათ. ორამც თუ შემოკვეთილ სამუშაოს შესრულებას ასწრებდენ, თავისი ნავებიცა პქონდათ და ფოთხა და ორპირს შეა ხალხიც დამყავდათ და საქონელიც დაპქონდათ. სასაცილო რამ იყო ეს ახალშენი. ტანთ ეცვათ ინვალიდთა ფორმის ტანისამოსი, წერილი, ქალური ხმა პქონდათ, სახე მოხუცისა; ამ გულად მეომრებს თავისი უუროსიცა ჰყავდათ, — ეს გახლდათ პოდპოლკოვნიკი იაგორა დავითის ძე გეგიძე და პორუჩიკი ზევნიგოროდსკი, რომელნიც მათ ხანდისხან, თავისუფალ დროს, სამხედრო ხელობას ასწავლიდენ. მაგრამ საჭურისებისა და გეგიძის შესახებ ჩვენ შემდეგში გვიქნება კიდევ ლაპარაკი.

სენიკის ოლქის ამ ნაწილს რიონი, ნაოლალევი, აბაშა, ტეხური, ცივი და სხვა მრავალი პატარა მდინარეები რწყავენ. წყალი ჭარბადაა აქ, მცენარე საშინელის ლონით იზრდება და ნიადაგიც მეტად ნაყოფიერია. ეკროპიდან მოსულებს საშიხლად უკვირთ ასეთი ნაყოფიერება ნიადაგისა. ერთხელ ორი მებაღე ფრანგი შემხედა, რომლებიც სპარსეთის შაპს თეირანში გამოეწერნა პარიზის Jardin des plantes-იდან. გზა კავკასიაზე პქონდათ. ჯერ ზოლის გემიდან ყულევში გადმომსხდარან, იქიდან რიონამდე მოსულიან და რიონიდან ნავით ორპირზი ამოვიდენ. იქ მე შევხვდი და ძალიან გაეხადათ, რომ მათებურად მოლაპარაკე კაცი გამიცნეს. განსაკუთრებულის აღტაცებით მელაპარაკებოდენ ყულევიდან მოყოლებული გზად ნახულ ნიადაგისა და მცენარეულობის შესახებ. ეკროპაში წარმოდგენაც არა აქვთ ნიადაგის ასეთს სიმდიდრისა და ნაყოფიერობის შესახებათ.

ერთი მებაღე დაიხარა, ერთი მუქა მიწა აიღო, მაჩვენა და ალტაცებით მითხრა: „Savez vous que cette poignée coûte 20 francs à Paris, c'est du chocolat, ah! quelles camelias on peut produire avec cela. Et dire que ce trésor se trouve entre les mains incapables d'en tirer quelque chose!“ *). გაოცებულნი იყნენ, როცა რიონის ნაპირას გარეული გენაგერჩაქის ხესავით გამხდარი მცენარე დაინახეს, ამ მცენარით რამდენისამე ვერსის შანძილი იყო დაფარუ-

*) „იცით, რომ ერთი მუქა ამ მიწისა პარიზში 20 ფრანკი ფირს; მიწა კი არა—შოკოლადია; ახ, რა კამელიები შეიძლება ახეროს კაცმა ასეთს ნიადაგშე აფსუსი არ არის, ასეთი სიმდიდრე ისეთების ხელში იყვენს, რომელთაც არც კი იციან, როგორ გამოიყენონ ეს მიწა.“

ლი და თითო მათგანი მართლა რომ უშეელებელი გაზრდილა. კი—
 საც არ უნახავს, ძნელად წარმოიდგენს, თუ რა სიდიდისა იზრდება
 აქ ერთის წლის მცენარე გენაგერჩაქისა. „მარტო ამ გენაგერჩაქით,
 — ამბობდენ ფრანგნია— ჩვენში კაცი მარტომით გამდიდრდებოდა,
 აქაურები კი, როგორცა ვხედავთ, სრულიად ღარიბები არიან“.

მაგრამ, რაც უნდა დაემცირებინათ ფრანგებს აქაურები, ოლ-
 ქის ამ ნაწილის მცხოვრებნი ყველაზე მეტი შრომისმოყვარენი იყ-
 ვნენ და თავიანთის ზნეობით სამეგრელოს დანარჩენ მცხოვრებლებზე
 გაცილებით მაღლა იდგნენ: გლეხები, განსაკუთრებით საეკლესიონი,
 მდიდრულადაც სცხოვრობდენ. მათი ტიპიცა, განსაკუთრებით, ქა-
 ლებისა, თავის სილამაზით იყო ცნობილი. სოფლის დღეობებში,
 განსაკუთრებით სუჯუნაში, სოფლის ლამაზ ქალებს თვალს ვერ მო-
 აშორებდა კაცი. მათი სიმღერები და ცეკვა-თამაში მეტად ნარჩარია
 და მოგვავონებს ჩვენებურს (რესულს) ფერხულსა, რომელსაც თან-
 დათან ივიწყებს ხალხი. ეკალესის დღეობები მომეტებულად გაზი-
 ფხულობით იციან ხოლმე. ამ დღეობებზე დიდიალი ხალხი იყრის
 თავსა. კინ იცის, რა შორეულ სოფლებიდან აო მოდიან! იმერეთი-
 დან და გურიიდანაც მოდიან აქაურს დღეობებზე. აქვე იმართება
 ბაზრობა და ვაჭრობა გაჩაღებული. იმ დროებაში, რომელსაც შე
 ახლა ვწერავ, ადგილობრივი ნაწარმოები ყველაფერი საშინალი ია-
 ფად იყიდებოდა. ერთი ფუთი აბრეშუმი ოთხ თუმნადა ლირდა, ხო-
 ლო ებრაელნი ერთი-ხუთადა ჰყიდდენ იმავე საქონელს სტამბოლში;
 ქილა სიმინდი ორ აბაზად ჰეთასობდა, ქათამი — ორ შაურად, და
 მერე ისეთი ყვერულები შემომავდათ, რომ ფრანგული ყვერულები,
 პივიტოსთან 5 მანეთად რომ იყიდება ხოლმე, ამათს ფრიჩილადაც
 არა ლირდა; ნარჩევს ბატყანს ოთხ აბაზად იყიდიდით. ლვინო აქეთ-
 კენ მდარეა; მაგრამ ერთის ჯიშის ლვინო იყო, თეთრი, მსუბუქი,
 ჰუბულა ერქეა, სასიამოვნო სასმელი იყო. ყურძენი დაბლობში და,
 ამასთან, ხშირ ტყეში თუ იზრდება, ყოველთვის წყალ-წყალია ხოლ-
 მე; მართალია, ლვინო ნაკლებად იყო, სამაგიეროდ იუარებელი
 იყო პური, თევზი, შინაური ფრინველი, ცხვარი.

3.

მეორე ნაწილი სენაკისა, ზუგდიდის შოსეს მარცხენა მხარეს
 მდებარე სულ სხვა ხასიათის მცხოვრებლებით იყო დასახლებული.
 ამათ დიდი მებატონენიც ერივნენ, ბატონიშვილები, თავადი დადია-
 ნები, და ამიტომ ჯერ იმათს შესახებ ვიტყვი.

მდ. ტეხურის პირად მდებარე სოფელ ნოჯიხევიდან ფლისსმუჩა
ვლეთისენ მიუდის მთელი ზოლი სერებისა და მათს ძირას მოსახ-
ლობდენ ბატონიშვილები.

პირელი, ახალხორის, მამული ელიზბარ ბატონიშვილს ეკუთ-
ვნოდა; იმის სასახლეში, როგორცა ვთქვით, დროებით იდგა ნ. კო-
ლიუბიაჟინი. ელიზბარს ხუთასი კომლი აზნაური და გლეხი ჰყავდა
სხვა-და-სხვა კარეგორიისა და ნამდვილი ბატონი იყო ყველაფრით.
ცოლად წულუკიძის ქალი ჰყავდა. ცოლ-ქმარმა არცერთმა იცოდა
რუსული, ძაგრამ შეიღები კი გაეგზავნათ ქუთაისა და ტფილისში
სასწავლებლად, და როცა ჩენ სამეგრელოში შემოვედით, ორი მათ-
განი ერენის პოლკის ოფიცირებად იყვნენ უკვე, სხვები კი ჯერ კი-
დევ სწავლობდენ. სამი ქალი ჰყავდათ, სამივე ლამაზები. ამათგან
ორი გათხოვილი იყო და შინ ჩარტო უმცროსი, ცამეტის წლის ჯა-
ხანა *) ჰყავდათ. ელიზბარის სასახლე ორსართულიანი იყო, ქვითკი-
რისა, საშეილიშვილოდ აშენებული, უბრალოდ. მთელი ოჯახი, მოხუცი-
დან მოყოლებული, განსაკუთრებულის გულუხვიობით და სტუმარობო-
ჟვარეობით გვეძყრობოდა რუსებსა; ჩენთვინაც ძალიან სასიამოვნო
იყო ასეთ მემამულეს სასახლეში ყოფნა, რომელსაც არივინ უჩივოდა,
რადგან თვითონაც არავის აშენინებდა და არავის უჩივოდა. ლა-
პარაჟი არ უყვარდა, თავისთვი ლირსეულად ეჭირა, მაღალი იყო,
სამოც წელს გადაცილებული. ყველა პატივსაჭირებული თავის ოჯახ-
ში უფროსი ის იყო და თავისს შეიღებს ყოველთ უწინარეს პატი-
ოსნური მიმართულება მისცა.

მის მამულის შემდეგ მყითხველებისათვის უკვე ნაცნობი ქვაშ-
ხორი იწყებოდა, რომელიც მის ძმისწულს, კნეინა მენიკი (მარიამ
ნიკოლოზის ასულს) შარვაშიძეს, ეკუთვნოდა. მენიკი ერთად-ერთი
შეილი იყო ნიკოლოზ ბატონიშვილისა (ელიზბარის უფროსის ძმისა).
მისი სილამაზე ერთს დროს განთქმული იყო (მისი კავები იატაქზე
ერთს აღლზე დასთრევდა). უკვე მოხუცებაში იყო შესული, რომ
მერეთის თავადიშეილს წულუკიძეს მისთხოვდა. მაგრამ ერთს წელ-
საც არ გაუვლია, რაღაც ავადმყოფისაგან ქმარი მოუკვდა და ისევ
მამის სახლს დაუბრუნდა. ქმარი რომ მოიგლოვა და ხალხს ეჩვენა,
აფხაზეთის მთავარს მიხეილ შარვაშიძეს ძალიან მოეწინა და ცო-
ლობა სთხოვა. დაიწერეს ჯვარი. აფხაზეთის მთავარმა ერთი თვე
ქვაშხორში გაატარა თავის ცოლთან და მერქ აფხაზეთში წავიდა,
სადაც ლოდინი დაუწყო თავის მეულლესა, რომელიც იმის შემდეგ

*) თავად ვახტანგ გურიელია ჸყავს ცოლად.

უნდა წამოსულიყო, როცა მამა მენიკისა, ამ ქვეყნის ჩეელების აფაშია
 ნახმიდ, თავისის ქალის მზითევს გაგზავნიდა. ერთი ქარავანი მზითე-
 ვისა მოვიდა კიდეც აფხაზეთში, მაგრამ უკმიყოფილება ასტყდა. მი-
 ხეილპა სთქვა, გამოგზავნილი ცხენები არაფრად არ ვარგა და დანა-
 რჩენი ნივთებიც, რომ მითხრეს, ის არ არისო. პირველი ქარავანი
 მზითვისა მიხეილმა უკანვე გამოაბრუნა ჭ სიმამრს დიდი საყვედური
 შემოუთვალი. სიძე-სიმამრს შორის უსიამოვნება ასტყდა. მიხეილი
 თავისისა გაიძახოდა, ნიკოლოზი კიდევ თავისის, არც ერთი უთმო-
 ბდა და არც მეორე. ეს უსიამოვნება ერთი წელიწადი მეტი გაგრ-
 ძელდა. ბოლოს, მიხეილმა, რომლისათვის კანონი და სამართლი
 არ არსებობდა, შემოსავალი ქვაშხორში, მენიკი აღარ მინდა ცო-
 ლად, მე უკვე სხვა ცოლი შევირთე, გიორგი ბატონიშვილს ქალიო.
 ასე და ამ გვარიდ, ქარსა და მამას შორის უმნიშვნელო რაზედმე
 ატებილ დავის წყალობით მენიკი ქმრისაგან თავმინებებული დარჩა.
 ნიკოლოზმა უკრ გაუძლო სიძისაღან ასეთ გალანძლვას, ვეად გახდა
 და ამ ავადმყოფობას გადაჟყვა კიდეცა. სიკედილს წინ ანდრეძი და-
 სტოვა, რომლის ძალით მისი ქონება მენიკსა ჩრებოდა სიცოცხლე-
 ში, მერე კი ელიზბარზე უნდა გადასულიყო. ძნელი ასახსნელია, რად
 დასტოვა ნიკოლოზმა ასეთი ინდერძი. მაგრამ თავისს ქალს იცნობ-
 და, დამოუკიდებელის ხასიათის არ არისო, და ალბად, ეშინოდა,
 ვაი თუ მიხეილმა რამე ეშმაკობა იხმაროსო, მით უფრო, რომ თუმ-
 ცა ასე აშევარიდ უღალატა მიხეილმა, მენიკს მაინც უყვარდა და
 უკან მისტიკოდა. თავის ნათესავებში ქომაგიც არავინ გამოუჩნდა.
 თეოთონაც არ იცოდა, როგორ ეშველნა თავისითვის კანონიერის
 გზით. ასეთმა უბედობამ, რა თქმა უნდა გაანჩხლა, კუუა-გონებაც
 შეურყია. რაც ხანი გადიოდა, რაღაც უცნაური ხდებოდა. მთავრო-
 ბასთან უჩივლა მიხეილ შარვაშიძეს და ეს საჩივარი იმით-ლა გათა-
 ვდა, რომ 12,000 მანეთიდან, რომელიც პენსიად ეძლევოდა აფხაზე-
 თის მთავარს, ერთ ნაწილს, მგონი, სამ ათასს, უკერდენ და იმას
 აძლევდენ. ბიძა ელიზბარსაც წაეჩუბა და სულ იმის ცდაში იყო,
 ჩემი ხუთასი კომლი ყმა ჩემს სიკედილს შემდევ ამას არ ერგოსო.
 ქადა წიხე-დ გადაექცა ესა და რას არა შერებოდა, რომ საწადელი-
 სათვის მიეღწია როგორმე. ჯერ იფიქრა, ჩემს ქონებას მთავარს და-
 ვითს გაჩუქრებო, ანგარისმოყვარე კაცია, დახარბდება და გამომა-
 რომესო; მაგრამ დავითმა იცოდა ნიკოლოზის ანდერძი და, თუმცა
 გემრიელი ლუქმა იყო, მაინც უარი სთქვა, ინდერძს არ გაესტეხავო.
 მაშინ ვიღაც ქუთაისელმა აბლაკატმა, — ასეთი ვეზირ-აბლაკატები
 კნეინას ყოველთვის ჰყავდა სასახლეში, — ურჩია, ხაზინას შესწირეთ

თქვენი ქონებათ, და როცა თავადმა მ. კორონცოვმა სამეცნიერო სამუშაო
ინახულა, მენიკი მიყიდა და მოახსენა — ხაზინისათვის შემჩინევა
ჩემი მამულით. კორონცოვს პირველად გაუკვირდა ასეთი უხევი შე-
წირულება, ხოლო როცა გაიგო, რომ ასე ადვილად კნეინამ თავისი
კი არა, სხვისი ქონება მაჩუქაო, ალერსიანის ღიმილით უთხრა: სხვა
რასმე საქმეს მოჰკიდეთ ხელი, მშვიდობით განველიერ დღენი თქვენ-
ნი თქვენს მამულში და მოწყალებას გაცემდეთო, გაჭირვებულთ გი-
კითხავდეთო. ახლაც გაუცუდეთ იმედი; მაგრამ მენიკი გულს არ
იტებდა და იმნაირივე ხერხი იხმარა კორონცოვის შემდეგ მოსულ.
მთავარმართებლებთან ნ. მურავიოვსა და ბარიათინსკისთან. რა თქმა
უნდა, ვერც ამათთან გახდა რასმე. თავის თავს კი დიდად აენო,
ამიტომ რომ აბლაკატების დასაქირავებლად და ტფილისა და ბო-
რჯომში წასასვლელად დიდძალი ფული ეხარჯებოდა. ხოლო ამ
ფულის საშოვნელად იძულებული იყო გაეყიდნა მამისაგან დარჩენი-
ლი მოძრავი განძეულობა, როგორც მაგალითად: ძვირფასი იარალი,
ოქრო და ვერცხლეულობა. რაც რამ ებადა, ზოგი დაბაგირავა, ზო-
გიც გაჟყიდა. ბოლოს, საქმე იქმდე მიყიდა, რომ მოვალეები ბატო-
ნებად გაუხდენ. მიუხედავად ამისა, თავის თავი ვითომ დედოფლადა
ჰყავდა წარმოდგენილი, რაკი მთავრის მეულლე იყო, ქედმაღლურად
ექირია თავი. თან, რიცხემრავალი ამაღა ახლდა, სასახლიდან რომ
გამოვიდოდა, ალისფერი საწვიმარი ესხა ტანზე, ოქრომკედით ნავე-
რი; ამაღაში მისი მოძღვარიც ერია, სულმუდამ მწვანე ანაფორიანი.
ვისიმე მიღების დროს, მეტის-მეტ ეტიკეტის მისდევდა, სხვა-და-
სხვა ოთახებში დაყენებული ჰყავდა მთელი გროვა თავის აზნაურე-
ბისა კამერვერებად. ყოველივე ეს სასაცილოც იყო და სამწუხარო-
ცა. საბრალო, ცუდმედიდა და ჰქიუანაკლები ქალი ყოველ ლონესა
ლონბდა, ყურადღება მომაქციონ, თავი მოვაწონ ყველასაო, და
სხვები კი მხოლოდ იცინოდენ მის სისულელეზე.

როცა, როგორც ოლქის უფროსი, პირველად მივედი მენიკის
სასახლეში, შესანიშვად დამიხვდენ. კნეინა მეორე თოახში მომე-
გება, რაიცა უკვე ბევრსა, ნიშნავდა, შემიყვანა მესამეში, თვითონ
მეფის ტახტის მსგავს სავარძელში ჩაჯდა და მე თავის პირდაპირ
დამსეა. თვითონ რუსული არ იცოდა და თარჯიმანის საშუალებით
მელაპარაკებოდა. თარჯიმანს კი არა უშავდარა.

— მე შენ კარგად გიცნობ, — დაიწყო კნეინამ: — შენ ნიკოს
(მთავრის დავითის შვილი) ოსტატი (მასწავლებელი) იყავი; ვიცი,
რომ კარგი აზნაური ხარ.

ამით ერთსა და იმავე დროს უნდოდა ჩემთვის თავისი ტელევიზია ბეჭედინა, რაღაც, მისი ახრით, ჩემისთანა აზნაურები ათობით და ოცობითა ჰყავდა, და, მეორეს მხრით, თავი უნდა მოქონა ჩემთვის — „კარგი“ აზნაური ხარო. მე, რა თქმა უნდა, მაღლობა მოვახსენე, რომ ასეთის კარგის აზრისა ბრძანებულხართ ჩემზედამეოქი.

მართალია, ნაკლულებანება ჰქონდა ქნეინას, მაგრამ მეტის-მეტი სტუმართ-მოყვარე იყო და საუცხოვო გემრიელ სადილებს გვაჭმევდა ხოლმე. მის სახლში ახლა სამეგრელოს მართვა-გამგეობის საბჭო იყო და შიგვე სცხოვრობდა რამდენიმე მოხელე, ამ საბჭოში მოსამსახურე.

ქვაშიხორს იქით ერთ ვერსზე დაბა ახალსენაკი იყო, ჩემი მომავალი რეზიდენცია, საღაც სახლს ვაშენებინებდი საოლქო სამართველოსათვის. აქეთ ვაშენებინებდი აგრეთვე სატუსალოს და ყაზახ-რუსების სადგომ ყაზარმებს. სენაკში ბაზარი იყო, რამდენიმე რივად ხის დუქნები ჰქონდა ჩარიგებული და კარგი ვაჭრობაც იყო გაჩალებული; ყველ პარასკევს ყველა მხრიდან მოდიოდენ სოფლელნი თავიანთის ნაწარმოების გასასყიდად. წელიწადში რამდენიმე ბაზრობა იმართებოდა ხოლმე.

სენაკს იქით ვამეუ დადიანის (ელიზბარის ძმის) შეიღები — გოგია, ალექსანდრე და ლევან დადიანები — სახლობდენ. ამ ბუნავს კარგი სახელი არა ჰქონდა. თითონ ვამეუ რამდენისამე წლის წინად მისის სიმკაცრისათვის გლეხებმა მოჰკელს, ხოლო შეიღების შესახებაც ცუდს რასმე ამბობდენ: ქურდების მფარველები არიანო. სამივე ძმა ჯერ ისევ ახალგაზდები იყვნენ, სწავლობდენ ქუთაისის გიმნაზიაში, მაგრამ სწავლა არ დამტავრებიათ და მამის სიკვდილს შედეგ სახლში დაბრუნდენ, სოფ. კოტიანეთში. თავის სოფლიდან იშვიათად გამოდიოდენ. ცუდი განწყობილება ჰქონდათ როგორც ელიზბართიან, ისე მერიკან და მეორე ბიძა კაციასთან, მათს მახლობელ მეზობელთან.

კაცია დადიანი, ელიზბარის მეოთხე ძმა, ხან კოტიანეთში სცხოვრობდა და მომეტებულად კი ზუგდიდის ოლქის სოფელ ჯვარში. შარების მოყვარე კაცის, ქარაფშუტა და ძოლზე ძუნწის სახელი ჰქონდა გაეარცნილი. ყველანი კაცია-გიუს ეძინდენ. კაციას სრულებით არა ჰყავდა მისი შვილი მელიტონი, რომელიც ქუთაისში სწავლობდა და მერე ქუთაისშივე შევიდა სამსახურში. 6. კოლიუბიაკინ-მა, როცა აქეთკენ რუსის მმართველობა შემოვიდა, მელიტონი ზუგდიდის ოლქის უფროსის თანაშემწედ დანიშნა. თავმდაბალი და

შევიდობის მოყვარე მელიტონი ძალიან შევიწროებული. ჰყავდა მიხელი მცხოვრილი თავქარა მამას, რომელიც, თავისის სიძუნწის წყალობით, ადრე გროშ-კაპეიკს არ იძლევდა, ახლა კი მის ჯამაგირს ნახევარზე მეტს თვითონ ართმევდა. კოწია ერთს დროს მთავრის მდივანბეგი ყოფილა. ახლა შეიღს არა შორდებოდა, უნდოდა თავისი ძეგლი დრო დაებრუნებინა და აქაო და ჩემი შეიღს თლეჭის უფროსის თანაშემწეაო, ცდილობდა კუელასათვის ჩაეგონებინა — მეც ძალა მაქვს და მასარგებლეთ, მეც კუელაფერში დაგეხმარებითო. მელიტონისათვის ადვილი არ იყო თავი დაელწია დესპოტ მამის თვითნებობისთვის და მართლაც გასაოცარი იყო, როგორ უთმენდა ამდენს! ის კი არა, პატივისცემითაც ეპყრობოდა სულელს მამას. ეს სასაცილო მამა-შეიღლი სულმუდამ ერთად დადიოდენ. გენერალ-გუბერნატორის ადიუტანტმა რომანოვმა, რომელმაც ფრანგული უკეთ იცოდა, ვინემ რუსული, და რომელსაც ოხუნჯობა ძალიან უყვარდა, ერთხელ შშენიერად იოხუნჯა ამათს შესახებ: „a-t-on jamais vu une coïncidence aussi barroque: Mirliton, qui est fils d'Accacia.“ *) ეს ოხუნჯობა კუელას საშინლად მოეწონა, კუელა მას იმეორებდა და მელიტონს აკაციის შეიღს ეძახდნენ. მეგრელებიც კი ამ სახელს ეძახდნენ მელიტონს. კალმით დახატული იყო მელიტონის ცოლი, თავად ჩიჩუას ასული, მაგრამ ქმარი ეჭვიანი იყო და არავის აჩვენებდა.

კოტიანეთს იქით ნაქალაქვეი იყო, სადაც ბატონიშვილებში კუელაზე შეძლებულად თავადი არჩილ დადიანი ითვლებოდა. არჩილი დაახლოებული მრჩეველი და დიდი მეგობარი იყო ვანსევენებულის მთავრის ლევანისა. ლევანის სიკვდილს შემდეგ მოხუცების უამს თავის მამულში დაესახლა. მთავარი დავითი და მისი ოჯახიც დიდ პატივსა სცემდა არჩილსა. არჩილის სახლი დიდი არ იყო. ისიც რუსულ სახლების სახით ჰქონდა აშენებული. არჩილი შუა ტანისა იყო, სამოც და ათის წლისა. ჯერ ისევ მხნე, წელში ერთი ბეწოთიც არ იყო მოხრილი. ცისფერი თვალები ჰქონდა, დავერცხლილის მსგავსი, თმა თეთრი. სქელი, გრძელი და ხუჭუჭა, — მის სილამაზეზედ რჩებოდა თვალი კაცსა. მეტად ზრდილი და თავაზიანი იყო, თავის თავი ყოველთვის ლირსეულად ეჭირა — და ყოველივე ეს, ერთად შეხამებული, მეტად უხდებოდა მისს მშვენიერს ტიპსა. კოლუბიაკინი ფრანგების მარჯის ეძახდა. სამეგრელოს სამართველოს საბჭოში ორი კაცი თავადიშვილების მხრიდან უნდა ყოფილიყო, და გენერალმა არჩილს უთხრა, ერთი იმათგანი, თქვენა ბრძანდებოდეთო;

* „სწორედ უცნაური ამბავია: აკაციისაგან სალამური გაკდომებულა“.

მაგრამ მოხუცებულია თავადიშვილმა მაღლობა გადაუხადა და უთხრა, არ შემიძლია ვიყის სროვო, მთავრობისაგან მუქთად ფულს არ ავიღებ, და სულმუდამ საბჭოში დასწრება და მიმდინარე საქმეთა გარჩევა ჩემისთანა მოხუცს არ შეუძლიაო. შვილი ორი ჰყავდა, და ორივე განუშორებლივ მასთან იყვნენ.

არ გამოვუდეგბი ჩამოთვლას სხვა ბატონიშვილების სამოსახლეობებისას, რომელნიც სერების გაყოლებაზე მდებარეობდენ მდ. ტეხურისა და აბაშის ზემო ნაწილში, სოფ. ს. უხინომდე; აქეთეკნ უკვე ჩამოთვლილ და მართლა მდიდარ მემამულე დადინანებივით შეძლებული დადიანთაგანი არავინ ერია. ხსნებულ ბატონიშვილების ხელში იყო ორიათას კომლზე მეტი აზნაური და გლეხი. მათ ეკუთვნოდა მთელი ზეგანი სოფ. შხეფილან სოფ. სალხინომდე. ამ ზეგანზე მოსული ლვინო საუკეთესო ლვინოდ ითვლებოდა არამც თუ სამეგრელოში, არამედ თითქმის მთელს კაციასიაში. შხეფში, თამაკოს, ნახუნუს, სკურდუს, თარგამოულს. აბედათს, უშაფათში საუკეთესო ლვინო დგებოდა და ყველაზე უკეთესი — ოჯალეში მთავრის ვენახებში, სოფ. სალხინოს, მოდიოდა,

დადიანები ისეთის მამულების პატრიონები იყვნენ, საღაც ვაზი მშევნივრად ხარობდა, პური, თუთუნი, აბრეშუმი უხევად მოდიოდა. და, რა თქმა უნდა, არც არაფერი აკლდათ. ყმებს მოპქონდათ ლვინო, პური, მატყლი, აბრეშუმი, თუთუნი, მოპყავდათ ცხეარი, ფრინველი, ძროხა. მხოლოდ ძვირი იყო ფული. მდიდარ კაცად ის ითვლებოდა, ვინც ვაი-ვაგლახით ზუთასს ან ათას თუმანს მოუყრიდა ერთად თავს, ფული, რა თქმა უნდა, ვერცხლისა და ოქროსი იყო, და ვისაც ჰქონდა, ცხრაკლიტულში ინახავდნ. ყოველ დიდ უშმეებში მათი სასახლეები სტუმრებით იყო სავსე; იმერეთიდან მოსული სტუმრებიცა ჰყავდათ ხოლმე. ლვინო აუარებელი იხარჯებოდა; შანაური ფრინველი, ცხვარი და ძროხა დიდძალი იკვლოდა. ვისაც სუფრაზედ ხშირად ჰქონდა ხორცი, იმაზე იტყოდენ — მდიდარიაო, და ელიზბარ ბატონიშვილზე ამბობდენ. ისე შეძლებულია, რომ ყველკვირა თითო ძროხასა ჰქლავსო. ყველა ბატონიშვილს საკუთარი (სასახლის) ეკელესია ჰქონდა, თავისი მღვდელი, მდივანი, მოურავი, ვინმე აზნაურთაგანი, და ზოგჯერ ექიმიც ჰყავდა. სასახლეში ურიცხვი მოსამსახურე იყო, ყველას მიჩენილი ჰქონდა თავთავისი საქმე და მამის სამსახური შვილიშვილზე გადადიოდა.

ერთხელ არჩილ ბატონიშვილს ვეწვიე და სადილად დავრჩი. აივანზე დავსხედით. იქიდან ყველაფერსა ვხედავდით, რაც მის ვრცელს ეზოში ხდებოდა. სუფრაზე სულ სამნი ვისხედით: არჩილი,

მე და თარჯიშანი; მაგრამ სამხარეულოდან სხვა-და-სხვა კურტკული ბით ოც კაცს მოჰქონდა საღილი. ამ გარემოებამ ძალაუნებურად მი-იქცია ჩემი ყურადღება და ორჩილსა ვკითხე, ამდენ ხალხს რად ინა-ხავთ სამხარეულოში-მეთქი?

მასპინძელმა გაილიმა.

— თქვენა გგონიათ, რომ ეს ჩემი ქეიფია? ქეიფი კი არა, იძუ-ლებული ვარ. ჩემს ყმა-გლეხებში ოცი კომლი ისეთი ურვეია, რომე-ლთაც ჩემი სამხარეულო აბარიათ. მათი პაპა ჩემის პაპის შზარეული იყო. მისი მოდგმა გამრავლდა, ოც კომლად იქცა, და მათვანი შზა-რეულობის გარდა არაფერს იკისრებს. ჩევეულების ძალით, სხვას ვე-რაფერს გავაკეთებინებ; თუ ვუთხარი, გააკეთეთ-მეთქი, იტყვიან, ძა-ლის გვატანს, გვტანჯავსო. აი, ამიტომ, ერთის შზარეულის მაგიერ სა-მხარეულოში სულმუდამ ოცა კაცა ტრიალებს. და მეც იძულებუ-ლი ვარ ყველას ვაჭამო და ჩავაცეა: მოდით და იანგარიშეთ, რამ-დენი დამიჯდება მათი შენახვა? ფულად რომ ჩავაგდოთ ეს ხარჯი, მგონი, თვით ხელმწიფის შზარეულს გაღმოვიბირებდი იმ ჯამგი-რით. არც ის შემიძლია, რომ აქედან გავრკვო; აშეარა — ქეიფი კი არა, იძულებული ვარ შევინახო. ახლა მეჯინიბეჭები იკითხეთ! სამ-ჯერ მეტი მეჯინიბეჭი მყავს, ვიდრე ცხენები, და ყველას ვასმევ, ვაჭმევ, ყველას ტანთ უნდა ჩავაცეა.

ამ დროს საჭმელი შემოვეკიტანეს და ლაპარაკი შევწყვიტეთ. მა-გრამ, ცოტა ხანს შემდეგ, არჩილი ისევ დაუბრუნდა დაწყებულ ლა-პარაკის საგანს.

— აი, თქვენ, რუსები, სულ იმას გვიკიცინებთ, ცხოვრება არ იცით, ოჯახი კარგად არ მიგყავთო. მე თქვენა გვითხავთ, ჩვენს მდგომარეობაში ოჯახი კარგად როგორ-ლა უნდა წაიყვანოს კაცმა? — აბა დაფიქტლით. ვთქვათ, ოთხასი კომლი ყმა მყავს. ყველას ჩვეუ-ლებით დაკანონებული სამსახური მართებსთ. სხვა საქმეს, რომ მო-კლათ, ხელს არ ახლებს, და თავის მოვალეობას ისე არ ასრულებს, თუ თავზე სულმუდამ მოურავი არ ადგას და არ უყვირის. ზოგთ ყანაში მუშაობა მართებსთ, მაგრამ გარწმუნებთ, მათი სამსახური ხელს სრულებით არ მაძლევს: მუშაობის დროს იმდენი პური და ლეინო იხარჯება, რომ კირნახული ზარალის მეტს არას იძლევა. ზოგთ ჩემი სამსახური მართებსთ, მაგრამ მირჩევნია სულ არა ემარ-თოსთ-რა. მე თვითონ არ ვიცი, თავი როგორ დავალწიო, — თორემ მაგალითი ჩემი საჯინიბო და სამხარეულოა. ჩემს სასახლეში ქალე-ბიანად 80 სულია. მერე, ნეტავ, რადმე მცირდებოდეს! მომეცით ერთი შზარეული და ორი-სამი ფარემი, — სრულიად მეყოფოდა. ეს

წესი უცვლელად იმიტომა რჩება, რომ პური, ლვინო და სურათი იმდენი მომდის, რომ მე და ჩემი მსახურნი ყველაფერს ვაღარ ვერვით. კარგი რომ, ჯერ გვიოტნის ყველას, მაგრამ ერთხელაც არის, ხომ დადგება ისეთი დრო, როცა მჭამელი საჭმელზე მეტი იქნება, მაშინ რაღაც ვწნათ? როგორცა ვხედავ, თქვენში სულ სხვა ნაირად არის საქმე დაყენებული და იმიტომ გვიყიუინებთ—ცუდი მეოჯახენ ხართო!.. აბა, ჩვენს დღეში ჩაგაყენოსთ კაცია, მაშინ ვნახავთ, რასაც იზამდით! აი ჩვენი მთავარი დავითიც სულ იმას გვეუბნებოდა, რასაც თქვენა ბრძანებთ, მთელი თავისი სიცოცხლე სულ იმის ცდაში იყო, თავისებურად დაეყენებინა ოჯახი, და მერე რა მოჰვა მის მეცადინეობასა? — რა და, ყველა გადაიკიდა და ხალხი აჯანყდა. მამა მისს ლევანს სულ სხვა რიგად მიძყავდა საქმე: რასაც აძლევდენ, ართმევდა, რაც ჰქონდა, იმის ქმაყოფილი იყო და ლვოს მაღლით, ყველანი მაძლარნი იყვნენ. მე სადა მაქვს იმისი ჭეუა, რომ ისე მოვაწყო საქმე, ყიდულაფერი კარგად იყოს; მაგრამ ვფიქრობ კი, რომ ძალით ვერაფერი გაკეთდება. აი, ახლა თქვენ, რუსები, მოხევედით, გვასწავლეთ ჭეუა, გვითხარით, როგორ მოვიქცეთ, და ჩენც ყველაფერში მოგყვებით.

ამ პატივცემულ და საყვარელ მოხუცის სიტყვებში ბევრი სიმართლე ერია.

4

აქ ჩამოთვლილ ბატონიშვილებს გარდა, სენაკისავე ოლქში, სალხინოდან 15 ვერსის მანძილზე, სოფ. ნოღაში სკხოვრობდა ერთი ბატონიშვილიცა. ამ ვერაში ყველაზედ სინტერესო ეს იყო. მე მოგახსენებთ თავადს პეტრე ნიკოლოზის ძეს დადიანს, „დიდი ნიკოს“ შეილს. მაღალი იყო, მსუქანი, სახის მსხვილ ნაკეთებიანი; გრძელი, შავი ულვაშები ჰქონდა; ასე; თრმოცდაათის; წლის კაცი იქმნებოდა. ტანისამოსი, ქცევა-სიარული, ყოველი მიმოხვრი და სიტყვა-პასუხი პეტრესი ერთმანეთთან იყო შეხამებული, და ეს კაცი არამც თუ წამოსადეგი, ლამაზიც იყო. რომელ მეფესთანაც უნდა ყოფილიყო სასახლეში, პეტრეს უველგან შენიშნავდენ, ყველას თვალში მოუვიდოდა. გარშემო სულ მუდამ ეხვივნენ დართულ-დაკაზმული თავიდ-აზნაურები. ერთს მიმინო ეჭირა ხელში, მეორეს ბატონიშვილის საყვარელი მწევრები — „მერცხალა“ და „ფრიალა“ დაპყავდა. დიდაცურ ქცევასა და თავის დაპერაში ვერავინ შეედრებოდა. ცოტათი ცხვირში იცოდა ლაპარაკი, აუჩქარებლად, სასიამოვნო მობოხო ხმით, სვენებ-სვენებით, მწიგნობრულად და დიდკაცუ-

რად. ქართულის მწერლობისა და საღმრთო წერილის ზედმიშვინისთვის
მცოდნედ ითვლებოდა. ამასთან, მეტის-მეტი ლეთის მოშიში იყო და
არ შეიძლებოდა მარხვა გაერეხნა როდისმე. საკმარისი იყო, ერთ-
ხელ გენანნათ მისი გაწმიდავებული სახე, რომ თქვენი გული
მოეგო.

ხემწიფე რომ ტახტზე ავიდა, ეკატერინე დედოფალს პეტერ-
ბურგში ჭაპეკი: ნახა იმპერატორი, პეტერბურგი, მოსკოვი და ამის
შემდეგ უფრო გადიდეკაცდა, ლირსება და ფასი მოემატა ქვეშევრ-
დომთა თვალში, ხშირად მოჰყვებოდა ხოლმე, როგორ იმოგზაურა
რუსეთში, როგორ გაიკვნო მინისტრები და სხვ. ყურისმგდებელი
სულმუდამ იუარებელი ჰყავდა. ნ. პ. კოლიუბიაკინიც მოხხიბლა მი-
სმა მშვენიერმა გარეგნობამ და წინადაღება მისცა თავადების წარ-
მომადგენელი ყოფილიყო საბჭოში. და პეტრებაც სიამოვნებით იკი-
სრა ეს თანამდებობა.

კოლუმბიაკინს იმედი ჰქონდა, კარგს რჩევას მომცემსო, და პი-
რველ ხანებში ხშირად მოიწვევდა ხოლმე სხვა-და-სხვა საქმეთა გა-
მო. პეტრემ რუსული არ იცოდა და თარჯიმიანად ნაკამიდე იყო ხოლ-
მე, რომელიც თავ-ბედს იწყევლიდა, როცა იძულებული გახდებო-
და პეტრეს ნათქვამი გენერალისთვის გადაეთარგმნა.

ხანდახან მეტად სასაცილო კომედია გაიმართებოდა ხოლმე.

მაგალითად, ერთხელ კოლიუბიაკინმა მიანდო ნაკაშიძეს, რომ
პეტრესათვის ეკითხნა; თქვენის აზრით, რა ლონე უნდა ვიღონთ,
რომ სამეგრელოში გავრცელებული ქურდობა ცხენებისა მოესპოთ
და, როგორა გვინიათ, კარგი არ იქნება, ამ შემთხვევაში თავადე-
ბიც მოვიშველიოთო?

პეტრემ მოისმინა ეს კითხვა და მეტად დაფიქრდა, მარცხენა
ხელით ხელი დაუჭირა ნაკაშიძეს და მარჯვენათი თითები მოუკეცა,
ამით ის უნდოდა ეთქვა, რომ რამდენი თითია, იმდენ ნაწილად უნდა
დავყო ჩემი ნათქვამით. ჯერ თვითონ ნაკაშიძეს მიუბრუნდა და უთ-
ხრა: თუ ღმერთი გწამო, რაც გითხრათ, ყოველი სიტუაცია უკლებ-
ლივ გადაუთარებეთ კოლუმბიაკინსაო; მერე კი დაიწყო:

„მოახსენე გენერალს, ღმერთმა დიდ ხანს აცოცხლოს, აგ-
რეთვე უცოცხლოს ცოლი. იმის ჭირი შემეცაროს. ყოველი სიტყვა
მისი — ჩემთვის მარგალიტია და როგორ შემიძლია არ დაევთანხმო
რაშიმე? როგორც მზე ყოველთვის აღმოსავლეთიდან ამოდის, მეც
ისე ნიადაგ მხოლოდ კეშმარიტებას მოვახსენებ. ქურდობის შესახებ
ჩემი აზრი ის გახლავთ, რომ უეპველად უნდა მოისპოს. ხომ კარ-

გად გაიგე, რაც გითხარი? — ჰყითხა პეტრემ ნაკაშიძეს. — აზლუაძეშიც თუ ლერთი გწამს, ყველაფერი მოახსენე.

ამ ღროს პეტრემ ნაკაშიძეს სალოკი თითი მოუკეცა და იმით აღნიშნა პირველი ნაწილი თავისის ნათქვამისა, თან გენერლის სახეს დაკვირდა, აბა როგორ მოეწონება ჩემი ნათქვამიო.

პეტრეს ლაპარაკი — საშინლად კი აჭიანურებდა, — რამდენსამე წუთს გაგრძელდა. სანამ ის ლაპარაკობდა, კოლიუბიაკინი კაბინეტში ბოლთასა სცემდა და ხანდიხან გამომეტყველს სახეს შეხედავდა ორა-ტორისას, რომელიც ცხარედ ლაპარაკობდა და თანაც ხელებსა და სახეს იშველიებდა ნათქვამის უფრო კარგად გამოსახარავად. კოლუ-ბიაკის საშინლად უნდოდა მალე გაეგო პეტრეს ნათქვამის შინა-არსი. და აპა, ბოლოს, ნაკაშიძის თითი მოჰკეცა პეტრემ და გაჩუმ-და. კოლუბიაკინი ნაკაშიძესთან მივიდა, მთლად სმენად ქცეული.

— თქვენო აღმატებულებავ, მოგახსენათ, რომ ქურდობა უნდა მოისპოსო.

— კარგი! მეტი რა სთქვა?

— მეტი არაფერი უთქვას-

გენერალმა თოფის წამალივით იფეთქა:

— ნაომახტში ჩაგსვამთ ასეთის თარჯიმანობისათვის.

ნახევარი საათია, კაცი ლაპარაკობს და თქვენ ორის სიტყვითა ჰე-დავთ მისის ნათქვამის გადმოცემას?

— გარწმუნებთ, თქვენო აღმატ...

— ხმა, კრინტი... ყოველი სიტყვა უნდა გადამითარგმნოთ.

პეტრე გაოცდა, ასე უცბად რამ გააცხარა გენერალიო. ეფო-ნა, ალბად, მე მიწყრებაო და ნაკაშიძეს ხელი მოჰკიდა და ჰყითხა;

— ვაიმე, შენი ჭირიმე... მითხარი, რადა სცხარობს? — და ხელ-ზე მეორე თითი მოუკავა.

— კარგი, ახლა რაღა გითხრა?!. ინებეთ და სიტყვა-სიტყვით გადამითარგმნეთ. — უთხრა თავის მხრივაც გენერალმა.

— მეუბნება: შენი ჭირი შემეყაროს, მითხარი, გენერალი რადა ბრაზობსო?

— რეებს მიჰქარავთ, რა ავადმყოფობა...*) მე თქვენ ახლავე...

— იმასა ჰყონია, თქვენო აღმატებულესობავ, რომ თქვენ უჯავრ-დებით, და ჰყითხულობს: მიზეზი რა არისო?

— რა ავადმყოფობას ამბობს?..

*) „შენი ჭირიმეს“ რუსულად ასე სთარგმნიან ხოლმე; „შენი ავადმყოფობა ყველა მე შემეყარაო“.

პეტრე ნაკაშიძეს თავისკენ ეწევა.

— შეეხვეწე, ნუ სჯავრობს...

ნაკაშიძემ, აწეწილმა, თავტან-დაკარგულმა, ცოტას გასწყდა არ იტირა. მის ბედად, მათს გარდა კაბინეტში ვიღაც გარეშე კაციც დაესწრო, რომელმაც რუსული და ქართული ორივე კარგად იცოდა და გენერალს აუხსნა, ნაკაშიძე აქ შუაში არ არის, საქმე ის გახლავს, რომ თითონ პეტრე ისეთის დიდთქვიაობით ლაპარაკობს, რომ მისი გადათარგმნა ყოვლად შეუძლებელია. დიდეაცემთან ასე-თის ენით ლაპარაკობენ აქ და პეტრესაც ჰგონია, თუ არ ასეთის ენით, სხვა ენით გენერალთან ლაპარაკი არ შეიძლება. რაც რამ მძიმე სიტყვები იხმარა პეტრემ ამ ლაპარაკში, მისი გადათარგმნა, სამწუხაროდ, ყოვლად შეუძლებელია.

პეტრეს ძალიან კარგად ესმოდა, რასაცა სთხოვდენ, მაგრამ მოთავეობა არ უნდოდა ამ საქმეში, კომედიას თამაშობდა და ასე-თის დიდთქვიაობით გადიოდა ფონს. შერე რამდენჯერმე სცადა კოლიუბიაკინშა მისთვის რჩევა-დარიგება ეთხოვნა და იმითი ესარგებლ-ნა, მაგრამ ცდამ ყოველთვის ფუჭად ჩაუარა. ქურდობის მოსპო-ბის შესახებ ვერც ისე ადვილად მისცემდა რჩევას პეტრე კოლიუ-ბიაკინს, ამიტომ, როგორც მერე აღმოჩნდა, მისს ხელქვეით თავა-დებში მთელი რაზმი ყოფილა ქურდებისა, და პეტრე არამც თუ არა სდევნილა ამ ქურდებსა, არამედ მფარველობასაც უწევდა და თავი მოჰქონდა მათის ოსტატობით.

აი ეს სხვა-და-სხვა სახისა და მიმართულების ბატონიშვილები სკხოვრობდენ აქ. ამათის შემწეობით მკითხველს შეუძლია შეადგი-ნოს აზრი სენაკის ოლქის მაშინდელ არისტოკრატიის ხასიათის შე-სახებ.

ყველა ეს ხალხი ერთგვარად, პირველყოფილურად სცხოვრობ-და, მათი სურვილი-ნატურა მათის მამულის საზღვრებს არ გასცილ-დებოდა ხოლმე. ყმებს ყველაფერი მზა-მზარეული მოჰქონდათ. ხო-ლო მებატონენი იმის ძიებას არ გამოუდებოდენ, თუ რა გზით იყო შეძენილი ის, რასაც კმები უზიდავდენ. მოტანილის ერთს ნაწილს ხარჯავდენ და მეორეს — იზოგავდენ. ყმებს მანამდი ეპყრობოდენ კარგად, სანამ ესენი თავ-თავის დროზე უზიდავდენ ყოველსავე; თუ თავისის მოვალეობას კარგად არ აასრულებდენ, მაშინ მებატონენი თავის მოურავებს მიუსევდენ დასაწიოკებლად. ეს იყო და ეს მათი მცოჯახეობა! წირვა-ლოცვას არ აკლდებოდენ, გარხვას ინახვდენ, დღესასწაულებში დიდი სტუმრობა იცოდენ, სტუმრებისათვის არა-ფერსა ზოგავდენ. მათთან ერთად სვამდენ უზომოლ, სკამდენ, მღე-

როდენ და თამაშობდენ. ქორწილსა და ტირილს დიდის ამბობებით მოხდა
დიდენ. თავისუფალ დროს სამღროო წერილს, შოთა რუსთაველის
„გეოგის-ტყაოსანს“, ჩახრუხაძისა და სხვა ძველ მოლექსეთა ლექ-
სებს, აგრეთვე არისტოტელის და პლატონის თარგმანებსა კითხუ-
ლობდენ. ქალებმა უფრო იცოდენ წერა-კითხვა, მათს შორის მშე-
ნიერი ხელობაც იყო გავრცელებული, ოქრომკედით კერვა, აბრეშუ-
მის ქსოვილების კეთება მათი განთქმული იყო. მათი ქმრები და
მები თავისუფლების დროსავე სანადიროდ დადიოდენ, ჯირითსა და
მარულასა შემართავდენ. ერთის სიტყვით, ამ დიდებაცობის ცხოვრების
ფიალი აღსავს იყო ყოვლითა ხორციელ სიამოვნებითა: მათგან და-
დგენილ და თავისებურ წესებს ზნეობისას არავინ გადადიოდა, — რაც
ბატონიშვილისათვის სასირცევილო იყო, ყველა ბატონიშვილი ერი-
ლებოდა იმ აზრით, რომ ჩვენის ქცევით ჩვენზე უმცროსს არ დავე-
მსგავსოთო. მაგრამ მთელის მათის ცხოვრების აზრი მხოლოდ ქიფი
იყო, ანუ, როგორც იტალიელები ამბობენ ხოლმე, dolce far niente
(საამო უსაშემურობა).

„კიდევ კარგი“, — იტყოდა ხოლმე არჩილ ბატონიშვილი, —
„რომ მჭამელი საჭმელზე ნაკლებიაო“, ასეთ პირობებში ამ ბატონებს
ცხოვრება შეეძლო, მაგრამ რაღაც იზამდა მაშინ, როცა მჭამელის
რიცხვი ძლვენთა რაოდენობას გადააჭარბებდა?

ის ეს კითხვა ყველაზე მწვავე კითხვა იყო, ამიტომ რომ სენა-
კის ოლქის მებატონეთა უმრავლესობა ისეთს პირობებში იყო, რომ
ძლვენი, ყმის ნაოფლარი არა ჰყოფნიდათ, მჭამელი მეტი იყო, ვი-
დრე თეთი საჭმელი.

5

მდ. აბაშის გალმა ვაკეზე გაშლილი იყო უშველებელი სოფე-
ლი ბანდა, საღაც 75 მეტი კომლი თავადები ესახლნენ. ეს თავადები
— ფალავები იყვნენ, რომელთაც მხოლოდ 800 კომლი აზნაური და
გლეხი ჰყავდათ. ორთა შუა რიცხვით, მაშასადამე, თითოეულს მე-
ბატონებზე 10 კომლზე მეტი გლეხი არ მოდიოდა. მაგრამ ასე თანა-
სწორად როდი ჰყავდათ ყმები. ერთს მაგალითად, თავადს ხახუ ფა-
ლავებს, ას კომლამდე ჰყავდა, მაშასადამე, ბევრს მისს თანამოგვარესა
და ნათესავს ყმები ათი კომლიც არა ჰყავდა. და ის სწორედ აქ
უნდა ეძებნა კაცს პასუხი იმ კითხვისა: „მაშინ რა ეშველებათ, რო-
ცა მჭამელი საჭმელზე მეტი იქმნება“.

ბანდას 40 ერასის სივრცე აღგილი ეჭირა, ესე იგი, ის აღგილი,
რომელიც მდებარეობდა მდ. აბაშისა და ცხენის წყალს შუა, ქუთაი-

სის გუბერნიამდე. ამ სახით, ბანდა სენაკის ოლქის status in statu — (სახელმწიფო სახელმწიფოში) ჰგვანდა, ხოლო მებატონე ფალავები — ცალკე ელემენტს, ცალკე ძალას. ბევრი თავისმტკრევა დამტკირდა ამ ადგილის თხის წლის განმავლობაში, სანამ სენაკის ოლქის მართვა-გამგეობა მებარა.

რომ ამ წყედიადში გზა გამეგნო და ყველაფერი გამომექვლია, პირველ ხანებში ორი გზის მაჩვენებელი იყოფენ. ერთი იყო კეთილი და ყოვლად პატიოსანი თავადი დავით ფალავა, რომელიც ორის წლის წინად გავიცანი, როცა მთავრის ძმასთან, კონსტანტინესთან, იყო. გვლგრილია და აუჩქარებელის ხასიათისა იყო დავითი, ამასთან, ოხუნჯობაც უყვარდა. სწორედ ზედგამოჭრილი იყო იმ თანამდებობისათვის, რომელიც, ჩემის წინადადებით, იკისრა: ბანდის მოურავობა ჩავაბარე. ბანდაში ყველა საქმე დომხალივით იყო აღუფხული, ძალი პატრონს ვერა სცნობდა და ასეთს ალაგას სხვა უმაგისო თავტანს დაქარგვადა, სიბრაზისაგან თავს მოაკვლევინებდენ. მაგრამ დავითმა გაბრაზება რა იყო, არ იცოდა, ყველაფერს ითმენდა, თანაც ოხუნჯობდა და ისე საქმესაც აკეთებდა. მეორე თანაშემწე — აგრეთვე ჩემი დიდის ხნის ნაცნობი კაცი იყო, გიგო (გრიგოლ ნიკოლოზის ძე) ფალავა, ჭვიანი, მაცდური და თავისს სოფელში მეტად გავლენიანი კაცი. აღრე მდივანბეგად ყოფილა, და ამიტომ გამოცდილი იყო ადმინისტრატულ საქმეებში. საშინლად უნდოდა რუსის სამსახურში შესულიყო და ამ აზრით განსაკუთრებით ცდილობდა უფროსაბისათვის ვამებინა. ამაზედ უკეთესს კაცს ვერსად ვიპონიდი, მეგობრულად ვიყავი იმასთან, ხშირად მივდიოდი მისს სახლში. ჩემს მოსვლას რომ შეიტყობდენ, ნახევარ საათს უკან, თუ სადმე ფალავები და აზნაური გაბუნიები იყენენ, სულ იქ მოიყრიდენ თავს. მალე გავიცანი ეს რიცხვმრავალი გვაროვნობა ფალავებისა, რომელნიც უმიწა-წყლობით მეტად გალარიბებულნი იყვნენ. ესენი ჩამომავალი არიან ერთის ჯიქეთის თავადისა, რომელიც ამ რამდენისამე საუკუნის წინად დადიანთან გადმოვიდა, დადიანმა მიიღო და იქ დაასახლ-კარა. ამ თავადის შთამომავლობა გამრავლდა, მერე დაიყო და იმ მდგომარეობამდე მიაღწია, რა მდგომარეობაშიაც ჩვენ მოუსწარით. მიუხედავად იმისა, რომ ლარიბულადა სცხოვრობენ, ჯიში არ გადაგვარებულა; ფალავები, როგორც ქალი, ისე კაცი, ყველანი ლამაზები არიან, ყოველს მათს ლაპარაკში, მიმოხერავში სიმარტე, გამბედაობა და სინარნარე იხატება. ახალგაზით უსწავლელია, ცხოვრებისთვის მოუმშადებელია. სხვა არა იყოს-რა, ცუდად მარტო იმისთვის მაინც ვერ დარჩებოდენ, რომ

ჭამა უნდოდათ და ამ საჭმლისათვის კიდევ — შრომა. აი, ამიტომ,
ხელობად საშიში, მაგრამ მათის მებრძოლ ხასიათის შესაფერი, ქართული
ქმე გაიხადეს, — ამათს ხელობას რუსები ცხენის ქურდობას ეძღვდნენ; მართვე
ხოლო მეგრულები — „მახინჯობას“.*). მებატონეებმა ამ საქმეში თა-
ვისი ყმებიც ჩაითრიეს. და საქმე იქამდე მივიდა, რომ ცხენისწყლის
პირას მდებარე, ფალავების საყმო, სოფლები ლეხაინდრო და ნაგვა-

მამაკალის ტიპი

ზუ ადამიანს გააოცებდა. აქ არაფერსა სთესდენ: არც ღომს, არც
ჰურს, არც სიმინდს, და სოფლელებს კი არაფერი აქლდათ. ყველას
სირმა-შემოვლებული ჩოხა ეცვა, მშვენიერი იარაღი ჰქონდა და თი-
თო კარგი ცხენი ყველასა ჰყავდა სათითოოდ. მართლაც-და, გასაო-
ცარი იყო, საიდან შოულობდა ეს ხალხი ყოველსავე ამას! საქმე ის-

*). მეგრულად ქურდს „მახინჯას“ ეძახიან.

განლავთ, რომ მეზობლად, ცხენის წყალს გალმა, იმერეთი იყო და
იქიდან ეზიდებოდენ ყოველსავე დოკლათსა. ცხენის ქურდობები მართავდა
ში დიდის ხნიდანვე იყო და მთავრის დავითის დროს უფრო გარ-
თულდა ეს საქმე. დავითმა ჯარიმა დააწესა: ვინც ერთს ცხენს მოი-
პარავდა, თუ დაიკურდენ ქურდობაში, შეიდი ცხენი უნდა გადა-
ეხადნა. ამ შეიდი ცხენიდან ორი ცხენი ცხენის დამკარგავისა იყო,
ორი — მდივანბეგისა, რომელიც ქურდს დაიკურდა და სამიც — მთა-
ვრისა. ამ ჯარიმის დაწესების შემდეგ მთელი კორპორაცია შესდგა
დამზღვევ საზოგადოებათა ხასიათისა. თუ ვინიც უნდა, ქურდს ვერ
დაიკურდენ, ეს კორპორაცია ქურდის მაგივრად შეიდი ცხენს გადა-
იხდიდა და მერე ცდილობდა ზარალი ათწილ აენაზლაურებინა ახლად
მოპარულ ცხენებითა. ხოლო მათის თარეშობის მსხვერპლი საცოდა-
ვი მეზობლები, იმერლები, იყვნენ. ამბობდენ, სამეგრელოს მთავარს
მოპარულ ცხენების ჯარიმად წლიურად ათასხუთასი თუმანი შემო-
სდიოდათ. ამ ფულის $\frac{2}{3}$ შემოდიოდა იმ ქურდებისაგან, რომელნიც
იმერეთში იპარავდენ ცხენებსა. სხვანაირად რომ ვთქვათ, მთავარი
ყოველწლივ იმერეთს ათას თუმანს ხარქს ახდევინებდა! რა თქმა
უნდა, სამეგრელოს მეზობლებმა თავისუფლად ამოისუნთქს, როცა
რუსის მთავრობა შემოვიდა სამეგრელოში და ქურდობისათვის და-
წესებული ჯარიმა გადავარდა აქ.

სანამ ბანძაში მოვიდოდი, ბევრი რამ გამიგონია აქ გაერცე-
ლებულ ქურდობის შესახებ. აქ მოვედი თუ არა, გავლენიანი მოხუ-
ცები მოვიწვიე და გამოვუცხადე, რომ რუსის შემოსვლის შემდეგ
ცხენის ქურდებს კანონი სხვანაირად დასჯის-მეთქი. თუ ქურდი
დავიჭირეთ, ჯარიმის მაგივრად უფრო უარესად დასჯის კანონი; თუ
ქურდობა აზნაურს დაატყდა, კიმბირის ქვეყნები უნდა ნახოს, ამი-
ტომ, გთხოვთ, ბოლო მოულოთ და ამოქვეთოთ ეს აზნაურობიმა-
თვის სამარცხვინო ხელობა-მეთქი. ამის შესახებ დიდი ლაპარაკი გა-
აძეს. მითხრეს, ჩვენც იმის მონატრულები ვართ, ქურდობა გადავარ-
დესო. თუ თქვენ რასმე გვიშეელით, ჩვენც დაგეხმარებით და სიას
შეგიღენთ თავ-თავ ქურდებისას, როგორც თავადებისა და აზნაუ-
რებისა, ისე გლეხებისასაო. გიგოსა ვთხოვე, ეს სია შეადგინეთ-მეთქი.
იმინაც სიამოვნებით შეადგინა და ამის შემდეგ ყველა ფალავებმა სა-
ჯაროდ პირობა მომცეს, ამიერიდან ქურდობა მოისპობა ჩვენს შო-
რისო. მოხუცები პატეთიურად მელაპარაკებოდენ, მჭერ-მეტყველუ-
რად. გიგო და დავითი იმათთან დავტოვე, რომ საბოლოოდ მოპლა-
პარაკებოდენ, და მე კი წამოვედი. მაგრამ ამას შემდეგ ხუთს დღე-
საც არ გაუვლია, თეკლათში ჩემთან ათი ხონელი მოვიდი და ტი-

რილით შემომჩინელებს, ამ ორ დღის წინად ერთსა და იმავე ტექსტის მიზანით
ათი ცხენი მოგვპარესო. თან, ამ ცხენების ქურდების მეთაურად პირ-
დაპირ თავადს ბეჭინ ფალავას ასახელებდენ. სერიოზი საქმე იყო,
მაშინათვე შევჯერი ცხენზე, ვიახლე რამდენიმე ყაზახრუსი და თარ-

გართა დადიანისა

მეგრელი ქალის ტიპი.

ჯიმანი და პირდაპირ ბანძაში წავედი. ხოლო იმერლებს ვუთხარი,
თქვენც იქ მოლით-მეთქი.

ბანძაში პირდაპირ ბერანის სახლისაკენ გავემართე.

აიგანხე თითონ სახლის პატრონი მომეგება, ასე ორშეზეუდებელ ათის წლის კაცი, ჭიათურაშერთული, დიდწევერა, და ოთახში შემიწვია. მისმა შშეიღმა და ზრდილობიანშა სახემ, უწყინარმა ხმამ პირველ ხანსე აზრი შემაცვლევინა; ვიფიქრე, მგონია, შევცდი, იქნება, იმე-რლებმა მომატყუეს-მეთქი: აბა რა საფიქრებელია, ასეთის საპატიო სახის თავადი ასეთს სამარცხვინო საქმეში როგორ გაერეოდა-მეთქი! ხონელები ჯერ კიდევ არ მოსულიყენენ ბანდაში და, იმათს ლოდინ-ში, სახლში შევედი. სახლში ყველაფერი წესსა და რიგზე იყო მი-ლაგებული. მასპინძელმა ჩაის მოგარომევთო, მაგრამ მე უარი ვუთ-ხარი და პირდაპირ ლაპარაკს შევუდექი.

— ჩემთან დღეს ათი იმერელი მოვიდა, თავადო, და ოქვენ გიჩივიან, ამ ორის დღის წინად ათი ცხენი მოგვპარავო. აქ იმისთვის მოსულვარ, ეს საქმე გამოვიძიო.

ბეჟანმა დალონებულად გაიღიმა და მიპასუხა:

— მტერობით ამბობენ, ბატონი... ცილსა მწამებენ... ესენი ჩემი მეზობლები არიან... მაშულების თაობაზე დავა გვაქვს... მამულს მართმევენ...

ლიმილით ამბობდა და ხმაზე ისეთი გულშრფელობა ეტყობოდა, რომ, ცოტას გასწყდა, არა ვთქვი, სწორედ ცილის წამებაა-მეთქი. თან, იმერლებმაც დაიგვიანეს, როგორლაც არსად გამოჩნდენ... იქვმა შე-მიძყრო. გამოვედი აიგანხე, მოვიხმე ჩემი თარჯიმანი ბესარიონ ქავ-თარაძე და ვკითხე: ამ მოხუცის შესახებ რა იცი... დაიჯერო, ქურ-დია-მეთქი? ბესარიონი არც დაფიქრებულა, ისე მიპასუხა: ნამდვილი ქურდია და ბანდაში პირველი ეს არისო. ყველამ იცის, რომ ქურ-დობის დროს ორგან დასჭრეს — ხელსა და კისერშიო. ეს რომ გა-ვიგე, ბესარიონს ვუბრძანე, თვალ-ყური ადევნე, არსად გაიპაროს მეთქი.

ბოლოს, ხონელებიც მოვიდენ. ჩემთან ლაპარაკი დაუწყეს ბე-ჟანს და დავრჩმუნდი, რომ ბეჟანი ქურდი იყო.

ბეჟანი ოთახში შევიძე, კარებზე თითო ყაზახრუსი დავაყენე და თავადს ეუთხარი, დაკერილი ხარ-მეთქი. მერე თარჯიმანს ვუბ-რძანე, ბეჟანისათვის იარაღი აეყარნა და კედელზედაც რაც რამ ია-რაღი ეკიდა, ჩამოეხსნა. ბოლოს, ბეჟანს გამოვუცხადე: ახლა გვიან არის და ხვალ, დიღილის ათ საათზე, საქმის გამოძიებას შევუდგები. ამიტომ, თუ გსურს, სასჯელი რაც შეიძლება შეგიმსუბუქდეს, ხვალ, დიღილის 9 საათიმდე, ყველა მოპარული ცხენები შენს ეზოში უნდა იყოს-მეთქი, უკლებლივ. ეს განკარგულება შენ შეგიძლია ოთახიდან გაუსვლელად მოახდინო-მეთქი. თან, თარჯიმანს გაკითხინე, რომელ

მოსამსახურის დაძახება ჰსურდა. ბეჭანმა რომელლასაც დაუძახა და დიდის ხანს ეწურჩულებოდა. მისი თავი დარაჯებს ჩავიძარე და მე კი გი გიგოსთან წავედი. თან, კუბრიძე, ბეჭანის იარაღიც იქ მოეტანათ.

მეორე დილას ჩემთან თარჯიშანი მოვიდა და მითხრა, ცხენები ჟველანი ეზოში გახლავთო. როცა ბეჭანის სახლში მივედი, ხონელებიც იქ დამხედენ. ყველამ იცნო თავთავისი ცხენი. შევადგინე ოქმი, ყველას ხელი მოვაწერინე და ცხენები პატრონებს ჩავიძარე. გახარებულმა ხონელებმა მდაბლად თავი დამიკრეს, დიდი მაღლობა მითხრეს და შინისაკენ წავიდენ.

მე და ბეჭანი ძარტო რომ დავრჩით, მუხლებზე მომეხვია და ხვეწნა დამიწყო: „ნუ დამლუპავთ! მეტად არ ვიქურდებ, ეს უკანასკნელი იქნება! გეფიცებით მაღალს ღმერთს და ყველა წმინდანების სახელს!“

მე ვუთხარი, ახლა თვითონ მე არ შემიძლია რამე გიშველო, პირდაპირ გუბერნატორთან გაგვზავნი და შევატყობინებ ჟველაფერს-მეთქი; რაჯი მალე დააბრუნე ცხენები, იქნება, ამისთვის შალავათი რამე მოგცეს-მეთქი.

ქალალდი დავსწერე და დატუვვებული ბეჭანი და მისი იარალი ყარაულებს გავატნე კოლუბიაკინთან ქუთაისში. თან, ცალკე ვსწერდი გენერალს, კარგად დააშინე ქურდი, ციხის მაგივრად გაუპრევაბრაში ჩასვი-მეთქი. ჩემის აზრით, პირველად ესეც საქმაო იყო კოლუბიაკინიც ასე მოიქცა.]

ორის დღის უკან გენერალთან ფალავების გამოგზანვილი დეპუტაცია მივიდა და ცრემლითა სთხოვდენ ბეჭანის გამოხსნას, — ნუ ინებებთ იმის დალუპვას და საქმეს სასამართლოში ნუ გადასცემთო. გენერალმა ესენიც ძალზე დატუქსა. გულდახეთქილები დაბრუნდენ ბანძაში და ეგონათ, რომ ბეჭანს ვერაფერი უშველისო. მთელი ერთი თვე იჯდა ბეჭანი გაუპტეახტაში. ფალავებმა მოუიქულებად რამდენიმე ბატონიშვილი, მათს შორის, ელიზბარი და არჩილიც, მიუგზავნეს კოლუბიაკინს და თხოვნინეს ქურდების წინამდლვარის განთავისუფლება. გენერალს გული მოულბა, მათი თხოვნა შეიწყნარა და უთხრა: ამის თავმდებად თქვენ იყვით, იმ პირობით კი ვუშეებ, რომ თუ კიდევ დავიჭირეთ ქურდობაში, სასამართლოში არც კი გადავცემთ მისს საქმეს განსახილებელიც, პირდაპირ, ადმინისტრატულის წესით, გავგზავნით რუსეთის ერთ-ერთ შორეულს გუბერნიაშით. ბეჭანი გამოუშვეს. ამ ერთის-თვის ტყვეობას თავისი დაღი დაემჩნია: გამხდარიყო საშინალად, საქმაოდ დატანჯულიყო. ის იყო და ისა, „მახინჯობისაგან“ განიკურნა. იმ ხანებში და მის შემდეგად დიდს

ხანს ბანდაში ქურდს არ გაუჭავანია, ხალხმა მოისცენა, შეზოდელმა ხონელებმა თავისუფლად ამოისუნთქეს და რუსების მართვა-გამგეობასა ლოცავდენ. როცა ბანდაში მოვიდოდი, ბეჭანი პირველი მოდიოდა ჩემთან, ძალის სიერთგულე ეხატებოდა თვალებში და სულ თავს დამტრიალებდა.

ბანძელების ცხოვრებაში დიდ ამბად ითვლებოდა ბეჭან ფალავის თავგადასავალი. ამან დამაახლოვა ფალავებთან და იძულებული შევიქენი უმეტესი დრო მათის საქმეების გარჩევისათვის მომენდო-მებინა.

ბანძის აღმოსავლეთით მეორე საეკულესიო მამული იყო. ამ მა-მულის შუაგულში, მალალს გორაკზედ, აღმართული იყო მარტვილის მონასტერი, ჰუნძიდიდელის რეზიდენცია და საგანე სამეგრელოს მთა-ვართა. ამ მონასტერში სასულიერო სასწავლებელიც იყო. ეს იყო ერთად-ერთი რუსული სასულიერო სასწავლებელი, თუ გნებავთ, რუ-სული აკადემიაცა, სადაც რის ვაი-ვაგლახით რუსულ ენასა სწავლობდენ. მაგრამ საყელპურო რუსულიც ბევრი იყო მაშინდელის დრო-ისათვის. მონასტრის გორაკის ძირში რამდენიმე დუქანი იყო დაბა ნაოლალევისა.

მონასტრის აღმოსავლეთ-სამხრეთის მხრივ, ცხენისწყლის აყო-ლებაზე, საჩიქოვანო იყო. იწყებოდა ხუნწოან, გადადიოდა სერებსა და გორაკებზე, სადაც მთავრების საზაფხულო ადგილი, დაბა გორ-დიც, იყო გაშენებული, და თავდებოდა სოფ. კინჩხასთან. აქა სცხოვ-რობდენ მხოლოდ აზნაური და თავადი ჩიქოვანები. მართალია, მა-მულები ბევრი არა ჰქონდათ, მაგრამ, სამაგიეროდ, მთავრების მა-მულების მოურავები იყვნენ, ესენივე ერეოდენ ამ მხარის მართვა-გამგეობის საქმეებში და ქონებრივად იმდენად კარგად იყვნენ, რომ ღარიბ მემამულეებად არ ითვლებოდენ.

სალხინოსა და ნოლას (პეტრე ბატონიშვილის სამოსახლო სო-ფელი) შუა, სალიპარტიანში, რომელიც ერთ დროს აწ მოსპობი-ლის დადიან-ლაპარტიანების გვაროვნობას ეკუთვნიდა, ორი მცი-რედი და ხელმოკულე თავადთა გვაროვნობა სცხოვრობლა: ღვებუა-ძეები და ჩიჩუები. პირველ გვარში ყველაზე შეძლებულად ბეჭან ღვებუა-ძე ითვლებოდა. ბეჭანი მხნე მოხუცი იყო, ამ ადგილების მოურავობა ება-რა როგორც მთავრების დროს, ისე რუსის მართვა-გამგეობის შემო-ღების შემდეგაც; მისი შვილი, ქუთაისში ნასწავლი, საბჭოს კანცე-ლარიაში მსახურებდა.

რაյი სამეცნიელოს მაღალ წოდების შესახებ ვთქვით ჩვენი მუნიციპალიტეტის — თქმელი, არ შეიძლება გავჩუმდეთ მეცნიელების მესამე წოდების — აზნაურების შესახებაც. ესენი როგორც პირადის, ისე ქონებრივის მხრივ დამოკიდებულები იყვნენ მთავარსა, ეკულესიასა და თავადებთან და ყოველს აზნაურს იმდენი უფრო მეტი პატივი ჰქონდა, რამდენად კარგად სცხოვრობდა და გავლენიანი იყო მისი ბატონი. მთავრის ყმა-აზნაური თავადებთან ერთად ჯდებოდა, ეს უკანასკნელი ძმათ-ხ ეძახდნენ, ორსავე ფეხზე ჰქონდა დენები გაკეთებული და ხშირად თავადის ქალსაც ირთავდა-კი ცოლად; საეკულესიო აზნაური ჰყონდიდელს ემსახურებოდა, ამას არ შეეძლო თავადებთან და-მჯდარიყო, სანამ თვითონ ესენი არ ეტყოდნენ, და დეზს ცალს ფეხზე ატარებდნა; ხოლო სათავადო აზნაური სულ ფეხზე იდგა თავადის წინაშე. მაგრამ აზნაური-ყმა და გლეხი-ყმა თავის ბატონთან სულ სხვა-და-სხვანაირად იყვნენ მიღებული: გლეხი საზიზლრად ითვლებოდა, როგორც სხვა-და-სხვა გადასახადის მტვირთველი, ეს იყო, ფრანგების ბატონ-ყმურის წეს-წყობილების მსგავსად, corvées et taillables d'en haut et d'en bas (ყმა და მოხარე თავით-ფეხამდე); აზნაური კი მეგარის არ იხდიდა, მისი მოვალეობა უფრო კეთილშობილურის ხასიათისა იყო. აზნაურებს ბატონის იარალის ტარება ემართათ, ესენი იყვნენ მოურავდა, სახლთუხუცესად, რწმუნებულად სხვა-და-სხვა საქმეების წარმოების დროს და თავისის ბატონების მუდმივ მოსახურეებად. ამათ თავისი ყმა-გლეხები ჰყავდათ და უფლება ჰქონდათ, გაეყიდნათ, სხვისთვის ეჩუქებინათ თავისი ყმები; იმავე დროს აზნაურების ბატონებს შეეძლოთ თავისი ყმა-აზნაურები გაყიდვის დროს ერთმანეთისათვის დაეთმოთ, ქილებისა-თვის მზითევში გაეტანებინათ სრულიად სხვა გვარში. თავადების უძრავის ქონების გაყიდვა, სადაც მცხოვრებნი ესახლნენ, იდათით აღქრძალული იყო. როცა მთავარმა დაეითმია სააზნაურო გლეხებს ხარები დაადო (ხაური ანუ ხაუდიერი) ვითომ და სამთავროს მართვის დროს საჭირო ხარჯის დასაფარავად, აზნაურებმა ურჩიობა გაუწიეს, — ჭიქრობდენ, ჩვენ თითონ გაგვიხდის მერე ყმებადათ. ჩიქოვანებს მეტად გაუჭირდათ ამ აზნაურების დაყოლება.

აზნაურები ბევრნი იყვნენ, მიწა ცოტა ჰქონდათ, ასე რომ შეძლებულად მცხოვრები იმათში სანთლით უნდა ექებნა კაცსა. მაგრამ ერთი სიკეთე სკირდათ აზნაურებს: რაც უნდა საქმე ყოფილიყო, არ ჰთავილობდენ. და ამ მხრივ დიდი უპირატესობა ჰქონდათ გალატაკებულ და უმამულო თავადებთან შედარებით. თავის გლეხებ-

თან ერთად ყანაში გამოდიოდენ სამუშაოლ. ბატონების სახლში
სახლთუსუცესში და მოურავები ესენი იყვნენ და ეჩვევოდენ მოწყვეტილობა
ნეობას და ქონების შენახვას. აქედან მიღიოდენ ტფილისა და
ქუთაისიში, კერძო კაცებთან სხვა-და-სხვა თანამდებობას ჰქისრულობ-
დენ, და თან რუსულსაც მალე სწავლობდენ. ვალატაკებულს თავა-
დებს კი თავი მოქმედიათ თავისის გვარიშვილით, ასეთს დაბალს
საქმეს არა კადრულობდენ. ამათ ცხენის ქურდობა ერჩივნათ და
თავის აზნაურებსაც კი ქურდებად ხდიდენ.

სენაკის ოლქში სადადიანო აზნაურებში იმ დროს ყველაზე
უკეთესად გაბუნიები ითვლებოდენ, ამიტომ რომ გაბუნიას გვარისა
იყო ჰყონდიდელი თეოფანე და საბჭოშიაც წევრად აზნაურების
მხრივ გუბერნიის სეკრეტარი კონსტანტინე მიხეილის ძე გაბუნია
იყო, რომელიც ადრე საბაჟო უწყებაში მსახურებდა. ამ გვაროვნო-
ბას მოსდევდენ სადადიანო აზნაურები — კორზაიები, ჩიქვანები,
რევიები, გვათუები, ნანეიშვილები, საღაყაიები და სხ. საეკვლესიო
აზნაურებში ცნობილი იყვნენ: ელიავები, თოფურიები, ხოშტარი-
ბი, გვეგენიკორები, გაწერელიები და სხ.; სათავადო აზნაურებში
სხვებშიც უკეთესებად ითვლებოდენ: გამსახურდიები, ხაინდრავები,
ხოფერიები, გვიჩიები და ბევრი სხ.

ამ მდგომარეობაში მოვუსწარით ჩვენ სამეგრელოს მაღალ წო-
დებას. ჩვენი ნათქვამი სრულიად საქარისია იმისთვის, რომ კაცია
სთქვას, ეს წოდება ფეოდალურის წესწყობილების ნაშთიათ. ეს კლასი
უმეტეს წილად გამოსულა ქართველთა ტომისაგან, ოდესაც შეად-
გენდა ერთს მთლიანს სამხედრო ძალას, რომლის სათავეში იღვა
მთავარი თავის ნათესავებთან (ბატონიშვილებთან) ერთად, ხოლო
მათ ექვემდებარებოდენ რჩეულნი მხედარნი, რომელნიც შესდგებოდენ
თავდებისა და ხელქვეითებისაგან, იარაღის მტარებლებისაგან — აზნაუ-
რებისაგან. როცა მხარე დაიყრო და თავის საკუთრებად გახდა, მთავა-
რმა მთავარმა უწყალობა თავისს მეომრებს ხალხით დასახლებული მიწები.
ეს ხალხი სულ სხვა ტომს ეკუთნოდა. აქედან გაჩნდა ორი კლასი. მიღა-
ლი და დაბალი კლასი. ეს ორი კლასი რომ სხვადასხვა ტომისაა, ამის
გვიჩვენებს ის განსხვავება, ქართულსა და მეგრულ კილოკაც შორის რომ
არის. ქართულად ლაპარაკობდა მიღალი წოდება, ხოლო მეგრულად —
დაბალი წოდება; დროთა განმავლობაში ესენი შესამჩნევად აირიგნენ
ერთმანეთში. მაგრამ ჩე-ს დროსაც იყო სამეგრელოში მთა ადგილე-
ბის სოფლები, სადაც მარტო ქართულის ცოდნით კაცი ვერასფერს
გააწყობდა. გლეხს გვაროვნობითი სახელი ერქვა „მარგალი“ ანუ
მეგრელი და ეს იმას გვიჩვენებდა, რომ სწორეთ მეგრელში უნდა

გვეძებნა ნამდეილი ადგილობრივი მკეიდრი, რომელიც დაიპყრო მოსულ ქართველთა ტომშა *). და ეს მეომრული, ფეოდალური წეს-წყობილება დიდს ხანს იყო: ამ მხარეში, სანამ ეს უკანასკნელი და-მოუკიდებელის ცხოვრებითა სცხოვრობდა. ხოლო ყველამ იცის, რომ ეს ცხოვრებაც სხვა ორა იყო-რა, თუ არ მულმივი მზად-ყოფნა ომისა და ბრძოლისათვის. პატარა და მოსამზღვრე სამთავროები იმერე-თისა, სეანეთისა, გურიისა, სამეგრელოისა და აფხაზეთისა სულმუდაში ერთმანეთს ებრძოდენ, ერთი-მეორეს სწერვედენ. ძნელი იყო კაცს გაეგო მათის დაუცხრომელის ბრძოლის მიზეზი და მებრძოლნი რო-გორმე შეერიგებინა. ოსმალეთმაც ისარგებლა ამ გარემოებით და ადვილად დაიმონავა ეს მხარენი. ამ მონაბიდან ესენი ქუჩუკანარ-ჯის ზავმა გაანთავისუფლა 1783 წელს. მაგრამ ვანთავისუფლებულმა

*) იმის გარჩევა, თუ რამდენად მართალია ჩენი მოსაზრება, მიგვინდვია მომავალ ფილოლოგებისათვის. ჯერ კი, რამდენადაც ჩენ ვიცით, არაენი შესდო-მია სერიოზულ შეესწავლნა სადაცა კითხვა ქართულ და მეგრულ დიალექ-ტებს შორის არსებულ განსხვავების შესახებ. მიუხედავად ამისა სამოსწავლო უწყებამ სამეგრელოს სახალხო სკოლებში სწავლება ქართულ ენაზე შემოიღო. ეს ენა კი ხალხს ნაკლიბად ესმის. ორმოცდაათინ წლებში, პატივუმშული დეკა-ნოზი დავით მაჭავარიანი, რომელსაც დიდი ხანი უკონვირა სამშრბა-ყანოში მე-გრელებს შორის, და რომელსაც ეს ენა წერდიშევნით შეუსწავლია, იმ დასკენამდე მიიღიდა, რომ მეგრული ქართულისაგან სრულებით განსხვავდება და ამ ენაზე სახა-რებაც სთარგმნა; ბაგრამ ეს შრომა არ დაბეჭდილა, რადგან ქართველი სამღვდე-ლოება დიდი წინააღმდეგი გაუჩდა და დაავერა საქართველოს ექანონისი, რო-მელიც, როგორც რესი, ამ საქმისა ხამი იყო, რომ მამა დ. მაჭავარიანი სახა-რება სთარგმნა ქართულ დამახინჯებულ კილოკაზე თა რომ ცალკე, დამოუკი-დებელი მეგრული დაილექტი სრულებით არ არსებობს. ეს საქმე სამუდამოთ არქივში მოიქცა, ხოლო სამშრბა-ყანოს სკოლებში ქართულად დაიწყეს სწავლება; ქართული კი გაუგებარი იყო ხალხისთვის და ამიტომ ბეგრებისათვის ზედმეტ ბარგა წარმოადგენდა, მეგრელს სჭიროდა თავისი სამშობლო კილოკაზი და რესული *).

*) შენიშვნის შენიშვნა. პატივუმშულ აეტორის დროს, მეგრულისა და ქართულის ნათესაობა, მართალია, გაურკვეველი იყო. ქართველებშიაც არაენი გვყავდა, რომ ეს საინტერესო კითხვა გამოიწვლილნა. მას აქეთ ოთხმოცი წელი-წადი მეტია გასული. ამ კითხვის მეგრულერი ბეგრინი გამოჩნდენ, ნაშრომებიც ბეგრი დაიბეჭდა, სასარგებლო და საწანააღმდეგო აზრი ბეგრი ითქვა, მაგრამ უდაოდ ალიარებულ იქმნა ყველას მიერ იგივეობა ქართულისა და მეგრულისა. და ასლა მარტო ამ ენათა უცოდნარი თუ ლა იტყვის—ესენი სხვადასხვანი არიანთ. ბოროსტინს, როგორც ზედმიწევნათ არმცოონეს როგორც ქართულისა, ისე მე-გრულისას, მის მიერ გამოთქმული შემცირარი აზრი, რა თქმა უნდა, სავსებით ეპატიება.

შენიშვნა მთარგმნელისა.

სამთავროებრივი ისევ დაუწყეს ერთმანერთს კინკლაობა და თავისებრივი დღიურების განვითარების მიზანით. არ შევრდომოდენ. თავის დამოუკიდებლობაზე ხელი აიღეს და თავიანთი შინაური წეს-წყობილებაც ძირებულად შესცვალეს, რადგან ეს წეს-წყობილება სრულიად უვარესი იყო და თავისი დღე მოსჭირა. რიგორიგად ჩავიბარეთ რუსებმა: ჯერ იმერეთი, მერე გურია და, ბოლოს, სამეგრელოზე მიდგა ჯერი. ხოლო ის მდგომარეობა, რა მდგომარეობა-შიაც სამეგრელო დაგვხვდა, ჩვენს წერილებში უკლებლივა გვაძვს აღწერილი.

აქაც ისე მოვიქეცით, როგორც მოვიქეცით სამოცის წლის წინად აღმოსავლეთ საქართველოში და გვიანრელე—იმერეთსა და გურიაში. ისტორიულად შექმნილი კატეგორიები სამეგრელოს მაღლის წოდებისა კველანი განურჩევლად რუსეთის აზნაურობასთან გავათანასწორეთ უფლებებითა. ამასთანავე, ბატონიშვილისა და თავადიშვილის ტიტულის მაგიერ რუსის თავიადის ტიტული შემოვიდეთ.

ინგლისელებს აზრადაც არ მოსკლიათ ინდოელი მაღარაჯები და რაჯები ლორდებად და ბარონეტებად გაეხადნათ; მაგრამ რუსეთს აზრადა იქვს ყველა შემოერთებულნი ხალხი აღმოსავლეთის ქვეყნებისა გაარსეს, ის უფლებანი მიანიჭოს, რაც ნამავილ რუსსა აქვს შიდა რუსეთში. ზოგჯერ რუსეთი აჭარბებს კიდეცა და მისი ცდა ზოგიერთთაოვის ხელსაყრელი არც კია ხოლმე. მაგალითად, მეგრელმა ბატონიშვილმა წააგო, როცა მას თავადობის ტიტული მისცეს, და ერთიცა და მეორეც მესამე მოდგმაში თუ შეურიგდებიან იმ აზრს, რომ აზნაური, რომელიც მათ უნანგირის უზანგოს ჩამოუწევდა ხოლმე ადრე, რუსის კანონში მათთან გაათანასწორა.

ბევრს ლაპარაკობდენ იმის შესახებ, აზნაურებს რაცა იქვთ, იმაზე მეტს უფლებას რად ვანიჭებთ, რად ვამაღლებთ. მაგრამ ამის შემდეგ, რაც ესევე ვძენით აღმოსავლეთ საქართველოში, იმერეთსა და გურიაში, არ შეგვეძლო სამეგრელოშიაც ისევე არ მოქალაკიყავით. გარდა ამისა, აზნაურები უმრავლესობას შეაღენდენ, და ჩვენთვის უფრო ხელსაყრელი იყო ამ უმრავლესობის გული მოგვეგო, ისინი დაგვეწინაურებინა. ბატონიშვილები და თავადები შედარებით ცოტანი იყენენ და რა თქმა უნდა, უკუუობა იქნებოდა, უმრავლესობა უმცირესობისათვის მსხვერპლად შეგვეწირნა. რაკი სამეგრელოს ბატონები რუსეთის თავის-აზნაურობას გაუთანასწორდენ, ესენი უნდა ცდილოყვნენ რუსის თავად-აზნაურობისათვის მიებაძნათ თავისის ყმების განთავისუფლების საქმეში. ხოლო, როცა ეს ამბავი მოხდა, ადგილობრივ მცხოვრებთა შორის მოგებულნი და

თავისის ახალის მდგომარეობის კმაყოფილნი საშინლად ბევრნეროდეცანა
მოჩნდენ. რაკი დაბალის წოდების მდგომარეობა გაუმჯობესდა—უკანასკნელი
თავისუფალ წოდების უფლებანი მიენიჭა ამ წოდებას, ცხოვრებამ
ფერი იცვალა, ხილხის ახალმა ძალამ თავი იჩინა. რუსეთი აქაურ
მკვიდრო რუსების მკვიდრთა უფლებას რომ ანიჭებდა, მხოლოდ ზა-
ლილს წოდებას დააკლდა ცოტა რამ. ბატონიშვილები და თავა-
დები, რა თქმა უნდა, დიდხანს არ დაიკიშუებენ თავიანთ დახურდა-
ვებას, დიდხანს იქმნებიან უკმაყოფილონი, მაგრამ რა სათვალავში
მოსატანია უკმაყოფილება მცირედის წრისა, რომელმაც თავისი მე-
თაურული შნიშვნელობა დაპქარგა, ასი ათას გაბედნიერებულ ხალ-
ხის ხმისთან!

აქ მომხდარ ფაქტის აზრი არამც თუ ევროპაში, ჩვენშიაც უკე-
ლის როდი ესმის. და არ შეიძლება არ გაელიმოს კაცს, როცა კით-
ხელობს გაზეთებში, რომ ინგლისელებს უნდათ შავის ზღვის სანა-
პირო ადგილებში შემოგვესიონ და იმედი აქვთ, რომ მხარს ადგი-
ლობრივი მკვიდრნი დაუჭერენ, რომელნიც, მათის აზრით, რუსეთის
უკმაყოფილონი არიან. ინგლისელები, იქნება, ამითი ფიქრობენ
აქაურების გულის მოგებას, რომ ძელი, ფერდალური წეს-წყობილება
დააბრუნონ და წინანდელი წესები არ ვადააგდონ ისე, როგორც
ინდოელთა კასტებს უშერებიან, რათა ამითი, რაც შეიძლება, ნეტად
გაატყავონ ინდოეთის მრავალ-მილიონი მცხოვრებნი? ჩვენ, რუსებს კი,
როგორლაც გვემარჯვება ასეთის საქმის მოგვარება; ჩვენ რომ ინ-
დოელების კასტებთან გვემნეს საქმე. ჩვენის სისტემის წყალობით,
ბოლოს მოყულებდით ამ კასტებს; დიდი ხანი კი არ არის მას აქეთ,
სულ ოცი წელიშადია, რაც რომელიც გინდა ბატონიშვილს თავისი
მოჯალაზე ინდოელ პარიად *) მიიჩნდა და ძალლსა ან ჯორზედ
სცელიდა... ახლა კი ასეთი ამბავი როგორლაც არ ისმის.

მაგრამ ჩვენ ძალიან ავშორდით ჩვენის ლაპარაკის საგანს.
დაუბრუნდეთ იმ დროის აზნაურებს.

აზნაურებსა და მათს ბატონებს შუა დიდი მანძილი იყო.
მაგალითად, მენიკი ბატონიშვილს შეეძლო ეთქვა, ჩემი აზნაური,
თემურყვა ჩიქოვანი, ჩემი სწორიაო? არა. ერთხელ თემურყვას ორი
ქვევა აჩუქა ძრვნიდ მოყვანილ ძროხისათვის, რომელიც ამ
აზნაურმა მღვდელ ოდიშარიას მოჰპარა. მენიკიმ, მართალია, მიიღო
ძლვენი, დააკელევინა კიდეცა, მაგრამ ამასთანავე იცოდა, რომ თე-
მურყვა მანინჯია (ქურდია) და ეს ძროხაც ნაქურდალი იქნებაო;

*) პარია—ინდოეთში სულ უკანასკნელი წოდების მცხოვრებია.

ასეთს ამბავს შეჩვეული იყო. თემურყვამ გამოართვა ბარათი პრინცესა
ქცევის მიწის ჩუქებისა, გახარებული შინ დაბრუნდა და ნაწერის
მიწას დაეპატრონა. მაგრამ რამდენსამე დღეს უკან მენიკთან მლედე-
ლი ოლიშარია მოვიდა და მოახსენა: თემურყვამ რომ ძროხა მო-
გართვათ, ჩემი იყოვო და სთხოვა, ჩემი ძროხა დამიბრუნეთ, თორებ
ოლქის უფროსთან ვიჩივლებო. აფრინეს კაცი თემურყვასთან, მაგრამ
ქურდი აზნაური სადღაც გამჭრალიყო. სთქვეს, ცუდადა საქმეო და
მენიკის ურჩიეს, მლედელს მოურიგდით როგორმე, თორებ ამ რუსოს-
თან (ესე იგი, რუსის უფროსთან) საქმის დაკერა ძნელია, ძველე-
ბური დრო არ არის ახლაო, ისეთი კაცია, რომ თქვენც გაგხვევსთ
საქმეში ნაჯურდალ ძროხის შექმისათვისო. მეტი გზა არ იყო, მენი-
კიმ მლედელს ძროხა უზღო... ძალიანა სწყინდა... წანანდელი დრო
რომ ყოფილიყო, მომჩინეან მლედელს კინწის კერით გააგდებინებდა
სასახლიდან...

და ამ ამბის შემდეგ, მენიკის ეუბნებიან, რომ მისი აზნაური
თემურყვა რუსების აზნაური გახდა და რამდენისამე წლის შემდეგ,
უნ იყის, შეიძლება მარშლადაც ამოირჩიონ!... ან კიდევ, სეირი ის
იქნება, ჩემის ბიძის, ელიზბარის, თხოვნით ახალმა მარშალმა მითხრას,
შენს ქონებას მეტად ჰქონებავო და მზრუნველად და მომვლელად
თემურყვა დამინიშნოს, ამბობდა მენიკი; მაგრამ, არა, ღმერთმი ნუ
მომასწროს იმ დღესით. ძალიან მოსალოდნელი იყო, ყოველივე ეს
მომხდარიყო. თემურყვა რაყი გაიგებდა, თუ რა ახალი უფლებანი
მიენიჭა, შეიძლება, პატიოსანი გამხდარიყო, კანონიერის გზით
ამომრჩეველთა უფლება მოეპოვებინა და შემდეგ მარშლადაც იერ-
ჩიათ კიდევა. რაყი ერთი გატყდებოდა ნაესი და ძველებურ ბატონ-
ყმურ მდგომარეობიდან გამოვიდოდა კაცი, მისი ცხოვრება ძირუ-
ლად უნდა შეცვლილიყო.

სამეგრელოს მალალი წოდების ყოფა-ცხოვრების აღწერის შემ-
დეგ ვეცდებით მეითხველს გავაცნოთ დაბალი წოდება, გლეხები.
აქაც, ცოტა ბოლოდან უნდა დაეიწყოთ, უნდა აღმოვწეროთ ცნო-
ბები კამერალურ აღწერიდან, რომელიც ჩვენ მხოლოდ 1860 წელს
შევადგინეთ.

7

ამ აღწერილობის თანახმად, მთელს სამეგრელოში 25,479 კომლი
აღმოჩნდა, თითეულ კომლზე ხუთი სული რომ ვიანგარიშოთ ორი-
სავე სქესისა, სულ 127,395 სული გამოვა.

მათს შორის იყო:

მაღალი წოდება.

ბატონიშვილები.	215	კომლი
თავადები	1,309	"
აზნაურები	10,361	"
სასულიერო წოდებისანი *)	2,340	"
	14,225	კ.

დაბალი, მოხარკე წოდება.

აზატები	2,875	კომლი
მსახურნი	19,935	"
გლეხი ანუ მარგალი	85,520	"
მოჯალაბე	4,950	"
	113,280	კ.

დაბალის წოდების გლეხი სხვა-და-სხვას ეკუთვნოდენ და ამ შერიც შემდეგის კატეგორიისანი იყვნენ:

სამთავრო გლეხები	13,745	კომლი
საეკლესიო	15,325	"
საბატონიშვილებო	22,460	"
საგლეხო (რუსების-მიერ განთავისუფლებულნი).	1,755	"
სათავადო და სააზნაურო	59,895	"
	113,180	კ.

მაშასადამე, 14,010 სულ თავადებსა, აზნაურებსა და სამლელობაზე ითვლებოდა 59,895 სული გლეხი, ანუ, სხვანაირად რომ ვთქვათ, ოთხი კაცი მუშაობით სული ირთმევდა და ერთი კაცი ბატონი იყო, ამ ოთხი კაცის ნაწვავ-ნადაგსა ხარჯავდა!..

ეს ციფრები ყველაზე მეტად მეტად გვიხატავენ მაშინდელის დაბალის წოდების მდგომარეობასა, როცა გლეხი ნივთიდ იყო ქცეული ლარიბ და რიცხვ-მრავალ მაღალ წოდების ხელში.

ამ, მუშა საქონლად ქცეულის, ხალხის დამორჩილება მხოლოდ ჯაჭვითა და ხუნდებით შეიძლებოდა და მთავარი და ბატონიშვილებიც ამ საშუალებასა ხმარობდენ, სხვა გზა არა ჰქონდათ. ასეთ მდგომარეობაში შეითვი ხალხი, რა გასაკვირი იყო, აჯანყებულიყო, თავისის ბატონების წინააღმდეგ ხელი აღემართა?!

რაც რუსები აქ შემოვიდენ, დიდაღი მასალა შეიკრიბა. კავკასიის ქრისტეან გლეხების ისტორიისათვის. ეს ძაბალები გამნეუ-

*) 1842 წ. მთავრის დავითის-მიერ განთავისუფლებულ სოფლის სამლელობას ცოტადენი მოჯალაბენიცა ჰყავდა.

ლია სხვადასხვა არქივებში და დიდი შრომია საჭირო, კაცულ-პრივატული ველსაც ამას ერთად თავი მოუყაროს და სინიდისიერად შეიმუშავოს. ამ ისტორიიდან მყითხველი შეიტყობს, რომ აქ დამკიდრებული რუსის მთავრობა სულ ფათურით მიღიოდა წინ, მეტად დაუდგრო-მელი იყო, დღეს რომ ერთს ზომას იხმარდა, ხვალ სულ სხვას მიმარ-თოდა; მებატონეთაგან შეწუხებულ გლეხებს ხან შვებას აძლევდა, ხან ისევ მუხრუქს მოუკერდა და შებატონებს სულს ართმევინებდა. როცა რუსეთში საქართველო შემოირთა და აქაურს მაღალს წოდე-ბას რუსეთის აზნაურობის უფლებანი მიანიჭა, მთავრობას არც კი უკითხავს, თუ რა დამოკიდებულება ჰქონდა ამ მაღალს წოდებას თავისს ყმა-გლეხებთან; მთავრობას ეგონა, რომ აქაური მებატონე და შიდა რუსეთის გუბერნიის მებატონე — ორივე ერთი იყო, ესე იგი, მებატონე თავისს მამულში იმას სჩადიოდა, რაც უნდოდა, და ყმას, როგორცა სურდა, ისე ექცეოდა, მაგრამ აქაური მაბატონე-გბი რუსეთის წეს-წყობილებას არ იცნობდენ და არ შეეძლოთ ერთ-ბაშად ისე მოქცეოდენ გლეხებს, როგორც რუსის მებატონენი ექცე-ოდენ, ამიტომ რომ სანამ აქ რუსი შემოვიდოდა, იმდენი უფლება თავისიღმაც არა ჰქონიათ, რანდენიც რუსის მებატონეთა ჰქონდათ. აქ ცველაფერი ადათითა სწარმოებდა, გლეხებიც იმ კატეგორიებად იყვნენ დაყოფილნი, როგორც სამეგრელოში, და ცველას თავისი მო-გალეობა აწევა. ამიტომ, მართალია, აქაურს მებატონებს პირველში ის უფლება ჰქონდათ, რაც რუსის მებატონეებსა, მაგრამ კარგა ხან-ში გაიარა მას შემდეგ, რაც რუსეთის ქვეშევრდომნი გახდენ, და მხოლოდ მაშინ მოსთხოვეს თავისს ყმებს ის, რასაც რუსეთის მება-ტონები თხოულობდენ გლეხებისაგან. გლეხებმა წინააღმდეგობა გამოაცხადეს: — ადათით მოვათხოვთ სამსახურიო. მაშინ მთავრობა ჩაერია საქმეში, მებატონეების მხარე დაიჭირა და ეს უსწორო ბრძო-ლა იმითი გათავდა, რომ გლეხები ვალდებული გახდნენ მებატო-ნეთათვის ცველაფერი სიტყვის-შეუბრუნებლად დაჯერებინათ. მაგ-რამ ამ უკანასკნელთ უფლებას ერთი სუსტი მხარე აღმოაჩნდა, ეს ჟენიშნეს გლეხებმა და ხელები მაგრად ჩასჭიდეს.

მაშინ ლიბერალური დროები იყო, ალექსანდრე II მეფობდა. რუსეთში შიგა-და-შიგ, ის-ის იყო, იწყებდენ, თუმცა მორიცებუ-ლად, გლეხების განთავისუფლებისათვის ზომების შემოლებას. ერთი ამ ზომათაგანი რუსეთში ისე შემოვიდა, რომ არც კი ვისმე შეუმჩნე-ვია. საქართველოში კი ამავე ზომის შემოლებამ ცხოვრება თვალსა-ჩინოდ შესცვალა: აქაურს გლეხებს გამოეცხადათ, უფლება გაქვთ სასამართლოს წესით განითავისუფლოთ თავი იმათვან, ეინც თქვენი

ბატონია უკანონოდაო. ხოლო უკანონო მებატონეებად, სხვაზოგადად რის, ისეთი მებატონეებიც ითვლებოდენ, ვისაც მესაკუთრის საბუთი არ ჰქონდათ იმ მამულებისა, სადაც ყმები ესახლნენ. ამ სწორედ აქ აღმოჩნდა ქართველ მებატონეების საქმის სუსტი მხარეც: საბუთის ქაღალდები არეულ-დარეულები ჰქონდათ, ზოგს სულ დაეკარგნა კი-დღეც; თავისუფლების მეძიებელ გლეხთა საქმეების გარჩევა მინდობილი ჰქონდა გუბერნიის პროკურორს; მოკლე ხანში მრავალი მოგროვდა ისეთი საქმეები სასამართლოში გასარჩევად. გლეხები ყველან იგებდენ საქმეებსა. ბატონისაგან განთავისუფლებული გლეხები სახაზინო გლეხებად ეწერებოდნენ ან და ქალაქებში მიდიოდენ და მოქალაქეებად ხდებოდნენ.

გლეხები ესწრავეოდენ ხელიდან არ გაეშეათ თავისი უფლებები და ცდილობდენ შეემსუბუქებინათ თაქიანთი ტვირთი. ამ მხრივ გლეხების მეცადინეობამ გახსაკუთრებით თავი იჩინა ოციანს და ოცდაათიანს წლებში, როცა საგუბერნიო პროკურორად ქ. ტფილისში ბ-ნი პერვოვი იყო, რომელსაც ქართველი მებატონენ ყოველ მხრივ წყველა-კრულებით იხსენიებდენ. ხოლო ოცდაათიანის წლების გასულს სახელმწიფო საბჭოს წევრი ბარონი განი, როცა ემზადებოდა კავკასიის მხარეში სამოქალაქო მართვა-გამგეობის შეცვლისათვის და როცა დააბლოვებით გაიცნო საგლეხო კითხვა საქართველოში, დარწმუნდა, რომ აქ ბატონ-ყმობა თავის დღეში ირა ყოფილაო, გლეხები უბრალო ფერმერები იყვნენ და მებატონეს კირნახლის ერთ ნაწილს აძლევდენ, რამდენსამე დღეს წელიწადში მუშაობდენ იმისათვის, შეეძლოთ, როცა უნდოდათ, საბატონო აღგილისათვის თავი დაენებებინათო. ამიტომათ, ამბობდა ბარონი განი, აქაური გლეხები დაუყონებლივ უნდა განვათავისუფლოთო, აქაური გლეხები და ოსურზეის გუბერნიის გლეხები ორივე ერთიათ. ბარონ განის აზრის თანახმად, კავკასიის გამგეობის საბჭო ემზადებოდა უმაღლეს მთავრობისათვის მოქსენებინა, რათა ეს საგლეხო კითხვა საკანონმდებლო წესით ვადაწყვეტილიყო.

ქართველი თავად-აზნაურობა ხედავდა, ბარონი განი ხეირს არ დაგვაყრის, თუ ჩეენც ხმა არ ამოვილეთო. მებატონეებმა პეტერბურგში თავად-აზნაურობის წინამდლოლი თავადი დიმიტრი თომას ძე ორბელიანი და მასთან ერთად რამდენიმე მოციქული გაგზავნეს. ამ დეპუტაციას ხელმწიფისათვის უქვეშევრდომილესად უნდა ეთხოვნა, თავად-აზნაურობა დაგვიფარეთ ამ უკანონო და საწყენ მოქმედებისაგანით. დეპუტაცია პეტერბურგში იმდენს ეცადა, რომ გრაფ ბენკენდორფის გული მოიგო, და ამ უკანასკნელის შეაძლე-

მლობით იმპერატორმა ნიკოლოზმა საქართველოში თავადდღუშე მარტინე ნიშევი გამოგზავნა ადგილობრივ გამოსაძიებლად და გადასაწყვეტად ამ საქმისა. თავად ჩერნიშევს ხელმწიფისაგან დიდი უფლებები ჰქონდა მონიკებული. ასეთ სტუმარს ტფილის თავად-აზნაურობა შესაფერად დაუხვდა. მიუხედავად მოხუცებულობისა, ჩერნიშევი საშინელი არშიყი და თაყვანისმცემელი იყო ქალებისა. სულ იმასა ცვილობდა, თავი გაეხალგაზდავებინა, ხმარობდა ფერსა და უმარილსა. ყალბ კბილებსა და თმას ატარებდა, ტანხედაც კორსეტი ჰქონდა შემოცერილი, რა არის, ტანტურილი გამოვჩნდე და ქალებს მოექმონებო. მაშინაის სამოთხის ლამაზი ქალები რომ დაინახა, ჩერნიშევი არამც თუ გაყმაშვილდა, მათმა ნახვაშ ტყველ ქმნა მოხუცის გული, ვერ გაუძლო მათს მოჯვადოებელს სახეს. ვისაც მაშინდელი დრო ახსოვს, მოგვითხრობენ, რომ ფელდევერები ტფილისიდან პეტერბურგში დაჰქონდენ განგებ მარაოებისა, სურნელებისა და სხვა ნივთებიათვის, რომლებიც საჭირო იყო ქალების ბუღარებისათვისო. ეს ნივთები ტყველ-ქმნილ თავადს აქაურ ლამაზ ქალების საჩუქრად უნდოდა. თავადი ჰეტარობდა ტფილისში, ბედნიერებისაგან ცათაფრენა ჰქონდა შემდგარი. ამ ნეტარების შედეგი, რა თქმა უნდა, ის იყო, რომ თავადმა ჩერნიშევმა სრულიად უარპყო ბარონ განის წინადადება ბატონიშვილის გაუქმების შესახებ. და 1842 წელს ცალკე ცირკულიარი გამოსცა, რომლის ძალით ადგილობრივს აღმინისტრაციას ნაბრძანები ჰქონდა: თვალყური ადევნეთ ყმებს, რომ ბატონიშვილ ყველაფერში ემორჩილებოდენო. ხოლო როცა ყმება, ის იყო, განისრახეს წინააღმდევობა განეცხადებინათ, სამშედრო ეგზეკუციამ აგრძნობინა, რომ განთავისუფლების იმედი, თუ სამუდამოდ არა, დიდხანს მაინც არ უნდა გვქონდეს.

ჩერნიშევი პეტერბურგში რომ დაბრუნდა, ხელმწიფე იმპერატორს საქმის ვითარება სულ სხვანაირად მოახსენა და ყოველი ბრალი ბარონს განს მოახვა თავზე. ეს უკანასკნელი მაშინათვე დათხოვნილ იქმნა სახელმწიფო საბჭოს წევრობისაგან, წავიდა თავის მამულში, ოსტაზე მხარეში, და დიდხანს არ გაუკლია, იქ მოკედა კიდევა. ამ შესანიშნავს სახელმწიფო კაცს მუხანათობა დასწამეს: საქართველოში ერთგულად არ იქცეოდათ, განზრახვა ჰქონდა თავისის მოქმედებით მოელის საქართველოს თავად-აზნაურობა აეჯანყაბინათ, ის თავად-აზნაურობა, რომელიც განსაკუთრებულის გულმოდგინებით უდგა მხარში რცსის მეომრებსათ. და მათი აჯანყება სწორედ მაშინ უნდა მომხდარიყო, როცა კავკასია ჯერ კიდევ სრულად არა გვქონდა დაპყრობილი.

როცა თავადი კორონცოვი მოვიდა საქართველოში, ჩეჭნიშვილისა ვის ცირკულიარი ყოვლადის სიმტკიცით სრულდებოდა. კორონცოვმა არამც თუ არაფერი მოუკლო ამ ცირკულიარის ძალას, პირიქით, 1848 წელს გლეხებს უფლება წაართვა სასამართლოს წესით თავისუფლების ძიებისა. კორონცოვი, რიგორც ყველამ უწყის, განსაკუთრებით ცდილობდა ქართველ თავად-აზნაურობის დაწინაურებასა და ამაღლებას. ამ გვარად, საქართველოს გლეხობას დაეკარგა თავისი ისტორიული ნიადაგი ადათით მონიკებულ უფლებისა. მათი უფლებანი არც რუსთის გლეხობის უფლებებს შეეფარდა, რომელიც კინონთა კრებულის მე IX ტომშია აღნუსხული, და დარჩია სრულიად უპატრონოდ. მისი სვე-ბედი ადმინისტრაციის ხელში იყო და ამ უკანასკნელს კიდევ სასტიკად ნაბრძანები ჰქონდა ყმები ბატონთათვის ყველაფერში დაემორჩილებინა. ამ საგნის შესახებ რაც რამ ტულისის გუბერნიაში ხდებოდა, ქუთაისის გუბერნიაშიაც აცნობებდენ ხოლმე, და 1842 წელს თავად ჩერნიშვილის მიერ გამოცემულ ცირკულიარის შემდეგ, მაზრის უფროსი საბოლოოდ შეიქმნა ბატონებსა და ყმებს შუა ატებილ დავი-დარაბის ბოლოსმომლებ კაცად. მაზრის უფროსებს კინტროლიდ გუბერნატორი და მთავარმართებელი ჰყავდათ, თა ეს იყო მიზეზი, რომ, ცოტა არ იყოს, ლომბიერად იქცეოდენ; დანიშნული იყო ზომა ხოლო ციელის სასჯელისა და დატყვევებისა და იშვიათად, განსაკუთრებულს შემთხვევაში, მიმართავდენ ხოლმე სამხედრო ეკზეუციას.

მაგრამ სულ სხვა ამბავი ხდებოდა იქვე, გვერდით, ავტონომიურს სამეცნიელოში, სადაც ყველაფერს ბინდი ჰქონდა გადაფარებული და სადაც მთავრის უკონტროლო და უსაზღვრო უფლება დიდის ხნიდამვე ულმობელიდ ებრძოდა გლეხს.

1811 და 1812 წლებში ამ მხარეში შავი ჭირი (ქამი) განილა და მუსრი გაივლო აქაურებს. მცხოვრები, უამის შიშით თავტანდა-კარგულნი და შიმშილისაგან სულამორთმეულნი, სახლეარს თავს ანებებდენ და ცდილობდენ კავკასიის სხვა-და-სხვა მხარეში, და განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოში, გადახვეწილიყვნენ. როცა უამობა გათავდა, უკან ცოტანი-და დაბრუნდენ, — უმრავლესობა გლეხებისა ახალს ადგილებზე დარჩნენ, განსაკუთრებით კახეთში, რომლის ბუნება სრულიად ჩამოჰვავს სამეცნიელოს ბუნებას. აქაურმა შემამულებმა მეგრელები ჩიზნებად მიიღეს, ხოლო საქმაო რიცხვი გადმოხვეწილთა საეკლესიო და სახაზინო გლეხების საზოგადოებებში ჩაეწერა.

ერთის სიტყვით, შიმშილისა და უამის გამო გამოქვეყნის
შეგრებნი აღმოსავლეთ საქართველოში დაემკვიდრნენ და სამეცნი-
ლოში დაბრუნებას არც კი ფიქრობდენ. მაგრამ სამეცნილოს მთა-
ვარმა ხელშე რუსეთის კანონი დაიხვია ბატონ-ყმობისა, რომლის ძა-
ლით ბატონს შეეძლო თუნდ ზღვის ბსკერიდანაც ამოცვანა თავისი
ყმა, მიმართა კავკასიის ცენტრალურს მთავრობას და მოითხოვა, რომ
აღმოსავლეთ საქართველოში გაქცეული მისი და მისის თავად-აზნა-
ურების ყმები უკანვე დაებრუნებინათ. ეს მმავი ერმოლოვის დროს
დაიწყო და დიდ ხანს გაგრძელდა; ქართლ-კახელნი მემამულენი, რამ-
დენადც კი შეიძლებოდა, მალავდნენ მეგრელებსა, მაგრამ მთავარს
საგანგებო აგენტი ჰყავდა ტფილისში და იმის შეიძლობით ყველგან
ეძებდა და ძალით იბრუნებდა ლტოლებითა. სამეცნილოს მთავარი
დაეინებით თხოულობდა უამობის დროს გაქცეულ ყმების დაბრუ-
ნებასა, მაგრამ მისის ეინიანობის მიზეზი მარტო ესენი არ იყენენ:
იმავე დროს გლეხებმა ჩუმჩუმად იწყეს სამეცნილოდან გადახიზნეა.
და აი სწორედ ასეთის გლეხების სურვილისათვის უნდა მოეჭრა
კბილები მთავრის სასტიკ ზომებსა.

სამეცნილოს მთავარი დავითი ენერგიულად ცდილობდა თავის
ხელვეიოებს, თავადებასა და აზნაურებს, გამოქვეყნისა და, მათგან
გაქცეულ ყმებს ქართლ-კახეთიდან აბრუნებდა, მაგრამ იმავე დროს
ამ დაბრუნებულებს თავის მამულების კარი გაულო, და ყველანი
მთავრის მამულზე დასახლებასა ცდილობდა. რაკი ერთხელ სამთავ-
რო გლეხების რიცხვში ჩაეწერებოდნ, ლტოლებითა თავისს ბატო-
ნებს აღარ უბრუნდებოდნ. მემამულებსაც სხვა გზა არა ჰქონდათ,
ურჩებს ამწყვდევდენ, ხუნდებს უყრიდნენ ხელ-ფეხში და ოფხაზეთმი
ჰყიდდენ, რა არის, ამით სხვები მაინც დავაშინოთ და გაქცევა არ
გაპედონო.

აი, რა მდგომარეობაში დახვდა რუსის მთავრობას სამეცნი-
ლოს გლეხობა! ამათგან მხოლოდ საეკლესიო გლეხებს შეეძლოთ
თავისი თავი, შედარებით, ბედნიერად ჩაეთვალნათ. ესენი ხარჯს
მხოლოდ ფულით იხდიდენ, კომლშე საში მანეთს აძლევდენ ეკალე-
სიას.

ყველაზე მეტი მცხოვრები სენაკის ოლქში ითვლებოდა. სცხოვრო-
ბდა აქა 50,000 მეტი სული ყველა წოდებისა. სივრცე ჰქონდა: სიგრძეზე
ფოთსა და სოფ. კურზუს შუა 150 ვერსი და სიგანეზე სოფ. კინჩხა-
სა და თევლათს შუა 70 ვერსი. გზები იყო: ერთი რიონით ფოთი-
დან ორპირამდე; მეორე — საურმე მარანიდან ცივისწყლამდე. მე-
რე, ყველა მხრივ სასოფლო ბილიკები იყო გაყვანილი, სადაც მხო-

ლოდ ცხენით შეიძლებოდა სიარული. ამ ბილიკების გაცნობის დროის შესწავლა ადვილი საქმე არ იყო, მაგრამ მე, როგორც ოლქის უფროსი, რომელიც ჩემს ოლქში ყველგან უნდა ყრფილვიყავ, არ შემეტანო ყველა არ დამევლო და არ გაძეცნო.

8

პეტერბურგში დედოფალი იმიტოვ წაეიღა, რომ ხელმწიფე იმპერატორის დაახლოებულის მეთვალყურეობით ილიზორდინ მცირებულოვანი მთავარი. იმიტობდენ, ომ დედოფალი მანამდე დარჩება პეტერბურგში, სანამ შვილი სრულიშვლოვანი გახდება და, როგორც პროელამციაში იყო გამოცხადებული, რუსის ხელში სამეცნიელოს მართვა-გამჭვირბა მანამდე იქნებათ. მაგრამ ყველათი გრძნობდენ, რომ, რაც დედოფალი წაეიღა, სამეცნიელოს მცდ-ილბალი, ძირეულად გამოიცვალათ. რუსის მთავრობა, თუმცა დროებითი იყო, მაინც ისე მოქმედებდა, რომ სრულიად არა ჰგავდა მთავრის მოქმედებას, და ხალხი დარწმუნებული იყო, ძევლის დროისა და დადიანობის წირეა გამოსულიათ. ჩეენ მაინც იმას კეუბნებოდით ხალხს, რომ, პროკლამაციის ძალით, ისევ მთავრის ხელში იქნება სამეცნიელოვო. ამ შემთხვევაში ერთის მხრით ჩეენ იმათა ვვავდით, ვისაც ეფიქრებათ შეაშინონ მდიდარ ბიძების შემცვიდრეობის მოძლოდინე მძისწულები ამ ბიძების ავადმყოფობის ამბით. მართალია, ელოდენ დედოფლისა და სრულშვლოვან მთავრის ნიკოს დაბრუნებას, მაგრამ არავისა სწამდა, რომ უფლებანი მათ დაპბრუნებოდათ. შეიდ-რვა წლის განმავლობაში დედოფალსა და მის ეგრედ წოდებულს ერთგულ თავადებს მორის მიწერ-მოწერა იყო. მაგრამ მიუხედავად იმისა, ადგილობრივი მკვიდრნი რუსის მთავრობას უახლოებებოდენ. რუსები სასურველ სტუმრად მიაჩნდათ და არათრის გულისათვის არ აპირობდენ ამ სტუმრის გაშვებას.

ყველასა სურდა, რუსებს აქ ფეხი მოექიდებინათ.

თავადებმა შეიგნეს, თუ რამდენად სასარგებლო იყო თავიანთი ბავშვებისათვის ესწავლებინათ და სახელმწიფო სამსახურში შეეყვანათ. აღრე მთავარი განგებ არავის უშეებდა სამეცნიელოდან, რა არის, რამე არ ისწავლონო, ახლა კი რუსის მთავრობა, არამც თუ ხელს გვიშლის, პირიქით, გვემბარება კიდეცა ჩეენმა შვილებმა ისწავლონ რამეო.

აქაური აზნაურები ხედავდენ, რომ იმერეთსა და გურიაში აზნაურები ქონებრივად თავადებისაგან განაცალკევეს და რუსეთის აზ-

ნაურების უფლებანი მიანიჭეს; მოელოდენ, რუსის მთავრობაში უწევთავად ამ წყალობას გვიზამს.

გლეხები თხოულობდენ თავის ბატონები იდამიანურად მოპყრობოდენ. რუსის აღმინისტრაცია ქომაგად გამოუწინდათ ამ შემთხვევაში და წალილი აუსრულდათ: ჯერჯერობით მეტი არაფირი უნდოდათ; იმდენად იყვნენ შევიწროებული და დაჩაგრული, რომ ვერ წარმოედგინათ, თუ რა ბედნიერება მოელოდათ მომავალში.

ყველა ქსენი ერთსა სიხოვთენ რუსის მმართველობას — სამართლიანობას. მათმა დავარღილმა ცხოვრებამ ათასგვარი კითხვა წამოაყენა, მაგრამ კითხვა კითხვად რჩებოდა, იმისი გამომრკვევი არავინ იყო. აი აქ უნდა მიშველებოდა რუსის მმართველობა. სამხრეთის აპილკილებულ ხალხთანა გვერდი საქმე, და ამ ხალხს ეგონა, რომ რუსის მმართველობა მძლეთა მძლე იყო, და ამიტომ იმაზე ზედმეტსა გვთხოვდენ, რაც შეგვეძლო. საეჭვო არ არის, ასეთი ამბები ხშირად მოხდებოდა რუსეთის სხვა განაპირია ადგილებშიაც, სადაც კი რუსის მთავრობას წილად ხვდა აღმოსავლეთის დესპოტებისათვის უფლებანი წაერთმია; ადგილობრივი მკვიდრნი იქაც მოუთმენლად ეპოტინებოდენ რუსის აღმინისტრაციას, ათას რასმე სიხოვთენ თავისის მწარე ცხოვრების დასაამებლად, ის კი არ ესმოდათ, თუ რა უფლება ჰქონდა ამ აღმინისტრაციას და რა შევძლო და რა არა მათვის გაეკეთებინა.

მაგრამ რითი უნდა ეხელმძღვანელნა რუსის აღმინისტრაციას ამ სამართლობის შემოლების დროს?

ჩვეულებითი სამართალი, ჩაწერილი მეუე ვახტანგის-მიერ წარსულ საუკუნეში და არეული მოსეს და აღმულის კანონებთან ერთად, წარმოადგენდა კრებულს, რომელსაც თავის დღეში არ ა ქვინია საკანონმდებლო კოდექსის მნიშვნელობა, ამას მხოლოდ მოსაშაროლენი ხმარობდენ საქმის გარჩვის დროს სხვა-და-სხვა ცნობების ამოსაკრებად. ამ კრებულში სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო კანონებთან ერთად თქვენ შეხვდებით სხვა-და-სხვა საფილოსოფიო შსჯელობათ, აფორიზმებს და ნიხრს, საქართველოს არისტოკრატულ გვარების სისხლის აღების გამო დაწესებულს. ამ „კანონების“ თავტანის გაგება ძნელი იყო, ამიტომ დიდის სიტრობილით უნდა მივგემართნა მათვის. სხვა სიიდან რა უნდა გვეშველნა საქმისათვისა? მთელ თხუთმეტ ტომოვან „კანონთა კრებას“, თავისის დამატებებით, საწყალ მეგრელებთან ვერ გამოვიყენებდით. ამიტომ, იმულებული ვიყავით, ფოტკარივით, ცოტ-ცოტა ყველგან მოგვერიფა სახელმძღვანელოდ და, განსაკუთრებით, გზა არ უნდა იგვევლო ხალ-

გონიერისათვის, მით უფრო, რომ მეტად მიხვედრილ და ნიჭიერ ხალხ-თანა გვერნდა საქმე. ჩვენ პროგრამა სიტყვით სრულიად ადვილი ასასრულებელი გვევონა, მავრამ ყველა მხრიდან იმდენი საჩივრები შემოიტანეს როგორც სიტყვიერად, ისე წერილობითად, რომ საქმე ძალიან გავვიჭირდა.

მთავრის დროს სამართლობა უსასყიდლო არ იყო, მოსამართლე ყოველ საქმეზე თვით საქმის გარჩევამდე ახდევინებდა საქმის სასყიდლს მომჩივნებს და ამითი სცხოვრობდა. სამართლის მოპოვება ძვირი ლირდა და ყველას არ შეეძლო მოსამართლისათვის მიემართნა. ხოლო როცა ჩვენ ეს გადასახადი მოესპერ და სასამართლო უსასყიდლო გავხადეთ, ნაკადულშა ჯებირი გახეთქა და თან მოგვიტანა აუარებელი წინანდელი საქმეები, გაუთავებელნი. მეტი გზა არ იყო, ყველა უნდა გავვერჩია და ძალაუნებურად გავიცანით ძველი წესები სამართლის გადაწყვეტისა. რაც უნდა ნასწავლი იურისტი ყოფილიყო, ხელებს გაასავსავებდა იმ წესების გაცნობაზე.

სანიმუშოდ აღვნიშნავთ თუნდ ერთს მათვანს.

მოსამართლესთან ანშა უჩივლა ბანს: ოც-და-ათი ქცევა მიწა წემართვა და უსაბუთოდ სარგებლობსო. მოსამართლემ მომჩივანი და მოპასუხე ირჩივ დაიბარა, მოუსმინა როგორც ერთს, ისე მეორეს, გასინჯა მათ-მიერ წარმოდგენილი რაღაც ძველის ქაღალდის ნაფლეთები, რომლებიც საბუთის ქაღალდად იყო წარმოდგენილი, და დაადგინა: ანშა უნდა მოიყვანოს თორმეტი კაცი და დააუიცოს, რომ ხსენებული ოცდაათი ქცევა მიწა მართლა იმისიათ. მომჩივანმა ანშა ბევრის დაეიდარიბისა და მოწმეების დასაპატიუებლად გაწეულ ხარჯის შემდეგ, მოიყვანა თორმეტი კაცი, ამათაც მაგარ ხატზე დაიფიცეს. ამნაირი „მაგარი“ (სასწაულომოქმედი) ხატი სამეგრელოში რამდენიმე იყო, და განსაკუთრებით ხალხსა. სწამდა ყული-კარის ღვთისმშობლის ხატი და წმ. გიორგის ხატი, ქიანად წოდებული. ხალხს ბრძანდა სწამდა, რომ ამ ხატებზე ტყუილად დაფიცება არ შეიძლება, ამიტომ რომ ადრე თუ გვიან სიმართლეს გამოაჩინო. ანის მიერ წარმოდგენილ თორმეტის კაცის დაფიცების შემდეგ მოსამართლემ ბანს ჩამოართვა მიწა და ანს ჩააბარა. კომედიის პირველი მოქმედება გათავდა. განვლო 15 წელიწადმა. ამ ხნის გამავლობაში ანშა დაბრუნებულ მიწიდან მღვდელს გონს ხუთი ქცევა მიჰყიდა და ახნაურს განს — ათი; მაგრამ ამ თუთხმეტის წლის მფლობელობის შემდეგ შეამჩნია, რომ რაღაც კარგი არ იყო მის თავსა. ჯერ საქონელი გაუწყდა, ვაზები აქა-იქ გაუხმა, მერე ორი შეილი მოუკვდა. მიდის მკითხავთან. მკითხავმა ყველაფერი გამოჰქითხა და პირდაპირ

უთხრა, ყულის და ქიაჩის ხატების ბრალიაო, ტყუილად დაგრძელების და ბანისათვის მიწა წაგირთმევიაო, თუ ახლავე ბანთან არ წახვედი და ფირუ არ აახსნევინე, უარესად წაეა შენი საქმეო. ეს ამბავი თანამოფიცრებმაც გაიგეს. ახლა ისინიც მიხვდენ, რომ ამ ხანში რაც რამ უბედურება დაგვატყდა, სულ ტყუილის ფიცის ბრალი იყოვო. ჩვენც გავვიწყდა საქონელი, ვაზები გადაგვიხმა, შვილები დაგვეხოცა და სხ. და სხვაო. მივიდენ ანთან და უთხრეს: წალი ბანთან და სთხოვე ჩვენც ავეხსნას ფიციო. ანი თავს იშაგრებს, ბანთან არ მიდის, მაგრამ ამ დროს გასათხოვარი ქალი გაუხდა ავად... დაგვიანება არ შეიძლებაო და წავიდა ბანთან.

ბანმა მეტად ძნელის პირობების ასრულება მოსთხოვა ფიცის ახსნისათვის: იმ ოც და ათის ქცევის გარდა ოც და ათი ქცევა მაწა ზედმეტი მომეცი და თანამოფიცრებმაც კარგი ძლვენი მომიტანონ. ვინ იცის რამდენი კირი მოსჭამა ანმა, დამიკული რამეო, მაგრამ ბანმა ქვაშეაგდო და თავი შეუშვირა. მეტი გზა არ იყო, ანს ბანის პირობები უნდა შეესრულებინა, მაგრამ ბალა ის იყო, რომ მღვდელმა ვინმა და აზნაურმა განმა უთხრეს, არაფრის გულისათვის არ დაგიბრუნებთ ნაყიდ 15 ქცევა მიწასაო. ანი იძულებული შეიქნა ამათ-თვის ახალი საჩივარი აეტეხნა.

სასამართლომ დაადგინა, რომ მღვდელმა და აზნაურმა ნაყიდი მიწა ანს უნდა ჩააბარონ, მხოლოდ ანმა ფული უკან უნდა დაუბრუნოს და იმის სალირალიც უნდა მისუეს, რაც შენობა დაუდგის ან ბალი გაუშენებიათო. მამული ამათ ნამდვილ პატრონისაგან კი არა, უკანონი მესაკუთრისაგან ქვენდათ ნაყიდი და რუსული 10 წლის ხანგასულობაც ვერ იხსნიდა ამ მესაკუთრეთ, ამიტომ რომ, აქცურის ადათით, მამულზე ხანგასულობა მარტო 40 წლისა მიაჩნიათ.

ანი, რაც ერგებათ, ყველაფერს აძლევს, მამულს უკანვე იბრუნებს, მერე მიპყავს თანამოფიცრები, ერთად მიდიან ბანთან და სრულად აქმაყოფილებენ. იმის შემდეგ ბანი, სამეგრელოს ეკულესის მიერ დადგენილის წესით, ფიცისაგან განათვისუფლებს მოფიცრთა.

ამ პროცესში მონაწილეობის მიმღებთა შორის წაგებული არ არის მხოლოდ მოსამართლე, რომელიც ყველას გადასახადს არ-თმევს.

და ამას ხამართლობა ერქვა!

რა თქმა უნდა, არც რუსული მოსამართლენი იყვენ უნაკლულონი, მაგრამ ამ ზომამდე მაინც არ მიაღწევდენ.

ოლქის უცროსს დიდი უფლება ჰქონდა. სხვათა შორის კუჭლუმარეა ლე იყო მოსამართლესებ საქმეები გაერჩია. მოვალე იყო მომჩინან-მოპასუხენი შეერიგებინა და, თუ ვინიცობაა, ამას ვერ მოახერხებდა, შხოლოდ მაშინ გადასცემდა საქმეს სასამართლოში, რომელსაც იმ დროს სამეცნიელოს მართვა-გამგეობის საბჭო წარმოადგენდა. თუ ორივე მხარე ოლქის უფროსს მედიატორედ ამოირჩივდა, რასაც ოლქის უფროსს გადასწუყვეტავდა, იმას უნდა დაჯერებულიყვნენ მოჩინან-მოპასუხენი, სხვაგან ჩივილი არ შეეძლოთ, და ამნაირად ბევრი საქმე ირჩეოდა. მკითხველის ყურადღებას იმას იმ აზრით მივაქცევთ, რომ ეს ამბავი ხდებოდა 1857 წელს, ეს ივი იმაზე ბევრით ადრე, რაც მომრიგებელი სასამართლონი შემოილეს შიდა გუბერნიებში.

მულობელობის დარღვევის საქმეში ჩენ ოთხის თვის ხანგასულობით ეხელმძღვანელობდით, და ამგვარი საქმეები აუარებელი გვემდა გასაარჩევად.

სასისხლისსამართლო საქმეების გამო გამოძიების წესები მეგრელებისათვის ახალი ამბავი იყო და ისინი მალე მიხედნენ, რა უსრული იყო ჩვენი წინანდელი სამოსამართლო პროცედურა. ჩენ მაშინ მხოლოდ ფორმალურად ვკითხავდით მოწმეებს და საბუთებს ასე ვაგროვებდით. თუ მოწმეები არ იქნებოდნენ, არც საბუთი გვი-ქნებოდა და ბრალდებული იმას-ლა გაიძახოდა: „არაფერი ვიციო“, და ჩენც ველარ ვამტყუნებდით.

მეგრელებს ეს ფორმალისტიკა არ მოეწონათ და თავისებური სახელი დაარჩევს: „რუსული ატკაზი“, ესე იგი, შენ მხოლოდ უარი სთქვი და ვერაფერს გიზამენო.

რუსული ფიცი, ჯვარსა და სახარებაზე, მათის ფიცის შემდეგ ძლიერის ხატების წინაშე, უძლურად ეჩვენათ და ამასაც თავისებური სახელი დაარჩევს: „რუსიშ ფუჩი“, რუსის ფიციო. რუსულად ტყუილად დაფიცებისა მანამდე არ შეშინებიათ, სანამ ცრუ ფიცისა-თვის სასჯელის სიმწარე არ იგემს და არა სთქვეს, საფრთხილოა ასეთი საქმე.

ამ სადაო და სასისხლის სამართლო საქმეთა რიცხვი, მართალია, დიდი იყო. მაგრამ უფრო ბევრი იყო წერილმანი საქმეები, რომელნიც ოლქის უფროსს უნდა გაერჩია. აქაური ხალხი ცხარია, ადვილად იცის აპილპილება და მეტის-მეტიად უცვარს ჩივილი და დავიდარაბა. ამ მხრივ მეგრელები საშინლადა ჰგვანან იტალიელებს. მეგრელებიც იტალიელებივით ძენწები არიან, და იმათებო დაეინებით ცდილობენ თავიანთი ინტერესი დაიცვან და სასამართლოს კარები სთელონ. პენინის ნახევარ-უნძულის მცხოვრებთა ამ ეროვნულის თვისების

წყალობითაა, რომ ასე შემუშავებულია რომის განთქმული სამოქა-
ლაქო სამართალი; მეგრელები განათლებით შორს არიან იტალიური კუ-
ლტურის, მაგრამ, თავის დროზე, უკველია, იმათაც ეყოლებათ გამო-
ჩენილი ადვოკატები. ამბობენ, რომ ჯერ ახლაც სხვებზე უკეთესი
ადვოკატები ქუთაისში მეგრელები არიან.

ოღვის უფროსი იძულებული იყო დილიდან სალამომდე მთელი
ეს დავიდარაბა ერჩია ხოლმე. ყოვლად შეუძლებელია კაცმა ჩამო-
სთვალოს ყველა სასაცილო შემთხვევები. ზოგი მეზობელს ვალის
გადაუხდელობას უჩივოდა, ზოგი წვრილმან რაღაების მოპარვას აბ-
რალებდა მეორეს, მეორე ამბობდა, მავანმა ჩემის თუთის ფურცელი
დაჟკრიფთ ჩემ უნბურადო, ვაზები ამომითხარა ეზოდანაც; ცოლი
ქმარს უჩივოდა,—მცემაო, ვინ მეითხავ-ექიმს ედავებოდა,—ფული
წინდაწინ გამომართვა და ავადმყოფობისაგან კი არ განმეურნაო,
აზნაური გლეხს უჩივოდა, არ მემორიილებაო, გლეხი—მებატონეს;
მეტს გვახდევინებს, სულს გვართმევსონ და სხვ. და სხვა.

პირველყოფილი და მამათმთავრული ცხოვრება ყველაფერში
იხატებოდა, ხალხი გულუბრყვილოდ მოდიოდ უფროსთან და თხო-
ულობდა, უსამართლობისაგან დამიტარეო.

ზოგიერთი შემთხვევები მეტისმეტად დამახასიათებელნი იყვნენ.
აი თუნდა ერთს მოვიტან, რომელიც ჯერ ისევ კარგათა მაქვს დამა-
ხსოვნებული.

ჩემთან შემოდის ასე ორმოცი წლის დედაკაცი. თან ხელით
მოპყავს მეორე ქალი ასე 17 წლისა, რომელიც უგულოდ მოპყვება,
ნაწყენი სახე აქვს და თვალები ძირს დაუხრია. ახალგაზრდა ქალი
ძალიან ლამაზია. მათგან ათიოდ ნაბიჯზე მოსჩანს ახალგაზრდა, ლა-
მაზი ყმაწევილი. ზოგიერთ წვრილმან ნიშნეულობით კაცი მიხვდება,
რომ ესენი ურიები უნდა იყვნენ.

ხნიერი ქალი გააღმასებული, შემდეგს მეუბნება.

„ქალი ბივათხოვე,—და სწორეთ ესაა, ხელი რომ უჭირავს,
—აი იმას, უკან რო სდგას. და მერე იცით, რა ყოფილა? არაფერი
შესძლებია და ქალი შემირცხვინა.

„ჩვენის, ურიების, ჩვეულებით ქორწილის მეორე დილასვე უნ-
და მიმელო, როგორც დედას, ჩემის ქალის პერანგი, მერე ყველა ჩემ
ნათესავებისა და მეზობლებისათვის უნდა მეჩვენებინა და მათს წი-
ნაშე სირცხვილი არ მეჭამნა. როცა ჩემს სიძესთან მივეღ და პერანგი
მოქსთხოვე... ფუი. ფუი!.. მცედანი გამომდგარა... ფუი, ფუი, ფუი!..

„რა თქმა უნდა, ასეთ შერცხვენის შემდეგ ჩემი ქალი ჩემს სახლ-
ში წამოვიყვანე, სიძეს კი თვალებში ჩავაფურთხევი და გამოვუც-
ხადე, ახლავე გაეყარე ჩემს ქალს, შე ცვედანო-მეთქი!..

„არ იკითხავთ, რა მიუკო ამ უსინიღისომ! გაყრა არ უნდა და
ძალით უნდა წაიყვანოს ჩემი ქალი“.

ამ საჩითირო შემთხვევის გასარჩევად გამოვაძებინე ებრა-
ელთა ხახამისათვის, რომელიც იქავე ცხოვრობდა სოფელში.

ხახამს მეტად პატივუმული და კეთილშობილი სახე იქნა, ერთ-
ნაირად პატივსა სცემენ როგორც მისი ერთმორწეუნენი, ისე ქრის-
ტეანებიც. როცა მოისმინა დედის მოთხოვნა გაყრის შესახებ, ავის-
სნა, რომ ასეთ შემთხვევაში გაყრა შეუძლია, და მეორე რჯულის
წიგნის თანახმად, მოითხოვოს ცოლმა დაქორწინებიდან ექვს თვეის
შემდეგ, მანამდე კი თავის ქმრის სახლში უნდა დარჩეს და არავის
აქვს უფლება იქიდან გამოიყვანოსო.

ასეთ განმარტების შემდეგ ორსავე ქალს ვუთხარით ცოტა განხე
გამდგარიყვნენ, და დავუძახეთ ახალგაზდა კაცს.

ყმაწევილი დარცხვენილია, თვალები ძირს დაუხრია:

„ჩემს ცოლს არ გავუშვებ. მართალია, ჩემ-და საუბედუროდ ვერ
შევასრულე ჩვენი ჩვეულება და მეორე დილას სიდედრს პერანგი ვერ
გადაეცე, მაგრამ ეს თვითონ სიდედრის ბრალი გახლავსთ. მთელი
ლამე იმ სახლთან იყო ატუზული, სადაც მე და ჩემი ცოლი ვიყა-
ვით, ერთის წუთითაც, არ მოვასევნა, რომ მარტო დარჩენილვი-
ყავით და სულ პერანგს თხოულობდა; რო გათენდა სახლში შემო-
იჭრა და თავისი ქალი მოიტაცა“.

დავადგინეთ: ცოლი ებრაელისათვის ჩაგვებარებინა, ხოლო სი-
დედრს გამოვუცხადეთ — არ გაებედნა ქალის წაყვანა სიძის სახლიდან.
ცოლს შეუძლია, თუ საჭირო იქნება, ქმარს გაშვება მოსთხოვოს მხო-
ლოდ ექვს თვეეს შემდეგ.

გრაელმა თავის ახალგაზრდა ცოლს ხელი მოჰკიდა და ამ დროს
სიდედრმან ცრთი თქვენი მოწონებული სილა გაიწნა. იასაულები ჩაე-
რიყნენ და დაუშალეს დედაქაცს მეტი არ დაერტყა სიძისათვის, და
ახალგაზრდა ცოლ-ქმარი მიდიან. დედაქაცი გაეაპასდა და ესაულებს
პირში სწერდა. ამთ ებრძანათ დაეჭირნათ დედაქაცი და ცალკე ოთახში
დაემწყვდიათ. ქალი გაიყვანეს.

მაშინ ოლქის უფროსთან შემოდის ხახამი და ნებართვას თხო-
ულობს ბივიდეს ებრაელ დედაქაცთან — დაარიგოს და დაამშვიდოს.
რა თქმა უნდა, ეს ნება დართეს; მაგრამ ზოურბლზე ფეხი გადაა-
ბიჯა თუ არა, უკანვე გამოხტა: გაანჩლებულ დედაქაცს ერთი ბლუჭა
ბალანი გამოუგლეჯია წევრიდან, რისთვისაც ბრძანება გაირა ქალი
მეორე დღემდე გაეჩერებინათ.

მეორე დღეს, დილით, ჩვეულებრივ 7 საათზე ავდექი, გამოწერილი კანონი აივანზე და მის გვერდით დავინახე ახალგაზდა ცოლქმანის კანონი ებრალები. მოწიწებით მომესალმნენ და მოხვევს მათგან მიმელო ძლვენი, რომელიც შესდგებოდა ერთ კალათა ყურმნისა, ხილისა და ერთ ქათმისაგან. ამასთანავე მოხვევს გამომეშვე მათი დედა: გაყრა ახლა საჭირო არ არის და საქორწილო პერანგსაც ჩავაბარებთო.

მთლად გახარებული ცოლქმარი დედასთან მივგზავნე; იქვე დავიბარე ხახამი; მოხდა საერთო შერიგება და შემდეგ ქმაყოფილი ყველანი თავთავიანთ სახლებში წავიდენ.

ებრაელთა ქალბატონი სრულიად ქმაყოფილი. და ახლა შეუძლია თვალები გაუსწოროს ყველა სხვა ქალბატონებს, თავისს მეზობლებს: ყველამ იცის, რომ თავის ქალის სახელი არ შეარცხვინა.

ამ დამახასიათებელ შემთხვევისაგან შეგვიძლია დავინახოთ, თუ რა უშუალობით, თუ რა პირდაპირობით ეკიდებიან სასამართლოს ის ადამიანები, რომელნიც ჯერ კიდევ არ არიან გამოსულნი თავის პირველყოფილ მდგომარეობიდან. მოსამართლე მათთვის უბრალო კაცი კი არ არის, და მით უფრო მოხელე; მოსამართლე მათთვის მატარებელია წმინდა სამართლიანობისა და მას გასარჩევად მიანდობენ მეტის-მეტიდ საიდუმლო, მეტისმეტად ინტიმურ გაუგებრობა-საც-კი.

ასეთ ეტნოგრაფიულ სხვადასხვაობასა და პირობებში რუსის ადგინისტრაციას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ამ ახალ ადგილებში, რომელთაც რუსეთი აღმოსავლეთის ქვეყნებში იძენს. ასეთს ადგილებში მთავრობამ ისეთი აღმინისტრატორები უნდა დანიშნოს, რომელთაც: ალაგობრივი ენა იციან, უმაღლესი იურიდიული სწავლა-განათლება აქვთ მიღებული და ადგილობრივ მქეიცრთა წენასიათი გაცნობილი აქვთ. აღმინისტრატორად თუ რუსია, აქაურებს ძალიან მოსწონთ, რუსი ყველაზე პირუთენელ კაცად მიაჩნიათ. მაგრამ თუ გვინდა, რომ რუსები აქეთენ წამოვიდნენ მოხელეებად, საჭიროა ოლქისა ანუ მაზრის უფროსებს კარგი ჯამაგირი ჰქონდეთ დანიშნული და იმდენად სახარბიელო უნდა იყვეს მათთვის აქ სამსახური, რომ სხვა სამსახურში არა ცდილობდენ გადასვლას, და პენსია დაიმსახურონ ხოლმე. თანაც, მათი პენსია მთელს ჯამაგირს უნდა უდრიდეს.

ასეთი იყო აქაურის მართვა-გამგეობის წესების გეგმა, რომელიც შეიმუშავა 1842 წელს კავკასიისათვის შესანიშნავმა, ვიმეორებთ, სახელმწიფო კაცმა, ბარონმა განშა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ამ

გზით დიდს ხანს არ ვიარეთ, გაგვიტაცა ახალმოღურმა, ლიბერტინულ
ლურმა აზრებმა და ბევრი რამ გადავაკეთეთ თვით საქმის საზიანოდ
ჩვენის მოგონების შემდეგა და უკანასკნელს თავში მყითხველს
მოვუთხრობთ მოკლე მატიანეს იმისას, თუ როგორ ვმართავდით სა-
მეგრელოს პირველ წლებში.

III 30 80 18 8

30680ლ0 ყლები რუსი მართვა-გამზღვისა

მოსფელა ქუთაისის ახალ გენერალ-გუბერნატორის თავადის გ. რ. ერისთავისა. — დაპერა მეამინისეთა მეთაურებისა. — მართალ თოდუას დამალვა მის მეზობლების მიერ. — მოსფელა მთავრის მწრუბეველის დ. ი. ყიფიასისა, მისი მოკლე ბიოგრაფია. — ამბობება სოფ. ნახუნუში. — ექვეუცემა. — აჯანყების მოთავეთა დაპერა. — დებულების შედგენა. — რუსეთში გადასახლება სამეცნიელოს აჯანყების წელ-მძღვანელთა. — შიმშილობა. — მზრუნველის აღნუსწვა მთავრის მა-მულებისა. — ფრანგების რეინის-გზის მკეთებელ კომპანიის აგენტების მოსფელა. — ნ. პ. კოლუბიაკინი ერევანში გადაიყვანეს გუბერნატორად და მის მაგიერ დანიშნეს მისი ძმა მიხეილი. — ძმათა კოლუბიაკინთა ოცნება და მათი შედარება კავკასიის სხვა ადმინისტრატორებთან. — ოჩინირი. — გეგიძე. — პირველი ორთქლმავალი წომალ-დი რიონშე. — კავერალური აღწერა. — დიდთა მთავართა მიკოლოზ და მიხეილ ნიკოლოზის ძეთა მოსფელა. — როგორ მიეგება მათ ფოთში გურიის თავად-აზნაურობა. — მთავრის მამულების გამო შემდგარი საქმე. — დაფასაწაული ზუგდიდში. — დ. ყიფიანის მოსფელა და მისი უთანმოება კოლუბიაკინთან. — ქ. ფოთის კურთხევა. — გორდში ჩემი გადასფელა და ოლქის სამართველოს გადატანა. — ჩემი შეტა-კება ყიფიანთან. — მისი წასელა ლეჩეშემის გზით ქუთაისში. — აღმო-სავლეთ კავკასიის დაპურობა. — ყიფიანი ბარიატიმსკის მოხსენებას აძლევს მთავრის მამულების შესახებ. — კოლუბიაკინის გამობა ტფილისში. — ბარიატიმსკი ყიფიანს უარს ეუბნება და ეს უკანასკნე-ლი პეტერბურგში მიდის. — სვანეთის შემოერთება. — ეპისკოპოს თეოფილეს გარდაცვალება. — სვანეთში გალაშერება. — ჩემი გადას-ფელა ტფილისის გუბერნიაში. — მ. კოლუბიაკინის გადმისყვანა ტფილი-ში. — მის მაგიერად სამეცნიელოში ჭილაშეილსა ნიშნავენ. — თ. ბარიატიმსკის წასელა საზღვარ-გარეთ. — საზღვარ-გარეთის განხო-ში დაბეჭდოლი წერილი სამეცნიელოს საქმეთა გამო. — ყიფიანის დაბრუნება პეტერბურგიდან. — მისი მოკლე ხნის გამარჯვება. — დრეზდენში გაგზავნა სამეცნიელოს ყველა საქმებისა. — ბარიატიმსკის წერილი, ხელმუიფესთან მიწერილი. — ბურკოვის მისელა დრეზდენში. — ახლად გადაშემცემა სამეცნიელოს საქმებისა. — დ. ყიფიანის და-თოვნა სამსახურიდან. — დასკვნა.

ქრისტიშობისთვის დასაწყისში სოხუმის გზით სამეგრელოში მოვიდა ქუთაისის ახალი გენერალ-გუბერნატორი, თავადი გორგი რომანის ძე ერისთავი, რომელიც ამ თანამდებობაზე გაგარინის სიკულტურულის შემდეგ დანიშნეს.

გ. ერისთავი ქართლელი თავადიშილი იყო და საქართველოს მეფეების შთამომავლობას ნათესავადა ხედებოდა. იმ წერეში, ქართველ ახალგაზღვებისაგან რომ შესდგა რუსების საწინააღმდეგოდ, გერისთავიც ერია. ეს წრე მომხრე იყო ალექსანდრე ბატონიშვილისა, რომელიც მთელი თავისი სიცოცხლე ამაღლ ცდილობდა საქართველოს სამეფო ტახტზე ასულიყო. რუსებმა მეამბოხეებს ოცნება გაუგეს; ალექსანდრეს გამეფება და ჩვენი განდევნა სურთო. მაგრამ მთავრობა სასტიკად არ მოეკიდა მათს ქცევასა, ამიტომ რომ ხედავდა, საშიშო არა უქნიათ-რაო. ყოველსავე შემთხვევაში, წრის მემდევნელი ჰქონის მოსაკრეფად რამდენისამე წლის ვადით შიდა გშემძრნიებში გაგზავნეს. ამათში ერია ახალგაზდა პრაპორჩჩიკი თავადი ერისთავიცა, რომელიც არხანგელის გარნიზონში იქმნა გადაყვანილი. ორი თუ სამი წელიწადი ახალგაზდა კაცმა არხანგელსკში გაატარა, ერთხანს პეტერბურგსა და მოსკოვშიაც სკულპტორობდა და ამ ხნის განმავლობაში ბევრი რამ ისწავლა, გამოიცადა. სამშობლოში უკვე დადარბაისლებული ვაჟკაცი დაბრუნდა და გულმოდგინედ შეუდგა სამსახურს. კორონცოვი რომ მოვიდა კავკასიაში, გ. ერისთავს უკვე შტაბ-ოფიციერის ხარისხი ჰქონდა. მთავარ-მართებელმა ნიჭიერი მოსამსახურე რომ გაიცნო, მოწონა და მაშინათვე დააწინაურა. გ. ერისთავი რამდენისამე წელიწადს თერგის ყაზახთა ჯარის უფროსად და ყაბარდოს მმართველად იყო. ყველგან საერთო სიყვარული და პატივისცემა დაიმსახურა. წარმოსალები იყო, ზრდილი, ამასთანავე მეაცრი და მიუდიდობელი. ამ თვისებების პატრონმა კაცია გული და ნდობა მოიგო როგორც მთის ხალხისა, ისე ყაზახთა ჯარისა. თავადი ბარიატინსკი იმ დროს მისისავე ხარისხისა იყო და ყაბარდოს მეზობლად მსახურობდა. იმ დროიდანვე იცნობდა თავადს ერისთავს, ლირსეულად დააფასა მისი მოღვაწეობა და, როცა მთავარ-მართებლობა მიიღო, გაგარინის მოაღვილედ ის დანიშნა. ბარიატინსკიმ იმის დიდებაცურ შთამომავლობასაც მიაქცია ყურადღება. მთავართაგანი იმ დროს მარტო თავადი მიხელ შარვაშიძე იყო დარჩენილი და იმასთან, როგორც ამაყ კაცოან, მხოლოდ ისეთს გვარიშვილის კაცს შეეძლო საქმის დაჭრა, როგორიც იყო თავადი გორგი ერისთავი.

გ. ერთავის გამოვლის შეძლევა დიდს ხანს არ გაუვლია. კოლიუბიაკინმა სთქვა: ახლა კი შიში არაფრისაა, ამ მხარეები შშვი-დობა დამყარდებათ, არც ამბოხების მეთაურების (სამის კაცის) და-ხმარება გვტირიათ. ეს მეთაურები ჯერზანად თავისუფლად დადიო-დენ, მხოლოდ მონდობილი გვქონდა თვალ-ყური გვედევნებინა. კო-ლიუბიაკინმა ბრძანა ამ მეთაურების დაქურა. ამ ბრძანების აღსრუ-ლება შესახებ კოჩასი და მართალი თოდფასი მე მომანდო, ხოლო მესამე მეთაური მიქაგა ზუგდიდის მაზრის მცხოვრები იყო. კოჩა ვიშე თუ არა, შაშინათვე გამოცხადდა, მართალი თოდფას კი კარგა ხანსა ვდიე; მის საძებრად სალხინოში გაგზანვილი იასაული უკანვე დაბრუნდა და მითხრა, სადღაც დამალულია. მაშინ მე თვითონ წა-ვედი იმის საძებრად და თან 25 ყაზახ-რუსი გავიყოლიე.

სალხინოს ხელოსანმა და მოურავმა მითხრეს, მართალი თოდფას მეზობლები მალავენ და თავის ნებით არავის დაანე-ბებრნო; იკოდნენ, მართალი ვის სახლშიიც იმალებოდა, და ამიტომ ვუბრძანე პირდაპირ იქ წავეყვანეთ. სახლამდე ასორმოც და ათიოდ ნაბიჯი გვიყდა, ისე გაეჩერდით. სახლს გარშემო ხალხი ეხვია და რაღაზედაც ხმა-მალლა ყაყანებდა; ჩვენ ვერ გვამჩნევდენ. დღე და ღამე გაიყარა და ეზოში უკვე ჩამობნელებული იყო. ორი ყაზახ-რუსი გამოვარჩიე და ვუბრძანე, იარალი აიყარეთ და ხელოსანს გაყევით-მეთქი. ხელოსანს რაც შეიძლება მალე უნდა შეეყვანა სახლში და თოდფა ეჩვენებინა, ხოლო ყაზახ-რუსებს უნდა დაეჭირნათ და სანამ მათს ყვირილზე მე დანარჩენის ყაზახ-რუსებით არ მივეშველებოდი, ხელიდან არ გაეშვათ. ყველაფერი სიტყვა-სიტყვით იქმნა შესრულე-ბული: სახტად დარჩენილ ხალხს თოდფა გამოჰვლიჯეს და მე მომ-გვარეს. ყაზახ-რუსებმა, მართალია, სწრაფად შეასრულეს ბრძანება, მაგრამ თოდფას მფარველებმა ტანისამოსი მაინც სულერთიანად შე-მოაგლიჯეს. მაგრამ ესენი წურბელასებ ჩაცივდნენ თავის მსხვერპლს, — ტანისამოსი ვილას ახსოვდა! როცა ოცხე მეტი ყაზახ-რუსი დაი-ნახა ხალხმა, თოვზარი დაეცა და ვინ სიით გარბოდა და ვინ სიით.

მამასახლის ვუბრძანე, ხვალ დილასვე სოფელმა ამ ორ ყაზახ-რუსს ტანისამოსი უყიდოს-მეთქი, მე კი ორსავე თითო თუმანი ვა-ჩუქე. დაქურილი მართალი თოდფა მეფიცებოდა, მე დამალვას არც კი ვფიქრობდი, მაგრამ მეზობლებს ჩემი პატივისცემა ჰქონდათ, და-მალვა მომინდომეს და ამასობაში მე ჭერა წავეგეო; სულითა და გუ-ლითა მთხოვდა, მეპატივებინა. მეც დამალვის გულისათვის სასჯელი არაფერი მიმიუწევებია და საქმე მივაყრუ. სამივე მეთაური ხალხის აჯანყებისა დაპატიმრებულ იქმნენ.

სწორედ ამ ხანებში მოვიდენ მთავრის ქონების მზრუნველობისა
დიმიტრი ივანეს-ძე ყიფიანი და მისი ცოლის ძმა მ. ე. ჭილაშვილი.
მზრუნველი ქონების აღწერის შეუდგა და ჩვენ დახმარება გვთხოვა.
მთავარს მამული სამეცნიეროში ყველგანა ჰქონდა; და ყიფიანს მამუ-
ლების აღწერის დროს თან ახლდენ სახლთუხუცესი მთავრისა თავა-
დი დავით ჩიქოვანი და მისნი თანაშემწენი. როცა ჩემს ოლქში შე-
მოედენ, ჩემი თანაშემწე, თავად დიმიტრი დადიანიც მივაშველე- ეს
კომისია, იმ სოფელში რომ შევიდოდა, სადაც მთავრის გლეხები
ესახლნენ, დაუძახებდა კველა გლეხებს, შეადგენდა მათს სის, გაა-
წერდა მთავრისთვის მისაცემ ხარჯს, გამოპენითხავდა მთავრის მამუ-
ლების საზღვრებს და მათის ნაჩვენების შესამოწმებლად, გარშემო სო-
ფელებიდან კეთილ-სინდისიერებსაც მოიხმობდა და ჰქითხავდა. ზოგი
დაესაც აცხადებდა ამ შემთხვევაში და კომისიას ოქმში შექმნდა
მათი საჩივარი.

დიმიტრი ივანეს-ძე ყიფიანი რაჭელი აზნაური იყო. ჯერ ისევ
პატარა დაობლდა; ერთმა მისმა ნათესავმა ქალმა ტფილისში წაიყ-
ვანა და გიმნაზიაში შეიყვანა. ყიფიანი კარგად სწავლობდა და, გიმ-
ნაზია რომ გაათავა, თვითონ მასწავლებლობა დაიწყო. ამ ხანებში
შესდგა ტფილისში რუსეთის მთავრობის საწინააღმდეგო წრე ქარ-
თველ ყმაწვილ კაცებისა და გ. ერისთავთან ერთად დ. ყიფიან-
მაც მიიღო მონაწილეობა ამ მოძრაობაში. სულ ახალგაზდა იყო დ.
ყიფიანი, როცა მთავრობამ დასასჯელად ვოლოგდაში გაგზავნა. აქ სამსახურში შევიდა. ვოლოგდაში გაგზავნა მეტის-მეტად გამოადგა.
აქ წრე იყო განათლებულ პირთა. ამ წრეში მოექცა ყიფიანი და
ცდილობდა, რაც შეიძლება, მეტი სავლა-ცოდნა შეეძინა. თვითო-
ნაცა გრძნობდა, რომ ტფილისის გიმნაზიიდან ცოტა რამ გამომყავო.
ისწავლა ფრანგული და გერმანული ენები, ბევრს წიგნებს კითხულო-
ბდა და რუსული ენა ისე გაიკვეთა, რომ სამსახურში მის დაწინაუ-
რებას არა უშლიდა-რა. მაგრამ სამშობლოს უნახაობა საშინალდ
ადარდებდა და, ვოლოგდაში ცხოვრების ვადა გაუვიდა თუ არა,
ტფილისში დაბრუნდა. აქ ძალიან მალე დაწინაურდა. იმიტომ რომ
კავკასიელ მოხელეთა შორის ყველაზე უკეთესი ის იყო. თავადი ვ.
ო. ბებუთოვი და ვორონცოვი ძალიან სწყალობდენ, რაც რამ მძიმე
საქმე იქნებოდა, იმას მიანდობდენ ხოლმე და 1855 წელს, როცა ვო-
რონცოვის ალაგი ნ. ხ. მურავიოვმა დაიკირა, მოისურვა თავის კან-
კელიარიის დირექტორად დ. ყიფიანი დაენიშნა. მაგრამ პეტერბურგ-
ში არ თანაუგრძნეს მურავიოვის წარდგენილებას, მოაგონდათ ყი-

ფიანის ადრინდელი შეცოდებანი, დირექტორად არ დაამტკიცებული და უიფიანი კავკასიის მთავარ-მართებლის საბჭოს წევრად დარჩა.

მაშინდელს დროში მთავარმართებლის კანცელარიის დირექტორის თანამდებობა ყველაზე დიდი იყო კავკასიაში, ამიტომ გასაკვირველიც არ არის, რომ დიმ. ყიფიანს, რომელმაც თავისის ნიჭით და გამუდმებულის შრომის წყალობით დიდად დაიწინაურა თავი, ეს უარი საშინლად სწყენოდა და თავისი პატივმოყვარეობა შეურაცყოფილად ჩაეთვალა. ადვილად შეიძლება, რომ მურავიოვი მეტად გაზიადებულის აზრისა ყოფილიყო მის-მიერ წარდგენილის კაცის ნიჭის შესახებ, მაგრამ ამის განხილვაში არ უნდა შესულიყვნენ პეტერბურგში; მურავიოვს უფლება ჰქონდა თავის მახლობელი თანამშრომელი აერჩია, ვინც უნდა ყოფილიყო ეს თანამშრომელი, ეს მისი საქმე იყო; ყიფიანის დაწუნება არ შეეძლოთ, ამიტომ რომ მაშინ ისიც უნდა ეთქვათ მურავიოვისათვის, შენ არ გენდობითო; მაგრამ პეტერბურგში სულ სხვა რამე მოიმიტებულის; სთქვეს, ყიფიანი ახალგაზრდობაში ჩემს ორგულთა წრეში ერთავ და, ეს მიზეზი თუმცა სრულიად უადგილო იყო, მაინც ხელზე დაიხვიეს. დიმ. ყიფიანმა ახალგაზრდობის შემცარ აზრებზე, დიდი ხანი იყო, ხელი აიღო, ახლა უკვე მომწიფებულის კუთის კაცი იყო, ოცი წელიწადი მეტი შევნიკრადა მსახურობდა და თავისი ერთგულობა და საიმედობა ყველას დაუმტკიცა. თუ მთავრობა უნდოდ უყურებდა ყიფიანს და ასე ულმობელად მოექცა, რატომ ამნაირადვე სასტიქად არ მოეპყრა სხვა მის ამხანაგებს, ერთ დროს მოლალატეთა წრეში გარეულებს, რომელთაც, მიუხედავად წარსულის შეცდომებისა, სამსახურში აწინაურებდენ და უფრო დიდ თანამდებობას აძლევედნენ, კიდრე მთავარმართებლის კანცელარიის დირექტორობა იყო? მაგალითად, თავადი გრიგოლ დიმიტრის ძე ორბელიანი, *) ერთ დროს იმავე ამბისათვის ეიბორგში იყო გაგზავნილი და იქ მსახურებდა. შემდეგში ეს კაცი მთავარმართებლის თანამდებობის აღმასრულებელი და სახელმწიფო საბჭოს წევრიც იყო. მაშინადამე, ეს მიზეზი ყიფიანის შესახებ არამც თუ სულ უბრალო, უსამართლოც იყო. აშეარიდ ეტყობოდა, რომ მურავიოვს არ ენდვნენ. მაგრამ როგორც უნდა ყოფილიყო, ყიფიანი დიდად განაწინებულად სთვლიდა თავსა; დიდი მოთმენა იყო საჭირო, რომ ამ სასჯელს კაცი არ გაებოროტებინა; დიდი კუთა და გამჭრიახობა იყო საჭირო ყიფიანის მხრივ, რომ გული არ გასტეხოდა, თავტანი არ დაპეარგოდა და კარგად გაეთვალისწინებინა მთავალის ცხოვრების გეგმა.

*) პოეტი

მთავრმართებლად ბარიატინსკი რომ დანიშნეს, თავი წამოჭ-
 ყო მთელმა რიგმა მოსამსახურე პირთა, რომელიც კავკასიაში, მარ-
 თალია, მანამდეც იყვნენ ცნობილი, მაგრამ მეორეხარისხოვანი აღ-
 გილი ეჭირათ. დ. ყიფიანი დაიჩრდილა, კუთხეში მირჩა; სასახლეში
 არ იხმობდენ და ჩარიცხულ იქმნა იმ მაღალის ხარისხის მოხელეთა
 უნდში, რომელთა ხევდრია ხოლმე თუ სამუდამოდ ძილი არა,
 უვლემა მაინც თავიანთ სავარებელში. სამეგრელოს ამბოხებამ დ. ყი-
 ფიანი ამ სალათას ძილისაგან გამოიატხიზლა.

ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ დედოფალმა ეკატერინემ, რაჯი მის-
 მა ძმამ, თავადმა დავით ჭავჭავაძემ, დასიმძემ, ბარონ ა. ზ. ნიკოლაიმ,
 უთხრეს, დ. ყიფიანს მიმართა და ამანაც არამცუ გულმხურვალედ
 მოისმინა მისი თხოვნა და იყისრა მზრუნველობა მთავრის მცირე-
 წლოვან შვილების ქონებისა, არამედ სამუდამოდ რაინდად და ვექი-
 ლად გაუხდა ქალს, რომელიც, მისის აზრით, შეურაცხყოფილი და
 დაჩაგრული იყო. როცა სამეგრელოში მოვიდა, ვითარცა საბჭოს
 წევრი და მზრუნველი, ყიფიანს აზრადა ჰქონდა დაჩაგრული და შე-
 ურაცხყოფილი მხარე დაეფარნა.

დიმიტრი ყიფიანი მანამდე ორის წლის წინად გავიცანი დე-
 დოფლისავე სასახლეში. მერე ქუთაისსა და ტფილისში შეეხედრიერ. მე
 მეტად ალერსიანად მექცეოდა. მეც, როგორც დიდის ხარისხის
 კაცს და ჩემს მოკეთეს, ახლა ვცდილობდი, ვითარცა ოლქის უფრო-
 სი, რაც კი ჩემზე იყო დამოკიდებული, ყველაფერში დავხმარე-
 ბოდი.

2

ოც ქრისტიშობისთვეს აზნაურ კორზაიებს, ნანეიშვილებს და
 მათს მეზობლად მცხოვრებს თავადს გლახუა მიქელაძის შორის წის-
 ქვილისა გამო დავა ატყდა და მათ შესარიგებლად სოფ. საჭილა-
 ვოში წავედი. დაბა ორპირში სტუმართ-მოყვარე პოდპოლკოვნიკის
 და საჭურისთა როტის კომანდირის იაგორა გეგიძის სახლში ჩამო-
 ვხტი და ვცდილობდი ერთმანერთს გადაკიდებული მეზობლები შე-
 მერიგებინა როგორმე. საქმე კარგად მიღიოდა, ორივე მხარე ერთმა-
 ნერთს ურიგდებოდა, მაგრამ მაინც ყოველ დღე მიღდიოდი და ალა-
 გობრივ ვსინჯავდი სადავო ადგილს და ვვარაუდობდი მამული ისე
 გამესაზღვრა, რომ არც ერთი მხარე გულნატკენი არ დარჩენილიყო.
 ამ დროს პეტერბურგში 20 გრადუსი ყინვებია და სამეგრელოში კი
 ისეთი საშინელი თავსმაა ხოლმე, რომ წარღვნა მოგაიგონდებათ. ცა-
 პირს იხსნის, დაუშვებს კოკიბირულ წვიმას და მთელი თვე არ გა-
 დილებს. სწორედ ასე მოხდა, როცა მე ორპირში ვიყავი: წვიმები

დაიწყო, პატარა მდინარეები გადიდღნენ, ლელეები მდინარეები გადიდღნენ, და, გამოდარების ლოდინში, სენაქს მოვწყდი. ასეთს დარში კაცს საშინელი სევდა აწვება გულზე: ციფა, პარი ნესტიანია, ბნელა და თავს გარედ ვერ გამოჰყოფს აღამიანი. 1837 წელს იმპერატორი ნიკოლოზი, როცა კავკასიაში მოგზაურობდა, სოხუმიდან ზუგდიდში მოვიდა და სწორედ ასეთი ავდარი შეესწრო. წვიმებმა ხელმწიფე მთელი ხუთი დღე დაატუსალა ზუგდიდში: ადგილიდან დაძრა არ შეიძლებოდა, ამიტომ რომ წყლები საშინლად მოდიდღნენ და შიგ გასვლა საშიში იყო.

და აი, სწორედ, ასეთს ავდარში, ღამით შიკრიმა გამომალვიძა და ლუქით დაწებებულ ფრთიანი პაკეთი გადმომცა; ეს იმას ნიშნავდა, რომ სასწრაფო იყო რაღაცა. გავხსენი წერილი, წავიკითხე და გველის ნაქანიერი ლოგინიდან წამოვიკერი.

ჩემი თანაშემწე კულვანოვსკი მატყუბინებდა, რომ თავად ფალვების სოფელ ნახუნუში გლეხები აჯანყდნენ. მებატონეებს სცემეს და, როცა მე მივედი თხო ყაზახ-რუსიანათ ამ სოფელში, ცოტას გასწყდა, მეც არა მცემეს გლეხებმათ, ამიტომ უკანვე წამოვედიო. ერთს ყაზახ-რუსს სცემეს და ცხენიც წაართვეს. „თუ გლეხები ამ სოფელში როგორმე არ ჩავაჩიმეთ, — მწერდა კულვანოვსკი, — სხვა სოფელების გლეხებიც ამათ მიპარავენო.“

შიკრიკი მაშინვე გენერალთან ვაფრინე. ვთხოვე, რომ ასი ყაზახ-რუსი, ერთი როტა სახაზო ბატალიონისა ნახუნუში გამოეგზავნა. ნახევარ საათს უკან, ესე იგი, გათენებამდე, საშინელს თავსხმაში, ნაბადი წამოვისხი, ყაბალახი მოვიხვიე, რამდენიმე იასაული, ყაზახ-რუსები და თარჯიმიანები ვიახლე და ბანდის გზით ნახუნუსკენ გავწიე. დაწვრილებით ალწერა ამ მოგზაურობისა ყოვლად შეუძლებელია. ჩევნი სიცოცხლე ბეწვზე ეკიდა. უფრო მიცურავდით, ვიდრე მიედიოდით. ზოგან ისეთი ლელები შეგვხდებოდა გასავლელი, რომ თუ არ ერთად შეძუძევილი, თითო-თითოდ გასვლას ვერა ვტედავ-დით. ზევიდან წვიმა კოკიპირულად გვასხამდა. თან, თოვლასაც გამოურევდა, მერე ისეთსა, რომ მაშინათვე დნებოდა. საღამომდე, რო. გორც იყო, გავიარეთ ოც და ათის ვერსის მანძილი და ბანძაში შევედით. მაგრამ ვაი იმ მისვლას: დამშეულები, დატანჯულები და სიცივისაგან გათოშილები ვიყავით ყველანი. მშრალი არაფერი შეგვრჩინია ტანზე. ბახვა ფალვას სახლი, საღაც ჩევნ მიგვიყვანეს, სამოთხედ მეჩვენა; ბუხარში დიდი ცუცხლი გუგუნებდა, ხურჯინებიდან მშრალი ტანისამოსი ამოვალებინე და სველი ტანისამოსი გამოვიცვალე, მომიტანეს ჩაი, მერე ვახშამი, ზედ დაუმატეს ლვინო. ყოველივე ეს ნეტა-

რეგბა იყო ჩემთვის და იმ ღამეს მკედარსაცით დამტკინა. მეორე დღეს
დილა-ადრიან ისევ გზას შევუდექით, ნახუნუმდე თვრამეტი ვერსი
გვიყლდა. წვიმა წინადლესაცით საშინლად ასხამდა.

შუადლეს რომ მიატანა, ნახუნუს მივუახლოვდით. ამ დროს
სენაკიდან მომავალი ასი ყაზახ-რუსი დაგინახეთ. ესენი ჩემთან კორ-
ნეტს თავად ნაკაშიძეს მოყავდა. შევიყარენით ერთად. ნაკაშიძემ მი-
ამბო, კოლიუბიაკინი მძიმედ ავად არისო, რაღაც იარა გამოაჩნდა
და ექიმმა უბრძანა, ლოგინში უნდა იწვეს და არ გაინძრესო. თვეენ-
თან წერილის მოწერა არ შეეძლო და ჩემის პირით შემოგითვალათ,
ყოველი ღონე ილონეთ, მეამბოხენი ალაგმეთ და მიზეზები, შეიტყოთ
თუ არა, მაცნობეთო.

ნახუნუ მთა ალაგას არის: ჩენ რომ შევედით, თოვლი იდო,
ასე რომ წვიმას გამოვეთხოვეთ და პირდაპირ ზამთარში შევყავით
თავი. კავკასიაში ასეთი უცები ცვლილებანი ბუნებისა დიდად გასა-
კვირველი არ აოის.

ნახუნუ თავისის მდებარეობით და აქა-იქ გაბნეულ სახლებით
კაცს კინჩხას მოაგონებს, რომლის შესახებ ჩენ უკვე გვქონდა ლა-
პარაკი მესამე თავში. შიგ სოფელში რომ შევედით, ხელოსნების მო-
ნახვა ძალიან გაგვიჭირდა. სოფლელი. ბრალეულ შეგირდებივით,
მთებში დამალულან. შეგვიყვანეს ერთს ცარიელს და კარგა მოზ-
რდილს ქოხში, სადაც დიდი ცეცხლი დავანთებინე მაშინათვე, აქავე
მოვიდა ჩემი თანაშემწე კულვანოვსკი, ხოლო საღამო ხანს მოატანა
სახაზო ბატალიონის ერთმა როტამ, რომელსაც მოუძღვნდა პირუჩი-
კი კრიტსკი. ამათ მოჰყვებოდენ ორი გენერლის იასაული, ძმანი თე-
იმურაზი და სიკო თოფურიები, ყოჩალი და მარჯვე ყმაწვილები;
ორივე მეტის-მეტად გამომადგნენ შემდეგში.

კულვანოვსკისა და ხელოსნებისაგან ჯერჯერობით მარტო ის
გვიგე, რომ გლეხების აჯანყების მიზეზი მებატონეთა უკანონო სა-
ქციელი ყოფილა, მაგრამ სახელობ რა ჰქნეს მებატონეთა — ძნელი
შესატყობი იყო. აუცილებელი საჭირო იყო შემეცრიბნა მთებსა და
ტყე-ლრეში დამალული ხალხი და ყველაფერი მათგან შემეტყო. მე
თვითონ არ შემეძლო მათთან ლაპარაკი და მოციქულებად ძმანი
თოფურიები დავაყენე. ჩემი მოციქულები მეორე დღესვე წავიდენ
მთებში და საღამოზე შემდეგი ანგარიში წარმომიდგინეს თავიანთის
მოციქულობისა.

ხალხი ჰქონობს, რომ დამნაშავეა, ეშინია შინ დაბრუნებისა.
— მითხრეს იასაულებმა თოფურიებმა, — და ამბობს, თუ პირობას
მოგვცემთ, რომ განურჩევლად ყველას არ დაგვსჯით, გამოვცხადდე-

ბითო. როგორც თეიმურაშ თოფურიამ მითხრა, ხალხის იჯანყებრძებულება მოთავე ერთი გლეხი ყოფილა, კინე ბასაია. თეიმურაშს უთქვემს დამოუკიდებელი უფროსთანაო, მაგრამ ბასაიას მოუთხოვნია, ჯერ ხატზე დაიფიცე, რომ ციმბირში არ გამგზავნიან და მერე დამიძმობილდიო. დაძმობილებას იგივე ძალა აქვს სამეგრელოში, როგორც შვილად მოკიდებას, რომლის შესახებ ჩევნ შემთხვევა გვქონდა მეოთხე თავში გვეთქვა ორიოდ სიტყვა, როცა დედოფლისა და ჯამსუბ დადიშელიანის დანათხსავების შესახებ ჩიმოვაგდეთ ლაპარაკი. ორსავე შემთხვევაში დადებულ ლოცვის ამბობენ. თეიმურაშმა მთხოვა ბასაიას დაძმობილებოდა, მაშინ უფრო გავარიგებ საქმეებსაო. მე ნება დავრთე. იმანაც გაიყოლია მღვდელი და საღამოს ეს მელოდრამა-ტიული შეთქმული ჩემს კარავში მომიუვანა. ამ დღეს ნახუნუში რა-მდენიმე ფალავაც მოვიდა.

ბასაია შუა ტანის, ისე ოცდაათის წლის კაცი იყო, წითური თვალები დიდი და მაცდური ჰქონდა. მეტად ალერსიანად დავუხვდი, როგორც თეიმურაშ თოფურიას ძმობილს. თითონ ცეცხლაპირის დაჯდა და ნაკაშიძე ჩევნს ნათქვამსა სთარგმნიდა. თუ მეტი არა, ხუთი საათი მაინც ველაპარაკებოდით ამ კაცს, ხოლო კულვანოვსკი სწერავდა მისის ნათქვამის იმ ნაწილს, რომელსაც უფრო მნიშვნელობა ჰქონდა. აშკარა იყო, რომ ეს გაიძერა და ქვეყნის დამჩევი კაცი გაკერპდა და ერიდებოდა პირდაპირის პასუხის მოცემას. ყოველს სიტყვას, სანამ იტყოდა, კარგად ასწონავდა და ისეთს უმნიშვნელო რასმე მიჰკიბ-მოჰკიბავდა, რომელიც საქმის ვითარებას უფრო აბნელებდა და ხლართავდა. მაგრამ ჩევნ იობის მოთმინებით ალვიჭურვენით და ისე ვისმენდით მისს აბდა-უბდა ლაპარაკს. მაინც, როგორც იყო, გაუგენით გზა-კვალი მისს ნათქვამსა და ცოტ-ცოტად გავიგეთ, რის შეტყობაცა გვწადდა.

ბასაია თვითონაც ვერ აძნევდა, ისე დაგვიხატა განსაკუთრებული პირობები სამეგრელოს ბატონ-უმურის დამოკიდებულებისა. გავიგეთ, რომ ბასაია, ჯერ ისევ პატარა, პატონის სასახლეში ფარეშად ყოფილა. მერე ბატონს ცხენებისა და შინაურ საქონლის ქურდობა უსწავლებია, შემდეგ, როცა კარგად გაწვრთნილა, ბატონთან ერთადა ქურდობდა თურმე. მართალია, ბატონთან ერთად მოქმედობდა, მაგრამ ბატონი მაინც უსინიდისოდ ექცეოდა ნაქურდალის გაყოფის დროს: დიდი ნაწილი ბატონს მიჰკინდა და პატარიას ბასაიას მიუგდებდა; როცა საქონლის პატრონი მათს სახლში მიიტანდა დაკარგ-გულის საქონლის კვალს, ბატონი იტყოდა, ბასაიას მოუპარიგესო, თითონ ჯვარსა და ხატზე ჰუცულობდა, ქურდობაში წილი არ მიდევსო.

მდივანბეგი ბასაიას ცემით სულს ართმევდა ქურდობისათვის, იძულებულს ჰყოფდა, რაც მოიპარა, შეიდი იმის ფასი გადაეხადნა. მეტებით გზა არ იყო, ხელახლა უნდა ექურდნა ბასაიას და თუ ბატონს რასმე დაუმალებდა თავის სასარგებლოდ, ხენდებს გაუყრიდა და ასე ჰყავდა მთელის თვეობით. ყველა კუთხეები სამეგრელოსი, იმერეთისა, აფხაზეთისა ბასაიამ დაწვრილებით იცოდა და ერთგან ცხენს რომ მოიპარავდა, უხიფათოდ მეორეში ამოაყოფინებდა თავსა. „ბუნტობის“ დროს (ესე იგი შეარწყოდელი აჯანყება), ბატონს გაექცა ბასაია და ყაჩალად იყო გაეარდნილი: ამ დროს ბევრჯერ უყრია ბატონების ჯავრი და ეს უკანასკნელი ნახუნუში შემოსვლას ვერა ჰპედავდენ. ბოლოს, რუსები მოვიდენ, აჯანყებული ხალხი დააჩუმეს, ნამდევილი სამართლობა აღვითქვეს და მშვიდობა ჩიმოვარდა; მაგრამ ამ სამის კვირის წინად მაჭარი გაჩნდა, მოვიდენ ბატონები ძველებურად და გლეხებს საჭმელ-სასმელი მოსთხოვესო. — „როცა, ბოლოს. — სთქვა ბასაიამ, — თავი მოგვაძებრეს, ჯერა ვთხოვეთ, თავის-თავად წასულიყვნენ პატიოსნად, მავრამ, წავსლის მაგირ, დაგვემუქრნენ, რუსებს მოვიყენთ და თქენთვის სულს ამოვართმევინებთო; ვეითხრეს, ჩევნს კუაზე, უნდა მოგიყვანოთ, ყველაფერს უფროსს შევატყობინებთო. ვხედავდით, ცუდად იყო საქმე და ის იყო, უნდა დაემოჩიდებულიყავით. ამ დროს ერთმა მებატონეთაგანმა, თავადმა გიორგი ფალავამ, რომელიც თავის გლეხების სახლში სცხოვრობდა, ამ გლეხის ორს 9—10 წლის ქალს ჩუმად წითელი აბრეშუმის ნაჭერი შემოახვია კისერზე. ძველად ბატონი რომელ ქალსაც კისერზე წითელ აბრეშუმის ნაჭერს შემოახვედა, ის ქალი მისი მოახლე ხდებოდა და შეეძლო მაშინათვე სახლში წაეყვანა. ქალების მამამ ეს ამბავი გაიგო თუ არა, სოფელში ყვირილი გააბა: „მებო! მიშველეთ, ბატონებს უნდათ ისევ ძველებურად მოგვიქცენო“. ყველამ მოირბინა, მათს შორის მეც მივედი. ქალების კისერზე აბრეშუმის ნაჭერები რომ დავინახეთ, ველარ მოვი. თმინეთ და ფალავებს ყველას გაურჩევლად დავუშინეთ. სწორედ ამ დროს სოფელში ვიღაც რუსი მოვიდა, თან რამდენიმე ყაზახ-რუსი მოსდევდა. დაგვიწყო ყვირილი. ჩვენა ვთქვით, ერყობა, ბატონების მხარე უჭირავსო და ვიფრინეთ, ხელი კი არ გვიხლია. ყაზახ-რუსს კი, მართალია, მოხვდა, მაგრამ იმისი ბრალი იყო, — მათრახებით დაგვიწყო ცემა. ცხენი ხელში ჩაგვიტოვა და თითონ კი თავს უშველა...“

აი, მოკლედ ის ამბავი, რომელიც, ხუთის საათის ლაპარაკის შემდეგ, მე და ნაკაშიძემ ბასაიასაგან გავიგეთ. მე არ ვიცოდი, რა სიტყვებით გადამეხადნა მადლობა ნაკაშიძისათვის, რომელმაც ბასაიას

ამდენს აბდა-უბდა ლაპარაქს გაუძლო. მაგრამ საქმის შინაარსი მა-
ნც გავიგეთ. საქმე ის გახლდათ, რომ თავად ფალავებს მძიმედ სწორებულ-
ნებიათ ძველის ჩვეულების მოშლა, — ჩვეულება რჯულთ ურტკაც-
სიაო. — დაპერწყებიათ ამ რამდენისამე თოვის წინედმომხდარი ამბავი
და მოუნდომებიათ ძველთა დამოკიდებულებათ აღდგენა. სასტრიკად
ალკრძალული ჰქონდათ ფალავებს თავის გლეხებთან ევლოთ და მათს
სახლებში ესვათ და ეჭამნათ, მაგრამ ესენი მაინც წასულან ნახუ-
ნუში და გლეხებისათვის საქმელ-სასმელი მოუთხოვნიათ. ერთს მათ-
განს, გიორგი ფალავას, ეს არ უქმარებია და მოუნდომებია მოახლე-
ების წამოყვანა, რომ მერე ორივე ქალი სხვებისათვის მიეყიდნა.

ყველაფერი რომ გამოვკითხე, ბასაია მისს ძმობილს, თეიმურაზ
თოფურიას, ჩავაბარე და უუბრძანე მეორე დღეს დილით ისევ მოე-
ყვანა ჩემთან. ჩვენ კი ვივახშემო და დავწექით დასაძინებლად. მაგ-
რამ ვაი ისეთს დაწოლასა! სახლში ყველა მხრიდან ქარი უბერავდა,
გარედა ჰყინავდა, ცეცხლი ჩაქრა. ხმელ ფიცრებზე ვეყარებნით ტან-
გაუხდელად და ზევიდან ნაბდები და საბნები გვეხურა. მე, ნაკაში-
ძემ და კულვანოვსკიმ მთელი ორი კვირა გავატარეთ ამ ქობში და
მთელი დრო ასე ვიტანჯებოდით.

მეორე დილას ბასაიას უუბრძანე მთებში წასულიყო და სოფ-
ლელნი ჩამოყვანა. რაც უფრო დაიგვიანებენ, მათთვის უარესი იქნე-
ბა-მეთქი. ვუთხარი: სახლებში ყველას ექნეულუიად ჩაუყანე ერთი
როტა სოლდათებისა და ასი ყაზაბ-რუსი, ესენი მანამ იქმნებიან
აქ და მანამ სჭამენ და სეამენ გლეხების ქონებასა, სანამ ყველანი
უკლებლივ არ გამოცხადდებიან-მეთქი. საქმეს ყველაფერს გავარჩევ,
ვინც დამნაშავე იქნება, რა თქმა უნდა, შებლზე არ ვაკოცებ, მაგ-
რამ არც გავანაწყინებ — რაც შეიძლება, მალე გამოცხადდენ-
მეთქი.

ბასაია წავიდა და გლეხებმა ცოტ-ცოტად ჩამოდენა იწყეს.
ჩემთან კი იასაულებს მოჰყავდათ ჩამოსულები.

ამ საქმის ძიებამ დიღს ხანს გასტანა. მთელი ერთი ოზმა ქა-
ლალდი მოუნდა ყველაფრის დაწერას. ყველანი სწერდენ და გენერალ-
მა ერთი მარჯვე მწერალი, ვინმე ვასილიევიც, მოგვაშველა. მთელს
სოფელში სულ სამასი კომლი გლეხი ესახლა და მათ შორის ფალა-
ვების ცემა-ტყებაში მონაწილეობა მიუღიათ ორმოცამდე კაცს.

თავადი ფალავები ამ საქმეში თავის თავს დამნაშავედ არც კი
სთვლიდენ. მათის აზრით, ლმერთმა გლეხები ფალავებისათვის გააჩი-
ნა ისე, როგორც ადამიანისათვის ძროხა, ცხენი და სხვა პირუტყვი
შექმნაო. პირუტყვს ხანდიხან თავი დაავიწყდება და ურჩობის მოინ-

დომებს, მაგრამ ჯოხით სცემენ და დაუჭივიანებენ, ამნაირზე და უნდა მოექცეს კაცი გლეხსაო. „რუსები ახლა ნებას არ გვაძლევენ ჩვენ თვითონ დავსაჯოთ ხოლმე გლეხები, — ამბობდენ ისინი, — მაგრამ, ერთხელაც იქნება, მობეზრდებათ მათი პატრიონობა და მაშინ უკანვე დაგვიბრუნებენ; მხოლოდ ის არ გვესმის, ამდენ ხანს რად აქიანურებენ საქმეს და თავს რად იწყვალებენ; იქნება, იმასა ჰფიქრობენ, ეს პირუტყვები ადამიანებად აქციონი? ძალიან შემცვდარნი ბრძანებულან, თუ ასე ჰფიქრობენ!.. ჩვენ რომ ჩამოგვციებიან, თავიანთის გლეხების ამბავს რატომ არ იკითხავენ? იმათში გლეხები ბატონებს ათვერ მეტად ემსახურებიან ჩვენებულს გლეხებზე. მერე ეს გლეხები სოლდათებად აქციეს და უსულლმერთოდა სცემენ. აბა ერთი რას გვიშვრებიან ჩვენ ახლა? რასა და თავის ყმებს ჩვენის ყმების სარჩო-საბადებელს აჩანაგებინებენ, და ამას ეკატეპიას ეძახიან! ამით ხომ ჩვენ გვაძლევენ ზარალსა! წინად ასეთი რამე რომ გაებედნათ გლეხებს, მეთაურებს დაგიჭერდით და აჯანყებისათვის აფხაზეთში გაყვიდიდით, არც ზარალი რამ მოგვეცემოდა. ახლა კი ჩვენს გლეხებს სოლდათები მიუსიეს და თანაც გაიძახიან, — გლეხებსა ვჯითო, ზარალს ვაყენებოთ. იმათ კი არა, ჩვენ გვაყენებენ ამით ზარალსა, ამიტომ რომ, რაც ჩვენ შეგვეძლო შეგვეჭამნა, იმას სოლდათები სჭამენ და თოხრებენ. ეს ნამდვილი უსამართლობა!.. სოლდათები ქვევრებს მარტო გლეხებს კი არ უცარიელებენ, ჩვენს ღვინოსაცა სეამენ. ამიტომ, რაც ღვინო დალიეს, იმისი ფული მაინც მოვთხოვთ.“

ესა სთქვეს, არხეინად ანგარიში წარმომიდგინეს და 120 მანეთი მთხოვეს: თქვენმა სოლდათებმა ამდენის ღვინო დალიეს ჩვენის ქვევრებიდანაო.

იმათს ნათქვამს ყველაფერს წინდაწინვე მატყობინებდა ჩემი თარჯიმანი ბესარიონ ქათარაძე, ასე რომ როცა ფულის ანგარიში წარმომიდგინეს, მე წინადევ გადაწყვეტილი მქონდა, რა მეთქვა მათთვის ან როგორც მოვქცეულიყავ. გამოვართვი ანგარიში. რასაც მთხოვდნენ ფულს, ყველა მაშინათვე დაეუთვალე და ბარათიც ჩამოვართვი ფულის მიღებისა. რა თქმა უნდა, მე ტუტულად ჩამოვალეს, ამიტომ რომ ჯარისკაცებს, სულ ბევრი, ორის თუმნის ღვინო თუ ჰქონდათ დალეული და ჩემგან კი ას ოცი მან. ჩაიჩრიალეს ჯიბეში! მე გულითადი მაღლობა გადამიხადეს მათის თხოვნის შესრულებისათვის, თან გული-გულში დამცინდენ. აბა რას მოიფიქრებდენ, რომ ეს მხოლოდ დასაწყისი იყო საქმისა და დასასრული შემდეგში იქნებოდა.

როცა აჯანყებულ გლეხების საქმე გამოვიძე, დამნაშავე ჯარის კაცები გავამათრახებინე, სამი თუ ოთხი, და მათ შორის, თემის თოფურიას ძმობილი ბასაიაც სენაჟში გავეზნე ერთის თოვის გადით საპატიმროში გასაჩერებლად. მერე ფალავები მოვიწე, და გამოვუცხადე, რომ ასეთს ამბებს სამუდამოდ ბოლო უნდა მოეღოს და ამისათვის საჭიროა ყველა გლეხს თავისი გადასახადი გავაწეროთ-მეთქი. ფალავებმა ამაზე უარი ვერ მითხრეს; ჯიბეში ას ოცი მანეთი ედოთ და ამით წაქეზებულებმა გამომიცხადეს—რასაც გვიბრძანებს ყველაფერს. იგისრულებოთ ეს რომ მითხრეს, დავხეი ჩემი თანამშრომლები, მეც გვერდით მოვუჯექი და შევუდექით საქმესა.

მოვიწეით სათითაოდ ყველა ფალავების გლეხები და ორისავე, გლეხისა და ბატონის, გამოკითხვის შემდეგ, ვწერდით დებულებას, ესე იგი, ვწერდით, გლეხს რა სამსახური მართებდა ბატონისა ან რა უნდა გადაეხადნა მისთვის. თუ ვინიცობაა, ბატონისა და გლეხის ნათქვამი ერთი-მეორეს არ მიუღებოდა, ამ შემთხვევისათვის არჩეული გვყავდა მედიატორები. წინასწარ ორსავე მხარეს, ესე იგი, ბატონისა და გლეხს, პირობა ჩამოვართვით, ყველაფერში დამორჩილებოდენ მედიატორის გადაწყვეტილებას. იმისთვის, რომ ყველანი დარწმუნებული ყოფილიყვნენ მედიატორეთა მიუკერძველობასა და პირუთვნელობაში, ამათ ფიცი ჩამოერთვათ. დებულებას, ორისავ მხარისა და მედიატორების-პიერ ხელმოწერილს, ერთს მემამულეს ვაძლევდით, მეორეს — გლეხს და მესამეს საოლქო სამშართველოში ვიტოვებდით. ამასთან, ორსავე მხარეს გამოვუცხადეთ, რომ ამიერიდან მებატონების არ შეეძლოთ გლეხებისათვის საჭმელ-სასმელი მოეთხოვნათ, ისიც გამოვუცხადეთ, რომ ბატონებს არ შეეძლოთ გლეხებისათვის ქალები გამოერთმიათ მოახლეებად. ამის ხელწერილი მოგვცეს ორმავე მხარემ. ფალავები ჰგრძნობდნენ, რომ ასოცი მანეთი ტუილად არ მიმიცია, მაგრამ რა ექნათ და ყველა პირობაზე ხელი მოვიწერეს.

ნახუნუს აჯანყების დამშეიღებას და დებულებათა შედგენას მოელი ორი კვირა მეტი მოვუნდი. ბედნიერი დლევები და ახალი წელი-წადი ქრისტესებ ვიტანჯე. მხოლოდ ნუგეშად ისა მრჩებოდა, რომ „დებულების“ შემოღების შემდეგ მაინც ბოლო მოეღებოდა მებატონეთა თავგასულობას იმ ხელშეკრულობის ძალით, რომელიც მებატონებმა და გლეხებმა დასდევეს ურთიერთ შორის.

ნ. პ. კოლუბიაკინი ლოგინში შწოლარე დამიხედა, მეგობრულად გადამებვია და მადლობა მითხრა ჩემის მოქმედებისათვის. ნაკაშიძე დიდხანს უამბობდა ნახუნუს ამბავს; გენერალი გულიანად იცი-

ნოდა. თემურაზ თოვურიაც უდილობდა თავისებურად ემბნა თავისი დიპლომატიური საქციელი მთაში გახიზნულებთან. ლინიტური ასოცი მანეთი რომ გადაეციადე, ეს ფული ექსტროარდინალურ ხარჯისათვის გადადებულ თანხიდან დამიბრუნეს. როცა კოლუბიავინი იმდენად მოკეთდა, რომ ოთაში შეეძლო სიარული, მოიხმო ფალავები და უთხრა: „დებულებაში“ რაც გიშერიათ, ყველაფერი სიტყვა-სიტყვით უნდა აასრულოთ; თუ რამე გადაგიცილებიათ და ხალხს ის მოსთხოვეთ, რისაც მოვალენი არ არიან, და ამის წყალბით გლეხები აგიჯანყებიათ, საზოგადო მშეიცობიანობის დამრღვევებად ჩაგრელით და თქვენს ქონებას სამზრუნველო სამმართველო დაენიშნებათ.

3

1858 წლის იანვრის თვეში, როგორც იყო, დაბოლოვდა გამოძიება წინა წლის მეამბოხეთა საქმისა. შეპყრობილ იქმნა 38 კაცი და საქართველოს მმართველმა მთავარმართებელს მოახსენა — ვინ რაში და რამდენად იყო დამნაშავე. მთავარმართებელმაც წარდგენილება დაამტკიცა. ყველა 38 დამნაშავე სხვა-და-სხვა ვადით რუსეთის შიდა გუბერნიებში გაგზავნეს საცხოვრებლად. ყველაზე დიდი ხანი სასჯელისა ხუთი წელიწადი იყო. ამ ვადით სამი მეთაური გაგზავნეს. მათგანი კოჩა თოდეთი რუსეთში მოკვდა, ორნი-კი სამშობლოში დაბრუნდენ და, მცონი, დღესაც ცოცხალი არიან. საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ ნ. პ. კოლუბიავინი ყველას ლმობიერად მოექცა, აცრტომ რომ იმდენი ხალხი აჯანყდა და მარტო ოც და თორამეტი კაცი გადასახლეს. მხოლოდ სამწუხარო იყო ზანაში მომხდარი ამბავი. აქ ყაზაბრუსებმა იარაღი იხმარეს და რამდენიმე კაცი მოკლეს კიდეცა. მაგრამ ეს ჩიქოვანების თავქარულ განზრახვის წყალბით შეძლა.

წინა წლის არეულობას ხალხისათვის არც თუ უშედეგოდ ჩაუკლია. იანვრის დამლევს ხალხს პური და სიმინდი შემოაკლდა და ჩეენ იძულებული ვიყავით მივშელებოდით. გენერალმა ბრძანა, სიმინდი და პური იმერეთში გვეყიდნა და ახალ მოსაელამდე სესხად დაგვერიგებინა ხალხისათვის. ამან ხალხი შიმშილობას გადაარჩინა და ყანებიც დაითვეს.

თებერვალში დ. ი. ყიფიანი და ჭილაშვილი მორჩინენ სამეგრელოს შემოვლას, აღნუსხეს მთავრის მამულები და ოლქის უფროსებს მოვერათეს გვეცნობებინა საბაზრო ფასები სამეგრელოს სოფლის ყოველგვარ ხაჭარმოებისა, როგორც მაგალითად: ხორბლისა, სიმნდისა, ლვინისა, საქონლისა და სხ. და სხ. ამან, ცოტა არ იყოს, გამავევირვა, და პასუხის შიცემაც გამიჭირდა. იმ გაჩანაგებულ მდგო-

მარეობაში, რა მდგომარეობაშიაც მაშინ სამეცნიერო იმუროფებულობა და მარეობის მნიშვნელობა იყო კაცს ნამდვილი ფასები შეეტყო რისაც უნდა ყოფილიყო: პური თვითონ უკირდა ხალხსა, მაშასადამე, არ შეეძლო მოქარბებული პური ბაზარში გამოეტანა და გაეყიდნა; იმერეთიდან მოტანილი პური კი, რა თქმა, უნდა, ნორმალურ ფასზე მეტი ღირდა; ხოლო უპურობის წყალობით სხვა ნაწარმოებს ფასი აკლდებოდა, ამიტომ რომ ამ ნაწარმოებს ღირებულზე ნაკლებ ფასად ასაღებდენ, როცა იმერეთიდან მოტანილ პურში სცვლიდნ. ეს კიდევ არაფერი, მზრუნველი არამც თუ უკანასკნელის წლის ფასებსა გვთხოვდა, არამედ უკანასკნელ ათის წლის საშუალო ფასებსაც; ამას, რა თქმა უნდა დანამდვილებით სულ კერ შეატყობინებდა რესის ადმინისტრაცია. მაგრამ მაინც უნდა დაგვეკმაყოფილებინა როგორმე და. ყიფიანი და ეს საქმე მივანდე სენაკის საპოლიციო ბოქაულს და ნამდივანბეგარს, ხანში შესულს, და მეტად მიხვდრილს კაცს, თავადს მაქსიმე ბორის ძე ქოჩაქიძეს*). რაც ციფრები მ. ქოჩაქიძემ შექმრიბა, მაშინათვე დ. ყიფიანს გავუგზავნე. თან, ძალიან გულით მინდოდა შემტყო, თუ რისთვისა სჭირდებოდა ყიფიანს ეს ცნობები და, ორის კვირის უკან, რომ შეხვდი, ვკითხე. მითხრა, ამ ციფრებით უნდა ვიხელმძღვანელო და ისე უნდა გავიწერო გადასახადი ფულად სადადიანო გლეხებსაო. მერე სულადისა და საშახურის მაგიერ ფულად უნდა გამოვართვაო. მე სახტად დაგრჩი. ამ გამოანგარიშების წყალობით მთავრის ყოველწლიურ შემოსავლის ჯამი 120,000 მანეთამდე ავიდა. მაგრამ თსმალეთის ოშმა და შინაურჩა ამბოხებამ ხალხი ძალიან დასცა ქონებრივად და მესამედს ვაპატივებო, — მითხრა დ. ყიფიანმა — დარჩება 80,000 მანეთი და ეს კი უშეველად უნდა გადავიძევინოვა.

დ. ყიფიანს, როგორც კავკასიის მთავარმართებლის საბჭოს წევრს, მაშასადამე, როგორც დიდის ხარისხის კაცს, აგრეთვე, კაცს, რომელსაც, როგორც ლაპარაკში შევატყო, არ უყვარდა პატარა მოხელისაგან რაიმე ჭკუის სწავლება, ვერაფერის ვუთხარი მისის მოქმედების შესახებ და ისევ სიჩუმე ვარჩიე: მაგრამ ნ. კოლუმიაკინი შემხვდა თუ არა, მაშინათვე მოვახსენე, რაც დ. ყიფიანისაგან გავიგონე. სამი ათას კომლ გლეხებისაგან 80,000 მანეთის მოგროვება არამც თუ უსამართლობად, არამედ ფიზიკურად შეუძლებლიდ მიმაჩნდა. აქაური გლეხები ვალდებულნი იყვნენ მთავრისათვის ჭირნახულის ერთი ნაწილი მიეცათ, როგორც ამას სხვა ყველა მება-

* პოეტის გიორგი ქოჩაქიძის (ჭალადიდელის) მამა.

ტონეთა გლეხები შერებოდენ; ჩასაც მიწა მიხცემდა, იმასვე აშლებული დენ მებატონეს,—აი მათი მოვალეობა, დებულების ქვაკუთხედი-ბატონს არ შეეძლო ეთქვა გლეხებისათვის: „ქათმის მაგივრად ორი შაური მომიტანე და ბათმან*“) სიმინდის წილ—ორი აბაზიონ“, ბუნებრივის გადასახადის მაგიერ ფულის მოთხოვნა—ძალმომრეობად ითვლებოდა. ამის შემდეგ რა თქმა უნდა, ზედმეტი უნდა ყოფილიყო ლაპარაკი ფულით გადასახადის აღების შესახებ. თუმცა ასეთი აზრი,—ეუთხარი კოლუბიაკინს,—ყოველ საბუთს მოკლებულია, მაგრამ მაინცა, ვთქვათ, რომ გლეხები ყაზახ-რუსების მათრახებით შევაშინეთ და ფულით გადასახადი დავადეთ,—საიდან უნდა იშოვოს სამშა ათასში კომლმა გლეხმა 80,000 მანეთი, როცა ამდენი ფული მოელს სამეგრელოს, ესე იგი, 28,000 კომლს არა აქვს-მეთქი! აშკარა იყო, რომ ყიფიანი სცდებოდა, ნ. კოლუბიაკინიც მაშინათვე მიხვდა ყველაფერს და მითხრა, როგორც—კი ვნახავ ყიფიანს, ამის შესახებ მოველაპარაჯებიო. რამდენისამე დღის ფარან საიდუმლოდ შემდეგის შინაარსის წერილი მომწერა კოლუბიაკინმა: ყიფიანმა თვითონაც კარგად იცის, რომ 80,000 მანეთის აკრევა ყოველად შეუძლებელია, მაგრამ ამდენად იმიტომ დააფასა სადადიანი გლეხების გადასახადი, რომ, თუ ვინიციობაა, სამეგრელოს სამთავრო გაუქმდა, რუსის მთავრობამ იცოდეს, რამდენით უნდა დააჯილდოოს მთავარი და ამით საჭმე გაუადვილდესთ. ამდენი შემოსავალი მხოლოდ სიტყვითაა, თუმცა, მართალია, დაახლოვებით მაინც იღნიშნავს ფასს იმ ჭირნახულისას, რომელიც გლეხმა მთავარს უნდა აძლიონ. მთავრისათვის, რა თქმა უნდა, ხელსაყრელი იქნება სამთავროზედ ხელის აღებისათვის ამღენის ყოველწლიურის სასყიდლის მიღებაო. კოლუბიაკინის ამნაირი აზრი იმდენად არ მომწონებია, მაგრამ ბოლოს დასქნდა: ყიუიანს დიდი ხანია ვიცნობ და ვიტქობ, რომ, მართალია, მთავრის ერთგულუბასა ცდილობს, მაგრამ კეთილგონიერებასა და სამართლიანობის გრძნობას მაინც არ უღალატებსო. „ყოველსავე შემთხვევაში, —მწერადა ბოლოს გენერალი, —ჩვენ ყველაფერს გავიგებთ და, რა თქმა უნდა, ვეცდებით, მთავრის შზრუნველის ზომას-გადასულს ერთგულობას ფრთა შევაკვეცოთო“.

მარტში სამეგრელოში სამი საინტერესო სტუმარი გვეწვია,—სამი აგენტი ფრანგების რეინის გზის კომპანიისა (რომლის მეთაურად ითვლებოდა სახელანთქმული კოლინიანი)—კაპიტანი დავიდი, ბატონი შარპანტიე და სამსახურიდან გამოსული რუსის გუსარი

*.) ბათმანი—18 გირვანქა.

ბარონი ქნორინგი. ესენი იყვნენ პირველნი მოამბენი სარგანისუბჭება^{სარგანისუბჭება}
მოძრაობის ახლად დამდგარ ხანისა. მაშინ გინზრახული იყო რეინის
გზა გაეყვანათ მოსკვიდან ფედოსიამდე და შუშაობა ორისავ მხრით
ერთად უნდა დაეწყოთ. ფედოსიაში ლიანდაგისათვის საჭირო ხე-
ტყის შოვნა იყისრა ტრონისა და გოტრონის კომპანიამ, და კომპა-
ნიის შმართველობამ ხსენებული სამი აგენტი გამოვზავნა სამეცნიელო
სამურზაყანოს მემამულებთან მოსალაპარაკებლად ხე-ტყის სყიდვის
შესახებ. ფრანგმა გრაფ როზმურდიუქბა, რომელიც ამ მხარეში აგერ
ოხუთმეტი წელიწადი სცხოვრობდა, ამ საქმეში შუამავლობა იყისრა
და აგენტებს სამეცნიელოს აზნაურები ჩხოლარიები გააცნო, რომელ-
თაც ანაკლიის ახლო მშენიერი ტყე ჰქონდათ. საქმე კარგად მიდიო-
და და გენერალი, რა თქმა უნდა, რაც შეეძლო, ხელს უმართავდა
ფრანგებს.

მათი აქ მოსკვა მეტად გვახარებდა. გვპირდებოდენ, რომ
ორის წლის შემდეგ ფედოსიიდან გზას გავიყვანთო. იმედი მოგვეცა,
მალე საქართველოც შეუერთდება პეტერბურგსა და მოსკოვსაო. მა-
შინ აქედან პეტერბურგში ჩასვლა დიდ გმირობად და ვაჟაცობად
ითვლებოდა. სამეცნიელო ძალიან მოწონათ ფრანგებს. ვინ იცის,
რეებს არ დაგვპირდენ—უცხოეთის ფულიან კაცებს მოვიყუანთ და
კავკასიის მუნებრივ სიმდიდრეს ბაზარს გავუხსნითო, და ჩეინც, ბავ-
შვებივით, ყველაფერს ვუჯერებდით. ფულები აუარებელი ჰქონდათ
და მათი ჯამაგირები ყველას გვაკეირვებდა: დავიდს, მაგალითად,
12,000 მანეთი ეძლეოდა წლიურიდ, ზარპანტიეს—6 ათასი, ქნო-
რინგს 4,500 მ. სამეცნიელოს მმართველის ჯამაგირი 7 ათასს მანეთს
უდრიდა, ასე რომ რომელიღაც ფრანგის კომპანიის უფროსს აგენტს
თითქმის ორი იმდენი ჯამაგირი ჰქონდა. რაღაც ახალმა სიომ და-
გვძერა; მანამდე, სამსახურის გარეშე თუ შეიძლებოდა ფულის შოვ-
ნა, არ გვეგონა, მაშინ კი აშკარად დავინახეთ, რომ კერძო საქმე-
საც დიდი მოედანი ეშლებოდა წინ, პატივი ედებოდა. ფრანგების
კომპანიის გარდა სხვებმაც გვიჩვენეს ამის მაგალითი; წინა წელს
კავკასიაში მოვიდა ერთი შეძლებული რუსი მწარმოებელი ბატონი
ნოვოსელსკი თავისის აგენტებითურთ. ფულით კოჭაობდენ ყველანი,
ჯამაგირები იმათაც დიდები ჰქონდათ. ამათ რომ უყურებდით,
ჩენ, საწყალ მოხელეებს, მეტად მცირედის ჯამაგირების პატრონებს,
თავბრუ გვესხმოდა. მაგალითად, ოლქის უფროსს რა ტანჯვა-წვა-
ლება ჰქონდა და ჯამაგირი 1,500 მანეთი ეძლეოდა, ესე იგი ვილაც
სამსახურიდან გამოსულის გუსარის, რომელიღაც ფრანგის კომპანიის
უმცროს აგენტის ჯამაგირის მესამედი! ჯამაგირების ამნაირმა უს-

წორ-მასწორობამ ბევრ სახელმწიფო სამსახურში მყოფებშე, რომელ
თაც დაწინაურების იმედი არა ჰქონდათ, მეტად ცუდად იშვიათი.

- მაგრამ დიდს ხანს არ გაგრძელებულან ეს დღენი სიხარული-
სანი. კენერალ კოლუბიაკინის ბარიატინის საგანმო მოწერილობა მოუ-
ვიდა, ერევნის სამხედრო გუბერნატორობა იყიდა. ისიც დიდის
სიმოვნებით დასთანმდა, ამიტომ რომ ამით საშუალება ეძლეოდა
უფრო მჭიდრო კავშირის ჰქონლა მთავარმართებელთან. კოლუბია-
კინს, რა თქმა უნდა, უხარიდა გადაყვანა, ამიტომ რომ ტანისმ-
რთელე მოაკოდა და სამეცნიელოს მართვა უჭირდებოდა, მაგრამ
მისი მოშორება ყველასა სწყინდა და განსაკუთრებით მე მწყინდა,
როგორც იმის წინადადებით მისულს სანერელოში. დიდი, მეძნე-
ლებოდა მისი მოშორება, მაგრამ არც ამასთან ერევანში წასვლა
შემძლო. მიზეზი ამისა ის იყო, რომ უკვე დავინიშნე, ჩემი დანიშ-
ნული ქუთაისში სცხოვრობდა და ჯვარი პპრილში უნდა დაგვეწერნა.

ამ მიზეზებისა გამო ვითიქრე ქუთაისში გადავსულიყავ სამსა-
ხურში და მინდოდა თავად რ. ერისთავისათვის მეოთხოვნა დახმა-
რება. მაგრამ ამ დროს ტურისიდან ამბავი მოვიდა, ნ. კოლუბ-
იაკინის მაგიერ მის ძმის მიხეილ კოლუბიაკინსა ნიშნავენო. მიხე-
ილ კოლუბიაკინს ეკრძოდ ვიცნობდი, ვიცნობდი როგორც გულე-
თილ კაცს; მისი ძმი დამპირდა, თქვენი შუაკაცი ვიქნები და ერთ-
მანეთს დაგაახლოებდო.

აპრილის დასაწყისში თეკლათილან კოტიანეთში გადავედი
კაცია ბატონიშვილის სასახლეში. სამი კვირის შემდეგ აქ უკვე
დაცოლიანებული ვცხოვრობდი.

4

ჩემს ქუთაისში ყოფნაში ნ. კოლუბიაკინი ერევანში გადაი-
ყვანეს და იმის მაგიერად ქუთაისში მისი ძმა მიზეილი*) დანიშნეს.
მეც, როგორც უფროსს, გამოვეცადე.

კაციასიაში მიხეილ კოლუბიაკინი ოცი წელიწადი მსახურობდა.
სამსახური იქიდან დაიწყო, რომ ჯერ პირველი ადიუტანტი იყო
შტაბის უფროსის კენერალ კოლუბიაკი, მერე ყარაბალის მაზრის უფ-
როსად დანიშნეს, შემდევ ქუთაისის ვიცნობერნატორად იყო;
ქუთაისიდან ტურისიში გადაიყვანეს იმავე თანამდებობაზე და იქ
დარჩა ასე რვა წელიწადი; მოიცავალა სამი გუბერნატორი: თავადი

*) მიზეილ კოლუბიაკინის სურათი ინილე ამ წიგნის მე 85 გვერდზე. სუ-
რათს შეცდომით ქვეშ აწერია „ნიკოლოზი“ მიზეილის „მაგიური“.

იგანე მაღაზის ძე ანდრონიკაშვილი (გმირი ახალციხისა, აჭარის და ჩოლოქისა), ლუქაში და კაპერი.

როგორც დიდის ხნის ნამსახური, მ. კოლუბიაკინი დიდი გამცდილი კაცი იყო: კავკასიის მხარეს ძალიან დაახლოვებით იცნობდა; არც სამეგრელო იყო იმისთვის სულ უცნობი; საზოგადო წარმოდგენა ამ კუთხის შესახებაცა პქონდა და აქ ხამსავით არ ეჭირა თავი. იქ რომ მოვიდა, ყველამ მაღლე ჭაიცნო მისი ხასიათი. კარგის ქცევისა იყო, მას სულ არა ჰგავდა: მმასავით არა ფიცხობდა, ხაკლებ ყვიროდა და თავისის ალერსიანის სიტყვა-პასუხით ცველას გული მოიგო და მოიყვავილა.

ჩემს სიცოცხლეში ბევრნაირი აღმინისტრატორი მინახავს და ვატყვი მხოლოდ, რომ იმდენი სხვა-და-სხვა ჯურის ტიპები არსად შეხვდება კაცსა, რამდენიც იმ სფეორში, სადაც პირადს შეხვდულებასა და აზრს თითქმის პირველი დგილი უჭირავს. კავკასიაში ბევრი რამ არის განსხვავებული, თავისებური. აღმინისტრატორს აქ ძალიან უჭირს მოღვაწეობა: უნდა პასუხი გასცეს აქაურების სრულებით თავისებურს ზნეს, ჩვეულებას, ხასიათს. აქაურ ხალხს, მიუხედავად მისის მრავალსაუკუნოვანის ისტორიისა, ჯერ კიდევ არ შეუმუშავებია შრკიცე პრინციპები მოქალაქეობისა; ამათი ადათების კრებული, რომელიც სოფლის ცხოვრების იქით არ გასცდება, და მუსლემანთა რჯულის კანონი, შარიათი, მეტად სუსტია, კაცი ვერ დაემყარება, და როცა რუსეთმა გავისია შემოიერთა, იძულებული იყო აქ მთლად და ზოგიერთის ცვლილებით შემოელო რუსეთის კანონები. აქ აღმინისტრატორს მოეთხოვება ეს კანონები შემოილოს მკვიდრთა სასარგებლოდ და არა საზიანოდ, ყველას ჩააგონოს მისი მოუსყიდველობა, მისი საჭიროება და ყველას შეაგრძებინოს ის აზრი, რომ ამ კანონს ძალად არავინ ახვევს კისერზე, არამედ საჭიროა მისი შემოლება მშვიდობიანის ცხოვრებისათვის; აქაურის აღმინისტრატორისათვის საჭიროა იცნობდეს იმ მხარეს, რომელიც მას მიაწვეს საპატრონელად, უნდა იცოდეს, როგორ მოიხმაროს ხალხის საკეთილდღოდ ის საშუალებანი, რომელნიც ამ მხარეს ხელიდან გამოიუვა.

ეს პროგრამა, ჩემის აზრით, რომელი არ არის, მაგრამ მისი აღმიასრულებელ მოხელეების მოძებნა არც ისე ადვილი გახლავთ.

ყველა მაზრის ხალხი თავის გაჭირვებასა სჩივის, ხოლო სამხრეთ კავკასიის მცხოვრები სლავიანებს არა ჰგავანან. საზოგადო საქმისათვის თავგამოდებული არიან, ჩაცივებით და ცხარედ იციან თხოვნა და ამ შემთხვევაში აღმინისტრატორს დიდი სიფრთხილე მართებს. ვაი იმის ბრალი, თუ ბევრს რასმე დაპირდა ხალხს და

ცოტაც არ აუსრულა; ეი იმის ბრალი, თუ გულდასმით შეწყვიტება
თხოვნა და ის მაინც არ აუსრულა, რის გაკეთებაც შეეძლო; ორსავე
შემთხვევაში ხალხის ნდობა ეკარგება და რაც ხალხი უნდო თვა-
ლით დაუწყებს ყურებას, მაშინ დომხალივით აირევა ყველაფერი,
გაფუჭებულის საქმის გამოკეთება ძნელია. რაც უნდა ბევრი რამ
სთხოვონ აღმინისტრატორს, ის მაინც იმას უნდა ეცადოს, გაივის,
რა უფრო ეჭირება სათხოვნელად მოსულ ხალხს, და სწორედ ის
უნდა აუსრულოს, მაგრამ სიტყვით კი არა, საქმით. აი, ბრძენი აღმი-
ნისტრატორია, ასეთს კაცხე ითქმის. მაგრამ, სავალალოდ, ასეთი
სიბრძნე კავკასიაში იშვიათად თუ რომელსამე აღმინისტრატორს
გამოეჩინოს; უმეტესობა აღმინისტრატორებისა ფანტაზიორებისაგან
შესდგებოდა, ან და ისეთებისაგან, რომელთათვეს გარეშე პირადის
ინტერესებისა არა არსებობდა რა. ზოგს, მაგალითად, ლუკაშსა,
ეგონა კანცელიარიზმით ივაშენებ სოფელსათ, ჰქადაგებდა, მიწერ-
მოწერა უნდა შევამციროთ და შემცირების მაგირ, წინანდელზე
ათჯერ უფრო უმატებდა; ზოგი დიდის ხარისხისა და ს-მდიდრის
კარი გამოეროდა, მოინდომებდა უკეყლად გაებედნიერებინა მხარე,
შეუდგებოდა წინანდელების ნაკეთების დაქცევას და ახალის აშენე-
ბას, მაგრამ ამ დროს ენერგია ულალატებდა და მშრალზე დარჩე-
ბოდა პირჩალა-გამოვლებული. ერთ ქალაქში მშვენიერი ბალი იყო,
ქალაქის მკიდრნი ზაფხულის სიცხის დროს აქ მოდიოდენ გასაგრი-
ლებლად; აღმინისტრაციამ იხირა: აქ ზაღრევანები უნდა გაიმარ-
თოს, გამოიყვანინა წყალი, და ამაზე ოცი ათასი მანეთი დახარჯა,
ბულევარი მთლად თხრილებით დასურა და, ბოლოს, ის გამოვიდა,
რომ ბულევარი კაომად იქვა, შაღრევანები ვერ გააკეთეს და გამო-
ყვანილი წყალიც არათერში გამოიდგათ. მეორე ქალაქში იმავე აღ-
მინისტრატორმა რეინის გზისათვის, თუჯის ხიდი გააკეთა, და ამა-
შიაც 80,000 მანეთი ჩიყარა. ეს ფული ქალაქის ლარიბ მცხოვრებთა
კისრიდან ამოილო. ამდენი ხარჯი მხოლოდ იმიტომ გასწია, რომ
იმედი ჰქონდა, აქ რეინის გზას გაიყვანენ და ეს ხიდი იმისთვის
გამოდგებათ; მაგრამ რეინის გზა სულ სხვაგნით გაიყვანეს და ასეთი
ძეირი ხიდი ქალაქს შერჩა. ამ ხიდზე, მართალია, ურმით გავლა შე-
იძლება, მაგრამ ორი ურემი ერთი მეორეს გზას ვერ უქცივს. მერე
ჯარისათვის ერთი კაზარმა გააშენა, 30,000 მანეთიც ამაში ჩიყარა.
მაგრამ აღვილი ისეთი ცივებიანი აირჩია, რომ მთავრობა იძულე-
ბული გახდა, იქიდან სხვაგან გადაეყვანა ჯარი და სხვ. და სხვ. ამ
აღმინისტრატორის ცოლს ჩინეთის დედოფლის მსგავსად ეჭირა თა-
ვი, ქედმალობით, ტახტზე წამოწოლილი იღებდა აღვილობრივს

ქალებსა და ვაჟებს და სალამს ძლიერ აღირსებდა. ხუთს წელიწადში მეტს მეუბობდა ეს ცოლ-ქმარი აქ, მთელს თვისს ქონებას აქა ხარჯავდენ, ყველას პპატიუობდენ, ყველას მამიდობას ესენი ჩემობდენ და მიუხედავად ყოველისავე ამისა, თავიანთის უკუკუ ქცევისა და უტაქტობის წყალობით შარტოოდენ სიძულვილი გაჰყვათ აქაურებისა. მესამე იყო კიდევ აღმინისტრობულთავანი, იმისი ზრუნვის საგანი — თავისის მამულის გაუმჯობესობა იყო და ეს მამული 10—15 ათასი თუ ლირდა. გამოიწერა თავისი თანამემამულე მებაღვე და ხეხილის ბალის გაშენებას შეუდგა. რამდენსამე წელს უკან მშენივრად იხეირა დარგვლმა ხეებმა. ან რატომ არ იხეირებდა, როცა მისმა პატრონმა მეზობელ გლეხებს წყლები სულ ერთიანად წაართვა თავის ბალის მოსარწყავად; მე თქვენ მოგახსენებთ და ლონე არ შესწევდა! მართლაც, მშვენიერი ხილი მოსდიოდა ბალში, ყველა მის ფერმას აქებდა, საიდან არ მოდიოდენ მის სანახავად, სულ იმას გაიძახოდენ, ეს ბალი იმით არის სასარგებლო, რომ აღგილობრივი მკედრინი გადახედავენ და ისწავლიან მებაღეობასაო. მაგრამ ერთბაზად ხმა დავარდა, ხაზინა და ერთი მილიონერი სომეხი ამ აღმინის ჩრატორისაგან მის ფერმას, — ხუმრობა საქმე კი არ არის, — 400,000 მანეთად ყიდულობენო. განვლო რამდენმამე წელიწადმა, ამდინისტრობული კავკასიიდან წავიდა, ხაზინამ ნაყიდ მამულის თავის ნაწილს თავი დაანება, სომეხმაც თავისისა დაანება თავი, ყველაფერი გავერანდა და გააბეჭარდა. ყველამ გაიგო, რომ მამული არც ხაზინასა სკირდებოდა და არც სომეხსა, მაგრამ იმიტომ იყიდეს და აღმინისტრატორს იმდენი ფული იმიტომ ჩაუყარეს ხელში, რომ მის-სთვის ეამტინათო. მაშინდა ჩიხვდენ, ვინცა ბრძანდებოდა ეს ვაჟბატონი! რაც თავის თავს არ არგო, იმ მხარისათვის, რომელიც მას ებარა, ერთი ბეჭო სარგებლობა არ მოუტანია. ყველას ახსოვს მისი უკადრისი და ქედმალური ხასიათი. ყველაფერში, რაც კი მას პირად ჩვეულებას შეეხებოდა, მეტის-მეტი აკურატი კაცი იყო. ყველამ იკოდა, რომელ საათზე დგებოდა, რომელ საათზე სასეირნოდ გამოდიოდა, საუზმეს მიირთმევდა, როდის შეეძლოთ მთხოვნელებს მისი ნახვა, როდისა ჯდებოდა საღილად და სხ. და სხ. აბა მეოთხე იყო უცნაური! მისთვის შეუძლებელი არა იყო-რა, რა უნდა ყოფილიყო ისეთი, რომ იმას არ ეთქვა, გავაკეთებო, რა გზით, რა საშუალებით, — ამას არ დაგიდევდათ; რაც უნდა გეთხოვნა-თ, უარს არაფერში გოტყოდათ, მიმდევარი იყო შემდეგის სპარსულის ანდაზისა: „ან ფაშა მოკვდება და ან მისი ვირიო“. დარდიშანდი იყო, მარჯვე, სულ იცინოდა; თავისის მხიარულობით ყველას თვალს უბამდა, მლიქვნე-

ლი იყო საშინელი, თქვენთან თქვენი იყო, სხვასთან — სხვასთან და ამაგრევით იყო საშინელი, თქვენი იყო, სხვასთან — სხვასთან რომ ყველა ნაცნობი ამ კაცს თავის ერთგულ და გულწრფელ მეგობრიადა სთვლიდა. სულ იმის ცდაში იყო, უფროსებისათვის ყველა ფერში ემებინა. უმტკიცებდა, თქვენი ერთგული ვარო, ხელვევითებთან მმურს განწყობილებაში იყო, დიდ და გავლენიან პირთა ფარებებს ხელს ართმევდა, იცოდა, სად რასა შერებოდენ და ლაპარაკობდენ, ყველგან ასწრებდა, ცდილობდა, ყველასთვის საქირო ყოფილიყო... დიდხანს იყო სამსახურში, ბევრი ფულებიც ჩაიჯიბა და ბოლოს... თქვენი ჭირი წილო. მეხუთე ალაგობრივი მკვიდრი იყო. სამაზრო სასწავლებელიც არა ჰქონდა დამთავრებული. რუსულად რის ვაი-ვაგლაბითა სწერდა; ყველას უძრებოდა, გადაბერებულ ქალებს თავი შეაყვარა და ამის წყალობით უფროსობა იშოვნა. ასეთი ტიპი კავკასიაში ხშირად შეხვდება კაცს. ერთი მათვანი დაურიცებლად სულ აღმოსავლეთურს წესზე სკხოვრობდა თავის ნუკერთან, რომლის საშაულებით ქრთამებს იღებდა. ხელ-ქვევითები ნახევარზე მეტი თავისიანები ჰყენდა. თაორებში ქრთამებს თითქმის აშკარად იღებდენ. ამ უფროსის ერთმა ნათესავმა მოხელემ, კორონცოვი რომ მოკვდა, ფულის გროვება დაიწყო: სარდარს ქვრივი დარჩა და იმას უნდა შევეწიოთო. მცხოვრებლ საშანლად უჩვარდათ ვორონცოვი და ყველას დიდის სიამოვნებით მიჰქონდათ შესაწევარი.

მაგრამ, მცხონია, საქმაოა, რაცა ვთქვით. ჩვენ მიერ აღნიშნული ტიპები ჩვენი გამოგონილნი არ არიან, ამათ მთელი კავკასია იკანობდა. ამიტომ როცა ასეთ ჯურა აღმინისტრატორებში მართლა-შეგნებული, უანგარო, თავის საქმის მოყვარული და ხალხის სასარგებლოდ მოლვაწენი გამოერეოდენ, მათს სახელს დიდხანს იგონებდა ლოკვა-კურთხევით ხალხი. ამ იშვიათ კეთილმოლგაწეთა გუნდს ექვ-თენოდენ მანი კოლიუბაკინი; მე მაინც, მათთან ერთად სამეგრელოში რომ ემსახურებდი, ორსავე ასეთ კაცებად ვიცნობდი.

ნიკოლოზ კოლუბაკინი დაუკხრომელისა და ფიცხის ხასიათისა იყო, ყოველ საქმეში თვითონ უნდა ჩარეცლიყო. თვითონ უნდა გაეგო ყველაფერი, გაუსინჯავდა კბილს და თითონვე აკეთებდა სხვის დაუხმარებლად. მაა კი, მიხეილ კოლიუბაკინი; უფრო წყნარი და თავშეკავებული იყო. თავი და თავი ის იყო, რომ ამას უფრო ჰქონდა ორგანიზაციული ნიჭი, რაც უნდა საქმე ყოფილიყო, ისეთ ხერხს იხსარდა, რომ საქმეს იქაებ საშუალოდ მოულებდა ბოლოს.

მართალია, როგორც აღმინისტრატორები, მანი კოლიუბაკინი პირიადად ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდენ, მაგრამ საზოგადოდ მოქმედების პროგრამმა ორსავე ერთნაირადა ჰქონდათ შემუშავებუ-

ლი და ამ პროგრამის შესრულება წმიდა მოვალეობად მიაჩნდა მაგალითად, ნიკ. კოლუბიაკინი მხოლოდ ერთ წელიწადს დაორნა მეგრელოში, მაგრამ ამ მოქლე ხნის განაცვლობაში ერთი ისეთი საქმე გააკეთა, რომ სამეგრელო მის სახელს თავის დღეში ვერ დაივიწყებს. იმან დაამშვიდა ბატონების წინააღმდეგ აჯანყებული ხალხი, მთავრობასაც აჯანყების მიზები, როგორც იყო, ისე მოახსენა და მისის წყალობით გამორკვეულ იქმნა გვეგმა, რომლითაც მთავრობას უნდა ეხელმძღვანელნა ამ დავიწყებულ კუთხეში, რათა შეწუხებულ ხალხს, სამართლიანის მოქცევით, შვება მისცემდა. კოლუბიაკინი დედოფლის მეგობარი იყო ძელად, მაგრამ როცა დედოფალმა ხალხს დაჩაგვრა და შეწუხება მოუნდომა, კოლუბიაკინმა ძელს მეგობრობას ყურადღება არ მიაქცია და დაჩაგრულთა მხარე დაიჭირა. მიხეილმა დამშვიდებული და დამორჩილებული მხარე ჩაიბარა ძმისაგან და მისგან იმავ თავითვე უანგაროდ და წესიერად დაყენებულს საქმეს იმავე წესით სამის წლის განმავლობაში უვლიდა და ჰპატრონობდა.

მეითხველს არ შევაწუხებთ მიხეილ კოლუბიაკინის ყველა ნამოქმედართა ჩამონასხვით, მხოლოდ აღვნიშნავთ ზოგიერთ, უფრო თვალსაჩინო ფაქტებს იმ დროიდან, როცა ის სამეგრელოს მმართველიდ იყო.

5

მაისის ოციან რიცხვებში სამსახურის გამო ისევ მომიხდა ორ-პირში წასვლა. ვერცი სტუმრად ისევ პატივცემულ მოხუცს იაგორა დავითის ძე გეგიძეს, რომელსაც არ შემიძლია რამდენიმე სიტყვა არ ვუძლენა.

გეგიძე გურული იყო, თავად მაჭუტაძის აზნაური. სამის წლის ბავშვი, დედ-მამით ობოლი, ბატონის სასახლეში აუყვანიათ და იქ იზრდებოდა, როცა იმერეთის მეუე სოლომონი გურიის მოსაზღვრე სოფელ საჯავახოში მოსულა. თავადი მაჭუტაძე გაქანებულა მეფესთან თაყვანის საცემად. მეუე მეტის-მეტად მოფერებია და საჩუქრად რიონში დაჭერილი უშეელებელი ცოცხალი ზუთხი უბოძებია. ასეთი წყალობა მეფისა მაჭუტაძესათვის ფასდაუდებელი იყო. იმან კარგად იცოდა, რომ მეფე სულმუდამ თავისს უშეიღობას უჩიცოდა, ასწია და მოიყვანა თავისი აზნაური პატიარა გეგიძე და მეფეს მიართვა. მეფეს ძალიან გაეხარდა ბავშვის ჩუქება, დედოფალი, ხომ ცასა სწია. ობოლი მათთან დაბინავდა, როგორც საკუთარი ლეიძლი შვილი მათი და იზრდებოდა თავის დედობილისა და მამობილის გულის გასა-

წარელად. 1820 წელს როცა სოლომონ მეფე ისმალეთში გაჰყიცადათავა
იმერეთში რუსის მმართველობა იქნა შემოლებული, გაგიძე, უკვი
18 წლის ყმაწვილი, სამსახურში შევიდა იუნქრად მეგრელთა ლეგა-
ონში და მალე, ყველა თავის თანამემამულეთა მსგავსად, მშვენიერი
რუსის ოფიცერი გამოვიდა.

გეგიძე უკვე კაპიტანი იყო, როცა, ორმოციან წლებში, კავკა-
სიაში რუსეთიდან გამოგზავნეს საჭურისები, მათგან შეადგინეს ინვა-
ლიდების მე-96 როტა, დააბანაკეს რიონისა და ცხენის წყალის შე-
სართვთან და გეგიძეს იმ როტის კომანდირობა ჩააბარეს. ეს თა-
ნამდებობა მისთვის სწორედ რომ შედგამოკრილი იყო, რათვაც მაინც
და მაინც კარგი ტანთსიმრთელე და ჯან-ლონე არა ჰქონდა; სამ-
წყობრო და საომარი სამსახური მისთვის მეტის-მეტად ძნელი
იყო, აქ კი გასავეთებელი და სადაციდარაბო თითქმის არა ჰქონდა
რა და თავიდათავი ის იყო, რომ სამშობლოში უხდებოდა ყოფნა.
საჭურისები პირველში 380 კაცი იყო, აქ მშვენივრად მოეწყვენენ,
ხელი მიჰყეს ნაევების კითებას, იცოდენ სხვადასხვა გვარი ხე-
ლობა და იქაურობისათვის, როგორც ეს მეხუთე თავში ესთქვით,
დიდი სარგებლობა მოჰქონდათ. გეგიძე კიდენ მათ ხელს არ
უშლილა და მათს შორის ნამდვილი მამამთავარივით ცხოვრობ-
და. ეზოში რამდენიმე პატარა სახლი ჰქონდა გაშენებული, და
კინც კი გამოივლიდა ტფილისიდან ყულევში ან ყულევიდან ტფი-
ლისში, უკეცელათ აქ უნდა მოჰყოლოდენ სტუმრებიად და ყველას
გულუხვად უმასპინძლდებოდა ჯერ კაპიტანი, მერე მაიორი და, ბო-
ლოს ლეგიონის უუროსის მოადგილე გეგიძე. ტალახისა და ცუდის
გზების გამო მგზავრები ზოგჯერ იძულებული იყვნენ აქ მთელის
კვირაობით დარჩენილიყვნენ ხოლმე და მერე თავის დღეში არ ავი-
წყდებოდათ პატარა ტანის, დაჩიავებული მოხუცი, რომელიც სულ
თავს ევლებოდათ, ცდილობდა გაერთო, საჭმელ-სასმელი არ მოეკლო
და მგზავრობისათვის რაცა სჭიროდათ, ყველაფერი ეშოვნა. ერთ-
ხელ მასთან როგორდაც მოჰყა ერთი ინგლისელების ოჯახობა ბაე-
შვებიანათ, თეირანიდან ტფილისშე, გამოევლოთ და ყულევში
უნდა ჩასულიყვნენ, და სწორეთ ოჩიპირში ბაეშვებს წითელა გამოა-
ჩნდათ: გზის გაგრძელება შეუძლებელი შეიქმნა. გეგიძეს-კი მხოლოდ
ის აწუხებდა, რომ ინგლისური ოჩიპირში ყველასათვის გაუგებარი
შეიქმნა და ამ გზადგამელელ სტუმრებთან მხოლოდ ხელების საშუა-
ლებით უნდა გაეგებინებინა თავისი აზრი. ბოლოს გეგიძემ გადას-
წყვიტა თურმე, ქუთაისში ეტლი გაეგზავნა და ჩამოეყვანა გერმა-
ნულის ენის მასწავლებელი ბორნი ინგლისელებთან სათარჯიმანოდ,

მაგრამ ბორნი რომ ჩამოიყვანეს, აღმოჩნდა, რომ სტუმარ-ინგლისტი თავის გერმანული ენაც ისევე უცხო იყო, როგორც რუსული. აქ რამდენისამე კვირას დარჩენილიან და როცა ბავშვები სულ მოკეთებულან, წავიდენ და თავისი მაღლიერება სახის აღერსიან გამომეტყველებით და ხელებით გადასცეს. გეგიძე სულ იმასა ნალელობდა, რომ მათთან გამოლაპარაკება ვერ შეეძლო. „კაი ხალხი-კი უნდა ყოფილიყვნენ“, — იტყოდა ხოლმე, როცა მათი სტუმრობა მოავინდებოდა, — მათთან ოთახში რომ შევიდოდი, ერთმანერთს ხელს ჩამოკართმევდით, მერე ხელებს გავშლიდით, თავებს გავაქნევდით, გავიკინებდით... და ერთმანერთს გავშორდებოდით...“

სტუმართმოყვარე სახლი გეგიძისა ამიტომაც ცნობილი იყო როგორც ლონდონში, ისე პარიზში, და ვინც იქიდან კავკასიაში ან სპარსეთში წამოვიდოდენ, ჩვეულებრივ ასეთს მისამართს აძლევდენ ხოლმე: Mingrélie, Maranne, Gueguidzé. და ღმერთმა დაიტაროს, რომ ვისმე პოლყოვნიკისათვის ფულის მიცემა განეზრახნა ღამის გათევის ან გამასპინძლებისათვის, ეს მისთვის უუდიდესი შეურაცყოფა იქნებოდა; გამვლელებს კი არ უშლიდა, რაცა სჭიროდათ, ორპირის ბაზარზე ყყიდნათ, ხოლო როცა თეთონ უმასპინძლდებოდა, იმ შემთხვევაში თავს მოიკლავდა, ვისმე რამე სასყიდელი შეეძლია.

და განა ვინმე იფიქტებდა-კი, რომ ამ საუცხოვო და უწყინარ მოხუცის ცხოვრებაში კინალამ მეტად საშინელი ხასიათის დრამა არ დატრიალებულა...“

ორმოციან წლების დასაწყისში გურიაშა ხალხის აჯანყება მოხდა. მის დასამშვიდებლად ჯარები გაგზავნეს. ამ ჯარების უფროსად იყო ცნობილი კავკასიელი გმირი თავიდი მოსე ზაქარიას ძე არლუთინსკი-დოლგორუქოვი. აჯანყება ჩატერობილ იქმნა და მთავარ დამნაშავეთაგანი, თავიდი შალიკაშვილი, საველე სასამართლოს დადგენილებით, კატორლაში გაგზავნეს. სანამ ეს უბედურება დაემართებოდა, ზალიკაშვილმა ცოტა ხნის წინად ცოლად შეირთო ერთი შვერიერი ქალი, თავად ტიმოთე მიქელაძის ასული ანა. ცოლი, რა თქმა უნდა, ქმარს არ გაჰყეა კატორლაში და ცოლქმარი განაქორწილეს. ამის შემდეგ ორიოდ წელმა განვლო, ისე გეგიძეს შეუყვარლა ეს ქალი, ცოლობა სთხოვა და ჯვარი დაიწერა.

უკვე რამდენიმე წელიწადი იყო, რაც შალიკაშვილი სასჯელს იხდიდა კატორლაში, აღმოსავლეთ ციმბირში, სადაც მაშინ გენერალ გუბერნატორად მისულა ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე მურავიოვი. ერთხელ როგორლაც კატორლელთა სიებს ათვალიერებდა თურმე,

ისე თვალი მოუკრავს შალიკაშვილის გვარისათვის და შეჩრებულია ამ გვარის კაცს სიკვდილს გადაურჩენია ამ თათოდ წლის წინად მურავიოვი, როცა ის შევი ზღვის სანაპირო ხაზის შესამე განყოფილების უფროსად ყოფილა; ეს მომზდარა ერთ-ერთ მის გალაშქრების დროს მთიულების წინააღმდეგ. მურავიოვს უბრძანები დაწვრილებით გამოეკითხნათ ამ კატორლელის ამბავი, და გამომდგარა, რომ სწორედ ეს კაცი ყოფილა მისი მაშინდელი მსხველი. რა თქმა უნდა მურავიოვისათვის, როგორც გენერალ-გუბერნატორისათვის, დიდი არაფერი ბედენა იყო შალიკაშვილის გამოხსნა უბედურებისაგან, შესდგომია გულმოდგინეთ შუამდგომლობას. შალიკაშვილი, როგორც კატორლელი, დანაშაულის ერთი ხარისხიდან მეორე ხარისხში გადაძყავდა, ბოლოს სრული პატივება გამოუთხოვა ხელმწიფის წინაშე და ამავე დროს სამშობლოში დაბრუნების ნებართვაც.

და ერთბაშად გვიდობიანს, თავის ქორწინებით გამედნიერებულს და უკვე რამდენისამე შვილის პატრონს გეგიძეს წინ გამოეკიმა კაცი—ერთი თოკიდან აწყვეტილი ვინშე. თანაც იძახდა—ჩემთვის არ არსებობს რალაც კაცობრიული კანონი, რომელსაც შეეძლოს დარღვევა ქორწინებისა, რომელიც ნაკურთხია ლვითი კანონის მიერო. ბიქელაძეთა გვარი ძლიერი გვარია იმერეთში, საბედნიეროთ გამოესარჩილი საწყალს გეგიძეს და მხოლოდ მათს ჩარევის და სერიოზულ დამუქრების შეეძლო ანას პირველ ქმრისათვის ხელი აელებინებინა თავის მოთხოვნაზე. საქმე მაინც იმით გათავდა, რომ გეგიძე შალიკაშვილის მოხარედ განდა და მთელის წლების განმავლობაში თავის ჯამაგირის ერთს ნაწილს აძლევდა, მაგრამ გეგიძის ოჯახის საბენიეროდ, შალიკაშვილი იყოდ გახდა და გადაიცვალა. და აი, რა მწარე დღენი გამოუვლია გეგიძეს, და ერიდებოდა კიდეც ამ ამბის მოგონებასა.

მე რომ გეგიძე გავიცანი, იმ დროს საჭურისების რიცხვის მხოლოდ ნახევარი იყო დარჩენილი, დანარჩენები დახოცილან და გულკეთილი პოდპოლკოვნიკი ნალებიანად მიამბობდა, რომ რამდენჯერეც მივიწერე და მოვითხოვე შემცირებული როტა შემიესეთ-მეთქი, მაგრამ დღემდე შეუესებლადაა. საკირველის შორსგამჭვრეტლობით ხედავდა, რომ სულ მოკლე ხანში საჭურისები სულ ამოსწყდებოდენ.

ამგვარად, მაისის 23, როცა მე სტუმრად ვიყავი გეგიძესთან, მის სახლის აიგანშე იჯდა რამდენიმე მგზავრი, ფოთში მიმავალი. ლაპარაკობდენ მეორე დღისათვის ნავის დაქირავების შესახებ. ამ

დღოს შორი-ახლოდან ზარბაზნის დაცლის ხმა მოისმა. ნეტვერკის
ამბავი უნდა იყოს? აქ ზარბაზნის რა უნდოდა?

ცოტაზანს სიჩუმეს შემდეგ, ვიღამაცა სთქვა: „ალბათ, თოფი
დასცალეს, დიდი ხმა იმიტომა ჰქონდა, რომ წყლის ზედაპირს გაცყვა
ხმაო“. მაგრამ ზარბაზნის ხმა გამნეორდა და ეხოში ჩოქოლი
ასტუდა და იძახდენ: „ორთქლმავალი! ორთქლმავალი!“

თვალის დახამხატებაში გამოვცივედით ნაპირზე და დავინახეთ
პირველი და სრულიად მოულოდნელი ორთქლმავალი გემი, ომე-
ლიც დიდის ხმაურობით მოაპობდა რიონის ტალღებს.

ყველას სიხარული აუწერელი იყო. გემი კიდევ მოვცა სალა-
მი ზარბაზნის საშუალებით, ხოლო ნაპირიდან ყველამ „ურა“! შებ-
ლავლა ხმამალა. და როცა გემი ნაეთსადგურს მიადგა, ერთ წამის
განმავლობაში მოცვიედა აუარებელი ხალხი, კიდე ჩიმოუშვეს და ჯე-
მის კაპიტანი ნაპირად გამოვიდა. ყველამ გულში ჩაიხურა, როგორც
სასიხარულო სტუმარი და მალე გადმოგვცა შემდეგი დაბეჭდილი
განცხადება:

„შევისა და აზოვის ზღვების სხვადასხვა ადგილებს და კავკა-
სიას შორის სავაჭრო ურთიერთობის განსავითარებლად მენავეო-
ბისა და ვაჭრობის რესის სახოგადოებამ განიზრახა გახსნას გემების
მიმი სვლა რიონზე, პირველად ფოთიდან ს.მტრედიამდე, და ამ მიზ-
ნით ინგლისში შეუკვეთა ორთქლმავალ გემის აშენება, რომელიც
ზეად უნდა იყვეს ახალის სტილით იყლისის პირველისათვის. ახლა-კი,
იმისთვის რომ უფრო დავაჩქაროთ მენავეობის დაწყება რიონზე,
როსის სახოგადოების მენავეობა-ვაჭრობის მთავარ კონტროლის გან-
არგულებით რიონზე მოვიდა გემი „აკერმანი“, რომელიც დაუყო-
ნებლივ შეუდგება ძიმოსვლას და მანამდე დარჩება ამ მდინარეზე,
სანამ ამ მიზნისათვის შეკვეთილი გემი არ მოვა იწყლისიდან. ამი-
ტომ იმათ, ვისაც უნდათ სამგზავრო ბილეთები ან თავის საქონლის
გაგზავნა სჭირიათ, შეუძლიათ ამის შესახებ განუცხადონ ფოთში,
ხოლო სხვა ადგილებში—თვით გემის კაპიტანს“.

ამ გვარად გემი „აკერმანი“ მხოლოდ მახარობელი იყო ნამ-
ცვილ რიონის გემის მოსვლისა. სახოგადოებას პირველი მგზავრობა
საშიშოდ მიაჩნდა, გემის მართვა მიანდო გამოცდილ კაპიტანს, ბ.
ზაბოლოტნის, რომელიც ფოთიდან გამოვიდა დილის 9 საათზე,
დიდის სივრთხილით უვლიდა იმ ადგილებს, რომლებიც ძირიანად
ამოვარდნილ ხეებით იყო გაჩერილი, და ოდნავედ არ დაბრუოლე-
ბულა და არსად გაჩერებულა ისე, საღამოს 7 საათზე ორისრში იყო.
გემი აქ სამი დღე-ღამე დარჩა და მაისის 27-ს ისევ უკან დაბრუნდა

ფოთში; ჩედ ისხდენ: ნ. ა. მილუტინი, მ. პ. კოლუბიაქინი, ქუთაშვილება
სის გუბერნატორი ნ. ა. ივანოვი და კარგი მოზრდილი საზოგა-
დოება, ქუთაისიდან ჩამოსული. რეისმა მშვენიერად ჩაიარა და 7
საათი მგზავრობის შემდეგ ჩვენ უკვე ფოთში ვიყვაით, სადაც ჩვენ
მოვევება პორტის უფროსი კიტავე, ათასეულის კომანდირი კორ-
ზიგნი და ინჯენერი ლიალინი, ქ. ფოთის მშენებელი.

ჩვენი მხარის ცხოვრებაში დიდი ამბავი იყო „აკეცრმანის“ გა-
მოჩენა. და ცნობისმოყვარენი გროვა-გროვად მოესწრაფოდენ კულა
მხრიდან ორპირში. რომ ენახნათ გეში, მისის ცერერით დამტკბარი-
ყვნენ. ამ მხარეს რაღაც ცხოველმა სიომ დაპხერა და გამოაცოცხლა,
შემოვგანათა, ნიშანმა განათლებულ ქვეყნებისაში, ომელთანაც პირ-
ველი გემის მიმოსვლა ჩასახულ სავაჭრო მოძრაობით გვიპირებდა
და კაუშირებას.

ყოვლადის ქების ლირსია ბ. ზაბოლოტნი: აველას მეტად თა-
ვაზიანად და ალერსიანად ეპყრობოდა, და ცნობისმოყვარენი, რო-
მელთაც გემის დათვალიერება უნდოდათ,— ასეთები კი აუარებელი
იყვნენ იქაურ მცხოვრებთა შორის,— თავისუფლად მოდიოდენ, და
უკან კმაყოფილებს ისტუმრებდა.

მათს შორის ერთხელ ვიღაც დიდის გვარის მანდილოსანი მო-
ვიდა, აუარებელი ამაღა ახლდა და კაპიტანს თარჯიმანის პირით
შემოუთვალა— თუ შეიძლება, გემი დაგვათვალიერებინეთო. კაპი-
ტანმა სოხოვა— მობრძანდით და დასახვედრიდ ფრაკი ჩაეცეა და
თეთრი გალსტუკი გაეკეთებინა. ეს გახლდათ ჩვენის მყითხველების
ნაცნობი კნეინა მენიკი, რომელსაც თავისი განუშორებელი ალის-
ფერი საწევიმარი ეჭირა, სირმით ამოკერილი. ჩვენს მხარეში პირვე-
ლად მოსული ბ. ზაბოლოტნი ძალიან გააკვირვა თავის დიდებულო-
ბით მენიკი და ამანაც დიდის მოწიწებით სულ დაწვრილებით დაა-
თვალიერებინა გემი. კნეინა ორთქლის მანქანას პირველად ხედავდა
და მისი ნახვა ძალიან გაუკვირდა. როცა დათვალიერებას მორჩენ,
მისმა ბრწყინვალებამ თარჯიმანს უბრძანა შემდეგი კითხვა გადა-
ეთარგმნა კაპიტანისათვის.

— ერთი ჰეკითხე, ვინ უურო მეტი რსტატია: ეს, ვინც ამ მან-
ქანას აკეთებს, თუ ის, ვინც საათებს აკეთებს-თქმ?

კაპიტანი ჯერ ისევ ფიქრობდა, თუ რა ეპასუხნა, ისე კნეინამ
უფრო დააფიქრა იმით, რომ სურვილი გამოსთქვა— ეს მანქანა მომ-
ყიდეთ, ქვაშიხორში უნდა გადავიტანოვო.

კაპიტანი ძალიან შესწუხდა, რომ იძულებული იყო უარი ფორმულა
თან დასძინა—თუ გნებავსთ, ამნაირსავე მანქანას სხვას გამოიწყოდა
რავთ.

— განა შეიძლება ასეთივე იშოვნოს კაცია?

— შეიძლება, თქვენო ბრწყინვალებავ?

— მაშ უკეთელათ დაიბარეთ და ქვაშიხორში გაღმოაგზავნეთ
ჩემთან.

— ბატონი ბრძანდებით, თქვენო ბრწყინვალებავ.

მერე კნეინამ დიდგაცურათ თავი დაუკრა და ამაღიანაო ში-
ნისაკენ გაემართა.

ორმა დღემ გაიარა ამის შემდეგ, ისე ბ. ზაბოლოტნი შემხედა
და მიამბო ამ ვიზიტის ამბავი და მკითხა, მართლა უნდა ავასრულო
კნეინას შემონაკვეთი საქმე, თუ არაო. მე, რა თქმა უნდა, არ გავა-
კეთებინე, და ივუსტენი, რომ კნეინა ასეთ სხვილ-სხვილს იმიტომ
ლაპარაკობდა, რომ უნდოდა გაეკვირებინეთ თავის დიდგაცურბითა-
მეთქი...

6

პირველი საქმე, მ. პ. კოლუბიაკინის მიერ გაკეთებული, იყო
სამეცნიეროს კამერალიურ აღწერილობის შედგენა. შედგენილ იქმნა
პროგრამები და განმარტებანი, რამდენამე მოხელეს დაურიგეს ესენი
და დაავალეს ემუშავნათ; თან მისცეს დლიური და სამგზავრო ფული.
რამდენადაც მახსოვეს, ამ საქმეს ნახევარ წელიწადზე მეტი მოუნდა,
ყველა შემოწმებებითურთ დასრულებულ იქმნა შემდეგს 1859 წელს.

ჩანაწელისთანავე გენერალმა იზრუნა ზუგდიდში მთავრისეულ
სასახლის შეკეთების შესახებ; შემოდგომისთვის სასახლე სულ მთლად
მზად იყო, ასე რომ მასში დაბინავება შეიძლებოდა. იმავე დროს
ზუგდიდში აშენებდენ სახლს სამშართველოს საბჭოს მოსათავსებრლად.

მე კოტიანეთიდან, თავად კაცია დადიანის სახლიდან, სენაკში
გადმოვედი კეთილმოწეს დეკანოზის, დავით ქავთარაძის, ჩემის
თარჯიშიანის მამის სახლში. ჩემი გადმოსხელა კოტიანეთიდან სრულე-
ბით მოულოდნელად მოხდა. ჩემი სახლის პატრონი, უნდა მოგახ-
სენოთ, მეტად საზიზლარი მოხუცი გახლდათ. ერთხელ სტუმრად
ჩამოვიდა ჩემთან და თავისი სახლი სრულებით გადასხეაფერებულად
რომ დაინახა, მოეწონა და მოუნდა მისი ხელში ჩაგდება, ამიტომ, რამ-
დენსამე ხანს შემდეგ, წერილი მომწერა და მატყობინებდა— ჩემი
საქმეები ისე მოეწყო, რომ იძულებული ვარ კოტიანეთში დავბრუნ-
დე ოჯახობით და ამიტომ ამ ორ კვირაში სახლი დამიცალეთო.
მეტი გზა არ იყო, ახალგაზრდა ცოლითურთ გადავედი სენაკში და

ამ ხელად მეტად კეთილ და კარგ ოჯახში მოვხვდი. ისე განკუთხული და განვითარებული დოკუმენტი არის საშინაო და საზოგადო ციფრული მონაცემების მიხედვის მიზანით. მაგრამ ამ მონაცემების მიზანი არის სამართლის მიერ მოვალეობის გაუმჯობესება. როგორ მოვალეობა მოვალეობის გაუმჯობესების მიზანით, და იმას კიდევ კაცია მოიხმო და გაუმჯობესებაში ჩაიასვინა.

რომ ცეცხლი განვითარების მიზანი სახლისათვის, ეს კულტურული მემკვიდრეობის მიზანი არის მონაცემების მიზანი. რათა განვითარების მიზანი არის მონაცემების მიზანი.

სენაკის ციფრული ცეცხლი განვითარების მიზანი ზაფხულის თვეებში ძალზე დაგრძინა ხელი მე და ჩემს ცოლს: რამდენსამე კვირას ლოგინი ვლენ სერ და დიდძალი ქინაქინაც ჩავყლაბევით. პაროქსიზმები განსაკუთრებით მე მქონდა ძლიერად, პირველი პაროქსიზმი 36 საათს გაგრძელდა. ოთხის დღის განმავლობაში 120 გრანი ქინა-ქინა დავლიყ. მოხელეებიც დახდენ ავად, და ყველაზე მეტად ავად იყო სეკურიტორის თანაშემწერ, პ. პ. პოლონსკი (ჩვენის პორტის მმა). ასეთი ციფრული ცეცხლი ძნელი გასაძლებია და ყველას სულითა და ხორცით მოადუნებს ხოლმე.

ზაფხულის გასულს ყირიმიდან ჩამოვიდა მარიამ ვასილის ასული კოლუმბიაკინისა, მას ჩამოჰყვა და და ქალი პირველი ქმრისაგან, გენერალ ესპეროსაგან. ჩვენი წრე ძალიან გამოაცოცხლა თავის ალერსიანობით და სტუმართმოყვარეობით. ზუგდიდში მის გარშემო თავს იყრიდა ახალგაზრდობა, რომელიც, შესდგებოდა პორუჩიკ პრინცისა, ნაკაშიძისა და ექიმების გარნოვესკისა და კეტერისაგან.

შემოდგომაზე ჩვენს მხარეს ეწვიენ მათი უდიდებულესობა დიდი მთავრები ნიკოლოზ და მიხეილ ნიკოლოზის ძენი. მათს მიმისაგებებლად წავიდა ბარიატინსკი, და ორპირზე გავლის დროს ლამე გაათია გეგიძის სახლში. აქ თავი მოყიდვა მთელ სამეცნიეროს თავად-აზნაურობას. თავადი მეტად ალერსიანად გამოელაპარაკა თავ-თავ კაცებს, მერე მოვალეობო რაფიელ ერისთავი და მე, ძალიან გვაქო და დიდი მადლობა გვითხრა ჩვენის სამსახურისატვის. მთელის შეკრებულების წინაშე მადლობის გამოცხადებამ მეტად გვაამა ჩვენ და თავადაზნაურობის თვალში დიდად აგვწია და ფასი დაგვლო. ბარიატინსკიმ ოლონდაც რომ იცოდა, ვისთან, როდის და როგორ უნდა მოქცეულიყო.

როგორც ადგილობრივს ოლქის უფროსს, მე უნდა მომეხსენებინა მისთვის საქმეები მთხოვნელთა, ახლა მასთან რომ მოვი-

დენ. ისეთი სერიოზი საქმე არა ყოფილა, მხოლოდ მახსოვეს გარეშე ბარიატიმსკის თხოვნით მიშმართა ერთმა ოშში მოქლულ ოფიციალის ქვრივმა, აღგილობრივმა მკეიდრმა: ეს მესამე წელიწადია, პენსია არ გამომიღისო. ბარიატინსკიმ თავის სამგზავრო კანცელარიის უფროსს, ლიმანოვსკის, უბრძანა—ყოველი ლონჯ ილონეთ დააჩქარებინონ ეს საქმე. და მერე მე მომიბრუნდა და დამეკითხა:

— როგორ გვონიათ, კარგი არ იქნება, მანამდის ერთდროული დახმარება რომ ალმოვეუჩინოთ?— მაგალითად, რას იტყვიო, ორმოც-დაათი ჩერვონეცი ცოტა ხომ არ იქნება?

თავადს მოვახსენე, რომ ეს დიდი მოწყალება იქნება საცოდავ ქალისათვის-მეთქი. როცა მისი სიტყვები იქვე მდგომ ქვრივს გადავთარგმნეთ, იქვე დაიჩოქა... ჩერვონცები მაშინათვე დაუთვალა იმავე ლიმანოვსკიმ.

* ამნაირი საქციელი მეფის წარმომადგენელისა დიდს შთაბეჭ-დილებას სტროვებდა და დიდს ხანს იგონებდა მერე ხალხი, რომლის შორისაც მეფისნაცვალს გავლა მოუხდებოდა ხოლმე.

კაპიტან ზაბოლოტნის ბარიატინსკიმ აღმასის ბეჭედი უბობა და ბრძანა მისი შვილები სასწავლებლებში სახელმწიფო ხარჯზე მიეღოთ.

— ამა საყურადღებოს რას მაჩვენებთ თქვენს ორპირში?— მითხრა ბარიატიმსკი.

აქ ერთს იტალიელს, გვარიად დეზიდორს, ძაფის სართავი ქარხანა ჰქონდა, კარგათ მოწყობილი, ორმოცდაათ დაზგისათვის და ორთქლით სამოძრავებელი. ამ ფილატურის ამბავი მოვახსენე და იმანაც მოისურვა მისი ნახვა.

დეზიდორს ცათაფრენა შეუდგა, ასეთი საპატიო სტუმარი რომ ეწევია. ბარიატიმსკი დიდის დაკვირვებით თვეალიერებდა ცველა-ცერს, გამოპყითხა ცველაცერი დაწვრილებით და წასაქეშებლად იტალიელსაც უბობა ერთი ბეჭედი. დეზიდორმა სულ ფრთხები შეისხა სიხარულისაგან.

ქარხნის დათვეალიერების შემდეგ მოახსენეს, გემი მზად გახლავსთო და ისიც ჩაჯდა და ფოთისაკენ გასწია.

დიდი მთავრები პირველად მოდიოდენ კივეასიაში; შემოდგომა აქ ცველაზე უკეთესი დროა წელიწადში, და ეს მხარეც აქაურ შემოდგომის წყალობით სამოთხედ ეჩვენებოდათ, ბუნება, მცენარეულობა, მცხოვრებთა ნაირ-ნაირობა—ყოველივე ეს მეტისმეტად მოსწონდათ, ხოლო თავადმა ბარიატიმსკიმ იცოდა, როგორ ეჩვენებინა

მათთვის კავკასია და ან რა შნო და ლაზათი მიეცა მათის შოგზაფრ-
 რობისათვის.

ფოთში დიდებულ სტუმრების დასახვედრად გურიის თავად-
 აზნაურობა შეიქრიბა, მასთან იყო მისი სამაზრო წინამძღვრლი,
 გვარდიის პთლკოვნიკი, თავადი ლევან გურიელი. ქართველი ერის
 ყველა შტოებს შორის ყველაზე ლამაზი მამაკაცები—გურულებისაა,
 მეგრელი ქალები გურულ ქალებზე უფრო ლამაზები არიან, მაგრამ
 გურული მამაკაცები ქართველ მამაკაცებში ყველაზე ლამაზებად ით-
 ვლებიან. კლისიკური სწორე ნაქვთები სახისა, შავგვრემა ცეცხლის
 მფრქვევი თვალები, ხუჭუჭი, სქელი თმა, მოყანილი ტანი, არაჩეუ-
 ლებრივი სიმსუბუქე და სინარნარე მიხერა-მოხვრისა, მეტად ლამაზი
 და მდიდრული სამხისი, ყოველგარ იარალით დამშვენებული—ყო-
 ველივ ამის წყალობით გურული ვაჟკაცი მეტად საუცხოვო, ორგი-
 ნალური საყურებელია. შეკრებილ თავად-აზნაურობაში ასეთი ტი-
 პები, ყოველი ასაკისა და სახისა, ბევრი ერივნენ. წინ იდგნენ მო-
 ხუცი თავადები, ლამაზად დაბერებულები, გული ყველას დამშვენე-
 ბული ჰქონდათ ჯვარ-მენდლებით, რაც მათს დამსახურებას ჰმოწ-
 მობდა. მისი უმაღლესობა დიდი მთავარი ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე,
 როგორც უფროსი ორ იქ დამსწრე უავგუსტოეს ძმათაგანი, კველა
 პატივისცემასა და მისალმებას ლებულობდა და დალაპარაკების
 ღირს ქმნიდა ყველას, ვისაც წარუდგენდენ. თავადაზნაურის წინა-
 მძღოლმა წარუდგინა ყველა თავადი და აზნაურები რიგ-რიგიდ და ვინც
 რესული იცოდა, დიდ მთავარს უთარჯიშმანდ ელაპარაკებოდენ.

თავადაზნაურობის წინამძღვრლი თავადი გურიელი შშვენიერის
 სიტყვით მიესალმა დიდ მთავრებს და იმის შემდეგ, როგორც უკვი
 ესთქვით, მისმა უმაღლესობამ ინება გამოლაპარაკებოდა თავად-აზნა-
 ურთ. მაგრამ გურულის კაცის ბუნება განსაკუთრებულის თვისებისაა,
 ეს ბუნება გულწრფელი, უზადო იუმორით არის დაჯილდოვიტული,
 ოფიციალური, თუნდაც მეტად მოწყალე და ალერსიანი ტონი არ აქმა-
 ყოფილებს, იმას უჟეველად სჭირია მეტად მხიარული, გულიანი სიცი-
 ლი; უამისოდ სრული ბედნიერი არ არის. იმა როდის უნდა იყოს
 უფრო საჭირო ეს სიცილი, თუ არ ამ წუთის და იმაზე მეტი ბედნი-
 ერება რაღა უნდა იყოს, თუ კაცმა მოახერხა და დიდი მთავრები ამ
 მხიარულ სიცილით გააცინა!.. ახლა საქმე ის გახლდათ, როგორ
 მოეხერხებინათ ესა? მაგრამ სამხრეთში, სადაც ხალხი მკეირცხლია,
 ნიჭიერია, აზროვნება მეტად მოძრავი აქვს, ყოველივე ეს თავისთა-
 ვად ხდება, წინასწარ მოუმზადებლად, ურეპეტიციოდ, ზეშთაგონებით.

აი, ასეთ გუნებაზე დამდგარი ერთ-ერთი გურული მდაბალის საფუძველი დაკვრით წინ წადგება.

ასე სამოცდაათს წელს იქნება მიტანებული, მაგრამ თავი ძალზე მხნედ უჭირავს, მელოტ თავს გარშემო ვერცხლისფერი ხუჭუჭი კულულები აქვს შემორიგებული, უშველებელი ულვაშები შავ-წითლად შეულებნია, მაგრამ ჭალარაშერთულ ბალნებთან იმლაკი ფერი დასცემს, ესენი ვაჟაპურად გადაუგრებია იქით-აქეთ. გულზე მოხუცს ორი ჯარისეაცის წმიდა გიორგის ჯვარი ჰქიდია.

წინამძღოლმა დიდ მთავარს მოახსენა — აზნაური ბოლქვაძე გახლავსთ და სიტყვიერათ უნდა მოგახსენოსთ თავისი სათხოვარიო.

დიდმა მთავარმა უბრძანა — შეგიძლია სთვეა, რაც გინდაო. წინამძღოლი უთარებმის, რადგან ბოლქვაძემ რუსული არ იცის.

— ჩემო ხელმწიფევი, — იწყებს მოხუცი და სახეზე გულ-წრფელი ნალველი ეტყობა, — საშინელი უსამართლობა მჭირს და ჩემი ერთად-ერთი იმედი თქვენა ბრძანდებით. რაც თავი მახსოვს, — იმპერატორს, მისი ჭირი შემეყაროს, ერთგულათ და თავდაუზოგველათ ვემსახურები; სულ ბავშვი ვიყიყო, მილიციაში რომ ჩავეწერე და ჩხუბში დაკლიოდი; ორმოც წელს წინად იუნკრობა მომცეს, მასთან ტემლაკიც, შერე, როგორც შენის ბედნიერის თვალითა ხედავ, შემდეგს ლაშქრობებში ეს ორი ჯვარიც მომცეს, მერე კი... გაიყინა... — ამის თქმაზე ბოლქვაძემ როგორლაც მეტად სასაცილოდ დაატკაცუნა თითები.

— ვინ იცის, რამდენჯერ წარმადგინეს მილიციის პრაპორშჩიკობაზე... მაგრამ... — აქ ცალდ ხელის გული მეორეს გადაუსვა, — ჩემი საშველი არ იქნა... .

ეს სიტყვები ისე გულისწმინდით სასაცილოდ იყო ნათქვამი, სახეზე და მიხერა-მოხერაზე იმდენი სასოწარკეეთილება ეხატებოდა, რომ მართლაც რომ გულწრფელათ გადიხარხარეს დიდმა მთავრებმა, ბარიატინსკიმ და ყველა დამსწრეთა.

— კარგი და რატომ არ გაძლევენ? — ჰქითხა მოცინარე დიდმა მთავარმა.

ბოლქვაძეს თავი სერიოზად ეჭირა და უმეტესის კომიზმით და ნალვლით ამოიხვენება და დაუმატა:

— ბედი უნდა, ჩემო ხელმწიფევი, ბედი!.. რამდენჯერმე წარმადგინეს... იქ, სულ ზევით, ალბათ ვინმე საიდუმლო მტერი მყავს, ჩემის ცოდვით სავსე...

— კარგი, თქვენთვის ვიშუამდგომლებ, — უთხრა დიდმა მთავარმა, ამოილო უბის წიგნი და უნდოდა მთხოვნელის გვარი ჩავეწერნა.

მაგრამ ეს რომ ბოლქვაძემ დაინახა, მიუბრუნდა წინამდობლს თავად გურიელს და ჰქითხა:

— თუ ღმერთი გწამსთ, მითხარით, რა უნდა ჩასწეროს?

დიდმა მთავარმა, მეტად სწრაფი ლაპარაკი რომ გაიგონა, წინამდობლსა ჰქითხა, რა უნდა მოხუცსაო.

— გთხოვსთ, თქვენ უმაღლესობავ, მისი გვარი არ ჩაიწეროთ წიგნში.

— რატომაო? — ჰქითხა დიდა მთავარმა.

ბოლქვაძემ, მთლად იმედდაკარგულმა, ხელები ჩამოუშავა და როგორლაც ჩურჩულით უპასუხა:

— სამჯერ ჩამწერეს სწორეთ ასეთ წიგნებში და არაფერი.. სრულებით არაფერი გამოვიდა!..

ახლა კი ისევ გადინარხარა ყველამ. დიდი მთავარი ისე იცინდა, რომ თვალებზე ცრემლებიც კი წამოასხდა, მერე მიუბრუნდა ბარიატინსკის და ჰქითხა — ხომ არ შეიძლება მოხუცის თხოვნა დაუყონებლივ დავაკმაყოფილოთო.

— თუ თქვენის უმაღლესობის ნებაც იქნება, ხელმწიფე იმპერატორის მიერ მონიჭებულ უფლების ძალით, შემიძლია ახლავე მისეც პრაპორშიჩიობა.

— თავადო, ძალიანა გთხოვთ.

ბოლქვაძეს იქავე მისცეს პრაპორშიჩიობა და მის უმაღლესობის ტანისამოსის კალთას საკოცნელად მიჰეარდა. იგი ამ წუთას ჭეშმარიტად ბედნიერი იყო და განსაკუთრებით — კი იმით, რომ უმაღლესი სტუმრები ასე გულწრფელათ გაამხიარულა. მისნი თანამემა-მულენა ამისათვის მეტად მაღლიერნი დაურჩნენ და პრაპორშიჩიობას ულოცავდენ.

დიდმა მთავრებმა ლამე ფოთში გაათიეს და მეორე დლეს დიალადრიანა გავიდენ აქედან გემი „აკერმანი“-თ. როცა გემში სხდებოდენ, ნავთსადგურზე გურულები იდგნენ და მათს ზორის ახალი გამოჩეკილი პრაპორშიჩიც, სრულებით ახალ ეპოლეტებიანი.

— აბა, რას იტყვით, ხომ ქმიყოფილი ხართ ახლა? — ჰქითხა დიდმა მთავარმა.

— ოცის წლით გავახალგაზდავდი, თქვენი უმაღლესობავ, და მხოლოდ ახლა ვვრძნობ, რა სასიამოენოა პირველ საოფიცირო ხარისხის მიღება. მხოლოდ, უნდა მოგახსენოთ, რომ მეტად ძნელი მისალები ყოფილა ის დალოცილი...

კოდორში დიდი მთავრები ეტლებში ჩასხდენ, სადილი მარანში გაუმართეს, სადაც დახედა და გაუმასპინძლდა სამეგრელოს თავად-

აზნაურობა. აქედან ქუთაისშე გაიარეს, ტფილისში ჩავიდენ და მოქმედი და გარიბიაში, სადაც მოწყობილი იყო საუცხოვო ნადირობა ჯეირნებშე. აქ თავი მოიყარა ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურობამ, მუსულმანთა ბეგებმა, მრავალშა მანდილოსნებმა ტფილისიდან. მხატვარი ბ. შივეშინი დიდ მთავრების ამაღლაში იყო და საგზაო ესკიზებისათვის აბა იმასა ჰქონდა აუარებელი მასალა!..

როცა კოლუბიაკინი ზუგდიდში გადავიდა, ჩვენის სამყოფელ ადგილებს შორის კარგა მანძილი გაჩნდა, არა ნაკლებ 45 ვერსისა, ამიტომ ერთმანერთის ნახვა ის ხშირათ არ შეგვეძლო, როგორც წინათ. მთლად მიმღინარე საქმეებს და მთხოვნელების საჩივრების სამოსამართლო-საპოლიციო გარჩევას ვუნდებოდი და ვერც-კი ვამჩნევდი, რა სწრაფათ მიღიოდა დრო.

სხვათა შორის, უფრო და უფრო ხშირათ შემოდიოდა საქმეები მთავრის მამულების შესახებ; დ. ყიფიანმა ამ მამულების მოურავად დანიშნა დედოფლის ყოფილი მდივანი, თავადი ერეკლე ლორთქიფანიძე, და იმანაც, როგორც ნამდვილმა ქანცელიარიის მწერალმა, ჩვენთან გამართა სრულებით უსაფუძლო მიწერ-მოწერა და გვთხოვდა დახმარებას. ჩვენის აზრით, მთავარი თავის მამულებში იმნაირივე მემამულე იყო, როგორც ცველა სხვა მემამულენი, და როგორც ამ მემამულეთ, იმასაც იმდენათვე ჰქონდა უფლება ჩვენის დახმარებისა; მაგრამ ჩვენ მაშინ-ლა უნდა დაემხმარებოდით, თუ გლეხი თავისს მოვალეობას არ ისრულებდა მემამულეთა მიმართ და ან და როცა მემამულე გლეხს იმაზე მეტს მოსთხოვდა, რაც გლეხს ემართა; ყოველსავე შემთხვევაში დახმარების აღმოჩენამდე უნდა საქმე გამოგვეძიებინა და გაგვერჩია. ლორთქიფანიძე რაღაც მოთხოვნილებებს გვიგზავნიდა, რომელთაც, მისის აზრით, შემოწმება არა სჭიროდა და, რა თქმა უნდა, რაკი ჩვენგან პასუხი არ მისდიოდა, ძალიან გული მოსდიოდა. არ უნდოდა თავი გაეყადრებინა უბრალო მთხოვნელისათვის და ისე ეთხოვნა ჩვენთვის რამე. სახლთუხუცესი და მისი ოანაშემწებიც არა გვთვლიდენ ღირსად ჩვენთან მოსულიყვნენ, ტფილისში მზრუნველთან გვიჩივოდენ და მზრუნველს კიდევ გენერალ კოლუმბიაკინთან გაამართებინეს მიწერ-მოწერა. კოლუმბიაკინმა გამოიძია ჩვენი მოქმედება და რაკი დაინახა, სამართლიანად ვიცეოდით, ამნაირადვე უპასუხა ყიფიანს. მერე სახლთუხუცესის მნახველი ამბობდენ—ტფილისიდან თვით მამულების მზრუნველს, ყიფიანს, ჩამოელის ზუგდიდში სახლთუხუცესიო.

საშობაოთ მე და ჩემი მეულე ზუგდიდში წავედით და ცოლ-შემარი კოლუმბიაკინები ისე დაგვიხედენ, როგორც თავიანთ მცირდო

და ნათესავებს; მათს სახლში ჩვენთვის ორი თავისუფალი რომელიც გადასახლდა; ახალი წელიწადი ერთად, ერთ ოჯახად, გავითენეთ და მეტად მხიარულადაც გავატარეთ. აქვე სტუმრად ჩამოვიდა გურული თავადი, დათა ერისთავი, ცოლიანად, თან ჩამოიყვანა თავისი მემუსიკები, ასე რომ საკრავები საცეკვაოდ არ გვაკლდა; კავალრები და ქალები, ბატილიონში მოსამსახურეთა ცოლები ბარემ ოცამდე მოკრიცდა; გაჩაღდა ნამდვილი ბალები. ვისაც უმსახურნია ისეთს მი· ვარდნილს კუთხეებში, როგორიც ჩვენი სამეგრელო იყო, მიხვდება, თუ რამდენად სასიამოვნოა ხოლმე ასეთი სახელდახელო გართობა, რომლისათვისაც საჭირო არ არის ხოლმე ძვირფასი ტუალეტები და სადაც სტუმარი შევიწროებული არ არის დიასახლისის მეტიჩრული და უაზრო ეტიკეტით. კოლუბიაკინის მეულემ მარიამ ვასილისასულმა აქ გამოიჩინა მთელი თავისი მოხერხება და ცოდნა—გაემხიარულებინა თავმდაბალ მუშავთა წრე. ამა მას როგორ შეედრებოდა ამ მხრივ ისეთი ქალბატონი, რომელიც კუშეტზე ჭამოწოლილია ბხართებოზე და თავის სახლში თუთუნის მოწევის ნებასაც-კი არ აძლევს ხოლმე სტუმრებს!.. და ეს სწორეთ კავკასიაში გახლდათ, დიახ!..

თებერვალსა თუ მარტში დ. ყიფიანი სამეგრელოში მოვიდა. რამდენჯერმე იყო გენარალ მ. კოლუბიაკინთან, ბევრი ილაპარაკეს იმის შესახებ, რომ ერთი პროგრამა შეედგინათ მაქმედებისა და ისე ეწარმოებინათ სამთავრო მამულების საქმენი, მაგრამ ეერც ერთხელ ვერ მორიცდენ. გენერალი იმას ამბობდა, რომ კანონის წინაშე მთავრის მამულები კერძო მესაკუთრის მამულებად უნდა ჩაითვალოს და, მაშიასადამე, ეს მამულებიც იმავე კანონს უნდა ექვემდებარებოდეს, რა კანონისაც კერძო მესაკუთრეთა მამულები ექვემდებარებაო. დ. ყიფიანი კი ცდილობდა დამტკიცებინა, რომ მთავრობამ ისე უნდა მოუაროს მთავრის მამულს, როგორც სახაზინო მამულსაო. ამ შინაურულ მოლაპარაკების დროს გენერალი ხშირად ცხარობდა და არჩია დ. ყიფიანიან ამ საქმის შესახებ მხოლოდ მიწერ-მოწერა ჰქონდა და ისიც ოფიციალურის ხასიათისა.

მაისში ფოთი ქალაქად იყო გამოცხადებული და უნდა ეკურთხებინათ. ამ შემთხვევისა გამო ორპირში მოიყარა თავი მთელმა უფროსობამ. აქ იყვნენ: გენერალ-გუბერნატორი, ქუთაისის გუბერნატორი, სამეგრელოს შმართველი, რამდენიმე მაზრისა და ოლქის უფროსები, სამი ეპისკოპოსი — ქუთათელი, ცყონილელი და ჯუმათელი (გურიისა). ამ კომპანიაში რამდენიმე ქალიც ერია. ყველანი ჩისხდენ ფოთში წასასვლელდ თრთქლმავალ გემზე „აკერმანზე“, რო-

მელმაც იმ ცოტა ხნის წინ ორპირსა და ფოთს შუა დაიწყო სიმარტიული მდ. რიონზე.

ორპირიდან ფოთამდე ექვს საათს მივდიოდით. ფოთში, ნავთ-სადგურის უფროსი, 1-ის რანგის კაპიტანი, კიტაევი, ინჟინერი ლია-ლინი და სხვ. ფოთის უფროსობა გენერალ-გუბერნატორს ნაპირას დახვდენ და რაპორტები მიართევს; გენერალ-გუბერნატორი მისთვის მომზადებულს სახლში წაიყვანეს, ხოლო სხვებმა ცალკე კომპანია შევადგინეთ. ჩენ გვერია თავადი ივანე დავითის-ძე ორბელიანი, მთავარმართებლის ადიუტანტი, ქეიფის მოყვარე კაცი; ამას თან მოჰყავდა ზურნა, და ამ ზურნით წავედით ქალაქ ფოთის დასათვალიერებლად. ზურნის ხმა პირველად მოეფინა ფოთს და ჩენც, საკმაოდ შეღვინიანების შემდეგ, საამოდ გვეწვეთებოდა ყურში ეს ხმა.

მეორე დღეს სამმავე ეპისკოპოსმა კრებულებითურთ პარაკლისი გადაიხადეს ნავთსადგურზე და ახლანდელი ქალაქი აქურთხეს; მერე წაკითხულ იქმნა უმაღლესი ბრძანება. გენერალ-გუბერნატორმა სიტყვა უთხრა ადგილობრივს უფროსობის, ქალაქის მშენებლებსა და მცხოვრებთა; გენერალ-გუბერნატორის შემდეგ ნავთსადგურის უფროსმა ეგორ კიტაევმა წარმოსთქვა სიტყვა. ცოტა კარგად ვერა სოჭებ და კინალამ ყველას სიცილი წასქდა. ამას მოჰყავა ზარბაზნების დაცლა. ბოლოს, იქვე ნავთსადგურზე გამართულ იქმნა სადილი. ერთი ნახევარი საზოგადოებისა ნაპირას იჯდა, დიდ ფარდულს ქვეშ. ამათში ერიენენ უფროსი მოხელენი და ქალები, ხოლო უმცროსი მოხელენი გემის ერდოზე ისხდენ. მათში ერთია ინგლისის ელჩი ქაშერინი და ივ. ორბელიანი ზურნით. მეორე დღეს დილაზე უკანვე დავბრუნდით და ორპირში ადრე მიეედით.

დადგა ზაფხული, მოახლოვდა ივლისი. ამ თვეში საშინელი ცივება იცოდა სენაჟში. წინა წლებსავით ავად არ გაეხდე-მეთქი, და გადავწყვატე ენკენისთვემდე მთელის ჩემის სამშართველოთი სად-მე მთებში გადავბარჩებულვიყავი. მთავრის საზაფხულო საცხოვრებელ ადგილს გორდს ამ მხარეში არცერთი ადგილი სჯობდა; თან ვიცოდი, რომ იქ დარჩენილი ცარიელი სახლები მოუვლელობით ლპებოდა. ამიტომ დ. ყიფიანს მივწერე, ნება მოგვეცით ამ სახლებში დავდგეთ და რაც ელირება, მოგართმევთ-მეთქი. ამის პასუხად აი რა შომწერა ყიფიანმა:

„მოწყალეო ხელმწიფევ,
„კორნილი ალექსანდრეს ძევ,

„ისე არ უნდა გიცნობდეთ, როგორც მე თქვენ გიცნობთ და ისე არ უნდა გცემდეთ პატივსა, როგორც მე თქვენ პატივსა გცემთ,

რომ, გარდა სამსახურისა გამო მოუცლელობისა, სხვას რასმე მივა-
 წეროთ ისა, რომ ჩენ ჯერ ერთმანეთს არ შევხვედრივართ, და ან
 არ აგისრულოთ ის მცირე თხოვნა, რომლითაც თქვენ მომშართეთ.
 მართლა, ერთი ბეჭოც არ უნდა მქონდეს სხვისის პატივისცების
 გრძნობა, რომ ამ შემთხვევაში გაგაულდოთ. მაგრამ რადგან ცოტა
 რამე გამეგება და მკონია, რომ სხვისი პატივიცემა ვიცი, დიდის სი-
 ამონებით დაგითმობდით გორდში სასახლეს, მაგრამ მე თვითონა
 ვდგევარ შიგა და, რომ შეგაძლიოთ, თქვენ თვითონ არ იზამთ და
 არ დადგებით; იმას გარდა ხუთი თუ ექვსი სახლია, რომელიც გნე-
 ბავთ, აირჩიეთ, თუ გნებავთ, ყველაში დადექით, მხოლოდ შემდეგის
 პირობით: 1) რაც ძეველი უსიამოვნება გქონდათ ჩემთან, როგორც
 მთავრის ქონების მმართველთან, დაივიწყოთ და თანხმობით იცხოვ-
 როთ ჩემთან; 2) ჩემთან თანხმობით იცხოვროთ და ძეველი უსიამოვნე-
 ბა დაივიწყოთ; 3) პირველი მუხლი პირობისა აასრულოთ; 4) მეორე
 მუხლი არ დაარღვიოთ და, ბოლოს, 5) შეაკეთებინეთ სახლი, რო-
 მელსაც დასადგომად ამოირჩევთ. ამ მეხუთე მუხლის ასრულება, ჩემის
 აზრით, მხოლოდ ახლა მოგინდებათ, ამიტომ რომ სამზრუნველოს
 არავითარი საშუალება აქვს ის შეაკეთოს: თქვენ, ბატონო ად-
 გილობრივო პოლიცია, საქმაოდ გააოხრეთ იგი. მაგრამ მოგახსენეთ,
 რაც იყო, დაივიწყოთ-მეთქი.

„ასე, ჩემო ბატონო, კორნილი ალექსანდრეს-ძე, მოუთმენლად
 გელით ამ პირობით.

„ჩემს თავს ნებას ვაძლევ თქვენს მეუღლეს, რომელსაც სულ
 დიდი ხანია, 1855 წელს, ბედნიერება მქონდა გავცნობიდი, თქვენის
 თანადასწრებით ხელშე ვეამბორო.

„თქვენი ერთგული და უმორჩილესი

მოსამსახურე

26 ივნის 1859 წ.

გორდი.

„დ. ყიფიანი“

ამ ტექილის კილოთი დაწერილმა წერილმა სრულებით დამამ-
 შვიდა, ეტყობა, ისევ ძეველებურად კარგს ვანწყობილებაშია ჩემთან
 დ. ყიფიანი-მეთქი; არც მე მინდოდა მისთვის მეწყენინებინა რამე. მარ-
 თალია, საყვედურის კილოთი მეუბნებოდა: თქვენ, ბატონო ადგილობ-
 რივი პოლიცია, საქმაოდ გააოხრეთ მთავრის სასახლე“-ო, მაგრამ ეს კი
 ლორთქიფანიდისა და სახლთუხუცესის ამბავია და როცა პირადადა ვნა-
 ხავ ყიფიანსა, ავუხსნი—ვინ მტყუანია და ვინ მართალი მეთქი. მთავრის
 ქონების მზრუნველთა მოქმედებისათვის წინააღმდეგობის გაწევა ჩენ-
 თვის საჭირო არ იყო, მაგრამ არც ის შეგვეძლო, მზრუნველთა მოთხოვ-

ნილებანი ყველაფერი შეუმოწმებლად შეგვესრულებინა; ჩვენ ამ მოურავებს ისე ვუყურებდით, როგორც სხვა მებატონეთა მოურავებს, ხოლო ამბოხებისა და უწესოების ასაცილებლად ჩვენ წესდა გვქონდა დადებული — დაწვრილებით გამოვეძია ხოლმე მებატონეთა და გლეხებს შორის ატეხილნი უთანხმოებანი და გაგვიგო, ვინ იყო მტყუანი და ვინ მართალი; ამნარადვე ვიქეცილით მთავრის მამულების შესახებაც. მაგრამ ამ მამულების მზრუნველობის ეს არა პნებავდათ და თხოულობდნენ მათი ნება და სურვილი უექველად ასრულებულიყო. აზრიადა მქონდა, ყოველივე ეს ამებსნა დ. ყიფიანისათვის, ჩემი ნათქვამი და აზრი ყოველივე დამესაბუთებინა და იმედიცა მქონდა, ყიფიანს დავაჯერებ-მეთქი. კორდში ჩემის სამმართველოთი და ოჯახობითა მკათათვის დამდევს გადავედი.

ყიფიანი ჩემთან ერთად ერთს ეზოში სცხოვრობდა და მეტად ალერსიანად მეპყრობოდა; როცა საქმეებისაგან მოვიცლიდი, ხშირად ვნახაულობდით ხოლმე ერთმანერთსა; ამ ხანებში ჩემი სიდედრი მეწვია და თან ჩემი ცოლის დაი მოიყვანა; ჩემი სიდედრი იმერლის ქალი იყო და დიმ. ყიფიანს ნათესავადა ხვდებოდა; დიდის ხნიდანვე იცნობდა ყიფიანს და დადი მეგობრებიც იყვნენ ერთმანეთისა. მოვიდა ჩემთან აგრეთვე კამერონი, მას თან მოჰყვა ოსტენ-საკენი, რომელმაც კერძო კომპანიასთან სამსახურს თავი დაანება და ჩემს თანაშეწედ დადგა. საინტერესო საზოგადოებამ მოიყარა თავი და იმედი მქონდა, არამც თუ უცივებოდ გადაერჩები ამ ზაფხულს, დროსაც მხიარულად გავატარებ-მეთქი. მოაერის მამულების მოვლის შესახებ მზრუნველობან რამდენჯერმე მქონდა ლაპარაკი და იმან მითხრა, ამ მამულის მართვა-გამეცობისათვის ცალკე წესდება უნდა შევიმუშავო და როცა გავათავებ, თქვენც მოგიწვეთ და ერთად წავიკითხოთ.

ასე გავიდა თითქმის ერთი თვე. ყიფიანი მუშაობდა, ნასთან მოდიოდენ მთავრის მოურავები სხვა-და-სხვა საქმეებისათვის. სალამონობით კი ერთად ვიკრიბებოდით და მხიარულად ვმუშაითვობდით. ერთ სალამოს დიმიტრი ყიფიანმა მითხრა, წესდების წერის მოვრჩი და ხვალ დილას 9 საათზე გთხოვთ მოხვიდეთო. მე, რა თქმა უნდა, დანიშნულ დროისთვის ერთი წუთიც არ გადამიცილებია და კითხვა დავიწყეთ.

მზრუნველმა წაიკითხა მის მიერ შემუშავებული დებულება სასოფლო-სამეურნეო მართვა-გამეცობისა. შინაარსი ამ დებულებისა ის იყო, რომ მთავრის მამულში არსდებოდა ცალკე აღმინისტრაცია, და ეს აღმინისტრაცია განაგებდა თავის საქმეებსა. არსდებოდა აგ-

რეთვე მთელი რიგი თანამდებობისა. მაშასახლისი რომ რასმე დაიკავია
აშავებდა, გლეხს მოურავთან უნდა ეჩივლნა, მოურავშე — სახლთუ-
ხუცესთან უნდა ეჩივლნა, სახლთუხუცესშე — მთავარ მოურავთან,
ხოლო ამ უკანასკნელზე — მზრუნველთან. ამ დებულების თანახმად
არსდებოდა მთელი ხროვა სოფლის მოხელეთა და მათ უნდა მიპი-
კებოდა აღმასრულებული უჯლება. მოეისმინე ყოველივე. ვხედავდი,
რომ დ. ყიფიანის შემუშავებული დებულება პირდაპირ ეწინააღმდე-
გებოდა ჩვენ მიერ შემოლებულ წესს სამეგრელოს გლეხების საქმე-
ების მართვის შესახებ. ყიფიანს ვუთხარი, ამ ახალი წესების შემო-
ლება, ჩემის აზრით, იმას ემუვანება, რომ ახალი მმართველობა და-
ვაარსოთ სამეგრელოში-მეთქი. ვუთხარი, რომ მთავრის მამულების
საქმე ისევ ძევებურად დაიჩინა, ჩიქოვანები ძევებურად ისევ
თარეშობას დაიწყებენ და ეს სრულიად საკმაო იქნება, რომ ამ ორი
წლის წინად მომხდარი უწესოება გლეხებისა ისევ განმეორდეს-მეთქი.
ყიფიანმა ბოლომდე მოისმინა ჩემი ნათქვამი. ლაპარაკი რომ გავა-
თვე, წამოდგა, ერთბაშად ლაპარაკის კილო გამოიცვალა, ხელში
მომცა წაკითხული ხელთნაწერი და მითხრა:

„გმადლობთ თქვენის შენიშვნებისათვის, რომლებიც გამო-
სოქვით ჩემ მიერ შედგნილ დებულების შესახებ, მაგრამ ამ თქვენ
შენიშვნას ახლა არავითარი მნიშვნელობა აქვს. მე გადაწყვეტილი
მაქეს ამ დებულების თანახმად იქმნას საქმე წარმოებული მთავრის
მამულში და თქვენ გავალებთ მის ასრულებას. აქ ხვალვე მოვლენ
სოფლელთა დებუტატები, აარჩევნ სოფლის მამისახლისებს, მათი და
მოურავების სია თქვენ ჩაგდარდებათ, ხოლო თქვენ სოფლელთ გამო-
უცხადებთ, ვინ და ვინ იქმნა არჩეული და რა უფლება აქვთ ამ არ-
ჩეულ პირთა.

„თქვენს წინაშე ახლა სდგას არა მარტი მზრუნველი მთავრის
მამულებისა, არამედ კავასისი მთავარმართობლის საბჭოს წევრიცა
და ეს წევრია, თქვენ რომ გიბრძანებთ“.

ყიფიანის ნათქვამი და მისის ლაპარაკის კილო ძალიან მეწყინა.
ბატონს საბჭოს წევრს, ისიც გულ-მოსულს, რომ სიტყვა შევუბრუ-
ნო, მეტი იქნება-მეთქი, ვიფიქრე, გამოვართვი ხელთნაწერი და მო-
ვახსენე:

„მე ჩემი პირდაპირი უფროსიცა მყავს, უიმისდასტუროდ ნება
არა მაქეს რამე გავაკეთო, ამიტომ დაუყონებლივ ყველაფერს მოვა-
ხსენებ ბ-ნს სამეგრელოს მმართველს და რასაც ის მიბრძანებს, ისე
მოვიქცევი-“მეთქი“.

ეს რომ ვუთხარი, თვი დავუკარი და გამოვედი.

ერთს საათს უკან კაცი ვაფრინე ზუგდიდში და თან მარწმუნებელი გავატანე.

მეორე დღეს ყიფიანის სადგომის პირდაპირ დიდს მინდორზე შეიყარა ხალხი და მამასახლისების არჩევა დაიწყეს; ეს ისტორია მთელი დღე გრძელდებოდა და საღამოზე ჩემმა ცოლმა მითხრა, რომ ჩენი მზარეული, საღადიანო გლეხი, მამასახლისად აირჩიეს და სახლი-უშუცესმა უბრძანა, შენს საქმეს თავი დაანებე და ახლავე ჩემ-თან გამოცხადდიო. მზარეული თეითონვე სტიროდა და არ უნდოდა ეს არასასურველი და მოულოდნელი ხარისხი, ამიტომ რომ კარგი ჯამაგირი ეკარგებოდა. აშკარად ეხედავდი, ეს ყველაფერი თავად ჩიქვეანის საქმე იყო, რომელიც გულით მონდობილი იყო რამე ევნო ჩემთვის და რომელიც, საბჭოს წევრისაგან ზურგ-მომაგრებული, ძეელებურად ფრთის გაშლას აპირობს-მეთქი. მაგრამ მაინც რა უნდა მექნა. ცოლსა ვთხოვე, ახლავე გაუსწორე ანგარიში მზარეულს და გაუშვი-მეთქი.

მეორე დილას, საათის ათზე, საბჭოს წევრისა და მზრუნველი-საგან მოწერილობა მიეკიდე. მოწერილობასთან ერთად გამოეგზავნა სია არჩეულ პირთა, რომელთაც უნდა ემსახურანათ მთავრის მამულ-ში. ეს სია მე სოფლებში უნდა გამომეცხადებინა და ამ სახით ყველა ახალს თანამდებობაზე დამეტებიც მისა. მაგრამ 11 საათზე გენერლის გამოგზავნილი კაცი მოეიდა ჩემთან და გაჭირვებულ მდგომარეობისაგან მიხსნა.

გენერალი ნათლად და მეაფიოდ მწერდა: „მზრუნველის ბრძანებით მოხდენილი არჩევნები გააუქმე, ხოლო არჩეულებს ხელწერი-ლი ჩამოართვი და ისე გამოუცხადე, რომ თუ გაბედეს იმ თანამდებობის ასრულება, რომელიც მათ მზრუნველმა მიაუთვნა, კანონის (ამა და ამ მუხლის ძალით დასჯილ იქმნებიან, იმ წოდების დაჩემებისა-თვის, რომელიც მათვის მთავრობას არ მიუკუთვნებია“.

კანონის მუხლი სწორედ არ მახსოვეს, მაგრამ შინაარსი ასეთი იყო.

იმავე დროს გენერალმა მიბრძანა, მეორე პაკეტი, ლექსუმის ოლქის უფროსის, თავად მიქელაძის, სახელობაზე გამოეგზავნილი, დანიშნულებისამებრ გამეგზავნა დაუყონებლივ; იმ პაკეტებშიაც ის ეწერა, რასაც მე მწერდა გენერალი. მისი ბრძანება მაშინათვე ივა-სრულე.

არჩეული მამასახლისები ჯერ კიდევ არ წასულიყვნენ და მინდორზე ყაყანებდენ. მოვიხე, ხელწერილის ჩამორთმევით გამოვუ-ხადე გენერლის ბრძანება და თავიანთს სახლებში გაუშვი, ხოლო

ყოველივე ეს ყიფიანს ვაცნობე თფიციალურად, თან გენფტლინსმა ეს
მოწერილობის კოპიოც გავუგზავნე.

ადგილი წარმოსადგენია, რაროვ ეწყინებოდა ასეთი პასუხი იმ
მისს ბრძანებითს თხოვნაზე, სამის დღის წინად, როგორც საბჭოს
წევრმა, მე რომ გამომიცხადა. ცოტა ხანს შემდეგ დავინახე. რომ
მის სახლის აივანთან ერთი ფაცა-ფუცი შეუდგათ, მოიყვანეს შეკა-
ზმული და საბარე ცხენები და ერთს საათს უკან დიმიტრი ყიფი-
ანიც გამოვიდა გარედ. წიმოსხმული ჰქონდა წითელ სარჩულიანი
პალტო (ეს შემოილო ინსარსკიმ სამოქალაქო ღენერალებისათვის),
იახლნენ სახლთუცესები და ლეჩხუმში წავიდა. აბა რას მოიფიქ-
რებდა, რომ მიქელაძეც გაფრთხილებული დაუხედებოდა!..

დ. ყიფიანი მივიდა მუხურში, ლეჩხუმის ოლქის უფროსის სა-
ცხოვრებელი ადგილში. გაივი, რომ არც აქ ამისრულდება ჩემი
ბრძანებათ და გულმოსული მეორე დღესვე რაჭის გზით ქუთაისში
წავიდა, რომ კოლუმბიაკინისათვის ეჩივლნა ერისთავთან.

რავი ასეთი განხეთქილება ჩამოვარდა ჩემს და მზრუნველ შო-
რის, ამის შემდეგ, რა თქმა უნდა, გორდში არ მცხოვრებოდა და
ვადაზე ადრე დავბრუნდი სენაქში, მაგრამ ეს ერთი თვეც საკმაო
იყო, რომ ციებისაგან თავი დამეფარენა. იმ წელიწადს ციება არა
მქონია. მხოლოდ ოსტენ-საკენი გაგვიხდა ავად. ამას ციება განარ-
ჯიას-მუხურში შეჰყროდა, სადაც ტყის მწარმოებელ ფრანგებთან
მსახურობდა ადრე. ეს წყეული ავადმყოფობა ისე ჩააცივდა, რომ
მთელი ორი წელიწადი თავი არ გაანება.

8

1859 წლის მარიამბისთვეში დიდი ისტორიული ამბავი მოხ-
და კავკასიაში: ამ თვის 25-ში თავადმა ა. ი. ბარიატინსკიმ დაღეს-
ტანში ატეხილ ომს ბოლო მოუღო და გუნიბთან შამილი შეიძყრო.
მის შეპყრობასთან ერთად აღმოსავლეთი კავკასია საბოლოოდ იქმნა
დამორჩილებული. ამ წამის დამსწრე კავკასიელთ, სანამ ცოცხალი
არიან, არ დაავიწყდებათ ის აღტაცება და სიხარული, რა აღტა-
ცებითი და სიხარულით ყველა შევიღობისმოყვარე მცხოვრებნი
ამ განაპირო ადგილისა ამ ამბავს მიევებნენ. ყველას ცათაფრენა
ჰქონდა შემდგარი, საცაა, მხარე დამშვიდება და ხალხის წინსვლასა
და წარმატებას არაფერი გადაელობება წინაო. ტფილისში განუ-
წყვეტელი ლხინი იყო, მხოლოდ ერთი რამ აწუხებდათ—ავადმყო-
ფობა თვით კავკასიის დამპყრობელისა, თავიდის ბარიატინსკისა.
ოთხის თვის განმავლობაში თავადი სულ ომობდა და უნაგირის

უზანვოდან ფეხი არ გამოულია. ნეკრესის ქარები გააჩნდა ავადმყოფობა ისე საშინლად აღმოჩებდა, რომ მთელის კვირების განმავლობაში ლოგინიდან ველარა დევებოდა. ტფილისში დაბრუნებული სულ ავადმყოფობდა და მხოლოდ ორითვის შემდეგ შეიძლო საქმეებისათვის ხელი მიეყო.

ნოემბერში გავიგეთ, ყიფიანი ბარიატიმსკისთან იყო და ვრცელის მოხსენების ქალალდი მიართვა სამეგრელოს მთავრის შამულის მოვლის შესახებაო. ამ ქალალდში ყიფიანი საშინლად თურმე უჩიოდა როგორც მთელს აღმინისტრაციას სამეგრელოსას, ისე განსაკუთრებით მ. პ. კოლუმბიაჟინს. ბარიატიმსკიმ ყიფიანის ქალალდი მასთან მყოფ სენატორს მუხრან-ბატონს გადასცა და მიაწოდ, მ. პ. კოლიუბიაჟინს დაპკითხებოდა. კოლიუბიაჟინმა წერილით პასუხის გაცემას არჩია თვითონ წასულიყო და პირადიდ აეხსნა ყველაფერი. კოლიუბიაჟინმა მოახსენა, ყიფიანი უსაფუძვლო რასმე გვთხოვს, მისი თხოვნა რომ ავასრულოთ, მთავრის მამულში ძველი წეს-წყობილება წამოპყოფს თავსაო, გარდა ამისა, იმან ისეთი ხერხი მოიგონა, რომ გლეხ-კაცობა წინანდელზე უარეს სატანჯველში ჩავარდება; კოლიუბიაჟინმა ისიც მოახსენა, რომ თავი-და-თავი უსაფუძვლობა დ. ყიფიანის თხოვნისა—თვითონებითი გაწერა იყო ხარჯისა და გადასახადისა გლეხთა შორის; მერე ყიფიამა ეს გადასახადი ფულად მოითხოვა; რაკი რუსის აღმინისტრაციამ მხარი არ დაუჭირა და აზრი არ განიხორციელებინა, მზრუნველმა განიზრახა ახალი, თავისებური სასოფლო მმართველობა შემოელო მთავრის მამულში,—ხოლო ეს მმართველობა იგივე იყო, რაც სახლთუხუცესის დროს არსებული წესები, რომლებმაც, როგორც ვუწყით, ხალხი ააჯანყა კიდევცა; ყოველსავე ამას დ. ყიფიანი იმასაც დასძნდა, რომ ექვსმა ათასშა სააზნაურო გლეხებმაც გადასახადი უნდა იხადონ, ამიტომ რომ ამათ მთავარი ახდევინებდა, როგორც საჭირო ხარჯს სამეგრელოს მართვა-გამგეობისათვისო. ეს სარჩიელიც უსაფუძვლო იყო ყიფიანის მხრივ, ამიტომ რომ სამეგრელოს მართვა-გამგეობა რუსის მთავრობასა პქონდა ჩაბარებული, მაშასადმე, ხალხისაგან აკრებილი გადასახადიც რუსის მთავრობას უნდა ჩაბარებოდა და არა მთავრის მამულების სამზრუნველოს; ხოლო რუსის აღმინისტრაცია არამცით არა სთხოვდა ხალხს ამ გადასახადს, არამედ საჭიროდ სთვლიდა რამდენისამე წლით ყოველგვარ გადასახადისაგან განეთავისუფლებინა სამეგრელოს მეციდონი, როგორც გაჭირვებულს მდგომარეობაში მყოფნი. აქაური რუსის აღმინისტრაცია თავისს ჯამაგირს მთავარმართებლის განკარგულებით იმ თანხიდან იღებდა,

რომელიც იქრიბებოდა ფოთისა და ყულევის საბაქოებიდან, ბოლო
 რაც რუსის აღმინისტრაცია შემოვიდა, სამეცნიელოში დაუბაეავ სა-
 ქონლის შემოტანა ისე შემცირდა რომ ყოველწლიურიმა შემოსავალმა
 ამ საბაქოებისამ სამოც ათას მანეთით იმატა.

კოლოუბიაკინმა პირდაპირ განუცხადა ბარიატინსკის, თუ
 ყიფიანის მოთხოვნილებანი შეწყნარებულ იქმნენ და ჩემდამი რწმუ-
 ნებულ მხარეში მშვიდობიანობა დაირღვა, ჩემი ბრალი არ
 იყოს.

რა თქმა უნდა, ბარიატინსკიმ როცა ასეთი სამუთიანი აზრი
 მოისმინა, კოლუბიაკინის მხარე დაიჭირა; მაშინ ყიფიანმა სთხოვა,
 ნება გვიბოძეთ პეტერბურგს წავიდე და ყოველივე ეკატერინე დე-
 დოფალს მოვახსენოვო. ბარიატინსკიმაც ნება დართო და ყიფიანი
 პეტერბურგს წავიდა. ამ სახით მთავრის მაშულების საქმე კავკასი-
 იდან უმაღლეს მთავრობას ჩაუვარდა განსახილველად და, როგორც
 დაეინახავთ, დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია.

ქრისტეშობისთვის გასულს მ. პ. კოლუბიაკინი ტფილისიდან
 დაბრუნდა და ძალიან გახარებული იყო,—საქმე, როგორც მე მინ-
 დოდა, ისე გავათავეო.

1860 წლის დამდეგს, სამეცნიელოს მართვა-გამგეობას სვანე-
 თიც შემოუერთდა და სვანეთის ბოქაული, თავადი ილიკო ამირა-
 ჯიბი, მიხ. კოლუბიაკინთან მოვიდა. ამირეჯიბი ქართლელი იყო,
 ძველად სამხედრო სამსახურში იმყოფებოდა და კაპიტონბა მიეღო-
 მაღალის ტანისა იყო, ვალარა შერეული, ხმელ-ხმელი, ჯერ ისევ
 მხნედ გამოიყურებოდა. სვანეთში სულ ერთი წელიწადი ცხოვრობ-
 და, მაგრამ ამ მოკლე ხანშიაც ისე დააყენა საქმე, რომ უსაზღვრო
 ნდობა დაიძსახურა იქაურ მკვიდრთა. მარდოდ-მარტო ცხოვრობდა
 აქ, უკანცელიაროდ და მხოლოდ ერთი თუ ორი ყაზახრუსი ახლდა
 თან და მაინც ახერხებდა ყველაფერი გაეკეთებინა აქ და ამ მთის
 ხალხისათვის მამასავით შეეყვარებინა თავი. როცა გენერალს დავ-
 თარი წარუდგინა თავის სამოსამართოლო განჩინებათა და გადაწყვე-
 ტილებითა, კოლუბიაკინმა სასაცილოდ ერთი მათგანი მაჩვენა. სა-
 მოქალაქო საქმეები სასისხლისსამართლო საქმეებთან იყო ერთმა-
 ნეთში არეული, რაც საქმე ატყდებოდა, ყველაფერს თვითონა
 სწყვეტდა სამოლოოდ. სხვათა შორის, ასეთი საქმეებიც ერთა: „ერთ-
 მ სვანმა ეს და ეს სვანი მოჰკლა. დავადგინე: მკვლელს გადახდეს
 სამი თუმანი და მიეცეს მოკლულის ოჯახობას“. განაჩენი აესრულე-
 ბინათ და მოკლულის ოჯახობას ჯვარის სახედ ხელი მოუწერნია
 ნიშნად კმიაყოფილებისა. ამირეჯიბსა სწამდა, კანონიერად ვიქცევიო-

ამიტომ რომ საბუთად აქაური ადათი და ჩვეულება მაქვსო, ხოლო ცალკე სვანებს ჩემი მოქმედება სრულიად სამართლიანად მიაჩინიათ. სხვა მომავალი ნაირად, ესე იგი, რუსის კანონმდებლობის თანახმად რომ მოქცეულიყო, ვერაფერს გახდებოდა; მკელელი დაიმიალებოდა, ბოქაულს მისი დაჭრა ველარ შეეძლო, რადგან საშუალება არ ჰქონდა და, ბოლოს, საქმე იმით გათავდებოდა, რომ მოქლულის ნათესავებს სისხლი უნდა ეძიათ: უნდა მოეკლათ მკელელი. რა თქმა უნდა, ასეთ გარემოებაში ჩავარდნილი, რვა თოვის განმავლობაში თოვლისაგან ხელ-ფეხ შექრული და მთელ ქვეყანას მოწყვეტილი იმირაჯიბი მართალი იყო, კაცი ვერ უკიირნებდა, რატომ სხვანაირად არ იქცევიო; მის მსგავს ბოქაულის ნახეა დდეილიც არ იყო. აქ საჭირო იყო განსაკუთრებული ნიჭი, უნარი, თავის განწირვა და ერთგულება თავის საქმისა; მოხუცი იმირაჯიბი თითონაც გასვანდა მთლად, მათი ზეგაულება შეითვისა და ამნაირადვე ცხოვრობდა, როგორც ეს მთიულები ცხოვრობდენ. როცა სვანეთიდან ზუგდიდში წამოედოდა, თითქმის ნახვარი გზა ფეხით უნდა ეარნა მთის ბილიქზე. და ასეთს კაცს სულ მცირე ჯამაგირს აძლევდნენ, წლიურად რაღაც ასოც თუმანს!...

სისში გარდაიცვალა თეოფანე ჭყონდიდელი, განსენებული სიკვდილიდე დიდხანს ავადმყოფობდა, ასე რომ მის სიცოცხლეშივე ამორჩეული იყო მის მოადგილედ არქიმანდრიტი მარტვილის ტაძრისა ტარასი. ნეტარხსენებული დიდის ამბით გაასვენეს. მარტვილში თავი მოიყარეს დიდამზა თავიადებმა და მათ შორის აზნაურებმა გაბუნიებმა, რომლებიც თეოფანე ეპისკოპოსს, როგორც გაბუნიას გვარისას, თავისიანად სთვლიდენ.

შარიამობისთვეში გენერალ-გუბერნატორი მ. კოლუბიაკინთან ერთად სვანეთში გაემგზავრა სამხედრო ექვექუციისათვის. ექვექუცია იმიტომ იყო საჭირო, რომ დავა ასტყდა სათავადო, სადადიანო, თავი-სუფალ სვანებსა და ყარაჩელებს შორის. ამ დროს გენერალთან მიერთენ სამნი ძმანი დასჯილ მურზაყან დადიშქელიანისა—ისლამ, თენგიზი და ციონი და თავის ნებით მორჩილება გამოუცხადეს; გენერალმა პორუჩიკი პრინცი გააყოლა და სამიერ ტფილისში გაგზავნა, ხოლო შემდეგ თავ-გადასავალი მათი ჩვენ უკვე გაგებული გვაქვს.

1861 წლის პარილის თვეში მე გადაყვანილ ვიქმენ თელავის მაზრის უფროსად. ამავე დროს დიდი ცვლილება მოხდა მთელს ქუთაისის საგენერალ-გუბერნატოროში: თავადმა გ. ერისთავმა ავადმყოფობის გამო სამსახურს თავი დაანება, მის ადგილზე ერევნიდან გადმოიყენეს ნიკ. პეტრესძე კოლუბიაკინი, და რადგან მისთვის

უხერხული იყო თავის ძმის, სამეგრელოს მთართველის, უფროსსაცის უოფილიყო, ამიტომ მიხეილ კოლუბიაკინი ტფილისში გადაიყვანეს სასოფლო სამთართველოს უფროსად, ხოლო მის ალაგზე დანიშნეს ქილაშვილი. ყოველივე ეს მოახერხა თავად ა. ივ. ბარიატინსკის რამდენისამე დღით აღრე, სანამ საზღვარ-გარედ წავიდოდა, სადაც ექიმები გზავნიდენ მოსარჩენად.

სწორედ ამ დროს, როცა თავიადი ბარიატინსკი ფოთში გემში უნდა ჩაესვათ, მისი მომავალი ცოლი, ხოლო მაშინ მეუღლე ვ. პ. დავიდოვისა, ელისაბედ დამიტრი ორბელიანის ქალი, ფოსტის ცხენებს ოდესიდან, სადაც ქმარს თავი დანება, ხარჯოვში მიაქროლებდა. თან მიკუყებოდა ბარიატინსკის მახლობელი კაცი შტაბს-ეპიტანი გიორგი კონსტანტინეს ძე გვათუა. ხარჯოვში ბარიატინსკის საცოლეს შეხვდა ინგლისის პასტორი პალმერი და ინგლისში წაიყვანა. აქ იმან იცხოვრა ორი წელიწადი, მანამ ქმართან განქორწინების საქმეც გათავდა, და ელისაბედი თავადს აღ. ბარიატინსკის მის-თხოვდა.

9

სამეგრელოს თავი დავანებე, მაგრამ შორიდანაც თვალყურს ვადევნებდი ამ მხარის ამბებს. პეტერბურგში ყიფიანი და სამეგრელოს დედოფალი ცდილობდენ მთავრის სამზრუნველოს საქმე, როგორც თვითონ სწადდათ, ისე დაებრუნებინათ და იქიდან ხმა მოგვდიოდა—ორსაცე იმედი აქეთ გამარჯვებისაო. ამ დროს ერთ-ერთ რუსულ გაზეთში, რომელიც საზღვარგარედ იბეჭდებოდა და რომელსაც კავკასიაში ხშირად შეხვდებოდა კაცი, 1861 წ. 1 ოქტომბრის ნომერში შემდეგი წერილი დაიბეჭდა:

„კავკასიაში რუსების შემოსელამდე ბატონიშმობა არ არსებობდა. გლეხები ღალას აძლევდენ მემამულეო, მაგრამ უფლება ჰქონდათ ერთ მემამულესათვის თავი დანებებინათ და მეორესთან გადასული-კვნენ. სამთართალს მათ მიერ არჩეულნი პირნი სწყვეტდენ და მ. სხვ.; საკუთარი შიწა არა ჰქონდათ; ყველა მამულები, რაც საკულ-სიო და სათავად-აზნაურო არ იყო, მთავრის კუთვნილებად ითვლებოდა—ასეთ მდგომარეობაში იყო სამეგრელოუ, როცა ეს სამთავრო რუსეთს შეუერთდა 1801 წელს, გრ. დადიანის დროს. ალექსანდრე I-მა დადიანს შეარჩინა უფლება თავის ქვეყნისათვის ძველებურ ჩეულებადათა თანახმად მოეკლო, მხოლოდ წაართვა უფლება კაცი ჩამოებრჩო, დამნაშავესათვის ხელები დაეჭრა, ცხვირი მოეჭრა, თვალები დაეთხარნა და სხვ. სამეგრელოს გლეხებმა დადიანების ხელში 1853 წლამდე, ესე იგი, დავით დადიანის სიკედილამდე, არ იცოდენ, რა იყო რუსეთის ბატონ-უმობა. დავითის შეილი ნიკოლოზი მანამ სრუ-

ლიწლოვანი გახდებოდა, მანამდე რუსის მთავრობამ სამეცნიერო მართვა დედოფალს, კნეინა ეკატერინე ალექსანდრე ჭავჭავაძის ასულს დაღიანისას, ჩააბარა. კნეინა აღმოსავლეთ საქართველოში იყო აღ-ზრდილი, შეეჩინა რუსების მიერ შემოლებულ ბატონ-ყმურ წეს-წყობილებას და თავის თავს ისე უყურებდა, როგორც სამეგრელოს ბატონს. როგორც ხარბმა და ფულის ფლანგვის მოყვარე ქალმა, დე-დოფალმა რამდენსამე წელიწადში მოელი მხარე ისე გააღატავა და ცხოვრება გაუმწარა, რომ გლეხებმა, მიუხედავად მათის მორჩილურის ხასიათისა, ველარ მოითმინეს და ისე აჯანყდენ, როგორც ერთი კაცი. ბარიატინსკიმ ჯარი გაგზავნა, ამ ჯარის უფროსობა მიანდო ხაქმის კითარების გამომძიებლად დანიშნულს დუკრუასის, კაცს განათლებულს და პატიოსანს. დუკრუასიმ მინდობილობა კარგად შეასრულა, —სამეგრელო ერთს თვეში ისე დამშვიდდა, რომ ერთის თოვფის დაცლაც არ დასჭირებდა ვისმე. დუკრუასი თუმცა კანონის მომხრე იყო და უნდოდა დედოფლის უფლება არ დაემცირებინა, მაგრამ ისეთი უწესობა შეამჩნია მართვა-გამგეობის საქმეში და ხალხი იმდენად შეეიწროებულად და დაჩაგრულად დაინახა, რომ გადასწყვიტა დედოფლისათვის მართვა-გამგეობის უფლება ჩამოერომია, და ბარიატინსკის მოახსენა: სამეგრელო მანამ არ დამშვიდდება, სანამ დედოფალი აქაურობას არ გაეცლებაო. ბარიატინსკიმ კიდენ ამის შესახებ ხელმწიფეს მოახსენა, და გადაწყვეტილ იქმნა, დედოფალი სამეგრელოდან პეტერბურგში გაეხმოთ და სანამ ნიკოლოზი სრული-წლოვანი გახდებოდა, სამეგრელოს მართვა რუსის ადმინისტრაციისათვის მიენდოთ. ეკატერინეს შეარჩინეს მხოლოდ სახელი საევგრელოს მართველისა და მიანდევს მცირეწლოვან შვილების კერძო საკუთრების მშროველობა; ხოლო ეკატერინემ, თავის მხრივ, მშროველობა მიანდო იქაურს აზნაურს, ყიფიანს. სამეგრელოს მმართველად დანიშნეს გენერალმაიორი მიხეილ პეტრეს ძე კოლუბიაკინი, კაცი ფიცხი და მოუთმენელი, მაგრამ სინიდისიერი და პატიოსანი. კოლუბიაკინმა ბარიატინსკის მოახსენა, რომ სამეგრელოს მემამულეთა და გლეხთა ურთიერთ დამოკიდებულებათ რუსეთის მემამულეთა და გლეხთა დამოკიდებულებებთან არაეითარი მსგავსება აქვთო. მაგრამ დედოფალი ცდილობს ეს რუსული წესები შემოილოს აქაო, დედოფლის ასეთი ცდა და მისი პარადი თვისება ერთად-ერთი მიზეზია ხალხის აჯანყებისა და, ესეც რომ არ იყოს, რა აზრი აქვს სამეგრელოში ბატონ-ყმობა შემოვილოთ, როცა ეს ბატონ-ყმობა რუსეთში, საცაა, უნდა გადავარდესო!.. შემდეგ, კოლუბიაკინმა, თავის ხელქვეით მოხელეების, ბოროზდინისა და ოსტენ-საკენის, დახმარე-

პით გლეხებისა და მემამულების საქმე ისე დააყენა, რომ პირველზე ძეორეთ მხოლოდ ღალას აძლევდენ მიწის სარგებლობისათვის. ეს იყო და ეს. გლეხებს ნება მიეცათ შეედგინათ სასოფლო საზოგადოებანი, თავიანთ შორის ამოერჩიათ მამასახლისები, სოფლის მოსამართლენი და ხარჯის ამჟრეფნი. სინიდის ქვეშ უნდა სოქვის კაცმა, სამეგრელოს მკვიდრნი თავის დღეში არა ყოფილან ისე ბეჭინერნი, როგორც რუსების ხელში იყვნენ ამ ორის წლის განმავლობაში; თვით მეზობელ გურიის მცხოვრებლებმა დეპუტაცია გაუგზავნეს ქუთაისის გუბერნატორს ივანოვს, მოხელეებად ჩვენც რუსები დაგვინიშნეთ და არა ადგილობრივი თავად-აზნაურებით.

„დედოფალი და ყიფიანი ვალდებული იყვნენ სამეგრელოს მარვა-გამგეობის საქმეში არ გარეულიყვნენ, მაგრამ მაინც ხელს უშლიდენ კოლუბიაკინის განკარგულებებს და მათს წინააღმდეგ მიღიოდნენ; ყიფიანი, როგორც შზრუნველი მთავრის მამულებისა და კავკასიის მთავარმართებლის საბჭოს წევრი, როცა სოფლებს ივლიდა, სცვლიდა და სჯიდა სოფლის მამასახლისებს, მოსამართლებმა და ხარჯთამერებებს და თავისით სხვას ნიშნავდა ამ თანამდებობებზე. იმ გლეხებს, კისაც წინედ ხარკის ერთბაშად შეტანით ან რამე სამსახურის მემამულეთაგან თავი ჰქონდათ დახსნილ ყოველწლიურ გადასახადისაგან და საკუთრებად მამული შეეძინათ, დ. ყიფიანი იძულებულს პყოფდა სადადიანო გლეხებად ჩაწერილიყვნენ თავის ნაყიდ მამულითურთ, იმიტომ რომ, ვახტანგის კანონის ძალით, რაც ეკულესიასა და თავად-აზნაურობას არ ეკუთნოდა, მთავრის საკუთრებად ითვლებოდა. დედოფალი თხოულობდა აგრეთვე, რომ გლეხებს სხვა-და-სხვა სამსახურის მაგიერ თითო კომლს ერთ თუმნიდან სამ თუმნამდე ეხადნა მთავრის ოჯახისათვის. რათა სავსებით გაითვალისწინოს აღამიანმა მთელი უსაფუძლობა ასეთის ბრძანებისა, საქმაოა იკოდეს: 1) რომ ბუნებრივი ხარკი—ხარკი კი არ იყო, არა მედ აღმნიშვნელი იყო გლეხის მორჩილებისა თავისი ბატონის მიმართ და ეს სამსახური გლეხს მაშინ ემართა, როცა მის სოფელში მთავარი მობრძანდებოდა; მაგალითად, ერთი კომლი ვალდებული იყო მთავრის ცხენის კისერის გარჯვენა მხარე გაეწინდა, მარცხენა მხარის გაწმენდა მეორე კომლს ემართა, მესამეს — ცხენის კუდი უნდა გაეშალა, მეოთხეს — უზანგო ჩამოეწია და სხვ.; 2) რომ გლეხების უმრავლესობას ამ მხირეში, სადაც არც გზაა, არც რამე მრეწველობაა, თვალითაც არ უნახავს ამდენი ფული და რომ ნახოს კიდეცა, შეიძლება, ვერც კი მოახერხოს მისი დათვლა; 3) კანონმა რომ შეიწყნაროს ეს მოთხოვნილება საშარუნველოსი, რუსის ჯარი იძუ-

ლემული გახდება ძალით ასრულებინოს ხალხს და მაშინ კირიკით უნდა შესძლდეს რუსის მთავრობა.

„ქოლუმიაკინისა და დედოფლის ბრძოლის ბედი სანამ ტფილისში სწყდებოდა, საქმე კარგად მიღიოდა, მიუხედავად ბარიატინსკის არისტოკრატიზმისა და დიუქრუასის ლეგიტიმიზმისა. ამათ ესმოდათ, რომ თუ დღოფალი არ ავლაგმეთ, სამეგრელოს მევიდრნი ურჩ ერთა მხარისკენ გადავლენ და ეს საშიში იქნება, რაცგან მეზობლებად სამურზაყანოელნი და სვანები ჰყავთო. ამიტომ რაკი ყველა მოთხოვნილებანი დედოფლისა. უსაფუძვლოდ იცნეს, ხოლო კოლუმიაკინის მოქმედებანი — კანონიერად, მთავარმართებლის საბჭომ. ეს საქმე კავკასიის კომიტეტს გადასცა, რომ აქ ბუტკოვს განეხილა. ვლადიმირ პეტრეს ძე ბუტკოვი ყველა ლამაზ ქალების მუარვილად ითვლებოდა და დედოფალსაც არ დააკლო თავისი მდარველური ყურადღება. სანამ არავინ იცოდა, ბარიატინსკი მორჩებოდა, თუ არა, ბუტკოვს ეშინოდა მის წინააღმდეგ წასვლისა, პირდაპირ არაფერსა სწყვეტდა და საქმე მთელი ორი წელიწადი აჭიანურა; მაგრამ როცა ექიმებმა გადასწყვირეს, ბარიატინსკი მძიშვე ავადმყოფიაო, ეს უკანასკნელი საზღვარგარედ წაიყვანეს. ამასობაში ბუტკოვმა გაიგო, დედოფალი სასახლეში და გაელენიან პირებთან დაახლოვებული შეიქნაო, — მაშინათვე მის სასარგებლოდ გადასწყვიტა საქმე. ყველა მოთხოვნილებანი დედოფლისა საფუძვლიანად იქმნენ ცნობილნი. საკენი და ბოროტდინი სამეგრელოდან სხვაგან გადაიყვანეს, ხოლო კოლუმიაკინის ალაგზე დანიშნეს კავკასიაში თავისის უპატიოსნობით ცნობილი ჭილაშვლი, რომელიც ჟიფიანს ნათე-სავადაცა ხვდება.

„ძნელი წარმოსადგენია. — ათავებს წერილის ავტორი, — რა რიგ ალაშფოთა ბუტკოვის საქციელმა კავკასიაში მოსამსახურე რიგიანი პირები. არავისა სჯეროდა, თუ დედოფლის უსაფუძლო მოთხოვნილებანი კავკასიის კომიტეტის მიერ საფუძვლიანად და კანონიერად იქმნებოდენ ცნობილნი. და თუ სამეგრელო ისევ დედოფლისა და მისის მშრუნველის ყიფიანის მსხვერპლი გახდებოდა, და თუ რუსის სახელის შესარცხვენად ამ მხარეში უფროსობას ჭილაშვილს მიანდობდენ. ახლა ბევრნი პნანობენ თავად ბარიატინსკის წასვლას. მართალია, ნაკლულებანება ჰქონდა, სწორლა-განათლება იქლდა, არისტოკრატულის ჩამომავლობით თავი მოქონდა, მაგრამ ბუტკოვს მაინც ისეთის სამარცხვინო საქმის ჩადენის ნებას არ მისცემდა და შეიძლება უბედურ სამეგრელოს ხალხისათვის ტანჯვა აეცდინა, ხოლო რუსის სახელი სირცხვილისაგან დაეფარნა“.

მე და კოლუბიაკინშა ამ წერილის ავტორის ვინაობა ვერ გავიგეთ, ეტყობოლდა კი, რომ, თუმცა ზოგიერთ წერილმანების აღწერაში სცდებოდა ავტორი, მაგრამ საზოგადო ვითარება ამ საქმისა კარგადა ჰქონდა გაცნობილი, ისიცა სცოდნია, უმაღლეს დაწესებულებში რა აზრისანი იყვნენ ამ საქმის შესახებ. აგრეთვე ისიც ერყობოდა, რომ დამწერი პეტერბურგის მცხოვრები უნდა ყოფილიყო. ჩვენ კავკასიაში ჯერ კიდევ არ ვიცოდით, რომ საქმე ასე უკუღმა იყო დატრადებული; ეს ამბავი მხოლოდ კარგა ხანს შემდეგ გავიგეთ, როცა ტფილისში გახარებული ყიფიანი დაბრუნდა და მასთან ერთად მოვიდა სახელმწიფო საბჭოს უმაღლესად დამტკიცებული მოწერილობა მთავრის მამულის სამხრუნველო საქმის შესახებ, რომლითაც ყიფიანის მოთხოვნილება საფუძლიანად იქმნა ცნობილი.

ამ დროს მთავარ-მართებლის თანამდებობას ასრულებდა გენერალ-ადიუტანტი თავადი გრიგოლ დიმიტრის ძე ორბელიანი, ხოლო სამოქალაქო სამმართველოს უფროსად იყო სტატ-სეკრეტარი ალექსი თეოდორეს ძე კრუზენშტერნი; უმაღლესად დამტკიცებული ქალალდი რომ წაიკითხეს, ამათ უხერხებულად სცნეს მისი ასრულება, სანამ თავადს ბარიატინსკის არ აჩვენებდენ, ამიტომ ეს ქალალდი საგანგებო იურინდას ხელით დრეზდენში გაგზავნეს ფელდმარშალთან. სანამ იფრინდა წავიდოდა, კრუზენშტერნმა მ. პ. კოლუბიაკინს შემოუთვალა: ამ დოკუმენტან ერთად თქვენი მოსახრებაც გაუგზავნით ბარიატინსკისათვის. მე სწორედ ამ დროს ტფილისში ვიყავი, კოლუბიაკინთან ვცხოვრობდი და იმან მომიწვია ამ ქალალდის შედეგაში დაეხმარებოდი, ასე რომ ამ საქმეში მის გათავების დროსაც მივიღე მონაცილელობა. როცა ყველაფერი გამოვაწყეთ, იფრინდამ ბარიატინსკისაენ გასწია. ტფილისში ეს ამბავი არავინ იცოდა, ამიტომ ყიფიანი გამარჯვებულის ქაცის სახით დადიოდა და თან მოუთმენლობასაც იჩენდა, - სახელმწიფო საბჭოს დადგენილების ასრულებას ასე რატომ აგვიანებენო?

ბარიატინსკიმ ეს ქალალდი რომ მიიღო, ცეცხლი მოიკიდა. დარწმუნებული იყო, ხელმწიფე შეუცდენიათ და ისე დაუმტკიცებინებიათ ეს ქალალდით, და მისს უდიდებულესობას წერილი მისწერა. შემდეგში ეს წერილი საქმეებში იყო ჩაკერებული და მეც მქონდა შემთხვევა წამეკითხნა. ძალიან ვწუხვარ, რომ მისი პირი არ გადმოეიღ; მშენიერის რედაქციითა და ლოგიკით იყო დაწერილი, მთლად ფელდმარშალის კალამს ეკუთხონდა. ეს ამბავი იმათ მითხრეს, ვინც მაშინ მასთან დრეზდენში დაახლოვებული იყვნენ. მისი შინაარსი, რამდენადაც მახსოვს, შემდეგი იყო.

„სახელმწიფო საბჭოს, როცა სამეგრელოს მთავრის საშუალებებისა
ლოს საქმეს სწყვეტავდა, ხელმწიფე, სახეში არა პქონდა ის მოსა-
ზრებანი, რომელიცა გვქონდა მე და თქვენ, — ასე სწერდა ფელდ-
მარშალი ხელმწიფე იმპერატორს. — სახელმწიფო საბჭომ არ იცოდა,
რომ სამთა, შავისხლვის ნაპირას მდებარე, დამოუკიდებელ სამთავ-
როთა გაუქმება თქვენმა უდიდებულესობამ პრინციპიალურად გადა-
სწყვიტა კიდეც, ჯერ ერთი იმიტომ; რომ მათმა შინაგაულმა წეს-
წყობილებამ თავისი კალო გალეწა, თავისი დრო მოსკამა, მეორეც
იმიტომ რომ ამ უკანასკნელის ომის დროს ზოგი მათგანი მეტად
ორპირულად იქცეოდა. ეს გადაწყვეტილება სახელმწიფო საბჭომ
არ იცოდა. ამის შემდეგ მცხოვრებთა ინტერესები არ უნდა შევწი-
როთ მთავრის ქონებრივს ინტერესებს, განსაკუთრებით მას შემდეგ,
რაც მთავრის იხტერესების ერთგულად დაცვამ ამ ორის წლის წი-
ნად სამეგრელოში ხალხი ააჯანყა. ძხრუნველის ყიფიანის მოთხოვ-
ნილებანი ყველანი განვიხილე და მათი შესრულება შესაძლებლად ვე-
ლიარა ვცანი, მაგრამ სახელმწიფო საბჭომ მაინც ყველანი შეიწყნარა.
ჩემს მოვალეობადა ვთვლი, თქვენო უდიდებულესობავ, გაგატრობი-
ლოთ, რომ თუ საქმე ამით გათავდა, ხალხი იყაყანდება და აღმინის-
ტრაციაც მეტად უხერხულ და სასირცხვილო მდგომარეობაში ჩავარ-
დება“.

ხელმწიფემ ეს ქალალდი რომ მიიღო, მაშინათვე მოიხმო ბუტ-
კოვი და დიდი საყველური უთხრა მთავრმართებლის აზრის წინა-
აღმდეგ საქმის გადაწყვეტისათვის. ბუტკოვმა თითხე იქბინა, რა-
და-რა არ მოახსენა ხელმწიფეს თავის მოქმედების გასამართლებლად.
მაგრამ ხელმწიფემ მაინც ის უთხრა: თუ გინდათ გაფუჭებული საქმე
გამოაკეთოთ, წადით ახლავე დრეზდენში, პირადად მოელაპარაკეთ
ბარიატინსკის სახელმწიფო საბჭოს დადგენილების გამოცვლის შე-
სახებო.

ბუტკოვმა დრეზდენში გასწია საჩქაროდ და ბარიატინსკიმ სამი
დღე აცდევინა: ავად ვარ და არ შემიძლიან მიგიღოვო. ის კი არა,
ფელდმარშალს უნდოდა კარგად ეგრძნობინებინა ბუტკოვისათვის
თავისი შეცოთვა და უტაქტობა. ბუტკოვი ბარიატინსკის „შენობით“
ელაპარაკებოდა. ბოლოს, როგორც იყო, შეუშვეს მის ოთახში. თა-
ვადი ლოგინში მწოლარე დაუხვდა და იმბობენ, ამ სიტყვებით და-
უწყო ლაპარაკიო:

„ნუ თუ ჰქონდეთ, თავადო, რომ მე თქვენის სურვილისა და
განზრახულების წინააღმდეგ შემიძლიან წავიდე! ამ შემთხვევაში
მხოლოდა თქვენისავე საბჭოს წევრი ყიფიანია დამნაშავე. აბა რას

მოვითიქრებდი, თუ ის საქმეს თქვენის შეხელულების წინააღმდეგ წაიყვანდაო?..“

ლაპარაკი ამ კილოზე გააბეს და კაცად განტევებისად ყიფიანი შეიქმნა, მთელი საქმე ბარიატინსკის სურვილისამებრ იქმნა გადაკეთებული, აგრეთვე იმ გეგმით, რა გეგმაც პირველში მ. პ. კოლუბიაკინმა წარმოადგინა. როცა ხელმწიფემ ბუტკოვისგან შეიტყო, თუ ვინ იყო დამნაშავე, ბრძანა — სამსახურიდან დათხოვნილ იქმნასო.

ორმა თუ სამმა კვირამ რომ განვლო გახარებულის ყიფიანის ჩამოსკლის შემდეგ, ტფილისში მეორე დებულება მიიღეს სახელმწიფო საბჭოსი, უმაღლესად დამტკიცებული, და გრიგოლ ორბელიანს მოწერილობა მოუვიდა: დიმ. ყიფიანი მოიხმე და გამოუცხადე: ან თხოვნა შემოიტანოს სამსახურიდან გასვლის შესახებ, ან, თუ ეს არ აღასრულოს, სამსახურიდან დაითხოვეთ. ყიფიანი ეს რომ გამოუცხადეს, თავის ნებით სამსახურიდან გასვლა არ ინდომა და დათხოვნილ იქმნა.

და ამით, როგორც იქმნა, საბოლოოდ გადასწყდა სამეგრელოს მთავრის მამულების საქმე. ეს მამულები იმნაირადვე კერძო საკუთრებად იქმნა აღიარებული, როგორც სხვა მემამულეთა მამულები და, გარდა ამისა, 6,000 აზნაურების გლეხები განთავისუფლებულ იქმნენ მთავრის ბეგარისაგან. რათა დედოფაალს ძალიან არა სწერნოდა საქმის საჟ გადასწყვეტა, გულეკეთილმა ხელმწიფემ სააზნაურო გლეხების ჩამორთმევის ბალლად წლიურად 10,000 მანეთი იჯარა დაუნიშნა.

თავადი ბარიატინსკი მერე იტყოდა ხოლმე: ხელმწიფუსთან რომ მივედი და, სხვათა შორის, სამეგრელოს საქმეც გავიხსენეთ, ხელმწიფემ ღიმილით მითხრაო:

„იცი, დედოფაალი ჩვენ ორსავეზედვე პეუიანი გამოდგა, იმდენი რამე მიჰკიბ-მოჰკიბა, რომ, ბოლოს, იძულებულ შევიქმნენ, ტყუილაუბრალოდ ათასი თუმანი იჯარა მიმეცა. წაგებულ არ არის.“

აი, ამით გათავდა თითქმის ოთხის წლის მოღვაწეობა ძმათა კოლუბიაკინებისა სამეგრელოში. პირველადვე იმათ მოჰკიდეს საქმეს ხელი და ეს საქმე წესიერად, პატიოსნად და მხნედ მიჰკავდათ; მე წილიდ მხედლა მათი მახლობელი თანამშრომელი ყოფილიყავ, ამიტომ ჩემს თავს ბედნიერადა ვთვლი, რომ მოხუცებულობის ეამს შევიძელი დაწვრილებით sine ira et studio აღმეწერნა ყველა გარემოებანი ამ საინტერესო დროისა.

ყველა საქმეში, სადაც გარეულია დიდი ინტერესები, თავიდათ ფართო
როლი ადამიანის გრძნობასა და ვნებათა-ლელევას უცყრია; აქც ასე
იყო. ქმრის სიკვდილის დღიდანვე დედოფლის საქმე მეტად დაიხ-
ლართა. ხოლო მისმა წრეს-გადასულმა თავმოყვარეობამ და სანგვი-
ნურმა ხასიათმა უარესად აწერა კველაფერი. ამ შემთხვევაზი, მიუ-
ხედავად მისის უეჭველის ჰკუიანობისა, დედოფლის გონება უფრო
გრძნობას და ვნებათა-ლელევს ემორჩილებოდა, ეს იწვევდა თვით-
ნებობას, და დედოფალი თვითონაც ვერ ამჩნევდა, ისე საქმეს იფუ-
ქებდა.

პეტერბურგიდან, ტახტზე ხელმწიფის ასელის შემდეგ, სამეგრე-
ლოში რომ დაბრუნდა, დედოფალს ადვილად შეეძლო აჯანყებული
ხალხი მეაცრის ღონისძიებით ან და უფრო გულეკეთილის მოქმედე-
ბით დაემშეიდებინა, გონებაც მისა ურჩევდა, მაგრამ, ეშმაკად, თვალ-
წინ აეხირა გრიგოლი, რომელიც საშინალდ ეჯავრებოდა და მისმა
სიძულვილმა ყველაფერი დაავიწყა, ისე დაბრმავდა, რომ მარტო
იმასა ცდილობდა ამ კაცის ჯავრი ეყარნა. ხალხი და მისი გაჭირვება
სულ გადავიწყდა. ბოლოს, დედოფალმა კოლუბიაკინი მოიხმო, მაგ-
რამ მაშინათვე წაეჩინდა და მას შემდეგ თავის ჯიუტობის წყალო-
ბით უარესად იუჟებდა საქმეს. დედოფალი იძულებული შეიქნა სა-
მეგრელოს მოშორებოდა. ამ დროს თავის შეიღების ქონების დამ-
ცველად მოიწიგა მასავით ცხარი და თვითნება კაცი. მურავიოვის
დროს მომხდარი მისი თავგადასავალი რომ მოისმინა, ეს კაცი გა-
ბრაზდა და განსაკუთრებული თავგამოდებით იკისრა როლი ქალის
რაინდისა, ამიტომ რომ ამ ქალს ის დაჩაგრულად და შეურაცყა-
ფილადა რაცხდა. მისმა მზრუნველმა პირველ წლებში რაც გააკეთა,
უკვე გიამბეთ, ხოლო შემდეგს წლებში სამაგისო ხეირი არა დაუ-
ყრია-რა მცირეწლოვან მემკვიდრის ინტერესებისათვის. როცა ნიკო-
ლოზი სამეგრელოში დაბრუნდა, თავისი მამულის საქმები ისე ალუ-
ფხულ-დალუფხული დახვდა, რომ მერე ოცი წელიწადი ეყადა და
მაინც ვერც თავი გაუგო და ვერც ბოლო. ავ რაინდ-მზრუნველის
მაგიერ უბრალო სიკვდილის შვილი უნდა ყოფილიყო, რომელსაც
ადგილობრივს აღმინისტრაციასთან თანხმობით საქმის გაეთება შეს-
ძლებოდა; ეს მზრუნველი უნდა ცდილიყო მთავრის მამულები გაე-
მიჯნათ, მაშინ, სანამ მემკვიდრე სრულიწლოვანი გახდებოდა, ეს უსა-
ჭიროესა საქმე გათავდებოდა კიდევა და ნიკოლოზი ას ორმოც და
ათხე შეტეს საქმეს არც კი წააგებდა თავის დროზე მამულების გაუ-
მიჯენელობის მეოხებით.

ცამეტმა წელიშადმა განვლო, რაც სამეცნიელოს თავი დავანებდე და 1874 წელს მომიხდა ამ მხარეში გავლა, როგორც კერძო კაცს. ახალ-სენაკში რკინის გზის ბაქანშე გამოვედი, მატარებელი აქ მოელი ნახევარი საათი გაჩერდა და პირველი კაცი, როგორც აქ შემხვდა, ბესარიონ ქავთარაძე იყო, ჩემი წინანდელი თარჯიმინი და ამ პოლიციის ბოქაული დ. ახალ-სენაკისა. გულწრფელად გაეხარდა ჩემი ნახვა და მხურვალედ გადავკოკნეთ ერთმანეთი. ერთ წუთსაც არ გაუვლია, რამდენიმე სხვაც მოვიდა ჩემთან, ყველანი ჩემი ძეველი ნაცნობები გამოდგნენ, მათ შორის ერივნენ თავადები და ახალურებიცა. ყველას გაეხარდა ჩემი ნახვა და მომესალმნენ.

სანამ მატარებელი დაიძროდა, ყველანი სადგურის ბუფეტში შევიწვიე, მოვატანინ თერმინია და დასანაყრებელი და გავაძით ლაპარაკი. პირველად ნ. კოლუბიაკინის ამბავი მკითხეს. რომ ვუთხარი, გადაიცალა-მეთქი, ყველამ სასოებით პირჯვარი გადაიწერეს და ლმერთმა სასუფეჯელი დაუმკვიდროსო. ნ. კოლუბიაკინი 1869 წელს გარდაიცვალა მოსკოვში, როცა სენატორად დანიშნეს. მისი ძმა მიხ. კოლუბიაკინი ბაქოში იყო გუბერნატორად.

ყველანი ჩამაცივდენ და მეპატიუებოდენ, ერთის კეირით მაინც დარჩით ჩვენთან და ყველანი გვინახულეო; განსაკუთრებით ბესარიონი მთხოვდა, მაინც და მაინც დარჩიო, და მეც დავრჩებოდი, საჩქარო საქმე რომ არა მქონებოდა.

— როგორა სცხოვრობთ? — ვკითხე ჩემს თანამოსაუბრებს, — ახლა ხომ უკეთესადა ხართ?

— კარგად კი ვკხოვრობთ, მაგრამ რა გამოვიდა, ამ სასამართლოებმა საშინლად გაამრავლა აღვოკატები... ყოველ სოფელში არის თითო აღვოკატი. ისევ ჩენი გლეხთაგანი... კანონის ყველა მუხლები სუყველამ ზეპირად იციან და სეტყვასავით აყრიან ხოლმე სასამართლოში...

— ქურდობა?

— წინანდელზე უარესადაა. გაგვიჭირეს სიცოცხლე! ან რა გასაკვირველია, ითარეშონ, — შიში და რიდი არავის აქვთ!

— გლეხებთან როგორ განწყობილებაში ხართ?

— არა უშაგს-რა. საშინლად გამდიდრდენ, ბატონებისაგან მიწები შეისყიდეს, ხაზინა არც კი დახმარებია, ყველაფერი თავის ფულით მოიქმედეს.

— მერე და საიდან შეიძინეს ქონება?

— ძალიან ბევრნი მიღიან შავის ზღვის ნაპირების ნაკრძალებულები სამუშაოდ, ამ აღვილებში სამუშაო სულ მუდამ არის ხოლმე, მთელი არტელები შეადგინეს მეგრელებისა... ბევრსა სთესენ იგრეთვე სიმინდს...

— თქვენ, მებატონენი, როგორ-ლა ბრძანდებით?

— ცუდად.

მერე მოჰყვნენ წუწუნს: შვილებს სწავლება უნდა, შეძლება არა გვაქვს, სკოლები არა გვყოფნის და, გარდა ამისა, ვინც სკოლებს ათავებენ, რაღაც უცნაურები გამოდიან... თავისი ავიწყდებათ და არც ახალს რასმე იძენენ...

ამ უროს დარეკეს და იძულებულ შევიქმენ ჩემს ძველს ნაცნობებსა და მეგობრებს გამოვთხოვებოდი. მხურვალედ მეთხოვებოდენ და მთხოვდენ, უქველად გვეწვიოთ...

მატარებელმა საჩქაროდ გამაქროლა. ახალ-სენაკის სადგურზე გამართულ ბაასი ისევ ყურში მედგა და განაგონი სანუგეშოდა მრჩებოდა... მეგრელ-მუშების არტელები შავის ზღვის სანაპირო ნაკრძალებებში, ბევრ სიმინდის მოწევა, გლეხებისაგან გამოსული ადგოკატები... ყოველივე ეს იმის საბუთი იყო, რომ რაეკი გლეხის შრომამდე და ოფლმა გზა ფართო იშოვნა, ნაყოფიც შესაფერი გამოილო. მებატონეები წუწუნებდენ, ცხოვრება გვიჭირსო, მაგრამ ცოტა გადაკარბებებულად მეჩევნა მათი წუწუნი და ჩივილი... მითხრეს, შეიღებს სკოლებში ვასტავლით, მაგრამ სკოლები არა გვყოფნისო, — ესეც თავმდებია იმისი, რომ მათი ცხოვრება გაუმჯობესდება. მათმა შვილებმა თუ, სულ მცირედიც არის, სწავლა მიიღეს, რა თქმა უნდა, მანინჯობას არ დაიწყებენ.

აბა სამეგრელო, ამ ოცის წლის წინად უნდა გენახნათ, როცა პირველად მოვედი აქ პირდაპირ ჩრდილოეთიდან! დღეს კი ყველა-ფერთ საშინლად გამოცვლილი აქ, დიდი წინსელა და წარმატება დასტუკობია. იმის ფიქრით, რომ ამ მხარის წარმატებას მეც, ოდნავაც არის, ხელი შეეუწყე, ჩემთვის ყველაზე მეტი ჯილდო იყო იმ შერმისათვის, რომელიც აქ ახალგაზრდობაში, ესე იგი, ჩემის სიცოცხლის საუკეთესო ხანაში, გავსწიო. მეგრელების შეხვედრა ახალსენაკის სადგურზე, მათი ალერსი და დაპატივება ჩემთვის უკანასწერი, სანუგეშო და მრავალმნიშვნელოვანი ხანაა, როცა კი მოვიგონებ მათს მშენიერს სამშობლოს.

საგეგმის წარსულიდან

1

ღვინობისთვე საქართველოს შავიზღვის ნაპირის ნაწილში სა-
 უკეთესო დროა წლისა. ჟოთოლი ხეებიდან ცვენას მაშინ იწყებს:
 მწვანე სამოსლით დაფარული შიარე შიშველდება; მკვიდრთა ცველა
 მხარეს გაფანტული სახლები, რომელიც ზაფხულობით არც კი სჩანს,
 თავისებურის სიმშენიერით თავს გამოჰყოფს და ხილული ხდება
 ხოლმე. მათს მახლობლად აღამინს თვალშინ გადაეშლება გაჭრილი
 ყანები, საიდანაც მშრომელმა გლეხმა უხვად მოიწია სიმინდი, ლომი,
 პური. ცა მოწმენდილია, პაერი კიდევ იმ ზომამდე გამჭვირვალე, რომ
 აღამინის თვალს შორის მანძილიდან შეუძლია დაინახოს დაფარული
 მწვერვალები მთათა და მათზე გაარჩიოს სინათლე და ჩრდილი.
 პაერში მაკოცხლებელს, სულისხამდგმელს რასმე ჰერძნობს აღამინი,
 სითბო ზომიერია და მხე მხოლოდ შუადლისას გამოსტყორუნის ოდ-
 ნავ, მსუბუქად მქენარე სხივს და ამით-ლა მოგაგონებსთ წარსულ
 ზაფხულის მწვავე სიცხეებს.

მას იქეთ ბევრმა წელიწადმა გინველო, სახელდობრ 1882 წელს,
 სწორედ შემოდგომას, სამეცნიელოს ფართე ვაკეზე, რომელსაც ოდიშს
 ეძინან, მდინარე ტეხურისა და აბაშას შუა, ორი ცხენოსანი ერთი-
 მეორეს პირდაპირ დადგა და ხმამალლა ერთმანეთს მეგრულად გა-
 მოელაპარაკა!

— სწორე გითხრა, ჩემო კოსტა, მუსტაშა უკეთესი იყო, მე-
 გონა. დახე, როგორ მოვუტყუებივართ იმ ფრანგს!.. ცოტა ხეირიანი
 რომ ყოფილიყო, ის ყურდლელი როგორ უნდა გაეშვა? ძალლი კი
 არა, კაცი ხელით დაიჭრდა, ისე. ნელა მირბოდა.

— რასა ბრძანებთ, ბატონო! ფრანგულ მწევარს სად შეუძ-
 ლია ჩეებური ყურდლელი დაიჭიროს! აკი მაშინათვე მოგახსენეთ—
 ასე იქნება-მეტქი.

— ღმერთი და რაც წმიდანებია, სულ ციდან ჩამოიყანა, მე-
 ფიცებოდა—ასეთს მწევარს მთელს დუნიაზე ვერ იპოვით!

— ესე იგი, ასეთს გლოხის! ხა, ხა, ხა!.. აბა ჩვენს შეტყუზდლება
უყურეთ, ბატონო, რა ჰქიას, როცა ყურდლელს გამოეკიდება; ფრა-
ნგის მწევარს ზედაც არ შეხედავთ, თქვენ არ მოუკვდეთ ჩემს თავს!

ერთი მოლაპარაკე ცხენოსანთაგანი ასე ორმოცდათი წლისა
იქნებოდა, ჩასუებული, საქმიოდ შალალის ტანისა, სახის მსხვილ
ნაკვთებიანი. დიღი, შავი თვალები, კეხიანი ცხვირი, გრძელი ჭალა-
რაშერთული ულვაშები, ნაოქებშეპარული შებლი მის სახეს სიმშეი-
დის, დიდებულობის და გულკეთილობის გამომეტყველებას აღლევდა.
თავთ ეხურა განიერ-კალთებიანი ნაბდის ქუდი. როცა მოიხადა, გა-
მოუჩნდა მელოტი თავი, რომელსაც ჭალარაშერთული თმა რგოლივით
უფლიდა გარშემო. ტანთ ეცვა იისუერი ხავერდის კაბა, კვერნის
ტყავ-ამოკრული, კაბაზე ქამარი ერტყა და ქამარზე კიდევ ვერცხ-
ლით მოქედილი სატევარი ეყიდა. კაბას ზემოდან შავი ჩოხა ეცვა-
ჩოხის გულზე თეთრის ძელის მასრები ჰქონდა გაკეთებული: თით-
ბრის ღილებით შესაკერძლი პატიჰები ფეხთ ეცვა. ხოლო პაჭიჰებზე
ამოკრული ჰქონდა მოხამუზი.

ეს მხედარი იყო ბექო საბახთარი პირდაპირი შთამომავალი იმ სა-
ბახთარის, რომლის სტუმართმოყვარეობა ორისის წლის წინად აღმო-
სავლეთის განთქმულმა მოგზაურმა ფრანგმა შარდენმა აღწერა. წმინ-
და სისხლის ყარაბალულ ოქროსფერ ულაყზე იჯდა. მარცხენა ხელ-
ში თავადს ორი წკეპლა ეჭირა, თასმით ერთმანეთზე გადაბმული-
ეს წკეპლა თოფის ზუმბა იყო. პატრონი ამ ხუმბას ხელიდან არ
იშორებდა, რადგან ზუმბაც იყო და, როცა უნდოდა, წკეპლაცა.

მეორე მხედარს, ასე ოცდათის წლის თეთრგვრემანს ყმა-
წვილს კაცს, მეტად ცოცხალის სახის პატრონს, ქლალი სქელი ღარ-
თი ეცვა. გრუხა, გრძელი, ხუჭუჭა, ქვევიდან რგვლად შეკრეპილი
თმა დაფარული ჰქონდა ფაფანიკით. ამ ნაირ სუბუქ თავსახურავის
ხმაოება შეუძლია მხოლოდ ხშირ თმის პატრონს, რომელსაც კაცი
სამხრეთის ძეთა შორის ხშირად შეხვდება.

ქერა მხედარი თოფ-იარალში იყო ჩამჯდარი. სატევრისა და
ხმლის გარდა ზურგზე გადადებული ჰქონდა ორი თოფი, ტყავის
ბულეებიანი, მარჯვენა მხარეს ქამარზე დამბაჩა ეყიდა, მარცხენა
მხარეს—გრძელი ქისა, რომლიდანაც თავი ამოეყო ჩიბუხს. აშეარად
ეტყობოდა, რომ ყმაწვილ კაცს წამოლებული ჰქონდა როგორც თა-
ვისი, ისე ბატონის იარალი. მხედარი თავად ბეკოს ყმა იყო სახე-
ლად კოსტა ერქვა. პატარა ზერდავ ცხენზე იჯდა, მარჯვენა ხე-
ლით ორი მწევარი ეჭირა— ფრანგული მუსტაშა და შინგაზრდილი
—მერცხალა.

მხედრებს მალე სხვებიც მოემატნენ: იქით-აქეთ ჯაგგეზდენება თავი გამოჰყო მონადირეთა გროვამ. სხვადასხვა ფერის ტანისა-მოსი ეცვათ: ყვითელი, ნაცრისფერი, თეთრი; ყველა კოსტას ტანი-სამოსის მზგავსად იყო შეკერილი. ზოგს ძალლები ეჭირა, ზოგს დახოცილი ყურდლელი. ცხენოსანი და ქვეითი, მოხუცი და ახალ-გაზრდა ერთი მეორეში ირეოდა.

ერთმა ბიჭა, სახეგაბრწყინვებულმა, მწევრის დაჭერილი და გაგულული ყურდლელი თავად ბეკოს ცხენის ფეხებთან დასდო.

— ყოჩალ, ჩემთ პეტე! — უთხრა თავადმა. — შენმა ფრიალამ და-იჭირა?

— დიალ, ბატონო, აი ამათა ჰქითხეთ, როგორ უყელა ყურდ-ლელს; ყურდლელმა მარჯვნივ გადაუხეია, მაგრამ გვიანლა იყო, რამ-დენიმე ნაბიჯი გადახტა და ყურდლელი გადააკოტრიალა კიდეცა...

— ყოჩალ, ყოჩალ! ეტყობა, ჩევნი მწევრები მართლა კარგები...

მაგრამ ბეკომ ევრ მოასწრო სიტყვა გაეთავებინა, ისე რამდე-ნიმე ნაბიჯის მანძილზე გაისმა წერიალა ხმა მეორე ბიჭისა. მონა-დირენი მიხედნენ, რასაც იძახდა ბიჭი...

ახალი ყურდლელი გამოაგდეს. საინტერესო იყო ამ დროს ეს თავმოყრილი ხალხი. ყველა რალაც გამოურკვეველმა გრძნობამ აი-ტანა. მონადირეთ და მათთან ერთად თავად ბეკოს თვალები აენ-თოთ, დაავიწყდათ ყველაფერი და შურდულივით წინ გაქანდენ; მწევ-რები და მონადირენი — ყველანი ერთად საცოდავ ყურდლელს გა-მოუდნენ, მიღამო საშინელმა, ყურთა-სმენის წამლებმა ყვირილმა მოიცვა. ეს-ლა ისმოდა: „არიქა! არიქა! არიქა!“...

მინდორს იქით სოფელი იწყებოდა და ყურდლელიც სწორედ სოფელში შევარდა. მთელი სოფელი, დიდი და პატარა ფეხსნე და-დგა, ყველა ყვირილით გამოუდგა ცხოველს. ყურდლელმა ბუჩქებში შეჰყო თავი, და, ორომტრიალი კარგა ხანს გაგრძელდა, რადგან და-მალულ ყურდლლის დაჭერა არც მაგრე აღვილი იყო. ბოლოს მაინც გამარჯვება კოსტას დარჩა — მისმა მერტხალამ ამხელად თავი ისა-ხელა.

ხალხი და ძალლები დაილალნენ და დასვენება ეჭირებოდათ. თავადი ქვაზე ჩამოჯდა, დიდ კაკლის ძირას; სხვები ზმორებით შე-მოეხვინენ და დაჭერილ ყურდლლის შესახებ გააბეს ლაპარაკი. ამ დროს რამდენიმე ცხენოსანიც მოვიდა, რომელთაც ნადირობაში მო-ნაწილეობა არ მიეღოთ.

ახალპოსულთა წინ მწევანე ანაფორიანი მღვდელი იდგა. გრძე-ლი ჭალარა წვერი გულზე ეყარა, ჭროლა, კევიანი თვალები ჯერ

ისევ შავ წარბებს ქვემოდან სახეს უმშეენებდა. მღვდელს ჭრად გვიცია მარტინი, ისე კუდახუთი წლისა. ტანთ ეცვა ნაზე-გრად რუს მოხელის ტანისამოსი: ხავერდის არშიანი და კოკარდიანი ქუდი, გალსტუხი და სირმა-ვადაკურებული ლართი. ახლადმისულთა-განი ერთი თავადის მოძრვარი იყო, ხოლო მეორე—მდივანი. მათ მისდევდენ დანარჩენნი კარის-კაცი და მსახურნი. მათს შორის ერთს ხელზე ქორი ეჯდა, ხოხობის საქერად გაწვრთნილი.

ახლადმოსულნი კაქლის ხეზე ცოტა მოშორებით გაჩერდენ, ჩა-მოხტნენ ცხენებილან, მიუახლოვდენ თავადს და მოწიწებით სალამი მისცეს. იმანაც ტკბილად თავი დაუკრა.

— გი ჟყობათ, კარგათ გინადირნიათ, ბატონო, — მოახსენა მღვდელმა.

— არა უშავს-რა. თქვენც კარგ დროზე მოხვედით. აბა, გზას უნდა გავუდგეთ, ბინამდე კიდევ კარგა მანძილია. ნეტა, რომელი საათი იქნება?— ჰკითხა თავადმა თავისს მდივანს.

მდივანმა ოსმალური საათი ამოილო უბიდან და მოახსენა,— დალამებაშლე როი საათი კიდევ არისო.

— პა, პა, პა!.. როგორ დაგვგვიანებია! შეიძლება, ლამემაც გვისწროს გზაში. აბა, ჩეარა გავუდგეთ გზას!

მწევრები და მონაცირებები ამ სიტყვების გაგონებაზე ყველანი ზეზე წამოიკრნენ და რამდენსამე წუთს შემდეგ ერთს სისოფლო გზას, ანუ, უკეთ, ბილიქს, სულ უკანასკნელი, ოცდა ათის კაცისაგან შემდგარი ქარავანი დააღვა.

2

თავად ბექო საბახთარს აუარებელი კომლი ყმა ჰყავდა აზნაურებისა და გლეხებისა. თავის მხარეში განთქმულ და გავლენიან კაცად ითვლებოდა მამა-პაპათა ზნე-ჩეეულებისათვის სიბერემდე იოტის ოდენადაც არ უღალატნია. დაიბადა თუ არა, ძიძას მისცეს, აფხაზეთში. ძიძა სამს წელიწადს აწოვებდა ძეძუს, ამის შემდეგ ორს წელიწადს კიდევ ისე ჰყავდა სახლში. მერე საბავშო უნაგირით შეკაზმულ ცხენზე შესვეს. თან გიმოკაცა ძიძა და მისი ნათესავები და მამის სახლში მოიყვანეს. მამამ შვილის გასაზრდელი ძიძას თხუთმეტი ცხენი, ოცდაათი ძროხა და ორი კომლი მოჯალაბე აჩუქა; მთელი ეს ჯოგი მოჯალაბიანად. აფხაზეთის გზას გაუდგა. ხოლო თავადის ყრმას ახალი ხანა დაუდგა აღზრდისა.

მშობელთა სახლში მთელი ნახევარის წლის განმავლობაში ბეკო მგელივით სულ ტყისკენ იყურებოდა, არავის ეკარებოდა. უნდა გადასჩეოდა ძიძას, ძიძიშვილებთან თამაშობას და შესჩეოდა დედ-

მას; აფხაზურ ენის მაგიერ მეგრული უნდა ესწავლნა. საბქტოების როდ, საქმე კარგად წავიდა და შვიდის წლის ბეჭო მამამ თავის შინაურ მდივანს, ბერუკა ჯიქიას, მიაბარა წერა-კითხვის სასწავლებლად.

მდივანი ბეჭოს მამის ყმა-აზნაურთაგანი იყო, კევიანი, მიხვედრილი სახის გამომეტყველება ჰქონდა. თმა ნახევრად დაჭალარებოდა: მეცნიერებამ უდროოდ დააბერა. ზეპირად იცოდა ზოელი საღმრთო წერილი, საეკლესიო წესები; სახორციელო შინაარსის მწერლობიდან იცოდა „ვეფხის-ტყაოსანი“; წაკითხულ ჰქონდა ჩახოუხაძის ბრძნული ნაწერი, გეოგრაფია და ისტორია ვახუშტისა, ხელნაწერი ნაწყვეტები ჰეროლოტეს, არისტოტელის და პლატონის თხზულებათა. მისი მიდრეკილება საფილოსოფიო წიგნებისა და საზოგადოდ სწავლა-მეცნიერებისადმი აიხსნებოდა, როგორც ეს ხშირად ხდება, მის მახინჯ გარეგნობით. ცნობილია, რომ ბრძენნი იშვიათად არიან ამავე დროს ხორციელადაც ლამაზნი. ამიტომ ბერუკა ჯიქიას სიმახინჯე მის ცოდნასთან ერთად არავის უკვირდა. პატარაობითვე საცოდავს სიარულის მაგიერ ფოფხვა-ლა შეეძლო უთოების მსგავს ჯოხების საშუალებით. ამ ხორციელმა სიმახინჯემ ბერუკა ჩამოაშორა სხევბს, რომელნიც მარტოლდენ მოძრავს და მაწანწალა ცხოვრებას ეწეოდენ, და ძალაუნებურად მიაჩინა წიგნის კითხვას. ბატონის სახლში ბერუკა მდივხად იყო; იმას უნდა ეთქვა ყვათასათვის, როდის რა მარხვა იყო, უქმე-დღესასწაული რა დღეს მოღიოდა, აეხსნა სიჩმრები, რა დღეს რის გაკეთება შეიძლებოდა და რისა არა, და სხვა.

ბეჭო მოუსვეს ანბანს და ისიც ხმა-მაღლა გასძახოდა: ან, ბან, გან... ასე იძახდა, სანამ მთელი ახბანი ზეპირად არ ისწავლა. ზაფხულობით ბეჭო კალის ხის ძირის იჯდა და იქა სწავლობდა, ზამთრობით — განურებულ ბუხრის წინ. ანბანის გათავებას შემდეგ ხელში დავითხი მისცეს და დავითნის სწავლა მაშინ გაათავა, როცა წიგნი სადმე მონასტრის სარდაფში მთელის საუკუნის განმავლობაში ნაგდებს და თავებისაგან დახრულ ხელნაწერს არ დაეძსვესა.

გადიოდა წელიწადები. სწავლების საქმე თანდათან წინ იწევდა. თოთხმეტის წლის ბეჭოს მასწავლებელმა, რაც თვითონ იცოდა, იმის ნახევარი ასწავლა, და, ამის გარდა, ბეჭომ ისწავლა, რომ მზე-მიწის გარეშემო პმრუნვეს და არა მიწა—ზეის გარეშემო. მამამ მასწავლებელს გამოუტაღადა, — შეიღს ახლა კი ეყოფა სწავლაო-მასწავლებელს ძალიან ეწყინა, მაგრამ არც ის შეეძლო, წინააღმდეგი ეთქვა რამე.

ბეკო უკვე ლამაზი, მოწიფული ყმაწვილი კაცი დადგა; უნიკალური გირჩე მშვენიერათ იჯდა, აჭენებდა უბელო გადარეულ ცხენებსაც, თხუთმეტ ნაბიჯის მანძილზე დანას თოფიდან ტუყის ახვედრებდა, ოცდათხე — კვერცხებს იმტცრევდა, ჰაერში ძერასა ჰქლავდა; მიმინოთი მწყრებზე ნადირობდა; ძალებით ირმებს, შელებს, მელის იქერდა; შინა-ყმებთან ყოველგვარ მეგრულ სიმღერებსა მღეროდა; თამაშობდა აფხაზურად და ლექურად და ამასთან მეტად მოხდენილად და სირცხვილეურად დახრიდა თვალებს და წითლებოდა ლამაზ ქალის შეხვედრაზე თამაშობის დროს.

მამამ ბეკოს ერთბაშათ შეაწყვეტინა სწავლა; ერთბაშადვე, მისთვის არც კი უკითხავს, ისე აიღო და ცოლი შერთო. ცოლად შერთო ერთის ცნობილ თავადიშვილის ერთად-ერთი ქალი და მემკვიდრე მთელის ქონებისა. პატარძალი 25 წლისა იყო. ამდენს ხანს ქალი გაუთხოვრად იმიტომ კი არა მჯდარა, რომ უშნო იყო, არამედ იმიტომ, რომ დედმამა შესაფერ საქმროს ველარ პოლულობდა თავადიშვილებში; რაც ახალგაზრდა თავადიშვილები იყვნენ, ინგურიდან მოკიდებული სურამამდე, უიპელად ენათესავებოდენ ქალს; ძარღვებში ბების მხრიდან მეფის სისხლი ედგა, ბების დედის მხრიდან — მთავრისა; საბახთარები კი, როგორც ვიცით, სამასის წლის წინად გათავადიშვილდენ, ლიპარიტ დადიანის დროს; ამიტომ ქალის შობლებს ბეკო თავიანთ შესაფერ სიძედ არ მიაჩნდათ და თუ მაინც ქალი მიათხოვეს, მიათხოვეს იმიტომ, რომ ეშინოდათ, ქალი გაუთხოვრად ხელში არ შემოვგაბერდეს.

ჯვარისწერის შემდეგ ბეკოს ცოლი მართა თავის მშობლების სახლში ხუთს წელიწადს ცხოვრობდა და თავის ქმარს მხოლოდ ხანდახან ხედავდა. ბეკო ერთი-ორის დღით თუ მოვიდოდა ცოლეურის სახლში სტუმრად. ამასობაში აწყობდენ მზითევს, რომელიც სწორედ იმდენი უნდა ყოფილიყო, რამდენიც აღნიშნული იყო მზითევს სიაში. ბეკოს სიმარტს თუ ვინმე კითხავდა, რატომ არ აძლევ სიძეს ქალსაო, თავს იმით იმართლებდა, რომ ერთად-ერთი ქალი მყავს და ასე მალე როგორ მოვიშოროვო. მეექვსე წელიწადს ბეკომ ცოლი თავისს სახლში წაიყვანა და დიდის ამბით გადაიხადა ქორწილი.

ამის შემდეგ ბეკოს ცხოვრებაში ორი ღირსშესანიშნავი ამბავი მოხდა: ოცდათოანს წლებში ბეკომ მონაწილეობა მიიღო ჯიქების წინააღმდეგ გალაშქრებაში, სადაც თავისი, ასის კაცისავან შემდგარი, რაზმი ჰყავდა მეგრელებისა, ხოლო ორმოციან წლებში მიწას მიაბარა ჯერ დედა და მერე მამა.

ამის შემდეგ ბეკომ დამოუკიდებლათ იწყო ცხოვრება. ვისულის

მისმა ყმებმა ყველამ იცოდა თავისი მოვალეობა, ჩვეულებით დაქანონებული, და ყველაფერს უკლებლივ ასრულებდენ. აზნაურები საპატიო მხლებლებადა ჰყავდა, აზნაურებივე ჰყავდა მოურავებად, მოლარეთ-ხუცესბად, მეჯინიბებად. მათ ებარათ მარანი და სხ. გლე-ხებს მოპერაციას სხვადასხვა სურსათი: ლინო, პური, ცხვარი, ძროხა და სხ. ყველამ იცოდა, რა ემართა და თავისს ვალს უკლებლივ იხ-დიდა; მაგრამ რაც ემართა, იმაზე ზედმეტს ვერავის გამოართოვე-დით. მაგალითად, ერთს ოჯახს ემართა ბატონის სასახლეში ზურ-გით შეშის ზიღვა. ბეკომ განიზრახა გადასახადი შეემსუბუქებინა და ურემი მისცა, მაგრამ გლეხმა გადაჭრილი უარი უთხრა ასეთ შემსუ-ბუქებაზე,—ჩვენის ჩვეულების წინააღმდეგიათ. „ბატონი ჯერ თავისს ურეშს მომცემს, — აბბობდა თავისოფეს გლეხი,—შეშის საზიდავად. მერე მეტყვეს—შენის ურმით მომიტანეო, შემდეგ კი ამავე ურმით სიმინდის მოტანას მიბრძანებს; ეს-კი ჩვეულებად გადამექცევა და მეც ახალი გადასახადი დამედება—ურმით შეშის ზიღვა. მერე შეშა ისევ მოაგონდებათ და ძველებურათ ზურგით მაზიდეინებენ...“

ასე ეჭვის თვალით შეხედა გლეხმა ბეკოს წინადაღებას გადა-სახადის შეემსუბუქების შესახებ და, სანამ ბატონებობა არ გადავარ-დნილა, ზურგით უზიდავდა ბატონს ხვედრ შეშას.

თავადიც ძალას არ ატანდა, ამიტომ რომ შედეგი ცუდი მოპ-ყვებოდა: „კომლი“ აფხაზეთში გაექცეოდა.

გლეხების უმეტესი წილი ვალდებული იყო წელიწადში რამდე-ნიმე დღე ერჩინა თავისი ბატონი, და რათგან საბახტარის მამული დიდს მანძილზე იყო გაფანტული, იმასც ერთთავად გადასვლა-გადმო-სვლა უხდებოდა ერთი ადგილიდან მეორე ადგილზე. ჩვენის ამბის და-საწყისში თავადს ჩვენ სწორედ ასეთის მოვაზურობის დროს მოვუს-წარით: თავის სამშობლოს ზეგან ადგილიდან, ლეჩხუმიდან, დაეშვა ოდიშში და გაემართა ერთ ვაკეზე მდებარე სოფლისაკენ, სადაც უნდა გამასპინძლებოდენ მასა და მთელს ჯალაბს. გზა-გზა ბეკო ნადირობით ერთოვებოდა. ჯალაბი უკან მისდევდა და ასე—ორის კეირის უკან უნდა შეერთებოდა. მის ჯალაბს შეაღენდა: კნეინა მართა, თხუთმეტი წლის მშვენიერი ქალი საბედა და ვაკები არჩი-ლი—ათის წლის, და ბატა—რვა წლისა.

შით შემოხვეულ ხეებს შორის. ზოგან ვაზი ერთი ხიდან მეტად გადადიოდა ორი-სამის მხარის მანძილზე და მოგზაურნი იძულებულნი იყვნენ ან ზევით აეწიათ ვაზი და ისე გაევლოთ, ან თავი დაეხარნათ. საბრალოა შეუჩვევარი მხედარი ამ ვაზების ქსელში, რადგან ღამის სიბნელეში მათი გარჩევა თვალებს უჭირდება: ან კისერი უნდა დაუშევდეს ან სახე და ან ქუდი უნდა გადაუვარდეს.

ბევრი ხრამი და ლელე გაიარეს; ერთხელ დიდ მდინარეზეც გაეიდნენ მოგზაურნი. ამათს შორის უცხო კაცი რომ ყოფილიყო, ამ მხარეში პირველად ნამყოფი, ამ ვაზე ხეებისა და ჯაგების მეტს ვერაფერს შეამჩნევდა და მცენარეთა ამ ერთფეროვან და ხშირ სამეფოში თავის დღეში ვერ დაბრუნდებოდა იმავე გზით მანდ, საითგანაც წამოვიდა, და მარტოდ - მარტო დარჩენილი უეჭველად დაიბნეოდა. მავრამ ჩვენი მგზავრები სულ გაუჭირდებლად და დაუბრკოლებლივ მიდიოდენ, ყოველმა მათგანმა იცოდა, რამდენი დარჩენილია სოფლიამდე.

სოფელში შევიდენ. მაგრამ აქ უფრო იდეილი იყო გზის დაკარგვა; ერთი სახლი მეორეზე კარგა მანძილზე იყო დაშორებული, ყოველს სახლს ეზო ჰქონდა, ეზოს კიდევ ლობე ევლო: ეზოებს შორის მიიკლავნებოდა ბრუნდე, ვიწრო და ზოგან ძალზე ალაფებული ბილიკები. მაგრამ აქაც მგზავრები ბაშარალებით ისე მიღიოდენ, თითქო დღე ყოფილიყოს და სისწორით უხვევდენ ხან მარჯვნივ და ხან მარცხნივ. ხანდისხან ცხენები იძულებულნი იყვნენ თხრილებზე-დაც გადამხტარიყვნენ, მაგრამ თითქო არაფერიო. სოფელში სიჩუ-მეს გლეხების გამმული ყვირილი არღვევდა. ერთი მეორეს გასძახებდა.

— ივანია... უ-უ-უ! — რამდენჯერმე ასე დაძახებას შემდეგ პასუხად გაისმოდა:

— პერტეია... უ-უ-უ!..

და გააბამდენ ხმიამალლა ყვირილით ლაპარაკს.

ხანდისხან სოფელში ძალების ყეფა ასტყდებოდა: დაიწყებდა ჯერ სადმე ქოფაკი, ბანს მისცემდა მეორე, მეორეს — მესამე და მათი კონცერტი მთელს სოფელს მოეფინებოდა. ჯერ გაშმაგებით ჰყეფდენ, მერე უკლებდენ, ბოლოს ხმა სადმე შორს მისწყდებოდა და ძალები მიყუჩდებოდენ. ნახევრად გალებულ სახლებიდან მოსჩანდა კერაზე დანთებული ცეცხლი, რომელსაც გარშემო უსხდენ ოჯახის წევრნი.

ნახევარი საათი მეტი ხან მარჯვნივ უხვევდენ, ხან მარცხნივ, ბოლოს, როგორც იქნა, მიადგენ ერთ ლობეს. მოწინავე ცხენოსანი

ცხენიდან ჩამოხტა და ლაბახას *) შლა დაუწყო. ეზოდან ხმაურობა მოისმა, წყავწეავით წამოიშალნენ ძალლები. განათებულ სახლის კარები გაიღო და გამოვიდა რამდენიმე კაცი. ერთი წინ მირბოდა ანთებულ მუგუზლის ქნევით გზის გასანათლებლად.

— აქეთ მობრძანდით, ბატონო, აქეთ! — იძახდა გლეხი. — მშეოდნა თქვენს მობრძანებას, ბატონო! აი აქეთკენ, აქ ცხენიდან კარგი ჩამოსახტომია... აქამდე გელოდით... გელოდით... მერე ვიფიქრეთ, დღეს ვერ მობრძანდებით-მეთქი...

თავადი ცხენიდან ჩამოხტა სახლის მახლობლად, ცხენი კოსტაშ ჩამოართვა. მუგუზლიანმა გლეხმა მუგუზალი ხელიდან გააგდო და ბატონს მუხლებზე კოცნა დაუწყო. აგრევე მოიქცნენ სხვებიცა, ვინც სახლის წინ იდგნენ.

— გამარჯვება შენი, ბახვა! გამარჯვება! პერტეია! გამარჯვებათ, გამარჯვებათ! — ეუბნებოდა სახახტარი მის მუხლებისა და ხელების საკოცნელად მისულებს და მეგობრულად ყველას თავებზე ხელს ადებდა.

მისალმებას შემდევ თავადი სახლში შევიდა. სახლი მოზრდილი იყო, კერაზე განალებული ცეცხლი გუგუნებდა. ორსავ მხარეზე ტახტები იყო შეკრული, ერთზე ძველი ნოხი ეფინა და ორი მუთაქა თავით და ფეხთით იდო. თავადი ამ ტახტზე ჩამოჯდა და მეავეანდემ მოხამჭებისა და პაჭიშების ხდა დაუწყო. ხოლო სახლის პატრონმა იარალი ჩამოართვა: ეს მისი განსაკუთრებული უფლება იყო.

მდვდელი, მდივანი და დანარჩენი ამაღლაც შემოვიდა სახლში და მოწიწებით კარებთან გაჩერდენ, სანამ თავადმა არ უთხრა, დასხედით.

მგზავრობის დროს დაწყებული და დროებით შეწყვეტილი ამბავი ჯიხვებზე ნადირობისა ხელ ახლა განაგრძეს. ჯიხვებზე ნადირობასებრ თავიდას არაუერი უყვარდა და ყოველთვის სიამოვნებით უსმენდა ყველას ამ ნადირობის ამბავს. გზაში ორმა მონაცირემ თავისი მოგონებანი გაუწიარა, და ახლა კოსტას მიერ მოყიდებული ჩიბუხი ხელში დაიჭირა, მოსწია და თვითონ დაუბრუნდა ნადირობის ამბავს.

*) ლაბაზა — სამაგრელოში ძეველებურ ჭიშკარსა ჰქვიან. იქით-აქეთ დასობილ სარებას გაყრილი აქეს გორიზონტალურად ხათლილი ან გაუთლებილი ლარტყა კაცის სიმალლეზე. როცა ცხენით ან ურმით შესვლა უნდათ ქოში, ყველა ლარტყა სათითაოდ უნდა გამოაცალონ.

— არა, ახლა სადღაა წინანდებურათ ნადირობა! — დაშიშული მცხვარი
კომ,— ლევან დადიანის დროს უნდა გენანნათ, რა ამბავი ყოფილი.

— ნადირიც გაწყდა, როგორც ამბობენ, — სიტყვა ჩაურთო
მლელელმა.

— გაწყდა და მერე როგორ! ახლა, მაგალითად, საქორიას
მთაზე კაცი თითქმის ვერ შეხვდება ჯიხეს. თხუთმეტის წლის წინად
კი, ჯიხების ბუდეს რომ იტყვიან, სწორედ ის იყო ეს მთა.

თავადის ამ უკანასკნელ სიტყვებზე სახლში შემოვიდა ისე სა-
მოცდაათის წლის მოხუცი, მთლად გაქაღარავებული, წელში მოხრი-
ლი, მაგრამ მაინც ძალზე მაღალი; მისს შეს თვალებს, სქელ, გა-
თეთრებულ წარბებით დაფარულს, წყალი ჯერ კიდევ არ გამოცლო-
და. შემოსულს ყველაზე განსხვავებული ჰქონდა გრძელი, გულზე
ჩამოყრილი ულვაშები, ნარინჯის ფრად შეღებილი და ბოლოში თე-
თრები. როცა ბეკომ შემოსული დაინახა, სახე გაუბრწყინდა, ტახტ-
ზე წამოჯდა და ღიმილით მიუბრუნდა:

— ააა, ჩემო გიგო! შენი ხარ? დიდსხანს მიცოცხლოს ღმერთმა
შენი თავი! როგორა ხარ, მოხუცო, როგორ კარგიდ გიყითხო?

გოგია მივიდა საბათართან, დაუჭირა ხელი და ეამბორა. ბე-
კომ კი თავზე აკოცა.

— გავიგე, რომ დღეს მობრძანდებოდი და მეც წამოვჩანჩალდი
შენს სანახავად.

— მაღლობელი ვარ, ჩემო გოგია, მაღლობელი. მოდი, ჩამო-
ჯექი, ჩემო კეთილო... ისევ ახალგაზიდა ყოფილხარ, ძველებურად
ყოჩალი... პო, მე და ჩემშა ღმერთმა... დაჯექ... დაჯექ...

გოგია ჩამოჯდა და განიერი ფაფანაკი თავზე ჩამოიტხატა.

— პა, მითხარ, როგორა ცხოვრობ, ბაბუა?

— ეჭ, ჩემი ცხოვრება რა სახსნებელია, ბატონო! დავეხეტები
ძალუმადურად, მოხუცის კაცის ამბავი ხომ მოგეხსენდათ. მთავრისა
და ოქვენის წყალობით მიდგის სული... ღმერთმა თქვენი თავი ნუ
მომიშალოს...

— შარშან რომ მიწას დაგპირდენ, ხომ მოგცეს?

— მოცემით კი მომცეს, მაგრამ ის კი არ მოუციათ, რასაც
დამპირდენ. სახლოუცუცესმა, — ღმერთმა კი მისი კუბო მაჩვენოს, —
არ მიხედა ჩემ მოხუცებულებას და მიწის მაგიერ კლდე მომიზომა.
მთავართან მინდა ვიჩივლო. გოგიას ახლა ყველა იჯაბნებს, კაცად
ალარავინ ავდებს... — მოხუცმა თავი ჩაჭიდა. და ერთ წამს შემდეგ
დასძინა: — ცხონებულ ლევან დადიანის დროს ამას ვინ გამიბედავდა!.

— სწორედ შენის შემოსელის წინად მოვიგონეთ განსვენებული... ღმერთმა სასუფევლი დაუმკვიდროს! მოვიგონეთ საქერიას მთაზე ნადირობაც...

თავადი და გოგია გაჩუმდენ და ფიქრებს მისცეს თავი. ეტყობოდა, ორსაცე მოაგონდა ტკბილი წარსული დრო. გოგიას სახე დაუღონდა, მწარედ ამოიხსრა, ქისიდან პატარა ჩიბუხი ამოილო, ნელნელა გასტენა თუთუნით, ცეცხლი მოუკიდა, დაებჯინა თავის ჯოხს და ხელახლა დაფიქრდა.

— მითხარ, ჩემი გოგია,—დაიწყო ისევ თავადმა ბეკომ, რომელიც თითქო გამოერკვა წარსულის მოგონებიდან.—შენ ახლდი ლევანს საქერიას მთაზე, როცა ერთს მის მონადირეს გზა დაჰკარგოდა?

— როგორ არ ვიყავი! განა არ მოგეხსენებათ, რომ მთელი ჩემი სიცოცხლე ლევანის გვერდით გავატარე!..

მოხუცმა პირიდან კვამლი ბოლქვა-ბოლქვად გამოუშვა, ჩიბუხი გამობერტყა, ხელახლა გასტენა თუთუნითა, მოუკიდა, ცოტახანს ჩუმად იყო, თითქო აზრს იკრებსო, და დაიწყო:

IV

— ეს ამბავი, ბატონო, სწორედ იმ წელიწადს მოხდა, როდესაც დედოფალი მართა იხალ სასახლეში დაბინავდა, სოფ. მურში. ცოდვა გამომეუბნებული სჯობია: ქმარს, ლევან დადიანს, მართასთან უქმაყოფილება პქონდა, ერთი კვირა იყო თუ ცოტა მფრი, იცხოვრა მართასთან მურში. მერე ქულბაქში გადასახლდა, რომ საქერიასთან ახლო ყოფილიყო.

„ნადირობა სამარიამობოთ დავიწყეთ და კვირა იშეიათალ გამოეროდა, რომ საქერიაზე ორჯერ-სამჯერ არ იცსულვიყავით. ქულბაქიდან გათენებისას გავიდოდით, და შუადლისას კი მთას მოვექცეოდით, ღამეს სანადირო ქოხში გავათევდით, ხოლო საღამოს ისევ ქულბაქში დავბრუნდებოდით.

„ასე ვინადირეთ სექტემბრის თვემდე. მთა უკვე ერთხელ ჩამოთვლა, მაგრამ რამდენსამე საათში ისევ აიღო. დრო იყო, ნადირობა გაგვეთავებინა, რადგან ჯიხე სულ მაღლა იწევდა მიუვალ, ციცაბო კლდეებისაკენ. მაგრამ ლევანი მეტად გაიტაცა კარგმა ნადირობამ და არ უნდოდა საქერიასათვის თავი დაენებებინა. თუ ყოფილხარ ამ მთაზე, უმშველად გენაზვება ის მხარე მთისა, რომელსაც გულის-თავს ეძახიან... სანადირო ქოხის მარცხნივ ადგილი

სრულებით მიუვალია, ნადირია კი ამ ადგილს მიაშურა. ლევანმა კი გადასწყვიტა, მოდი, ბედსა ვცდი ამ მთაზედათ.

„თან ორმოც კაცზე მეტი ვახლდით. მთის ყოველს ასავალ-დასავალს ვიცნობდით, მაგრამ გულისთავზე ჩვენგანი ბევრი არა ყოფილა. აქ ასულან: სიკო ელამი, ინგურში რომ დაიხრჩო, მერე ბატაია ორბელია, ახლა მარტვილის მონასტერში მნათედ რომ არის, და ოქროპირი, ჩემი ცოლის ძმა; ამათს გარდა აქ არავინ ყოფილა. მაგრამ ლევანმა გვიძრძანა ასულებიყვით. სიკო გაეიძღოლიეთ და ყველანი უკან გავყივით. ავედით პირველ ზურგზე, ლევანიც ჩვენთან მოდიოდა. ღრუბლები ჩვენს ქვემოდ იყო დაკიდებული; ხრამში გადავიხდეთ, იქნება, სადმე მიმალულია ჯიხვიო, ვსთვევით. ამ დროს დავინახეთ, რომ მთელი ხრამი ნისლში გაეხვია. უნდა გაწერებულ-ვიყავით, აქ დაგვეცადნა, სანამ ნისლს გადიყრიდა. ლოდინი დიდ-ხანს არ დაგვეცირებია: დაუბერა ნიავრა, მაჰამანტ-მოჰამანტა ნისლი და ხევი ნათლად გამოჩნდა ჩვენს წინაშე. მის ძირის, ერთ გორაკის ბუსნოზე, დავინახეთ მთელი ჯოგი ჯიხვებისა.

„ტანში ახლაც მაერქოლებს იქ ნახულის მოგონებაზე... სიხა-რულის კანკალმა აგვიტანა ყველანი.

„მაგრამ უცბად წამოუქროლა ქარმა, ხევში ისევ მოჰამედია საი-დანლაც ახალი ნისლი და შიგ გახვია ჯოგი!

„მაშინ ლევანმა წამოგვეჩურჩულა: „აბა, მებო, ზურგზე გადა-ვიდეთ და გაესწიოთ წინ“. მყისვე ავისრულეთ მისი ბრძანება და თავევე დავეშვით ხევში. კატებივით მივცოლავდით ფრთხილად; უნდა მოგვესწრო და სანამ ნისლს გადაიყრიდა, მანამ მივპაროდით ჯიხ-ვების ჯოგს ახლო. ნისლს კარგა ხანს არ გადაუყრია, ასე რომ ჩვენ ძალიან ძირს დავეშვით. მაგრამ როცა ხელახლა შემოუბერა ქარმა, ჩვენს წინ ბუსნო გამოჩნდა, მხოლოდ ჯიხვები კი ყველანი გაპარუ-ლიყვნენ. ძალიან ფრთხილად მივიპარებოდით, მაგრამ მათ მაინც გაევოთ და გაქცეულიყვნენ. მხოლოდ ორს მათგანს მოვკარით თვალი: შორს, ფრიალო ქლდეზე ადიოდენ. დავინახეთ თუ არა, ჩვენც უკან გავყივით. სიკო ისევ წინ წაგვიძლვა, იმას კიდევ უკან მიჰყვა ჯერ ისევ ახალგაზრდა ბიჭი კირვალია. ლეთის წინაშე, ყვე-ლას კი გაგვიკვირდა მისი გამბდედაობა. რომელლამაც გამოცდილმა მონადირემ მიაძახა კიდევ: „ბალო, სად მიდიხარ, ღმერთი არ გა-გიწყრეს და სადმე ხრამში არ გადაიჩხო“. მაგრამ კირვალიამ ყური არ ათხოვა, აფოფხდა და ელვის სიმაღლეზე სიკოსთან ერთად თვალ-თავან მოგვეფარო.

„ღონე გამოგველია მთელი დღე ბობლვით. ნადირი სულ გა-
გვირბოდა, სათოფეზე არ გვიდგებოდა. მთავარმა მხოლოდ ერთხელ
დასცალა თოფი და შველი დასჭრა, ისიც ძლიერ ჩამოვათრიეთ
კლდიდან, სადაც ტყვიის მოხვედრის შემდეგ აფოფხდა. იმასაც ვერ
მივაგნებდით, რომ ორი არწივი არა, რომელთაც სწორედ ამ ადგი-
ლას ზემოდან, სადაც დაჭრილი შველი იწვა, ჰაერში კამარა შეჭ-
კრეს. ლევანიც დაიღალა, ლოროტოტო დააკვრევინა და ყველანი
სადილად გვიხმო. დავეშვით მთიდან, მის კალთებზე ერთი ვაკე ივი-
რჩიეთ და დავბინავდით. სანამ სადილს აკეთებდენ, მონადირეებმა
დენა იწყეს. როცა ყველამ თავი მოიყარა, თვლას შევუდევით: ერთი
დაგვაჯლდა. ვიღამაც წამოიძახა—კირვალია გვაკლიაო. ჰეითხეს სი-
კოს. იმან-კი ისა სთქვა, რომ გულისთავზე ერთმანეთს დავშორდით,
მე მარჯვნივ გავყევი კლდეს, ის კი ზევით წაგიდაო... მერე არაფერი
მინახვსო...“

„ვიღაცამ წამოიძახა: „ნუ გეზინიათ, დაბრუნდება, სად უნდა
დაიკარგოსო!“

„მაგრამ მთავარმა, როცა გაიგო ამბავი, ძალიან დაღლილი
იყო, მაგრამ მაინც ნაბატზე წამოჯდა და შეშინებულისა და დაღო-
ნებულის სახით გამოაცხადა: ახლავე შეუდევით კირვალის ძებნას;
სანამ არ მომიძებნით, ჰეითხეს ლუქმას არ ჩავიდებო.“

„ყველანი დაღლილ-დახოცილი იყვნენ, მაგრამ მაინც მეტი
გზა არ დარჩენოდათ, მთავრის სურვილი უნდა აესრულებინათ, მისი
ურჩობა აზრად არავის მოსვლია. ოციოდე კაცი ისევ გულისთავას
აღმართს შეუდგა. სხვები კი, და მათს შორის მეც, ლევანმა თავის-
თან დავკროვა.“

„უნდა მოგახსენოთ, რომ კარგი მსროლელი ვიყავ, მაგრამ საცა
სიკო და ოქროპირი მიღიოდენ, იქ ასელას მაინც ვერ მოვახერხებდი.“

მოხუცმა პატარა შეისვენა და მერე განაგრძო:

„ცოტა ხანს უკან მონადირეთა ძახილი მოგვესმა. ამით ამხა-
ნავებს ატყობინებდენ—ვინ სად იყო. მათი ძახილი თანდათან სუს-
ტდებოდა და ბოლოს თითქმის მისწყდა. მთავარი ყველის ყურს
უგდებდა და გვეკითხებოდა,—რამე ხომ არ შეგატყობინესო?.. ხები
ხელახლა მოგვესმა, ახლა კი უფრო მეაფიოდ იძახდენ. მოგვეჩვენა,
თითქო რამდენიმე მონადირე ერთმანეთს შეხვდა და სხვებს საშვე-
ლად ეძახდენ. მთავარი ერთ ალაგას ვერ გაჩერდა, ხელით გვანიშნა—
უკან გამომყევითო და მიაშურა იმ ადგილას, საიდანაც ძახილი მოი-
სმოდა როცა ქიქანით აებობდლით და მიეუახლოვდით მონადირებს,
ერთი კლდე გვიჩვენეს. თმა ყალხზე შეგვიდგა, როცა კლდის ნაპი-

რას, საცა ერთი კაცი ძლივას დაეტეოდა, დავინახეთ კირველუბირთვა
„ქლდე საშინელი მაღალი იყო, იქიდან ხმის მიწვდენა გაჭირ-
ვებით-და შეიძლებოდა. ეტყობოდა, ყმაწვილს სიფიცხე მოპრევია.
ასელით კი ასულა, მაგრამ რადგან უკან დაბრუნება ვეღარ მოუხერ-
ხებია, იქვე მიწოლილა. როგორ უნდა ჩამოვცეცანა? ახლა ახალი
დარღი გავიჩინდა. გაჭირებულის საშველად მონადირენი გამოიჩნდე-
ბოდენ, მაგრამ სწორედ ამ დროს სალამომაც მოატანა: ამ ადგილას
ასელისას სულ ჩამომნელდებოდა და მაშინ კირვალიასაც ვერას
უშველიდენ და თითონაც დაილუბებოდენ ტყუილა-უბრალოდ. რა
უნდა გვექნა! დაფიქრდით ყველანი. ლევანი საშინლად იყო დალო-
ნებული, თვალებზე ცრემლები მოადგა; საშინლად ებრალებოდა სა-
ცოდავი ბიჭი და უნდოდა უეჭველად ეხსნა გაჭირვებული ყმა-
წვილი.

„—ჩემო შეილო! —დაუყვირა, რაც ხმა ერჩოდა, კირვალიას,—
თუ ღმერთი გწამს, თუ შენი ლევანი გიყვარს, იშექ და არ გაინძრე.
ჩემს თავს გეფიცები, შეილები არ დამეხოცება, ხეალ დილას უენე-
ბელს ჩამოგიყვან. მხოლოდ იშექი და აღარ გაინძრე. ნუ შეგეშინ-
დება და ჩემს ძახილზე როგორც შეგეძლოს, ისე გვიპასუხე.

„დიდხანს ვიდექით დაფიქრებულნი; არ ვიცოდით, რა გვექნა.
ვცდილობდით, ხმა მიგვეწვდინა, იქნება შენძრეულიყო და სიცო-
ცხლის ნიშან-წყალი რამე დაენახვებინა ჩემთვის. მაგრამ მხოლოდ
თავს ვიტყუილებდით, მეტი არაფერი. ვიღამაც ჩაილაპარავა: ყვე-
ლაფერი მორჩიმილია, ვერაფერს ვუშველით; ისევ ისა სჯობია—
მღვდელი ვიხმოთ, პანაშეიდი გადავახდევინოთ და თითონ კირვა-
ლია სვაც-ყორნების საწიწნად დავაგდოთო. ფიქრებისიგან ყველანი
მთავრის ლაპარაქე გამოვერკვიენით. — ჩემო შეილებო, —გვითხრა
მთავარმა,— გუშინ ამ ბიჭს შევფიცე გასაჭირისაგან გიხსნი-მეთქი;
უნდა როგორმე ჩამოვიყვანოთ, და თუ თქვენ არ წახვალთ, მე წავილ
ჩემის ფეხით და მე ჩამოვიყვან, თუ ცოცხალს არა, მკედარს
მაინც.

„ამ სიტყვებს შემდევ ურჩობა არ შეიძლებოდა. ყველამ კარ-
გათ ვიცოდით, რომ მთავარს ფუჭად ლაპარავი არ უყვირდა, თავის
ნათქვამი კაცი იყო.

„წინ წამოდგა ოქროპირი. ქლდე სალი იყო და წინწაშვერილ
ქიმების შემწეობითთა შეიძლებოდა ბობლეა. ოქროპირმა თოკები
მოითხოვა. მაშინათვე მივაწოდეთ, რამდენიც საჭირო იყო: ზოგს
ქამარში გვქონდა, დანარჩენი უნაგირებს მოეხსენით ყველა და ისე
მივეცით. თოკებიანად გასწია ოქროპირმა. როცა კი შეიძლებოდა,

ქვებს მოაბამდა ხოლმე თოქს და გარყუჩებს აკეთებდა კიბესებულის მუშაობის მინიჭებულის მით ასევლა. ოქროპირი დიდხანს მუშაობდა და წინ უკეცელის ნაბიჯით იწევდა და სულ მაღლა-მაღლა ადიოდა. კლდის ნახევრამდე უკვე ავიდა, ისე უცბად გაჩერდა. ყველანი იმას შევსცეროდით, სულ-განაბულნი. მოვეიბრუნდა და ძლიერ-გასაგონის ხმით გვითხრა: მეტი ასვლა ვეღარ შემიძლიანო. მთავარმა შეჰყვირა, ძირს დაეშვიო. ოქროპირი ნელ-ნელა დაეშვა. წიმდა-უწუმ ჩერდებოდა და თავის მიერ გაკეთებულ კვანძებს ეძებდა ფეხის გასაყრელად. ძირს ჩამოვიდა თუ არა, მკვდარივით გაიშხლართა.

„მაშინ სიქომ წვერი გამოართვა, პირჯვარი გადაისახა და ოქროპირის გაკეთებულის კიბით ასვლა იწყო. ჯიხვივით აიჭრა იმ ადგილამდე, სადაც ოქროპირი შედგა და მისი დაწყებული მუშაობა განაგრძო. ბოლოს მიაღწია იმ ადგილს, სადაც კირვალია იწვა.

„საკოდავს გადაუბერტყა ზევიდან წაყრილი თოვლი, დიდხანსა შინჯვადა და ბოლოს, რაც ხმა ერჩოდა, დაგვიყვირა: ცოცხალიაო. ცოტა ხანს შემდეგ ისევ დაგვიყვირა—ვინმე მომაშველეთო. კიბით ბატაია ორბელია ავიდა, იმისათვის ადგილი იყო მზამზარეული კიბით ასვლა. ხელად აცოცდა და სიკოსთან ერთად უხიდათოდ ჩამოიტანეს ქვევით სიცივისაგან გაშეშებული კირვალია.

— მერე მოსულიერდა?—სიტყვა გააწყვეტინა გოგიას საბათორმა.

— სწორედ სასწაული მოხდა: მოსულიერდა. დაუზილეს კარგად ტანი და ლეინომაც უშველა.

— რა თქმა უნდა, ვისაც სიკვდილი არ უწერია, რაც უნდა დაემართოს, ცოცხალი დარჩება, — შენიშნა ერთმა მსმენელთა-განმა.

— აბა ლევანს გაეხარდებოდა, რომ ყველაფერი ასე მშეიდობიანად გათავდა!—სიტყვა ჩაურთო თავადმა.

— გაეხარდა და იგრე.. კირვალიას იმიტომ, რომ გაუგონა და უნძრევლად იწვა კლდის წვერზე, ულელი ხარი აჩუქა; სიქო, ბატაია და მათი შთამომავლობა გაააზატა და თითო თოფი აჩუქა; ოქროპირს კი ისეთი სახნავი მიწა უბოძა, რომ მის შემდეგ გლეხმა სამუდამოთ სული მოითქვა. ლევანი კაცი კი არა, ანგელოზი იყო, ანგელოზი, მისის საარაკო გულკეთილობის ამბავი მთელ დუნიაზე ყველამ იცოდა!

— მართალი ხარ, გოგია,—დასძინა თავადმა,—სხვის შემოვიდა სულიც არ ეშურებოდა; რასაც იშოვიდა, მაშინვე სხვებს ურიგებდა.

მასპინძელმა როცა დაინახა, რომ გოგიამ თავისი ამბავი გაათავაო, მოწიწებით მიუახლოვდა ბატონსა და ჰერხისა, დრო თუ იყო ვახშის მიტანისა. და როცა თავადმა უთხრა, მოიტანეო, ისიც სწრაფად გავიდა სახლიდან.

5

არ გაუვლია ერთს წუთს, მასპინძელი ისევ შემოვიდა: ხელში დოქი ეჭირა, უკან მეორე მისდევდა, იმას კი ტასტრი მოქმენდა, შესამეს პირსახოცი ჰქონდა მხარზე გადაგდებული. ფაცხაში რომ შემოვიდენ, მწერივად დადგნენ და მრძანებას დაუწყეს ლოდინი. ბეკომ თავი დაუქნია და ტასტრიანმა მის წინ დაიჩიქა. ბახვამ დოქით წყალი დაუსხა ხელზე, ხოლო მესამემ პირსახოცი მიართეა. დამსწრეთაგანმა ყველამ დაიბანა ხელი. შემოიტანეს ტაბაკები და წინ დაუდგეს ტახტზე მჯდომარეთ. თავადს გვერდით მოუჯდა მღვდელი, იმას იქით მდივანი, შემდეგ კოსტა და სხვები. ფაცხის მეორე მხარეს სუფრას გოგია და ამალის სხვა წევრები მოუსხდენ. ზენე იღენენ მასპინძელი და მისი ცოლშვილი.

ტაბაკები რო დადგეს, მსახურნი ისევ გავიდნენ ცოტახნით და შემოიტანეს დიდი კარდალით ლომი და ყოველ სტუმარს ტაბაკზე წინ დაუდგეს ჩიონით ორ-ორი დაგება ცხელი ლომი. ამიგვ დროს სტუმრებს წინ ჭიქები დაუდგეს, ხოლო ბეჭოს მისი სამგზავრო ვერცხლის ჭიქა. მსახურნი ისევ გავიდნენ და შემოიტანეს ხორჩია, რომელზედაც დაჭრილი შემწვარ ქათმის ხორცი ელაგა. თავადთან ყველაფერი პატარა თევზებით მოქმენდათ, ხოლო სხვებს პირდაპირ ტაბაკზე უწყობდენ.

როდესაც ყველას ჩამოურიგეს საჭმელი, მღვდელი წამოდგა, „მამაო ჩეუნო“ სთქვა, სუფრა აქურთხა და ყველანი ჭამას შეუდგნენ.

მსახურნი საოცარის სიმარჯვით დადიოდენ. შემოიტანეს რამდენიმე კოკა ლვინო, ვაზის ფოთლებით თავებდაცმულები. სტუმრებს დაუსხეს ლვინო, მაგრამ ჭიქას არავინ ჰკიდებს ხელსა, სანამ თვით თავადმა არ აიღო პირველად ჭიქა ხელში, მოიხადა ქუდი, როგორც მღვდლის მიერ ლოცვის თქმის დროს, და წარმოსთქვა: „დიდება ლმერთსა, ლმერთო, შენ გაგვიმარჯვე!“ მერც დამსწრეთ თავი დაუქნია, ქუდი დაიხურა და ჭიქა გამოსცალა. ამავე დროს

დამსწრეთ უპასუხეს: „ღმერთმა გაგიმარჯოს!“ და ყველამ თავ-თავის კიქას მოჰკიდა ხელი.

პირველ თავ საჭმელს სხვა მოჰკება: შემოიტანეს ქათამი მეუენი საჭებლიანი, ინდოურის საცივი, მოხარშული კრავი, მერე ბეჭი.

ყველანი ხელითა სჭამდენ, თითოეული მათგანი მეგრულის დანით ითლიდა ხორცს. ყრველ თავს საჭმელიდან თავადი კარგ ნაჭერს აიღებდა და უძლვნიდა თავისს იმ თანამოსუფრალთაგანს, რომლისათვისაც თავის კეთილგანწყობილების გამოცხადება სურდა. ძლვნის მიმღები ადგებოდა, ფაფანაკს მოიხდიდა და მაღლობას მოახსენებდა.

როცა ლვინო ქაი ძალი დაიღია, წამოდგა კოსტა, ფაფანაკი მოიხდა და თავადს სიმღერის ნება სთხოვა. თავადმაც მშიარულათ გადიქნია თავი, და ერთს წუთს შემდეგ გაისმა მშვენიერი სიმღერა. თითქმის ყველამ მიიღო მონაწილეობა.

სიმღერის ბოლო არც-კი მოეღებოდა, რომ ძალზე დალლილს ბეჭის არ ეთქვა მომღერლებისათვის—გაჩუმებულიყვნენ.

თავადის ამაღლ თანდათან შეთხელდა. ნელ-ნელა გამოდიოდენ ფაცხიდან. შიგ დარჩენ მხოლოდ: მღვდელი, მღივანი და გოგია. ბოლოს იმათაც მდაბლად თავი დაუკრეს თავადს და სხვა, იმავე ეზოში მდგარ, ფაცხებისაკენ გაემართნენ დასაძინებლად. კოსტამა და სახლისპატრონმა თავადს ქვეშსაგები შემოუტანეს და ტახტზე გაუშალეს. თავადი საღმოს ლოცვად დადგა. მთელ ნახევარ საათს ლოცულობდა ბეჭი და რამდენიმე მეტანიაუა ჰქნა. ბერუქა ჯიქიასა-განა ჰქონდა ჩანერგილი ლეთის მოკრძალება და ლოცვის სიყვარული. ფაცხაში ბახეა და კოსტა სულგანაბულნი იღვნენ, რომ ბატონისათვის ხელი არ შეეშალნათ. მერე თავადმა მათის შემწეობით ტანთ გაიხადა და დაწვა. კოსტამ თავი დაუკრა და გაეიდა. ბატონთან მხოლოდ ბახე დარჩა.

ფრთხილათ მიუახლოვდა ბახეა კერის, ახალი ფიჩხი დააყარა და ცეცხლს ბერეა დაუწყო. სიცხისა და კვამლისაგან დანაოჭებულ სახეზე რაღაც სურვილი ეხატებოდა: ხან ცეცხლს დააცემერდებოდა და ხანაც თავადს გადახედავდა; ეტყობოდა, რომ რიღაცის თქმა უნდოდა. ბოლოს, ვეღარ მოითმინა და ჩაახველა. თავადი მისკენ მოტრიალდა და თვალები გაახილა. ბახეას სახეზე მაკუთურობა და ლაქუცი დაეტყო.

— შენა ხარ? — ჰქითხა თავადმა.— ხომ მშეიღობაა შენს სახლში?

— მაღლობა ღმერთს, შენის წყალობით სული გვიდგას, ბატონო,—უპასუხა ბახემ სვენებით,—უკეთესად ვიქნებოდი, მაგრამ... ბახეას ენა დაება.

— რა იყო?

— არაფერი, ბატონო, ღმერთმა შენი თავი გვიცოცხლოს, და ჩეცნ...

— როგორ არაფერი? თქვი, რა გაქვს სათქმელი?

— რა უნდა მქონდეს სათქმელი, შენი ჭირიმე! ღმერთს იმას ვეხვეწები, თქვენი თავი გვიცოცხლოს, ჩეცნ კი, ვინც რა უნდა გვიყოს, ამისათვის თქვენ აბა როგორ უნდა შეგაწუხოთ!

— ვინ რა დაგიშავა, რატომ არ მეტყვი?

— აბა ვინ იქნება, ბატონო! მდივანბეგი... სულს გვართმევს, ბატონო. ხანჯალურით*) დაგაბამო, მემუქრება, ქურდობაზე ხელი უნდა თილოვო.

— შენ რაღას ეუბნები?

— რაღა უნდა ვუთხრა! თავი რილათი ვირჩინო? ჩემი მამა-პაპა ქურდობით ცხოვრობდენ და მეც ეს ხელობა მასწავლეს. მეუბნება: მე იმას არ დაგიდევ, თუ ვისი ყმა ხარო; ქვესკნელში რომ ჩახვიდე, იქაც კი მოგძებნიო, ვერსად დამემალებიო. თვით შენის ბატონის სახლიდან გამოგათრევ და შეგრავო.

— აი, უწინამც დღე დაქცევია, სანამ ამას გაპტედავდეს, ის მუდრები, ისა! — წამოიძახა თავადმა ბეკომ და ერთბაშად გადმორიალდა ლეიბზე.

— მე იმის არ მეშინიან, რომ შენი ბატონი თავადია, პირდაპირ სახლში მივუჩტები და შენ იქიდან წამოგათრევო“, მემუქრება.

— კაი ბიჭია და მობრძანდეს, ერთი ჩემი მათრაბების სუსხიცა ნახოს!

— დამიტარე, შენის მუხლის ჭირიმე, ბატონო, — დაიკვენესა ბახვამ და თავადის ფეხებს ქოცნა დაუშეკო. — ისეთი ძლევნი მოგართვა, რომ უკეთესი კაცის თვალს არ ენახოს.

— კარგი, კარგი, წადი, ხვალ კიდევ მოვილაპარაკებთ. ახლა მეინება. არა ვერ უყურებ იმ ოხერს, რეებს მიშექარისებ.. მე, საბათარას, სახლიდან ყმები უნდა მომტაცოს!.. — ბუტბუტებდა ბრაზმორეული თავადი და მეორე გვერდზე გადატრიალდა.

მალე ყოველივე მიჩიმდა. არ ეძინათ მხოლოდ ტურებს. მაგრამ მათს ჟკვეთრს, გულის გამაწვრილებელ ჩხავილს ისე იყვნენ აქაურნი მცხოვრებნი მიჩვეულნი, რომ ამის მიზეზით ძილი არავის გაუკროებოდა.

*) ხანჯალური — რეინის ჯაჭვია, რომლითაც ბატონყმობის დროს სამეცრელოში ყმებს აბამდენ წოლმე დასასჯელად.

ეს აღწერა მეგრელთა ცხოვრების მახლობელ წარსულისა შეით-ხველს დაუჯერებლად ეჩვენება, თუ ამ მხარეს ახლა ნახავს. დიდი ცელილება მოხდა სამეგრელოში, მაგრამ ამასთან ამავე ხნის განმა-ვლობაში რამდენი რამ გამოიარა ამ მხარეში!..

ყირიმის ოშის დროს მთელის ექვსის თვის განმავლობაში ომერ-ფაშა ბატონობდა ამ მხარეში. 1857 წ. გადავარდა მთავრის გამგე-ობა და ამის მაგიერ რუსის მმართველობა იქმნა შემოლებული; 1866 წ. როცა თავადი ნიკოლოზ დადიანი სრულიშვლოვანი გახდა, თავის ნებით ხელი აიღო მთავრის უფლებებზე და სამეგრელო ქუთაისის გუბერნიას შეუერთა საბოლოოდ. 1869 წ. ბატონებობა გადავარდა. ამას მოჰყვა მომრიგებელი სასამართლოების შემოლება.

ყოველსახვე ამისთან ამ მხარეში გაჰყავდათ შოსეს გზები, გაი-ყვანეს რეინის გზა, რომელმაც შავი ზღვა კასპის ზღვას შეუერთა, ხალხის ნივთიერი მდგომარეობა თან-და-თან იზრდებოდა; ფაცხების ადგილს ოდები წამოჭიმეს; ვაჭრობა განვითარდა იმ ზომამდე, რომ აქაური საქონელი მილიონობით გააქვსთ რუსეთისა და საზღვარ-გარეთის ნაეთსადგურებში.

განქრენენ, რა თქმა უნდა, სამუდამოდ ისეთი ტიპებიც, როგო-რიც იყო საბაზთარი და მისი ამაღლა.

ს ა პ ი ტ ე ლ ი

გთავას გონიერების პირა:

შარიატისტები ა. ი.	87. 95. 124. 128—130. 132. 159. 190—191. 197. 206. 207. 209. 211. 212. 216. 217. 221. 238. 239. 278. 278. 282. 294. 306—310. 318. 322—328.
შარტოლომეგი ი. ა.	174. 176. 209—214. 216. 219. 220. 225.
ბახვანა	285—287. 289.
გაგარინი ალ. ივ.	61. 120—125. 132. 151. 152. 161. 165. 167. 192—197. 200—209. 214—225. 278.
დადიანი დავითი (მთავარი)	4—7. 60—65. 71—81. 105. 177—185. 238— 239. 241. 244. 251. 256. 267—322.
ექატერინე დედო- ფალი	5—39. 47. 49. 50. 59. 62—68. 70—74. 82. 108—132. 147—164. 183—186. 205. 217. 226. 245. 282. 294. 322—325. 328. 329.
დუკრუასი	125—132. 146—149. 151. 323. 325.
დადეშქელიანი კ. (მურზაყანი)	161. 168. 170. 171. 178. 184. 186. 188. 190. 204. 206—221.
ერისთავი რაფაელ	52. 53. 61. 95. 113. 122. 132. 149. 229. 294. 306.
ვორონცოვი მიხ.	7. 56. 90. 91. 105. 113. 122. 132. 149. 173. 183. 230. 231. 239. 266. 278. 280. 298.
თოდუა კოჩა	135. 279. 290.
თოდუა მართალი	135. 136. 271. 290.
კოლუბიაკინი ნ. პ.	21. 28. 39. 52. 53. 58. 60. 61. 73. 83—89. 90—95. 106. 110—133. 142. 159. 163. 164. 177. 181. 182. 214. 224—230. 232. 236. 240. 241. 245—247. 254. 279. 284. 289. 291—299. 321. 328. 330.
კოლუბიაკინი გ. პ.	83. 123. 124. 294. 295. 298. 299. 302. 305. 306. 311. 312. 317. 318. 321—330.
მიქაელი (მჭედელი)	112—119. 133. 136. 137. 150. 151. 279.
მურავიოვი ნ. ნ.	15—17. 37. 39. 47. 50. 119. 190. 206. 239. 280. 281. 301. 302. 329.
ომერ-ფაშა	17—39. 46—51. 66—67. 92. 109. 189. 190. 202. 205. 232.
უსლარი პ. კ.	197—203. 206—209. 214—219. 224. 225.
ყიფიანი დამიტრი	159. 160. 280—282. 290. 291. 311—318. 322— 324. 326. 327. 329.

გ 0 6 1 6 0

გვ. 1

თავი I. — სამეგრელო ყირიმის დროისა	1
„ II. — შემოსევა ომერ-ფაშის ჯარისა და დაბყრობა სა- მეგრელოსი	19
„ III. — ომერ-ფაშის დაბრუნება ყულევში	42
„ IV. — აჯანყება სამეგრელოში.	52
„ V. — ნ. პ. კოლუბიაკინის ჩამოსელა სამეგრელოში . .	96
„ VI. — რუსის მართვა-გამგეობის შემოღება სამეგრელოში. .	134
„ VII.— სვანეთის სამთავროს გაუქმება.	167
„ VIII.— სენაკის ოლქის მცხოვრებთა შედგენილობა და დაბასიათება	226
„ IX. — პირველი წლები რუსის მართვა-გამგეობისა . .	277
სამეგრელოს წარსულიდან.	332

